

బొల్లవ్యాకరణోద్ద్యోతము

వజ్జల చినసీతారామస్వామిశాస్త్రి విరచితము
విజయనగరము

శ్రీమతి కాకరవర్తి పేంకటసీతమ్మ సేవ ప్రకాశితము
విజయనగరము

1959

నర్వస్వామ్యములు [ప్రకాశకులవి]

[వెల: 15.00]

ప్రథమ ముద్రణము
ఆగ్ష్టోబరు 1959

C- 7831

4748275
—
29 వ - 50

ముద్రణము
పులికొ పెన్,
కొరియా

గ్రంథకర్త

కళాప్రపూర్ణ

శ్రీ పద్మల వినసీతారామస్వామి శాస్త్రిగారు

కృతిపతి

శ్రీ డా బెజవాడ గోపాలరెడ్డిగారు, పి హెచ్ డి,

కృతి సమర్పణము

జ్ఞో. శ్రీరస్తు , మాన్యశ్యవరంప శాస్తు
దీర్ఘాయురారోగ్య సమృద్ధి రస్తు
దిగంత విశ్రాంత సుకీర్తి రస్తు
గోపాలరెడ్డి ప్రభుశేఖరస్య

౧

ఆధ్వానా మున్నతత్వం కలయిత మనిశం భావయంతం మహాంతం
(శీమత్రై) లిక్తికాస్త్రీపదభజనరతాన్ వణ్ణితాన్ పాలయంతమ్
భాషాదేవి దదానం సుకవిగురు రవీంద్రీయకావ్యాప్త భూషాః
(శీమద్గోపాలరెడ్డి ప్రభువర మవతా దాసుధాధామతారమ్ । ౨

క. బాలవ్యాకరణోద్వృత్తి
తా లోకన ముభయభాషలందును వ్యాకృ
త్యాలోడనఫల మీయం
జాలుట నిది శబ్దశాస్త్ర సర్వస్వమగున్.

౩

క. దీనికిఁ దగియెడు నాథుం
డీనరలోకమున నీవె యెన్నిక నేయన్
గానం దీనికిఁ గృతిపతి
వై నా వాంఛితము దీర్పు మదిగాక యిలన్.

౪

తే. గీ. సర్వసన్మంగళంబులు సంతరించు
శాశ్వతంబగు సత్కీర్తి సంఘటించు
సప్తసంతానములలోఁ బ్రశస్తిఁ గాంచుఁ
గృతి పతికి నంచు వేడ సమ్మతి వహించె.

౫

సీ. ఇండియా దేశంపు ఋక్తశాఖామంత్రి
 యాంధ్రవిశ్వకళా సమజ్యకెల్ల
 గౌరవాధ్యక్షుఁ డాంగ్లంబున వంగాంధ్ర
 సంస్కృతంబులను విశారదుండు
 విద్యాలయమువారి బిరుదముల్ డాక్టరు
 డీ లిట్టు లలరు విశాలకీర్తి
 పండిత కవిపక్షపాతి పండిత పోష
 కాభిముఖ్యుండు దేశాభిమాని

తే. గీ. కృత్తిపతిత్వంబు నంగీకరించె నాంధ్ర
 సంస్కృతంబుల లక్షణజాల మిందు
 పరఁగుచున్నది సూరిలోపములు దీర్చు
 నిట్టి దీనికి సాటి వ్యాకృతులు గలవె.

౬

మ. చిరకాలంబునకున్ లభించె మరలన్ శ్రీరెడ్డిసామ్రాజ్య మీ
 ధర శ్రీనాథునినాటికన్న గడు నాంధ్రం బుజ్జ్వలంబౌచు భా
 స్వరతం గాంచుట యబ్బురంబగునె గోపాలాంధ్ర రెడ్డిప్రభూ
 మరలింపం దగదే భవద్యతము వేమారెడ్డి సత్కిర్తులన్.

౭

శా. ఔదార్యం బది లక్ష్మీకిం బరమశోభాధాయకంబై తగుం
 గాదే యంచు నుదారశీలము వెలుంగన్ లక్ష్మీ భూమిస్థలిం
 బ్రాదుర్భావము నొందెనాఁ గడు నుదారత్వాభ్యయై సార్థక
 శ్రీదీప్తిన్ భవదీయజాయ దగు లక్ష్మీకాంత మాభిఖ్యయై.

౮

శా. గోపాలుండు విధాత మీకిల నొసంగు దీర్ఘ మాయుష్యముం
 గోపాలుండు రమాధినాయకుఁ డొసంగు నిత్యకల్యాణముల్
 గోపాలాఖ్యులు లోకపాలకులు శ్రీగోపాలాంధ్ర రెడ్డిప్రభూ
 యాపాదింతురు లోకపాలకత మీ కాచంద్ర తారార్కమున్.

౯

క. ఆరాధిత వాగ్దేవీ

సార విబుధపోషణార్థ సంసక్తాత్మ్యం

జ్ఞై రామాయణ భారత

పౌరాణార్థాభిధాన పాండిత్యంజ్ఞై.

౧౦

క. చుట్టాలసురభి సీతమ

శెట్టం జేవట్టినట్టి శెట్టికి శ్రీమత్

పట్టాభి రామరెడ్డికి

దిట్టకు మీపితకుఁ గలదె దీ టిలలోనన్.

౧౧

క. తన కద్వైతమె సమృత

మనుచుకొ శివకేశవులకు నద్వైతము సం

చును జంద్రశేఖరాఖ్యం

దనయుల గోపాల రామ నాములఁజేసెన్.

౧౨

మ. వర జాతీయపువాదియై చెఱకుఁ బో వాంఛించె నా చంద్రశే
ఖరరెడ్డి ప్రభుఁ డాత్మదేశమువయిం గైదాబదుం బూని తా
నరవిందాంచిత ఘోషనామునకు శిష్యుండనై వాక్యంబు దా
హరణం బొందఁగ నభ్యసించె సరి నాంధ్రాంగ్లంబులన్ వంగమున్.

క. ఆ చంద్రశేఖరేంద్రుఁడు

భూచక్రము వీడి స్వర్గమును సేవింపన్

నేచెను గా కాతఁడె భువి

దోచిన నాంధ్రం బిదెట్లు తులకించునాకో.

౧౪

క. బెజవాడ వంశహక్తిక

విజయశ్రీ కలిత గోపవిభు నామమునకున్

సుజనుల కొంగు పసిండికి

రజనీకర విశదక్తిర్తి రాజిత మహికిన్.

౧౫

క. దేశక్షేమంబునకై

కోశంబు గృహంబు వీడి క్రూరపు చెఱలోఁ

గౌశల్యంబునఁ గావ్యపు

రాశిని రచియించు లోకరక్షామతికిన్.

౧౬

క. మేరు ధరాధర ధీరున

కారాధ సరస్వతీ వదాంభోజనకున్

పూరిత ఫలానుమేయ

ప్రారంభున కాత్మనుతి పరాఙ్ముఖమతికిన్.

౧౭

క. పాలిత పండితకవికిన్

లాలిత వైయాకరణ సులక్షణ కృతికిన్

శీలిత భాషావాఙ్మయ

కూలంకష పాండితీ విఘూర్ణితమతికిన్.

౧౮

క. పాపుల కతిదూరునకున్

శ్రీవతి పాదాబ్జ చంచరీకాత్మనకున్

గోపాలరెడ్డి విభునకు

భూపాల సమర్పితాత్మ పుష్కర యుతికిన్.

౧౯

ప. అభ్యుదయ పరంపరాభివృద్ధిగా నారచించిన “బాలవ్యాకరణోద్ద్యోతంబు” సమర్పితంబయ్యె.

౨౦

విజ్ఞప్తి

ఆంధ్ర) మహాశయులారా, ఆంధ్ర) గ్రాంథిక భాషాజ్ఞానువుల కిప్పుడు బాలవ్యాకరణ మత్యం తోవకారకమై యున్నది. కాని దీని యందును దీని వివరణ మనఁదగు త్రిలింగ లక్షణ శేషమందును గొన్ని యపసిద్ధాంతములు లక్షణవిరోధములును నుండుటయే కాక యాంధ్ర) గ్రాంథిక వాఙ్మయస్థములగు పెక్కు లక్షణములు పేర్కొనఁ బడలేదు. లక్షణవిరోధములును సపసిద్ధాంతములును విద్యార్థుల నెమ్మనములందు నాటుకొనుట మిక్కిలి ప్రమాదకరము. కాన నందలి యపసిద్ధాంతములను లక్షణవిరోధములను దొలఁగించి బాలవ్యాకరణ ప్రౌఢవ్యాకరణములయందుఁ బేర్కొనఁబడని లక్షణ విశేషములను జేర్చి మిగిలిన బాలవ్యాకరణ విషయములను నిల్పి రచించుట విద్యార్థుల కత్యంతోపకారక మగునని తలంచి యీ బాలవ్యాకరణోద్ద్యోతమును రచించితిని.

మఱియు నాంధ్ర)భాషలో సగభాగము నాకృమించియున్న సంస్కృతభాష సభ్యునించుట విద్యార్థుల కత్యవశ్యకము గాన నాంధ్రోపయోగి సంస్కృత భాషాలక్షణములు సంక్షేపముగానైనఁ దెలియుటకై యిందు సంస్కృత కృత్తద్ధిత సమాస విషయములును సంస్కృత సమాస సంధులును సంక్షేపముగాఁ జేర్పఁబడినవి. కావున దీనిని జదివిన విద్యార్థి సంస్కృత వ్యాకరణమును వేఱుగఁ జదువ నక్కఱలేదు. నేఁటికిఁ బ్రసిద్ధమైయున్న యాంధ్ర) వ్యాకరణములలో నిట్టి పద్ధతి లేదనవచ్చును. పయి కారణములచే నీ గ్రంథ మాంధ్ర) విద్యార్థుల కవశ్యపరనీయ మయి యున్నది.

ఈ గ్రంథమునకుఁ గృతి నాయకత్వమును బ్రీతితో సంగీకరించిన శ్రీ యిండియా మంత్రిగారగు గౌ. డా. బెజవాడ గోపాలరెడ్డి, పి. హెచ్. డి. గారి నెంతయుఁ బ్రశంసించుచున్నాఁడను.

దీని ముద్రాణమునకుఁ దోడ్పడుచు నాకు వేయి రూపాయ లిప్పించిన శ్రీ యాంధ్రప్రదేశ్ ప్రభుత్వమువారియెడలను, వారి తరపున నట్టి వేయిరూపాయలను బ్రసాదించిన విద్యాశాఖాధ్యక్షులగు శ్రీ డైరెక్టరుగారియెడల మిక్కిలి కృతజ్ఞుఁడ నగుచున్నాఁడను.

ఈ గ్రంథమునకుఁ బ్రకాశకత్వమును వహించి పూర్తిపులు దిద్దుట మున్నగువానికిఁ దోడ్పడిన నా కొమార్తె చిరంజీవిని కాకర పర్తి వేంకట సీతమ్మను నాయురారోగ్యాద్యభివృద్ధిగా నాశీర్వదించుచున్నవాఁడను. ఈ గ్రంథము వలయువారు గ్రంథకర్తనగు నాకు వ్రాసి తెప్పించుకొనవలయును దీని వెల “అయిదు” రూపాయలు.

ఇది వ్యాకరణశాస్త్ర మగుటచేత దీని నత్యంత సమర్థతతో ముద్రించిన కాకినాడ వాస్తవ్యులగు శ్రీ పాపులర్ పవర్ ప్రెస్సు వారి నెంతయుఁ బ్రశంసించుచున్నాఁడను.

కోడుగంటివారి వీధి	} వ యు ల చి న సీ తా రా మ స్వా మి శా స్త్రి,	ఇట్లు సుజన విధేయుఁడు
విజయనగరము,		గ్రంథకర్త
1—6—1909		

విజ్ఞప్తి యనుబంధము

నా రచించిన గ్రంథముల విషయములను విమర్శించుచు వ్రాసిన యలంతి విజ్ఞుల విమర్శనములను సావధానముగఁ జదివెతిని. ఆ విమర్శనములు సరిగా నుండలేదని తోచి సంక్షేపముగా నీ యనుబంధమును వ్రాయుచున్నాను. ఆంధ్రపత్రికా భారతీ సంపాదకులు తమ వికారి సంపత్సరాది సంచికలోఁ బ్రచురించిన శ్రీ నిడుదవోలు నెంకటరావుగారి వ్యాసమును 1959 సం జూలై భారతిలోని వారి సమాధానమును దాని వెనుక సంపాదకులు వ్రాసిన యీ క్రింది పంక్తులను జూచియు నీ యనుబంధమును వ్రాసితిని.

[ప్రయోగశరణాః నైయాకరణాః—అన్నది పండితోక్తి. కాని ఈ వివాదంలో ప్రయోగాలను దిద్దివేయవచ్చునని ఒకరి మతం, 'పలుతావుల ప్రయోగించబడిన శబ్దముల నెల్ల దిద్దుట సంప్రదాయ విరుద్ధ'మని మరొక మతం, అయినట్టు స్పష్టం. కనుక ఈ వివాదానికి స్వస్తి.

—సంపాదకుఁడు.]

శ్రీ 'తూమాటి దొణప్ప' యమ్మెగారు (వాల్తేరు, ఆంధ్రా యూనివర్సిటీ) 'వికృతి వివేక కర్తృత్వము' అను శీర్షికగల వ్యాసములో వికృతి వివేకమనెడి యధర్వణకారికావళి, యహోబల పండిత విరచితమనియు నా గ్రంథ మన్యదేశ్యమును స్మరించినది గాన నది నవ్యమనఁదగుననియు దానిని బదుమూడవ శతాబ్దమువాఁడగు నధర్వణుఁడు రచించుట పొసఁగదనియు నాతని కాలమున కన్యదేశ్యము తెనుఁగులోఁ జేరలేదనియు భారతిలో వ్రాసిరి. ఆనాటికిఁ దెల్లున నన్యదేశ్యము చేరలేదనుట సత్యవిదూర మగుటంజేసియు వారు మూలభూతమగు 'ఆంధ్రశబ్ద చింతామణి'ని గాని దాని వివరణమగు వికృతి వివేకమునుగాని యాఘ్రాణించుటయు లేమింజేసి వారి వ్యాసమును విమర్శించుట యనావశ్యకము.

(శ్రీ) నిడుదవోలు వేంకటరావుపంతులు యమ్మే గారు (చెన్న పురి యూనివర్సిటీ) వికారి సంవత్సరాది సంచిక (ఆంధ్ర) పత్రిక 1959-60 సం॥ 81 మొ 96 వ. కల, పుటలలోను, నాంధ్ర భారతి 1959 సం ఏప్రిల్ 54 మొ. 60 వ. కల, పుటలలోను, గాంగూజులై భారతి ౨౩-౨౪-౨౫ పుటలలోను బ్రచురించిన విమర్శ నములలో నన్నయాధర్వణీయకారికల యర్థము సరిగాఁ దెలియ కున్నను వానిని స్మరించియుండుటచేత వారి విమర్శనములను సంక్షే పముగా నీ యనుబంధమున విమర్శించుచున్నాఁడను.

వీరి వికారి సంవత్సరాంధ్రపత్రిక సంవత్సరాది సంచికలో ఇది (ఆంధ్ర) వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము) పందొమ్మిదవ శతాబ్ది ప్రథమార్థమున వెలసిన పరవస్తు చిన్నయనూరి ప్రణీత బాల వ్యాకరణమునకు (1960 ప్రాంతమున రచింపఁబడినది) ‘మహాపెద్ద’ భాష్యగ్రంథము” అనియు, 1959 సం॥ ఏప్రిల్ భారతిలో “ఇది (ఆంధ్ర)వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము) ఆంధ్ర భాషా వ్యాకరణ ములలో నర్వాచీనమును పందొమ్మిదవ శతాబ్ది ప్రథమార్థమున వెల సినదియు పరవస్తు చిన్నయనూరి ప్రణీతము నగు బాలవ్యాకరణ మునకు విపులమగు వ్యాఖ్యాన గ్రంథము” అనియు వ్రాసిరి. నారచించిన యాంధ్ర వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వమునకు మూలము ప్రాచీనమగు నన్నయాధర్వణీయమనియు (కారికలు) దాని వ్యాఖ్యా నములలో “కల్పతరువు” వలెనె బాలవ్యాకరణమును నొక వ్యాఖ్యానమనియు నా గ్రంథము చాఘాణింపినవారికెల్ల విదితము కాఁగలదు. 1959 జూలై భారతి 25 మొ. 25 వ. పుటలలోని సమా ధానములును సరిగ లేవు.

(శ్రీ) వెంకటరావుపంతులు యమ్మేగారు రచించిన ‘తెలుఁగు కవుల చరిత్రము’ లో నధర్వణకారికావళి ప్రాచీనమనియు నాంధ్ర శబ్దచింతామణి నవ్యమనియు వ్రాసిరి. మూలము నవ్యమనియు

దాని వివరణము ప్రాచీనమనియు వ్రాసిన వ్రాతలోని యసంగతిని నారచించిన ' ఆంధ్ర వైయాకరణ పారిజాతము ద్వితీయముద్రణము విజ్ఞప్తి యనుబంధమున ' (౧౯౫౬-౨-౨౪) విశదపఱచి యున్నాను. వికారిసంవత్సరాంధ్రవృత్తిక సంవత్సరాది సంచికలో (84 పుట మొ) సధర్వణకారికావళి సయిత మర్వాచీనమని 'అర్వాచీన లాక్షణికు లగు నాంధ్రశబ్దచింతామణికర్త, అధర్వణ కారికావళికర్త .." అని వ్రాసిరి. వీరికింక నేమి చెప్పినను బ్రయోజనము లేదు.

పంతులుగారు నా గ్రంథములోని ' ప్రాచీన కవిప్రయోగము లభింపలేదు... అని యుద్ఘాటించుటచేత నట్టి ప్రయోగములు కతి పయము మాత్రమే ప్రదర్శింపఁబడినవి" అని వ్రాసియు శాసన ప్రయోగములను నాధునిక కవిప్రయోగములను బ్రాచీన కవిగ్రంథ ములలోని కవిప్రయుక్తము లనఁదగని ప్రాచీన లాక్షణికసమ్మతిలేని ప్రయోగములను సంస్కర్తలు సంస్కరించిన వనఁదగిన యప్రామాణిక ప్రయోగములను జూపుట కేవల మసంగతముగా నున్నది.

ద్విపద. "ఈవిధంబున నిర్వదైనిమిదికోట్లు" అనునది మొదలగు పండితారాధ్య చరిత్రములోని (పర్వ-౨౭౧) ప్రయోగములను 'కోట్లు' అనుదానిని నిర్వహించుటకయి చూపిరి. (౧౯౫౬-భారతి-ఏప్రిల్-౫౯ పుట) 'కోట్లు' అనునది వ్యావహారికశబ్దము. అచట 'కోటుల్' అని కవి ప్రయుక్తపారములను గ్రహింపవలయును. బసవ కవి సూర్యగణములచోట 'గగ' మును బ్రయోగించుట వింతకాదు.

"ద్విపద. ప్రేమం బెలర్పంగ భృత్యేవరాధః స్వామినోదండ యన్ చదువు నిష్ఠించి" (బసవ. ౧౦౬ పుట-౪ ఆశ్వా-౧౫౯ పంక్తి). "పాయక శ్రుతిరసాన్ భక్తస్య జిహ్వ గ్రే యని యే ప్రాద్దు మ్రోయు గావునను" (బసవ పు. ౧౬౪ పుట ౫ ఆశ్వా, ౫౯౦ పంక్తి).

౧౯౫౯ జూలై భారతిలో ౨౫ పుటలో వేంకటరావు పంతులుగారు ప్రాసఘటిత మహాకవిప్రయోగములనుచు నీక్రింది

వానిని వ్రాసిరి. 'అందుగల పర్వతేంద్రంబు లైదు పాని చుట్లుఁ గలిగిన కొండలు కోట్లసంఖ్య" (వరాహ పు ౧౦ ఆ ౧౫౩) ఇట్లు కడలేక బ్రహ్మాండకోట్లు మెఱయ" (విష్ణు పు ౩ ఆ ౧౫౩ ప) కాని పైకవులు సంయు తాసంయుతప్రాసమును బ్రయోగించి యందురని పంతులుగారు గ్రహింపవలెరి. ఇట్టి యపపారములను జూచియే మారియు ఆచ్చిక ౧-౨ మాత్రమున నట్లు భ్రమించెను.

తే. గీ. పాడి ద్రచ్చగనిమ్ము నాతండ్రి కృష్ణ వేడుకొని యెద నందాకఁ బండ్లు తినుము దుండగపు చేష్టలును నోటిగాండ్ర తనము మెండు గాఁజొచ్చె నీకు నైదేండ్ల కనఁగ' (అప్పక ౩ ఆ ౩౧౫) అని యప్పకవి యిట్టి ప్రయోగములను గాంచియే చెప్పియుండును గాన ఇట్లు కడలేక బ్రహ్మాండకోటి మెఱయు ' అని వెన్నెల కంటి నూరనయు, 'చుట్లుఁ గలిగిన కొండలు కోటిసంఖ్య" అని నంది మల్లయ్య, ఘంట సింగయ్యకవులును బ్రయోగించి యుందురు. "తే. గీ రలలు తమక్రింద జడ్డలై క్రాలువ్రాలు ప్రాసవర్ణంబులై వానిఁ బాసియైనఁ గూడియైనను బెఱ యడుగులను నిల్చు సంయు తాసంయుత ప్రాస సంజ్ఞఁ దవరి." (అప్పక-౩ ఆ-౩౧౪ ప) అని యప్పకవి స్పష్టముగాఁ జెప్పియున్నాడు.

ఋ-౧' వర్ణములు స్వరము లనుబుద్ధితో నన్నయాదులు ప్రయోగింపఁగా 'ఋ-౧' వర్ణంబులు ర-ల' తుల్యములనుచు నర్వాచీను లిట్టి ప్రాసములను బ్రయోగించిరి.

"వృషోత్సర్గ మనఁగా నాఁబోతులను విడుచుట సంప్రదాయ ముగాని యావులను విడుచుట అనునది లేదు." అని యెవ్వరో చెప్పి తట (సంవత్సరాదిసంచిక-౯౩ పుట.)

'వృషోత్సర్గః- పుం- శ్రాద్ధాదౌ వత్సతరీ చతుష్టయసహిత త్రిశూల చక్రాశ్శిత వృషత్యాగే" (శబ్దార్థచింతామణి కోశము) అనుచొప్పన వీరశైవులును శివచిహ్న త్రిశూలాశ్శిత వత్సతరీత్యా

గము చేయనగునని విశదమగుచున్నది. శ్రాద్ధములందేకాక పుణ్య కాలములం దందఱును వృషోత్సర్గమును జేయనగునని చెప్పఁబడి యున్నది “హేమాద్రా-విష్ణుధర్మే-అయనద్వితయే చైవ మృతా హే బాంధవస్య చ ఉత్సృజే స్నీల వృషభం కాముద్యా స్సముపా గమే, కాముదీ=కార్తికీ.” (నిర్ణయసింధువు II ప్రక-20 పుట). “శైవమతసంప్రదాయమున వృషోత్సర్గ మనఁగా గోవును విడుచుట, గోదానము చేయుట మొదలగు నాచరణవిధానము లేనేలేదు.” (సంవత్సరాది సంచిక ౬౨ పుట) అని వ్రాసిరి. గోదానము చేయ వలయునని చెప్పలేదే వృషోత్సర్గ మనఁగా గోదానము కాదే ! “సంహితాకర్తలకు సంప్రదాయము నెఱుఁగక ..” “సంహితా కర్తలకు సంప్రదాయక (అవశబ్దము. దీనికి తెక్కయేమి?) దృష్టి లేదు. ఆమత సాంప్రదాయముల నెఱుఁగక .” (వత్సరాదిసంచిక ౯౨ పుట) అనునవి మొదలగు ధోరణి కేవలము వసంబద్ధప్రలా పమే కదా

(ప్రాణము పోయినం బోవుఁగాక. మందు గుణము చేసినదను నట్లు “పరిష్కర్తలు (కీ. శే. వేటూరి ప్రభాకరశాస్త్రి)లుగారు) ‘విష్ణు వన్మాట’ అను నూతనపాఠమును నెలకొల్పుట ప్రామాది కమే.” అని వ్రాసిరి.

‘అనుకరణమున సంస్కృతవిభక్తి నిలువదనియు తెనుగు విభక్తియే నిలుచుననియు సిద్ధాంతము. పండితారాధ్యుల కృతీయం దిట్టి ప్రయోగమును గమనించియే సోమనారాధ్యుఁడు ‘కృతం కర్మ శుభాశుభంబు’ అను నిట్టి ప్రయోగములను గావించి యున్నాఁడు,”

“సంస్కృతవాక్యమయినను అనుకరణసంధియందు తెనుఁగు విభక్తితో నుండుటయే ప్రాచీనాంధ్రభాషా సంప్రదాయము” అని (సంవత్సరాదిసంచిక 96 పుట) అని యించుకేని సంకోచింపక వ్రాసిరి. ఏవో కొన్నిచోటులు పైరీతివి వీరి యపూర్వసిద్ధాంత

మునకును లక్ష్యములైనను వీరి సిద్ధాంతముచొప్పున 'శివాయ నమోయనుచు' (శివతత్త్వపారము ౬౬ పద్య) "తనుఁవని (మొక్కిన దీర్ఘా యని" (శివతత్త్వ రంగర పద్య) "మద్భక్తా విగత కల్మషా యను" (శివతత్త్వ ౧౮౦ పద్య) అను మొదలగునీతిని బండి తారాధ్యకవి యనుకరణసంధిలోని తుదిపదము తత్సమముగాఁ బ్రయోగింపలేదే.

వీరి సిద్ధాంతముచొప్పున నీవఱకు బసవపురాణమున నున్న 'ఉమా మాతా పితా రుద్ర యనెడు" అనుచోట 'ఉమా మాతా పితా రుద్రుఁ డనెడు" (బసవ ర పుట) అనియు, శ్రుతి "విశ్వత శ్చ ఘ్న ఋత యంచు" అనుచోట 'ఋతమంచు' అనియు (బసవ ౨౦ పు) 'అపు నసంఖ్యాతా స్సహస్రాణి యనుచు" అనుచోట 'సహస్రంబులనుచు" (బసవ ౪౦ పుట) అనియు, " ..స్వామి నోదండ" యన్ చదువు" అనుచో "దండమనియు, (బసవ ౧౦౬ పుట) "...బ్రాహ్మణా యన" అనుచోట "బ్రాహ్మణులన" అనియు, (బసవ-౨౧౧ పుట) "...పితామహా యనుచు" అనుచోట "పితామహులనియు" (బసవ ౨౧౨ పుట) దిద్దవలసియుండునుగదా.

(శ్రీ) గురవే నమో యనుచు' అను మూఁడు చరణములందును (బసవ ౩౫ పుట) ' (శ్రీ) గురవే నమో యనుచు" (బసవ ౩౬ పుట) అనుచోటను, 'శివాయ నమోనమోయనుచు" (బసవ ౪౩ పుట) అనుచోటను "ఏక ఏవహి రూపేణ యనియు" (బసవ ౬౮ పుట) అనుచోటను " ..జిహ్వగ్రే" యని (బసవ ౧౬౪ పుట) అనుచోటను "సదాపశ్యంతి నూరయో యనఁగ ' (బసవ ౨౦౨ పుట) అనుచోటను "విష్ణుః పితామహాత్తన ' (బసవ ౨౦౨ పుట) అనుచోటను వీరి సిద్ధాంతము చొప్పున నెట్లు దిద్దుటో వీరె చెప్పవలెను. ఇవెల్లఁ దాళవత్త్రమాత్మకల పారములేకదా "వేదములవలె ... స్వర యుక్తముగ పఠించువారు కావున నిందు పారభేదములకు నాస్తా

రము లేదుగదా.” అని వ్రాసిరే. ఏమిగతి! ఈరీతిగ నెన్నోస్థలములు దిద్దవలసియుండగా “ఆంధ్రగ్రంథమాలాధిపతులు ప్రకాశ మొనర్చిన బసవపురాణ ద్వితీయముద్రణమునఁ (1952) గల పాఠములు... మూర్చవలసిన యావశ్యకత యెంతమాత్రము లేదని విమర్శకలోకమునకు విన్నవించుచున్నాను” అని వీరు వ్రాయుట యర్హమా?

శివతత్వసారమును ముద్రింపించిన కీ. శే. కొమరరాజు వెంకట లక్ష్మణరావు యమ్మెగారు తాటియాకుల మాతృకల తప్పులు చూపుచు “కాపున ..సంగతి సందర్భములనుబట్టి ప్రకాశకులు తమ బుద్ధివైభవము నుపయోగించి మూలమందుఁ దాము తప్పులనుకొనిన వానిని దిద్దవలసినదే...కాని దిద్దువాఁ డెంతపండితుఁడైనను సర్వజ్ఞుఁడుకాఁడు - కాఁజాలఁడు...” ‘ఛందోవ్యాకరణాది నియమముల ననుసరించియు సర్థసందర్భములను బట్టియు మూలమందలి పాఠములు తప్పని తోచినప్పుడు వానిని దిద్ది యచ్చొర్ర్తించితమి” అని వాసిరి. (చూడుఁడు-పీఠిక. శివతత్వసారము ర-గీ-2 పుటలు).

క. “కొనునది భక్తునిచేతన ధన మతనిక యిచ్చునదియు “తస్మైదేయ ’ మ్మనియుక్ “అస్మాద్భావ్యా” మ్మనియున్ గల దనిరి భక్తియాగ విధిజ్ఞుల్” (శివతత్వసారము ౧౧గీ పద్య) అని కవి ప్రయుక్తపాఠ మనఁదగును. దాని ప్రకాశకులగు కొ. వెం. లక్ష్మణరావు పంతులుగారు వ్రాసినట్లు “అయినను కొన్ని పొరపాటులుండిన నుండవచ్చును” (శివతత్వ ౮ పుట) అనురీతిని ౧౮౮-౧౮౯-పద్యము మొదలగునవి యతిభ్రష్టములు. “గీర్తింపఁడు వెండి తన్నుఁ గార్యా కార్యా వర్తనల” (శివతత్వసారము ౧౮౮ పద్య). “శి వ దోహుఁడు నరకగామి యగును మహేశా” (శివతత్వ-౧౮౯ పద్య) ఇవి రెండును యతిభ్రష్టములై కదా.

తాళవ్రతమాతృకలు సాధారణముగా న సంగ్రహములు వ్రాసినవి. కాన నవి తప్పుల తిప్పలు. బసవపురాణ మాతృకలును నట్టివే యని పైసందర్భమునుబట్టి విశదమగును గదా.

శానిని యథాస్థితముగా మహాకవి ప్రయుక్తములనుట యసంభావ్యమని యెవ్వరును సంగీకరింపక తీరదుగదా. ప్రతులు పెక్కిటిలో నొక్కరీతినే యుండిన నుండవచ్చును. ఒకదానిని జూచి యొకటి వ్రాసినదేకదా. ఆ యా వ్రాతగాండ్రును సంస్కర్తలును సంస్కరింపినవేకదా. సంస్కర్తలు తామెఱింగినరీతిని సంస్కరింతురు. సంస్కర్తలె మహాకవులు కారుగదా. మహాకవులెయగు లాక్షణికులు తమకాలములందలి తాళవ్రత మాతృకలను జూచి యుండరా? 'ప్రయోగశరణా వైయాకరణాః' అను పరిభాష వారెఱుంగనట్టిదా? వారు భాషానియమనము చేయునపుడు మహాకవి ప్రయోగములనే కదా పురస్కరించుకొందురు. ఆ యా కవులు వ్రాసిన తాళవ్రత మాతృకలు లభింపవుగదా 'యథా శివమయో విష్ణుఁడు' కృతం కర్మ శుభాశుభంబు' అని సోమరాధ్యుఁడు ప్రయోగించెననుట కంత యభాజనుఁ డా బసవపురాణకర్త వీరి సిద్ధాంతము చొప్పున (వికారి సంవత్సరాదిసంచిక ౯౬ పుట) 'కృతం కర్మ శుభాశుభంబు' 'భిను యథా శివమయో విష్ణుఁడు' అనికదా యుండవలయును. ఇట్టివి సాధువులని యేప్రాచీన లాక్షణికుడైన వచించెనా? ఇట్టి వ్రాతలు తమ యజ్ఞతను నెల్లడించును గాని తమ మనోరథము చొప్పునఁ దామును విమర్శకులె యను పెరు తెచ్చునా? పండితులన్న వారు కొందఱైనను జూడరా?

వీరికి 'వైరిపదము' అనఁగా నెమో తెలియక 'కలగాయ పుల గముగా' నా యా గ్రంథములలోని యా యా సందర్భముల నెల్ల నెక్కించీరి. 'వాఁడి మయూఖములు, వేడిపయోధారలు' మున్నగు నవి వైరిపదము లనుట సరియూ? ఇట్టివి వైరిపదములని భ్రమించియే కావలయును బంతులుగారు నన్నయాయదుల ప్రయోగములలో వైరి పదములు గలవనిరి. (సంవత్సరాదిసంచిక ౮౧ పుట) కోమటిం ద్రుఁడనఁగ . . . అనుపదమే ఛందోదర్పణమునకానరాదు. వీరే వ్రాసిన చూచి

తదృశపదములతో సంస్కృతపదములు సమసించుట వైరి పదము కాదని యే ప్రాచీనలాక్షణికుడైనఁ జెప్పినా? నన్నిచోడుని సంస్కృతసమాసమధ్యగతము అరద' శబ్దము కాదు=(౧౧ ఆ ౨౨-౨౪). 'ఓడ' శబ్దము వైకృతమని తెలిసినచోఁ బంతులుగా రిట్టి యను గమమును గల్పించియుండరు 'సంసారార్ణవయోడ' (కావ్యాలంకార-ఉల్లా-౬౧ పు-౧౩గి ప) అనునది వైరిపదమే. వీరు ప్రాచీనగ్రంథముగా నంగీకరించిన కావ్యాలంకారచూడామణిలోనే యున్నదిగదా. 'ఓడ-నావ-హోడః' (వైకృతదీపిక) ఓడ. నై. వి. కలము=నావ" (శ ౪). ఓడ-వి (సం-హోడః-ప్రా-వేడో-బేడో-తమి-ఒడం-కర్ణా-ఓడ) నావ ((శ్రీ-నూ-రా-ని)-

'క. క్షీరార్ణవకూతురు సంసారార్ణవయోడ శుభ మొరంగు మీ కనఁగా వైరిపదం బగుఁ దెలుఁగునఁ గూరని సంస్కృతముఁ దెనుఁగు గూర్చుటచేతన్" (కావ్యాలం ౬౧ పు ౧౩గి ప) అను పద్యమును వీరు సంవత్సరాదిసంచికలో ౨౨ పుటలో నుదాహరించియు నున్నారు. కాని యర్థమును దెలిసి యుదాహరించిరా యేమి? "పది-కొడుకు" శబ్దములు శబ్దరత్నాకరమున వైకృతము లని వ్రాయఁబడెను. అఱవ కన్నడములలో సంబంధిపదము లున్నంతమాత్రమున వైకృతములు కావనరాదు. అఱవ కన్నడములలో మాత్రము వైకృతపదములు లేవా?

'పూర్వపదము సంస్కృతసమమై ఉత్తరపదము తెనుఁగుపద మైనపుడది వైరిపదము" (వికారి సంవత్సరాది సంచిక. ఆంధ్రపత్రిక ౨౩ పుట) 'అంబుజపది' అనుటలోని 'అంబుజ' అనునది సంస్కృత సమమా? "సంస్కృతసమశబ్దము, సంస్కృతశబ్దము" అనువాని భేదము తెలియదు పంతులుగారికి. ఇట్టి యమ్మేలకు సంస్కృతము 'అగ్గబుయ్య' కదా. అజ్ఞతా భూయిష్కములగు నిట్టి వ్రాతలు వ్రాయ నగునా? 'పుడమి' శబ్దము 'వృధివీ' శబ్దభవమని యొకచోఁ జెప్పినంత

మాత్రాన మఱొకచో నది సంస్కృతశబ్దమని సాధించుట తప్పా ? ఒక్క శబ్దము సంస్కృత మొకచోటను సంస్కృతభవ మొకచోటను గారాదా ? 'నిత్య' అను పదము తత్సమమని 'నిత్యసత్యవ్రత' అను ప్రయోగము సాధించునా ? ఒక శబ్దమునకుఁ దద్భవశబ్దములు రెండుండరాదా ? ఒక శబ్దమునకుఁ దద్భవ మున్నపుడు దానికిఁ దత్సమ రూప ముండరాదా ? 'లక్ష్మి' శబ్దమునకు లచ్చి-లక్కి-మి' అను తద్భవరూపములు రెండుండఁగా 'లక్ష్మి' అను తత్సమరూపమును లేదా ? 'కవిలియ-కవిత' అను శబ్దములు లేవని యెవ్వరును జెప్ప లేదే 'దమ్మకవిల-దమ్మకవిత' అను తద్భవరూపముల నంగీకరించి పాపము బసవకవిని వైరి పదదోషము పాలుగాకుండఁ జేయరాదా ? దానిని నంగీకరించినను క్షతి లేదే

ఏదో గొప్పవిషయముఁ గనిపెట్టినట్లు 'అరణ్యవర్వశేషమున ౬ ఆ ౯౨ లో సాంత్వమైన యశశ్శబ్దమును 'యశశాలి' అని అదం' తముగా నుపయోగించి యున్నాఁడు తత్సమ పరిచ్ఛేద వివరణమున 'హ్య - సం - స - ములో పై ప్రయోగము లేవియు నుదాహరింపఁబడి యుండలేదు." అని వంతులుగారు వ్రాసిరి. - యశశ్శబ్దము సకారాంతము మాత్రము సాధింపఁబడెనా ? దాని అర్హతద్యచ్' ప్రత్యయ రూపమును సాధించుటకు సంస్కృతశబ్దముల ప్రాతిపదికములను మాత్రమే గ్రహించి యాంధ్రీరూపముల ప్రక్రియ యందు సాధింపఁ బడెనని తెలియదా ?

కోడుగంటివారి వీధి
విజయనగరము,
1-6-1959

ఇట్లు సుజన విధేయుఁడు,
వర్ణుల చిన సీతారామ స్వామి శాస్త్రి,
గ్రంథకర్త

విషయసూచిక

సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము

1. సంస్కృత కావ్యభాషా వర్ణమాల. 'అ' సంస్కృతమునను గలదు.
3. కావ్యసంస్కృతమునఁ బ్లుతాక్షరములు లేవు-గ్రాకార దీర్ఘము సంస్కృతమునఁ గలదు.
5. గురులఘ్వాది సంజ్ఞలు.
7. ప్రాకృత మనఁగా మహారాష్ట్రీభాష వర్ణ సమామ్నాయము.
8. అచ్చ తెలుఁగువర్ణలు-ప్రాకృతమున దంత్య చ జలు లేవు.
9. 'అ-ఱ' వివరణము - అ కారము ప్రాచీనాంధ్రమునఁ గలదు.
10. అన్యదేశ్యమును వీడరాదు. అర్ధానుస్వారము.
12. తెల్లన వర్గపంచ మాదేశము లేదు-అందులకుఁ బ్రమాణములు.
15. ద్రుతప్రకృతిక శబ్దములు. నకారమె నన్నయ మతమున ద్రుతము.
18. ద్రుతోపజీవి శబ్దములు-కళాశబ్దముల వివరణము.
19. సిద్ధ సాధ్యానుస్వారములు-ఖండ పూర్ణములు.
24. అంతస్థముల లఘ్వలఘుతలు-లకార మలమువు.
28. తద్భవములు-సంస్కృతభవముల స్వరూపము.
30. బసవకవి వ్రయోగించిన వింత తద్భవములు.
33. అనింద్యగ్రామ్యము-కపిలకన్నులు మొదలయినవి నింద్యగ్రామ్యములు. వాని సాధురూపములు కపిలకన్నులు మొదలగునవి.

సంధి

35. పరరూపసంధి. ద్రుతమగు 'ను' అనుదాని 'డ' కారపు సంధి.
36. ద్రుతలోపపూర్వ కోకారసంధి.
37. సంహితా 'య' కారము-అరుదగు సంహితా 'వ' కారము.
38. అకారసంధి బహుళము.

39. అకారసంధి లేని చోటులు-దాని నిత్యసంధి స్థలములు.

40-41. ఇకార సంధి - దాని వైకల్పిక స్థలములు - ఇకారసంధిలేని చోటులు.

42. క్వార్థక సంధి-ఇకాది శబ్దముల ద్రుతలోపపూర్వక సంధి.

43. ద్రుతప్రకృతిక సంధి-ఆమ్రేడిత స్వర సంధి.

44. ప్రత్యయాచ్చరక సంధి-కుటు శబ్దాదుల సంధి.

45. గ న డ ద వాదేశ సంధి.

47. ద్రుతముమీఁది సరళాదేశము-గ జ డ ద బాదేశసంధి.

49-50. సరళ స్థిర పరక ద్రుత సంధి-మకార పరక ద్రుతసంధి.

51. అవసాన ద్రుతలోప సంధి.

52-53. ద్రుతముమీఁది ద్రుతము-ద్రుత ద్విత్వ సంధి.

54. పదాది స్వరపరక ద్రుతలో పాభావము.

55. సామాసిక ద్రుతలోప ద్రుతాగమములు.

56. సామాసిక ద్రుతాగమ విశేషములు.

57. సామాసిక ద్రుతాగమ స్వత్వ సంశ్లేష నిషేధములు.

58-59. టుగాగమ సంధి-దాని విశేషములు.

60-61. రుగాగమ సంధి-పు-ంపుల విధానము.

62. తద్ధర్మవిశేష ఇోకారమునకు నుగాగమము.

63. షష్ఠీసమాసపు 'నుక్కు'-ఉదంత స్త్రీసమాది 'ను'గాగమము.

64-66. ప్రాంతాదుల సంధి-దాని యుదాహృతులు.

67. ఆమ్రేడితములగు కడాదుల సంధి.

68. నిండాద్యామ్రేడిత సంధి.

69. చేతాది విభక్త్యంత లోప సంధులు.

71. 'అది-అవి' అనువాని 'అ'కార లోపము.

72. ది-వి-విభక్తులు-పడ్వాదిశబ్ద పరక సంధి.

73. ప్రార్థనా ద్వ్యర్థక 'ము' విభక్తి లోపము.

74. ఆమ్రేడిత మధ్యమపురుష 'ము' విభక్తి లోపము.

75-76. సంస్కృత తానుకరణ సంధి-అనుకరణ ద్విత్వము.

77. ధ్వన్యనుకరణ సంధి-ఇందలి ముగాగమము.

78-79. వాక్యాంత సంధి పాక్షికత - వాక్యాంత పాదాంత సంధ్యభావము.

తత్సమ పరిచ్ఛేదము. అజంతములు.

80. సంస్కృత విభక్తులు-సుబంతశబ్దములు.

81. నామ విభక్త్యంతోదాహరణము-ఋత్వ-షత్వ విధులు.

82-88. సంస్కృత విభక్త్యంత నామ రూపములు - ఆయాశబ్దముల యుదాహృతి.

89-95. సంస్కృత సర్వనామ శబ్దముల విభక్త్యంత రూపములు.

96-97. సంస్కృత విభక్త్యాదేశములగు తెలుగు విభక్తులు.

98. నామ విభక్తుల విభాగము - 'ను'గాగ మాదులు.

99. సంబోధన ప్రథమా విభక్తి రూప సాధనము.

100-101. మహా దమహత్తులు - సంస్కృత పారిభాషిక లింగము.

102. విశేషణముల లింగము - మిత్రాది శబ్దముల లింగము.

103. మహా దమహా ద్వివక్షాది సిద్ధ లింగములు.

104. ఇద్వర్ణ లక్షణము - 'డు'మంతముల స్వరూపము.

105-106 డుమంత శబ్ద రూపముల సాధనము - నిగాగమము.

106-108. కు 'ను' ప్రక్రియా విభక్తుల 'ఇ'కారాదేశ తదభావములు.

109. నగాగమ-నుగాగమముల వివరణము. బహుత్వ లడాగమము.

110-111. సంబోధన ప్రథమా విభక్తి రూపసాధనము-ప్లుత మనఁగా దీర్ఘమే తెలుగున.

112. 'బాలురు' మున్నగు బహువచన రేఖాదేశ విధులు.

113. అమహా న్నపుంసక శబ్దరూప సాధనము-'ము'వర్ణక 'ము'గా గమములు.

114-115. 'ంబు-మ్ము'ల విధులు. మువర్ణక లోప పూర్వ కాకార
దీర్ఘము.

116-117. ఇక్ష్ణారా సూత్రము - ఇకారాంత శబ్దములు. ఉపోత్త
మేకారాంతములు.

118-119. పువర్ణక పుగాగ మాంతముల 'ఉ'కారాంతముల రూప
సాధనము.

120-121 కదు(వ. 'ఋ'కారాంత రూప సాధనము. సంస్కృత ప్రాతి
పదికముల తుది దీర్ఘము హ్రస్వ మగుట. హ్రస్వాభావము.

123. 'డు'జ్వర్ణకలోపము - స్త్రీలింగ ప్రథమైకవచన లోపము.

124. 'ము' విభక్తి లోప తదభావములు. 'ల్యుట్ - యుచ్' ప్రత్య
యములు.

125. ఛర్మాది శబ్దముల 'ము' వర్ణకమునకు వైకల్పిక 'పు' వర్ణ
కాదేశము.

126. 'సురలు-అసుర-దూత-భువి-' మున్నగు శబ్దములు.

127. "నావ-రై-రో-గ్లా-గ్లో" శబ్దములు.

128. కంధరాది శబ్దములు-ద్వి త్రి ప్రభృతులు. తెల్లు విభక్తులతో
నుండని శబ్దములు.

— హ ల ం త ము లు —

129-130. ప్రథమైకవచ నాంత తుల్య ప్రాతిపదికములు.

131. ద్వితీయైకవచ నాంత తుల్య ప్రాతిపదికములు.

132. ఉభయ విభక్త్యంత ప్రాతిపదికములు.

133. ప్రథమైకవచ నాంత తుల్య ప్రాతిపదికముల విశేషములు.

134. హలంత శబ్ద రూప సాధన ప్రక్రియ.

135. కొన్ని హలంత శబ్దముల విశేషములు.

136. కొన్ని నకారాంతముల స్త్రీలింగ సమ రూపములు.

137. రాజ శబ్ద రూప సాధన ప్రక్రియ.

138. జగ దింద్రజి చ్చబ్దముల రూపసాధన విశేషములు.
139. సకారాంత శబ్దముల రూపసాధనము - దీని ద్వైవిధ్యము.
142. స్వస్వ నియత స్త్రీప్రత్యయ యుత రూపములు.
143. స్వస్మాదులకు 'ఈ' ప్రత్యయము రాదు.
143. సకారాంతములు. ఋకారాంతములు 'ఉ-ఋ' వణ్ణైత్తులు. వీని 'ఈ' ప్రత్యయము.
144. స్వాంగ వాచకముల "ఈ" ప్రత్యయము. అంగాదులకు నైకల్పి కమగు 'ఈ' ప్రత్యయము.
145. అకారాంతములకు, 'అజా'దులకు, 'టాప్' ప్రత్యయము.
145. కొన్ని హలంతములకు 'టాప్' ప్రత్యయము.
145. 'అన్' ప్రత్యయాంతముల "ఈ" ప్రత్యయము.
- 145, ఉకారాంతముల నైకల్పికమగు "ఈ" ప్రత్యయము.
146. ఇకారాంతముల "ఈ" ప్రత్యయము. భార్యార్థక స్త్రీ ప్రత్యయము.
146. 'ష్-ట్' అనునవి యిద్వర్ణముగాఁ గలవానికిని, 'గౌరాదులకును' 'ఈ' ప్రత్యయము. అకారాంత జాతివాచకముల 'ఈ' ప్రత్యయము.
147. ఉకారాంత గుణవాచకములకు స్త్రీత్వమున 'ఈ' ప్రత్యయము.
147. యకారోపధేతర 'ఉ'కారాంత మనుష్యవాచకముల 'ఉ' ప్రత్యయము. రజ్జ్వాది భిన్నోకారాంత తాపాగ్ని వాచకముల 'ఉ' ప్రత్యయము.
147. మహతీతర స్త్రీలింగ, స్త్రీలింగ విశేషణముల, క్లిబత్వము.
147. భవ చ్ఛత్రాదులకుఁ దెలుఁగు విభక్తి యోగము లేదు.

— ఆచ్ఛిక పరిచ్ఛేదము —

149. ఆచ్ఛిక శబ్దముల స్త్రీ నపుంసక సమ రూపములు. పుంలింగ సమము లరుదు.

150. ఆచ్చికములకుఁ బారిభాషిక లింగము లేదు. బల్లిదాదులు.

151. మహత్తులగు మగాదులకు నేకార్థకాదులకును 'డు' జగు.

ఉత్పము రాదు.

152. 'రు-ర'లు 'ందు' అనునదియు వచ్చుట.

154. 'తేడు'శబ్దము 'కూతు'శబ్దము రూపములు.

155. పగలు-చూపలు శబ్దముల రూపములు.

156. ఆల్పాదిశబ్ద రూపములు-'ల్లు' తప్పు 'ల్ల' బిష్పు.

157. డ ల ట ర ల 'ఉ'త్ప లోపము.

158-159. 'త్రాళులు' మున్నగునవి యపశబ్దములు. ఊర్లు=ఊల్లు.

160-161. లాదేశము. ఎడ్లు-వడ్లు-అరసున్న నిండుసున్న యగుట.

162. 'లి' వర్ణ సల 'లు' వర్ణాంత శబ్ద రూపములు.

163. బహువచనముమీఁది బహువచనము.

164-165. కలన్వాదుల బహువచన రూపములు-చేను ప్రభృతుల రూపములు.

166-167. 'యి' వర్ణాంతముల రూపములు-ఆపు ప్రభృతుల యంత్య లోపము

168. ఇయాంత శబ్ద రూపములు-'ఎ-వ' శబ్దముల 'ఇయ' రూపము.

169. 'ను-లు-రు' వర్ణముల పదాంతముల 'ఉ' కార లోపము.

170. అక్కటాదుల జడ్డ లోపము-అచ్చరకత్వమున నిది లేదు.

171-172. పదాది హల్లోపము-పదమధ్య 'ఉ' కార లోపము. ప్రత్యయస్వర లోపము.

173. నల్లేరు=నల్లెరు. ఉయ్యెల-పయ్యెద-తాయెతు శబ్దములు.

175. ఓయారాదులు-వతాదులు.

176. అడంగాదుల 'డా'కు ణకారము-దక్కు=డక్కు. జూదము=జూబము.

177. నిత్యైకవచనాంతములు-నిత్యబహువచనాంతములు.

- 178-179. పూజ్యతా బహుత్వము - అజ్ఞాతాది బహుత్వము-అన్ని ప్రభృతులు.
- 180-181. సర్వనామసంజ్ఞ (పాచీనపు తెల్లన లేదు-అన్ని ప్రభృతుల రూపములు.
- 182-184. ఆధునికులు సర్వనామసంజ్ఞ సంగీకరింతురు. అందత్వాది శబ్దములు. అందఱు-ఇందఱు-కొందఱు-‘పెక్కు-పలు’ మొ.
- 185-186. తచ్ఛబ్దరూపములు-(ఆ)వాడు-అది-ఆమె-అంత. మొ.
- 187-188. ‘ఈ’ శబ్దపురూపములు-వీడు-ఇతఁడు-ఈమె-ఇది-మొ.
- 189-190. యత్కి-మర్థక శబ్దరూపములు-ఎవఁడు-ఎవ తె-ఏది-మొ.
191. ‘అతఁడు’ మున్నగువానికిఁ బూజ్యార్థకతా నియమము లేదు.
192. యుష్మ దస్మ దుభయార్థక శబ్దముల రూపములు.
- 193-194. తాశబ్ద రూపములు-తనతన-తమతమ శబ్దములు.
195. ఏకార్థకశబ్ద రూపములు-ఒకఁడు-ఒకటి-ఒక తె-మొ.
ద్వి ప్రభృతి సంఖ్యావాచకముల మహా దమహా ద్రూపములు.
197. ఇరువురు మొదలగు విశేష రూపములు : ఇరువురు శబ్దములోఁ ‘వ’ మొదటిరూపము. ‘ఇరుగురు’ అనుదానిలోని ‘గు’ అర్వాచీన రూపములు.
- 198-199. సంఖ్యావాచి శబ్దరూప విశేషములు.
200. ‘అవ’ప్రత్యయము ‘అవు’ అనుదాని తద్ధర్మార్థక విశేషణము కాదు.
201. అన్నిప్రభృతుల మహతుల బహుత్వమున మహత్తుల్యములు.
బౌ ప వి భ క్తి క ము లు
202. ‘ఇ-టి-ంటి-తి-ఇతి-అటి ప్రభృతు తాపవిభక్తికములు.
203. ‘ఆలిన్-కూఁతురిన్-గోతులు’ అనునవి యాపవిభక్తికాంతములు కావు.
204. ఊర్వాదుల ‘అ’ త్వము సప్తమ్యర్థక మాత్రమే.

205. 'టి' అను నాపవిభక్తిక శబ్దరూప విశేషములు.

206. మాపు-గోయి (వభృతిశబ్దముల యాపవిభక్తిక రూపములు-

207. ఔపవిభక్తికముల తృతీయాసప్తముల 'అ' త్వము.

కా ర క ప రి ఛే ద ము

208-209. ప్రాతిపదికార్థ ప్రధమ. ఉక్తార్థ ప్రధమ.

210. అనుక్త కర్మంబున ద్వితీయా విభక్తి యగును.

211. కర్మప్రవచనీయ ద్వితీయా విభక్తి.

212. అప్రేరణకర్తకుఁ గర్మాది ద్వితీయాదులు.

213-214. 'చేత' వర్ణకము కర్తృవాచి కగు. 'చేత-తోడ'లు 'చేసి' అనుప్రయోగము.

215. 'చేసి' అనుప్రయోగము. తుల్యార్థక యోగము.

216-217. వచ్యర్థాముఖ్య కర్మము. నియమ పూర్వక విద్యా స్వీకారమున 'తో' వర్ణకము. తవ్యాది యోగమునఁ దృతీయ.

217-218. సంప్రదానాదులందుఁ జతుర్థి. కుశలాది శబ్దయోగమునఁ జతుర్థి. అపాదానాదులందు 'వలన' వర్ణకము.

220-221. 'ఉండి-ఉంచి' శబ్దానుప్రయోగము.

222. తొట్టి ప్రభృతి శబ్దముల యోగమున విభక్తులు.

223. 'కంటె-పట్టి' ప్రత్యయములు.

224-225. 'యొక్క-ది, వి' ప్రత్యయములు. 'యొక్క'కు లోపము.

226. 'ది-వి-దు-' ప్రత్యయములు వ్యస్తములు.

227. ప్రథమయందు షష్ఠి. నిర్ధారణ షష్ఠీ సప్తములు.

228. అధికరణ త్రైవిధ్యము. నిమిత్త సప్తమి.

229. సప్తమీ విశేషములు. ఒక విభక్తికి మఱియొక విభక్తి.

230. విభక్తి విపరణానుము తెలుగున లేదు.

231 తృతీయా సప్తమ్యర్థక ద్వితీయ.

232-233. ద్వితీయార్థక ప్రధమ. కాలాధ్వనాచక ప్రధమ.

234-235. విశేషణ-విశేష్య విభక్తులు.

236. భావ్యధర్మ వ్యవధానమున విశేషణము ప్రధమాంత మగుట.

237-238. సిద్ధార్థానువాద విభక్తుల సూరి విధానములు. పునరుక్త సూరి విధులు.

239. యుష్మ దస్మ ద్విశేషణ రూపములు.

240-241. అన్య యుష్మ దస్మ త-ర్తుక క్రియలు. వాక్యగత పదముల వరుస.

— సమాస పరిచ్ఛేదము - సిద్ధ సమాసములు —

241. ఏకాగ్రీభావ నామర్థ్యము. వ్యపేక్షా సామర్థ్యము.

242. వృత్తు లైదు. కృత్తదిత సమా సైకశేష ననాద్యంత ధాతు రూపములు.

243-244. అలౌకిక విగ్రహము. ప్రాదులు-ఏకదేశాన్వయము. సమాస మైచ్ఛికము.

245. సమాస మధ్య పదాంతర వ్యవధానము - అలు క్సమాసములు.

246-247. పూర్వ నిపాత శాస్త్రము. సిద్ధ సమాసము లాఙువిధములు. అవ్యయిభావ సమాసము.

248-249. తత్పురుషము. దాని విశేషములు. అలు క్సమాసములు.

250-251. కర్మధారయ లక్షణము. పుంసద్భావము.

252. ఉత్తరపదలోపి సమాసములు-ఉపమాస సమాసములు.

253. ఉపమిత గూపక సమాసములు-ద్విగు త్రైవిధ్యము.

254. ద్విగుపు-దానిలోని జీ ప్రత్యయము.

255. ద్వంద్వసమాసము. 'చ'శబ్దార్థములు. ఇతరేతర యోగ ద్వంద్వము.

256-257. ద్వంద్వమందలి విశేషములు-సమాహార ద్వంద్వము.

258-259. ద్వంద్వ విశేషములు. సమానాధికరణ వ్యధికరణ బహు ప్రీహులు.

260-261. పుంసద్భావము - అన్యపదార్థ ప్రాధాన్యము లేని బహు ప్రీహులు.

261-262 బహువ్రీహి సమాసాంత ప్రత్యయములు.

264-265. సమాసాశ్రయవిధులు.

266-267. సంస్కృతసంధులు-గుణసంధి-వృద్ధిసంధి.

268. యణాదేశసంధి-అయా ద్యాదేశ సంధి.

269. హ ట్టసంధులు. 'ఓ-న్-చవర్గ-శ్-ష్-హ్' అనువాచి సంధులు.

270. శ్వాస నాద సంధులు-శ్చుత్వ-ష్టుత్వ-సంధులు.

271. దకార తకార సంధులు-న మ పరకసంధి.

272-273. ఛకార వర్గచతుర్థాదేశములు-'ఛ' ద్విత్వము. 'జమ్' ద్విత్వము-అనుస్వార సంధులు.

274-275. విసర్గ సంధులు-రేఫ సంధి.

— సాధ్య సమాసములు —

276-277. సాంస్కృతి కాచ్ఛిక మిశ్ర సమాస తైవిధ్యము.

278. సమాసకము-జ్ఞాపకసిద్ధ సమాసములు.

279-280. షష్ఠి ద్వితీయా తుల్యముగ నిల్చును. అది షష్ఠ్యలుకన సమాసము.

281. ఉపమానవాచక సమాసములు.

282. 'పోలెన్-బలెన్-పోని' శబ్దములు. 'వజ్-వ' వర్ణకములు.

283. నామ్వాది కనుమ్యాదులు-సమానాధికరణ సాధ్య సమాసములు.

284. బిరుదోత్తరపదక సమాసములు.

285. ద్విత్వ పరక దీర్ఘము హ్రస్వ మగును-త్రిక సమాసములు.

286. చోటు శబ్దపు 'అత్వ-హ్రస్వ-టాక్షరలోపములు.

287. 'అయి-ఆయి' అనునవి వచ్చుట.

288. నల్లాదుల 'ని' గాగమము.

289. పదాంతర వ్యవధాపిత సమాసములు-కర్మధార యాభాసము.

290-291. తచ్చబ్ద (వాడు) వకారాది లోపము.

292-293. అలరుబోడి రూప సాధనము - మి శ్చాచ్ఛిక సమాసాల ద్వీగుపులు.

294. ఆచ్ఛికి బహుప్రీహి-మి శబహుప్రీహి.

295. 'కఱకంటా' బహుప్రీహి సమాసాంతములు.

296-297. ద్వంద్వ సమాసము-దానివిశేషములు.

298. క్షౌరశబ్దము కాదు. క్షౌరశబ్దము-నిక్కలాదులు.

— త ద్ధి త ప రి ఛే ద ము —

299-300. తద్ధిత ప్రత్యయ ద్వైవిధ్యము-తద్ధితముల విశేషములు.

— ఆచ్ఛిక తద్ధితములు —

301-302. ఆచ్ఛిక తద్ధిత భావార్థకములు.

303-306. స్వారికములు-మత్స్యర్థీయములు.

307-310-311. పరిమాణార్థకాదులు.

312. అగవిశేష బోధకములు.

— సంస్కృత తద్ధితములు —

313. అపత్కారకములు-గోత్రాపత్య యవాపత్యములు.

314. ఆద్యచ్చుల వృద్ధి-మొ.

315. తద్ధితాజ్ యకార పరక విధులు.

316. బాహ్య ద్యదంతముల 'ష్టి' ప్రత్యయము. "అ త్ర్యాబాదుల 'ష్టేయ' పృత్యయము.

317. గర్గాదులయు నడాదులయు 'ష్ట్య-ష్టాయన' ప్రత్యయములు.

318. ణత్వ విధి-పితృష్వసాదుల 'ణీయ' శేవత్యాదుల 'ష్టికి' శివాదుల 'ష్ట' ప్రత్యయములు.

319. 'య-వ'ల చోట 'ఇ-ఉ' వచ్చు విధులు.

320. ఇ-ఇనేయాది ప్రత్యయములు.

321. బహుత్వమున నవత్య ప్రత్యయము లోపించుట.

322. వివిధార్థక వివిధ తద్ధిత సృత్యయములు.

323-324. కర్తృ కర్మాది వివిధకారకములందు వచ్చు ప్రత్యయముల యుదాహరణలు.

325. తదిత పరకత్వమున యకార లోపాదికము.

326-328. వికార-సంఘ-భావేదం హిత స్వాధాది ప్రత్యయములు.

329. వివిధార్థక తదిత ప్రత్యయములు.

330. భావార్థక తదిత ప్రత్యయములు.

331. షత్వవిధి-కల్పాది ప్రత్యయములు.

332-334. మత్స్వరీయములు.

335-336. సమూహార్థకములు-పూరణార్థకములు.

337. ధాచ్-ధాచ్ ప్రత్యయములు-సంఖ్యా సర్వనామ తదితములు.

338-339. తయట్-తర-తమ-ప్రత్యయములు.

340-341. ఇమన్-చరట్-మె. ప్రత్యయములు-వార్తార్థకములు.

342-343. చుంచు-చూచి ప్రత్యయములు-చిప్ర ప్రత్యయము.

344. నార్వనామిక తదిత ప్రత్యయములు.

— క్రియా పరిచ్ఛేదము - సంస్కృత విషయములు —

345. సంస్కృత క్రియల వివరణము.

346-347-348. సార్వధాతు కార్థధాతుకాది సంజ్ఞలు - లడాది సిద్ధ
రూపాదాహృతులు.

349-350. భాది దశగణి.

351-353. ప్రేరణ-సన్నంత-యజంత-యజ్జగంతాదులు.

354-355. నామధాతువులు - కర్మార్థకాదులు.

— త త్త మ క్రి య లు —

356-359. ధాతురూప నిర్మాణము. తత్తమ ధాతు స్వరూప స్వభావ
ములు. మొ-

360-361. వ ర్తమాన-భూత-భావి-తద్ధర్మాదులు.

362. కేతనాదుల ప్రమాదము - ఆశీరాదులు.

363. పురుష భోధక ప్రత్యయములు.

364. ఉన్నానుబంధము - 'చు' శబ్దము.

365-367. నన్నయ కాలిక వర్తమాన రూపములు - తిక్కన కాలిక వర్తమాన రూపములు - నన్నయ తిక్కనాది కాలముల భూత కాలిక రూపములు.

368-369. భవిష్య ద్రూపములు - కలుగు ధాతు రూపములు.

370. లా స్రూపములు=తద్ధర్మాది రూపములు 'ప్ర' లోపము.

371. లి ఙ్లాబ్బల ప్రథమ పురుష రూపములు.

372. లూ డ్రూపములు - ఆశీ శ్శాపా ద్యర్థకములు.

373. ముజ్జ రూపములు - ఉభయ కర్తృక ప్రార్థనా ద్యర్థకము.

374. మువర్ణక ద్వైవిధ్యము - చూతండు-మొ. రూపములు.

375-376. వ్యతిరేక రూపములు ప్రార్థనార్థకము లగుట.

377. చూనె-చువ్వె-చూరె-మొ. రార-రా-మొ. మఱి కొన్ని జంటలు.

378-381. మఱికొన్ని జంటశబ్దములు. 'ట' మొదలగు భావార్థకములు. వ్యతిరేక భావార్థకములు.

382-384. క్త్వార్థకము.

385. తుమర్థ భావ లక్షణములు.

386. వ్యతిరేక సంజ్ఞేప వాక్యములు - చేదర్థకము.

387. చేదర్థకము.

388. శత్రుర్థకము. దీని విషయమున సంస్కృతాంధ్రభేదములు - తద్ధర్మార్థక క్రియా విశేషణము.

389-390. "ఉన్న-కలజీ-న" వర్ణకములు.

391. కర్తృకర్మా ద్యర్థముల వచ్చు 'ల'కారములు.

392-393. ఇయుడాగమము.

394. ఇడ్వాదుల 'న' వర్ణకమున కత్వము.

395. కొను ధాతు పరకత్వమందలి 'ఇ'త్వము.

396. 'కొన్-కొ-కు-క' అనునవి యుపేత్యములు.

397. యకారము సకార మగు చోటులు.

398. అన్వాదులయొక్కయు 'ఉండు' ధాతువుయొక్కయు విశేషములు.
399. 'తి-దు-ట' పరకత్వమందలి 'అ'న్వాదుల రూపములు.
400. 'ఉండు' ధాతువు "డు"లోపము విషయము.
401. 'ముచి' పరక 'ఘాను' ధాతు రూపములు.
402. ప్రేరణమునందలి 'ఇంచు'గాగమము.
403. ప్రేరణించుగాగమము. రంజాదుల 'ఇల్లు'-'ఇలు' అను వాని వివరణము.
404. రంజాదుల ప్రేరణ రూపములు. 'ఇల్లు' అనునది 'ఇంచు'చో వాడుక.
405. ఇంచుగర్థక 'చు'గాగమము.
406. స్వార్థిక 'చు'కు- ప్రేరణార్థక 'పు'కు-
407. ఇంచుగర్థక 'చుక్' 'పు'గాగమములు.
408. ఇంచుగర్థక 'చుక్-పు'గాగమ పర కాగ మాదేశ లోపములు.
410. అన్వాదుల 'పు'గాగమము. అడ్డాదుల 'గ్వా'గమము.
411. 'చిత్తగ' మున్నగు శబ్దములు. 'ఆ డోడు'ల ప్రేరణార్థక రూపములు.
412. చెలుచు-చెట్టు-పలుచు-మొ. రూపములు.
413. ప్రేరణించుకుమీఁద మరలఁ బ్రేరణించుకు నిల్వదు.
414. ఉత్పమధ్య ధాతు విత్పమధ్య మగుట. ప్రేరణించుక్ పరక 'చ' కారము 'ప'కార మగును.
415. ముత్పరక చకారిము 'ప-వ' లగుట.
416. 'ఇవ్వన్' 'ఒలువన్' మొదలగునవి వ్యావహారిక రూపములు.
417. "పుచున్" కవిత్రయేతరులు ప్రయోగించిరి. "చుదు" అనునది "తు" అగును.
418. పూర్ణబిందువుమీఁద "చుదు" అనునది "పుదు" అగును.
419. ముత్పరక విధులు. చొరితప్పు, 'ఇవ్వక' వాడుకపదము. "ఈపు-తన్" నిరాధారము.

420. "అగు" మున్నగువానికి జీత్పరక విధులు.
421. "నేరుచు" ధాతువు రూపములు. పోవు ధాతువు విశేష రూపములు.
422. "అగు-పోవు" ధాతువుల కడవారిల లోపము.
423. "పిలుచు" మొదలగువాని 'చు'లోపము. ముత్పరికత లేకున్నను 'కా'దేశాదులు వచ్చుట.
424. అయి=వి; అవు=ఁ.
425. 'కలుగు' ధాతువునకు 'కలా' దేశము. కలుగు ధాతు రూపములు.
427. వ్యతిరేకమున 'కలుగు' ధాతువునకు 'లే' అను నాదేశము.
428. 'వలచు' ధాతువు వ్యతిరేక రూపములు.
429. ఘటక క్రియలు.
430. 'తెంచు' ధాత్వనుప్రయోగము.
432. 'కాన్-కన్' అనువాని ప్రయోగము.
434. శబ్దపల్లవములు.
435. శబ్దపల్లవములు-ఆత్మా ధృభిధానము.
436. యుష్మ దస్మ ద్భిన్న కర్తృకత్వమునందలి వాడుకలు.
437. వివిధవాక్యములు.

— ఆచ్ఛిక కృత్పరిచ్ఛేదము —

438. ధాతువు తుదినున్న 'కా'దుల లోపము.
439. 'క' అను కృత్ప్రత్యయము.
440. 'ఇమి-తప్' అను ప్రత్యయములు.
441. 'కువ-ట' ప్రత్యయములు.
442. 'ట-టు-వ' ప్రత్యయములు.
443. 'త-పు' ప్రత్యయములు.
444. 'పు-ఇక' అను ప్రత్యయములు.
445. 'ఇక-న' ప్రత్యయములు.
446. 'బడి-గడ' ప్రత్యయములు.

16 విషయ సూచిక - ఆచ్చికి సంస్కృత కృత్ప్రత్యయములు.

447. 'ఇకి-దు-అ'-ప్రత్యయములు.

448. 'అ-అక-డు' అను కృత్ప్రత్యయములు.

449. 'డు-ఉ' అను కృత్ప్రత్యయములు.

450. 'వడి-ఇ' మున్నగు కృత్ప్రత్యయములు.

451. 'ఇడి-ఎన-పుర' అను కృత్ప్రత్యయములు.

452. 'మతి-పు-వలి-ఇరి-వ-దల-కడ' అను కృత్ప్రత్యయములు.

— సంస్కృత కృత్ప్రతిచ్ఛేదము —

453. సంస్కృత కృత్తుల వివరణము.

454. 'తవ్య-అసీయ-య' ప్రత్యయములు.

455. 'భావ' శబ్దవివరణము-ఇమా(డా)గమము.

456. తవ్యాదులు-ఇడాగమ-తదభావములు.

457. తవ్యాదులు-'తృన్' 'ణక' ప్రత్యయములు.

458. 'ణిన్-అన-అన్' ప్రత్యయాదులు.

459. 'అన' ప్రత్యయోదాహృతి-పచాద్యుదాహృతి.

460. 'అన-అన్=అ' ప్రత్యయోదాహృతి.

461. 'ణక'-ఆశీరాద్యర్థక ప్రత్యయములు-'అ-ఇ' ప్రత్యయములు.

462. మకారాగమ ప్రత్యయములు.

463. క్విబాదులు-వీనిలో నన్నియు నిద్యర్థములై.

464. 'త్ర' మొదలగు కృత్ప్రత్యయములు.

465. 'త్ర' మొదలగు ప్రత్యయముల యుదాహృతులు.

466. 'క్త-క్తవతు' ప్రత్యయములు.

467. ధాతువు తుది యనువాసిక లోపము. 'క్త' ప్రత్యయ నకారా

దేశము.

468. 'క్త' ప్రత్యయంత నిపాతములు.

469. భావ-కర్మ-కర్తృర్థక 'క్త' ప్రత్యయములు.

470. అధికరణార్థక-వర్తమానార్థక 'క్త' ప్రత్యయములు.

471. 'శత్రు-శాన' ప్రత్యయములు.
472. శత్రు ప్రత్య యాదేశములు-('కృసు' చానకో).
473. భవిష్యదర్థక-స్యత్ప్ర-స్యమాన ప్రత్యయములు.
474. ఇంతాదులపైని "ఇష్టు-ష్టు-న్న" మున్నగు ప్రత్యయములు.
475. 'అలు' మొదలగు ప్రత్యయముల యుదాహృతి.
476. 'ఘర్ష-అర్-అనట్' ప్రత్యయములు.
477. ఘృశామ్యదాహృతి - సన్నంతముల పైని 'ఉ' ప్రత్యయము వచ్చుట-అకార యకార లోపము.
478. ఇస్ వచ్చుట - అభ్యాస లోపము-సంయోగాది 'స' లోపము. 'ఉ' ప్రత్యయోదాహృతి. 'ఉక-ఇ ప్రత్యయములు 'యజ్' లు గుదాహృతి.
479. యజ్ లుక్కులపైని 'ఉక' ప్రత్యయాదులు, త్రిమగాది ప్రత్యయములు.
480. 'ణిన-అధు-నజ్' మొదలగు ప్రత్యయములు.
481. 'క్తి' 'అ-అన' ప్రత్యయములు-వాని యుదాహృతులు.
482. 'యుచ్-అన' ప్రత్యయము-'తుష్' ప్రత్యయము.
483. 'క్తాప్' ప్రత్యయము- 'ల్యప్' అనుదాని యాదేశము.
484. 'ణమ్' ప్రత్యయము-ద్విరుక్తి.

ఉదాహృతగ్రంథముల సంకేతములు

—x—

వ్యా-సం.	ఆంధ్రవ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వము.
ద్రా-పరి.	ద్రావిడభాషా పరిశీలనము.
నై-పా.	ఆంధ్ర నైయాకరణ పారిజాతము.
చిం-పరి.	ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి విషయ పరిశోధనము.
బా-వ్యా.	బాల వ్యాకరణము.
ప్రే-వ్యా.	ప్రేథ వ్యాకరణము.
అహో.	అహోబల పండితీయము.
కవిశిరో.	కవి శిరోభూషణము.
ఆం-చిం.	ఆంధ్ర శబ్ద చింతామణి.
కావ్యాలం.	కావ్యాలంకార చూడామణి.
వికృతి.	వికృతి వివేకము.
నరస.	నరస భూషాలీయము.
ఆం- (ఆది- సభా-మొ.)	కవిత్ర యాంధ్రీకృతభారతము-ఆదిపర్వము-సభా- అరణ్య-విరా-ఉద్యోగ-భీష్మ- ద్రోణ- కర్ణ- శల్య- సౌప్తి- శ్రీ- శాంతి- ఆమ- అశ్వ- ఆశ్ర- మహాస- మహా-స్వర్గా.
ఉ-హరి.	ఉత్తర హరివంశము-నాచన సోమనాథ కృతి.
బసవ.	బసవపురాణము-పాల్కురికి సోమనారాధ్య కృతము.
నైష-(కాశీ మొ.)	శ్రీనాథకృతులు- శృంగార నైషధము- కాశీ ఖం డము-మొ.
మనుచ.	మను చరిత్రము-స్వారోచిష మను సంభవము.
వానివాని సంజ్ఞలు.	} వివిధ ప్రబంధములు.
ముగ్ధ.	
	ముగ్ధబోధ వ్యాకరణము.

కవికల్ప.	కవి కల్పదుగ్ధము.
దుర్గా.	దుర్గాదాస వ్యాఖ్య (ముగ్ధబోధవ్యాకరణము).
శ్రీరామ.	శ్రీరామ తర్క వాగీశ వ్యాఖ్య (ముగ్ధబోధవ్యాకరణము).
గిరిశ.	గిరిశ చంద్ర విద్యారత్న వ్యాఖ్య (ముగ్ధబోధ వ్యాకరణము).
సి-కా.	సిద్ధాంత కాముది (భట్టోజీ దీక్షిత విరచితము). (బాల మనోరమా వ్యాఖ్యతో నున్నదాని నూత్ర సంఖ్య)
బాలమ.	బాల మనోరమా వ్యాఖ్య (సిద్ధాంతకాముదిది).
తత్వ.	తత్వబోధినీ వ్యాఖ్య (సిద్ధాంతకాముదిది).
మహాభా.	వ్యాకరణ మహాభాష్యము (పతంజలి ఋషి కృతము)
శ-ర.	శబ్ద రత్నాకరము.
శబ్దా-చిం.	శబ్దార్థ చింతామణి.
శబ్దస్తో.	శబ్దస్తోమ మహానిధి.
నూ-రా-ని.	సూర్యరా యాంధ్ర) నిఘంటువు.
లింగా.	లింగాభిప్రీయము.
సర్వ.	సర్వశబ్ద సంబోధిని.

ముఖ్యము అగు తప్పొప్పుల పట్టిక

పుట.	పంక్తి.	తప్పు.	బిప్పు.
4	11	అ	ఆ
48	23	...	ఫుట్ నోట్ లైనను ఉంచవలెను.
85	6	సనాద్ద	సనాద్ద
89	11	సర్వావా	సర్వాసా
90	11	యానా	యానా
94	13	దుకా	మకా
106	17	నాత్య	నాతనిన్
132	13	అనడ్వా	అనడు
135	24	యుండును	యుండును. ఇట్టి యర్వాచీన కపుల ప్రయోగములు వీలై నచో దిద్దుట లెస్స.
„	25	దీనిసత్య	దీని నింద)
155	9	తృతీయాస	దీనిని దీసివేయవలెను.
„	„	ప్రమేయక	తృతీయా సప్రమేయక
159	9	పారలను	అను పాఠ
189	23	ఎవర్తి	ఎవరై
250	1	రయల	రయ ద్విగుల
278	15	గిగిం పుట)	గిగిం పుట) అక పుట.
			24 మా. ఇందుఁ జేరును.
310	5	బాల	వాల
311	8	దోయిలి=(వ్యామము)	
		ఇంచుక వంచిన బార	వీనిని దీసివేయవలయును.
		మధ్యస్థలము.	

పుట.	వంక్తి.	ఈ తప్పు.
380	25	వృత్త్యమ్
385	18	'వణ'
362	13	లూట్టును
388	12-13	యుండును
389	18	నామా२
397	20	చేసమ
411	16	వానిసీగగ
441	10	అడఁ

,, 22 లాం

3-15 బాండ్లండ్లం
II శ్రీ కృష్ణుడు

బిష్ట.

వృత్త్యమ్
'వణ' (చూ-309 పుట.)
లూట్టును
యు నుండును
నామా२२
చేసమ
వాని సీ గ
దీనిని వేతే పేరాగా నిల్ప
వలెను.
లాం

వృత్త్యమ్
శ్రీ కృష్ణుడు

క-ప. శ-మ-సా ద్యంతాఖ్యాః. ఏషాం మధ్యే యేవర్ణాస్తే ఆదివర్ణాస్త
వర్ణ 'సహాహారః సంజ్ఞాః స్యుః' (ముగ్ధ-౩నూ). పాణినిముని నా-
టికి "ల" (ళ) కారోచ్ఛారణము రాలేదు, దీనిని 'ళ' అని పలుకుట
తప్పు. అది (ళ) ద్రావిడవర్ణము.

'ం' అనుస్వారము. 'ః' విసర్గము. 'క-ఖ' లకు ముందటి
విసర్గము 'ః'=జిహ్వమూలియము. 'ప-ఫ' లకు ముందటి విసర్గము
'ః' = ఉపధ్మాసీయము. అనుస్వార విసర్గము లుభయముల్ల
(అచ్చులు-హల్లులు)లనఁబడును. ఇందలి యనుస్వారము సకార
జన్యము-విసర్గము సకారజన్యము.

౧ వివరణము:- 'అ' కారము సంస్కృతమందును ద్రావిడ
భాషలందును * గలదు. 'Pleasure' అను నాంగ్లశబ్దములోని
'sure' అనుదానివంటిదానిలోనిది దీని యుచ్ఛారణము. 'ల' అను
నీలిపి వ్రాచినాంధ్రశాసనములందుఁ గలదు. "ఈటనము=(ఈల
సము)=(స్తతి), హేటనము=(హేలనము)=(పరిహాసము)" మున్నగు
శబ్దములలోనిది 'అ' కారమే. దానిని 'ల' (ళ) కారముగాను 'డ' కార
ముగాను పలుకుట యర్వాచీనము. అలము 'ల' (ళ) కారోచ్ఛార
ణము "వ్యాల-గోలా"ది శబ్దములలో సర్వాచీనముగా నేర్పడినది.
రెండచ్చుల నడిమి 'డ' కారము నీవత్ స్పృష్టముగా ననగా 'అ'
కారముగా నయితము పలుకుదురు. :-

* సంస్కృతప్రాకృతములు- పాలీ-హిందుస్థానీ, బెంగాలీ,
ఉరుదు మొదలైనవి గొడభాషలు. అఱవము, కన్నడము, తెలుగు,
మలయాళము మొ ద్రావిడభాషలు.

† :- 'అబ్బధ్యక్షడకారస్య' అ (డ) కారం బహ్వచ్చా
జగుః (సాయనభాష్యము). 'యద్ధస్తఖల్లపరిధూత... (ద్వితీయ
కులోత్తంగ చోడదేవుని పొందుప గ్రామశాసనము. ఇండియన్
ఏంటికైర్వరీ ౧౪ నెంబరు).

౨. వివ :- నైదిక సంస్కృతభాషకు వర్ణము లఱువదినాలుగు. (*) అందుఁ బై నుదాహరించిన 'అ' కారము, (దుస్సప్రప్తి) పుత్రాక్షరములును గలవు. కావ్యసంస్కృతమునఁ బుత్రాక్షరములు లేవు. దూరాహ్వనగానరోదనాదులందు సంస్కృతమునఁ బుత్రము వాడఁబడును. దానిలిపి '3' అనునది. (*) కావ్యసంస్కృతమున నట్టి యెడల సైతము 'ఏక'మాత్రా ద్విమాత్రా రూపములగు (మాత్రయనఁగ్గా సెకెండులో నయిదవవంతు కాలము) హ్రస్వదీర్ఘస్వరములై వాడఁబడును. సీ-హా మహారాజ, మహామహీర కణదక్ష దక్షిణబాహుదండ, దండితారాతి, నిషధరాజాగ్రణీ, నన్నిట్లు... విడిచి..... ఆ. వె. ...అటచుచున్నదాని యాకంధనధ్వని... (ఆర. ౨ ఆ ౮-౨-౮౮-ప)

౩ వివ :- 'కా' అను దీర్ఘవర్ణమును బాణినీయు లంగీకరింపకున్నను నితర సంస్కృత వ్యాకర్తృ ప్రభులు లంగీకరించుచున్నారు. మాతృకాపూజలో 'కా' కార మావశ్యకము. వాగ్దేవతాకార లేఖనమున నీ వర్ణము గలదు. "కాం నమో దక్షిణగణ్ఠే. కాం నమో వామగణ్ఠే." (వర్ణోద్ధారతంత్రము, శబ్దకల్పద్రుమకోశము.) "నీ, ... కావ ర్ణద్వంద్వ ముభయదంతచ్ఛదములు..." (అప్పక. ౨-ఆ. ౩౯-౩ ప.)

౪ వివ :- సంస్కృతమున 'య-వ' లకు లఘుల ఘూచ్చారణభేదము ప్రాచీన కాలమునను గలదు. లకారమున కట్టిభేద మర్వాచీనముగఁ గల్గెను. 'వ్యా-ల-గో-ల-గర-ల-సర-లా' డి శబ్దములం దలము లకారోచ్చారణ మర్వాచీనముగఁ బ్రసిద్ధమై యున్నది. వర్ణసమామూయమున లఘులముపులకుఁ బృథగ్గణనము లేదు. (*) లఘు

* :- "త్రిషప్తి శ్చతుష్టప్తిర్వా వర్ణా శ్చమ్భుమతే మతాః ।
.....దుస్సప్రప్త్యేతివిక్షేయః కారః పుత్రవచ" (వై. పా. ౨-౨౫ విష. పాణినీశిక్ష). దుస్సప్రప్తమనఁగా 'అ' కారము.

4 (సంజ్ఞా ౧ సూ) లఘువులము 'య-వ'లు, శ్వాసనాదాది సంజ్ఞలు

లఘువులగు 'య-వ-ర' లను వేఱుగ గణించని నన్నయ 'ల'=(శ) కారమునకుఁ బ్రథగ్గణనము చేసెననుట విశ్వసింపఁదగినదికాదు. నూరి 'శ' కారమును సంస్కృతవర్ణసమామ్నాయమునఁ జేర్చుట సరికాదు. అయ్యది ద్రావిడ మూర్ధన్య 'శ' కారము. 'గయ్యాళి-కూళ-శ్రీశుభ్య' మున్నగు శబ్దములలోనిది. దంత్యమగు నలము 'ల' కారమును మూర్ధన్యమగు 'శ' కారముగఁ బలుకుటయు దాని లిపిలో వ్రాయుటయు సరికావు. బొట్టు 'ల' కారముగ నలములకారమును వ్రాయవలయునని నన్నయ సూత్రించెను. "దన్త్యచజౌ గురు రత్రాచ బిన్దుయుతౌ" (వ్యా-సం. ౨౯ II వి) ఇట్లు దన్త్యచజలపై 'ట్ట' అని నిల్పుదురు.

గై వివ :- 'క-ఖ-గ-ఘ-ఙ' అనునవి కవర్ణము. ఇట్లే తక్కిన వర్ణములను దెలియనగును. వర్ణప్రథమ ద్వితీయములును వినర్ణమును 'శ్చవనప్తా' లును శ్వాసములు, తక్కిన యక్షరములు నాదములు. వర్ణద్వితీయచతుర్థములును, శ-ష-స-హ, వినర్ణములును మహాప్రాణములు. తక్కినవి యల్పప్రాణములు. 'జ-ఞ-ణ-న-మ' లును, ననుస్వారమును ననునాసికములు. వర్ణక్షరములెల్ల స్పర్శములు. 'య-ర-ల-వ' లంతస్థములు. శ-'ష-స-హ' లూష్మములు. వకారము దంతోఽప్యము. 'ఏ-ఐ-ఓ ఔ' లు సంధ్యచ్చులు. ఐకారోచ్చారణఋణ 'అ-ఇ' అనునవియును, 'ఔ' కారోచ్చారణమున 'అ ఊ' అనునవియును, విశ్లిష్టావయవములుగా సంధించియుండును. 'ఏ-ఓ'ల

* వ్యో ర్ణముప్రయత్నతర శ్శాకటాయనస్య (౮-౩-౧౯). (సి-కౌ ౧౬౮ సూ) "యశ్రుతిరః (౧-౩-౧౦) అకారపూర్వః అకారః లఘుప్రయత్నతర యకారశ్రుతి ర్భవతి ఆయవో" (షడ్భా-౧౧పుట.) "దన్త్యచజౌ గురు రత్రాచ బిన్దుయుతౌ" (వ్యా-సం-౨౯ II విష) "లఘువోలఘువశ్చేతి ద్వేధాన్తస్థాన్ విదన్తి శాస్తారః" (ఆం-చిం) (వ్యా-సం. ౫౪ విష).

యుచ్చారణమున నవి ప్రశ్నిష్టావయవములుగా సంధించియుండును. (విశ్లిష్ట=పేరియిన, ప్రశ్లిష్ట=కలిసిన) 'అ-ఆ-ఏ-ఐ-ఓ-ఔ' లును 'క' వర్గమును, 'ఁక' 'ఁఖ' అనునవియును జిహ్వమూలీయములు. (వీనిని బాణిసీయులు కార్యములనుట సరికాదు.) 'హ' కారము మాత్రమే కంఠ్యము. 'ఇ-ఈ-ఏ-ఐ' లును 'చ' వర్గమును 'య-శ' లును దాలవ్యములు. 'ఉ-ఊ-ఓ-ఔ' లును 'ప' వర్గమును నుపధ్మాసీయమును (ఁప-ఁఫ) నోష్ఠ్యములు. 'ఋ-ౠ' లును 'ట' వర్గమును 'ర-ష' లును మూర్ధన్యములు. ర కారమును దంత్యమేయని ప్రాతిశాఖ్యములు చెప్పుచున్నవి. 'ఙ-ఞ' లును 'త' వర్గమును 'ల-న' లును దంత్యములు. వ కారము దంకోష్ఠ్యము.

౬ వివ :- అచ్చులలో హ్రస్వ మేకమాత్రాకాలికము. దీర్ఘము ద్విమాత్రాకాలికము. త్ర్యాదిమాత్రాకాలికము ప్లుతిమందురు. అది కావ్యసంస్కృతమున లేదు. వ్యంజన మర్థమాత్రాకాలికము. మాత్రాకాలమునఁగా సెకెండులో (౧/౨) నయిదవవంతు కాలము. అచ్చేయక్షరము. వ్యంజన మక్షరాంగము. 'క్ర' మున్నగునవి యేకమాత్రికములె. సంస్కృతమునఁ బద్యపాదాంతము పాక్షికముగ గురువగును. తెల్లనఁ బాదాంతత్వము గురుత్వహేతువుగాదు. ఏకమాత్రికమగు హ్రస్వము లముపు. ద్విమాత్రికమగు దీర్ఘము గురువు. హల్ సంయోగ విచగ్గానుస్వారములకు ముందటి హ్రస్వాచ్చును గురువె. 'ప్ర-హ్ర' అను సంయోగములకు ముందటి హ్రస్వాచ్చు వికల్పముగా గురువగును. చ కృపకృతవర్మలం గడిమి గిట్టి శిఖండి ప్రథద్రకుల్ (శల్య ౧ ఆ ౨౨౧) కం. చూశఫలంబయ్యవనిజమువలన నమ్ముని ప్రవరు పృథూత్సంగతలముపై వడిఁ బడి యెన్ (సఖా-౧ ఆ ౧౪౩) "ఈదంతా ఇద్వదేవ కృత హ్రస్వాః" (ఆం-చిం). కం. సంద్రం బననౌ శతతాశదఘ్నప్రదమునఁ బడియెన్ (కళా. ౪ ఆ ౫౧౪). వెలిగందలవారయూది సామాన్యకవులు క్రావ

శిశి ముందున్న డెల్లె బాహ్యకముగ లమువనునట్లు ప్రయోగించిరి. అవి ప్రామాణికములు కానేరవు. “క. ఆరయ వర్ణింపలేదు హర బ్రహ్మద్వల్ (భాగ. ౧౧ స్కం-౬౧) ఘనతరముగఁ జంద్ర సూర్య గ్రహములఁజూడన్ (భాగ. ౧౨ స్కం. ౧౨)-౧౧-౧౨ స్కంధ ములకర్త తెలిగందలనారయ.(చూ-వ్యా-సం-౩౦.IVవిష. విస్తరము)

కూచమంచి తిమ్మకవి సర్వలక్షణసార సంగ్రహమున (౨౩-౨౩) పద్యాదులలో క్రారకు ముందటిది పాక్షికముగ లము. వనుచు మహాకవి ప్రయోగములుచూప యత్నించెను. “గీతవాద్య వినోద క్రియలఁ దగులు” (కాశీ. ౪ ఆ.) ఇది నావద్దనున్న సాతాని ప్రతిలో సైతము “గీతవాద్యవినోద కేళిఁ దగులు” అని యున్నది. ఉ. “కావునఁ గామక్రోధములఁ గ్రాచు” (శాంతి ౨ ఆ ౨౫౧). ఇది వావిళ్ళవారి ప్రతిలో “కావునఁ గామరోషములఁ గ్రాచు” అని యున్నది.

సంస్కృతమందువలెగాక తెల్లనఁ బొల్లు వ్యంజనమునకు ముందటి యక్షరము గురువగును. ఉ.....రాజమహేంద్రుఁ డున్న తీన్ (ఆది. ౧ ఆ ౩) ఇందలి ‘తీన్’ అనునది గురువు.

తెలుఁగున వ్యస్తప్రదాదిస్థ హల్సంయోగమునకు ముందటి లమువు సంస్కృతమందువలె గురువు కానేరదు. ఉ.....నరపాలుఁడు శాపముఁ గ్రమ్మరింపఁగన్” (ఆది ౧ ఆ-౧౦౧). తెల్లనందును సిద్ధసమాసములందు భిన్నపదాదిస్థ సంయోగమునకు ముందటి ప్రాసము గురువె యగును. కం.....వివిధాగమ విహితశ్రముఁడు తుహినకరుఁ డునుకాంతిన్. (ఆది ౧ ఆ ౪) సాధ్యసమాసమందట్లు కానేరదు కం. ‘వచ్చిన క్షత్రియులెల్లను‘సాధ్యసమాసములందును దీర్ఘము ప్రాసమగుటకు నిమిత్తమగు భిన్నపదాదిస్థ సంయోగమునకు ముందటి ప్రాసము గురువగును. ఉ. అమ్మది తన్ విభీతహరిణాక్షి...(సభా ౨ ఆ ౨౪౭) ‘అద్రుచు-విద్రుచు’

మున్నగు నాచ్చికము ౩౦-౩౧ సూత్రపు 'ద్రు'వర్ణకమునకు ముందటి హ్రస్వము సమానపదమయినను గురువుకాదు. 'చిద్రువలు' (ఇది శిథిలద్విత్యము) శబ్దమందలి 'ద్రు' వర్ణమునకు ముందటి హ్రస్వమును సమానపదమైనను గురువుకాదు. ఉదా : చ. ఎద్రిచిన..... అద్రిచిన..... విద్రువగ..... చిద్రువలు..... (ఉ. హరి. ౪ ఆ. ౧౦౯) 'కద్రువ' అనుదానిలోని 'క' గురువే. ఇట్లే తక్కిన సమానపదసంయోగపూర్వాక్షరమెల్ల గురువే యగును.

మహారాష్ట్రీప్రాకృతమునకు వర్ణములు

నలువది. ౨. (గా. సంజ్ఞా. ౨.) (వ్యా-సం-౧౭ విష)

"అ-ఆ-ఇ-ఈ-ఉ-ఊ-ఏ-ఓ" అనునవి (౮) యచ్చులు. 'ం' అనుస్వార ముభయము. "క-ఖ-గ-ఘ-ఙ, చ-ఛ-జ-ఝ-ఞ, (*) ట-ర-డ-ఢ-ణ, త-థ-ద-ధ-న, ప-ఫ-బ-భ, మ-య-ర-ల-వ-న-హ" అనునవి (౩౧) హల్లులు. 'ఎ-ఏ-ఒ-ఓ' లు వక్రములనియు 'ఐ-ఔ' లు వక్రతమములనియు బ్రాచీనులు వ్యవహరింతురు. ఇట్టి సంజ్ఞలు వాని యాకృతినిబట్టి కల్గియుండును.

౧ వివ :-ప్రాకృతము లాఱువిధములు. ౧ మహారాష్ట్రీ. ౨. శౌర సేని. ౩ మాగధి. ౪ పైశాచి. ౫ చూళికాపైశాచి. ౬ అపభ్రంశి. ఇందలి మహారాష్ట్రీకి బ్రాకృతమనియు బేరుగలదు. ఇదే

* ప్రాకృతమున 'జ-ఞ' లు గలవు. విసర్గములేదు. 'ల' కారముగలదు గాని యలమువుగాన దానికి బృధగ్గణనము లేదు. కాన సూరి 'విసర్గ-ళ' కారముల నుదాహరించుట సరికాదు. వానిని విడిచి 'జ-ఞ'లను గ్రహించి చత్వారింశత్సంఖ్యను బూరించుట యుక్తము. "జ-ఞౌ" స్వవర్ణసంయుక్తాభవతవన. అహజ్ఞా-రో-అఞ్జితం" (చండవ్యా. స్వరవిధా. ౧౯) 'హోలః' (౩-౨-౪౦)=పైశాచ్యాం హోలకారః స్యాత్. ముకులో (షడ్భా. ౧౪౮ పుట) మహారాష్ట్రీహో నది 'ల' కారమే.

8 (సంజ్ఞా ౨ సూ ౩ సూ) ప్రాకృతభేదములు, ఆంధ్రవర్ణముల

తక్కినవానికన్న ముఖ్యము. మాగధిలో 'శ' వర్ణమును జిహ్వమూ లీయమును గలవు. కావున మహారాష్ట్రీయే "ఆద్యాయాః పఞ్చ శద్వర్ణాః | ప్రకృతే స్తు తే దశోనాః స్యుః" అను చింతామణి కారి కచే నుద్దేశింపబడె ననందగును.

౨ వివ :- ప్రాకృతమున దంత్యచజలు లేవు. (చూ. వ్యా సం-౧౮ వివ.) అవి గలవ నెడి యహోబలాప్పకవ్యాదుల వ్రాతలు ప్రామాదికములు.

౩ వివ :- సంస్కృతశబ్దముల నెల్ల సాధారణముగ నాంధ్రవిభక్త్యాదియోగమున సంస్కృతసమములుగ వాడుకొనుచున్నట్లు ప్రాకృతశబ్దముల నెల్ల వాడరాదు. మహాకవి వ్యవహారసిద్ధములగు "సిరి-అగ్ని" మున్నగువానినిమాత్రమే వాడుకొనవలయును.

౪ వివ :- ప్రకృతి (జనసామాన్యము) వ్యవహారసిద్ధము ప్రాకృతము. ఈ వ్యుత్పత్తిచొప్పున వ్యావహారికభాషలెల్లఁ బ్రాకృతములె. వ్యావహారికభాషలు సంస్కరింపబడియే గ్రాంథికభాషలగును.

అచ్చతెలుగునకు వర్ణములు ముప్పదియేడు. ౩ (గ్రా- సంజ్ఞా. ౩) (వ్యా. సం. ౨౦ వివ).

"అ-ఆ-ఇ-ఈ-ఊ-ఋ-ౠ-ఎ-ఏ-ఐ-ఒ-ఓ-ఔ" అచ్చులు ౧౨. 'ఁ' అర్ధానుస్వారము 'ం' పూర్ణానుస్వారము. ఈ రెండు నుభయములు. 'క-గ-చ-ఛ-జ-ఝ-ట-ఢ-ణ, త-ద-న-ప-బ-మ. య-ర-ల-వ-స-హ-ళ-ళి" హల్లులు ౨౩

౧ వివ :- తత్సమములు తెనుఁగే గాన 'అచ్చతెలుగు'నకని సూత్రింపబడెను. 'ఎ-ఒ-ఁ-ఛ-జ-ఝ' అనునవి (౬) ను తెల్లన మాత్ర ముండును.

౨ వివ :- 'ఛ-జ'లు తాలవ్యములు. 'ఁ-జ'లు దంత్యములు. 'ఁ-ఛ' లచ్చతెల్లనమాత్రమే యుండును. సం-స మం

నము. అచ్చ తెల్లు-మంచము. సం-స-రాజు. అచ్చ తెల్లు-రాజు.
 'అ' అను దంత్యతకార సంక్షేపపుగుర్తును 'చ-జ'లపై నిపుడు
 నిల్పెదరు. 'చ-జ'లపై నొకబొట్టు నిల్పిన 'దంత్య' 'చ-జ'ల లిపి
 యగునని నన్నయ సూత్రించెను. (వ్యా. సం. ౨౭ II వివ).
 (చూ. సంజ్ఞా. ౧ నూ ౪ వి.)

3 వివ :-ప్రాచీనతమకాలమున 'అ' కారము 'ట-థ' మధ్య
 స్థోచ్ఛారణము గల్గియుండెడిది. కావుననే "కుటు + ఉసురు=కుట్టు
 సురు" మున్నగునెడల 'ట' కారస్థితి సంభవించెను. కాని నన్నయ
 నాటికే దాని కలమురేఫోచ్ఛారణము గల్గెను. దానికేకాక బ్రకార
 మునకును నలమూచ్ఛారణము సంభవించెను. అట్లుగుటచేతనే లము
 'యవ' లతో పాటుగ నలము 'అ-ల' లకును వర్ణమాలలోఁ బృథ
 గ్గణనము చేయలేదు. అట్లయినను నితర ద్రావిడ మహాకవ్యనురోధ
 మునఁ దన భారతభాగమున నన్నయ 'ర-అ' లకు యతి ప్రాస
 మైత్రిని జేయలేదు. తక్కిన కవులెల్ల నేదోయొకతీరున వానిమైత్రిని
 జేసిరి.

౪ వివ :-'అ' కారము నన్నయనాటికే తెల్లిన నశించినది.
 అది 'డ' కారముగనో (ఏడు=ఏలు) 'ల'-(ళ) కారముగనో
 (తమిల=తమిట) (హాసగన్నడమున పరిగన్నడ 'అ' కారము 'ళ'
 కారముగఁ బరిణమించెను) పరిణమించెను. కాననే దానిని నన్నయ
 యచ్చాంధ్రవర్ణమాలలోఁ బరిగణింపలేదు. ఈనీ నన్నయకుఁ
 భూర్వపు యుద్ధమల్లుని బెజపాడశాసనమున నది లిఖింపఁబడి
 యున్నది (అతిసిన-అస్సిన). ఇట్టి యలవాటుగ నె నన్నయకుఁ
 దర్వాతి పొందువగ్రామ శాసనమందును (ఖల్లి=ఖడ్గ) నది లిఖింపఁ
 బడెను. తమిటమందు నేటికిని నట్టి వర్ణము నుచ్ఛారణము గలదు
 గాన దాని నచ్చ తెల్లిన నిల్పితిని.

౫ వివ :- ప్రాచీనతమకాలమున సర్థానుస్వారము చోటఁ బూర్ణానుస్వారమే పల్కఁబడెడిది. కాలక్రమమున నయ్యది తేలి నన్నయనాటి కర్థానుస్వారముగఁ గొన్నిట నేర్పడెను. నన్నయ భారతభాగమునమాత్ర మర్థానుస్వారప్రాసము నియమితముగఁ గలదు. ప్రాచీనతమకాలపు వాసనచే నన్నయకుఁ దర్వాతి కవులును గొందఱు ఖండానుస్వారముచోట దీర్ఘముమీఁదసైతము పూర్ణమునే ప్రాసములలోఁ బ్రయోగించిరి. క. పోండిగ నగజతపశ్చిఖ మూండు జగంబుల . బ్ర | హ్మోండ... (నన్ని-కు-౬ ఆ. ౮౧౩ ప). నన్నయ చింతామణిలోఁ బూర్ణార్థములు పేర్కొనఁబడెను. అట్టిపేరులే వాని యాకారమునకు నిరూపకము లనఁదగును.

౬ వివ :- నన్నయకాలమునకుఁ దురుష్కులయు నాంగ్లేయు లయు భాషలు తెల్లనఁ బ్రవేశించుట కవకాశము లేకుండుటచేత నన్నయ చింతామణిలో నన్యదేశ్యమును బేర్కొనలేదు. తన భారత భాగమునఁ బ్రయోగింపనులేదు. యయాతిచరిత్ర-మనుచరిత్రాదు లలో నన్యదేశ్య (తురుష్క) శబ్దములు ధారాశముగ వాడఁబడినవి. (నేటి కాంగ్లేయభాషాపదములును గలవు) కాన నేటి వ్యాకరణ ములలో నన్యదేశ్యము నొకభాగముగ నంగీకరించుట యుక్తము. అట్టి నన్యదేశ్యములలోని యనాంధ్రవర్ణములను దొలఁగించి ఛానిచోఁ దత్సన్నిహితాచ్చాంధ్రవర్ణముల నిల్పుట యుక్తము. అట్టి ఘోర్పుచే సర్థస్సూక్తి ప్రతిబంధము గల్గుచో నట్టి యనాంధ్రవర్ణ ముల నిల్పుటయు యుక్తమే. (షరా : షరతు-మొ). శబ్దరత్నా కరాదిశోకములలో నన్యదేశ్యములందే కాక కొన్ని యాంధ్రదేశ్య ములందును ననాంధ్రవర్ణముల నిల్పుట పొరపాటు. (అవఘళించు-మొ). కొన్ని నన్యదేశ్యములు :- టాణా = (రాణా), టలాయించు = (దలాయించు), టికానా = (తికానా), పాయిదా = (ఫాయిదా), పిర్యాదు = (ఫిర్యాదు), సరాబు = (షరాబు), సికారు = (ఫికారు),

హాజరు-హుకుము-హుజూరు-మొ. ఆంగ్ల :-కాఫీ (కాఫీ), పీజు= (సీజు), హెడ్మెష్టరు=(హెడ్మెస్టర్) రైలు-రోడ్డు- కలెక్టరు-మొ.

కవి ప్రయోగములందును సంజ్ఞాదులలో ననాంధ్రవర్ణములు ప్రాసాదులలోఁ బ్రయోగింపఁబడినవి. అట్టి శబ్దముల ననింద్యగ్రామ్యములుగా నంగీకరింపనగును,

శా.మక్ఖా మండువపండువా... తుక్ఖార... ప్రాక్ఖద్యోత... (నరస. గీ ఆ ౨౪౪). క. దుంరీశు...లోలా ర్కుంరేపవీట... (కవి సింగరయ్యగారి త్రైశంకనోపాఖ్యానము. అప్పక గీ ఆ ౧౫౪)

౭ వివ:-అనుకరణశబ్దములందలి యనాంధ్రవర్ణములను దొలఁగింపరాదు. ఉదా :-గుభుల్-గుభుల్.

౮ వివ:-‘తాటాకు’ మున్నగు రీతిగల శబ్దములందలి తాల వ్యతావేశము నుచ్చరింపరాదు. ‘తాటాకు’ అనురీతిని శుద్ధస్వరోచ్చారణమునే (యతినిబట్టి) చేయవలయును.

౯ వివ :-వర్ణనిర్దేశవిధానాదులందు బహుళముగా ‘కార’ ప్రత్యయమును ‘ర’ వర్ణమునకు ‘ఇఫ’ ప్రత్యయము నగును. ఉదా; అకారము-రేఫము-రకారము మొ ఇవి సంస్కృత ప్రత్యయములు. తెల్లన వర్ణనిర్దేశవిధానాదులందు హ్రస్వము దీర్ఘమగును. దీర్ఘంబు దీర్ఘంబ. ఉదా; అకారమున కికారమగును-‘ఆ’ కు ‘ఈ’ నచ్చును.

౧౦ వివ :-ద్వంద్వమున వర్ణములకు స్త్రీ సమత్వము పాక్షి కముగా నగును. ఉదా : కచటతపలు-లశేములు మొ

౧౧ వివ :-పైవిధులు గణాద్యక్షరములందును నగును. ఉదా భకారము=భగణము. “నజభజజల్ జరేఫలఁ బెనంగి” “మస జమ్ము లిమ్ముగ”. వర్ణసంఘాతమందును బయివిధులు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యములు- ఉదా : శ్రీకారము-పుపు బుభుల్ మూలకు విలసిల్లు. పాశాబాభామాలు-మొ దీర్ఘాంతగణాద్యక్షరము తద్గణ ద్వయవాచి కానోపును. ఉదా :-“భరనభారలగంబులఁగూడి” మొ

ఋ-ఋ-ఋ-ఋ-విసర్గము. ఖ-ఘ-ఙ-ఞ-ర-ఢ-ఢ-ఢ-ఢ-
భ-జ-ఞ-శ-మ-లు సంస్కృత సమాన్యదేశ్యానుకరణాదులంగూడి
తెల్లన వ్యవహరింపబడును. ర. (బా. సం ర సూ) (వ్యా. సం.
౨౨ విష.)

ఋతువు-పితృణము- (పితృ + ఋణము) (కేవల ఋకార
ఘటితశబ్దములు కావ్యములం దప్రయుక్తములు) కృష్ణము-(రచింపఁ
బడినది) ఋకారము (కేవల ఋకార ఘటితశబ్దములు కావ్యము
లం దప్రయుక్తములు.) దుఃఖము - ఖడ్గము - ఘటము - ఛత్రము -
దళరము - కంఠము-(తెల్లన వర్ణపంచమాదేశము లేదు) ఢక్క-
రధము-ధరణి-ఘణము-భయము * శార్ఙ్గము-ఆశ్శ-శరము-మంశము-

౧ వీవ :-సంస్కృతమున వర్ణపంచమాదేశము గలదు (†)
గాని యట్టి సంస్కృతశబ్దము తత్సమమగుచు తెల్లనకు వచ్చునపు
డందలి వర్ణపంచముచో నిండునున్న నిల్చును (సం-) శబ్దరః= (సం-సమ)=శంకరుడు. శంకరాష్ట్ర మొ॥ పదాంతముం దీవిధి సం
స్కృతముందే వైకల్పికము ఉదా సంగమః=సజ్జమః మొ
తెల్లన వర్ణపంచమాదేశము లేదనుట కీ క్రిందిరీతి మహాకవి ప్రయో
గములు మూలము. కం. పంగుల మూకాంధుల విక లాంగులను న
బాంధవుల దయం బ్రోతె భయార్తుం గడిచి శత్రునైనను సంగర
రంగమునఁ గాతె శరణం బనినన్ (సభా-౧ ఆ-౪౫ ప) అచ్చ
తెల్లన జ-ఞ'లు లేవుగదా. (చూ. వ్యా. సం ౨౮ విష దీని
విస్తరము) బిందు యతియు వర్ణపంచమాదేశము తెలుగునలేదని
వచించుచున్నది

* తెల్లన వర్ణపంచ మాదేశము లేమింజీసి పంక్తి' శబ్ద
మును సూరి జకారోదాహృతిగ నిచ్చుట సరికాదు.

† అనుస్వారస్య యయి పరసవర్ణః. (౮-౪-౫౮) వా పదా
ంతస్య (౮-౪-౫౯. సి కా. ౧౨౪. ౧౨౫ సూ)

‘క-చ-ట-త-ప’లు పరుషంబులని ‘గ-జ-డ-ద-బ’లు సరళంబులని చెప్పబడు. ౫ (బా. సం. ౫ సూ) (వ్యా. సం. 30 విష) ఇతరములగు హల్లులు స్థిరములు. ౬. (బా. సం. ౬ సూ) (వ్యా. సం. 30 విష.)

ఖ-ఘ-జ, ఛ-ఝ-ఞ, ర-ఢ-ణ, త-థ-న, ఫ-భ-మ, య-ర-ల-వ-శ-ష-స-హ-ళ-ఱ-(స్థిరములు.)

౧ వివ :- సంజ్ఞ ౭ సూత్రము చొప్పునఁ దాలవ్య ‘చ-జ’లు దంత్య చ-జ లకు గ్రాహకములు గాన ‘చ’ కారమును బరుషమె. జ కారమును సరళమె. లఘులమువులగు ద్వివిధ య-ర-ల-వ’లును స్థిరములె.

౨ వివ :- ప్రాతిపదికము=నామము ప్రత్యయము=వర్ణకము=పన్నియ క్రియ=ధాతువు న్-(నకారము) ను-ని” అనునవి ద్రుతములు

దంత్యతాలవ్యంబులయిన చ-జ’లు సవర్ణంబులు. ౭. (బా సం ౭ సూ) (వ్యా సం ౩౧ విష). తాలవ్య ‘చ’కారంబు దంత్య ‘చ’ కారంబునకును దాలవ్య ‘జ’ కారంబు దంత్య ‘జ’ కారంబునకును గ్రాహకములని తాత్పర్యము.

ఇ-ఈ-ఎ-ఏ’లం గూడిన చ-జ’లు తాలవ్యంబులు. ౮. (బా. సం. ౮) (వ్యా. సం ౩౧ I విష)

చిలుక-చీమ-చేవి-చేమ-జల=(దురద)-జడి-జెట్టి-జేజీ=(దేవత) (జేజె రూపాంతరము.)

అ-ఆ-ఉ-ఊ-ఁ-ఌ-ఌ’లం గూడిన చ-జ’లు దంత్యములు ౯. (బా సం ౯ సూ) (వ్యా సం. ౩౧ I విష)

చలి-చాప-చుక్క-చూపు-చొక్కు=(పారవశ్యము) చోటు-చౌక జముడు-జాతర=(ఉత్సవము) జన్ను-జాలు-జొన్న-జొలి=

(సంబంధము) జౌకు=(మెత్తగిల్లు) విదంతములయిన చ-జ లు సమేతరములం దుండరాదు

౧ వివ -సమేతరము లనగా సంస్కృత సమేతరములు. అందు వి దంత చజ లుండరాదు గాని కొండలు సామాన్య కవులు ప్రయోగించిరి నీ వైపుల నాకిరి చాయ మగఁడు' (ఆంధ్రహమ సంగ్రహము). ఉ చక్కెరబొమ్మ మార్మలయు వైపు లకున్ . (శుకస ౧ ఆ. సూ. రా ని)

౨ వివ -దంత్య చ-జ' ల యుచ్చారణమునుబట్టి యవి దంత్యతాలవ్య చ-జ' లనఁదగియున్నను కుదుపాండవ' న్యాయ మున నవి దంత్య చ-జ' లని వ్యవహరింపఁబడుచున్నవి - - -

౩ వివ .-సంధిస్థలములందు సంధి పూర్వాపస్థలోని దంత్య తాలవ్యతలే నిల్చును. ఉదా -అచ్చు = (ముద్రణము) + ఇది = అచ్చిది

వైకృతమగు రాజు శబ్దపు జకారము దంత్యము. అచ్చులు- వాజులు-పాండురాజు-భీమరాజు-మున్నగువాని ఒకారము తాల వ్యమె ౧౦ (బా. సం ౧౦ సూ) (వ్యా సం ౩౬ మొ. ౪౦ వివ) సంస్కృత ప్రాకృత వర్ణసహామ్నాయములలోనే దంత్యచజలు లేవు

౪ వివ -సంస్కృత చ-జ లు కొన్ని దంత్యములు గలవని సూరిప్రభృతి నవ్వులు భ్రాంతిపడి వ్రాయుటచేత నిట్లు సిద్ధసాధన ముగా సూత్రింపఁబడెను *

* సంస్కృతసమములం దికారాంతము లయిన శబ్దముల యవధా (ఉపధ యనగాఁ దుదివర్ణమునకు ముందువర్ణము) చ-జ' లు బహువచనంబు పరంబగునపుడు దంత్యములగు. ఉదా - అచ్చులు, వాజులు . . రాజు శబ్దంబొక్కటి దంత్యయుక్తంబు గానం బడియెడి (బాల-సంజ్ఞా-౧౦ సూ) అను సూరివ్రాత కేవల

పదాంత ను' వర్ణంబు ద్రుతంబు ౧౧ ♦ ద్రుతాంతముల
యిన పదములు ద్రుతప్రకృతికములు ౧౨. (శా సం. ౧౧-
౧౨ నూ) (వ్యా. సం. ౪౨ విష.)

(ప్రథమా-కయి-పట్టి-యొక్కే-తరములైన విభక్తులు, నుత్తమ
పురుషైక వచనంబులు, భూతతద్ధర్మాద్యర్థక ప్రథమపురుషైక వచనం
బులు, నాశీరాద్యర్థంబయిన త' వర్ణకంబు (*) శత్రు-తుమ్-భావ
లక్షణ (†) చేదాద్యర్థకంబులు (‡) 'వలెను' ప్రభృతులును
ద్రుతప్రకృతికంబులు. ఉదా — నన్నును-మమ్మును-రాములను-
నాచేతను-నాతోడను-నాకొఱకును-నావలనను-నాకంటెను-నాకును-

ము సగ్రాహ్యము సంస్కృతసమములందలి చ-జ'ల దంత్యత
యశాస్త్రీయము-నిరాధారము. సంస్కృతవర్ణమాలలోనే దంత్య
చ-జలు లేవు. దంత్యతావ్య చ-జ'లకు యతి ప్రాసమైత్రియుండు
టచేత వానినిబట్టి యీవిషయమును నిర్ణయింపరాదు. రాజ శబ్దభవ
మగు నర్వాచీన రాజు' శబ్దమునుబట్టి యిట్టి యవభ్రష్టోచ్చారణము
సూరి భ్రాంతియుఁ గల్గెనని తోచెడిని. ఇట్లే యైనచో "రవితే
జుడు-విగతసంకోచుడు" మున్నగువాని 'చ-జ'లు దంత్యములని
యేల సూత్రింపరాదు.

♦ "నకారంబు ద్రుతంబు" (బా. సంజ్ఞా. ౧౧ నూ) అని
సూరి చింతామణి వాసవచే సూత్రించుట సరికాదు. అట్లే సంజ్ఞా
౧౨-సంధి '౨-౯-౪౩' మున్నగు సూత్రిములం దుదాహరించెను.
ఒక్క నన్నయ భారతభాగమునందును నన్నయాధర్వణీయగ్రంథ
మందును మాత్రమే ద్రుతము (న=నకార) వ్యంజన రూప
ముగ పాడఁబడినది. తిక్కన ద్రుతమును ను స్వరూపముగనె
ప్రయోగించెను. కం. విని పాఠ్యుడిట్లు ..జయమునీకోక ల్లెనుదాని
(శాంతి ౬ ఆ. ౪౪౨) చ. పాము నీరిలో నువెడలకుండి కూర్మ
మతను స్థిర (ఆను ౧ ఆ ౨౩౨) ఇంతయేల సూరియు ద్రుత
'ను' స్వరూపమునె నిర్వహించుచు వచ్చెను సంధి ౨౦ సూత్ర
మున ద్రుతస్వరలోపమును విధించెను. ద్రుతస్వత్వము ను' స్వరూ
పమని సంధి-౧౬-౧౭-౧౮ సూత్రములలో నుదాహరించెను. పౌష్క

వసమునను-మాలోపలను-మాయందును-వత్తును- వచ్చెదను-వచ్చి-
తిని-వచ్చెను-నచ్చును-వచ్చెడును-ప్రసన్నులయ్యెడును- చేయుతను-
కావుతను-కాతను కొట్టుచును-కొట్టను-కొట్టగను-కొట్టినను-తిట్టినను
కొట్టినను-వలెను-పోలెను-ఎంతయును-అయ్యును-కొట్టుడును- ఇత్యా
దు యాహ్యంబులు

వ్యాకర్తయు ద్రుతము ను' స్వరూపమనియె సూత్రించెను (పౌ'థ
సంజ్ఞా ౭ నూ). సూరి సుప్తిజ్ పృత్యయామల తుదిని ను' స్వరూ
పమునె సూత్రించెను.

* :- ఆశీరర్థకము ఎడు' పృత్యయమని (క్రియా ౨౬.
బాల) సూరి సూత్రించుట పొరపాటు. అది ఎడుమ' పృత్యయము-
(వ్యా-సం ౩౦౪ విష) అయ్యెడుక' మున్నగు నాశీరర్థకప్రియోగ
ములు తద్ధర్మాద్యర్థక పృథమపురుషైకవచనములన నగును.
(చూ-బాల-క్రియా ౫-౨౨ నూ)

† :- సూరి భావలక్షణార్థకము నుదాహరింపకుండుట పొర
పాటు. మఱియు సూరి కొట్టుడున్' అను నా నంతర్యార్థకము నుదా
హరించుటయు దానిని సూత్రించుటయు (బా-క్రియా-౪-౨ నూ)
నవిమర్శనకృతములు 'డు' అను భావార్థక పృత్యయమును గలదు
(చూ. క్రి ౪౫ నూ) (చూ-వ్యా-సం ౩౦౯ విష) చార్థక శబ్ద
ముతోఁ గూడిన భావపృత్యయ మానంతర్యమును బోధించును-
(చూ-పౌ'థ-క్రియా ౧౨ నూ) (వ్యా-సం ౧౪౩౩-౧౪౩౪ పుటలు
౩౦౯ విష)

‡ :- నేను-తాను' పదంబులు ద్రుతప్రకృతికములుకావు.
వాని తుది 'ను ప్రత్యయము ప్రథమైకవచనముగాన నవి కశలు
ప్రాని తుదిర్వరము లోపించుటచే నవి ద్రుతాంతములగును. కం. కవ
దొనలును . . . ఏ నువిదపడిగియెద . (శల్య ౨ ఆ ౨౩౩).
(వ్యా-సం-౪౩ II విష). 'ఏన' అని దిద్దుట పొరపాటు-అవధారణా
ర్థకముమీద గనడదవాదేశమురాదు క. సకల .. సర్వం బకడున్
మేలనఁగ శాంతిపర్వము వెలయున్ (ఆది ౧ ఆ-౫౮ ప)

౧ వివ :-వ్యాకరణవిధులచొప్పున నట్టి 'ను' స్వరూప ద్రుత ముమీది ఉ' కారము 'ఇ' కార మగునపు (తత్స-౨౬ మ్) డా 'ని' వర్ణమును ద్రుతమనిపించుకొనును. ఉదా :-హరికి + ను=హరి కిని మొ

౨ వివ -'నేను-తాను' పదముల 'ను' ప్రత్యయము యొక్క యు, చక్కని-చక్కన' మున్నగువానియందలి 'ని-న' ప్రత్యయము లయు 'ఏను'=(అయిదు) మున్నగు మఱికొన్ని శబ్దములయుఁ దుది స్వరము (ఆచ్చిక ౨౮ సూ) (బా-ప్రక్షీ. ౧౬) లోపించునపుడా మిగిలిన నకారము ద్రుతకార్యముల నందును. (౮౨ III వ్యా. సం. ౨౧౦ II వ్యా సం) 'ను' అను ద్రుతముయొక్క 'ఉ' కారము సంధి ౨౦ సూత్రము చొప్పున లోపించునపు డామిగిలిన 'న' కార మెట్లును ద్రుతమెయగును అట్టి యాచ్చికము ౨౮ సూత్రముచేత స్వరలోపము గల్గినపు డాసూత్రములోని బహుళశబ్దమహిమచేతఁ గొన్నియెడల నా మిగిలిన 'న' కారము ద్రుతకార్యముల నందును-కొన్నిట నామిగిలిన 'న' కారము పూర్వావస్థలోని ప్రథమయొక్క లక్షణము చొప్పునఁ గళయే యగును. ఉదా :-ద్రుతకార్య :- నేఁజ దివితి, తాఁజెప్పి- నే దాచినే (సభా ౨ ఆ ౩౨) తాఁజరణమెత్తె (సభా ౨ ఆ ౩౦) చక్కంగ (కాశీ ౨ ఆ) చక్కంబెట్టు (ఉద్యో ౨ ఆ ౨౫౦) కమ్మందేనె (వైష ౨ ఆ) ఏబది, చేసెను=చేసెన్-చేయును=చేయున్ చేసెదనున్=చేసెదను=చేసెదన్. కళాకార్య :- మిన్వజెన్-అన్పురము. మొ

౩ వివ :-'కందోయి' అనుచో కన్నుంగవ' (భార-ఆది-ర ఆ ౨౫౮. మనుచ. ౨ ఆ ౩౨) మున్నగుచోటులందువలెనె సామా సిక నుగాగమము (సంధి-౨౫ సూ) చేసి యుదలి 'న్ను' . అను దానికి నిక్కలాది (చూ-సమా-౯౧) సూత్రము చొప్పున లోపము చేయఁగా 'క + ను + దోయి' అను ద్రుతసహితరూపము నిల్చును.

ఆ ద్రుతమునకు సంధి ౧౮-౨౨ నూత్రముల చొప్పున నిండునున్న చేయఁగా 'కందోయి' అను రూపము సిద్ధించును. ఇట్లే 'ఏనియున్' అనుచోట 'యు' అను భాగము లోపింపఁగా (సంధి ౨౧ నూ). 'ఏనిన్' అనియు, ని' అనునది లోపింపఁగా 'ఏన్' అనియు చార్థక ద్రుత న' కారము నిల్చునని ప్రక్రియ నడపవలయును. ఇట్లుగుట చేత ఏనియున్-ఏనిన్-ఏన్' అనునవి ద్రుతోపజీవిశబ్దము లగు చున్నవి. అవ్యయములం దుత్పదిశిష్టశబ్దాంతిమ న'కారము ద్రుతమే యగును గాన సముచ్చయాద్యర్థక ను' శబ్దము ద్రుతరూపమని యెన్ననగును. ద్రుతప్రకృతికములవలెనె ద్రుతోపజీవి శబ్దములును ద్రుతాంతములయి యుండును. శబ్దావయవ ద్రుతము గలవి ద్రుతప్రకృతికములు. అర్థవిశేషబోధక ను' శబ్దముతోఁ గూడినవి ద్రుతోపజీవిశబ్దములు. ద్రుతప్రకృతికము లీవఱ కుదాహృతము లయ్యెను. ద్రుతోపజీవిశబ్దములు :- ఎంతయును-కొట్టుడును = (కొట్టినతోడనె) కొట్టుటయును. అయ్యును మొ. (ద్రుత=ద్రవించునది=లోపించునది.)

ద్రుతప్రకృతికములుగాని శబ్దంబులు కళ లనంబడు. ౧౩.

(బా సం. ౧౩) (వ్యా. సం ౪-౨ విష.)

రాముఁడు-రాములు-హయము-విష్ణువు-వృద్ధు-హరి-దూత-
సీత-గోడ-మేడ-నేను-తాను (ఇవి కళలె.) జపముంగూర్చి-అందుండి-
వనమునుంచి-రామునికయి-జ్ఞానముంబట్టి-నాయొక్క-వచ్చిరి-వచ్చి
తివి-వచ్చితిరి-వచ్చితిమి-వచ్చుచున్నాఁడు- వచ్చుచున్నారు- వచ్చు
చున్నావు- రాఁగలఁడు- వచ్చెదము- వచ్చెదవు- వత్తురు- వత్తుము-
వత్తువు-రమ్మ-రండు- రాకుము- రాకుఁడు- రాఁడు- రారు- రాదు-
రావు-రాము-వచ్చెడును=(వచ్చుతన్) = వచ్చుఁగాక-వచ్చునది =
(రావలయును)-కొట్టక-తిట్టక-ఎత్తిలి-ఒత్తిలి- విశేషణములు కళలె
యనఁదగును-తెల్ల-తెల్లనిది. నల్ల-నల్లనిది. చేసిన-చేయుచున్న-
చేయఁగల-చేయు-చేసెడు-చేసెడి-చేయని-మొ. విశేషణములు నన్న

యమతమున ద్రుతప్రకృతికములె యైనను నవి సదా విశేష్యముతో సమసించి కళలవలె ద్రుతలోపము నందియుండును. ఇంచుక-బళి-బాపురె-బొర-ఆహ-అక్కట-కటకట-అప్పుడు-ఇప్పుడు-ఎప్పుడు-ఏల-వాడె-వాడ-వాడే-‘నచ్చునట’ ఊరక - మిన్నక - ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

౧ వివ :- కం .. మే మనుపమ దుఃఖితులమగుట నాధారములే కను . (ఆది ౨ ఆ-౧౪౩). ఇందలి లేకను’ అనునది ద్రుతప్రకృతికమని భ్రమింపరాదు. ‘అనుపమ దుఃఖితులమగుటను, నాధారములేకను అనురీతిని వానిలోని ను’ శబ్దము సముచ్చయార్థకము. (చూ-సంధి-౨౧ నూ). చ. అతిధుల . చొరంగనీ క తొలంగఁద్రోవు (శాంతి-౨ ఆ-౨౫౩). ఇట్టి ప్రాసప్రయోగముచే వ్యతిరేకత్వార్థకము కళయె.

హాస్యముమీది సిద్ధసాధ్య పూర్ణములు ప్రాయశముగా ఖండములు సైత మగును *. అనిర్దిష్టబిందువిధానస్థలములలో హాస్యముమీదఁ బూర్ణార్థములు రెండును నగును. ౧౪. (బా-సం-౧౪). (వ్యా-సం-౪౮ I విష.)

సిద్ధబిందు:- అడంకువ=అడకువ. అనంటి=అనఁటి అరంటి=మగఁటి. ఎఱుంగుట=ఎఱుఁగుట. బలంగము=బలఁగము. మగంటిమి=అరఁటిమి. మొ. సాధ్యబిందు :- రాముండు=రాముఁడు. చదునంగలండు=చదువఁగలఁడు. వచ్చెందండి=వచ్చెఁ దండి).

* హాస్యముమీది ఖండబిందువునకుఁ బూర్ణబిందువు వైకల్పికముగానగు” అను సూరిసూత్ర ముచ్చారణస్వభావవిరుద్ధము. చింతామణి విరుద్ధము. ఖండమును విధించి పూర్ణము దీనిచొప్పునఁ జేయు ప్రక్రియయు లేదు. పూర్ణము తేలి ఖండమగుట సహజము. కొన్నియెడల ఖండముగాఁ దేలకుండుటయుఁ గలదు. ఉదా :- అపరంజి = (బంగారు) గురి వెంద- చేమంతి- కలగుండు- ఆరంజోతి (అరుంధతి మొ.

౧ వివ :- ఇక-అట-చుడు = (చూడుడు శబ్దపు సంక్షేపము-చేయరునుడి) శబ్దంబులందుఁ (దప్ప మతెచ్చటను బదము మొదటి హ్రస్వముమీఁది పూర్ణము ఖండముగాఁ దేలదు. (చూ-సంధి. ౨౨ సూ) 'ఏడు-ఇడి' మున్నగునవి ప్రత్యయములు-పదములుగావు. గంపెండు=గంపెడు. వాలిండి=వాలిండి = (శ్రోక లేనిది). నుడి తొలిహ్రస్వముమీఁదఁ దేలని బిందువు స్థలములు :- ఇంచు = (గుచించు) చందురుడు-జంత్రము-దండిగ-తంపర-నిండు-పండు-బండి-మెండు మొ. అట్టి (నుడి తొలిహ్రస్వముమీఁద లేని) నాధ్యస్థలములు కెందామర-ముంగొంగు-కొంగబసిడి-కందోయి మొ.

౨ వివ .- కొన్నియలంతిస్థలములందుఁ బరిధమేతర హ్రస్వమునకుఁ దర్వాతసయితము పూర్ణము తేలకుండుట గలదు ఉదా-అపరింజి=(బంగాదు) అడ్డంకి-ఆరంజోతి-(అరుంధతి). కలగుండు=(సంక్షోభము). గురి నెంద-చేమంతి మొ (చూ-ద్రావి-పరి. ౧౭ XVIII వివ) (నై-పా ౩౨౦ వివ)

పు-ంపు, టి-ంటి ఇంచు' అను స్థలములు ప్రత్యేకవిధానము గలవిగాన నచట ఖండమునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు. ఉదా-నిద్దంపు=నిద్దపు పగలింటి=పగలిటి. రక్షించు-ప్రే-రక్షింపించు. ఆరగించు.

దీర్ఘముమీఁద సాధారణముగాఁ బూర్ణము నిల్వదు. అని ద్విబిందువిధానస్థలములలో దీర్ఘముమీఁద ఖండమునె నిల్పవలయును. ౧గి. *. (బా సం. ౧గి సూ) (వ్యా సం. ౪౮-౪౯ వివ.)

* సూరి 'దీర్ఘమీఁద నాధ్యపూర్ణము లేదు' అని సూత్రించుటచేత. దీర్ఘముమీఁద సిద్ధపూర్ణముమాత్రము ప్రచురమునైనట్లునా? ఉదా-వూడు-వీడు-మొ. మఱియు 'తేంట్లు=(అమ్మెద్దలు), ఏండ్లు-పూర్ణండ్లు = (అనేక)-విలుకాండ్లు- ఆండు' మున్నగు పెక్కుచోట్ల నాధ్యపూర్ణములు గలవు.

పూర్ణము నిల్వని సిద్ధస్థలములు :- పైఁచు-తోఁచు-ఆఁకలి-
వేఁడు (ప్రా)ర్థించు). సాధ్యస్థలములు :- వాఁడు-వీఁడు-రాఁడు-
లేఁడు-గోఁగులు-రేఁగులు-కాఁబట్టి-కాఁబోలు-నాతోఁబట్టె-మొ.

నిర్దిష్టపూర్ణవిధానస్థలములు :- తేండ్లు-తేంట్లు=తుమ్మెదలు).
ఏండ్లు-పూండ్లు=(అనేక)-విలుకాండు)-అండు)-మొ. వీని సామ్య
మునఁ గావలయుఁ గొన్ని సిద్ధస్థలములు సంయోగపూర్వపూర్ణ
ములు వెలయుచున్నవి. ఉదా : శా. తండ్రి తీండ్ర)ల్ గల్గిన...
(మనుచ. ౫ ఆ ౧౭) కం తీండ్ర)మగు... వేండ్ర)మున .. (భాగ-౭
౫-౦ శ-౦)

సంయోగ స్థిరపూర్వకత్వమునఁ బూర్ణము లోపించుటయుఁ
గలదు ఉదా (మాండుచు) = మాఁడుచు=మాడుచు. వేసంగి=
వేసఁగి=వేసవి పోండిమి=పోడిమి=పోడిమి. మొ.

౧ విస :- భారతేతరగ్రంథములు కొన్నిటియం దడుదుగ సిద్ధ
సాధ్యములు రెండిటను దీర్ఘముమీడి పూర్ణము తేలక నిల్చుటయుఁ
గలదు. కం. వీండ్.. సర్వవ ధ్యండు (నన్ని-కు-౨ ఆ ౨౧౭)
కం. పోండిగ .. మాండు జగంబును . బ్ర హ్మాండము...
(నన్ని-కు-౬ ఆ ౮౧౩). ద్విపద-పాండురాంగంబైన .. పోండిగా-
(బస వ-౧౮ ౩౫౩). ప్రగీతి-మాండుసేసి పోండిగా . ని
ట్లండ . (కవిజనా-జాత్యధి-౨౧).

౨ విస .-కొన్నియెడల దీర్ఘమునకుఁ దర్వాత తేలకయె
పూర్ణము నిల్చుటయుఁ గలదు. ఉదా .-సిద్ధ :- ఏకాండము- (అఖం
డమైనది)-వేంచేయు-మాందాళి= (ఁట్టుచీర)-చాంగుబళా=((ప్రశంసా
ర్థకము)-ప్రేంకణము=((ప్రియాళువుక్షము)- (చూ-వై-పా-౩౧౭ విష)
సాధ్య .- వంగు-ప్రేర-వంచు = వాంచు. పూర్ణమునకుఁ పూర్ణము.
కం. కాంచనమాలాలంకృత చంచలముల మెట్లయు. జవనము
ములన్ బూంచిన . (విరా. ౪ ఆ ౫౫) కం. పోండిగ . ని
ట్లండ . (కవిజనా-జాత్యధి-౨౧).

22 (సంజ్ఞా ౧౬ నూ) ఖండబిందుస్థితిని దెల్పు నుపాయములు

(తన్నుఁ గనునట్లుచేయు) (వీనిని సకర్మకక్రియలని కోశములు చెప్పును.)

3 వివ :-కాలక్రమమున నుచ్ఛారణ సౌకర్యాపేక్షచేత ఖండానుస్వారము లోపించుచున్నది. కావుననే నన్నయేతరకవులు ఖండాఖండప్రాసమును బ్రయోగింపసాగిరి. (చూ-వ్యా. సం. ౪౮ V విష) కం కేతనకపిభయదంబై కోతేరగ ..(కర్ణ-3 ఆ-౧౭౪)

౪ వివ -ఉచ్ఛారణభప్తమగు ఖండమును గ్రహించు నుపాయములు -సాధారణముగా హ్రస్వముమీఁది సిద్ధఖండమును దానిచో నిల్చు పూర్ణమునుబట్టి తెలిసికొనవచ్చును. సాధ్యఖండములు వ్యాకరణమువలన సుజ్ఞేయములు. ఇంక దీర్ఘపూర్వకసిద్ధఖండజ్ఞానము కోశములవలననే తెలిసికొనవలయును. సాధారణముగ వాడుకలోవచ్చు శబ్దములు :-అండాఁక-ఆఁకలి-ఆఁడుది-ఆఁదోఁక-ఈఁగ-ఈఁత-ఈఁట-ఊఁత-ఏఁడు (వత్సర)-కాఁక-కాఁగు-కాఁచు (వేఁడిచేయు) (కూఁత)-కూఁతురు-కోఁట-కొఁగిలి-(కోఁతి-గూఁడు-(గోఁగు) చీఁదు-చేఁదు (ఆకర్పించు-తిక్తము)-తాఁగు-తీఁగ-తూఁగు-తేఁటి (తుమ్మెద) తోఁక-తోఁచు-తోఁట-తోఁపు=(తోఁట) దాఁగు-దాఁటు-నాఁడు=(ఆదినము)-నేఁడు=(ఈదినము)-పాఁడి-పైఁట-ప్రాఁత. బీఁట-మాఁగు-మాఁడు-మీఁదు-మూఁగ-మూఁడు-మేఁక-మోఁకాలు-మోఁచు-మోఁగు-రోఁకలి-లేఁగటి-లేఁత-వీఁగు-వీఁపు-వేఁగు-వేఁచు-వేఁట-వేఁడి-వేఁడు=(ప్రార్థించు)-సాఁగు-సైఁచు-సోఁగు-మొ.

సంస్కృతసమేతరములైన తెలుగు శబ్దములయందుఁ బరుష సరళములకు ముందే బిందువు కానంబడుచున్నది.

౧౬. (బొ. సం. ౧౬) (వ్యా సం ౫౦ విష.)

వంకర-కలఁకువ-కలఁత=(సంక్షోభము)-మంచు-త్రాఁచు=(పాము)-గంట్లు=(మిక్కిలి)జీంట్లు-పొట్టు-కొంత-కోత-ఇత్యాదు లూహ్యంబులు.

౧ వివ :-ఈ సూత్రపు నియమముచేత బిందుపూర్వకత్వమున 'ఉ'..కారమునకుఁ బూర్వకాదా తేజము మున్నగు విధులు వర్తిల్లనేరవు.

(సంజ్ఞా ౧౬ ౧౭నూ) అచ్చ తెల్లునఁ పరుషసరళపూర్వక మే బిందువులికి

ఉదా :- ఏడులు=ఏండ్లు. బండులు=బండ్లు. ఇట్టియెడల 'ఆచ్ఛిక' ౧౮ సూత్రము చొప్పున 'డ' కారమున కలములకారము రానేరదు. 'ఏళ్ళు-బళ్ళు' ఇత్యాదులు వ్యావహారికరూపములు. పరుషసరళము లకు స్థిరవర్ణ మాదేశమగునపుడు ముందటబిందువు కొన్నియెడల లోపించును. ఉదా : వేసంగి=వేసఁగి=వేసవి. (ఆచ్ఛిక-౬౯ నూ). పోడిమి=పోడిమి=పోడిమి. (ఆచ్ఛిక ౮౦ నూ) మొ.

౨ వివ :- కొన్ని ప్రత్యేకవిధానస్థలములందు బిందుపూర్వక స్థిరము కన్పట్టును. ఉదా : వచ్చెం ధాత్రీపతి. (సంధి ౧౯ నూ). తే. గీ. ధాంధమితభేరికాధ్వనముం ధులీని నాదము... (అధర్వణ భార. విరా-అప్పక గీ ఆ ౧గిగి) క. డుంరీశు... భైరవునిశితి కంరు ..లోలా ర్కుంరేవ.. (కవి సింగరన్నగారి త్రై) శంకవోపాఖ్యానము-అప్పక-గీ ఆ ౧గి౮) గీ ప్రాసబంధ... కృష్ణుడుదయించి నం ధరిత్రి (ఛందో-౧ ఆ గి). లయగ్రాహి-కమ్మని లతాంతముల కుం మొనసి (గీఆ ౧౩౮ ప) సంధి ౧౯ నూ ౨ వివ) (వ్యా-సం ౮౨. వివ) (ఇమ్మొగ...లోకవం ద్యంముని... (ఆది-౧ ఆ ౭౭). 'కంసాలి' అనునది వ్యావహారికపదము-'కమసాలి' గ్రాంథిక పదము 'కమ్మరము' మున్నగువాని నరయునది-

యెవఁడు-యేరి' అను రీతిగల పదాది 'య' కారము నన్నయ సమ్మతము-అయినను ' పూరు-పుండ-నోడ " మున్నగు శబ్దములందలి పదాది 'వ' కారమునువలెనే దానిని దర్వాతి వైయాకరణు లంగీకరింపలేదు. ౧౭. * (బా. సం. ౧౭) (వ్యా. సం ౧౩ వివ).

* "యకారంబును 'పు-పూ-వొ-నో' లును దెలుగుమాట లకు మొదట లేవు" (బాల. సంజ్ఞా. ౧౭) అను సూరిస్సూత్ర మనా వశ్యకము. ప్రక్రియలో దీని యుపయోగములేదు. చుదాదిల్లిలేని 'ణ-ళ' మున్నగువానికి నిషేధసూత్రము లేనట్లే యీ నిషేధము నక్కఱలేదు. వాడుకలోని యపభ్రంశములనెల్ల సవరింపలేదుగదా.

‘య-ర-ల-వ’ లు లఘువులని, యలఘువులని, ద్వివిధంబు లగు. ౧౮. (గా. సం ౧౮) (వ్యా. సం. ౧౪ విష) ‘య-వ-ల’ లు లఘ్వలమువులు మైత్రింబారయు. రేపంబులు పొర యవు. ౧౯. (బా ప్రకీర్ణ ౨ర సూ) (వ్యా సం ౧౪ విష)

హరియతఁడు ‘ఇత్యాదులం దాగమ య’ కారము లఘువు. తక్కిన య’ కార మలఘువు. విఱుగు-మెఱుగిత్వాదులందలి (ఱ)=ర కార మలఘువు. ఇదే శకటరేఫమని చెప్పఁబడును. శకటరేఫ ము తత్సమములందు లేదు * పెరుగు-కరుగిత్వాదు లందు రేపంబు లఘువు. ఏల్లు-పాల్లు-త్రాల్లు ‘ అను రీతిగల ♦ బహుత్వమందు ర-ల-డ’ ల కాదేశమయిన ల’ కార మలఘువు తల-నెల’ యిత్వాదులందలి లకారము లఘువు (చూ సంజ్ఞా ౧ సూ ౪ విష). అచ్చాంధ్రవర్ణ సమామ్నాయమందలి శ’ కార మలఘువుకాదు అయ్యది వర్ణాంతరము గెలుచు + అన్ = గెలు + వ్ + అన్ = గెలు వన్. చిగురు = చి + వ్ + డ + రు = చివురు. చతుర్థి = చ -- వ్ + డ + తి = చవుతి ఇత్యాది స్థలములందు సమానపదములలో స్వరసంహిత యందు ‘వ’ కారము నిల్చును * తక్కిన యెల్లయెడలను స్వరసం

* సూరి తద్భవములందును శకటరేఫము లేద నెను. ఒక్క నన్నయ తద్భవములందు శకటమును బ్రయోగింపలేదుగాని పెక్కు రు మహాకవులు ప్రయోగించిరి. కం వెఱపెట్టిదియో .. పిఱికితన ము. .. (ఉద్యో. ౩ ఆ. శ. ర) పిఱికిశబ్దము భీరుక” శబ్దభవము. మ . గఱిదోవన్ .. (ఉ. హరి ౪ ఆ. శ-ర) గఱిశబ్దము గరుచ్చబ్ద భవము.

♦ ఏళులు-పాళులు-త్రాళులు’ అని సూరి యుదాహరిం చెను ఇవి యవశ్యములు-కవిప్రయోగములలోలేవు (చూ-ఆచ్చి ౧౩ సూ)

సూరి గసడదవా’ ౨ దేశములోని వ’ కారము లఘువని (అతఁడు వలికె) వచించెను. ఇది నిరాధారము యకారసామ్యము నను సంస్కృతపద్ధతిని (అసావాదీత్యః) స్వరసంహితలోని ‘వ’ కారమునె లఘువనుట యుక్తము.

హితలో 'య' కారము మాత్రమే నిల్చును. (సంస్కృతమందును స్వరసంహితలో నిల్చు 'య-వ' లు లమువులని చెప్పబడెను) అట్టి స్వరసంహితలో నిల్చు వకారము లమువు. తక్కినచోటులందలి వ' కార మలమువు-ఉదా :-వా-డు-వీ-డు-వచ్చెను.

౧ వివ :-లఘులమురేఫముల యతిప్రాసమైత్రి దుష్టమని నన్నయధర్వణులు వచించిరి * I ద్విత్యరేఫ మెన్నడును లమువు కాదు. ఉదా :-ఇట్టి-కొట్టు-జెట్టి-మొ II అన్యహా సంయుక్తరేఫము లమువే యగును ఉదా :- పెర్ని-నట్రువ-తీర్చు=(తీటుచు). వేర్వేలు=(వేటువేటు) గుర్తు=(గుటుతు). III దీర్ఘపూర్వకమగు లమురేఫము హ్రస్వపూర్వక మయ్యెనేని గురురేఫమగును. ఉదా : చేకూరు=చేకుటు IV తిక్కనాది మహాకవులు ర-ఱ' మైత్రిని బ్రయోగించిరనుటకు సమ్మతింపక యాంధ్రలాక్షణికు లుభయరేఫ ఘటితశబ్దముల సంగీకరించిరి ౧ ఉదా -తాయ=రాయి క. తాయో కాకిల్లు రూపకకవిన నోరెచ్చన్ (భీష్మ ౩ ఆ ౪౧౯) క. రాతివయిని నుప్పుకొనుట రాత్రిదధిమధూ పితంబుగ (ఆను ౪ ఆ ౧౧౦)

౨ వివ -అలమురేఫమందలి యలముత్వము పైరీతి నానా టికి మాసిపోవుచుండుటచేతను నుచ్చారణ భ్రష్టమగుచుండుటచేతను దానిని దెలిసికొనుట సుకరము కాదు. అది కోశములవలనఁ దెలియఁ దగియుండును. కాన నిటు గొన్ని ముఖ్యశబ్దములు ప్రదర్శింపఁ బడును -అందలు-అక్క-ఱ-అఱచు-అఱవము-అఱుఁగు=(జీర్ణించు)-

* నాన్యేషాం వైధర్మ్యం లఘులమూనాం రయోస్తు నిత్యం స్యాత్ (ఆం-చిం). అనయో స్సంగతి యస్తు కరోత్తికవితాకృతో అస్యా అత్యస్తదుష్టత్వా ద్దుష్కవి స్సహికధ్యతే (వికృతివివేక) (చూ-వ్యా-సం-గౌ విష)

౧ లఘుర్భవే ధ్రువిః కుత్రాచి ధ్రువిశ్చ లఘు ర్భవేత్ ఉచ్చారణస్యకల్పత్వా నిదానం తత్ర సద్వచః (వ్యా-సం-గౌ I విష)

అటువది-అటు=(౧వట్ సంఖ్య ౩ ఉపశమిల్లు)-ఇందటు-ఇద్దటు-ఇటుకు-
 ఈడేటు-ఉటుకు-ఉటుము-ఉటు=(ఉటయూటు)- ఎందటు-ఎటుఁగు-
 ఎటువు-ఎటు = (నది)-ఒటుగు-కటు = (నల్లనిది) కటుచు=(కొటుకు-
 అభ్యసించు)-కాటు=(సరించు)-కుటుచ-కొందటు-కొటుకు=(చతుర్థి
 ప్రత్యయము-కార్యమునకు) కొటుత-కొటుకు-గటి=(తెక్క)-గటిక-
 గీటు-గుటించి-గుటుతు- గొటుగు- చిటుత- చుటుకు-చూటు- చెటు-
 చెటుకు-చెటుచ-తటుచ-తీటు=(నశించు)-తెటుఁగు- తెటుచు- తెటుపి-
 తేటు=(మీఁదికిఁ దేటు) = దగ్గటు-నటుకు-నాటు-నిగుటు-నూటు=(శత
 ము-పొడిచేయు)-నెటు=(నిండైన)- నెటువేటు-నెటి=(గమ్య) పటుచు-
 పటుచు-పాటు=(ప్రవహించు-పరుగిడు)- పిటుఁదు- పెటు = (అన్య)-
 బయలుదేటు-మటుక-మటుచు-మటుఁగు = (చాటు-ఉడుకు)-మటునాఁ
 దు-మాటు-మీటు=(అతిక్రమించు) మెటుయు తాయి-తెక్క-తేఁడు-
 వటుకు-విటుగు- వెటు- వెటుచు-వేటు.

సంస్కృత ప్రాకృతతుల్యంబగు భాష తత్సమంబు ౨౦-
 (బా-సం-౧౯) (వ్యా-సం-౧౯ విష)

సంస్కృతము-సంస్కృతసమము	సంస్కృతము-సంస్కృతసమము
రామః — రాముఁడు	పితా — పిత
విద్యా — విద్య	శాః — శోవు
హరిః — హరి	నాః — నావ
ధేనుః — ధేనువు	ద్యాః — దివి
భూః — భువి	జగత్ — జగము

ఇత్యాదు యాహ్యంబులు

సంస్కృతము	ప్రాకృతము	ప్రాకృతసమము
అగ్నిః	అగ్గి	అగ్గి
ఆలిః (పంక్తి)	ఓలీ	ఓలి
గౌరవమ్	గౌరవం	గౌరవము

సంస్కృతము	ప్రాకృతము	ప్రాకృతసమము
జటా	జడా	జడ
యమః	జమో	జముఁడు
రాక్ష	రాణీ	రాణి
శృంగారః	సింగారో	సింగారము
శ్రీః	సిరీ	సిరి

ఇత్యాదు లెఱుంగునది *

౧ వివ - ఆంధ్రవిభక్తియోగము, తన్నిమిత్తకములగు మార్పులును దప్ప నితరములగు మార్పులు శబ్దానయవమున జరుగని సంస్కృతశబ్దములు సంస్కృతసమములు అట్టి ప్రాకృతశబ్దములు ప్రాకృతసమములు ఉదా :- సం-సమ-రాముఁడు = (రామ). పిత- (పితృ-పితా). రాజు = (రాజస్-రాజా)-బుద్ధిమంతుఁడు = (బుద్ధిమత్-బుద్ధిమాన్)-భువి=(భూః)-అంతము = (అంతః-చూ-సంజ్ఞా ౪ నూ-౧ వివ)

౨ వివ :- కవిప్రయుక్తములె (చూ-సంజ్ఞా ౨ నూ-౩ వివ.) ప్రాకృతసమములు గ్రాహ్యములు. ప్రాకృతసమములును నాచ్చికములె. (చూ-ఆచ్చి-౧ నూ). సిరి=(శ్రీ) మొ.

* 'ఆడి=(ఆటి-పర్యాయశబ్దము)=(శరారిపక్ష)' శబ్దము సంస్కృతమునఁ గలదు. కాన 'ఆడి' సంస్కృతసమమె కావచ్చును. సూరి ఆడి' అను ప్రాకృతశబ్దము నుదాహరించి ఆడి' ప్రాకృతసమమననేల? సూరి యుదాహరించిన మిరా=(మేర) శబ్దము సంస్కృతకోశములలోఁ గానరాదు. 'కారము' క్షారశబ్దభవమని ప్రౌఢవ్యాకర్త యుదాహరించెను. (ప్రౌఢ-సంజ్ఞా-౧౦ నూ). ఇదియు వివాదగ్రస్తమె, (చూడు-వ్యా-సం-గీ IV-దీని విస్తరము.) సూరి సంస్కృతసమముగా నుదాహరించిన జగత్తు' అను రూపాంతరము కవి ప్రయోగములలోఁ గానరాదు. జగమనియె తత్సమరూపము గనంబడును.

సంస్కృత ప్రాకృతభవంబగు భావ తద్భవంబు. ౨౦ (౩౦-
సం-౨౦ సూ) (వ్యా-సం-౫౯ విష)

సంస్కృతము- సంస్కృతభవము	సంస్కృతము- సంస్కృతభవము
ఆకాశః — ఆకాశము	వక్రః — వంకర
కుడ్యమ్ — గోడ	వేసరః — వేసడము = (ఆడుగుట్ట
చంద్రః — చంద్రుడు	మున గాడిదవలనఁ బుట్టినది
తమగ్నః — తమగము = (మంచె)	సముద్రః — సంద్రము
తామరసమ్ — తామర = (ఫద్మ)	సూచీ — సూచి
నారాచః — నారసము	స్మరః — మరుడు
నిభః — నెవము = నెవము	హరణమ్ — అరణము
మొఖమ్ — మొకము = మొగము	హరితాశమ్ — అరిదశము.

ఇత్యాదులు గ్రహించునది.

సంస్కృతము	ప్రాకృతము	ప్రాకృతభవము
అక్లారః (నిప్పు)	ఇంగాలో	ఇంగలము (బొగ్గు)
అప్పరః	అచ్చరా	అచ్చర
ఆశ్చర్యమ్	అచ్చేరం	అచ్చేరువు
పక్షాశ్చత్ (ఏబది)	పక్షానా	పనస (మంత్రమం దేబది పదము లుండును)
పుథివీ	పుథవీ	పుడమి
ప్రయాణమ్	పయాణం	పయనము
ప్రవాళః	పవాళో	పవడము = పగడము
మత్సరః	మచ్చరొ	మచ్చరము
యజ్ఞః	జన్ఞో	జన్నము
లక్ష్మీః	లచ్చీ	లచ్చి
విష్ణుః	విష్ణా	వెన్నుడు
వైద్యః	వేజ్జో	వెజ్జ

సంస్కృతము	ప్రాకృతము	ప్రాకృతభవము
స్తమ్భః	ఖంభో	కంబము
స్థూలమ్	థోరం	థోరము

ఇత్యాదులు తెలియునది.

౧ వివ :- సంస్కృత ప్రాకృత శబ్దావయవములందు వర్ణాగమ, వర్ణాదేశ, వర్ణలోప-వర్ణవ్యత్యయ-వర్ణప్లుతి-వర్ణభిన్నతాది వికారములు గల్గుటచే నేర్పడునవి తద్భవశబ్దములు. ఉదా :- ఆగమ- (సం)-రథః-(తద్భ) అరదము. పదాదిని అ' వర్ణాగమమయ్యెను. 'మిత్రపదాగమః' వర్ణవృద్ధి యాగమము. ఇందు వర్ణాగమమే కాక 'ధ' కారమునకు ద' కారాదేశమయ్యెను. 'శత్రుపదాదేశః' ఒక వర్ణముచోట మఱొకవర్ణము నిల్చుట యాదేశము. (సంధి-ర నూ. చూ)-ఆదేశము-(సం) ఆకాశః-(తద్భ) ఆకసము. క కారదీర్ఘమునకు హ్రస్వాదేశమును, శ వర్ణమునకు 'స' కారాదేశము నయ్యెను లోపము-(సం) తామరసమ్-(తద్భ) తామర. 'స' కారలోపము కల్గెను వ్యత్యయము-(సం) పారావతః-(తద్భ) పాడువము పాపురము ఇందు ర-ప' లకు స్థానవ్యత్యయమును స్వరాదేశమును గల్గెను. ప్లుతి-ఏడు + పది=ఠెబది=ఠెబ్బది. ఇందు 'ప' అను వర్ణమునకు డకారముమీఁదికి ప్లుతి గల్గెను. కొన్ని యాదేశములును గల్గెను. భిన్నత-(సం) వక్రః-(తద్భ) వంకర. ఇందలి 'క్ర' అనునది 'కర' అను భిన్నత సంధెను. అనుస్వారాగమమును గల్గెను సంయుక్తవర్ణముల నడుమ యుచితస్వరము నిల్చుటచే భిన్నత గల్గును.

౨ వివ :- 'అజ్ఞారః=ఇజ్ఞాలః' అను రెండు శబ్దములును రెం డర్థములందును (అగ్ని-బొగ్గు) సంస్కృతమునఁ గలవని సంస్కృతకోశ ములు నుడుపుచున్నవి. (చూ. వ్యా. సం. విస్తర I. ౬౦ I విష). ప్రాకృతశబ్దములు సంస్కృతమున ననేకములు చేరినవి. ప్రాకృ-కల్హార-(సంస్కృత) కష్టార. (ప్రాకృ) పట్టణ-(సంస్కృ) పత్తన. సంస్కృతమందును 'కల్హార-పట్టణ' శబ్దములు చేరినవి.

౩ వివ :- “ఖంభో-థంభో” అను ప్రాకృతశబ్దములు సంస్కృత స్తమ్భ శబ్దమునుండి యేర్పడెనని ప్రాకృతవ్యాకరణములు వచించును. కాని కమ్భకి అను సంస్కృతశబ్దమే కలదని సంస్కృత వ్యాకరణములందుఁ గలదు.

౪ వివ :- ప్రాకృతపద్ధతి విలక్షణములగు వికృతులుగలవి కేవల సంస్కృతభవములనియుఁ బ్రాకృతపద్ధతిగల వికృతులుగలవి సంస్కృతభవ ప్రాకృతభవములనియు నెఱుంగునది. ఉదా :- సముద్ర శబ్దము ప్రాకృతములోనికి వచ్చినచో సముద్దో యగును. తెల్లన ‘సముద్దము’ కావలెను. అట్లుగాక సంధ్రము అయ్యెను గాన నది కేవల సంస్కృతభవముగా నెన్నఁబడెను. ఇట్లే యట్టి భేదమును గ్రహింపవలెను

౫ వివ :- మహాకావ్యప్రయుక్తములగు పెక్కు తదృశశబ్దములు శబ్దరత్నాకరాదిగోళముల కెక్కలేదు. వానిలోఁ గొన్ని గ్రామ్యములనుచు ననింద్యగ్రామ్యములుగాఁ గోళములం దంగీకరింపఁబడెను.

సంస్కృత - తదృశము

త్వాత్మికేళ-వాలుమీకేసుఁడు

త్రయోదశ-తేరస

తపోనిధి-తవనిది

తపోరాజ-తవరాజు

పుథివీశ-పుడమీసుఁడు

భక్త-బగుతుఁడు

మజ్జన-మజ్జనము

దాసుఁడు-దాసి

శంకరదాస-సంకరదాసి

శివుడు-సివుఁడు

సంస్కృతము - తదృశము

రూఢి-రూడి

సంబోధన-సంబోదన

నిర్మతి-నిరుదుతి

ఉపాధ్యాయ-ఉపాద్దేయుఁడు

తద్యము-తదై

నిత్యము-నిత్య-నిచ్చ

ధర్మకపిల-దమ్మకపిల-ధర్మార్థము
విడిచిన కపిలగోవు

నీర్జీవి-నిజ్జీవి

శ్రీమహాదేవుఁడు-సిరిమహాదేవుఁ

సంస్కృతము - తద్భవము
 శమ్భుఁడు-సంబుఁడు
 ఈశ్వరుఁడు-ఈసరుఁడు
 భస్మానన్-బసుమానన్
 ఉద్భటుఁడు-ఉదుబటుఁడు
 విరూపాక్షుఁడు-విరుపాచ్చుఁడు
 ఉద్దేశించు-ఉద్దెసించు

సంస్కృతము - తద్భవము
 కార్యము-కర్జము-కజ్జము
 ఉజ్జయిని-ఉజ్జని
 ఆశ్చర్యము - అచ్చరువు-అచ్చెరువు
 కాశహస్తి-కాళాత్తి
 శ్రీ-సిరి-తిరు

ఇత్యాదులు పెక్కుగలవు.

త్రిలింగదేశవ్యవహారసిద్ధమగు తత్సమ తద్భవేతరభావ దేశ్యము. * ౨౨. అది రెండువిధములు, - ౧ ఆంధ్ర దేశ్యము. ౨. అన్యదేశ్యము- (బా-సం-౨౧.) (వ్యా-సం-౧౯) విష. ౧. ఆంధ్రదేశ్యము :- ఇల్లు-ముల్లు-దూడ-మేడ-కోత-లేత- రెండు-మూఁడు-తావి=(వరిమళము) మోవి=(క్రిందిపెదవి) ౨. అన్యదేశ్యము .-తురుష్కులు-ముసలిమానులు- బిబ్బిలు-కుతుపసాహి-సికారు-పాయిదా-మొ. ఆంగ్ల : పీజు-రైలు-రోడ్డు- కలెక్టరు-మొ. (చూ-సంజ్ఞా ౩ నూ-౬ వివ.)

౧ వివ :-రసాయనశాస్త్రాదుల నాంధ్రీకరించుటలో నాంగ్ల సంజ్ఞలనె ప్రాయశముగా వాడుట యుక్తము. వానికి సరియగు సర్థములుగల తెలుఁగు శబ్దములను గల్పించుట సరికాదు.

౨ వివ :-కొన్ని తద్భవశబ్దము లాంధ్రదేశ్యములుగ శబ్దరత్నాకరాది కోశములలోఁ బ్రమాదమున నుదాహృతము లయ్యెను. ఉదా :-

* తత్సమతద్భవములును త్రిలింగదేశవ్యవహారములైన కాన సూరి 'తత్సమతద్భవేతర' అను దశము నిల్పకుండుట సరికాదు. తనకాలమున విస్తరించి మహాకావ్యములలోఁ జేరియున్న యన్యదేశ్యము నుదాహరింపకుండుటయు సరికాదు.

32 (సంజ్ఞా ౨౨-౨౩ నూ) ఆంధ్రదేశ్యాన్యదేశ్యములు గామ్యము

సంస్కృతము	ప్రాకృతము	తద్భవము
వింశతి	వీసా	వీసము
శబర	సనరో	సవర
శాప	నాహో	చాపు
మహాన్	మహో	మగ
శీర్ష కమ్	నీసలం	నీసము
పోడశ	సోలస	సోల
జ్ఞానమ్	జ్ఞానం	నాణెము

ఇట్టివి పెక్కుగలవు

౩ వివ .-త్రిలింగశబ్దభవము= తెలుంగు=తెలుగు. శ్రీశైలము-ద్రాక్షారము-కాళేశ్వరము అను క్షేత్రములలోని శివలింగములే యీ త్రిలింగములు. అవి సరిహద్దులుగాఁగల దేశము ప్రాచీన త్రిలింగదేశము. (చూ-వ్యా-సం-విస్త III ౬౦ II విష). ఆంధ్రులనఁగా మహావీరులు శత్రుల సంధులనుగాఁ జేయు శక్తిగలవారు. వీరు ద్రావిడజాతులలోనివారు. విశ్వామిత్ర శప్తులగు తత్పుత్రులార్యజాతులలోని యాంధ్రులు. మనుస్మృతి యార్యజాతుల విభాగమును వచించునది కాన నందలి సంకరజాతివారగు నాంధ్రులు ద్రావిడజాతిలోని యాంధ్రులు కానేరరు ఇట్టి శబ్ద సారూప్య భ్రమచేతనే ద్రావిడాంధ్రశబ్దము శాసనములకెక్కకుండ ననఁదగును.

మహాకవి కర్తృక వ్యాకరణ సమ్మతమేని మహాకావ్య ప్రయుక్తమేని కాని యట్టిది కావ్యములందు వాడరాదు.
౨౩ (నా-సం-౨౨ నూ) (వ్యా-సం-౧ IVవిష. ౬౨ విష)

వస్తాడు-తెస్తాడు-వచ్చేని-తెచ్చేని-వచ్చేటివాడు-తెచ్చేటివాడు* మున్నగునవి కావ్యప్రయోగార్హములు కానేరవు.

౧ వివ :- వస్తాడు' మున్నగునవి నాగరక పండితవ్యవహారములో వెలయుచున్నను నట్టివి ప్రామాణిక వ్యాకరణసమ్మతములు కామింజేసియుఁ గ్రామాణిక మహాకావ్యప్రయుక్తములేని కామింజేసియుఁ గావ్యాదిప్రయోగార్హములు కానేరవు. ఇట్లున్నట్లచేత నట్టివి రెవిన్యూవ్యవహారములందును, వార్తాప్రతికలందును, దెలుఁగుపండితులుకానట్టి యపండితులగువారు రచించు రసాయనశాస్త్రాది గ్రంథములందును బ్రయుక్తములైనవి గావచ్చును. 'తేదీన' మున్నగు వ్యవహారమందును లేని కృతకశబ్దము లెగిదును బ్రయోజ్యములు కానేరవు. మీఁద నుదాహరించిన వ్యావహారికభాషామయగ్రంథములలో సరసున్నలు శకటరేఫములు వాడుకలోలేని సరళాదేశములు మున్నగు కావ్యభాషామాత్రప్రయోజ్యముల నచ్చటచ్చటఁ బండితమృన్ములు నిల్పుట పొరపాటు. ఇంక 'వచ్చి నుండును' మున్నగు సంహితా యకారస్థానీయద్రుతప్రయోగములు మున్నగునవి నిల్పరాదని వేటి చెప్పనేల ?

౨ వివ.-మహాభారతాది గ్రంథములలోని ప్రక్షిప్తప్రయోగాదు

* నామాన్య కవికృతి లక్ష్యలక్షణములకు సమ్మతమయినను సాధువు కానేరదు. మహాకావ్యప్రయుక్తముల ననింద్యగ్రామ్యములనుట సరికాదు. మహాకావ్యప్రయుక్తములు గ్రామ్యములు కానేరవు వానిని వ్యాకరణములలోఁ జేర్చుకొనవలసినదే. సూరి భమించి కపిలగడ్డము' మున్నగునవి యనింద్యగ్రామ్యములని వ్రాసుట పొరపాటు. అవి భారతప్రయుక్తములు కావు. 'కపిలగడ్డము' మున్నగునవి భారతప్రయుక్త సాధురూపములు. 'వస్తాడు' మున్నగునవి గ్రామ్యరూపములనుచు వానిలో ఖండమును సూరి నిల్పుట యసంగతము.

34 (సంజ్ఞాసంధి) అనింద్యగ్రామ్యము-సంధిపరిచ్ఛేదము

లను బట్టి తత్తత్కవినమృతములు గావనఁదగినవి తత్తత్కవిప్రయుక్తములని భ్రమింపరాదు. ఉదా: నన్నయ భారతభాగమున 'ద్రుత ను' స్వరూపము మొ. నన్నయ ద్రుతమును న' కారరూపముగనే ప్రయోగించెను.

ప్రామాణికులు స్పష్టప్రతిపత్త్యాదికమునకై బుద్ధి పూర్వకముగా నిల్పిన లక్షణవిరుద్ధప్రయోగము లనింద్యగ్రామ్యము లనఁదగును ౨౪ (బా-సం-౨౩ సూ)

అ-అ-ఇ-ఈ' మున్నగురీతిని శాస్త్రీయ సంధికార్యరహితముగా వర్ణనమామనమును జూపుట, స్పష్టప్రతిపత్తికయి యుద్ధరణ చిహ్నములనడుమ "అందియుండె" అనురీతిని సంధికార్య విరహితముగఁ బ్రయోగించుట మొ. మరా' మున్నగురీతి నన్యదేశ్యపదములను నర్థస్ఫూర్తికయి తెల్లన వాడునపు డనాంధ్రవర్ణముల నిల్పుట, (అట, 'సరా' అని నిల్పినచో నర్థస్ఫూర్తి కలుగదు.) 'మక్తా' మున్నగువానిలో ననాంధ్రవర్ణ ప్రయోగముచేయుట, యచ్చాంధ్రకావ్యములలో సంస్కృతసమములను (సంజ్ఞావాచకాది) వాడుట మున్నగునవి అనింద్య గ్రామ్యములు.

ఇది సంజ్ఞాపరిచ్ఛేదము.

బ్రాహ్మిన్యకరణోద్వేగము-సంధిపరిచ్ఛేదము.

వివరణము - సంధిశబ్దార్థములు - 'I సంధానము. II సంధ్యధ్యాయోక్త వివిధకార్యములు III వాక్యగతశబ్దములకు సహజముగానుండవలసిన యర్థమాత్రాకాలిక వ్యవధానముండునట్లు పలుకునప్పటి ధ్వనుల సాన్నిధ్యము' అను మూఁడర్థములు సంధి శబ్దమునకుఁ గలవు.

సంస్కృతమున వాక్యమునందు సంహిత (సన్నిధిగాఁ బలుకుట) యొచ్చికము. * కాన విసంహితగా ననఁగా నర్థమాత్రా

* సంహితైకపదే నిత్యా నిత్యా ధాతుపసర్గయోః చిత్వా సమాసే వాక్యేతు సా వివక్షా మపేక్షతే

కాలముకన్న నెక్కువ యెడముగా వాక్యగతపదములను బలుక వచ్చును. అనగా న క్త క్షిప్తమగునపుడు సంధికార్యములు వర్తిల్లును. ఉదా - తస్మాత్ ఏవమ్ సః వక్తే." ఇందు సంహితను వివక్షించినచో తస్మా దేవం స వక్తే" అని సంధికార్యయుక్తముగాఁ బల్కవలయును.

తెల్లన నట్లుకాదు. వాక్యమున సంహిత నిత్యము కాన వాక్యమధ్యమున సంధికార్యములు తప్పక వర్తిల్లును. (వ్యా-సం-౬౨-౬౪I విష) (చూ. సంధి, ౫౦ నూ) తెలుగున స్వరసంధి సాధారణముగాఁ బరరూపసంధిమాత్రమే

ఉత్తున కచ్చు పరమగునపుడు పరరూపసంధినిత్యము. ౧ (శా-సం-౧.) (వ్యా-సం-౬౫-౬౫I విష)

పూర్వపరస్వరంబులకుం బరస్వరం బేకాదేశంబగుట స్వరసంధి యనంబడు. ఉదా .- రాముఁడు+అతఁడు=రాముఁడతఁడు. సోముఁడు + ఇతఁడు - సోముఁడితఁడు మనము + ఉంటిమి = మనముంటిమి అతఁడు + ఎక్కడ=అతఁడెక్కడ ఇతఁడు+ఒకఁడు=ఇతఁడొకఁడు. నేను హరిని + అనెను - నేను హరి ననెను వచ్చెను + అతఁడు=వచ్చెనతఁడు * మొ

౧ వివ :- ఉత్ = ఉత్తు దీని తుది త కార మిద్వర్ణము ఏ యచ్చునకైనను 'త' కార మిద్వర్ణముగానిలుచునపు డా యచ్చ కాలముననుండునో యాకాలమునకే సంజ్ఞమగును.

* నూరి "వచ్చెను + అతఁడు=వచ్చెనతఁడు" అను రీతిగల ద్రుతోకారసంధుల నుదాహరింపలేదు 'ను-న' తీనునవేకదా ద్రుతస్వరూపములు. ద్రుతమునకు స్వరభరకత్వమున ద్రుతిస్వర లోపమున కింతకంటె మార్గాంతరము లేదుగదా.

తపర త్తత్కాలస్య. (౧-౧-౨౦). తః పరో యస్మాత్ సచ తాత్పరశ్చ ఉచ్చార్యమాణసమకాలస్యైవ సంజ్ఞా స్యాత్"

౨ వివ .—‘హరిని+అనెను=హరి వ నెను’ మున్నగు చోటులందును నీ సూత్రపరరూపసంధివిధి వర్తిల్లును. ‘ను’ కు’ అనువాని నుండియే ని-కి’ (తత్స ౨౬ మా) అనునవి యేర్పడెను.

పదాద్యంబులు ‘ఋ-౫’ వర్ణంబులు ‘ర-ల’ తుల్యంబులు. ౨. (బా-ప్రకీ-౧ నూ) (వ్యా-సం-౩౭౭ విష.)

అతః+ఋషి=అతఃఋ ఋషి. ఇట సంధిలేదు. ఆ+ఋషి=ఆ ఋషి-ఇట యడాగమములేదు. వచ్చెను+ఋషి=వచ్చెఋషి=వచ్చెన్ ఋషి=వచ్చెను ఋషి. ఇట ద్రుతమునకు లోపసంశ్లేష స్వత్వములు వచ్చెను.

‘నీ-నా-తా-శబ్దముల ద్వితీయావిభక్తిరూపములు, చతుర్థ్యాదివిభక్తిప్రత్యయములు, శత్రథక చు’ వర్ణకము’ అనువాని ద్రుతోకారములకు స్వరము పరమగునపుడు ద్రుతలోపపూర్వక పరరూపసంధి వికల్పముగ నగును. ౩. (బా-సంధి-౨. (వ్యా-సం-౬౬I. II విష)*

నన్నును+అడిగె = నన్నడిగె = నన్నునడిగె. నాకొఱకును+ఇచ్చె=నాకొఱకిచ్చె = నాకొఱకునిచ్చె. నాకును+అదరువు=నాకాదరువు=నాకునాదరువు. నాయందును+ఆశ = నాయందాశ=నాయందుశాశ. ఇందును+ఉన్నాడు=ఇందున్నాడు=ఇందునున్నాడు. ఎందును+ఉంటివి=ఎందుంటివి=ఎందునుంటివి. వచ్చుచును+ఉండెను=వచ్చుచుండెను=వచ్చుచునుండెను. చూచుచును+ఏగెను = చూచుచేగెను=చూచుచు నేగెను. అంతటను ద్రుతలోపపూర్వక పర

* బాలవ్యాకరణపద్ధతిలో ‘ను’ వర్ణము ద్రుతస్వరూపమగుట చేత ‘నాకున్+అదరువు’ అనురూపమె యసంభవమగును. ‘నాకును’ అనుదానికి స్వరపరకత్వమునఁ బరరూపసంధి యగునేకాని ‘నాకాదరువు’ అనురూప మెట్లు కల్గును? ద్రుతస్వరలోప మెట్లు?

రూపసంధి రానిపక్షమున సంధి ౧ నూత్రము చొప్పున ఉ' కార పరరూపసంధి వర్తిల్లును.

౧ వివ :- వచ్చుచున్నాడు' మున్నగు సమాపకక్రియాసమా నపదములందలి 'చు' వర్ణము శత్రుక 'చు' ప్రత్యయముకాదు. (చూ-క్రియా ౨౧ నూ). అది ద్రుతప్రకృతిక మెకాదు. అచట సంధి ౧ నూత్రము చొప్పున నిత్యపరరూపసంధియే యగును.

౨ వివ :- 'అందును' మున్నగునవి సత్తమ్యర్థకములైన ప్రత్యేక ద్రుతప్రకృతిక పదములు క . ఎం దును... (ప్రాసము) (శాంతి ౨ ఆ ౧-౨౪). (చూ-వ్యా-సం-౬౬ II విష).

౩ వివ :- ఆచ్చి ౨౭ నూత్రముచొప్పున 'నన్నును-మమ్మును' మున్నగుచోటులందలి జెడ్డకు స్వరయోగమున లోపము గల్గినేరదు గాన ననేలె-మమేలె' మున్నగు ననిష్టరూపములు గల్గినేరవు.

సంధిలేనిచోట స్వరంబుకంటె బరంబయిన స్వ రంబునకు యడాగమంబగు. ౪. (వ్యా. సం. ౬౭ విష) (బా. సంధి. ౩ నూ).

ఆగమం బనఁగా నర్హాధిక్యంబు ఉదా :- మా+అమ్మ=మా యమ్మ. మీ+ఇల్లు=మీయిల్లు. మా+ఊరు=మాయూరు.

౧ వివ :- టకార మిద్వర్ణముగాఁగలది పూర్వావయవము గాను 'క' కార మిద్వర్ణముగాఁగలది యంత్యావయవముగాను నిల్చును *

౨ వివ :- తమితాదులందువలె 'వ' కారము సంహితావ్యవ

* 'అద్యస్తా టకితో' (౧-౧-౪౬)=టిత్ కితో యస్యోక్తౌ తస్య క్రమా దాద్యస్తావయవౌ స్తః. (సి.కా.౩౬ నూ.) 'మిత్రవదాగమక- శత్రువదాదేశః' అను చొప్పున నాగమమున వర్ణవృద్ధియగును. ఆదేశ మొకదానిని ద్రోసివేసి దానిచోట నిల్చును. (చూ ౨౧ నూ ౧ విష సంజ్ఞా).

దాయకముగఁ బదాంతమునఁ దెల్లిన నిల్వనరదు. కాని సమానపద మధ్యమునఁ గొన్నియెడల నది నిల్చుట గలదు ఉదా - చతుర్థి-చ+ఉ+తే=చపుతి. చిగురు -చి+ఉ+రు=చిపురు. గెలుచు+అన్=గెలు+ఉ+అన్=గెలువన్ (వ్యా-సం-విస్త II ౬౨౧ విష) (చూ ౧౮ సంజ్ఞా) ఇదే లఘువకారము (చూ-౧౮-౧౯ సంజ్ఞా సూ-వివృతి).

అత్తునకు సంధి బహుళముగానగు గీ (బా-సంధి-

ర సూ) (వ్యా-సం-౬౮ విష)

౧ విన -బహుళమనగా - తఱచుగా I వైకల్పికత II కొన్నిచోట్ల సర్దిక్కుండుట III కొన్నియెడల నిత్యముగావచ్చుట. IV కొన్నిచోటులందు వేటువిధమగు కార్యము గల్గుట ఈ నాల్గిటిలో నేనైన యథాసంభవముగా వర్తిల్లును బహువిధములగు సర్థములుగలది బహుళ మనఁబడును.

౨ వివ -సంధివైకల్పికత గలచోటులు ౧ వ్యతిరేకత్వార్థకము - చూడక+ఉండు=చూడకుండు-చూడకయుండె. ౨ భావార్థక బ' ప్రత్యయము -ఉండుట+ఏల=ఉండు లేల? ఉండుటయేల? 3 ధాతుజవిశేషణములు - చేసిన+అతఁడు = చేసినతఁడు = చేసినయతఁడు ౪ స్థేనాదిశబ్దములు - సున+అత్త=మేనత్త=మేనయత్త గీ ప్రస్థీసమాసస్థలములు -రాజుల+బద్ద=రాజులొద్ద=రాజులయొద్ద చింత (యొక్క)+అకు=చింతాకు=చింతయాకు. తమ (యొక్క)+అంత=తమంత=తమయంత లేనెల (యొక్క)+అంత=లేనెలంత=లేనెలయంత మేక (యొక్క)+ఎరువు=మేకెరువు=మేకయెరువు ఈ ప్రస్థీసమాసస్థలములలో అవశ్యస్థలములు -తప్పక దక్కినవి భారతాది ప్రాచీనగ్రంథములలో గానరావు

౨ వివ -సంధి వర్తిల్లని చోటులు -భారతాది ప్రాచీనగ్రంథములలో శుద్ధసంస్కృతాకారమునకును స్త్రీవాచక తత్సమ సంబోధనాంతముల అ' కారమునకును సంధి లేదు- అర్వాచీనకావ్యములందట్టి సంధులు గలవు

శుద్ధసంస్కృత :- కం .. వరదాయ నమ శ్శంక్షర శరణనఁ జొచ్చెన్. (నన్ని-కు-33-222). (శుద్ధసంస్కృత వాక్యమగుటచే, 'శరణ' అని పదచ్ఛేదము చేయకతీరదు). 'శరణు' అని పదమును ఛేదింపరాదు

తత్సమ స్త్రీవాచక :- మహత్త+అణఁగి=మహత్త యణఁగి" అని వ్రాసినవద్దతి. 'మహత్తణఁగి' (బసవ ౬ ఆ 2౪౬). ('మహత్తు' అనునది వ్యావహారిక పదము). వార్త+అని=వార్తయని' అనునది (ప్రా) వార్తని-(బసవ గీ ఆ-౪౬౬౪). గంగ+అను=గంగయను' అనునది (ప్రా). గంగను కాసె (ఆము-౨ ఆ ౯) 'శ్రీరంగభర్త+అంచు=శ్రీరంగభర్తయంచు' అనునది (ప్రా). శ్రీరంగ భర్తంచు (ఆము-౬ఆ) నెలఁతఁగిచ్చె=నెలఁతయిచ్చె (ప్రా). నెలఁతెచ్చె (ఆము) చేష్ట+ఉడిగె=చేష్టయుడిగె' అనునది (ప్రా). చేష్టుడిగె (ఆము ౪ఆ)

గంగోఽథనాంత -(అప్ప+అల=అప్పల (ఉ. హరి ౨ ఆ ౧౬) (ఓ యప్పా') (ప్రా) అమ్మలార+అక్కలార='అమ్మలార యక్కలార' అనునది (ప్రా) అమ్మలారక్కలార (బసవ గీ ఆ ౧౮౫). జయనులార+ఎన్నఁడు='జయనులార యెన్నఁడు' అనునది (ప్రా) జయనులారెన్నఁడు-(బసవ ౬ ఆ 3౯౨).

3 విన-సంధి నిత్యస్థలములు :- ప్రత్యయాచ్చరకత్వమందును (అందు అవ' తప్ప. సీతయందు-ఎనిమిదియవ) నామ్రేడిత పరకత్వ మందును-బూజ్యార్థకశబ్ద (అన' మొ) పరకత్వమందును అ'కార సంధి నిత్యము.

ప్రత్యయాచ్ - అర్ధ+ఇంచు=అర్ధించు. (ఇది శుద్ధసంస్కృత సంధియు) మూర+ఎఁడు=మూరెఁడు. (చూ-సంధి ౧౨ నూ).

ఆమ్రేడితపరకత్వ :- ఔర+ఔర=ఔరార (చూ సంధి ౧౧ నూ).

వెండియుంగరము=వెండుంగరము (హరవి). చేయని+అట్టి=చేయ
నట్టి=చేయనియట్టి. ఇట్టి 'ఇ' కారసంధులు పెక్కుగలవు. పూజ్య
ర్థక పరకత్వమందును 'ఇ' కారసంధ్యభావము గలను-అమ్మాజి
యమ్మ 'పాండు-౧ ఆ ౬౦ ప). లక్ష్మీ+అమ్మ=లక్ష్మమ్మ (పాండు
౧ ఆ ౨౦) 'ఏని' శబ్దరంధియు బాక్షికమే. హరి నే నభిజనేని=
హరినేనియభిజనేని (అహో). ఏనియున్ (సభా ౨ ఆ ౫౦) యు
లోపము-ఎనిక (ఆర ౨ ఆ ౨౨౨) శా. ఎండేడెందము (మను
౨ ఆ ౬౨) (ఎండేనియున్+డెందము) ఇట్టివి ద్రుతప్రకృతికములు
కావు. ద్రుతోపజీవిశబ్దములు (చూ-సంజ్ఞా ౧౨ సూ ౩ వివ).

3 వివ :-సంధ్యభావస్థలములు :-భావార్థక 'మి' జ్యంతము
లు. ధాతుజవిశేషణములగు 'ఎడి' ప్రత్యయాంతములు మొ. ఉదా :
చేయమి+ఉచితము=చేయమియుచితము. చేసెడి+అతడు=చేసెడి
యతడు. మొ. తత్సమేకారసంధులు-క్వార్థకేకారసంధులు-షష్ఠీ
సమాసేకారసంధులును భారతాది ప్రబంధములలోలేవు. అర్వాచీన
కవులు ప్రయోగించుచున్నారు.

తత్సమ :-శౌరి+ఇచ్చు=శౌరిచ్చు (అహో ౧౦౯ పు) అర్చి+
ఇడఁగరాదు=అర్చిడఁగరాదు (వసు ౩ ఆ ౧౦౦) నళినారి+అట=నళి
నారట. సౌరభోద్ధారి+అట=సౌరభోద్ధారట (కవికర్ణ. ౩ ఆ.)

క్వార్థక :-ఎఱింగి+ఎఱింగి=ఎఱింగెఱింగి. (భాగ ౯ స ౧౦).
(ఎఱింగియెఱింగి. సభా ౨ ఆ ౨౦౪). వెఱచి+ఇట్లు=వెఱచిట్లు (నిర్వ-
౫ ఆ ౧౦౮). చెప్పి+అంపఁడె=చెప్పంపఁడె. (ప్రభా ౪ ఆ ప్రాథ).
కలిగి+ఉండు=కలిగుండు. (బసవ ౬ ఆ-౮౨౬).

షష్ఠీసమాస 'ఇ' కారి :- మగని+ఆలు=మగనాలు- (కాశీ.
౨ ఆ ౮౩). మగనియాలు (నిర్వ-౫ ఆ-౯౮). (విజ్ఞా-ప్రాయ-
౧౦౫.) దీని (యొక్క)+అంఘ్రములు=దీనంఘ్రములు (నైష-౩ ఆ ౨౦౨).
వాని (యొక్క)+అన్న=వానన్న=(నరస ౪ ఆ ౬౮).

సమాపకక్రియలం దిత్తునకు సంధి నైకల్పికము.

2. (బా-సంధి-౬.) (వ్యా-సం-౭౧ విష.)

వచ్చిరి+అప్పుడు = వచ్చిరప్పుడు = వచ్చిరి యప్పుడు. చేసిరి+
అంత = చేసిరింత = చేసిరియంత (ఉద్యో 3 ఆ 3౬ ప) సైరించిరి+ఇట్టి =
సైరించిరిట్టి (ఉద్యో ౧ ఆ) సైరించిరియిట్టి. (నన్నయమాత్రము ప్రథ
మపురుషము 'ఇ' కారమునకును సంధి నిత్యమనెను. అట్లే తన భార
తభాగమున వాడెను.) వచ్చితిమి+అప్పుడు = వచ్చితిమి యప్పుడు =
వచ్చితి మప్పుడు. (ఉద్యో-3 ఆ 3౬. ఆది ౫ ఆ ౨౩౯).

మధ్యమ పురుషక్రియలయం దిత్తునకు సంధి నిత్య
ము. ౮. (బా-సంధి-౭) (వ్యా-సం-౭౧ విష.).

ఏలితివి+అప్పుడు = ఏలితివప్పుడు. ఏలితి+అప్పుడు = ఏలితప్పుడు.

ఏలితిరి+ఇప్పుడు = ఏలితిరిప్పుడు.

క్వార్థంబైన యిత్తునకు భారతచుందుమాత్రము
సంధి కానరాదు. ౯. (బా-సంధి-౮ నూ) (వ్యా-
సం-౭౨-౭౨ I విష). క్వార్థకేకార మేమ్యాదులలో
నిది. ఉదాహృతు లచటఁగలవు. (చూ-సంధి-౬ నూ
3 విష).

ఇకాదుల కచ్చ పరంబగునపుడు ద్రుతలోపపూ
ర్వక పరరూపసంధి బహుళముగా నగు. ౧౦ (బా-
సం-౯ నూ) (వ్యా-సం-౭౩-౭౩ I విష. దీనివిస్తర II
విష.) *

* “వచ్చున్+ఇప్పుడు” అను రీతిగల సూరి యుదాహృతు ల
సంభవములు. అచట “వచ్చును+ఇప్పుడు = వచ్చునిప్పుడు” అను నుకార
సంధియే. (సంధి ౧ నూ) వర్తిల్లును. ఇకాదులకు ద్రుతలోపము
కల్గినచే సూరి పక్షమున సంధి యసంభవము. ‘కననయ్యెడనఘ’
(హరి. న. ౪ ఆ ౫౮) సూరియు బ్రౌఢయు సాధింపలేదు.

(సంధి ౧౦-౧౧ నూ) ద్రుతప్రకృతికసంధి ఆమ్రేడితస్వరసంధి 43

బహుళ మనుటచేత 'ఇఁకను, ఇంకను, ఇఁగను, ఇంగను' అను శబ్దముల కచ్చు పరమగునపుడును, 'ఎట్టకును' శబ్దమునకు 'ఏల-ఏని' శబ్దములు పరమగునపుడును, "కననయ్యెడును+అనఘ" మున్నగు మహాకవి ప్రయుక్తస్థలములందును ద్రుతలోపపూర్వక పర రూపసంధి వైకల్పికముగా నగును. ఉదా :- ఇఁకను+ఏల=ఇఁకేల= (ఆది ౨ ఆ ౨౧) ఇఁకనేల. ఇంకను+ఐనను=ఇంకై నను (కర్ణ 3 ఆ ౨౨౦)=ఇంకనై నను. ఎట్టకును+ఏలకున్=ఎట్ట కేలకున్ (శల్య ౨ ఆ ౪౦౫)=ఎట్టకునేలకు. ఎట్టకును+ఏని=ఎట్ట కేని (శాంతి. ౧ ఆ ౧౬౪)= ఎట్టకునేని. ఒనర్పుదును+ఉరుమహిమ=ఒనర్పుదురు మహిమ (హరి- న ౨-ఆ ౫౧)=ఒనర్పుదు నురుమహిమ. దొరయఁజేయుదును+ఏను= దొరయఁజేయుదేను (హరి-న-౨ ఆ 3౮)=దొరయఁజేయుదు చేను. కననయ్యెడును+అనఘ = కననయ్యెడనఘ (హరి-న-౪ ఆ. ౫౮)= కననయ్యెడు ననఘ. చెడఁగొలుకును+ఇంతెకాక=చెడఁగొలు కింతె కాక (భాస్కర శతక-౧౮)=చెడఁగొలుకు నింతెకాక. నగించును+ అటుగాక=నగించటుగాక (వేంకటనాథ-పంచ.) (వ్యా-సం-విస్త II 23 I విష). (బాలకవి శరణ్య. ౨౯3-3౦3 పుటలు). నగించునటు గాక. 'కొలిచితబ్ధిజను=కొలిచితివబ్ధిజను. చేసి తమ్యతార్చనము= చేసితి నమ్యతార్చనము (అహో ౧౯౪ పు ౧౯౦ పుట.)

అచ్చున కామ్రేడితము పరంబగునపుడు సంధి తఱుచుగనగు. ౧౧. (బా-సంధి-౧౦) (వ్యా-సం-2౪- 2౪ I విష.)

ద్విష్ట్రుక్తంబుల పరరూపము లామ్రేడితము లనఁబడును. 'రక్షింపుమ రక్షింపుమ రక్షింపుమ' (ఆది ౨ ఆ ౨౧2) తఱుచుగ ననుటచేత నొకానొకచోట సంధిలేమియుఁ గలదని యెఱుంగనగును. ఉదా :- బొర+బొర=బొరొర. ఆహా+ఆహా=ఆహాహా. ఎట్టూ+ ఎట్టూ=ఎట్టెట్టూ. ఓహో+ఓహో=ఓహోహో. ఎదుట+ఎదుట=

44 (సంధి ౧౨-౧౩ సూ) ప్రత్యయాచ్చరకసంధి-కుఱుశబ్దాదిసంధి

ఎట్టయెదుట. (కాశీ. ౪ ఆ. ౧౮౬) ఇది సంధిలేమి కుదాహృతి యనఁ దగును. ♦

అంద్యవగాగమంబులు దప్ప నపదాది స్వరంబు
పరంబగునపు డచ్చునకు సంధియగు. ౧౨. (బా-సం-
౧౧ సూ) (వ్యా-సం-౭౫ I వివ.)

మూర+ఎడు = మూరెడు. వీసె+ఎడు=వీసెడు. అర్థ+
ఇంచు=అర్థించు. నిర్జి+ఇంచు=నిర్జించు అంద్యవగాగమంబులు పరం
బులగునపుడు యధాసంభవముగా గ్రహించునది. ఉదా :- రాము
లందు=రాములయందు. హరియందు. ఎనిమిదవది. ఎనిమిదియవది.

౧ వివ :- 'అందు' సప్తమీ ప్రత్యయము. 'అవ' పూర్వార్థ
కతద్ధితప్రత్యయము. అపదాది స్వరము=అపదమనఁగాఁ బ్రత్యయాది
కస్వరము. 'ఏని-ఏసి' శబ్దము లవ్యయములు. అపదములు కావు.

కుఱు-చిఱు-కడు-నడు-నిడు శబ్దముల 'అడ'ల కచ్చు

పరంబగునపుడు ద్విరుక్త టకారంబగు. ౧౩ (బా-

సంధి-౧౨). (వ్యా-సం-౭౬-౭౬ I వి).

కుఱు+ఉసురు=కుట్టుసురు, చిఱు+ఎలుక=చిట్టెలుక, కడు+
ఎదురు=కట్టెదురు, నడు+ఇల్లు=నట్టిల్లు, నిడు+ఊరుపు=నిట్టూరుపు.

♦ "ఏమి+ఏమి=ఏ మేమి=ఏమియేమి." అని సంధిలేమిని
మారి యుదాహరించెను. 'ఏమియేమి' అను సంధ్యభావమునకుఁ
బ్రాచీనమహాకవిప్రయోగ మగపడదు. "ఏమియేమియే నాడు నీ
హృదయమందు" అను కళాపూర్ణోదయప్రయోగమున 'ఏమి' శబ్దం
బులు రెండును భిన్నార్థకములు గాన నామేడితస్థలము కాదనఁ
దగును. 'ఏమియేమి' అనునది భారతమాత్రస్థ క్షాప్తకారసంధిరా
హిత్యోదాహృతి. అర్వాచీనులు క్షాప్తకారసంధిని బ్రయోగించిరి.
(సంధి ౬ సూ. ౩ వివ. చూ).

౧ వివ :-పా)దీనతమ కాలమున 'అ' కారము 'ట-త' మధ్య స్థోచ్చారణము గల్గియుండెడిది. కాననట 'ట' కారము రావలసెను. 'కుటు-చిటు-నిమద-నడుము' అనువాని కాచ్చిక సమాసమునఁ దుదివర్ణము లోపింపఁగా 'కుటు' ప్రభృతి తేర్పడెను. అట్టి వానికి 'ఉ'కార పరరూపసంధిగాని (సంధి ౧ నూ) 'టు'గాగమసంధి గాని (సంధి ౨౨ నూ) రానేరవని తాత్పర్యము. 'ఉనురు' అనునది 'అ' కార ఘటితమను 'శ-ర' సరికాదు. కన్నడ-ఉసిర్. తమి-ఉయిర్.

౨ వివ :-'కడు' శబ్ద డకారమున కాచ్చిక సమాసమున ద్వీరుక్త 'ట'కారము వచ్చును. కట్టెదురు. (సభా-౨ ఆ ౯౭). 'కడు నడలున' (సభా ౨ ఆ ౧౨౮) అనునది వ్యస్తస్థలము. ఇట 'కడు+ను' అనునది ద్విశోపజీవి శబ్దము. 'ను' శబ్ద మత్యంతాతిశయమును దెల్పును. ఇది ద్రుతప్రకృతికమనెడి 'శ-ర' సరికాదు. 'కట్టుగ్రముగ' (బసవ ౩ ఆ-౮౬౭) అను పాఠము ప్రక్షిప్తము. కట్టుగము 'గ' అను తద్భవపాఠము కవిప్రయుక్తమనందగును. (చూ-౬౦ III విష-వ్యా-సం.) (చూ. సంజ్ఞా ౨౧ నూ. ౫ వివ).

ప్రథమమీఁది పరుషములకు 'గ-న-డ-ద-వ'లు బహు శిముగానగు. ౧౪. (బా-సంధి-౧౩ నూ) (వ్యా-సం- 22 మొ. 2౯ I విష.)

౧ వివ :-ఈ యాదేశము ప్రథమమీఁదను, ప్రథమారతశబ్దముల తుదినుండు "గు-వు-రు-వు-ము-డు" మున్నగు ప్రత్యయముల మీఁదను భారతమున నిత్యముగాఁ బ్రయోగింపఁబడినది. (చూ-వ్యా-సం. 22-2౮ Iవిష). "మానుగ-తెల్లగ-తెల్లవాలు-ఇరువది-అటువది-ఇరుగడ-నలుగడ" మున్నగువానియందును దీనికి భారతేతర కావ్యములందును నిత్యప్రవృత్తియే. (వ్యా-సం 2౮ II విష).

౨ వివ :-కాలక్రమమున మహాకవులు దీనిని బ్రథమమీఁదనే కాక కళాశబ్దములమీఁదను వైచ్చికముగఁ బ్రయోగించిరి. కొన్నిట

[బథమమీఁదను జేయ లేదు. కాననిది బహుళ ప్రవృత్తి యనఁదగును. ఉదా .-ఆ హాపుట్టింపదె (పిన-శాకుం ౨ ఆ ౧౮౮). రాజ్య! శ్రీవా లింఁగ (ఉద్యో ౧ ఆ ౧౮౨). వయః శ్రీచన (మను-౩ ఆ-౧౦౫). వారణనగరి పురమ తల్లి-(రాఘవ-౧ ఆ ౧). సమదాటోపారి పంక్తి రధుఁడు (రాఘవ-౧ ఆ ౨ వ) (నగరి+పురమతల్లి, సమదాటో పారి+పంక్తిరధుఁడు).

౩ వివ :-అప్రవృత్తి .-'అ-ఆ' మున్నగు కాక్వాదిస్వరముల మీఁదను, సంబాధనాంతములమీఁదను, క్వార్థకములమీఁదను, ద్వంద్వేతర సమాసములయందును (చూ-౧౬ సూ-౧ వివ), విశేషించి షష్ఠీ సమాసమందును నీయాదేశమున కప్రవృత్తి నంగీకరింపఁదగు. (చూ-వ్యా-సం-౨౮ IV విష.) క-పర్వం! బకడున్ (ఆది ౧ ఆ-౫౮) కీ జే కురువంశమునకు... (ఉద్యో ౩ ఆ ౧౭౧). సంబో:-క... కృ! స్థా తునిమెద... (కర్ణ ౨ ఆ ౩౨౯)మ... చూ!చిత గం బామృని... (ఉద్యో ౩ ఆ ౮౦). ఇంటికడన యున్ని... (విరా ౩ ఆ ౧౫౧). చ.....పి న్న తునియలై... (సౌప్తి ౧ ఆ ౯౦) (వ్యా-సం ౨౮ IV విష).

౪ వివ :-తెనుఁగులమీఁది సాంస్కృతిక పరుషములకు 'గ-స-డ-ద-వా' దేశము లేదను సూరిసూత్ర మవిమర్శకృతము. (చూ-వ్యా-సం-౨౮ IV విష). చ. జగము... ఎం త గుమతులైన... (ఉద్యో ౧ ఆ ౨౮౬). శా...వీ ర ల్లోపించిన... (ఉ-హరి-౪ ఆ ౫౩) మ... ఇ ట్లు దవంబు... (నిర్వ-౫ ఆ ౮). (వ్యా-సం ౨౮ IV విష). (ప్రౌఢ-సంధి ౫ సూ).

ద్వంద్వంబునం బదంబువయి పరుషములకు 'గ-స-డ-ద-వ' లగు. ౧౫. (బౌ-సం-౧౫ సూ) (వ్యా-సం-౨౯.౨౯ I విష).

కూర+కాయ=కూర గాయలు, కాలు+చేయి=కాలునేతులు, టక్కు+టెక్కు=టక్కు డెక్కులు, తల్లి+తండ్రి=తల్లిదండ్రులు, ఊరు+పల్లె=ఊరుపల్లెలు.

౧ వివ :- ద్వంద్వసమాసమున నీ యాదేశము గల్గునని నన్నయయు విశేషించి చెప్పుటచేత ద్వంద్వేతరసమాసములందిది రానేరదనుట యుక్తము. శబ్ద రత్నాకరాది కోశములలోని 'నెలిదామర-తెలిదమ్మి' మున్నగు శబ్దములందలి కర్మధారయమునందలి యాదేశములు నిరాధారములు. 'పిన్నతునియలు' మున్నగు (సౌప్తి ౧ ఆ ౯౮) (వ్యా-సం ౨౭౩ పు) ప్రయోగములకు విరుద్ధములు నగుచున్నవి. ప్రాథవ్యాకర్త నిషేధించిన 'రాకపోకలు' మున్నగు వ్యావహారిక ప్రయోగములు మూలముగాఁ గల నిషేధము నిరాధారము. అట్టివి ప్రాసాది గతి ప్రయోగములు లేవు.

ద్రుతముమీఁది పరుషములకు సరళములగు. ౧౬

(బా-౧౬ సూ). (వ్యా-సం-౮౦-౮౦ II విష).

ఉదా :- పూచెను+కలువలు=పూచెను గలువలు, తోచెను+చుక్కలు=తోచెను చుక్కలు, చేసెను+టక్కులు=చేసెను డక్కులు, నెగడెను+తమములు=నెగడెను తమములు, మొగిడెను+పద్మము=మొగిడెను బద్మము. 'ద్రుతముమీఁది పరుషముల' కనుటచేత * ద్రు-తోపజీవి శబ్దములమీఁదను నీ యాదేశము గల్గును. ఉదా-ఎంతయును+కోపించె=ఎంతయును గోపించె.

౧ వివ .- శ్వాసవర్ణ పరకపరుషముల కీ యాదేశము సంభవింపదు. ఉదా :- వచ్చెను+క్షత్రియుడు=వచ్చెను క్షత్రియుడు. ఇట్టివి స్థిరవర్ణములవంటివే.

౨ వివ.- 'ద్రుతము' స్వరూపముమీఁది యీ సరళాదేశమునకుఁ బ్రాచీన మహాకవి ప్రయోగములు గానరావు. తే. గీ. 'నగరమునకు మహీజాతను గొనవచ్చె' (అప్పక. ౫ ఆ ౧౮-౨) అను ప్రయోగము.

* సూరి "ద్రుత ప్రకృతికములమీఁది పరుషములకు" అని సూత్రించుట సరికాదు. ద్రు-తోపజీవి శబ్దములమీఁదను నీ యాదేశశాదులగును. ఉదా :- అదియును గాక మొ.

గము సూత్రము గలదు. అహోబలపతియు నీ ద్రుతస్వత్వముమీఁది సరళాదేశము నంగీకరించెను. (౨౦౭ పు. అహో). నేఁడెల్లఁబను నిట్టి ప్రయోగము నంగీకరించుచున్నాడు దీనిని బట్టి దీని (ను) రూపాంతరమగు 'ని' స్వరూపముమీఁదను (తత్-౨౬ సూ) నీ సరళాదేశము సమ్యక్మే యగుచున్నది.

ఆదేశసరళములకు ముందున్న ద్రుతమునకు బిందుసంశ్లేషములు విభాషనగు. ౧౭. (బా. సంధి ౧౭ సూ). (వ్యా. సం. ౮౦ II విష).

సంశ్లేష మనఁగా ద్రుత ముకారలోపపూర్వకముగఁ బరహల్లుతో సంయోగించుట * 'ను' స్వరూపమున ద్రుతము నిల్చుట స్వత్వము. సూత్రమందలి బిందుశబ్దముచేఁ బూర్ణార్థములు రెండును గ్రాహ్యములు. పూఁచెంగలువలు=పూఁచెంగలు వలు=పూఁచెన్గలువలు. తోఁచెఁజుక్కలు = తోఁచెఁజుక్కలు=తోఁచె న్దుక్కలు. చేసెఁడకుక్కలు=చేసెఁడకుక్కలు=చేసెన్దకుక్కలు. నెగఁడెదమములు = నెగఁడెదమములు=నెగఁడెన్దమములు. మొగిఁడెబద్దము=మొగిఁడెబద్దము=మొగిఁడెన్దబద్దము. బిందుసంశ్లేషములు రానిపక్షమున ద్రుతము స్వస్వరూపముతో నె నిల్చియుండును. ఇట్టివి సంధి ౧౬ సూత్రమున నుదాహృతము లయ్యెను.

౧ వివ :-సంజ్ఞా. ౧౫ సూత్రము చొప్పున దీర్ఘముమీఁద నిండునున్న రూప ముండరాదు. రాను+చూచెను = 'రాంజూచెను' అని కానేరదు. 'రాంజూచెను' అని మాత్రమే నిల్చును. సంధి ౨౨ సూత్రము చొప్పున నుడి తొలిహ్రస్వముమీఁద సరసున్న

* సూరి "సంశ్లేషమనఁగా మీఁదిహల్లుతోఁ గూడికొనుట" అని వివరించుట సరికాదు. యారి పక్షమునందును ద్రుతము 'ను' స్వరూపమేకదా. చింతామణిపక్షమున మాత్రము ద్రుతము నకారపుపాల్లు.

నిల్వదు కాన 'కేంపు+తామర=కేదామర' అని కానేరదు. ఇంక
 "కేదామర" అని మాత్రమే యగును. (సంధి, 32 నూ). ప్రకృత
 సూత్రములోని 'విభాషా' శబ్దము వ్యవస్థితవిభాషాగావున నుడి తొలి
 హ్రస్వముమీఁద సంస్లేషమును రాదు. ఉదా :- 'కేంపు+తామర=
 'కేంమర' అనియుఁ గానేరదు. ఇట్టియెడల సకారమును స్థిరపఱచు
 ప్రయోగములు లేవు.

ద్రుతంబునకు సరళశ్చరంబులు పరంబు లగునపుడు
 లోపసంస్లేషంబులు విభాషనగు. ౧౮. (గాల-సంధి-
 ౧౮.) (వ్యా. సం. ౮౧ II విష.)

నచ్చెను+గోవులు=వచ్చెగోవులు = వచ్చెగ్గోవులు = వచ్చెను
 గోవులు. మెఱసెను+ఖడ్గము=మెఱసెఖడ్గము=మెఱసెస్థడ్గము. మెఱ
 సెను ఖడ్గము.

౧ విన :- వెనుకటి సూత్రములోని సరళము లాదేశసరళ
 ములు, ప్రకృతసూత్రములోని సరళములు సహజసరళములు.

వెనుకటి సూత్రమున వినరించినరీతిని శ్వాశాక్షరపరకపరుష
 ములు ద్రుతమునకుఁ బరములగునపు. డీసూత్రముచొప్పున ద్రుతలోప
 సంస్లేషస్వత్వములె యగును. ఉదా :- వచ్చెను+క్షత్రియుఁడు =
 వచ్చె క్షత్రియుఁడు = వచ్చెన్ క్షత్రియుఁడు = వచ్చెను క్షత్రియుఁడు.
 సంధి ౨ సూత్రముచొప్పున 'ఋ-౧' వర్ణపరకత్వమునను ద్రుతము
 నకు లోపసంస్లేషస్వత్వము లగును. ఉదా :- వచ్చెను+ఋషి = వచ్చె
 ఋషి = వచ్చె నృషి = వచ్చెను ఋషి. సంధి ౨౨ సూత్రముచొప్పున
 నుడి తొలిహ్రస్వముపైని ద్రుతలోపములేదు. ఉదా :- "కన్+దోయి =
 కదోయి" అనరాదు- "కన్దోయి-కందోయి" (సంధి ౧౯ నూ)
 అనియె యనవలెను. ప్రకృతసూత్రముచొప్పున వచ్చు ద్రుతసంస్లే
 షమునకు :- ఉ...ఇచ్చటన్ మెచ్చగు వీరిదైన సుఖనిద్రకు... (ఆది-
 ౬ ఆ-౨౦౦ ప.) సమాసమున నీద్రుతమునకు స్వత్వములేదు-(సంధి

౨౬ సూ). ఆదేశసరళపరకత్వమందువలెనే యిందును ప్రాతాదిసూ
(త్రసిద్ధద్రుతమునకు సంశ్లేషములేదు- 'కెంపు+దూళి=కె+ను+దూళి=
కెందూళి' అని మాత్రమే యగును-ఇందలి సంశ్లేషమును నిర్వ
హించుప్రయోగము లేదు-

వర్గయుక్సరళములు మకారమును బరంబులగు
నపుడు కొన్నియెడల ద్రుతమునకుఁ బూర్ణ బిందువును
గానంబడియెడి. ౧౯. (బా-సంధి ౧౯ సూ) (వ్యా.
సం-౮౨ I. II విష).

వచ్చెను+ధాత్రీపతి=వచ్చెం డాత్రీపతి. పాడెను+గంధర్వుడు=
పాడెం గంధర్వుడు. కన్+దోయి=కందోయి. లతాంతములకును +
మొనసి=లతాంతములకుం మొనసి (ఆది ౫ ఆ ౧౩౮).

౧ వివ :- యుక్కు లనఁగా సమసంఖ్యగలవి. వర్గయుక్కు
లనఁగా వర్గాక్షరములలో సమసంఖ్యగలవి. ఉదా :- ఖ-ఘ-ఞ-ర్పు.
మొ. సూత్రములోని సరళశబ్దమునకు సహజసరళములనియె
యర్థము. సూత్రములోని 'పూర్ణబిందువును' అనుచోటి సముచ్చ
యార్థక 'ను' శబ్దముచేతఁ బూర్ణ బిందువేకాక వెనుకటి సూత్రము
చొప్పున "లోపసంశ్లేషస్వత్వములును" నగునని గ్రహింపవలెను.
ఉదా :- పాడెను+గంధర్వుడు = పాడెంగంధర్వుడు = పాడెగంధ
ర్వుడు=పాడెన్గంధర్వుడు=పాడెను గంధర్వుడు. ఇట్లే తక్కినచోటు
లందును నుదాహృతుల నెన్నవలయును. సంజ్ఞా ౧౬ సూత్రము
చొప్పున స్థిరపరకబిందు వుండరాదనుట కీసూత్ర మపవాదమగుచు
బాధకమగుచున్నది.

౨ వివ :- "బిందుం ప్రసదన్తి తం క్వచి త్కేచిత్" అను నన్నయ
సూత్రమును బట్టియుఁ బ్రకృతసూత్రములోని 'కొన్నియెడల' అను
ద్దానిని బట్టియు నీ సూత్రము యథాప్రయోగముగ నెన్నఁదగునని
గ్రహింపవలెను. నన్నయ 'మ' కార పరకత్వమున మాత్రమే

పూర్ణచిందువును బ్రయోగించెను. ఉ. ఇమ్ముగ.. వం ద్యంముని నస్పరాశర (ఆది. ౧ ఆ ౭౫) లయగ్రాహి. కమ్మని లతాంశములకుం మొససి (ఆది ౫ ఆ ౧౩౮) ఇది యనునాసిక ప్రాసమని యప్పకవి యుదాహరించెను- (అప్పక-౩ ఆ-౩౪౨ ప). పైవిషయములను గ్రహంపక ప్రాథవ్యాకర్త “ప్రాసంబున మకారంబు పరంబగుచో ద్రుతంబునకు మకారాదేశంబగు” (ప్రాథ-సంధి-౨౦ నూ) అని మార్గాంతరమును ద్రొక్కుట సరికాదు. ప్రాసంబున నన్నయయే ప్రయోగించునపుడు తక్కినయెడలఁ జెల్లికుండునా? ప్రాసమునమా త్రము ద్రుతమునకు మకారాదేశ మగుననుట యసంగతము. //

తర్వాతివా రీపూర్ణమును (మకారేతర పరికర్త్యమున) ధారా శముగఁ బ్రయోగించిరి:-ఉ. వే సెం జ్వరుడు ..మం టం జ్వలనంబు ... (ఉ. హరి. ౬ ఆ. ౮౮ ప) గీ బంధమగు కృష్ణుఁ డుదయించినం ధరిత్రి (ఛందోద ౧ ఆ ౫౧౭). క. కందోయి చల్లగా నిటు కం దోయి... (సారం-౩ ఆ). .కర ణిం జనియించు ఆము ౧ ఆ ౯౧) గీ. డాంధమిత భేరికాధ్వన ముం ఘలీ నినాదము .. (అధర్వణ భారతి-విరాట-అప్పక-౫ ఆ ౧౫౫, లోలా ద్కుం రేవ... (కవి సిం గరన్నగారి త్రైశంకవోపాఖ్యానము. అప్పక. ౫ ఆ. ౧౫౪.)

అవసానంబునందు ద్రుతస్వరంబునకేని ద్రుతంబున
కేని లోపంబు విభాషగానగు ౨౦ (శా-సంధి-౨౦)
(వ్యా-౪౦-౮౩ II విష).

వాఁడు వచ్చెన్-వాఁడు వచ్చె-వాఁడు వచ్చెను. ఈలోపంబు పద్యాంతములందు గణానుసారంబుగ వ్యవస్థితంబయి యుండు.*

౧ విస :- అవసానమనఁగా నర్థమాత్రాకాలిక న్యవధాన

* “గుర్వవసాయి యగు పద్యంబు తుదను స్వత్వంబులేదు. అతిశయముగ బుద్ధిమంతుడగు బుధసేవక” ఈ నూరి వాక్యముల నావశ్యకములు.

౩౭ (సంధి ౨౦-౨౧ నూ) ద్రుతముమీఁది ద్రుతము

మునకన్న సధికకాల వ్యవధాన ముండుట. ఇట్టి వ్యవధానము గద్యములలో వాక్యాంతమందును, బద్యముల తుదిని, నుద్ధరణ చిహ్నములను నిల్పు స్థలములందును దెలుగున సంధించును. ఉదా :- ఉద్ధరణ :- అదిచూచి “ఏలవచ్చె” అని నీవడిగితివి. మొ.

కొన్నియెడల ద్రుతంబుమీఁద ద్రుతంబు గానంబడియెడి. ౨౧. (శా-౪౦-౨౧) (వ్యా-౪౦. ౮౪-౮౪ I విష).

ను’ శబ్దము సముచ్చయ్యాద్యర్థవిశేషబోధకమును కొన్నియెడల నిరర్థకమునునై యుండును. ఇది సుబంతములమీఁదఁ దఱచుగను దిశంతములమీఁద నరుదుగను నిల్చును. ఇయ్యది కశలమీద ‘యును’ లేదా ‘ను’ అనురూపముతోను ద్రుతములమీఁదను ‘ఉ’ కారాంతములమీఁదను ‘నును’ లేదా ‘ను’ అను రూపముతోను నిలుచును. కొన్నియెడల సముచ్చయ్యాద్యర్థవిశేష మావశ్యకమైయున్నను నిది నిల్వక లోపించియె యట్టియర్థముల నిచ్చును. (ప్రా-శబ్ద-౧౧౬ నూ).

సుబంతములమీఁద :- అదియునుం గాక, ఇట, మీఁదఁజెప్పినదాని కతిశయము సముచ్చయార్థము. దివంబునుంబోలె. ఇట స్వగ్రాధిక్యతాతిశయము సముచ్చయార్థము. ఇట్టివెల్ల నిరర్థకములు పాదపూరణార్థకములును నని బాలవ్యాకర్తయుఁ బ్రాథవ్యాకర్తయు (ప్రాథ. శబ్ద ౧౧౬) దలంచుట సరికాదు. యువర్ణపూర్వకతారాహిత్యము :- కం...వ మిని జయఁగనిమి (ఉద్యో ౨ ఆ ౧౩). తిజరంతములమీఁద :- వినఁడును గానఁడున్ మఱియు... (ఉద్యో ౨ ఆ ౧౪). లోపించుట :- క. అతిమానుష మత్యద్భుత మతి దుష్కరమైన కేశవార్జునకృతి...(ఆది ౮ ఆ-౩౧౯). ఒకచో నుండి మఱొకచో లోపించుట :- చ. విను మఱిఁ జంపనుం జెలుపవేచుట లెస్స. (శాంతి-౩ ఆ ౨౦). నిరర్థకముగా నుచ్చారణ సౌకర్య

మునకై నిలుచుట :- అతఁడును నితఁడును వచ్చిరి. అదియును నిదియును గలవు. వీనిలో మొదటి 'ను' శబ్దము సముచ్చయార్థము. తర్వాతిది యుచ్చారణ సౌకర్యాన్తము. కం...అనవుడును నయ్యగోముఖ విప్రుల్. (ఆది ౨ ఆ-౧౪౨). ఇట్టియెడలనే ద్రుతద్విత్యస్థితి సంభవించును. 'ను-ని-న' అను ద్వితీ 'న' వర్ణముల స్థితిలోనుచ్చారణ సౌకర్యమునకై పూర్వ 'న' కారముమీఁది స్వరము వికల్పముగ లోపించును. అట్టియెడల 'న' కారద్విత్యము భాసిల్లును. ఇట్టి ద్రుతద్విత్యమును నన్నయ పలుతావులలో వాడెను. తిక్కయజ్ఞ తన విశాల భారతభాగమున వాడనేలేదు. తర్వాతి కవులు పెక్కురు వాడిరి. నన్నయ :-నృత్రుఁ డన్నసుర (ఆర 3 ఆ 3). ఇటు నన్నయపక్షమున లుక్త్యర్థకశబ్దావయవ నకారమును ('అను' అనెడిదాని 'అన్' అనురూపము) ద్రుతమె. ధైర్యవృత్తికి న్నరుడుగ (ఆర ౧ ఆ 3-౨౧). మత్తి :- ఎన్నఁడు న్నేని... (ఆది 2 ఆ ౧౪౨). అన్నిష్టపక్ష నూఁది యున్నదాని (ఆది 3 ఆ ౧౪౦). నందినియన్నేటి తంగలన్ (ఆది ౪ ఆ 2౯). తండ్రిపంపున న్నివ్వనభూమి (ఆర ౪ ఆ 3-౪) ఇట్లుగ నెత్తాపెగడ మున్నగువాడును బ్రయోగించిరి. ప్రౌఢ-సంధి. -3-మూత్రిమునొద్ద నితరకవుల ప్రయోగములు పెక్కుదాహృతములయ్యె. సర్వమపహ్య మన న్నేఱుంగవే (మనుచ 3 ఆ) వీనిని దుర్బంధులని కవిజనాశ్రయాప్వకవీయ నరసభూపాలీయములు వచించుట పొరపాటు. మఱియు- 'కమ+ఆకు=కన్నాకు=(ముఖ్యుఁడు). సలు+అటపులు=పల్లెటపులు=(జల్పితములు)' మున్నగుచోటులు యథాప్రయోగముగ నెన్నునది.

'ఇక-ఇక-అట-చుఁడు' అను శబ్దంబులన దప్ప నుడి తొలి హ్రస్వంబుమీఁద ఖండబిందువును ద్రుతంబునకు లోపంబును లేవు. ౨౨. (బా-సంధి-౨౨)
(వ్యా-సం. ౮ ౫ II విష).

నుడి=మాట. నుడి తొలిహ్రస్వము = పదాది హ్రస్వము. 'అట'కి లార్థకము. 'చుడు' శబ్దము 'చూడుడు' శబ్దసంక్షేపము. ఇట్లే 'చూడుము' శబ్దసంక్షేపము 'చుమ్ము' అనునది. ఈ సూత్రముచే 'క్రొత్త+పసిడి=క్రొ+ను+పసిడి=క్రొంబసిడి' అగునేకాని 'క్రొంబసిడి' అని కానేరదు. (చూ. సంధి. 37 సూ.) కన్ను+దోయి=కన్ను+ను+దోయి=(సంధి. ౨౮ సూ) కన్నుందోయి=క+ను+దోయి=(న్ను లోపించి ద్రుత 'ను' శబ్దము మిగిలినది) కందోయి. ('కదోయి' అనరాదు). అట :- గీ. దాతవట నీవు మేము సంధా తలమట | ... గౌరియంట... శంభుండంట... (హరవి ౪ ఆ ౬౫). 'అట-అంట' అని యుండఁదగిన చోటులందెల్ల భారతమున 'అట-అట్టై' అనునవి సంస్కృతలచే నిల్పఁబడినవి. ద్విపద-ఇగ మెడఁదుని మెద విదియేమి పుట్టె జగములలో (బసవ 75 ఆ ౯౦). క. వనట యుడుగు మిఁక దుర్మతి యను బోలెను... (అశ్వ-౧ ఆ-౮) క. .. భయం కరమూర్తులు దాల్చి యుండఁగానలయుఁజుఁడి (విరా. ౧ ఆ ౧౭౬). అనునవి, 'ఇగ-ఇక-చుడు' అనువాని ప్రయోగములు.

౧ వివ :- తాను నేను పదములకు సంక్షేపము లేదను సూరి సూత్రము భ్రాంతిమూలకము. (గౌ-సంధి. ౨3 సూ) (వ్యా-సం-౮౬ I వివ). "వినాద్వితీయ" మ్మిత్యాద్యధర్వణకారిక విరి యీ భ్రాంతికి మూలమై యుండును. 'తాన్ చది వె-తాన్ వినె' అను సంక్షేపరూపము లుండవుగాని 'తాన్చది వె-తాన్వినె' అనుద్రుత స్వత్వరూపములు సమ్యక్తములైనన్ని యాద్యధర్వణకారికకుఁ దార్పర్యము నన్నయాధర్వణుల స్వత్వసంక్షేపముల స్వరూపము తెలియని కారణమున నట్లు సూరి సూత్రింపవలసెను. బాలవ్యాకరణ వ్యాఖ్యాత లింకను బ్రామాదికముగా దీర్ఘముమీఁదనె సంక్షేపముండదని వాసిరి. క...వన్న ర్వంబులను... (ఆది ౧ ఆ ౪౬). ఉ...నాలుగే న్బాణికుఱ్ఱుల నీడె... (ఆది 75 ఆ-౨౧౮ ప.) (నన్న-

(సంధి: ౨౩-౨౪ సూ) సామాసిక ద్రుతలోప ద్రుతాగమములు 55

యాధర్వాణపక్షమునందలి ద్రుత సంశ్లేష స్వత్వములు:- రెండిటియం
కును ద్రుతము 'న' కార వ్యంజనరూపమే. అది పూర్వాచ్చన
కంగమై దానిని నత్తియుండుట సంశ్లేషము. పరాచ్చన కంగమై
పరహల్లుతో సంయోగించుట స్వత్వము.)

సమాసంబునందు ద్రుతంబునకు లోపంబగు.

౨౩. (బాల-సంధి-౨౪) (వ్యా-సం-౨౭-౨౭ I విష).

రామునియొక్క + గుణములు = రామునిన్ + గుణములు =
(చూ-సమా-౭౨ సూ) = రాముని గుణములు. *

సమాసంబుల నుదంతంబులగు స్త్రీ సమంబులకుం
బుం పులకుం బరుషసరళంబులు పరంబు లగునపుడు
నుగాగమంబగు. ౨౪. (బా-సంధి-౨౫ సూ) (వ్యా.
సం-౨౮-౨౮ I-II విష).

ఇచటం బరుషంబులు పరంబులగునపుడు ద్రుతంబునకు బిందు
సంశ్లేషములచే (సంధి. ౧౭ సూ) మూడు రూపంబులు. సరళం
బులు పరంబులగునపుడు లోపసంశ్లేష పూర్ణబిందుపులచే (సంధి-
౧౮-౧౯ సూ) మూడు రూపంబులు. విధానసామర్థ్యమువలన సంధి
౨౩ స్మృతముచే లోపంబులేదు. వక్ష్యమాణవిధిచే (౨౫ సూ)

* సూరి యిట్లుదాహరింపక మార్గాంతరగామియయ్యెను.
'ఎల్ల' శబ్దము ద్రుతాంతమగు నవ్యయ మనుచు 'ఎల్లన్ + అర్థములు =
ఎల్ల యర్థములు' అని యుదాహరించెను. 'ఎల్ల' శబ్దచూచ్చిక సర్వ
నామప్రథమైకవచనము. అవ్యయముకాదు-ఎల్లరు-ఎల్లరకు-ఎల్లయం
దు-మొ- 'ఎల్లన్ శిష్యులు' మున్నగునవి చార్థక 'ను' శబ్దయోగ
మున ద్రుతోపజీవి శబ్దములు. షష్ఠీ తత్పురుషమునందలి షష్ఠి ద్వితీ
యా నకారముగా నిల్చుననుటయు నది దీనిచే లోపించుననుటయు
నన్నయ పద్ధతి. 'షష్ఠీ భవే ద్వితీయాతుల్యా తత్పురుష సంస్థితా
నామ్నామ్ (ఆం-చిం) సూరి యామార్గమున విడుచుట పొరపాటు.

దీనికి స్వత్వంబులేదు. చిగురు+కైదువు=చిగురు+కైదువు = చిగురు+
 కైదువు=చిగురు+కైదువు, తళుకు+గజ్జెలు=తళుకు+గజ్జెలు=తళుకు+గజ్జె
 లు=తళుకు+గజ్జెలు. సింగము+కొవము=సింగపు+గొదము=సింగపు+
 గొదము=సింగపు+గొదము. ఈ యుదాహృతిచే నీ నుక్కును పుం-పుంను
 'సమాసంబులన్' అను బహువచనమున కనుకూలముగ శేషము
 'సమాసమందును సగునని యెఱుంగునది. "కన్నుంగన" (ఆది. ౪
 ఆ ౨౫౪. మనుచ ౨ ఆ ౩౨). సాహసం బు తఱియె మేనినీశ
 యిది బుద్ధి ..(శల్య. ౨ ఆ ౧౧౪) అనుచోప్పన 'పుం-పు'ల రామి
 యుగలదు. ఉన్నతము+గొడుగు=ఉన్నతంపుం గొడుగు=ఉన్నతంపు
 గొడుగు=ఉన్నతంపునొడుగు. ఇందలి సంక్లేషమును నిర్వహించు
 ప్రయోగములు లభింపలేదు.

౧ వివ :- సంజ్యావాచకములపయి నీ యాగమము రాదు.
 మూడు కృతులు (విరా ౧ ఆ-౬). ఐదు ప్రాప్తలు (ఆది ౧. ౩
 ౬౮). నలుగడలు-ఇరుగడలు-మొ.

౨ వివ :- ఉదంతతద్ధర్మక విశేషణములు స్త్రీ సమములె
 యైనను వానిపై నీ యాగమము భారతాది ప్రాచీనగ్రంథములందు
 లేదు. ఉదా :- ముద్దేనే యు కొడుకు (విరా ౧ ఆ-౬౮) అర్వా
 చీనకవుల గ్రంథములలో గలదు. శా. వాలాయం గొననోభు
 (మనుచ. ౩ ఆ ౫౭). చె క్కులఁ బోలుం దెలవాకులు (పాండు
 ౧ ఆ ౨౯). మొ.

౩ వివ :- కొన్నియెడల స్త్రీ సమములపై నీ యాగమము
 లేకుండుట గలదు. చేటుకాలము (శాంతి ౪ ఆ. ౪౩౫) కీడు ప
 బొక్కడు లేదు (ఉద్యో ౨ ఆ ౬౩) (అహో ౨౨౧ పుట) ఈ
 ప్రయోగములు ప్రాసగతములు లభింపలేదు.

౪ వివ :- స్త్రీ సమముల కనుటచేత నీవిధి యాచ్ఛికసమాస
 ములందే వర్తిల్లును. ఉదా :- కడుం జెడుం దెజుగు (ఉద్యో ౩ ఆ

(సంధి ౨౫-౨౬నూ) సామాసిక దృతాగమస్వత్వ సంశ్లేషనిషేధము

3౪౪.) 'చెనుంబి'వర్తనము' అనరాదు. పు-ంపుల వట్ల సంస్కృత సమాసములమీదను, మిశ్ర సమాసములందును నుక్కు వచ్చును. ఉదా :-వరపుడ పుంజరిత్రము (ఆను ౧ ఆ-౨౦౯ ప.)

౫ విన :-స్థిరపరకత్వమందును నీ 'నుక్కు' అరుదుగ నగ పడుచున్నది. సిబ్బెపున్ మేతెలి...(కవి పితామహుని యుత్పల మాలిక). గరువపు న్దురువు (బాల-వ్యా-సంధి-౨౫).

సమాసంబులందు ద్వితంబునకు స్వత్వము లేదు.

౨౫. (గా-సంధి-౨౬ నూ) (వ్యా-సం-౨౯ I విష).

సామాసిక దృతాగమమునకు స్వత్వమేకాక సంశ్లేషమును బ్రయోగరూఢముగ నగపడదు. 'తళుకును గజ్జెలు' అనరాదు సరే కదా 'తళుస్సజ్జెలు' అను సంశ్లేషమును నిర్వహించు బ్రయోగ మగ పడదు.

తలఁబాిలు మొదలగు సమాసంబుల ద్వితంబు నకు లోపంబు లేదు. ౨౬. (బా-సం ౨౭) (వ్యా-సం ౯౦ I విష).

సంధి ౨3 సూత్రము చూపున సిద్ధించుచున్న ద్వితలోప మీ సమాసస్థలములలోఁ గల్గదని తాత్పర్యము. తలఁబాిల్వాదులు మధ్యమపదలోపి సమాసములు. ఉదా :-తలను+ప్రాలు=తలఁబాలు=తలంబాిలు. (వివాహ కాలమున వధూవరులు పరస్పరము తలల మీఁదఁ బోసికొనెడి (కడుగుక్కు) యక్షతలు. వీనిలోని ద్వితము సస్త్యమ్యర్థకద్విత్వీయాసంబంధి. ఇట్లే - ఒడిని+పాిలు=ఒడిఁబాిలు- (మంగళార్థము నూతనవధువున కొడిలోఁగట్టు బియ్యము). సేనను+పాిలు=సేనఁబాిలు. (దేవతా నిర్మాల్యమునుండి కొనివచ్చు నక్షతలు) (శేషాశ్బద్ధవము సేన). ఊరను+పంది=ఊరఁబంది=(ఊరిలోఁ దిరిగెడి పంది). 'ఊరఁ బిచ్చిక' అనుదానికి నిట్లే. తోడను+పుట్టువు=తోడంబుట్టువు. తోను+పుట్టువు=తోఁబుట్టువు. ('తోడను-తోను' అను

నవి దు)తాంతావ్యయములు). ఒడను+పాటు=ఒడఁబాటు=(సమ్మతి).
 ఒల్లను+పాటు=ఒల్లఁబాటు=(అపేక్ష లేమి). (చూ-క్రియా-౧౧౧సూ)
 ఇత్యాదులు-ఆదిశబ్దముచే ఒల్లఁబోవు=(మూర్ఖిల్లు). మొ

సమానాధికరణ సమాసములందును, శేష వష్టి

సమాసములందును, సంఖ్యావాచకాది భిన్నములగు

‘ఉ’దంతవిశేషణములకును, ‘పు-ంపు’లకును, నచ్చు

పరంబగునపుడు ‘టు’గాగమము బహుళముగనగు.

౨౭ * (బా. సంధి-౨౮-౨౯ సూ) (వ్యా-సం-౯౧

మొ ౯౨ III వివ).

‘శ్వేతవస్త్రము’ మున్నగు చోటులందు ‘శ్వేతత్వ-వస్త్రత్వ’
 ములు రెండును వస్త్రమందె యుండును గాన నవి రెండును సమా
 నాధికరణము లనిపించుకొనును, సమానాధికరణ సమాస మనఁగా
 విశేషణ విశేష్యముల సమాసము.

కఱకు+ఎఱుక=కఱకుఁజెఱుక. (ఆర-౨౪.౯౧). ఏపు+అడ
 వి=ఎపుటడవి (ఆర ౧ ఆ ౨౪౪) సన్నము+ఈక=సన్నపుటేక.
 (ఉద్యో-౩ ఆ-౨౯౮). దుష్కరంపు+పడు=దుష్కరంపుటేడు
 (విశా ౩ ఆ ౧౩౧). రూపకాది సమాసములును గర్మధారయభేద
 ములే. ఉదా:-చెక్కుటద్దములు=(చెక్కుల నెడి యద్దములు). పొదరు
 టిల్లు=(పొదర నెడి యిల్లు). వష్టిసమాస :-ప సరపుటెంపోవులు=
 (శాంతి. ౩ ఆ ౨౮౪) ఐక్యంపుటెఱుక-(శాంతి ౪ ఆ ౨౪౩)

౧ వివ :-బహుళ మనుటచేత ‘పు-ంపు’లపైని రాకుండు
 టయుఁ గలదు. కప్రపనఁబులు (యయా ౪ ఆ ౨౨) ఆముదపాకు

* సూరి శేషవష్టిసలములందలి టుక్కును సూత్రింపలేదు.
 ‘పేరు టురము’ అనుచు నైభాషిక టుక్కును సూరి విధించెను. అట్ట
 ప్రయోగమే లేదు. కం. పేరాఁకలి పేరామని పేరాముదపాకు
 లనఁగఁ బేరింపనఁగన్ (ఆం. భూ. ౧౨౬ ప).

(ఆం. మా ౧-౨౬ ప). నిబ్బరపుబ్బగు గబ్బిగుబ్బలు (కవిపితామహుని యుత్పలమాలిక). పట్ట పెనుంగు (పాండు ౧ ఆ ౭౭). బహుళమనుట చేత దీనికి వైకల్పికత్వమును గలదు. చిగురు+ఆకు=చిగురుటాకు (ఆను ౧ ఆ ౫౦)=చిగురాకు. (ఉ. హరి ౫ ఆ ౫౬). వాలుటమ్ము (శల్య ౧ ఆ ౧౬౭) వాలంపతాకునకు (రాఘ ౧ ఆ ౨౩) (భీష్మ ౨ ఆ) బహుళ మనుటచేతనే తద్గర్భాద్యర్థక విశేషణముల 'ఉ' కారమునకు 'ఋక్కు' రాదు. 'నుక్కే' వచ్చును. చేయు నతిథిపూజ (ఆర. ౬ ఆ. ౧౬౪).

౨ వివ :- తెల్లని సంఖ్యావాచక పూర్వక సమాసము ద్విగు నే. కాని సంస్కృతమున 'సప్తర్షయః' అనురీతివి కర్మధార యములు. కాన స్పష్టతకై సూత్రమున "సంఖ్యావాచకాది భిన్న ములగు" అని నిల్పుబడెను. ఉదా :- ఏడక్షాహిణులు (ఆది ౧ ఆ ౬౯). మూఁడాశ్రమములు (శాంతి ౧ ఆ. ౭౬) సూత్రమున "సంఖ్యావాచకాది" అను నాదిశబ్దమును నిల్పుటచేత 'పెక్కు-తక్కు' మున్నగు స్థలములందును 'ఋక్కు' రాదు. ఉదా :- పెక్కెడల (ఉద్యో ౪ ఆ ౨౪౬) తక్కున్నిగర్భములు (సౌప్తి ౨ ఆ ౮౦ ప).

౩ వివ :- "కన్=(కన్న) పెన్=(పెద్ద) పల్=(పలు-పెక్కు)" మున్నగు నేక హ్రస్వాచ్చ-హలంత శబ్దముల (ఉత్పలోపము) పై నచ్చ నిల్పుటచేత సహజముగా నచటి హల్లు ద్విత్వమునందును ఈ ఋక్కురాదు. ఉదా :- కన్నాకు=(శ్రేష్ఠుఁడు=మీఁదఁ గన్నట్లు తమ్ములపాకు). (భీష్మ ౧ ఆ ౭౬). పెన్నుద్ది (పెద్దసాటి) (పాండు ౩ ఆ). పల్లటపులు=(జల్పితములు (హరిచ్ఛం-౪ ఆ). (ప్రౌఢ-సంధి-౯ సూ).

౪ వివ :- "దుక్కి-యెద్దు-మిద్దెటిల్లు" అను శబ్దరత్నాకరాంగీ కృతములు నాధువులుకావు. అట్టి కవిప్రయోగములు లేవు- "దుక్కి-యెద్దు-మిద్దెయిల్లు-తేనెయోగ" అనియే ప్రయోగింపనగును.

పేదాది శబ్దంబుల కాలు శబ్దంబు పరంబగునపుడు
కర్మధారయంబునందు రుగాగమంబగు. ౨౮. (బా-
సం-౩౦ నూ) (వ్యా-సం-౯౩ I విష).

పేద+ఆలు=పేదరాలు, బీద+ఆలు=బీదరాలు. పేద- బీద-
ముద్ద-బాలెంత-కొమ=(చక్క-నిది-కొమరుశబ్దసంక్షేపము)-జవ-అయి
దువ-మనుమ-గొడ్డు-ఇట్టివి పేదాదులు. ఇందలి 'జవ' శబ్దము
'జవ్వని' శబ్దాదేశము. ఏకాంతమునందునున్న జవరాండ్ర (మనుచ
౨ ఆ రం). విదువరాలు=(సుమంగలి)=(పుస్తె-పసుపు-కుంకుమము-
గాజులు-చెవ్వాకు-గలది).

కర్మధారయంబునం దత్సమంబుల కాలు శబ్దము
పరంబగునపు డత్వంబున కుత్వంబును రుగాగమంబు
నగు. ౨౯. (బా-సంధి-౩౧ నూ) (వ్యా-సం-౯౩
II విష.)

ధీర+ఆలు=ధీరురాలు * గుణవంత+ఆలు = గుణవంతురాలు.
బల్లిద+ఆలు=బల్లిదురాలు. (చూ-ఆచ్ఛిక ౩ నూ) సంస్కృతతుల్య
త్వావస్థలో వైత ముత్వము వచ్చును †.

౧ వివ :- "ఇల్లుయొక్క+ఆలు=ఇల్లాలు" అను శేషవష్టిసమా
సమును సంబంధార్థవివక్షచే గర్మధారయముగ భావింపనగును గాని
యట్టి రూపములు కవి ప్రయోగాధీనములు గాన నట రుగాగము
రాదు.

* 'ధీర+ఆలు' మున్నగు చోటులందు యారి వచించిన "కర్మ
ధారయంబు త్రిక...గి" (సమా-గి సూ-బాలవ్యా) అను కర్మధార
యమేట్లు సరిపడునని యాతఁడు తలంచెనో?

† 'ఇచట వృత్తియం దాలు శబ్దము. స్త్రీ మాత్రపరము' అని
సూరి-పదించుట సరికాదు. చ. కలుచుట దోసమే మ్మగలఁ గల్వక
యాండురు దొల్లి యాండురం గలుతురె... (నన్ని-కు ౮ ఆ ౧గిం)
ఆలు శబ్దమునకు స్త్రీ యను సర్థమే కలదు.

౨ వివ :- ఈ సందర్భమునందలి సమాసములెల్ల జ్ఞాపకసిద్ధములని యెఱుంగునది (సమా 20 నూ). మిశ్రకర్మధారయము సామాన్యసమాసశాస్త్రసిద్ధము కాదుగాన నిట్టివి సూత్రారంభ సామ్యమున సిద్ధించును. మిశ్రకర్మధారయమున బుంవద్భావ మసంభవము.

3 వివ :- కద్రువనిద్దయురాలై (ఆది ౨ ఆ ౧3౬) పాపజాతురాలపు. (ఆర ౬ ఆ 302) (పాపజాత+ఆలు.)

కర్మధారయంబులందు 'ము' వర్ణకంబునకు
'పు-ంపు' లగు 30. (శా-సం-3౨). (వ్యా-సం-౪

I-II వివ.)

సరిసము+మాట - సరసపుమాట = సరసంపుమాట. సరిసములు+నచనములు = సరసపు నచనములు = సరసంపునచనములు. కయ్యముయొక్క+ నెరవు = కయ్యపు నెరవు. మొ.

౧ వివ :- 'కర్మధారయంబులందు' అను బహువచనపు మహిమచేత సాంస్కృతికాచ్చిక మిశ్రములందును వష్టి సమాసమందును నీవిధి వర్తిల్లును. ఉదా :- ఘోరపుష్పగములు (స్త్రీ-౧ ఆ ౪3). శోకార్తపు టాడలులతో (స్త్రీ-౨ ఆ ౧౨౪.) అగ్గలంపు సం దడి (అశ్వ ౪ ఆ 3 ప). సంబంధార్థ :- క్రీడి క య్యపు నెరవు (కర్ణ. 3 ఆ ౨౫౧) (శల్య ౧ ఆ ౨౨౧) ప్రాసస్థలములు.

౨ వివ :- 'ము వర్ణకమునకు విధించు కార్యము ముగాగమంబునకు నగు' (తత్ప-౪ ౨ నూ) అనుచొప్పున 'శోకార్తపు టాడలులతో' (స్త్రీ-౨ ఆ ౧౨౪) అనురీతిని ముగాగమమునకును పు-ంపు లగును. ప్రకృతసూత్రపు జ్ఞాపకమహిమచేత సమాస పూర్వావయవ విభక్తి వచనాదుల లోపమును ముగాగము వచ్చుటయు దానికి 'పు-ంపు' లాదేశమగుటయు (ఉత్తరపదస్థవిభక్తి లోపించి సామాసిక ప్రకృతి యేర్పడుట) సామాన్యశాస్త్రసిద్ధమే సంభవించును. (చూ-సమా-2౧ నూ.)

62 (సంధి 3౧ సూ) తద్ధర్మవిశేషణోకారమునకు 'ను' గాగమము

౩ వివ :- ఈ 'పు-నిపు' లు నిల్వకుండుట నచట 'ము' నర్హ కమె నిల్చుటయు నగుదుగఁ గన్నట్టును. క వాత్సల్యం బున మత్స్య మైన రూపం బున... . (ఆర. ౪ ఆ ౨౩౨). 'మత్స్యపురూప' మనలేదు చ...లో కమునమరంబుబట్లు (విరా. ౫ ఆ. 332) లోకపు సమరము లనలేదు. * మునర్ణము ప్రాసస్థలము.

ఉదంతమగు తద్ధర్మార్థక విశేషణమున కచ్చు పరమగునపుడు 'ను' గాగమంబగు. 3౧. (శా-సంధి 33 సూ). (వ్యా. సం. ౯౫ మొ ౯౫ II విష).

చేయు+అతఁడు = చేయునతఁడు, చేసెఁడు+అతఁడు+చేసెడు సతఁడు. (విధానసామర్థ్యముచే దీనికి సామాసిక లోపము లేదు. (సంధి ౨౩ సూ) ఉండెడు సంతకంబు (ఆది ౩ ఆ ౧౪౯). క్రియా ౧౦౩ సూ. చొప్పున వచ్చు వక్రతమాకారము మీదను నీయాగమ మగును. 'ప్రబలమానీశ...' (హరి-నలో ౩ ఆ ౨౬) ప్రబలమా+ ఈశ=ప్రబలమానీశ.

౧ వివ :- దీని నుపేక్షించుటయు నగుదుగ గలదు. కొల్చు రగసంఘములు- (బసవ-౩ ఆ ౧౯౫౯) (తాళపత్ర) మాతృకలో "కొల్చునురగ" అనియె యున్నది. వెడఁగి దీపులనఁగ (హంస ౫ ఆ) పాచీన మహాకవి ప్రయోగము లిట్టివి కానరావు.

౨ వివ :- ఇదియు జ్ఞాపకసిద్ధమగుచు మిశ్రిమును గాగ్రహ్య మగును- మాకుఁజేయు సతిధిపూజలు (ఆర ౬ ఆ ౧౬౪).

వక్షీసమాసమునందు 'ఉ'కారమునకు వికల్పము

* 'తామరము' అను శబ్దమే లేదుగాన 'తామరపాకు' అను నది వ్యావహారిక రూపము. దీని నాధారముగఁ గొని ప్రౌఢవ్యాకర్త 'పు' గాగమమును విధించుట (ప్రౌఢ-సంధి. ౮ సూ) సరికాదు- కం...నీ ప్రజ తామరయాకు నీటిధంగి తలంకె (ద్రోణ ౪ ఆ 3౦౯)

గాను * 'ఋ'కారమునకు నిత్యముగాను 'ను'గాగమ
మగును. 32. గా. సం-38) (వ్యా-సం-౯౬ I-II వి).

దీపముయొక్క+అల్లు=దీపము+అల్లు-దీపమట్లు (చూ-ప్రా)థ.
సమా. 3౮ సూ) (కర్త 3 ఆ ౮౯)=దీపమునట్లు. గొడుగుయొక్క+
ఈరి=గొడుగు+ఈరి-గొడుగునీరి=గొడుగునీరి. (ఆను-గీ ఆ-౧౯౬).
నిషధరాజయొక్క+అంతవాని=నిషధరాజ+అంతవాని=నిషధరాజంత
వాని (నైష. ౨ ఆ ౯౨) బచ్చయొక్క+ఇంట=బచ్చ+ఇంట=
బచ్చింట (పాండు 3 ఆ)=బచ్చింట. విధాత్యయొక్క+ఆస్థ=
విధాత్య+ఆస్థ=విధాత్యనాస్థ.

౧ విచ :-షష్ఠీసమాసమునం (సమా 2౨ చూ) దలిషష్ఠి
ద్వితీయా సూచమున నిల్చుటచే దానికి (సంధి ౨3 సూ) సామా
సిక ద్వుతలోపమురాగా బ్రకృత సూత్రముచే 'నుక్కు' వచ్చును.
విధాన నామర్చ్యమున దీనికి సామాసిక ద్వుతలోపము గల్గదు.

ఉదంత స్త్రీ సమంబులకును నదంత గుణవాచకము
లకును 'తనంబు' పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు.

33. * (శా-సం-37. సూ) (వ్యా-సం-౯౭ I విష.)

సాగసు+తనము-సాగసుదనము=సాగసుదనము. సాగసుద
నము. తెల్ల+తనము=తెల్లదనము=తెల్లందనము=తెల్లందనము. తద్ధిత
వృత్తి గాన దీనికిని స్వత్వములేదు. (చూ-సంధి-౨౬ సూ). సంశ్లే
షమునకును బ్రయోగములేదు.

౧ విచ :-కడుం జెడుగుందనము. (శాంతి 3 ఆ ౨౧3).

* సూరి 'ఉ'కారమునకును నిత్యమే యని సూత్రించుట పై
మహాకవి ప్రయోగములకు విరుద్ధము.

* సూరి 'పు-ంపు'ల మీద నయితము నుగాగమమును విధిం
చెను- కాని యట్టి ప్రయోగములు లేవు. సూరి 'పరసపుదనము'
అని నాధించెనె కాని యట్టి యెడల 'పు-ంపు' లనె విధింపలేదు.

పరుసందనము (ఉద్యో ౨ ఆ ౪౪.3ఆ ౨3) ఎఱుకుందనము
(హరి-పూ-౯ ఆ-గీ-౬ ప).

౨ వివ :- ఈ సూత్రమందలి గుణవాచక శబ్దముచేత 'తద్ధి' ౬
సూత్రమునకు లక్ష్యములగు 'నల్ల-తెల్ల' మున్నగునవి మాత్రము
వాచ్యములగును గాని 'పెద్ద-గొప్ప' మున్నగునవి వాచ్యములు
గావు. ఉదా :- పెద్దతనము = పెత్తనము. మొ.

సమాసంబునఁ బ్రాతాదుల తొలియచ్చమీఁది
వర్ణంబులకెల్ల లోపంబు బహుళంబుగనగు. 3ర. (బా-
సంధి-3౬ సూ) (వ్యా-సం ౯౮-౯౮ 1 విష)

వికల్పము :- పాఠాఁత+ఇల్లు = పాఠియిల్లు = పాఠయిల్లు. పూవు+
రెమ్మ = పూరెమ్మ = పూవురెమ్మ.

అప్రివృత్తి :- కొత్త+కుండలు = కొత్తకుండలు.

నిత్యము :- మీఁదు+కడ = మీఁగడ. (3గీ సూ. చొ నుక్త్య)*

కార్యవిశేష :- క్రిందు+కాలు = క్రిఁగాలు ('క్రి' అను దీర్ఘము
విశేషము). కొత్తాదులును ప్రాతాదులలోని నె.

I అట్టి లుప్తశేషమునకుఁ బరుషసరళములు పరమగునపుడు
కొన్నిట 'ను'గాగమము మాత్రమగును.

II కొన్నిటఁ బరుషములు పరమగునపుడు ప్రేరీతిని 'ను' గా
గమముగాని, యత్తర పదాది ద్విత్వముగాని, యుభయమును గాని
వైకల్పికముగ నగును.

* సూరి 'మీఁగడ' అను దానిని ప్రాతాదులలోఁ జేర్చి
'పందొమ్మిది' మున్నగువాని నన్యములలోఁ జేర్చుట సరికాదు.
'కొంజాయ - కొక్కారు' అను వానితోపాటుగ "పూదోట -
పుప్పడి" మున్నగువానిని 'కొత్తాదులలోఁ' జేర్పకుండుట సరి
కాదు. సూరి కొత్తాదులనుచు గణమునె యంగీకరింపలేదు.

III కొన్నిటఁ బగపదాది హల్ ద్విత్వము మాత్రమగును. 3౫. (బా-సంధి-32-3౩-3౪ సూ) (వ్యా-సం. ౪౯ మొ. ౧౦౧ విష.)

I ప్రాతి+చదువులు=ప్రాజకువులు (మను. చ ౨ ఆ.)

లేత+ప్రాయము=లేబ్రాయము (ఆను ౨ ఆ-౪౬౦).

చెన్ను+తోవ=చెందొవ (ద్రోణ-గీ ఆ ౨౭౫) (చెన్ను శబ్దము వృత్తియందు శోణార్థకము.

మీఁదు+కడ=మీఁగడ-(నరస ౬౮.) పది+తోమ్మిది=పందొమ్మిది. పెను+దూళి=పెందూళి (పెనుపు శబ్దసంక్షేపము-పెను) (మార్క-౦ ౬ ఆ ౧౦౭).

తోమ్మిది+పది=తోంబది (కర్ణ ౧ ఆ ౧౦౨-౧౧౪).

వంక+చెఱుగు=వంజెఱుగు-(స్త్రీ) పార్శ్వచేలాంచలము).

సగము+గోరు=సంగోరు. క్రిందు+తోడ=క్రీదోడ (శాంతి ౧ ఆ ౨౧) క్రీఁగసుపు-క్రీఁగాలు.

‘క్రేకంటి లింగంబు డాకన్నుసూచి’ (బసవ 3 ఆ ౮౦౭. ఇట్టిది మఱొక్కటేని కావరాదు.)

II కెంపు+తామర=కెందామర. “కెంపు+దూళి=కెందూళి (భీష్మ ౧ ఆ ౨౪౨) * కెంపు+జడ=కెంజడ.

“క్రొత్తశబ్దముతోపాలుగ ‘కెంపు-పూపు’ మున్నగువానిని జేర్చి క్రొత్తాదులని సూత్రించుట సూరి కర్తవ్యము. ‘కెంధూళి’ అని వర్గచతుర్థమును సూరి చూపుట చింత్యము. (వ్యా-సం-చూ-౮౮-విష.) సరళపరకత్వమందును నరుదుగ ‘నుక్కు’ గానంబడునని సూత్రంపక ‘కెంజడలు’ అనుదానిని వింతగ సూరి చూపుట సరికాదు.

క్రొత్త+చీకటి=క్రొంజీకటి (వసు ౪ ఆ ౧౦).

క్రొత్త+పొగ=క్రొంబొగ (భాస్క-యుద్ధ. ౨౦౯).

క్రొత్త+కారు=క్రొక్కారు (విరా ౨ ఆ ౮౩).

క్రొత్త+తావి=క్రొత్తావి (విరా ౨ ఆ ౨౩౬) (పిన శకుం ౨ ఆ ౬౧).

క్రొత్త+గండి=క్రొగ్గండి (నన్ని-కు. ౧౧ ఆ ౭౦౨).

క్రిందు+గాలి=క్రిగ్గాలి (బసవ-౪ ఆ ౧౨౫).

పూవు+తేనె=పూదేనె. (యయా ౪ ఆ ౩-౪).

పూవు+పోడి=పూబోడి (భీమ ౧ ఆ ౩౪).

పూవు+పొడి=పుప్పొడి (భీష్మ ౧ ఆ ౨౪౨).

III నిండు+నెఱగు=నివ్వెఱగు. నిండు+నెఱ=నివ్వెఱ. (పారవ శ్యము) నెఱ+తటి=నెత్తటి (నిండైన సమయము). నెఱ+నడుము=నెన్నడుము చక్కని నడుము) (సూ-రా-ని). నెఱ+మది=నెమ్మది. నెఱ+వడి=నెవ్వడి. క్రొత్త+ముడి=క్రొమ్ముడి. పూవు+విలుకాడు=పువ్విలుకాడు. మూడు+నాళ్ళు=మూన్నాళ్ళు. వేడి+నీళ్ళు=వేన్నీళ్ళు. (ప్రౌఢ సంధి ౧౫. నూ. అనావశ్యకము.) రెండు+నెలు=రెన్నెలు. (భాస్కర-సుందర-౨౦౨). 'మూన్నాళ్ళు' మున్నగుచోట్ల హ్రస్వము కవిసమ్మతము కాదు. కాన 'మున్నాళ్ళు' అనరాదు.

౧ వివ :- ఈ లుప్త శేషములమీఁది 'నుక్కు'నకు సంశ్లేషము లేదు. 'ప్రాప్తదువు' అని యుండదు. (చూ-సంధి-౧౭). సామాసిక ద్రుతములకు స్వత్వములేదు. (చూ. సంధి-౨౫ నూ). దీర్ఘము మీఁద నిండుసున్నరాదు (సంజ్ఞా ౧౫ నూ) గాన నరసున్నరూపము మాత్రమే. ఉదా.-పూబొదలు. నుడి తొలిహ్రస్వముమీఁద నరసున్న యుండదు గాన నిండుసున్న రూపము మాత్రమే. ఉదా :- కెందామర-మొ.

౨ వివ :- కవిత్రయూది సమ్మతములు గాకున్నను సీప్రాతాది సంధికార్యము లగుదుగ సంస్కృతోత్తరపదక మిశ్ర సమాసములందును జూట్టుచున్నవి. (చూ-ప్రాథ. సంధి ౧౨ సూ). ముందు+కొపము=ముంకొపము. (ఉ. రా. 3 ఆ. శ-ర). నెల్ల+చామరము=వింజామరము=వింజామర (ఆము ౪ ఆ.) (శేష ౫ ఆ). (శ-ర) కొత్తి + మేఘములు = కొమ్మేఘములు (భీమ-3 ఆ ౮౭) నెఱు+మసము=నెమ్మసము (ఉ. హరి. ౧ ఆ. ౧౪౯.)

ఆమేడితంబు పరంబగునపుడు కడాదుల తొలి
యచ్చుమీఁది వర్ణంబులకెల్ల నదంతంబగు ద్విరుక్త
టకారంబగు. 3౬. (గా-సం-రం) (వ్యా-సం-౧౦౨.
౧౦౨ I విష)

ఈ సూత్రంబునకు భృశార్థమునందలి ద్విరుక్తంబు విషయంబు. ఉదా :- కడ+కడ=కట్టకడ ఎదురు+ఎదురు=ఎట్టయెదురు. (ఆమేడితి పరకమయ్య సంధిలేదు) (చూ-సంధి-౧౧ సూ). కడ-ఎదురు-కొన-చివర-తుద-తెన్ను-తెరువు-నడుము - పగలు - పిడుగు-బయలు-మొదలు-ఇత్యాదులు కడాదులు.

౧ వివ :- 'కట్టకడకు' మున్నగు వోటులందలి విభక్తి లోపాదిస్థితికయి యిట్టివానికిఁ గర్మధారయాతిదేశ మంగీకరితపఁబడెను. (చూడు-వ్యా-సం-విస్త-I-౧౦౨ I విష). ఎదురెదుర (విరా. ౪ ఆ ౧౮౯ ప) మున్నగు ప్రయోగములను బట్టి యగుదుగ దీని కప్రవృత్తియుఁ గలదని గ్రహింపవలయును.

౨ వివ :- భృశార్థమందేకాక ముహూర్థమందును (మాటికి మాటికి); వీష్ణార్థమందును (ఇంటింటికి) ద్విరుక్తులగును. అనుకరణార్థములందు సీషదూనార్థమందును (గుభుల్ గుభుల్ - తెల తెల వాతె) ద్విరుక్తులగును గాని యివి భృశార్థకములె యనఁజనును.

నిందయం దామేడితంబు నాద్యక్షరంబులకు

హృస్వదీర్ఘంబులకు 'గి-గీ' లగు. 32. (బాల-ప్ర)కి.
౨౨ సూ). (వ్యా-సం ౧౦౮ I విష.)

కుంభకర్ణుడు గింభకర్ణుడు. రావణుడు గీవణుడు. భీష్ముని
గీష్ముని (భీష్మ ౨ ఆ ౧౫౧). ఈ సూత్రమునకు భృశార్థ ద్వరుక్తియే
విషయ మనఁదగును. అనాదరాతిశయ మిందలి భృశార్థము. ఇట్లే
యాక్రోశాతిశయాదులందును ద్వరుక్తియగును. ఉదా.-నేను దాసి నే
దాసినే (సభా-౨ ఆ ౨౪౪) *

ఆమేడితంబు పరంబగునపుడు విభక్తి లోపంబు
బహుళంబుగా నగు. 3౮. (బా-సం-౪౧.) (వ్యా-సం
౧౦౩ విష.)

అప్పటికిని+అప్పటికిని= ♦ అప్పటప్పటికిని=అప్పటికినప్పటికిని.
అక్కడను+అక్కడను=అక్కడక్కడను=అక్కడనక్కడను. ఇంటను+
ఇంటను=ఇంటింటను=ఇంటనింటను. ఊరను+ఊరను=ఊరూరను=
ఊరనూరను. అంతటను విభక్తిలోపపక్షమున సంధి ౧౦ సూత్రము
చొప్పున నిత్యపరరూపసంధి నెన్నునది. విభక్తి లోపాభావపక్షమున
సంధి ౧ సూత్రముచే నిత్యమగు 'ఉ' కార పరరూపసంధి గల్గును.

౧ విష.-బహుళ గ్రహణముచేత సంతిమాక్షర లోపాదికం
బుండు నగును. ఇంచుక+ఇంచుక=ఇంచించుక=ఇంచుకించుక. నాఁడు=
నాఁడు=నానాఁడు=నాఁడునాఁడు. నాఁడు నాటికిన్-అంతంతటన్.

* ఇట్లు వచింపక 'ఆదరార్థంబున ద్వరుక్తియగు' (ప్రా-శబ్ద-
౧౧౨ సూ) అని ప్రాధివ్యాకర్త సూత్రించుట వివేకరాహిత్యకృ
తము.

♦ స్వరపరకత్వమున ద్విత్వస్వరలోప మసంభవము గానఁ
సూరి ('ను-ని' అనియే యితని పక్షమునను ద్విత్వస్వరరూపములు)
'అప్పటికిన్+అప్పటికిన్' అని నకారస్వరరూపముతో నుదాహరించుట
పొరపాటు.

మొ ఒక్కఁజొకంకు. (ఉద్యో ౨ ఆ ౧౬౩) తుట్టందుదిదాఁక
(భాస్కర-యుక్త-౨౬౪) హరిహరీ-హరీహరి. బిబళీ-బళీబళి. మొ.

‘అందదుకు’ ప్రభృతులు యథాప్రియోగంబుగ
గ్రాహ్యంబులు. ౩౯. (బా-సంధి-౪౨.) (వ్యా-సం-
౧౦౪ విష).

అదుకు+అదుకు=అందదుకు=(మిక్కిలి అదుకు గలది). ఇం
కులు+ఇంకులు=ఇచ్చింకులు=(మిక్కిలి ఇంకుటలు). ఇగ్గులు+ఇగ్గులు=
ఇచ్చిగ్గులు=(మిక్కిలి వెనుదీయుటలు). చెదరు+చెదరు=చెల్లచెదరు=
చెల్లాచెదరు. (మిక్కిలి చెదరుట). తుమురు+తుమురు=తుత్తుమురు=
(మిక్కిలి చూర్ణమగుట). తునియలు + తునియలు = తుత్తునియలు =
(మిక్కిలి తునుకలగుట.) మిట్లు+మిట్లు = మిఱుమిట్లు = (తేజోదర్శన
మునఁ గన్నులు మిక్కిలి త్రొళ్ళుట). నట్టులు+నట్టులు=నఱునట్లు=
(మిక్కిలి యెండుటలు) వేలు+వేలు=లేనవేలు=(పెక్కువేలు) వీఁగు+
వీఁగు=విచ్చివీఁగు=(మిక్కిలి వీఁగుట=మిక్కిలి నిక్కుట). ఇత్యాదులు.

౧ వివ :-తనంతిన్-వానికి వాఁడె-నాకు నేనె-తను దాన-
వాఁడె (వచ్చె). మున్నగు జంటలు స్వయమర్థకములు.

౨ వివ :-నామపదంబు లార్యాద్యర్థపరకంబులై వ్యతిరేక
వ్యంజక ప్రశ్నార్థకంబులగు. ఉదా :-నీ కిది యర్హమయ్య=(నీ కిది
యర్హము కాదని యర్థము).

చేతనోడవలనల కిత్వంబు సమాసములం గగు.

౪౦-(బా-సంధి ౪౩). (వ్యా-సం-౧౦౫ విష).

ఇవి మధ్యమపదలోపాలుక్ సమాసములు. నీచేతను *+(పోపు)=
నీ చేతిపోపు=(నీచేతసంభవించుపోపు). (చేతను మున్నగువాని తుది
‘అను’ అనుచో ‘ఇ’ నిల్చునని యర్థము). నీతోడను+చెలిమి=నీతోడి

“నీచేతన+పోపు” అను సూరి యుదాహృతి సరికాదు.
అట్టి ద్విత్వస్వరలోపమున కాధార మేమి ?

చెలిమి=(నీతో నగు చెలిమి). నీవలనను+భయము=నీవలని భయము--
(నీ వలనఁ గలుగు భయము).

అంద్విందుల కలిగాగమంబు సమాసమునం దగు --

౪౦. (గ్రా-సంధి. ౪౪). (వ్యా-సం-౧౦౬ వి).

నాయందును + కరుణ=నాయందలి కరుణ. (ఈ సూత్రమును సలుక్రమాసవిషయమే).=(నాయందున్న కరుణ) అందును+వారు=అందలి వారు=(అందున్న వారు). ఇందును+వారు=ఇందలి వారు=(ఇందున్న వారు).

౧ వివ :- ఈ సూత్రముందును వెనుకటి సూత్రముందును నాచ్చికాది ప్రకృతినిర్దేశము లేమింజేసి యివి నాంస్కృతికాది త్రివిధములుగను నుండును. ఉదా :- రాముని చేతిపోవు. నీ చేతి రక్షణము. నీ యందలి గారాము. మొ.

౨ వివ :- ఈ రెండు సూత్రముల విధాననామర్థమువేతనే చేతాదివిభక్తి లోపాభావము నుత్తరపదలోపి సమాసమును జ్ఞాపకసిద్ధియు లగుచున్నవి.

౩ వివ :- 'అందును-ఇందును-ఎందును' అను సప్తమ్యర్థకశబ్దములు గలవు. కాన వాని సప్తమ్యర్థక ద్వితీయా బహువచనములు

* సూరి యంద్వాదులకని సూత్రించి 'అందు-ఇందు-ఎందు' అనువాని నంద్వాదులుగఁ బరించి 'ఎందు' అను దానికిఁ గొందఱు సమ్యక్తింపరని వ్రాయుట యసంగతము- 'ఎందలివారు' అను న్యాయోగమే లేదు

* 'నాయందున్' మున్నగురీతిని నకారవ్యంజనముతో చూచి యుడాహరించుట సరికాదు- ఆతనిపక్షమున ద్రితస్వరలోపమెట్లు ?

† 'అందు' అను సప్తమీప్రత్యయమేకాక సప్తమ్యర్థకము లగు 'అందు-ఇందు-ఎందు' అను శబ్దములును గలవు. కాన 'అందలి వారు-ఇందలివారు' అనునవి సుసంగతములు.

'అందులను-ఇందులను-ఎందులను' అనియు, వక్షీ బహువచనములు
'అందులకును-ఇందులకును-ఎందులకును' అనియు, 'అందులవారు-
ఇందులదానవు-ఎందులవాడు' మున్నగునవియు వెలయుచున్నవి.

'అది-అవి' అను శబ్దంబుల † యత్తునకు వృత్తిని
లోపంబు బహుళింబుగనగు. ౪౨. (శా-సంధి-౪౫).

(వ్యా-సం-౧౦౭. ౧౦౭ I వి).

నా+అది=నాది=నాయది. నా+అవి=నావి=నాయవి. చేసిన+
అది=చేసినది=చేసిన యది. చేయుచున్న+అది=చేయుచున్నది=చేయు
చున్న యది. తెల్ల+అది=తెల్లది=తెల్లనిది. మొ. చేసినదగు-చేసి
నదై-మొదలగునీతి నివి విదేయ, విశేషణములు నగును.

ఉదంతములగు తిద్ధర్థవిశేషణములమీఁద లోపంబులేదనియు,
'ఇ' యంత తిద్ధర్థవిశేషణములమీఁద లోపంబు నిత్యమనియు బహుళ
గ్రహణముచే నెఱుంగునది. ఉదా:-వచ్చు+అది=వచ్చునది. వచ్చెడు+
అది=వచ్చెడునది. వచ్చెడి+అది=వచ్చెడిది.

౧ వివ:-సంబంధార్థమునఁ దచ్చబ్జముతో సమాసముగల్గఁగాఁ
బ్రకృతి సూత్రము చొప్పునఁ దచ్చబైకారలోపము గల్గఁగా 'నాది'
మున్నగు రూపములు సిద్ధించును. సమాస, సూ ౮౨-౨ వినరణము
చొప్పున విశేషణములకు విభక్తి వివక్షయందు "అది-అవి" అను
వానితో సమాసాభాసము గల్గఁగా వాని 'అ' కారమునకును బ్రకృత
సూత్రిము చొప్పున లోపము గల్గుటచేత 'చేసినది' మున్నగు రూప
ములు గల్గును. ప్రియో:-విదనివి (ఉద్యో-౩ ఆ ౫౦) కూలెడివి
(భీష్మ-౨ ఆ-౨౧౩).

౨ వివ:-ఉదంత శబ్దరార్థక విశేషణములమీఁదనే కాక

† 'అదియవిశబ్దంబుల' అను సూరి సిద్ధసమాసము ప్రామా
దికము. సిద్ధసమాసమున యణాదేశాభావ మెట్లు? సంహితా 'య'
కార మెట్లు?

'ఉ' దంత నామములమీఁద సైతము సమాసమున 'అది-అవి' అనుశబ్దముల 'అ' కారము విత్యముగా లోపించును. ఉదా :- రాజుయొక్క-అది=రాజుది. ఆడు+అది=ఆడుది. (ఆడదితప్ప-ఆటది) అని యుండును). ఇట్టియెడల సంధి ౩౨ సూత్రము చొప్పున 'ను' గాగమము గల్గదు. అద్యవి శబ్దేతరస్థలములందే ౩౨ చొప్పున నుక్కు వ్రాల్తును.

౩ వివ :- 'ది-వి' అను షష్ఠీప్రత్యయములచోట దీనిని వాడుక చేసి భ్రమింపరాదు-ఉదా :- దానిది కలరూపు (భార-౪ ఆ ౩౦ ప) వారివ (భార-ఆది ౩ ఆ ౧౫౬) (వారివి+అన వారివ)-ఇట్టివి షష్ఠీ ప్రత్యయములగునపుడు 'అగు' ధాతువుతో నన్వయింపవు. అనఁగా షష్ఠ్యంతములు విధేయ విశేషణములు కావు.

పడ్వారులు పరంబులగునపుడు 'ము'వర్ణకంబునకు లోపపూర్ణబిందువులు విభావనగు. ౪౩ (బా-సం-౪౬) (వ్యా-సం-౧౦౮-౧౦౯ I వి).

భయము+పడె = భయపడె=భయంపడె=భయముపడె అన మానము+పెట్టు=అనమానపెట్టు=అనమానంపెట్టు = అనమానము పెట్టు. అనమానపెట్టి (ఆశ్ర) ౧ ఆ ౧౬౮) * సూత్రము+పట్టు=సూత్ర పట్టు=సూత్రంపట్టు=సూత్రముపట్టు. (ఆము ౧౩ ౫౩) పడు-పెట్టి-పట్టు మున్నగునవి పడ్వారులు- వీని రూప విశేషము పరమగునపుడును నిట్టి కార్యములు సంభవించును. ఉదా :- భంగపఱుచు (విరా ౨ ఆ ౧౫౬) దైన్యము+పాటు=దైన్యపాటు. (శాంతి ౩ ఆ ౩౮౯).

౧ వివ :- ప్రాప్త్యర్థక పడు ధాతువే యీ సూత్రమునకు విషయము. పతనార్థకము కాదు. ఉదా :- గజము పడియె.

౨ వివ :- ఇందలిది వ్యవస్థిత విభావ గానఁ గొన్నిట నీ విధి

* సూరి తిక్కన ప్రయోగమును జూచి కొనలేదు-కావుననే 'పెట్టు' శబ్దము నుదాహరింపక 'పట్టు' శబ్దము నాముక్తమాల్యద లోని దాని నుదాహరించెను.

సరిగా వర్తిల్లదు. ఉదా :- 'అగ్గము+పడు=అగపడు' ఇట 'అగంపడు-అగముపడు' అనునవి లేవు. 'పదపడి=పదంపడి' అనుచో 'పదముపడి' అను రూపము లేదు.

3 వివ :- దీని లక్ష్యములందు సంధి రర సూత్రము చొప్పున వచ్చు 'స' దేశమునకు భారతమున లక్ష్యము కానరాదు. వకా రాదేశము వచ్చుట కిందలి పూర్ణబిందు విధి ప్రతిఘటిల్లును. (చూ-సంజ్ఞా ౧౬ సూ).

ప్రార్థనాద్యర్థక మధ్యమ 'ము' వర్ణకమున కంతటను లోపము విభాషనగు. రర. (ఘా-సంధి-రర-రర సూ).

(వ్యా-సం ౧౦౯-౧౧౦ విష). *

చూడుము+నన్ను=చూడు నన్ను=చూడుము నన్ను. నమ్మ కుము+ఇట=నమ్మకిట=నమ్మకుమిట, ఇటు చూడుము=ఇటు చూడు. చెప్పుము+అనినన్=చెప్పనినన్=చెప్పమనినన్. స్వరపరకత్వమందును గవి బ్రయోగములందు 'ము' లోపము గలదు- క. నినుఁ గూల్చెదఁ | జూ యెవ్వత నైతి నేమి (భీష్మ 3 ఆ 3౨౫). ఆడిదె నీదు పందెము (కళా ౬ ఆ) భవచ్చిత్తేప్పితంబెచ్చి చెప్పనిన్ (మార్క-౦-౨ ఆ) (చూ-ప్రార్థ-సంధి౧౦సూ). నెఱచియుండింతియ (బసవ. ౨౮౧౦3).

౧ వివ :- 'అ-ఆ-ఈ' మున్నగు నేకస్వర శబ్దయోగమున 'ము' లోపము గల్గదు. ఉదా :- చూడు మీ (ఉద్యో 3 ఆ ౪౫). రక్షింపుమ... (ఆది ౨ ఆ ౨౧౭).

* సూరి వ్యతిరేక ప్రార్థనమందు మాత్రమే స్వరపరకత్వమున మధ్యమ 'ము' లోపమును సూత్రించెను- కేవల ప్రార్థనమందును మహాకవులు 'ము' లోపమును స్వరపరకత్వమందును బ్రయోగించిరి- కాన ఖాల-సంధి-రర-రర సూత్రములు నిర్మూలములు. తిక్కయజ్ఞయే స్వరపరకత్వమునందును కేవల ప్రార్థనమున 'ము' లోపమును బ్రయోగించెను. (చూ-మీఁద-భీష్మ 3 ఆ 3౨౫ ప).

౨ వివ :- ఈ 'ము' వర్ణకమే కాక దీనికి ముందటి ధాతు కారము లోపించుటయుఁగలదు-ఉదా:-భానుసమాల 'విన్' (కవిజనా)

ఆమ్రేడితంబు పరంబగునపుడు మధ్యమ 'ము-డు' జ్ఞులకు లోపంబు విభావనగు. ౪౫. (బా-సంధి-౪౯) (వ్యా-సం-౧౧౧ I వి).

ఉండుము+ఉండుము = ఉండుండుము = ఉండుముండుము. కొట్టుండు+కొట్టుండు=కొట్టుకొట్టుండు=కొట్టుండు కొట్టుండు. (ఆమ్రేడితి స్వర పరరూప సంధి నిత్యము. చూ-సంధి ౧౦).

౧ వివ .-స్వరపరకత్వమున 'డుజ్' లోపమునకుఁ బ్రయోగము లభింపలేదు-(ఉండుండుండు' వంటి ప్రయోగము లేదు.)

౨ :- 'ము-డు' జ్ఞులు లోపించునపుడు తన్నిమిత్తక (చూ-క్రియా ౬౧ నూ) హస్వము దీర్ఘమె యగును- ఉదా :- కొమ్ము+కొమ్ము=కొమ్ము. (భీష్మ ౩ ఆ ౩౧౬). కొండు+కొండు=కొండు. (భాస్కర. కిష్కిం-౬౫౫ ప). (చూ-ప్రౌఢ-సంధి-౬౩నూ)

అనుకరణంబున 'అను' ధాతు పరకత్వమున విచర్లము లోపించును. అకార పూర్వక విచర్లము. 'ఓ' కారము విభావనగు. ౪౬. (బా-సంధి-౪౦) (వ్యా-సం. ౧౧౩ I వివ.)

వర్ధతాం శ్రీః+అనియె=నర్ధతాం శ్రీయనియె (లక్ష్మి వర్ణిల్లు గాక) తుభ్యం నమః+అనె=తుభ్యం నమోయనె=తుభ్యం నమయనె * గతానుగతి కో లోకో యటంచున్.

౧ వివ :- ఈ యనుకరణ సంధి విధులచేతనే తెల్లున ననుకరణ రహిత సంస్కృతాదిపద వాక్యములను బ్రయోగింపరాదనివిశద

* నూరి మఱికొన్నిట నీ యోత్వము వచ్చు నననేల? ఓత్వ మంతటను వైకల్పికముగ నగుననుట లెస్స. జీవస్థాయ నమోయనంగ. (ఉ-హరి. ౨ ఆ ౧౩౦). రుద్రో యన్న యల్లు (బసవ ౬ ఆ ౭౫౩.) సూరయో యనంగ (బసవ ౬ ఆ ౮౦౧.) మొ.

మగుచున్నది. అనుకరణ మనఁగా భాషాంతరములలోని పదవాక్యములను యధాస్థితముగా వేతాక భాషలో నిల్పుట యని యర్థము అట్టి యనుకరణము తెల్లన నచ్చాంధ్రశబ్దమగు “అను”=(అనిచెప్ప) అనెడి ధాతువు రూపములతోఁగాని (ఇవి ‘అట్టి’ శబ్ద పూర్వకములును గలవు). ‘ఇతీతం’ ప్రభృతి సంస్కృత శబ్దఘటిత సమాసములతోఁగాని చేయఁబడును. (అనుకరణ శబ్దగతమగు ‘అను’ శబ్దము సంస్కృతమండిలి యుపసర్గము. అది తెలుఁగు శబ్దమని భ్రమింపరాదు.) అనుకృత సంస్కృతవాక్యముయొక్క యాద్యంతాక్షరములకు ప్రక్కలనుండు తెల్లు పదములతోఁ దెలుఁగు సంధికార్యముల నందును. అట్లగుటచేత నీ యనుకరణ సంధి సూత్రములచేత ‘అను’ శబ్దముతో సంధులను నడపవలెను. తక్కిన యనుకృత సంస్కృత వాక్య మధ్యమున సంస్కృత సంధులె వర్తిల్లును- ఉదా :-శా.“(శ్రీ వాణీ గిరిజాశ్చిరాయ దధతో వక్షోముఖాశ్లేషు యే లోకానాం స్థితి మావహ స్త్యవిహతాం స్త్రీపుంసయోగోద్భవామ్ తే దేవత్రయ మూర్తయ స్త్రీ పురుషా స్సంపూజితా వ స్సురై ర్భూయానుః పురుషోత్తమామ్బుజభవ శ్రీకన్ధరాశ్రేయసే యని... ..స్తుతియించి” (ఆది-౧ ఆ ౧౨). (అనుకృతశ్లోకములందుఁ బ్రాస విశ్రమములుండ నక్కఱలేదు).

సంస్కృత శబ్దానుకృతి :—

శా-అథా వాగ్వి బుధ మ్మహో వచన కవ్యాహార మాహావచ |
స్సిద్ధ మ్మాః కృతతాం గతః కలిరితిశ్రీనూ క్తివిద్యాధర మిద్ధాధ్యత్య
మగాల్మయం హి కుధియా మిత్థంవదత్కిన్నరం బద్ధీరాగ్రిణి గెల్పు
టుత్సవమునం దయ్యె న్నభం బయ్యెడన్ (ఆము ౪ ఆ ౬ ప).

౨ వివ :- తెనుఁగు వాక్యముల నడుమ ననుకరణ రహితముగా ‘సదా-సర్వదా-సర్వత్ర-వృధా-జయ-జయజయ’ మున్నగు నలంతి సంస్కృత పదంబులు మహాకవులచేఁ బ్రయోగింపఁబడినవి.

76 (సంధి ౪౬-౪౮ నూ) అనుకరణరహితసదాదిశబ్దములు.

“సర్వత్ర నిలింపకామినుల వాడకు” (ఆము-వీరి 32). ‘వృష-హ-స్వస్తి’ మున్నగునవి యన్ననో సంస్కృత సమశబ్దములె. “వృష సేయఁగాఁదగదు” (ఆది ౨ ఆ ౨౩౨). “అంటితి నమశ్శివాయ పాపాత్మరాలి” (జై. ౪ ఆ పౌ)థ-సంధి ౧౫ నూ). అను రీతి గల వింత ప్రయోగము (‘నమశ్శివాయ’ అనునది పంచాక్షరీమంత్రము) లరుదుగఁ గలవు. ఇంత మాత్రమునఁ దెల్లునందును మణిప్రవాళరీతి (ఇది మలయాళమున ధారాళముగ నున్నది) గలదని తలంపరాదు. (చూ-ద్రావి-పరి-౧౫ III విష). భాషాంతర విధ క్త్యంతములు జెల్లు మున్నగు వానిలో నుండుట మణిప్రవాళరీతి.

అనుకరణంబునం దుదిహల్లునకు ద్విర్వచనంబగు.

౪౭. (బా - సంధి - ౫౨) (వ్యా - సం - ౧౧౪ I వి).

కింతత్ + అనియె = కింతత్తనియె = (అదియేద నెను).

క స్త్యమ్+అనియె=క స్త్యమ్మనియె=(నీ వెవ్వఁడవ నెను).

౧ విస :- ‘తత్-తద్’ అను ‘చర్త-జస్త్య’ రూపములు (చర్-జక్ ప్ర)త్యాహారములు-చూ-సంజ్ఞా ౧ నూ) రెండును సంస్కృతమునఁ గలవు. కాని యందలి ‘చర్త్య’ రూప ‘త’ కారము నకా ద్విత్వము గల్గును. ‘కస్త్యమ్’ అనుచోఁ దుదిని మకారమే నిల్చును. హల్పరకత్వము లేదుగాన నచట నిండునున్న రానేరదు. ధాసోఽహమ్+అనె=దాసోఽహమ్మనె. (నన్నయ నిత్యమే యనెను.)

అనుకరణంబునందు ‘తవ్యా’దుల మకారంబునకు

ద్విత్వము విభావనగు ౪౮ (బా-సం. ౫౩) (వ్యా-సం ౧౧౫ I విష).

తత్ కర్తవ్యమ్ + అనె = తత్కర్తవ్యమనె = తత్కర్తవ్యమ్మనె. సర్వ మసహ్యమన న్నైఋంగవే (మను ౩ ఆ) భోక్తస్య మన్నాట లున్ (ఆము ౧ ఆ ౮౪). తవ్యాదు లనుటచేత “నయనం ప్రధాన

మను (విరా ౨ ఆ 3౫) పాతు మను తు మున్నంతములు (ఆం-
భూ-౨౦ ప)" ఇత్యాదుల నెన్నునది. * †

అనుకరణము పరమగునపుడు సంస్కృతపదము తుదిదీర్ఘము
హ్రస్వమగునని యప్పకవి వ్రాసెను. అట్టి వ్రాత ప్రామాదికము.
"సంహర్త యనఁగ (అప్పక-౫ ఆ ౯౦ ప) నహరేస్తు పరస్తాత్ర
యనుట" (అప్పక-పీఠిక. ౧౭ ప.) హ్రస్వము రామికి దుర్బలస్వ
బలం రాజా యన వినవే (మనుచ. ౪ ఆ ౭౪).

ధ్వన్యనుకరణమున ద్వీరుక్తి బహుళముగ నగు.
అట్టియెడల 'అను' ధాతు పరకత్వమున ముగాగమం
బగు. ౪౦ (ప్రౌఢ-సంధి-౧౯-౨౦) (వ్యా-సం
౧౧౫-౧౧౬ విష.)

తళతళమనియె. (కర్ణ ౧ ఆ ౬౦) కనకనమను (రామా ౬
ఆ. ప్రౌఢ.

* సూరి 'అహ' మాదులకు ద్విత్యము నైకల్పికమని సూత్రిం
చుట సరికాదు. చింతామణి కర్త 'అహమాదీనాం ద్విత్య' మ్మని
నిత్యముగా ద్విత్యమును సూత్రించెను. 'దాసోహమనె' అను రీతిగల
ద్విత్యాభావము మహాకవిప్రయోగములలో లేదు.

† ఇట సంధి గౌర సూత్రముగ సూరి "ఉదంత నామంబున
కనుకరణంబునందు 'వు' గా గమంబగు" అని సూత్రించి యుదాహ
రించెను. ఉదా : ఇయం ధేనుః+అనె=ఇయం ధేనువనె. ఇయ్యది కేవ
లము ప్రామాదికము గాన నిది విడువఁబడెను. కవిజనమండలమును
నధర్వణ కారికల టీక మూలమునఁ గావలయు సూరి యిట్టి ప్రమా
దమునకు లోనయ్యెను. (చూ-వ్యా-సం-౧౧౫-౧౧౬ విష.). 'ఇయం
ధేనువనె' అనురీతిగల వ్రుగాగమమునకుఁ గవి ప్రయోగములు లేవు.
'ఇయం ధేననె' అనియె యుండును.

౧ వివ :-ధ్వన్యనుకరణమున 'అను' శబ్దప్రయోగ రాహిత్యమును గలదు. వడవడ జమదగ్నిసూతి వడకే (రామా ౮ ఆ (ప్రా) వేసవిఁ గనగనవేగు చట్రాతిపై (నిర్వ ౩ ఆ ౬౩) ధ్వన్యనుకరణమున ద్విరుక్తి రాహిత్యమును గలదు. ఉదా : డిండిమదుందుభుఁ గుభులనన్ (ఉ. హరి. ౮ ఆ ౨౧౨).

వాక్యావసానంబున సంధిలేమి దోషంబు గాదు.

గిం. (బా-సంధి. గిగి నూ) (వ్యా-సం-౧౧౭ I విష).

సత్యము సర్వశ్రేయము. అది లేనిచో సర్వధర్మములు వ్యర్థములు. ఇట్టి సంధి విరహంబు పద్యకావ్యంబులందుఁ గాదాంతమంద చూపట్టెడు.

౧ వివ :-ఈ సూత్రమందలి సంధిశబ్దము వివిధసంధికార్యపరము. పరరూపసంధి-సంహితాయకారస్థితి సరళాదేశాదికమును లేకపోవచ్చునని యర్థము.

౨ వివ :-వాక్యాంతమున సంధిలేమి దోషంబుగాదనుటచేత వాక్యమధ్యమున సంధికార్యము మానరాదను యర్థము లభించుచున్నది. కాన 'అతఁడు అప్పుడు అచ్చట చంద్రుని చూచె' అనునీతి వాక్యములు దుష్టములని భావము. దోషంబు లేదనుటచే వాక్యాంతమున సంధిచేసినం జేయవచ్చును.

౩ వివ :-పద్యములందు వ్యాకాంత పాదాంతములు రెండును సంభవించినపుడె యని. యెఱుంగునది. గీ. సత్యంబుతో సరియుఁ గావు ఎఱుఁగుము (ఆది-౮ ఆ-౯గి) పడగనున్న హనుమ భయవిహ్వలుఁడుగాఁగు అరదమునకు సూతుఁ డచ్చుతుండు (ఆహో. ౧౮౭ పుట) ఆ. వె. అంతఁ గొంద అధిక హాస్యంబు సేసిరి అడవి నేమి రోసె దనిరి కొందఱు (ఆర ౨ ఆ ౧౦౩) ఆ. వె. క్రమము వడసి యొక్క సమయంబు సేసిరి ఒనర దానితెరఁగు .. (ఆది ౬ ఆ-౨౬౭). ఇవి సన్నయ పద్యములు. సన్నయ ప్రథమపురుషసంధియ

నిత్యమే యని సూత్రించె. ఆతని భారతభాగమం దిట్లు పాదాంతవా
క్యాంతస్థలమందుఁ దప్ప సంధిని మానలేదు.

౪ వివ :-గద్యపద్యాంతములందు వాక్యమధ్యమైనను నుత్తర
పద్యాదివర్ణముతో సంధి చేయరాదు. గద్య :-అవ్వగంబు సొచ్చు
నప్పుడు. చ. అతి రుచి రాగతుండయిన... (ఆది-౪ ఆ ౧౬-౧౭ ప).

౫ వివ :-ఏకప్రాసకములగు మాలికలందు నాల్గుపాదముల
కెక్కుడైనను వాని నొక్క పద్యముగ నె యెన్నవలయును.

౬ వివ :-ద్విపదలందుఁ బైనియమములు చెల్లలేదు. తుదికిఁ
బదమధ్య పాదావనాసమును జూపట్టుచున్నది. ద్విపద. జాతులు
మాత్రానుసంధానగుణ వి నీతులు గాన యనియతగడై య నియు
ను శ్రాసోవాయనియు యతిర్వాయ నియుఁ జెప్ప (పండితా.)
ప్రాసభేదముచే నివి భిన్నపద్యము లనకతీరదుగదా.

ఇది సంధిపరిచ్ఛేదము.

—

బాలవ్యాకరణోద్ద్యోతము తత్వమపరిచ్ఛేదము

సంస్కృతసుబంతశబ్దములు

౧ వివృతి :- సంస్కృతమున ద్వివచనమును గలదు. అదియుఁ దెల్లిన బహువచనమె యగును. సంస్కృతమున లింగము పారిభాషి కమే. (చూ-తత్వ-౧౭ సూ. ౪ వివ). ఈ శబ్ద మిలింగముతో నుండునని కోశాదులవల్లఁ దెలియఁదగినదే. సంస్కృత నామము ల జంతములు హలంతములు ౪ని రెండువిధములు. ధాతువుపైని “కృత్రప్రత్యయ”ములు నిల్చుటచేతను నామములపయిని దద్ధితప్రత్యయములు నిల్చుటచేతను నామములనఁగాఁ బ్రాతిపదికము లేర్పగును వానిపైని సుష్టులు నిల్చుటచేఁ పదములగును. పదసముదాయము వాక్యము- ప్రాతిపదికముపైని సుష్టులు నిల్పెడి ప్రక్రియ సంస్కృత వ్యాకరణ మునఁ గలదు- ఇం దట్టి ప్రక్రియచే సిద్ధించిన రూపములె కొన్ని చూపఁబడును.

విభక్తులు :- ‘సు-జ్ఞా-అ’ = ప్రథమావిభక్తి. ఇవే సంబోధన ప్రథమావిభక్తి ప్రత్యయములు. ‘అమ్-జ్ఞా-అస్’ ద్వితీయా విభక్తి ప్రత్యయములు. ‘ఆ-భ్యామ్-భిస్’ తృతీయా విభక్తి ప్రత్యయములు. ‘ఏ-భ్యామ్-భ్యాస్’ చతుర్థి విభక్తి ప్రత్యయములు ‘అ-భ్యామ్-భ్యస్’ పంచమీ విభక్తి ప్రత్యయములు. ‘అస్-ఓస్-ఆమ్’ షష్ఠీ విభక్తి ప్రత్యయములు. ‘ఇ-ఓస్-సుప్’ సప్తమీ విభక్తి ప్రత్యయములు. వీనిలో ‘సు’ అనుదాని ‘ఉ’కారమును ‘సుప్’ అనుదాని ‘ప’ కారమును ‘ఇద్వ్యర్థములు’. ‘సుప్’ అనునది ప్రత్యాహారము. ఇవి తుదిని గల పదిములు ‘సుబంతములు’. వీనిలో మొదటి దేకవచనము- రెండవది ద్వివచనము- మూడవది బహువచనము- ఇట

మాదిరికిఁగాఁ గొన్ని యజంతములును హరింతములును జూపఁబడును- వీనినిబట్టి తక్కినవాని నూహించుచునది.
వీనిలో సిద్ధసమాస సంధులను యధారంతముగా నుపయోగించుచునది.

అకారంత పుంలింగ, రామ' శబ్దము (రాముడు)

ప్ర	బ	ప్ర	బ
ప్ర. రామః	రామః	ప్ర. రామాభ్యామే	రామేభ్యః
సం. (హే) రామ	రామాః	పం. రామాత్	రామేభ్యః
ద్వి. రామమ్	రామాన్	మ. రామస్య	రామాణామ్
త్ర్య. రామేణః	రామైః	స. రామే	రామేషు

ఇకారాంత పుంలింగ 'హరి' శబ్దము (విష్ణువు)

ప్ర	బ	ప్ర	బ
ప్ర. హరిః	హరయః	ద్వి. హరిన్	హరీన్
సం. (హే) హరి	హరయః	త్ర్య. హరిణా	హరిభిః

* షకార-రేఫ-ఋకారములకుఁ దర్కాతనున్న 'స'కారము సమాస పదమున ణకారమగును. వాని సడుమ 'అచ్చులుగాని, 'హ-య-వ' లు గాని, కవర్గ పవర్గములుగాని వ్యవధానమున్నను నుండవచ్చును. ఉదా :- రామేణ-రామాణామ్. (చూ-సం-త. ౧౧ నూ ౨ వివ).

† అకారేతరములగు నచ్చులకును, 'హ-య-వ-ల'లకును 'క' వర్గమునకును దర్కాతనున్న ప్రత్యయాగమాదేశ సంబంధి 'స'కారము పదవధ్యమున 'ష'కార మగును. 'నుగ్-విసర్గ'ములు వ్యవధానములుగ నున్నను నుండవచ్చును. ఉదా :- రామేషు. (చూ-సం-తద్ది ౧౧ నూ).

ప	బ	ప	బ
చ. పారయే	హరిభ్యామ్	ప. హారే	హరిభ్యమ్
పం. హారేః	హరిభ్యః	స. హారా	హరిభ్యః
ప్ర. గురుః	గురు	‘గురు’ శబ్దము (గురువు)	
సం. (హే) గురూ	గురు	చ. గురువే	గురుభ్యామ్
ద్వి. గురుసు	గురు	ఎం. గురో	గురుభ్యామ్
త్వ. గురుణా	గురుభ్యామ్	ష. గురోః	గురుణామ్
		స. గురా	గురుషు
ఋకారాంతపులింగ ‘ధాత్వ’ శబ్దము (బ్రహ్మ).			
ప్ర. ధాతా	ధాతారా	చ. ధాతే	ధాతృభ్యామ్
సం. (హే) ధాతః	ధాతారా	పం. ధాతుః	ధాతృభ్యామ్
ద్వి. ధాతారమ్	ధాతారా	ష. ధాతుః	ధాతృభ్యామ్
త్వ. ధాత్యా	ధాతృభ్యామ్	స. ధాతరి	ధాతృషు
ఋకారాంతపులింగ ‘పితృ’ శబ్దము (తండ్రి)			
ప్ర. పితా	పితరా	ద్వి. పితరమ్	పితృ న్
సం. (హే) పితః	పితరా	శేషము ‘ధాత్వ’ శబ్దమువలె నుండును.	

ఇష్ట-భాగితృ జామాతృ దేవు (మగని లిమ్ముడు) నృ (మనుష్యుడు) సవ్యేష (నారిభ) ‘పితా’, మాతా, స నాన్దనా, సవ్యేష, భాగితృ, యాతరః, బ్రామాతా, దుహితా, దేవా, స త్వన్మా ఇమే దశ||” స్వితీయా

అచలవచనమున
(శ్రీ) పుంలింగమాలకు భేదముండును. ఉ : షిప్రన్ - మాప్యః మే.

[illegible]

ఉకారాంత ప్రీతిలింగ 'మతి' శబ్దము (బుద్ధి)			
ప్ర. మతిః	సం. (హే) మతే	ద్వి. మతిమ్	త్వి. మత్యామ్
ప్ర. పథూః	సం. (హే) పథు	ద్వి. పథూమ్	త్వి. పథ్యామ్
ప్ర. ధేనుః	సం. (హే) ధేనో	ద్వి. ధేనుమ్	త్వి. ధేన్యామ్
ప్ర. స్వపా			
ఉకారాంత ప్రీతిలింగ 'వధూ' శబ్దము (పెండ్లి కూతురు)			
ప్ర. మతిః	స. మత్త్యే, మతయే	ద్వి. మతిభ్యామ్	బ. మతిభ్యః
సం. (హే) మతిమ్	పం. మత్త్యాః, మతే	మతభ్యామ్	మతిభ్యః
ద్వి. మతిమ్	ప. మత్త్యాః, మతే	మత్త్యామ్	మతీనామ్
త్వి. మత్యామ్	స. మత్త్యామ్, మతౌ	మత్త్యామ్	మతిషు
ఉకారాంత ప్రీతిలింగ 'వధూ' శబ్దము (పెండ్లి కూతురు)			
ప్ర. పథూః	స. పథ్వా	పథూభ్యామ్	పథూభ్యః
సం. (హే) పథు	పం. పథ్యాః	పథూభ్యామ్	పథూభ్యః
ద్వి. పథూమ్	ప. పథ్యాః	పథ్యామ్	పథూనామ్
త్వి. పథ్యామ్	స. పథ్యామ్	పథ్యామ్	పథూషు
ఉకారాంత ప్రీతిలింగ 'ధేను' శబ్దము (ఆవు).			
ప్ర. ధేనుః	స. ధేన్యే, ధేనవే	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభ్యః
సం. (హే) ధేనో	పం. ధేన్యాః, ధేనో	ధేనుభ్యామ్	ధేనుభ్యః
ద్వి. ధేనుమ్	ప. ధేన్యాః, ధేనో	ధేన్యామ్	ధేనునామ్
త్వి. ధేన్యామ్	స. ధేన్యామ్, ధేనౌ	ధేన్యామ్	ధేనుషు
ఋకారాంత ప్రీతిలింగ 'స్వస్వ' శబ్దము (చెల్లెలు)			
ప్ర. స్వపా	సం. (హే) స్వసః	స్వపారా	స్వపారిః

ప	జ్య	బ	స
జ్య. స్వసారము	స్వసారా	స్వసరి	శ్శము ధాత్వ శ్శమువలె నుండును.
ప్ర. మాతా	మాతరా	ముకారాం	ప్రీలింగ మాతృ శ్శము (రెల్లి)
సం. (హే) మాత	మాతరా	మాతరి	ద్వి. మాతరస్ మాతరా మాతృ.
శ్శము ధాత్వ శ్శమువలె నుండును.	ఇన్-నుక	స్కకముగ్ని	ప్రీలింగముగ్ని-చహితృ (కూలరు)
సనాద్వి (మగనితోబుట్టు)యాత్రి (కోడికోడలు) శ్శములు భేదిల్లును.			
అకారాంత సపుంసక 'జ్జన' శ్శము.			
ప్ర. జ్జనము	జ్జన	జ్జనాని	జ్జన
సం. (హే) జ్జన	జ్జన	జ్జనాని	శ్శము రామ శ్శమువలెనె యుండును.
'ఇ ఉ ఋ'కారాంత సపుంసకములు భాషిత పుంసకములగువేని (చూ-చమా-ంగ సూ) చతుర్థి పంసమ్యక			
పదసములును వస్త్రీ సప్తమ్యక ద్విచనములును పులింగరూపములతో సైతముండును. ఋకారాంత సపుంసకములు			
భాషిత పుంసకములె యగును. వీని తృతీయక వచనమును బులింగరూపముతోను నుండును.			
ఇకారాంత సపుంసక 'వారి' శ్శము (జలము)			
ప్ర. వారి	వారిణి	వారిణి	వారిభ్యామ్ వారిభ్యః
సం. (హే) వారి	వారిణి	వారిణి	వారిభ్యామ్ వారిభ్యః
ద్వి. వారి	వారిణి	వారిణి	వారిభ్యామ్ వారిభ్యః
త్వి. వారిణా	వారిభ్యామ్	వారిభ్యామ్	వారిభ్యామ్ వారిభ్యః

ప	ద్వి	బ	ప	ద్వి	౧
ద్వి. రాజానమ్	రాజానమ్	రాజానమ్	పం. రాజానమ్	రాజానమ్	రాజానమ్
త్వ. రాజానమ్	రాజానమ్	రాజానమ్	ప. రాజానమ్	రాజానమ్	రాజానమ్
ప. రాజానమ్	రాజానమ్	రాజానమ్	స. రాజానమ్	రాజానమ్	రాజానమ్
సకారాంత పుంలింగము (అత్తన్) శబ్దము.					
ప్ర. అత్తన్	అత్తన్	అత్తన్	ప. అత్తన్	అత్తన్	అత్తన్
సం. (హే) అత్తన్	అత్తన్	అత్తన్	పం. అత్తన్	అత్తన్	అత్తన్
ద్వి. అత్తన్	అత్తన్	అత్తన్	ప. అత్తన్	అత్తన్	అత్తన్
త్వ. అత్తన్	అత్తన్	అత్తన్	స. అత్తన్	అత్తన్	అత్తన్
సకారాంత పుంలింగము 'వేదన్' శబ్దము (బ్రహ్మ)					
ప్ర. వేదన్	వేదన్	వేదన్	ద్వి. వేదన్	వేదన్	వేదన్
సం. (హే) వేదన్	వేదన్	వేదన్	త్వ. వేదన్	వేదన్	వేదన్
సకారాంత పుంలింగము 'విద్వన్' శబ్దము (విద్వాంసులు)					
ప్ర. విద్వన్	విద్వన్	విద్వన్	త్వ. విద్వన్	విద్వన్	విద్వన్
సం. (హే) విద్వన్	విద్వన్	విద్వన్	ప. విద్వన్	విద్వన్	విద్వన్
ద్వి. విద్వన్	విద్వన్	విద్వన్	స. విద్వన్	విద్వన్	విద్వన్

కొన్ని నామచూలకుఁ బుంలింగ పరిధమా బహువచనమందును చతుర్థి పంచమీ సప్తమీ క్తవచనములందును పక్షి బహువచనమందును రూపములు భిన్నరీతి నుండును. ప్రిలింగ పక్ష్యమందును పక్షి, అల్లు

సర్వాది శబ్దములు సంస్కృతమున సర్వనామ సంజ్ఞగలవగును. సర్వాదు లిటః గొన్ని ప్రచురముగా వాడఁబడునవి: సర్వ విశ్వ-పూర్వ అన్య-అన్యతర-అన్యతమ- (తర-తమ ప్రత్యయంతము లెల్ల) ఏక-ఉభయ-యద్ - తద్ - ఏతద్ - ఇదమ్-అదౌ కిమి అస్మద్-యష్మద్ - మేమి. వీనికి సాధారణముగ సంబోధన ప్రధమావిభక్తి యుండదు. అచ్చ తెలుగునఁ బ్రాచీనులగు వన్నయూదులు సర్వనామ సంజ్ఞనంగీకరింపలేదు. నవ్వులు సంస్కృత వాసనచే “అన్ని ప్రభృతులు-సంఖ్యావాచకములును” సర్వనామములని పాడిరి. సంస్కృతమందువలె నచ్చ తెలుస వీనికి రూపభేదములేదు.

అకారాంత పులింగ సర్వశబ్దము (ఎల్ల)

ప్ర. సర్వః
ద్వి. సర్వమ్
త్వ. సర్వేణ
చ. సర్వైర్దే

ద్వి
సర్వా
సర్వా
సర్వాభ్యామ్
సర్వాభ్యామ్

బ

సర్వే
సర్వాన్
సర్వైః
సర్వేభ్యః

పం. సర్వస్మాత్
ష. సర్వస్య
స. సర్వస్మిన్

ద్వి

సర్వాభ్యామ్
సర్వయోః
సర్వయోః

బ

సర్వేభ్యః
సర్వేషామ్
సర్వేషు

అకారాంత ప్రీలింగ ‘సర్వా’ శబ్దము (ఎల్ల)

ప్ర. సర్వా
ద్వి. సర్వామ్
త్వ. సర్వయా
చ. సర్వస్యై
పం. సర్వస్యైః

సర్వే
సర్వే
సర్వాభ్యామ్
సర్వాభ్యామ్
సర్వాభ్యామ్

సర్వాః
సర్వాః
సర్వాభిః
సర్వాభ్యః
సర్వాభ్యః

ష. సర్వస్యాః
స. సర్వస్యామ్
అకారాంత సపుంసకలింగ సర్వశబ్దము (ఎల్ల)

సర్వయోః
సర్వయోః
సర్వయోః

సర్వానామ్
సర్వాసు
సర్వాణి
సర్వాణి

శేషము పులింగ సర్వశబ్దవలె వగును.

ఇట్లే “విశ్వ-పూర్వ-అన్య-తర-తమ-ప్రత్యయాంత ఏక-ఉభయ” మొదలగు శబ్దములు నుండును. ద్వితీయ త్వుతీయ శబ్దములపై చతుర్థి పంచమీ సప్తమ్యకవచములందు మాత్రము సర్వనామ రూపములు వికల్పముగా నుండును.

దశరారాంత పులింగ ‘యద్’ శబ్దము (ఎవడు)

ప్ర	ద్వ	యే
ప్ర. యః	యా	యే
ద్వి. యమ్	యా	యాన్
త్వ. యేన	యాభ్యామ్	యైః
చ. యస్మై	యాభ్యామ్	యేభ్యః
పం. యస్మాత్	యాభ్యామ్	యేభ్యః
ష. యస్య	యయోః	యేషామ్
స. యస్మిన్	యయోః	యేషు

దశరారాంత సపుంసక

యే	యాని
ప్ర. యత	యాని

శేషము పులింగమువలె నుండును.

దశరారాంత పులింగ ‘తద్’ శబ్దము (వాడు)

సః	తే	తాన్
ప్ర. సః	తే	తాన్
ద్వి. తమ్	తౌ	తౌ

దశరారాంత స్త్రీలింగ ‘యద్’ శబ్దము (ఎవ్వరై)

ప్ర	ద్వ	యే
ప్ర. యా	యా	యాః
ద్వి. యామ్	యా	యాః
త్వ. యయా	యాభ్యామ్	యాభిః
చ. యస్మై	యాభ్యామ్	యాభ్యః
పం. యస్యాః	యాభ్యామ్	యాభ్యః
ష. యస్యాః	యయోః	యానామ్
స. యస్యామ్	యయోః	యాసు.

దశరారాంత సపుంసక ‘యద్’ శబ్దము (ఏది)

యే	యాని
ప్ర. యత	యాని

తాభ్యామ్	తేభ్యః
తాభ్యామ్	తేభ్యః

ప	ద్వి	౧	ప	బి
పం. తస్మాత్	తాభ్యామ్	తేభ్యః	స. తస్మిన్	ద్వి తయోః
మ. తస్య	తయోః	తేషామ్		తేషు.
దకారాంత స్త్రీలింగ 'తద్' శబ్దము (ఆమె)				
ప్ర. నా	తే	తాః	పం. తస్యః	తాభ్యః
ద్వి. తామ్	తే	తాః	మ. తస్యః	తాసామ్
త్వ. తయా	తాభ్యామ్	తాభిః	స. తస్యైమి	తాసు
చ. తస్యై	తాభ్యామ్	తాభ్యః		
దకారాంత సపుంసక 'తద్' శబ్దము (అది)				
ప్ర. తత్	తే	తాని	ద్వి. తత్	తాని
శేషము పులింగమువలె నుండును.				
దకారాంత పులింగము 'ఏతద్' శబ్దము (ఏడు)				
పి. ఏషః	ఏతా	ఏతే	పం. ఏతస్మాత్	ఏతేభ్యః
ద్వి. ఏతమ్, ఏనమ్-ఏతౌ, ఏనౌ	ఏతమ్-ఏతౌ, ఏనౌ	ఏతాన్, ఏనాన్	మ. ఏతస్య	ఏతయోః, ఏనయోః
త్వ. ఏతేన, ఏనేన-ఏతాభ్యామ్	ఏనేన-ఏతాభ్యామ్	ఏతైః	స. ఏతస్మిన్	ఏతయోః, ఏనయోః
చ. ఏతస్యై	ఏతాభ్యామ్	ఏతేభ్యః		ఏతేషు
దకారాంత స్త్రీలింగము 'ఏతద్' శబ్దము (ఈమె)				
పి. ఏషా	ఏతే	ఏతాః	ద్వి. ఏతామ్, ఏనామ్	ఏతే, ఏనే
				ఏతాః, ఏనాః

ఏ	బి	ఏ	బి
తృ. ఏతయా, ఏనయా	ఏతాభ్యామ్, ఏతాభిః	ఏ	ఏ
చ. ఏతస్యై	ఏతాభ్యామ్, ఏతాభ్యః	ప. ఏతస్యః	పతయోః, ఏనయోః
పం. ఏతస్యః	ఏతాభ్యామ్, ఏతాభ్యః	స. ఏతస్యమ్	పతయోః, ఏనయోః
పి. ఏతత్	దకారాంత నపుంసకము ఏతాని	‘ఏతద్’ శబ్దము (ఇది)	ఏతాని, ఏనాని
		శేషము పుంలింగమందువలె నుండును.	
పి) అయమ్	ఇహ	‘ఇదమ్’ శబ్దము (ఏదడు)	ఏభ్యః
ద్వి. ఇమమ్, ఏనమ్	ఇమా, ఏనా	పం. అస్మాత్	అనయోః, ఏనయోః ఏనామ్
తృ. అనేన, ఏనేన	ఆభ్యామ్	ప. అస్య	అనయోః, ఏనయోః ఏషు
చ. అస్మై	ఆభ్యామ్	స. అస్మిన్	
పి. ఇదమ్	ఇమే	మకారాంత నపుంసకము ‘ఇదమ్’ శబ్దము (ఇది)	ఇమాని, ఏనాని
		ఇమాని	శేషము పుంలింగమువలె నుండును.
ప్ర. ఇయమి	ఇమే	మకారాంత స్త్రీలింగము ‘ఇదమ్’ శబ్దము (ఈమె)	అభి.
ద్వి. ఇమామ్, ఏనామ్	ఇమాః	ఇమాః	అభ్యామ్
		ఇమాః, ఏనాః	అభ్యామ్

ప	ద్వీ	బ	ప	ద్వీ	ట
పం. అస్యః	అభ్యామే	అభ్యః	స. అస్యసు	అసయోః, ఏసయోః	అసు.
ష. అస్యః	అసయోః, ఏసయోః	అసామ్	సకారాంత పుంలింగము	‘అదస్’ శబ్దము (వీఁడూ),	
ప్ర. అసౌ	అమూ	అమీ	పం. అముష్యాత్	అమూభ్యామ్	అమీభ్యః
ద్వీ. అముసు	అమూ	అమూన్	ష. అముష్య	అముయోః	అమీషామ్
త్వ. అమునా	అమూభ్యామ్	అమీభిః	స. అముష్యిన్	అముయోః	అమీషు
చ. అముష్యై	అమూభ్యామ్	అమీభ్యః	‘అదస్’ శబ్దము (ఈమె)		
ప్ర. అసౌ	అమూ	అమూః	పం. అముష్యాః	అమూభ్యామ్	అమూభ్యః
ద్వీ. అమూమ్	అమూ	అమూః	ష. అముష్యాః	అముయోః	అమూషామ్
త్వ. అముయా	అమూభ్యామ్	అమూభిః	స. అముష్యామ్	అముయోః	అమూషు
చ. అముష్యై	అమూభ్యామ్	అమూభ్యః			
పి. అదః	అమునీ	అమూని	సకారాంత నపుంసకము	‘అదస్’ శబ్దము=(ఇది)	
			అమూని	ద్వీ. అదః	అమూని
				శేషము పుంలింగమువలె నుండును.	
పి. కః	కా	కే	మకారాంత పుంలింగము	‘కిమ్’ శబ్దము (ఎవఁడు)	
				ద్వీ. కమ్	కాన్

(సం-సుబం-౧-వి) సర్వనామవిభక్త్యంతములు

95

దకారాంత త్రిలింగి 'అస్మద్' శబ్దము=(నేను)

ఏ

ద్వి

బ

ప్ర. అహమ్	ఆవామ్	వయమ్
ద్వి. మామ్, మా	ఆవామ్, నా	అస్మాన్, నః
త్రి. మయా	ఆవాభ్యామ్	అస్మాభిః
చ. మహ్యమ్, మే	ఆవాభ్యామ్, నా	అస్మభ్యమ్, వః
పం. మత్	ఆవాభ్యామ్	అస్మత్
ష. మమ, మే	ఆవయోః, నా	అస్మాకమ్, నః
స. మయి	ఆవయోః	అస్మాసు

ఏకత్వమున 'మదీయమ్', బహుత్వమున 'అస్మదీయమ్'
ముగ్గుగు రీతిని దద్ధితరూపము లేర్పడును.

బాల వ్యాకరణోద్ద్యోతము

తత్సమ శబ్ద వివరణము

౨ వివ :- తత్ = ఆ సంస్కృత ప్రాకృతములతో, సమము = తుల్యము, తత్సమము. (చూడు-సంజ్ఞా ౨౦ సూ). వినిలోని ప్రాకృత సమ మాచ్చికమే యగును. (చూ-ఆచ్చి ౧ సూ)

౩ వివ :- ఈ పరిచ్ఛేదమున ముఖ్యముగా సంస్కృత సమశబ్ద రూపములు సాధింపబడును. కాని యీ పరిచ్ఛేదసూత్రములెయగు డుమ్మాదివిధాయకములైన (తత్స-౧ మొ ౧౭-౨౬-౩౨-౩౩-౪౪-౪౫ మొ) సూత్రములు కొన్ని ప్రాకృత సమసాధనమందును దద్ది న్నాచ్చిక శబ్దసాధనమందును నుపయోగించును. కేవలాచ్చికశబ్ద మాత్రోపయోగివిధులు నిందుఁ బ్రసక్తాను ప్రసక్తముగనుపదే శింపబడినవి. (చూ-తత్స- ౨౪- ౨౭-౪౭-౪౮ సూ). సిరీ జమ-సింగార మున్నగునవి ప్రాకృత సమప్రాతిపదికములు. 'జమో' మున్నగునవి ప్రాకృతప్రథమైకవచనరూపములు. "రామ-హరి-గుణ వంత-విద్వాంస-రాజన్-కర్మ-వర్మన్-సదస్-పయస్" మున్నగు నవి సంస్కృత సమప్రాతిపదికములు.

౪ వివ .-ప్రాతిపదికములపై నిల్చునట్టి 'సు' మున్నగు సం స్కృతవిభక్తులకు 'డు' మొదలగు తెనుఁగువిభక్తు లాదేశములు *

* సూరి యిట్లు నిరూపింపక సంస్కృతనామవిభక్తులను నిల్ప కయే యూరక తెల్లనామవిభక్తుల నుపదేశించెను. కాని 'దేవత' మున్నగు మహాత్ స్త్రీలింగములపైని, 'తండ్రి-కొడుకు' మున్నగు మహాత్ స్త్రీగమములపైని, 'భ్రాత-బ్రహ్మ-విశ్వకర్మ-దూత' మున్నగు సతిదిష్ట స్త్రీత్వముగల మహద్వాచకములపైని, తెల్ల ప్రథ మావిభక్తి యేకవచనము సిద్ధింపనేరమింజేసి వానిపైని సంస్కృ త 'సు' ప్రత్యయము నెనిల్పి తత్స-౫౭ సూత్రముచొప్పున దానికి సూరి పక్షమునను లోపము చేసికొనక తీరదు. కావుననే నన్నయ 'సు' ప్రత్యయాదులకే 'డు' ప్రత్యయాదు లాదేశములుగ వక్కాణించి యున్నాఁడు.

(ప్రాకృతశాలమునకే ద్వివచన మంతరించినదిగానఁ దెల్లన నేకవచనము-బహువచనము నని రెండేవచనములు. వానిలో నుభయవచనములందును నిల్చునవి పెక్కులగుటచేత నట్టి వచనద్వయము మార్గాంతరమున సూత్రంపఁబడును.

సంస్కృత సుష్టుల కాదేశములగు తెల్లనామ ప్రత్యయములు: 'డు-ము-వు-లు=ల్' ప్రథమావిభక్తి. 'ను' ద్వితీయావిభక్తి. 'చేత-తోడ' తృతీయావిభక్తి. 'కొఱకు-కయి' చతుర్థీవిభక్తి. 'వలన-కంటె-పట్టి' షంచమీవిభక్తి. 'కు-యొక్క-ది-వి-లోపల' షష్ఠీవిభక్తి. 'అందు-న' సప్తమీవిభక్తి. (౧ మొ ౨. సూ.) (గౌ-౧ మొ. ౨ సూ.) (వ్యా-సం-౧౧-౧౧ I విష).

౧ వివ :- 'కయి' అను దానినుండి 'కై' అనునది సిద్ధించును. (క్రి. ౧౦౩ సూ.) 'ను-కు' అనునవి రెండిటినుండి 'ని-కి' అనునవి సిద్ధించును. (తత్వ-౨౬-౬౫ సూ) 'వలన' అనుదానికి 'వల్ల' అనియు, 'కంటె' అనుదానికి 'కన్న' అనియు సర్వాచీనములగు రూపాంతరములు. 'ఈ 1 చలిమలవల్ల నుల్లసిలు చల్లఁడనంబున (మనుచ-౨ ఆ ౧౦) అన్నినదముకన్నఁ దిన్ననయి (వసు ౨ ఆ ౫౬). 'చేత' అనుదానినుండి 'చే' అనునదియు 'తోడ' అనుదానినుండి 'తో' అనియు 'లోపల' అనుదానినుండి 'లో' అనియు (తత్వ ౧౦ సూ) సిద్ధించును.

౨ వివ :- 'కూర్చి-గుఱించి-గుఱించి' అనునవి ద్వితీయకుఁ (కార ౨ సూ) బరముగాను 'చేసి' అనునది 'చేతార్థకశబ్దములకుఁ బరముగాను ననుప్రయుక్తములగును. (చూ-కార ౨ సూ) ఉదా : రామునిఁకూర్చి-వచ్చుటంజేసి-మొ.

౩ వివ :- 'మయిని-మెయిని-మైని' అనునవి చేతార్థకములుగ ను, 'తదర్థము, నిత్తము, పొంటెను, కోసరము=కోసము, కునయి=

98 (తత్స-౮-౧౧ నూ) నామవిభక్తుల నుగాగమాదులు

కుఁగాను' అనునవి 'కొఱకు' విభక్త్యర్థములుగను 'లోను' అనునది సప్తమ్యర్థకముగను మహాకవి ప్రయుక్తములుగాన నిట్టివి విభక్త్యర్థాభిధానకశబ్దములు. ఉదా : భక్తిమెయిన్=(భక్తితో, భక్తిచేత) నీతర్థము=నీనిమిత్తము=(నీకొఱకు) గృహములోన్=(గృహమందు)

ద్వితీయాదులకు 'నుగాగమం బగు. ౮. (బా-తత్స-౮.) (వ్యా-సం ౧౨౦ వి). *

రామునిని-రాముని-రామునిచేతను-రామునికొఱకును-రాముని వలనను-రామునకును-రామునియందును.

'కయి-పట్టి-యొక్క-ది-వి' అను విభక్తులకు 'ను' గాగమంబు లేదు. ౯. (బా-తత్స-౯ నూ) (వ్యా-సం-౧౨౦ వి). రాముని కయి=రామునికై. రామునిబట్టి-రామునియొక్క. రామునిది రామునివి (గుణములు) మొ.

'చేత-తో-డ-లోపల' వర్ణకంబుల ప్రథమాక్షరంబులు వైకల్పికంబుగా శేషించు. ౧౦. (బా-తత్స-౧౦) (వ్యా-సం-౧౨౧ విష).

ప్రత్యయంబును వర్ణకంబుని (తత్స-వర్ణక-తద్భ-వన్నియ) ప్రాచీనులు వ్యవహరింతురు. ఉదా : -రాముచేను-రామునితోను-రాములలోను, లోపల నిర్ధారణార్థకము. (కార ౧౬ నూ) కాన నిది బహువచన మాత్రమే.

'డు-ము-వు-న-ది' అనునవి యేకవచనంబులు.

౧౧. (బా-తత్స-౧౧ నూ) (వ్యా-సం. ౧౨౨ విష.)

ఏకత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయం బేకవచనంబు. రాముఁడు-వనము-ధేనువు-ననమునను. దానిది. (ఆది ౪ ఆ ౩౦).

* సూరి ద్వితీయావిభక్తికి 'ను' గాగమమును విధింపలేదు. కాఁగా నీతనిపక్షమున 'భాంగాసరినిన్' అను రీతిగల రూపములు సిద్ధింపనేరవు. భాంగాసరినిన్ (ఆర. ౨ ఆ ౧౬౩) తనతల్లి సత్యవతినిన్ (ఆది ౪ ఆ-౧౯౧).

లు-ల్, వి-లోపల-♦ వర్ణకంబులు బహువచనం
బులు. ౧౨. (బా-తత్స-౧౨). (వ్యా-సం-౧౨౨ విష)

బహుత్వసంఖ్యను బోధించు ప్రత్యయంబు బహువచనంబు.
ఉదా :- రాములు-వనములు-ధేనువులు-రాముల్. ధేనువులలోపల-
గపిల పరిష్కంబు. పరిష్క (భాగ-ఆది-౩ ఆ ౧౫౬ ప).

తక్కి-నవి యుభయంబులు. ౧౩. (బా-తత్స-౧౩)
(వ్యా-సం-౧౨౨ విష).

మిగిలిన ప్రత్యయంబు లేకత్వ బహుత్వంబులకు బోధకంబు
లని యర్థము. ఉదా :- వనమునున్- వనములనున్- వనముచేతను -
వనములచేతను, వనముతోడను-వనములతోడను. మొ.

‘ఓ’ యా మంత్రణమునం దగు. ౧౪. (బా-తత్స-
౧౪) (వ్యా-సం-౧౨౪ విష).

‘ఓ’ యను శబ్దము సంబోధనమునందగునని యర్థము. ఇది
సంబోధ్య=(పిలువఁదగిన) వాచకమునకు ముందే ప్రయోగింపఁ
బడును. ఓ శబ్దంబు తొఱంగియు సంబోధ్యవాచకంబుఁ బ్రయోగింప
వచ్చును. ఉదా :- ఓ రాముఁడ-ఓ రాములార-రాముఁడ-రాములార.
ఓ శబ్దంబునకుఁ దర్వాత నితరశబ్ద వ్యవధానమును గలదు. ఉదా :-
ఓ వినువీధినున్న ఖచరోత్తములార.

ఓ శబ్దంబునకుం బురుష నీచ స్త్రీ పురుషాఘంత్ర
ణంబులందు ‘యి-సి-రి’ వర్ణకంబులు విభాష నంతా
గమంబులగు. ౧౫ (బా-తత్స ౧౫) (వ్యా-సం-
౧౨౪ వి.)

ఓయి రాముఁడ=ఓ రాముఁడ. ఓసి దుష్టురాల=ఓ దుష్టురాల.
ఓరి దుష్టుఁడ=ఓ దుష్టుఁడ.

♦ మారి ‘లోపల’ వర్ణకము బహువచన మాత్రబోధకమని
వచింపకుండుట వింత.

ఓరి-యోసి మైత్రియందుం గలవు. ౧౬. (బా-

తత్స-౧౬) (వ్యా-సం-౧౨౪ విష).

ఓరి చిన్ని కృష్ణ-ఓసి ముద్దుబాల-‘ఓయి’ మొదలయిన వానికి స్వతంత్రప్రయోగముం గలదు. సంగతియయోయి (ఆము. ౪ ఆ ౬౦). ఓసి పోవే. ఓరోరి యింకెందుబోవచ్చు. వీనికి దీర్ఘంబుం గలదు. ఓయీ విప్రకులావతంస. ఓరీ. దుష్టనిశాటులారా. ఓసీ ననుఁ జెనక రాకు.

౧ వివ :- ‘శీలము-జాతి-విద్య-వయసు’ మున్నగువానిచే దన శన్నఁ దక్కు-వవాఁడిందలి నీచశబ్ద వాచ్యుఁడు. ఉత్తముఁడైనను శత్రువువిషయమున ‘ఓరి’ శబ్దమును వాడనగును. బహువచనవిషయమునను ‘ఓరి’ శబ్దము వాడబడును- ఓరోరి తొలఁగి పొండు. (మహాసల-౧ ఆ-౧౮౫).

౨ వివ :- ‘మైత్రి’ అనునది వాత్సల్యాదులకు నుపలక్షణము.

౩ వివ :- ‘రో-రో-కాన-అల-అలా’ అను శబ్దములు సంబోధ్యపాచకమునకుఁ బరమందుఁ బ్రయోగింపబడును. ఉదా :- అమ్మ రో (విరా-౩ ఆ ౩౬). బసవరో (బసవ ౨ ఆ ౫౨౨). వీరభద్రయ్య రో (బసవ ౩ ఆ ౨౫౪). తల్లికాన (నైష ౭ ఆ ౯) వ్యభిచారులార కానేదురాచారులారకాన (వరాహ ౫ ఆ-౫౨ ప). అమ్మలక్కలని (ఆము ౨ ఆ) అన్నలా (ఉ-హరి ౪ ఆ) అక్కల (నిర్వ ౨ ఆ ౨౪ ప).

స్త్రీ తిర్యగ్జడభిన్నంబులును వాని విశేషణంబు

లును మహత్తులనంబడు. ౧౭. (బా తత్స. ౧౭) (వ్యా-సం-౧౨౫ I విష).

తిర్యక్కులనఁగాఁ బశుపక్ష్యాదులు. జడము లనఁగా నచేతనములు.

౧ వివ :- దేవమనుష్య యక్ష రాక్షసాది పురుషవాచకములు మహత్తులు. మహత్తులుకాని వమహత్తులుగాన ‘స్తీత’ మున్నగు

స్త్రీ వాచకములును నమహత్తులె. ఈ మహతీవాచక బహువచనములు మహత్సదృశములై యుండును. (ఆచ్చి ౬౮ నూ). 'గంగ' ప్రవాహరూప మమహత్తు. గంగాదేవికి వాచకమగునపుడు మహతి=స్త్రీవాచకము.

౨ వివ :-ఆచ్చికములందు 'డుజ్' వర్ణకము ప్రథమైకవచనమున వచ్చు శబ్దములు పుంలింగసమములు. 'ము' వర్ణకము ప్రథమైకవచనమున వచ్చు శబ్దములు నపుంసకలింగసమములు. తక్కిన నెల్ల స్త్రీలింగసమములు. 'చెఱువు' మున్నగునవియును స్త్రీ సమములె. ఆచ్చికశబ్దములకుఁ బ్రథమా 'వు' ప్రత్యయము రాదు. ఉదా :-మగఁడు-సాలీఁడు=(సాలెపురుగు) మున్నగునవి పుంలింగ సమములు. 'తండ్రి-తల్లి-చెఱువు' మున్నగునవి స్త్రీలింగసమములు. పున్నెము-అన్నము-గీము=(గృహము) గాము=(గ్రహము) మొదలగు నవి నపుంసకసమములు. ఆచ్చికశబ్దముల కిట్లు లింగసమవ్యవహార మెకాని లింగవ్యవహారము లేదు.

౩ వివ :-సంస్కృతసమశబ్దములందు సంస్కృతప్రసిద్ధ లాకిక లింగ మకించిత్కరము. 'వృషభము-మహిషము' మున్నగునవి లాకిక పుంలింగకములె కాని మహద్వాచకములు కానేరవు. ఇంక సంస్కృతమున శాస్త్రీయలింగ మనఁగాఁ పారిభాషికలింగమె వాడుకొనఁబడును. పారిభాషికలింగ మనఁగా :-సత్వోపచయము గలది పుంలింగము. సత్వోపచయముగలది స్త్రీలింగము. సత్వసామ్యముగలది నపుంసకలింగము. ఇట్టి చిహ్నములనుబట్టి ప్రాచీనకాలపులోకవ్యవహారమున నీ పారిభాషికలింగ మేర్పడినది. మనుష్యాదులతోపాటుగ వృక్షాదులును బుంలింగకములె, సీతాదులతోపాటుగ దేవతా లతాదికములును స్త్రీలింగకములె. ధనవనాదులతోపాటుగ దైవత కళత్తాదులును నపుంసకలింగకములె. కొన్ని ద్విలింగకములగును-కొన్ని త్రిలింగకములగును. కొన్ని నియతలింగకము లగును.

౪ వివ :- సంస్కృతశబ్దములందు విశేష్యలింగమే విశేషణమున కగును. అవి తత్సము లగునపుడు మహతీతరామహత్ స్త్రీలింగవిశేషణము స్త్రీలింగరూపముతోను నపుంసకలింగరూపముతోను వాడఁబడును. ఉదా :- లత మనోహర. మనోహరము. (చూ. తత్స-౧౦౬ నూ). ఆచ్ఛికశబ్దమునకు విశేషణమగు సంస్కృతశబ్దమిక్రిందిరీతిని నిల్చును :- మహద్వాచకాచ్ఛికశబ్దమునకు విశేషణమగు సంస్కృతసమశబ్దము పుంలింగ సమరూపము నందును. ఉదా :- మగఁడు మనోహరుఁడు-తండ్రి మనోహరుఁడు. ఆచ్ఛికమహతీవాచక విశేషణ సంస్కృత సమశబ్దము స్త్రీలింగరూపమునందును ఉదా :- తల్లి-విదుషి=విద్వాంసురాలు. ఉన్నతవేషిణియైన లచ్చి (ఆర ౨ ఆ ౧౧౫) (లచ్చి ఉన్నతవేషురాలు) ఆచ్ఛిక మహతీభిన్నామహద్వాచక విశేషణ సంస్కృతశబ్దము నపుంసకలింగరూపముతో నుండును. ఉదా :- ఇల్లు మనోహరము. (అహో ౩౧౭ పుట. “వికృతౌచ స్త్రీ లిక్లాః” అను పూత్రపు వ్యాఖ్య.)

క్లిబంబులు మిత్రాదులు మహద్వాచకంబులు
విభావం బుంలింగతుల్యంబు లగు. ౧౮. (బా-౧౮)
(వ్యా-సం-౧౨౬ I విష.)

మిత్రుఁడు=(సేషిత). శరణ=(రక్షక) పాత్ర=(అర్హు) ప్రధాన=(మంత్రి) ప్రభృతులు మిత్రాదులు. ఇది యాకృతిగణము. కాన రత్న-భాజనావత్యాభరణకారణాదులు నిందలినె. సూర్యార్థకమిత్రశబ్ద మిందు జేర నేరదు.

౧ వివ :- మిత్రాదులకు వైభాషిక పుం స్త్వమును మహత్త్వమును నుండుటచేత సుత్వదుజ్జులు (తత్స-౨౧-౨౨ నూ) వచ్చును. ఇట్టి వాచనికపుం స్త్వము లేనిపక్షమున నపుంసలింగ ‘ము’ వర్ణాంతరూపమే. (తత్స ౩౯ నూ). ఉదా :- మిత్రుఁడు-మిత్రము. మొ. సజ్జనస్తుతిపాత్ర మితఁడు. (విరా. ౫ ఆ. ౩౨౬.)

౨ వివ :- శేషుఁడు మున్నగు నాగములు-హిమవ న్నేఘ సముద్రాదులును బ్రాణాదివాయువులును మహత్తులుగ వివక్షింపనగును. అవి పుంలింగములె కాన వానికిని ద్వైరూప్యము కవిసమ్మతము. ఉదా:-జంగమములు=జంగములు=(జంగమలింగములు=శివభక్తులు) ఉరగులు=ఉరగ్గములు. ప్రాణునపానునందు (ఆను గి ఆ ౨౬౦). నాగులు కఱచుచున్నవి. (హరి-పూ-౭ ఆ ౨౨).

౩ వివ :- శ్రేష్ఠతావివక్షయం మహత్తులకు మహద్వివక్ష కవిసమ్మతము. ఉదా:-అశ్వోత్తమున్ (ఆది ౨ ఆ ౩౦) వాయుఁడు వెగడొందెన్ (కర్ణ ౨ ఆ ౭౪ వ.) 'అశ్వరాజు' అనునపుడు మహద్వివక్ష లేదు. (చూ-తత్స-౭౯ నూ).

౪ వివ :- ఆరోపణమున నమహత్తులకును మహద్వివక్ష గలదు. ఉదా :-పురుషసింహములన్ని జేశుల (సభా-౩ ఆ ౨౬౭ ప). మనుజసింహులు (ఆది ౮ ఆ ౨౮౯).

గి వివ :- శ్రీ పురుష సాధారణవాచి జనశబ్దమునకు ద్వైరూప్యము గలదు. ఉదా :-జనులు=జనములు.

౬ వివ :- రాముఁడు ప్రధానము=ప్రధానుఁడు. సావిత్రి ప్రధాన (అశ్వ-౨ ఆ. ౧౬౧) లలామశబ్దమున కిట్టివాడుక లేదు. 'భూమిజ కాంతాలలామ' అనరాదు. 'కాంతాలలామము' అనవలెను. రాముఁడు పురుషలలాముఁడు-పురుషలలామము.

౭ వివ :- మహత్సమూహార్థక శబ్దం బమహత్కార్య యుక్తం బయ్యుఁ దద్విశేషణ క్రియలు మహత్కార్య యోగ్యంబులు విభాషనగు. (పౌఢ-శబ్ద ౧౭ నూ). గీర్వాణగణంబు... అఖర్వపరాక్రములుద్ధతులై రణముచేసిరి (ఆర ౩ ఆర ౪౧). పటుబాహులు దైత్యదానవగణంబులు దివ్యమహాస్త్రకోవిదు లుద్భవించె (ఆర ౬ ఆ ౪౫). మొ.

జీత్తు బిందుపూర్వకం బగు. ౧౯. (బా తత్స-౧౯)

(వ్యా-సం-౧౨౭ విష).

జకార మిద్వర్ణముగాఁ గలదానికి ముందు బిందువు నిల్చునని యర్థము. కార్యార్థము ప్రత్యయాదులందు నిబద్ధమై ప్రయోగించు నపుడు మానంబడు వర్ణ మిత్తు నాఁబడు. ఉదాహరణము మీఁద స్పష్టము.

౧ వివ :- 'సానునాసికోచ్చారణం జీత్' అ నెడి ప్రాకృత వ్యాకరణ ప్రసిద్ధ జీత్వఫలము తెల్లన వ ర్తిల్లదని యీ సూత్రము విశేషక రించుచున్నది. రాముఁడు మున్నగు చోటులందలి "డుజ్ఞుః" నందలి డకారముమీఁది 'ఉ' కారము సానునాసికమని ప్రాకృత వ్యాకరణము చొప్పున గ్రహింపవలయును. ఇటు నట్లుకాదు-

౨ వివ :- ఇందలి యిద్వర్ణలక్షణము పాణినీయ ప్రసిద్ధము కాదు. ముగ్ధబోధాదీతర సంస్కృతవ్యారణ ప్రసిద్ధము. కాన నిందులో నేదేని వర్ణముకాని వర్ణసంఘాతముకాని కార్యంతరసూచకమగుచు నిద్వర్ణము కావచ్చును.

డుజ్జ్వర్ణకంబునకుఁ బ్రకృతియైనది డుమంతంబు

నాఁబడు. ౨౦ (బా-౨౦) (వ్యా-సం-౧౨౮ వి.)

౧ వివ :- ప్రత్యయము నిల్వఁదగినది ప్రకృతి. ఇది రెండువిధములు I ప్రాతిపదికము. II ధాతువు.

౨ వివ :- ప్రథమైకవచన డుజ్ఞు లోపించిన శబ్దము 'డుమంత' మనిపించుకొనదు. ఉదా :- 'క్లా' దీనికి తత్స-౨౩ సూత్రము చొప్పున 'ని' గాగమము రాదు. క్లానున్ = (చంద్రుని) 'క్లానికులజులు' తప్పు. పృథ్వి-ప్ర. పృథ్వునున్-ద్వితీ. పృథ్వుఁడు-ప్ర. పృథ్వునిన్-ద్వితీ.

పుంలింగంబయి మహద్వాచకంబయిన నామంబు

ఁగది యత్వంబున కుత్వంబగు. ౨౧. (బా ౨౧)

(వ్యా-సం-౧౨౯ I విష.)

నామంబనఁగాఁ బ్రాతిపదికము * డిద్ధ-రాము-భార్గవ-రాజ
పురుష. (సంజ్ఞా కృత్తిత సమాస ప్రాతిపదికములు) వీని కుత్వము
రాఁగా :-డిద్ధు-రాము-భార్గవు-రాజపురుషుఁ.

పుంలింగంబగు మహద్వాచకంబునకు 'డు' జ్ఞగు.

౨౨ (బా-౨౨) (వ్యా-సం-౧౩౦ I నిష.)

ఇచ్చట 'డు'జ్ఞను దానియందు జకార విత్తు గావున 'జిత్తు బిందు
పూర్వకంబగు' (తత్స-౧౯) అను సూత్రముచేత 'డు' వర్ణకమునకు
ముందు సున్న వచ్చును. జకారము లోపించును. ఉదా:- డిద్ధుడు=
డిద్ధుండు, రాముడు=రాముండు, మొ.

౧ విన:- పై రీతిగల స్థలములలో నెల్ల సగస్కృత విభక్తులగు
'సు' మున్నగువానిని నిల్పి వాచిక్ 'డు'జ్ఞాదు లాదేశములుగాఁ ప్రక్రియ
నడపవలెను. (చూడు. తత్సము పరిచ్ఛేదాది వివృతి.) ఇచ్చటి పుంలింగ
మనఁగా "పారిభాషిక పుంలింగము".

౨ విన:- "హాహ=(ఒక గంధర్వుడు), విశ్వపా=(విశ్వమును
బాలించువాడు)" ఇత్యాది దీర్ఘాంత ప్రాతిపదికముల దీర్ఘమునకు తత్స.
౫౪ సూత్రము చొప్పున హ్రస్వము కాఁగా 'హాహ-విశ్వపా' మున్నగు
ప్రాతిపదికము లేర్పడును.

డుమంతంబునకు ద్వితీయాద్యేకవచనంబు పరంబగు
నపుడు 'ని' గాగమంబు సర్వత్ర విభాషనగు. ౨౩.

(బా-౨౩); (వ్యా-సం-౧౩౧ I విష)

* అర్థవ దధాతు రప్రత్యయః ప్రాతిపదికమ్ (౧-౨-౪౫)=
ధాతుం ప్రత్యయం ప్రత్యయాంతచ వర్తయిత్వా అర్థవచ్ఛబ్దరూపం
ప్రాతిపదిక సంక్షంప్తమ్. 'కృత్తద్ధిత సమాసాశ్చ' (సి-కౌ-౧౭౮-
౧౭౯). 'శబ్దానుకరణంచైవ నామ పశ్చివిధమ్' (శబ్ద-చిం) అను
చొప్పున 'అనుకరణ' శబ్దమును ప్రాతిపదికమే.

రామునినిన్=రామునిన్. రామునిచేతన్=రాముచేతన్. రాము
నికన్=రామునకున్. సర్వత్ర యనుట సగాగమ బాధనార్థము. ఇవి
యెల్ల (సంధి ౨౨ సూ.) నవసాన ద్రుతస్వర లోపము నందిన యుదా
హృతులు.

౧ వివ:- ఈ సూత్రమందలి విభాషను వ్యవస్థిత విభాషగ సంగీ
కరించి ద్వితీయైకవచన 'ను'వర్ణకమునకు యథా ప్రయోగముగ (బహు
ళముగ) లోపమును జేయవలయును. ఉదా - రామునినిన్=(ఇందు
నిగాగమము, ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయము, దాని ద్రుతమును గలవు).
రామునిన్=(ఇందు 'స'గాగమము గలదు-ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయము
లోపింపగా దాని ద్రుతము నిల్చినది). రామున్=(దీనియందు నిగాగ
మాభావమును ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయ లోపమును గలవు). ఇట్లే-నీత
నును = (ఇందు ద్రుతాంతమును ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయమున్నది).
నీతను=(ఇందు బై రీతిని ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయము లోపింపగా దాని
ద్రుతముమాత్రము నిల్చినది). ఇట్లే-హరినిని=హరిని. (ఇందు తత్స ౨౩-
సూ-చొప్పున 'ను'వర్ణములమీది 'ఉ'కారముల'ఇ'కారములయ్యె)కం.
'అతని నాతని' (కర్ణ ౧ ఆ ౧౧౦) అనుచో (చూ-వ్యా-సం-౧౩౧
I వివ.) 'అతడు' శబ్ద మాచ్ఛికము గాన 'ని' గాగమము తత్స-౨౪
సూత్రము చొప్పున నిత్యము. 'అతనిని' అనుచో మొదటి 'ని' అను
నది 'ని'గాగమము. తర్వాత నుండదగిన ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయము
పయిరీతిని లోపించినది. కాన దాని ద్రుతమును సముచ్చయార్థక 'ను'
శబ్దమును 'ని' అను రూపముతో నిల్పినది.

౨ వివ - 'రాము+నన్' అను నిగాగమాభావమందలి ద్రుతాంత
ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయస్థితియందును ద్వితీయా 'ను' ప్రత్యయము
యొక్క 'ఉ' కారము తత్స-౨౫ సూత్రము చొప్పున 'ఇ' కారము
కాగా 'రామునిన్' అనియే రూప మేర్పడును.

అనుదంతముగు నాచ్చిక డుమంతమునకు 'ని' గాగము
ము నిత్యముగా నగు. ౨౪ (బా-౨౪) (వ్యా-సం-
౧౩౨ I విష).

మగనిసిన్ - మగనిక్. మగనిచేతన్ - మగనిక్. (సంధి ౨౦
మాత్రము చొప్పున నవసాన దుితస్వరలోపము). అనుదంతంబు పర్యు
దాసముచేత "అల్లునిచేతను=అల్లుచేతను, బల్లిదునిచేతను=బల్లిదుచేతను"
ఇత్యాదులందు "తత్వ-౨౩ నూత్రము" చొప్పున 'ని' గాగమంబు పాక్షి
శంబని యెఱుంగునది - 'తమ్మచేసిన=(తమ్మనిచేసిన) దురితములు (ఆర
3 ఆ ౨౩). 'మగనిన్' అనుచో 'ని' గాగమమును, ద్వితీయా 'ను'
ప్రత్యయలోపముచేత దాని ద్రుతమును గలవు.

౧ వివ:-సగర్థము క్రియతో నన్వయించునప్పటి నిషేధము
ప్రతిషేధ మనఁబడును. అది నామముతో నన్వయించునప్పటి నిషేధము
పర్యుదాస మనఁబడును.

'డు' మంతంబుమీఁది 'ను' వర్ణంబు 'ఉ' త్వంబున
కిత్వంబగు. ౨౫. (బా-౨౫) (వ్యా-సం-౧౩౩ విష.)

ఈ సూత్రముచేత డుమంతముమీఁద 'ను' నిత్వనేరదని తేలు
చున్నది. 'రామును వీక్షించె' అను రూపము తప్పని భావము.

ఇకారంబుమీఁది 'కు - ను - వు-క్రియా విభక్తుల'
యుత్వంబున కిత్వంబగు. ౨౬ (బా-౨౬) (వ్యా-సం-
౧౩౪ వి).

హరినిన్-హరిక్. శ్రీనిన్-శ్రీక్. వారసని-వారిక్.

౧ వివ:-'కు-ను-వు' లయుఁ గ్రియావిభక్తులగు 'ను-ము-వు-రు'
లయు 'ఉ' కారము ఇకార' మగు నని యరము. ఉదా:-రక్షించితిని-
రక్షించితిమి-రక్షించితివి-రక్షించితిరి. కవిని (నేను), కవిని (నీవు). మొ.
క్రియావిభక్తు లనుదాని సాహచర్యమున నీ విధి ప్రకృతియగుదు వర్తి
ల్లదు. ఉదా:-చివుకు-కికురించు మొ.

ఈ ధాతు యుష్మద్ధర్మంబులమీఁదివాని యుత్వంబున
కిత్వంబు రాదు. ౨౭. (బా-౨౭) (వ్యా-సం-౧౩౪ I వి)

ఈరు=(ఇయ్యరు)-ఈవు-ఈను-ఈము. ఈకున్-నీకున్-మీకున్.

౧ వివ :—తవరకరణము (చూ. సంధి-౩సూ-౨వివ) లేమింజేసి 'ఇ'
కారముమీఁదనేకాక 'ఈ' కారముమీఁద సైతము ౨౭ సూ. వ ర్తిల్లును.
కావుననే యీ విధి (తత్స-౨౭ సూ) యారంభింపఁబడెను. తత్స-౭౫
సూత్రము చొప్పున 'వి'కారముమీఁద సైతము ౨౭ సూ. వ ర్తిల్లును.

౨ వివ :—'ఈ' అను ధాతురూపమునకే యీ నిషేధముచెల్లును.
'ఇ-చ్చు' ధాతావునకీ నిషేధము చెల్లదు. ఉదా :- ఇచ్చితిని-ఇచ్చితిరి మొ.

కువర్ణంబు పరంబగునపుడు 'ఉ'కారంబునకుఁ బ్రాయ
కముగను 'ము' కారంబునకు నిత్యముగాను 'స' గాగ
మంబగు. ౨౮ (బా-౨౮) (వ్యా-సం-౧౩౬ I విష).

రామునకును - విష్ణువునకును - సవితృనకును. 'కు' మంతములకు
'వి' గాగము విభావము వచ్చునుగాన నట్టియెడల 'ఇ' కారపూర్వకము
గాన 'స' గాగము రానేరదు. నిగాగమము నగాగమబాధకము
(చూ-తత్స-౨౭ సూ) కాన 'సవితృనికిని' మున్నగు రూపములు నిర్బా
ధములు. దీర్ఘమగు 'ఉ' కారముమీఁదను నీ విధి వ ర్తిల్లును. ఉదా :-
భూవునకును- మొ.

౧ వివ :—ప్రాయకమనుటచేతఁ గవిత్రయేతర ప్రయోగములందు
'ఉ' దంతంబులకు 'స' గాగమము రాకుండుటయుఁ గలదు. 'ఉత్సవము-
కేగెడు క్రియ' (ఉ-హరి-౬ ఆ ౧౪౦). 'నీతూపుకోర్వక' (కవిక. ౩ ఆ
౧౧౯.) ఇట్లు 'పు' వరాంతములమీఁదను 'స'క్కు రాకుండుట గలదు.
చూ-పౌష-శబ్ద-౧౯ సూ). (చూ-వ్యా-సం-౧౩౬ II విష.)

'కంఠై-లందు' అను విభక్తులు పరంబగునపుడును

నమహత్తుల 'ఉ' కారమునకుఁ దర్వాతఁ గొన్ని యెడల

నగాగమంబు చూపఁబడి-౨౯. (బా-తత్వ-౨౨.)

(వ్యా-౧౦-౧౩౬ III విష).

కిత్తుశతంబునకంపెన్ (ఆది ౪ ఆ-౯౪) తనువునయందున్.

(ఆర 3 అ-౧౦౫). (చూ-ప్రౌఢ-శబ్ద-౨౦-౨౧ సూ).

ఉకారముకారముల కంమ వర్ణకము పరంబగునపుడు

‘ను’ గాగమంబగు. 3౦. (బా-తత్వ-౨౦) (వ్యా-సం-

౧౩౭ I విష).

తత్వ-౨౩ సూత్రము చొప్పున ‘ని’ గాగమము రానిపక్షమందే
యీ ‘ను’ గాగమము వచ్చును. ఉదా:-రామునందును=రామునియం
దును. నిష్ఠునందును=నిష్ఠునియందును. నిష్ఠువునందును. విధాతృనందును=
విధాతృనియందును. మొ.

ఆగమ ‘ము’ వర్ణకంబున కందు వర్ణకము పరంబగు

నపుడు ‘ను’ గాగమంబు విభావనగు. 3౧. (బా. తత్వ-3౦

సూ) (వ్యా-సం-౧౩౭ I విష.) ♦

వనమునందును=వనమందును. వనమ్మునందును=వనమ్మందును.

వనంబునందును=వనంబందును. “యావనమందు” (మను-౧౮-౫౩).

ఇట్టివి భారతమున లేవు.

౧ వివ:-ఈ సందర్భమున సూరి ‘న’ వర్ణకము నుదాహరింపనే

లేదు. (కార. ౧౮-౨౩ సూ). వనమునను=వనమునందును. దీనికిఁ

దృఢీయార్థమును గలదు. వనమునను=వనముచేతను. మొ.

ఈ ‘న’ వర్ణక మేకత్వమున మాత్రమే ప్రయుక్తమగును. (తత్వ-

౧౧ సూ).

బహుత్వంబున ద్విప్రియాది విధక్తులకు లడాగమం

బగు. 3౨. (బా. 3౧ సూ) (వ్యా-సం ౧౩౮ వి)

♦ ఆగమ ‘వు’ వర్ణకంబుపైని సయితము ‘నుకు-’ పాక్షికమని
సూరి వచించెను. సూరియుదాహరించినట్లు “ధేవువందును” అనునీతి గల
ప్రయోగములు లేవు.

రాములను-రాములచేతను-విధాతృలను-విధాతృలచేతను.

౧ వివ :- కొన్ని యెడల బహువచన 'ల' కారముచోట రేఫము నిల్చును-ఇది ముందు సూక్తింపబడును. (తత్వ-33- నూ) బాలురు- బాలురను. వారు-వారిని-మొ. కొన్ని యెడల మాదేశాదు లగు. మేము-మాచేతను-మొ.

సంబోధనంబునం దేకార్థంబయిన ఒదంబు తుది 'ఉ'కా రంబునకు 'అ'కారంబగు. 33 (బా-తత్వ-32). (వ్యా-సం- ౧౩- I విష.)

ఓరాముడ-ఓవృక్షము-ఓశంభువ-ఓకొడుక.

౧ వివ :- సంబోధన మరగా నభిముఖకరణము. కావున విశేష విధులు లేనపుడు ప్రధమైకివచన బహువచనరూపములె సంబోధన రూపము లగును ఉదా: ఓహరి. ఓత్మ-ఓస్త్రీ- ఓనవలా- మొ.

సంబోధనంబునందు ఒదంబు తుది యకారేకారం బులకు దీర్ఘంబు విభాషనగు. 3౪. (బా-తత్వ-33).

(వ్యా-సం ౧౩- I విష.)

ఓరాముడా=ఓరాముడ. ఓహరీ=ఓహరి.

౧ వివ:- ఆంధ్రీవర్ణ సమామ్నాయమందె ప్లురము లేదు. దూరా హ్వన రోదనాదులందును హ్రస్వదీర్ఘములె ప్రయుక్తములగు చున్నవి. కానఁ దెల్లన దూరాహ్వన రోదనాదులందును బ్లుతములేదు. హా మహా రాజ ...నిషధరాజాగ్రీణీ (ఆర. ౨౩౮౧) ఓజులార యడ్డపడ రో సుర లార (భాస్కర. యద్ధ ౪౧౪)

అకారేకారములకే దీర్ఘవిధిగాన 'వదినే' అను దీర్ఘము తప్పే. కృతోత్కంబగు సంస్కృతనామంబు సంబుద్ధి' జునకులోపంబు విభాషనగు. 35. (బా.తత్వ-3౪) (వ్యా- సం-౧౪౦ I విష.)

ఓరామ - ఓరాముడ. పూర్వ సూత్రముచేత (తత్వ-3౪నూ) బాహ్యక దీర్ఘంబు ఓరామా-ఓరాముడా. సంస్కృతనామం ఒనుటం "జేసి, ఓతమ్ముడ, ఓబల్లిదుడ (చూ-ఆచ్ఛి-3 నూ) ఇత్యాదులందు

సోపంబులేదు. కృతోత్క మనుటచేత 'ఉ' దంత సంస్కృతనామంబున కీ విధి చెల్లదు. ఓశంభుడ. 'ఓశంభ' అని కానేరదు.

౧ వివ :- వాత్సల్య నీచతాద్యర్థములందుఁ గొన్నినామముల తుది నేకత్వంబున 'ఇగా' ప్రత్యయము నిల్చును. 'దీనిడుజ్జు' సంబోధనంబున నిత్యముగా లోపించును. దీని దీర్ఘముపాక్షికముగా హ్రస్వ మగును ఉవాః-గోపాలిగాఁడు, ఓగోపాలిగా-ఓగోపాలిగ.

ఉదంత సంస్కృతనామంబు 'డుజ్జు' సంబోధనంబున నైకల్పికముగ లోపింపగా మిగిలిన పదము తుది 'ఉ' కారము దీర్ఘమగును. ౩౬. (బా-తత్స-౩౪) (వ్యా-సం-౧౮౧ I విష.) ♦

ఓవిష్ణూ-ఓవిష్ణుడ-ఓవిష్ణువ, ఓవిష్ణుఁడా-ఓవిష్ణువా. 'జర తా-రూ జగన్మాశ్య' (ఆది ౨౮౧౫ర).

సంబోధనంబునందు బహువచనంబునకు 'ఆర' గాగ మంబగు-౩౭. (బా-తత్స-౩౬నూ) (వ్యా-సం. ౧౮౨ I విష.)

ఓరాములార, దీనికి (తత్స-౩౮. నూ) దీర్ఘంబగు-ఓరాములారా.

మధ్యమ పురుష యోగంబునం దారగాగమంబు విభాషనగు-౩౮. (బా-తత్స- ౩౭) (వ్యా-సం-౧౮౩ I విష.).

వినుడు బాలకులు=వినుడు బాలకులార. వచ్చితిరి కాంతలు= వచ్చితిరి కాంతలార. 'అన్నలార మిమ్ము నడిగెద నొక్కమాట' అనుచో సంబోధ్య యుష్మదర్థము కర్తగా లేదు. కాన మధ్యమ పురుషయోగము

♦ సూరియాంధ్రప్రదేశ్ సమామాన్యముననే లేని పుత్రమును విధించుట సరికాదు. చింతామణిలోని పుత్రశబ్దమునకు దీర్ఘమే యర్థము. "ఉదంత సంస్కృత నామంబుమీదిసంబుద్ధి 'డుజ్జు' నకు 'ఉ' కారంబు పుత్రం బాదేశంబగు" అని సూత్రించెను.

లేదు. కావున నిట 'అర'గాగమము నిత్యమే. 'వృక్షములార' మున్నగు చోట్ల సంబోధనముచేతనే వృక్షాదులకుఁ జేతనత్వము వినక్షితమని విశదమగుచున్నది. కాన వాని సంబోధనము విరుద్ధముకాదు.

౧ వివ:-క్రియ బహువచనముతో నున్నను దానిపై నున్న అమ్మాదు లేక వచనాంతములె యగును. ఉదా:-'చూచి వల్లమమ్మ సుదతులార' (భాగ-౧౦ స్కం. పూ.)

అదంతంబయి దీర్ఘపూర్వ లోపధంబయిన తత్వము మహత్తమింది విభక్తి లకారంబునకు రేఫంబగు. 3^వ.

(బా-తత్వ-3౮) (వ్యా-సం-౧౮౮ I వి).

బాలురు, బాలురను, బాలురచేతను. నృపాలురు†. తుదివర్ణము నకు ముందటివర్ణ ముపధ యసంబడు. బాలా-బాలలు. బాలాశబ్ద మదంతము కావించేసి రేఫాదేశము రాదు. దీర్ఘపూర్వ మనుటచేత 'మహాబలులు' అనుచో 'ర'త్వము లేదు. ఆచ్ఛికమగుటచేత 'బేలలు' అనుచో రేఫాదేశము లేదు. 'మాలః' = (చండాలుడు) అను సంస్కృతశబ్దమున్నను దానికి 'మాలుడు' అనురీతిగల తత్వమప్రయోగము లేదు.

౧ వివ:-'మలీనురు' అను యుద్ధమల్లుని బెజవాడ శాసనప్రయోగము ప్రామాదికము. రామాభ్యుదయములోని "మ. అరకే...మల్లురకు..." అను ప్రాసప్రయోగముచేత 'మల్లురు' అను చోటి 'ర'త్వము ప్రాక్షీకముగా సాధువనదగున - కాని తిక్కయజ్ఞ స్థలద్వయమునందును బ్రాసస్థలమున 'ల' కారమునే నిల్పెను. చ. వలసిన...మల్లుల..... (విరా-౧ ఆ-౨౨౩) చ....మల్లుల విజుచున్...విచ్చలవిడి... (విరా-౫ ఆ 3౨౩).

† సూరి 'దయాళురు' అనునదియుఁ గలదని వాసెను. కాని యట్టి కవిప్రయోగము లేదు. 'బా-గు-ప్ర' కర్త 'దయాం లాఘీతి = దయాలః' అని వ్యుత్పత్తిచెప్పి 'అదంతతను' సాధించెను కాని యట్టి శబ్దము లప్రయుక్తములు. 'దయాలా' అను సంబోధనమును జూపలేదు గదా!

అమహన్నపుంసకముల ♦ * ప్రధమైకవచనమునకు
'ము' వర్ణక మాదేశమగు. రం (బా-త-3-) (వ్యా-
సం-౧౮౫ I వి)

వృక్షము - ఋక్షము=(నక్షత్రము) - దైవము - కళత్రము -
అన్నైము=(అన్య)-పున్నైము - (పుణ్య) నాణెము - నాడెము-విడెము-
పల్కెము-సాము=(సగము)-గాము=(గ్రహము) - గీము=(గృహము) -
దీము=(దీపము) - ఏతాము - గోతాము=(సంచి) మొ. స్త్రీబంబులు
మిత్రాదులను సూత్రింబునఁ బాఠికంబుగఁ బుంబులంగత్వం బతిదేశిం
చుటంజేసి మిత్రాది శబ్దములకు ద్వైరూప్యంబు. ఉదా:-మిత్రుడు=
మిత్రము, శరణుడు=శరణము, (చూ-తత్స-౧౮-సూ) "సామ్యుడు
మిత్రము" అను రీతిగల ప్రయోగములు సాధువులె. "ఇతడు స్తుతి
పాత్రము" (పిరా ౫ ఆ-3-౨౬). అన్యులు పాత్రములుగాదు (కాంతి-
౧౮౮౯)

౧ వివ:- 'దారములు' (భార్యలు-అహోరక్షపు) అనునది కవి
ప్రయోగములం గానరాదు. 'దారలయందు' (ఆను-రఆ-3) (భాగ-
౧౧సం. ౯౬) అనియే ప్రయోగములుచూపట్టుచున్నవి. 'చీర' అనునది
వైకృతము, 'చీరము' అనియుఁ గలదు. "మ.....ఒకర్తు చీరము

♦ 'అన్నైము-పున్నైము-గాము-గీము' మున్నగు ననేకోదాహృ
తులనుబట్టి సూరిగారి 'అదంతములకు' అను దళ మనర్థక మనఁ
దగును.

* 'అమహన్నపుంసకములకు' అనుచోఁ గర్మధారయమనెడి
'బా-గు-ప్ర' వాదమును 'వృక్షము-దైవము' అను ప్రయోగములే
నిరాకరింపఁజాలును. (చూ-వ్యా-సం-విస్త-౧౮౫ I వివ). "అన్నైము-
పున్నైము-గాము-గీము" మున్నగు నుదాహృతులను జూచిన్మానక 'బాల
వ్యాకరణ' కర్త 'అదంతములకు ము వర్ణకంబగునని' సూత్రింపఁగడం
గుట మిక్కిలి పొరపాలు.

కృష్ణాజినమున్”... (నిర్వ-౫౮-౪౪) ‘పత్తనము’ అనియెకాక ‘పట్టణము’ అనియుఁ గలదు. “రణవిజయముఁ గై కొని పట్టణము... (నిర్వ-౫౮-౭-౪).

‘ఇహము-పరము-ఆబాలగోపాలము’ మున్నగునవియుఁ గలవు-
‘ఇహపరముల నెసక మెసఁగ’ (శాంతి-౫౮-౨౫౭). ‘చెడు నిహముం బరంబు (ఆది-౧౩౧౩౯). ఆబాలగోపాలము (మనుగౌతమ-౩౪౪).

వానికి మువర్ణకేతరంబయిన విభక్తి పరంబగునపుడు
‘ము’ గాగమం బగు, ర౧. (బా-తత్వ-రం) (వ్యా-సం-౧౪౬ విష) వృక్షములు-వృక్షమును-వృక్షములచేతను-
దై వములు-దై వమును-దై వములకును- మొ,

౧ వివ:- సూత్రములోని ‘వాని’ కనఁగాఁ బ్రభృతైకవచనమున,
‘ము’వర్ణకమువచ్చుశబ్దముల కని యర్థము. ‘చరిత్ర-చరిత్రీలు (తత్వ-౫౯ సూ) లత-లతలు (తత్వ-౫౯ సూ)-గోడ-గోడలు-(చూ-తత్వ-౪౨) మున్నగు ‘ము’, వర్ణకము నిల్వనిశబ్దములకు ‘ము’ గాగమమును రానే రిదు. ‘ముదము-ముదమున’ (తత్వ-౭౫-సూ) మున్నగు ‘ము’ వర్ణకము వచ్చు శబ్దములకు ‘ము’ గాగమమును వచ్చును.

మువర్ణకమునకు విధించు కార్యము ‘ము’ గాగమం బునకు నగు. ర౨ (బా-౪౧) (వ్యా-సం ౧౪౭ విష.)

‘ము’ వర్ణకమునకు విధించు లోపాదేశాది కార్యములు ‘ము’ గాగమంబునకు సహితము వచ్చునని యర్థము. ఉదా:- చరిత్ర-చరిత్రీలు-
లత-లతలు-గోడ-గోడలు-మొ.

మువర్ణకంబునకు మాముడియేనిం బూర్ణ బిందు పూర్వక ‘బు’ వర్ణకంబేని విభాషనగు ర3. (బా-తత్వ-౪౨) (వ్యా-సం-౧౪౭ విష).

వృక్షము=వృక్షమ్ము=వృక్షంబు. వృక్షములు=వృక్ష మ్ములు=వృక్షంబులు.

౧ వివ:- దీర్ఘపూర్వక పూర్ణము నిల్వదు. (చూ-సగజ్ఞా ౧౫)
తత్సమానన్యాయమున 'మ్ము' వర్ణకమును నిల్వదు. ఏతాము.
'ఏతాంబు-ఏతామ్ము' అనునవి లేవు.

'లు-ల-న-'లు పరంబులగునపుడు 'ము' గాగమంబు
నకు లోపంబును దత్పుర్వకారంబునకు * దీర్ఘంబును
విభాషనగు, రర. (బా-తత్స-ర౩) †. (వా-సం-౧౪౮
I విష.)

బోనాలు (ఉద్యో-౩ ఆ. ౨౨౯) చుట్టలకున్ (ఉద్యో-౧ ఆ.
౧౨) ప్రాణానన్ (ద్రోణ-౧ ఆ ౨౩౨. ద్రోణ ౩ ఆ ౩౪౫). డెందానన్
(ఉద్యో-౩ ఆ. ౧౦) కయ్యానకున్ (ఉద్యో-౪ ఆ ౨౬౬). బసుమానన్
(బసవ ౨ ఆ ౨౧౯). నైరానన్ (నన్ని. కు-౪ ఆ ౪౧౭). సూత్రములోని
'స' అనుదానిచే 'స' వర్ణకమునేకాక 'కు' వర్ణకపరక 'స' గాగమమును
గ్రహింపనగును. ఉదా:- కయ్యానకున్. (మీఁద నుదాహృతము).
నాహానకున్ (భా-౪-౪-యుద్ధ ౭౩౮) భిక్షానకున్ (భీమ. ౨ ఆ)
వీసానకున్ (బసవ ౨ ఆ ౪౬౦ ప).

* సూరి సూత్రమున 'తత్పుర్వస్వరంబునకు' అని నిల్పి
రాదు. అట్టి యపమూర్గముచేతనే 'కొండేలు-ముత్తేలు' మున్నగువానిని
గొందలు నాధింపజూచుచున్నారు.

† ఇట్టి రూపములు గవి ప్రయోగములలో ధారాళముగా
నుండుటంజేసి సూరి 'ఒకానొకచో' అని సూత్రించుటయు, "ఒకానొ
కచో ననుటచే..." మున్నగు వివరణము వ్రాయుటయు యుక్తమయి
యుండలేదు.

ఇ - గ్లో - రా - యుగంతంబుల ప్రధమైకవచనంబునకు
లోపబగు. ౪౫ (బా-తత్స-౪౪) (వ్యా-సం-౧౪౯ I వి) *

'హరి-సుధీ'-మున్నగు 'ఇ-ఈ'లు తుదినిగల మహత్పులింగములకు 'మజ్జ'ను, 'గిరి' మున్నగు సమహత్తులకు 'ము' వర్ణకమును, (తత్స-౪౦ సూ) 'గ్లో'=(చంద్రుడు) అను మహత్పులింగమునకు 'మజ్జ'ను, 'రై'=(ధనము) అను సమహత్తునకు 'ము' వర్ణకమును (తత్స-౪౦ సూ) (రై+ఉగంత=రాయుగంత); 'ఇంద్రజిత్తు' మున్నగు హలంతములకు మహత్పులింగోకారాంతములకు 'డుజ్జ'ను, 'వు' వర్ణకంబును, (తత్స-౪౯ సూ) ప్రాప్తించుచుండగా నట్టి ప్రథమైకవచనములకు లోపము నీ సూత్రము విధించుచున్నది. సూత్రమున 'ఇ' అని తపరకరణ (చూ-సంధి-౧ సూ) రహితముగా విధింపబడుటచేత 'ఈ' కారాంతములకును నీలిధి వర్తించును. ఉదా:- హరి, సుధీ-గిరి-గ్లో-గ్లో-రై-రో- ఇంద్రజిత్తు-మొ.

ఇత్తునకు బహువచనంబు పరంబగునపుడు 'ఉ' త్వం

బగు. ౪౬. (బా-తత్స-౪౫) (వ్యా-సం-౧౫౦ I వి)

హరులు-గిరులు. 'యామినులు-బామినులు' ఈ రెండును

నాచ్చికములు కామింజేసి తత్స. ౪౭ సూత్రము చొప్పున నుపోత్తమే త్వ

* సూరి 'శ్రీ-ధీ' శబ్దములను స్త్రీలింగములను నిందుదాహరింపరాదు. (తత్స-౫౦ సూ). ఏకాక్షర శబ్దంబులకు సమాసోత్తరపదత్వము నందును (వ్యా-సం-౧౫౯ I వి)నుసర్జనత్వమునందును (బహువ్రీహిని సైతము) ప్రాస్వము గలుగదు. కాన 'రాజ్యశ్రీ-సుశ్రీ-సుధీ' అనియెయవి ప్రధమైకవచనమున నుండును. 'అపీ తద్దీ' తరీ లక్ష్మీ శ్రీ ప్రీ ధీ భౌదిశబ్దతః అనీబస్తతయా సో (నే) న్న లోపో గౌణ్యే న హ్రస్వతా' (ముగ్ధ ౧౫౭ సూ-దుర్గా-వ్యాఖ్య) 'సుధి'=(పండిత) అను 'శ-ర' హ్రస్వము తప్పు. 'గిరి-రై' శబ్దములకు 'డు-ము-వులు'అనువానిలో నేదియు సూరిపక్షాన రాదు. 'సు' నిల్పబడుచు.

మునకు 'ఉ' త్వము రాదు. తపరకరణంబుచే దీర్ఘంబునకు 'ఉ' త్వంబు లేదు. ఉదా:- శ్రీలు-శ్రీలు-లకోరీలు మొ

౧ వివ:- 'గతాశులు-జితాశులు-అశ్రీయాశులు' మున్నగుచోట లందువలన 'రాశులు' మున్నగుచోటలందును 'శ' వర్ణపితృయ సాధువు 'రాసులు' అనునది తద్భవవదము.

వికృతీయం దికారాంతముల యుపోత్తమేత్వంబునకు బహువచనంబు పరింబగునపుడు 'ఉ' త్వంబగు. ౪౭.

(బా-తత్స-౪౬) (వ్యా-సం-౧౫౧ I వి).

ఇచట వికృతిశబ్దంబుచేత సంస్కృత సమేతరంబును గృహింపవలయును. చూడిటికి దక్కు-వకాని యక్షరములు గల 'ఇ' దంత శబ్దము లలోని తుది యక్షరమునకుఁ బూర్వాక్షరముమీఁది 'ఇ' కారమునకు 'ఉ' కారాదేశం బగునని యర్థము. ఉదా:- కలికి-కలుకులు-ములికి-ములుకులు, చెలిమి-చెలుములు, బలిమి-బలుములు, ఉపోత్తమేత్వమున కనుట చేత 'జిగి-నిసి' ఇత్యాదులందు ఉత్వంబు లేదు. జిగులు-నిసులు. మున్నగువానియందలి తుది 'ఇ' కారమునకు తత్స-౪ గి నూత్రముతనేచే 'ఉ' కారాదేశం బగును.

రలఁదోపథ నవార్థాదుల యుపోత్తమేత్వంబునకు 'ఉ' త్వంబు గలుగదు. ౪౮. (బా-తత్స-౪౭) (వ్యా-సం-౧౫౧ I విష్.).

'తుదివర్ణమునకు ముందటివర్ణ ముపథ' (చూ-సంజ్ఞా ౧౦ నూ). పూర్వసూత్రమున కపవాదము. పందిరులు-(పందిరి), పిషిఁలులు (పిషిలి). రాపిడిలు (రాపిడి). తొమ్మిదులు (తొమ్మిది) ఎనిమిదులు (ఎనిమిది). మొ.

౧ వివ:- రాపిళ్ళ (మనుచ-౪-౬. ౭౬), 'మేలైన రెండు తొమ్మిదులు పిద్యలయందు (కాశీ ౩ ఆ ౧౮౧), ఈ ప్రయోగమును బట్టి నవార్థాదులని గణముచేయఁబడెను. 'మొదలైన రెండు తొమ్మిదులు' అనునది ప్రక్షిప్తసారము. (వ్యా-సం-౫౪౭ పుట).

ఉకారాంత గోశబ్దంబుల కంతట 'వు' వర్ణకంబగు.

౨- (బా-తత్తు-౪౦) (వ్యా-సం-౧౫౨ I విష.)

తరువు-ధేనువు-మధువు-గోవు. అంతట ననుట స్త్రీలింగ ప్రధమైక వచన లోప (తత్తు ౫౦ సూ) బాధనార్థము. ఉదా:- వధువు-ధేనువు-మొ.

౧ వివ:- 'వు' వర్ణకము సంస్కృత సమములకు మాత్రమే యగును. 'బందువు-పుట్టువు-చెల్లువు' మున్నగువాని తుదివర్ణము ప్రధమైకవచన 'వు' ప్రత్యయము కాదు అది శబ్దవయవము. అట్టి శబ్దములై స్త్రీ సమములు.

౨ వివ:- తత్తు ౪౧ సూత్రము చొప్పున బ్రాతిపదికాంత 'స' కారము లోపింపఁగా మిగిలినది 'ఉ' కారాంతమగునపుడు దానికిని, 'వు' వర్ణకాది విధులు చెల్లును. ఉదా:- ధనుస్-ధనువు. ఉపసర్జనత్వమున 'ఓ' దంతము ఉ' దంతమగును అచటను నీ విధులు చెల్లును. ఉదా:- పూర్ణ+గో=(నిండిన గోవులుగల యిల్లు)=పూర్ణగువు.

౩ వివ - తపరకరణ రాహిత్యమున నిది 'ఉ' కారాంతములకును నగును. ఉదా:- భూవు=(కనుబొమ్మ) 'బాహుప్పళించి' (విరా-౨ ఆ ౭) అనుచో 'బాహు+అప్పళించి' అని ఛేదము. తత్తు మాకారసంధి విరుద్ధము కాదు (సూ-సం ౪ సూ) ఈ ప్రయోగముచే 'బాహు=బాహువు' అని 'వు' వర్ణకలోపము నంగీకరింపరాదు.

౪ వివ:- స్మృత+ఉ=(శంభు)=స్మృతోశబ్దాదులు తెల్లన నవ్వి యుక్తములు. గోవులు = ఆవులు, సూర్యకీరణములు. కం - గోవులు సూర్యనియుజ్వల గోవుల (అను-౨-ఆ ౪౬౧). ఉపసర్జనత్వమున నిది 'ఉ' కారాంతమే యగును. ("ఓ త్రా+గావో యస్యసః")=చిత్రగువు=చిత్రగుడు=(సూర్యుడు)-(చూ-తత్తు-౫౧ సూ).

'వు' వర్ణ కేతరవిభక్తి పరమగుచో నమహదుదంతము లకు విల్పకముగాను, జరత్తాచూ శబ్దభిన్న స్త్రీ వాచకో

దంతములకును నూదంతములకును గోశబ్దమునకును నిత్యముగాను 'వు' గాగమంబగును. ♦. ౫౦. (బా-తత్స-౪-) (వ్యా-సం-౧౫౩ I విష.).

తరువులు=తరులు, ధేనువులు=ధేనులు, రజ్జువులు=రజ్జులు, జరత్కారువులు=జరత్కారులు - "జరత్కారున్ మదీయానుజన్" (ఆది-౨-౮ ౧౫౪ ౧. వధువులు-భూవులు-గోవులు.

ఉకారాంతంబగు మహత్తునకు 'వు' వ్రక్షకము వై కల్పికము. 'మను-కటు-పటు' శబ్దములకు నిత్యము. ౫౧. (బా-తత్స-౫౦ సూ), (వ్యా-సం-౧౫౪ I విష.).

విష్ణువు=విష్ణుడు, శంభువు=శంభుడు. (మహత్సంలింగమగుటచే 'వు' వ్రక్షకాభావపక్షమున 'డుజు' వచ్చును. వటువు=వటుడు. 'డుజు' వచ్చు నీ రూపము దీని కర్వాచీనము. 'చండస్ఫూర్తి వటుండు కాంచె' (భాగ. ౮ స్కం. ౫౨-) రాహుశబ్దము వృద్ధాదులలోనిది గాన డుజు లోపమును గలుగును-రాహువు=రాహుడు=రాహు. (చూ-తత్స ౫౨ సూ).

మనువు - (స్వాయంభువాది). పటువు=(సమర్థుడు). కటువు=(చేడై నపాడు=అనిష్టుడు) ఆ వె!మనువు ధర్మశాస్త్రచతుమున మిక్కిలి కటువు బిరుద వినుతికరణములకుఁ జాలఁబటువు ధరణి సంగీత సాహిత్య సరణి విశ్వనాథ చక్రవర్తి, (కావ్యాలంక-ఉల్లా-౩౦ ప).

"విష్ణు సాక్షాత్కరించె. ఖండపరుశు శిరః కంసంబుచేసె" (రంగనా యూని-ముద్ర-౨౩-౨౫౩ పుటలు) ఇట్టి సామాన్య కవి ప్రయోగము లితర ప్రామాణిక కవుల గ్రంథములలో లేమింజేసి యిట్టివి సాధులు లన రాదు.

♦ ప్రయోగములనుబట్టి యిట్లు నిర్ణయింపఁదగి యుండఁగా సూరి బహుళవిధి నాశ్రయించుట సరికాదు.

కద్రువ-నాగమాత. ౫౨. (బా-తత్వ ౫౧) (వ్యా-సం-౧౫౫-౧౫౫ III విష.).

కద్రువ-కద్రువలు-కద్రువను-కదువులను.

౧ వివ:-సీ-వరుసన యా కదువువకు విసతకుఁ బుట్టె (ఆను-౧ ఆ ౧౬౭) ఇట్టి తిక్క-యజ్ఞ ప్రియోగములచే గత్యపపత్ని యగు నాగమాత యర్థమగునపుడు 'వు' వర్ణక 'వు' గాగముములచో 'వ' అను రూపము నిల్చునని యీ నిపాత సూత్రమున కర్థము. అల్పసంఖ్యా రూపసాధనమున సిద్ధరూపములను బేర్కొనునది నిపాత సూత్రము. పింగళవర్ణ మర్థమగునపుడు 'కదువు' అనియే యగును.

ఋకారాంతంబున కత్వంబును స్త్రీ వద్భావంబు నగు-

౫౩. (బా-తత్వ-౫౨) (వ్యా-సం-౧౫౬ I విష.).

స్త్రీ వద్భావమున స్త్రీ లింగ ప్రధమైకవచన (తత్వ ౫౨ సూ) లోపాదిక మగును.

భ్రాత-జామాత = (అల్లుడు) కర్త = (చేయువాడు, చేయునది) హర్త = (హరించువాడు-హరించునది). గంత = (పోవువాడు-పోవునది) హంత = (చంపువాడు-చంపునది).

౧ వివ:- ఋకారాంత స్త్రీ లింగములును, ఋకారాంత స్త్రీ వాచకములును సాధారణముగా 'తత్-౨౬-౨౭ సూ-చొప్పున: జ్యంతములె యనగా 'ఈ' కారాంతములె యగును. ఉదా:- కర్త = (చేయు స్త్రీ-చేయు లతాది) - హర్త = (హరించువట్టిది) గంత = (పోవునది) హంత = (చంపునది). 'స్వస్-సనాంధ-దుహిత-యాత-మాత' శబ్దములు మాత్రమెట్లు జ్యంతములు కావు. నానికి 'అత్వ స్త్రీత్వ'ములె యగును. స్వస్ = (తోబుట్టిన స్త్రీ). సనాంద = (మగనితోబుట్టిన స్త్రీ) దుహిత = (పూర్వుడు). యాత = (తోడికోడలు). మాత = (తల్లి).

విధాత-ధాత-మాంధాత * -దాత-సవిత్-నేతృ

* 'మాంధాతృడు' (తర్ ౩ ఆ ౧౦౮) (శాంతి ౬ ఆ ౫౫౬).

కాన సూరి దీనిని విధాతృడు అని బేర్కొనకుండుట సరికాదు.

[16] (తత్స గిర-గిగి సూ) దీర్ఘమునకు హ్రస్వమువచ్చుట 121

శబ్దంబులకు మహత్తుల కత్వ స్త్రీవద్భావంబులు విభాష
నగు. ౫౪. (బా-త-౫౩) (వ్యా-సం ౧౫౭ విష)

విధాత = విధాతృడు. ధాత=ధాతృడు=(బ్రహ్మ.) మాంధాత=
మాంధాతృడు = (ఒకరాజు). దాత = దాతృడు. సనిత=సనితృడు=
(సూర్యుడు). నేత=నేతృడు = (పాలించువాడు) అత్వ స్త్రీత్వములు
రాసపుడు మహత్పుంలింగములకు 'ఉత్వ డుజ్జులు' వచ్చును.

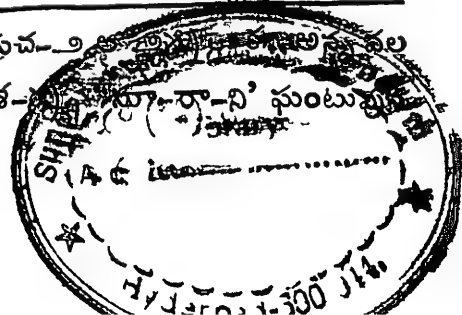
౧ వివ :-మహత్తులగు విధాత్రాదులకే యనుటచేత "ప్రాచీ
నకర్మమే జనుల కష్టసుఖములకు విధాత" అనుచో 'ఉత్వడుజ్జులు'
రాసేరవు.

సంస్కృత ప్రాకృత ప్రాతిపదికముల తుది దీర్ఘము
నకు హ్రస్వం బగు. గిగి (బా-తత్స-గిర) (వ్యా-సం-
౧౫౮ 1 వి).

రమా-రమ. వనితాశ్చవనిత. విద్యా-విద్య. లతా-లత. లక్ష్మీ-
లక్ష్మి. సేనాసీ-సేనాని=(కుమారస్వామి). హాహా=హాహ. (ఒకగంధ
ర్వుడు). సిరీ-సిరి. ఇది ప్రాకృతసమము. ఇట్లు కృతహ్రస్వంబులకు
హ్రస్వాంతంబులకుంబోలె గార్యంబు లగు. ఉదా :-రమలు-లక్ష్మి
లు-సేనానులు. హాహుడు. సిరులు=(లక్ష్మిలు).

౧ వివ :-దేశ్యము వ్యవహారప్రవాహసిద్ధముగాన 'నవలా'=
(స్త్రీ) మున్నగు దీర్ఘాంతములవలెనె 'నవల'=(స్త్రీ) మున్నగు
హ్రస్వాంతములును సిద్ధించు ననఁదగును. * 'విలుకాడు' మున్నగు
'కా' ప్రత్యయాంతాదులకు హ్రస్వములేదు- (చూ-తద్ధి-౧౧-౧౫-
౨౩ సూ).

* నతనాభి న్నవలాను (మనుచు-౨) నవల నవల
ముద్దుమోమును. (విక. గి ఆ) (శ-౫౩) (చూ-రా-ని) ముంటున్న
నీశబ్దమే లేకుండుట వింత!

౨ వివ -యమునానది తుంగతరంగ (ఆది-౮ ఆ ౨౩౨)
'గౌరిచల్లభుఁడు మున్నగుచోటులందలి హ్రస్వము సాధ్యవస్థీసమాస
సిద్ధము.

౩ వివ -ఉపసర్జన హ్రస్వము వచ్చునపుడును క' ప్రత్య
యాదులు వచ్చునపుడును సీసూత్రమునకుఁ బ్రసక్తియే యుండదు.
ఉదా -వచస్సుధానిధిభంగి=(హరిహరనాథుఁడు) (మహా ౪-౧౩-౨౨).
అతినవు=(అతిక్రమించిన యోడ గలది బ్రాహ్మణకులము) ప్రద్య
వు=(ప్రకృష్టమగు స్వర్గము గలది సురకదంబము) చిత్రగువు=(చిత్ర
ములైన కిరణములు గలవాఁడు=నూర్వ్యుఁడు) జితసేనానీకుఁడు=
(జయింపబడిన కుమారసావిమి గలవాఁడు పరశురాముఁడు)

ఏకాక్షరక శబ్దంబులకు హ్రస్వంబు లేదు ౫౬
(బా-తత్వ-౫౫) (వ్యా-సం-౧౫౯ వివ)

క్షా=(భూమి) శ్రీ-శ్రీ-హీ=(లబ్ధ)-ధీ=(బుద్ధి)-భీ=(భయ
ము)-భూవు=(కనుబొమ) క్షాను=(భూమిని) మొ

౧ వివ -ఉపసర్జనత్వమున (బహువ్రీహ్యదులను) క్షా'
(ప్రభృతి శ్రీ ప్రత్యయాంతములకు హ్రస్వము కల్గును విజితక్షుఁ
డు=(జయించిన భూమిగలవాఁడు) 'శ్రీ-హీ-ధీ-భీ-భూ శబ్ద
ములు శ్రీ ప్రయాంతము కావు * వాని కుపసర్జనత్వమున హ్రస్వ
ము గలుగదు ఉదా -సుశ్రీలు=సుశ్రీకులు సుధి అను శ-ర'తప్ప
'భూవు అనుచో తత్వ-౪౯-౫౦ నూ చొ వువర్ణక పుగాగమములు.

నన్నయభట్టాచి శబ్దములకు నిత్యముగాను వృద్ధా
దిశబ్దములకు వికల్పముగాను డుడ్డు లోపించును.

అనీ-తద్వీ-తరీ-లక్ష్మీ- శ్రీ-హీ-ధీ-భ్యాదిశబ్దతః అనీ
బంతయ్యానే (సో) ర్ష లోపో గాన్త్యే న హ్రస్వతా (ముగ్ధ-౧౫౭
సూ-దుర్గా-వ్యాఖ్య)

౫౭. (బా-తత్స-౫౬) (వ్యా-సం ౧౬౦ I విష.) *

నన్నయభట్టు (ఆది. ౧ ఆ ౨౫). నారాయణభట్టు (ఆది ౧ ఆ ౨౪) కంకభట్టు (విరా ౫ ఆ ౨౫౦) వృద్ధు = వృద్ధుడు. మూర్ఖు = మూర్ఖుడు. నీచు = నీచుడు. ధూర్తు = ధూర్తుడు. రాహు = రాహుడు = రాహువు. సీతు' మున్నగునవి తద్భవములు

స్త్రీలింగంబుల † ప్రథమైకవచనంబునకు లోపం

బగు. ౫౮ (బా-తత్స-౫౭). (వ్యా-సం-౧౬౧ I విష)

రమ-క్షమ-వనిత-ఘనత-విద్య-దేవత-మీననేత్ర

౧ వివ - సూత్రమందలి స్త్రీలింగశబ్దము పారిభాషికలింగపరము. కావున 'దేవతా' శబ్దమునకును నీవిధివర్తిల్లును. దీనికి 'డు-ము-వు' అనువానిలో నేదియుఁ బ్రాప్తింపదు. కాన సంస్కృతము 'ప్రత్యయమునె నిల్చి ప్రకృతసూత్రముచే లోపమును జేయవలయును (చూ-తత్సమ ప్ర-వివృతి. ౪ వివ గుర్తు టిప్పణము.) రిఘాదిశబ్దములకుఁ దత్స ౫౫ సూత్రముచే హ్రస్వముచేసి తత్స ౪౦ సూత్రముచే విచ్చు ము వర్తకమునకు దీనిచే లోపమును జేయవలయును ఉప

* సూరి భారతవ్రయుక్తములగు నన్నయభట్టాది' శబ్దముల నిత్యతను (ఉత్పేదనైవ భవన్త్యన్యే-అధర్వణకారిక) సూత్రింపకుండుటయు మహాకవిప్రయుక్తములు కాని గృహస్థ-చార్వాకు' శబ్దముల పాక్షికతను నుదాహరించుటయు వింతగా నున్నది.

† సంస్కృతమున స్త్రీలింగ స్త్రీవాచక' శబ్దములు పర్యాయములుగ వాడఁబడునుగాని తెలుఁగున నట్టివాడుకలేదు. 'స్త్రీలింగ' శబ్దము - పారిభాషికలింగపరముగాను స్త్రీవాచక శబ్దము మహాతీ వాచకపరముగాను వాడుట తెలుఁగు సంప్రదాయము. కావుననే యహోబలపతి 'దారశబ్దస్య స్త్రీవాచకత్వేపి స్త్రీలింగత్వాభావాత్' (అహో 3౪౬ పు) అని వ్రాసెను. (చూ-వ్యా-సం-విస్తర II ౧౬౧ I విష)

124 (తత్స గ్ సూ) ము' లోపము దర్భాదులకు నిత్యము

సర్జనత్వమున మీననేత్రశబ్దము శాస్త్రీయః=(పారిభాషికస్త్రీలింగము)
స్త్రీలింగ మయ్యెను సంపద-ఆపద మున్నగు హలంతములవిషయము
నను నీవిధి వర్తిల్లును

౨ వివ - తత్స-ర్గ సూత్రమునందలి అంతట నను దశ
ముచే ఉపర్ణాంత' స్త్రీలింగములయెడల నీవిధి వర్తిల్లదు ఉదా -
వధువు-భూవు- మొ

౩ వివ - బ్రహ్మ-విశ్వకర్మ-అశ్వత్థామ-భాత-దూత
మున్నగువానియెడ (తత్స-౨౨-౨౩-౨౩ సూ) స్త్రీత్వాతిదేశము
చేత నీసూత్రము వర్తిల్లును ఇట్లే స్త్రీ సమాచ్చికశబ్దములయెడలను
నీసూత్రము వర్తిల్లును ఉదా -తల్లి-తండ్రి-అన్న-గోడ-చెఱువు-
పుట్టువు-మనువు (మన్నుట) మొ

దర్భాదులకు నిత్యముగాను, జరిత్రాదులకు విక
ల్పముగాను ము' వర్ణకము లోపించును గ్
(బా-తత్స-గ్ సూ) (వ్యా-సం-౧౬౨ I విష)

దర్భ-కుశ-వనస ఇవి దర్భాదులు చరిత్ర=చరిత్రము చరి
త=చరితము అలకలు=అలకములు అక్షతలు=అక్షతములు భ్రమ=
భ్రమము వధ=వధము హంస=హంసము ఇత్యాదులు చరి
త్రాదులు, ఆక్షతిగణము *

* సూరి చరిత్రాద్యుదాహృతి సరిగాలేదు అభిలాష-
ఘోష శబ్దముల ము లోపమునకుఁ బ్రయోగము కానరాదు.
తరంగ=తరంగ' అనునవి తరంగము' అనుదాని వికృతులు. ఇట్లే-
వేగ' అనునది వేగము' అనుదాని వికృతి- మహాతరంగ-మహా
వేగ' అను ప్రయోగములులేవు స్ఫురణము-విజృంభణము' మున్న
గునవి ట్యూట్' ప్రత్యయంత నపుంసకములు. స్ఫురణ-విజృంభణ'
అనురీతివి 'యూచ్' ప్రత్యయంత స్త్రీలింగరూపములు. ఇవి కృదంత
ములు కాన నిట్టివానిని చరిత్రాదులలోఁ జేర్చరాదు

౧ వివ :- లు గృహేత్ కుశాదే రోగ్లో" అను చింతామణి చొప్పున కుశ' శబ్దము దర్భాదులలోఁ జేర్పబడెను. పనస' వైకృత మనెడి శబ్దరత్నాకరము సరికాదు. 'పనస-పుం-కణ్ణకిఫలే. (శబ్ద-చిం.) అనుచొప్పున పనస' శబ్దము సంస్కృతము. కాన నిది సూరిచెప్పినట్లు దర్భాదులలోని దనుటయే యుక్తము. (పంచాశచ్ఛబ్దభ వము పనస' శబ్దము తద్భవము)

౨ వివ:-చరిత్రాదు లాకృతిగణముగాన ప్రయోగ=ప్రయో గము. సంసర్గ=సంసర్గము నిశ్శంక=నిశ్శంకము చామరలు=చామ రములు లాజలు=లాజములు (పెలాలు). నిత్య=నిత్యము. తథ్య=తథ్య ము. ప్రశ్న=ప్రశ్నము. స్పర్శ=స్పర్శము మొదలైనవి గ్రాహ్యములు. ఈచరిత్రాదు లింకను మహాకవి ప్రయోగములనుబట్టి యెన్న నగును. ఉదా - ప్రాస-అంతఃఫల-ఉష్మల-చిహ్న-విమర్శ-మధ్య-నిమగ్న- అంశ-మొ.

ధర్మాదిశబ్దముల 'ము' వర్ణకమునకు ఉవు' అను నాదేశమును, రూపాదిశబ్దముల ము వర్ణకమునకు ఉ' అను నాదేశమును వికల్పముగ నగుము. ౬౦- (ప్రొ)-శబ్ద-౨౫ నూ) (వ్యా-సం-౧౬౩ I వివ):

ధర్మపు=ధర్మము, కర్మపు=కర్మము వర్మపు=వర్మము=(కవ చము). అర్థపు=అర్థము మొ- రూపు=రూపము శరణు=శరణము. బీభత్సు=బీభత్సము వర్ణు=వర్ణము- *

౧ వివ :-ప్రయోగములు :-చ-అవని . సర్వధ ద్భవులు .. అర్థపులు (ఆది-ర ఆ-౨౫౦) చిత్రరూపులభంగి (ఉద్యో-ర ఆ ౧౧౬). బహురూపులు-(బసవ ర ఆ ౫౧౫) శరణు వేడిన (ఆను-౫ ఆ ౩౮౮) గీ-బీభత్సు-(శివరా)

* సూరి 'ధర్మపు' రూపు' శరణు' మున్నగు ప్రామాణిక ప్రయోగ సిద్ధరూపములనైన సంగ్రహింపఁబడినవి.

126 (తత్స ౬౧-౬౪ సూ) సురలు-అసుర-దూత-భువి' శబ్దములు.

సురశబ్దము తెల్లన నిత్య బహువచనాంతము స్త్రీ
సమము నగును సిద్ధసమాసమున నట్లు కానేరదు
౬౧ (బా-తత్స-౫౯-౬౦) (వ్యా-సం-౧౬౪ 1) †

సురలు-ఎల్లసురలు నిఖిలసురులు-భూసురుఁడు

౧ వివ - సుర' శబ్దము తెల్లన దేవతా' పరార్థమందె కవి
ప్రియుక్తము సుర-పుం-దేవే-సూర్యే-పణ్ణీతే (శబ్దస్తో)

అసురశబ్దము వికల్పముగా స్త్రీతుల్యంబగును
ఇదియు సిద్ధసమాసమున నట్లు కాదు ౬౨ (గా-
తత్స-౬౦) (వ్యా-సం-౧౬౪ I II విష).

అసుర=అసురుఁడు ఎల్లయసురలు=ఎల్లయసురులు రావణా
సుగుఁడు నిఖిలాసురులు

దూతాదులకు స్త్రీత్వము వైకల్పికము ౬౩ (బా-
తత్స-౬౧ సూ) (వ్యా-సం-౧౬౪ I II విష)

దూత=దూతుఁడు ఉత్తమదూత= ఉత్తమదూతుఁడు కేవల
యోధవే (ఉద్యో-౩ ఆ ౬౧) సింగంబు దూతుఁడు జంబుకంబు
దూత-యోధ-శుంర- ఇవి దూతాదులు

పృథ్వీవాచి భూ శబ్దంబునకు భువి యగు ౬౪
(బా-తత్స-౬౨ సూ) (వ్యా-సం-౧౬౫ I విష)

భువి-భువులు భువిని-భువులను

౧ వివ -స్త్రీలింగ ప్రధమైకవచన లోపము (తత్స-౫౯ సూ)

† దేవశబ్దము నిత్యైకవచనాంతముగ సూరి వచించెను-రాచ
వారలుం దేవులు (భోజ ౫ ఆ ౩౩)

* దూత శబ్దమున కమహత్త్వమున స్త్రీత్వము నిత్యమనెడి
సూరి ప్రభృతుల వాక్యములు నిరాధారములు దూతుఁడగు జంబు
కము అనియుఁ జెప్పవచ్చును అశ్వసేనుఁడను భుజంగము
(ఆది ౮ ఆ-౨౭౩)

‘భువి నవార్యబలుండు’ (ఆది-౪ ఆ-౨౬౦) పృథ్వీవాచి యనుటచేత
‘ఆత్మభూ-స్వయంభూ మున్నగుచోట్ల భువి అని నిలువదు-

నౌ శబ్దంబునకు నావ’ యగు ౬౫ (బా-
తత్స-౬౩ నూ) (వ్యా-సం-౧౬౬ I విష)

నావ-నావలు. మహానావ (తత్స-౫౮ నూ-ప్ర) కమైకవచన
లోపము నౌ శబ్దము (ప్రీ) లింగము). ఉపసర్జనత్వమున అతినువు=
అతినౌకుండు =(నావ నతిక) మించినవాడు) ♦ స్తో-వావౌ రై నా
వో.” (ఆం-చిం)

రై-క్లా శబ్దంబుల కోత్వంబు విభాషనగు ౬౬
(బా-తత్స-౬౪) (వ్యా-సం-౧౬౬ I విష) స్తోవా
వౌ రై నావోః (ఆం-చిం)

రై-రో శబ్దములకు ము’వర్ణకమును క్లా-గ్లో=(చంద్రుండు).
శబ్దములకు డుజ్జును బ్రాప్తించుచుండఁగా వానికి ఇ-క్లా-రా’
సూత్రముచే (తత్స-౪౫) లోపము గల్గును రై=రో (ధనము) నీవు
నాకు రో యిడుము’ (ఆర ౨ ఆ ౨౨౨) క్లా=గ్లో=(చంద్రుండు)
(అహో ౩౨౩ పుట) క్లా శబ్దము డు’మంతము కామింజేసి (తత్స-
౨౩ నూ) ‘క్లాని కుల నృపతులు’ (కావ్యాలం-౯ ఉల్లా-౩౭) అను
ప్రయోగము ప్రామాదికమని చెప్పవలసియున్నది

వికారం బీ తుల్యంబు ౬౭ (బా-తత్స - ౬౫)
(వ్యా-సం-౧౬౭ విష)

♦ నావి అని సూరి యంగీకరించిన రూపమేకోశమునందును
గానరాదు. ‘నావ అనునది వైకృతముగా సయితము నూ-రా-ని’
ఘంటువున వ్రాయఁబడెను రూపమందుఁగాని యర్థమందుఁగాని
భేదము లేనపుడు తద్భవత్వాంగీకారమేల? నావ సంస్కృతసమ
మనుటకు చింతామణియే పరమప్రమాణము

రైనిని-రైకిని. కైని-కైకిని. పైని-పైకిని. (చూ-తత్స-౨౬నూ)
 ఐకారం వి తుల్యమని సూత్రించినచో 'రై + లు = రులు' కావలసి
 వచ్చును. (చూ-తత్స-౪౬ నూ) ఈ విధి యాచ్ఛిక్తములందును వర్తి
 ల్లును- కావుననె 'కై-పై' శబ్దము లుదాహృతములయ్యె.

కంధరాదులు స్త్రీబతుల్యంబులు విభాష నగు విభా
 శబ్దమున కీ విధి నిత్యము ౬౦ (బా-తత్స-౬౬)

(వ్యా-సం-౧౬౦ I విష)

కంధరము=కంధర=(మెడ). విధము కంధరా-నాసికా-
 భిక్షా-దంష్ట్రా) - గ్రివా - పాదుకోలా- ప్రభృతులు కంధరాదులు.
 ఆకృతిగణము

౧ విష -తత్స-౫౫ నూ. చొప్పున హ్రస్వతయ్య, ౫౦ నూ.
 చొప్పునఁ బ్రథమైకవచలోపమును రాగా కంధర' మున్నగు స్త్రీ
 లింగ రూపము లేర్పడును ప్రకృతసూత్రముచేఁ గ్గి బత్వాతిదేశము
 పాక్షికముగఁ జేయఁబడుటచేత కంధరము' మున్నగు రూపము లేర్ప
 డును. (చూ-తత్స-౪౦ నూ) కంధరాదు లాకృతిగణముగాన
 సీమ=సీమము (ఆర-౭ ఆ ౧౭)=(సరిహద్దు) దామ=దామము=
 (పూలదండ)

ద్వి-త్రి-తిస్ర-చతస్ర-ప్రభృతులగు నల్పసంఖ్యా
 వాచకములకును స్మృతో ప్రభృతి శబ్దములకును
 దెల్లనఁ దత్సమరూప విభక్తియోగము లేదు-౬౯.
 (బా-తత్స-లేదు) (వ్యా-సం-౧౬౦ II విష).

ప్రత్యయంతర యోగమున ద్వి-త్రి' ప్రభృతులకు విభక్తి
 యోగము గలదు ఉదా -ద్వికము-ద్వయము-త్రికము-త్రయము-
 త్రితయము- మొ. ద్వాదశులనుటచేత ఏకంబు' అను రూపము

* విభాశబ్దము నిత్యముగాఁ గ్గి బతుల్య మనుటకై సూరి యీ
 విధిని బహుళమనుట సరికాదు-

గలదు స్మృత+ఉ=స్మృతో (స్మరింపఁబడిన శంభువు గలవాఁడు)
 స+ఇ=సే' (మన్మథునితోఁ గూడినవాఁడు) ఋదంతశబ్దములు ఇదంత
 ఇదంత శబ్దములు మున్నగునవి స్మృతోప్రభృతులు

ఇ ది య జ ం త ప్రి క ర ణ ము

ఇ ం క హ ల ం త ప్రి క ర ణ ము

హలంతంబు ప్రధమైక వచనాంతతుల్యం బిందు
 నామం బగు 20 (బా-తత్స-౬౭) (వ్యా-౪౦-౧౬౯
 మొ ౧౭౦ II విష)

రుక్=(కాంతి) - రాత్=(రాజు) ♦ కర్మ - వర్మ=(కవచము)
 మొ శబ్దములు శ్వశ్చింబు దప్ప నకారాంతంబులెల్లఁ బ్రధమైకవచ
 నాంతతుల్యంబులె యగును

౧ విష - సంస్కృత శబ్దములలో నజంతములు మాత్రమే తత్స
 మములగునపుడు సంస్కృత ప్రాతిపదికరూపము తెల్లని నిల్చి యాంధ్ర
 వ్యాకరణకార్యముల నందును హలంతములలోఁ గొన్నిటికి సంస్కృత
 ప్రధమైకవచన తుల్యరూపము ప్రాతిపదికమై నిల్చును కొన్నిటికి సం
 స్కృత ద్వితీయైకవచన తుల్యరూపము ప్రాతిపదికమై నిల్చును సత్య
 చిత్-ఇంద్రజిత్ అను తకారాంతములకును, సకారాంత మహస్మహతీ
 శ్చిములకును ద్వీవిధరూపములునుండు ననఁగాఁ బ్రధమైకవచన తుల్య
 రూపమునను ద్వితీయైకవచన తుల్యరూపమునను ప్రాతిపదికము లుండును.
 అట్లు ప్రధమైకవచనాంత తుల్యరూపమును గ్రహించుటకు వీలులేనపు
 (నిత్యబహువచనాంతత మున్నగు కారణములచేత) డగతికముగ హలంత
 సంస్కృతప్రాతిపదికమై తెల్లనిను ప్రాతిపదికమగును.

♦ సూరి మున్నగు నాధునికు లపరిశీలితముగ మరుత్ -
 వీరుత్' మున్నగువానిని బ్రధమైకవచనాంత తుల్యము లనిరి అట్టి
 కవి ప్రయోగములు లేవు మరుత్తు-వీరుత్తు మున్నగునవి యప
 శ్చిములు

౨ వివ.- ప్రధమైకవచనాంత తుల్య ప్రాతిపదికములు - చాంతములు - రుక్కు=(కాంతి). (రుక్-రుచౌ-రుచః ప్రధ) వాక్కు=(హూట) (వాక్-వాచౌ-వాచః-ప్రధ)

జాంతములు - ప్రధమైకవచనమున 'టా'ంతములుగా నుండు 'జా'ంతశబ్దలు ప్రధమైకవచన తుల్య ప్రాతిపదికములగును రాట్టు=(రాజు), (రాట్-రాజౌ-రాజః-ప్రధ) స్వరాట్టు=(ఈశుడు) స్వరాట్టు=(ఇంద్రుడు) (స్వరాట్-స్వరాజౌ-స్వరాజః-స్వరాట్-స్వరాజౌ-స్వరాజః-ప్రధ) విరాట్టు=(అదిపూరుషుడు) (విరాట్-విరాజౌ-విరాజః-ప్రధ) సమాట్టు=(మండలేశ్వరుడు) (సమాట్-సమాజౌ-సమాజః-ప్రధ) విశ్వస్పృష్టు=(చతుర్ముఖుడు) (విశ్వస్పృష్-విశ్వస్పృశౌ-విశ్వస్పృశ-ప్రధ)

తాంతములు - సంజ్ఞావాచకములు మాత్రమే ప్రధమైకవచన తుల్యములు ఉదా - మహత్తు=(మహద్వాచకము-సాంఖ్యోక్త మహత్తు) 'టిత్తు-కిత్తు-జిత్తు మొ

నాంతములు - శ్వ శబ్దేతరములగు నకారాంతములు ప్రధమైకవచన తుల్యములు (సుత్రామన్) - సుత్రాముడు = (ఇంద్రుడు) (సుత్రామా - సుత్రామాణౌ - సుత్రామాణః) (సుధన్వన్)-సుధన్వుడు=(ఒకరాజు) (సుధన్వా-సుధన్వానౌ-సుధన్వాన్) అనన్జు రానపు డివి సకారాంతములె యగును అపు డంత్యలోపపక్షమున-సుధనుడు-సుధనుపు అంత్యలోపాభావ పక్షమున-సుధనుషు డు మొ (కర్మన్) కర్మము (కర్మ-కర్మణీ-కర్మాణి) (వర్మ) వర్మము=(కవచము) (వర్మ-వర్మణీ-వర్మాణి) (మా-2 విప్రు) (మఘున్) మఘువుడు=(ఇంద్రుడు) (మఘవా-మఘవానౌ-మఘవాన్) మఘువుండు వానికి మార్క-నంగ (అది ౧ ఆ ౮౬) మఘవాన్-మఘవన్తౌ-మఘవన్తః (ప్రధ) అను రీతి రూపములుగల శబ్దమునకుఁ దెలుస విధక్తియోగము లేదు.

సఖిన్ అను నకారాంత ప్రాతిపదికము గలదను శబ్దరత్నాకరము ప్రామాణికము అది 'సఖి' అని ఇ'కారాంతమే హరి శబ్దము

వలెనె దాని రూపములు తెల్లన నుండును 'సఖి' అను అ'కారాంత ప్రాతిపదికమును గలదు ఉదా:-సఖిడు పధిన్=(మార్గము), మధిన్=(కవ్వము) ఋభుక్షిన్=(ఇంద్రుడు) అను సంస్కృతశబ్దము లకుఁ దెల్లువిభక్తుల యోగము లేదు పథము-మధము-ఋభుక్షుడు' అనునీతిని అ'కారాంతములై యవి తెల్లన వాడఁబడును

శాంతములు -దిక్కు=(దిశ) (దిక్-దిశౌ-దిశః)

సాంతనపుంసకములు -సకారాంతములగు సపుంస కామహచ్ఛబ్దములు ప్రథమైకవచనాంతతుల్య ప్రాతిపదికములై యనఁదగును అవి యంత్యసకారలోపము గల్గియు లేకయుఁ దెల్లన వాడఁబడును ఉదా - (ఉరస్) ఉరము=ఉరస్స (సదస్) సదమ=సదస్సు (పయస్) పయస్సు (వయస్)-వయస్సు' అను నీరెంటికి నంత్యలోపము లేదు మొ.

3 వివ -తక్కినవి ద్వితీయైకవచనతుల్య ప్రాతిపదికముగలవై యుండును నకారాంతములలో నొక్క శ్వశబ్దముమాత్రమే ద్వితీయైక వచనతుల్యప్రాతిపదికము-ఉదా - శ్వాసము (శ్వాసమ్-శ్వాసౌ-శ్వాసః-ద్వితీ) (శ్వస్-శబ్దము)

జాంతములు -ప్రథమైకవచనమున కారాంతములై యుండు జకారాంతములు ద్వితీయైకవచనతుల్య ప్రాతిపదికములై యుండును. రుజ=(రోగము) (రుక్-రుజౌ-రుజ-ప్రథ రుజమ్-రుజౌ-రుజః-ద్వితీ) స్రజము=(పూలదండి) (స్రక్-స్రజౌ-స్రజః-ప్రథ స్రజమ్-స్రజౌ-స్రజః-ద్వితీ) విశ్వసృజుడు=(బ్రహ్మ) (విశ్వసృక్ (ముగ్ధ-వ్యా ౨౦౧ సూ-దుర్గా) విశ్వసృజే-విశ్వసృజః-ప్రథ విశ్వసృజమ్-విశ్వసృజౌ-విశ్వసృజః-ద్వితీ) విశ్వసృజలను మునులచే (శాంతి-౨-౮-౨౬)

తాంత-దాంత-ధాంత-హాంత-వస్వంతములు ద్వితీయైక వచనతుల్య ప్రాతిపదికములై యగును తాంత-(గుణవత్)-గుణవంతుడు (గుణవాన్-గుణవంతా-గుణవంతః-ప్రథ గుణవంతమ్-గుణవంతా-గుణవతః-ద్వితీ) (శ్రీమత్) శ్రీమంతుడు (శ్రీమాన్-శ్రీమంతా-శ్రీమంతః-ప్రథ.

శ్రీమస్తమ్- శ్రీమస్తా- శ్రీమతః- ద్వితీ.) (మరుత్)- మరుతులు.
 (దేవతలు-వాయువులు) (మరుతమ్-మరుతో-మరుతః-ద్వితీ) ('మరుత్తు-
 మరుత్తులు' తప్పులు). (సీవృత్) సీవృతము=(దేశము). ('సీవృత్తు'-తప్పు)
 (పరీక్షిత్) పరీక్షితుడు=(అశ్వ 3 ఆ ౧౬౬) (ఒకరాజు) (పరీక్షిత్తు-
 తప్పు). దాంతః-(ఆపద్)-ఆపద. (ఆపదమ్-ఆపదా-ఆపదః ద్వితీ.) (సం
 పద్)-సంపద. (సంపదమ్-సంపదా-సంపదః-ద్వితీ) (సుహృద్) సుహృ
 దుడు=(స్నేహితుడు) (సుహృదమ్- సుహృదా- సుహృదః- ద్వితీ)
 (బ్రహ్మవిద్) బ్రహ్మవిదుడు=(బ్రహ్మజ్ఞాని). (బ్రహ్మవిదమ్-బ్రహ్మ
 విదా-బ్రహ్మవిదః-ద్వితీ) బ్రహ్మవిదుల-(సభా-౨ ఆ ౧౨౧). ధాంతః-
 (వీరుధ్) వీరుధము=(లతాకుండము) (వీరుధమ్-వీరుధా-వీరుధః-ద్వితీ.)
 హంతః-(అనడ్వాహ్). అనడ్వాహము=(ఎద్దు) (అనడ్వాహమ్-అనడ్వా
 హా-అనడ్వాహః-ద్వితీ) (తురాసాహ్) తురాసాహుడు=(ఇంద్రుడు).
 (తురాసాహమ్-తురాసాహా-తురాసాహః-ద్వితీ.) (తురాసాహుడు-
 (శ-ర) తప్పు). (హవ్యవాహ్) హవ్యవాహుడు=(అగ్ని)-(హవ్యవా
 హమ్-హవ్యవాహా-హవ్యవాహః-ద్వితీ.) (ఉపాసహ్) ఉపాసహము=
 (చెప్పు-పాదరక్ష) - (ఉపాసహమ్-ఉపాసహా-ఉపాసహః-ద్వితీ).

వసుప్రత్యయాంత-(విద్వాన్) విద్వాంసుడు. (విద్వాంసమ్-
 విద్వాంసా-విదుషః-ద్వితీ). (ఇది కృదంతము)

౪ వివ :-ఉభయరూపములు :- (సత్యజిత్) సత్యజిత్తు=(ఒక
 రాజు) సత్యజితుడు. (సత్యజిత్ -సత్యజితౌ-సత్యజితః-ప్రథ. సత్యజితమ్-
 సత్యజితౌ-సత్యజితః-ద్వితీ) ఆ. వె సత్యజిత్తు మేన సాయకదశకంబు
 (దోణ-౧ ఆ ౨౮౮). క. కినిసి వెనక్ సత్యజితుని ధనువు నటికి
 (దోణ ౧ ఆ ౨౮౮). క....శౌగ్యో పేతుడు సత్యజితుండను (అది-
 ౬ ఆ-౮౧) ఇట్లు నన్నయ దీనిని ద్వితీయైక వచనతుల్య ప్రాతిపదికము
 గనే వాడును ఇంద్రజిత్తు. ఇంద్రజితుడు. సకారాంత మహాస్మహాతీరూప
 శబ్దములకుఁ బ్రధమైక వచన తుల్యరూపపక్షమున సంత్యలోపము:- అంగి

రు డు ద్విప్రయోగవచన తుల్యరూపపక్షమున - అంగిరసుఁడు మహాతీ
రూప - అప్పరి - అప్పరసలు

౫ వివ - అలంతి యగతికస్థలములందు సంస్కృతహలంత ప్రాతి
పదికమె నిల్చును (అప్) అప్ప=(జలము) అప -(ప్ బ) అప (ద్వి బ)
నిత్యబహువచనము (కించిత్) కించిత్తు=(ఇంచుక) (అవ్యయము)
(కిన్) కిమ్మ=(ఏమి)-(అవ్యయమా)

౬ వివ - సంస్కృత ప్రధమైకవచనము తుదిహల్లు చర్తము
తోను (చక్-సంస్కృత ప్రత్యాహారము పరుషములతోను అనుట
సుకరము) జస్త్యముతోను (జస్ సంస్కృతప్రత్యాహారము- సరళము
లతోను అనుట సుకరము) నున్నపు డందలి చర్త్య (పరుష) రూపము
వంటిదె యెల్లఁ గాఁగితిపదికాంతహల్లయి యుండును ఉదా - (రుక్-
రుగ్ రచౌరుచ -ప్రధమ) రుక్కు=(కాంతి) మొ

౭ వివ - సంస్కృతశబ్దమునకుఁ బుంలింగరూపమున్నపు డితర
లింగరూపములున్నను పుంలింగరూపమువంటిదే ప్రాతిపదిక మగును
ఉదా - శ్రీమంతుడు-శ్రీమంతురాలు-శ్రీమంతము (కులము) గుణ
వంతుడు-గుణవంతురాలు-గుణవంతము (వంశము) స్త్రీత్వమున వీని
బ్యంతములు ప్రత్యేకప్రాతిపదికము లగును ఉదా - శ్రీమతి=(శ్రీమం
తురాలు) గుణవతి=(గుణవంతురాలు)

కర్మాదిశబ్దములకు పుంలింగరూపమే యుండదు అవి నిత్య
నపుంసకములు-కాన నపుంసకలింగ తుల్యరూపమే వాని ప్రాతిపదిక
మగును ఉదా - (కర్మన్) కర్మము (కర్మ-కర్మాణీ-కర్మాణి (వర్మన్)-
వర్మము (కవచము) (వర్మి-వర్మాణీ-వర్మాణి) (మనన్) (మన -మనసీ-
మనాంసి ఇట్లే అప్పరశబ్దము నిత్యస్త్రీలింగము-(అప్పరన్) అప్పర-
అప్పరస (అప్పరా -అప్పరసౌ-అప్పరస -ప్రధ అప్పరసమ్-అప్పరసౌ-
అప్పరస -ద్విప్రీ)

ఉగాగమంబును ద్విత్వంబును దుదిహల్లున కగు ౭౧

(పా-తత్వ-౬౮) (వ్యా-సం-౧౬౯ మొ ౧౭౦ II వి)

ఉగాగమాంతంబులకు ఇ-గ్లౌ సూత్రముచేతఁ బ్రథమైకసచన
లోపంబగు రుక్కు=(కాంతి) రాట్టు=(రాజు) ఉగాగమంబు లేవింజేసి
నాంతంబుల కస్త్రీలింగములకుం బృథమైకవచన లోపంబు లేదు సుధ
న్వ డు=(ఒకరాజు) సుత్రాముఁడు=(ఇందు)ఁడు వర్మము = (కివ
చము) కర్మము-మొ

దీర్ఘంబుమీ ది హల్లునకు ద్విత్యంబు వై కిల్పికంబు

౨౨ * (బా-తత్వ-౨౯) (వ్యా-సం-౧౬౯ మొ ౧౭౦ II వి)

వాక్కు=వాకు=(మాట) స్వరాట్టు=స్వరాట=(పరమేశ్వరుఁడు)
దీ కిందు)ఁని యర్థము వ్రాయుట (శ - ౪) సరికాదు స్వరాట్టు =
స్వరాట=(ఇందు)ఁడు

తక్కినమతుబాదికంబు ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యంబు

నామం బగు ౨౩ (బా-తత్వ-౨౦) (వ్యా-సం-౧౭౧ I వి)

శ్రీమత్తమ్-గుణవత్తమ్-విద్వాంసమ్-అనడ్వాహమ్- శ్వాసమ్-
ఉపాసహమ్-అప్పరసమ్-ఇత్యాదులు

వాని యంతిమ మకారంబునకు లోపంబగు ౨౪

(బా-తత్వ-౨౧) (వ్యా-సం ౧౭౧ I విష)

శ్రీమంత-గుణవంత-విద్వాంస-అనడ్వాహ-ఇత్యాది- వీని కజం
తంబులకుం బోలే డుజాదులు యధారోగ్యంబుగా నగు అతఁడు
శ్రీమంతు డు ఇత డు గుణవంతు డు వాని వంశము శ్రీమంతము
వీని వంశము గుణవంతము విద్వాంసు డు-విద్వాంసము అనడ్వాహము-
శ్వాసము-అప్పరస ఏక్ష్యమణిలక్షణముచే (తత్వ-౨౬ సూ) స్త్రీత్వం
బున మతుబాదికంబులు జ్యంతంబులె యిందు గృహింపఁబడు శ్రీమతి-
గుణవతి-విదుషి-శుని మహతి వాచ్యం బగునపుడు శ్రీమంతురాలు-
(సంధి-౨౯ సూ) గుణవంతురాలు-విద్వాంసురాలు అనియు బ్రయో
గింపఁదగు

౧ వివ - వెనుక వివరించిన రీతిని (తత్వ 2౦ సూ 3 వివృతి) సకారాంతాదు లిందుఁ జేర్చవగును వీని సంస్కృత ద్వితీయావిభక్తి రూపములు సెను నుదాహృతములయ్యెను (తత్వ-2౦-3 వివరణము).

ముదామంకుఁ బ్రధమైకవచన లోపము లేదు 2౫

(బా-తత్వ-2౨ సూ) (వ్యా-సం-౧2౨ I వి)

ముదము-సృజము-ఉపాసహము (పాదరక్ష-చెప్పు)

౧ వివ - ను దాదులు స్త్రీలింగములు వీనికి తత్వ-౧౮ సూత్ర ముచేఁ బ్రధమైకవచనలోపము గల్గును గాన దాని కపవాదముగా నీ సూత్రము వచింప బడెను ఇవి ద్విప్రయోకవచనతుల్య ప్రాతిపదికము గలవి (ముదమ్-ముదౌ-ముద - ద్విప్ర సృజమ్ - సృజౌ - సృజః - ద్వి ఉపాసహమ్-ఉపాసహౌ-ఉపాసహ - ద్విప్ర)

౨ వివ - ఋత్విగాదులకుఁ బ్రధమైకవచనతుల్య ప్రాతిపదిక ములు లేవు ఋత్విక్కు-నీవృత్తు అను కవిప్రయోగములు లేవు * ఇవి ద్విప్రయోకవచనతుల్య ప్రాతిపదికములు మాత్రమే గల్గియుండును-*

3 వివ - వానుమానుఁడ-భగవానుఁడు-ప్రశానుఁడు=(శాంత) మున్నగు రూపములు కవి ప్రయోగములందు లేవు-* వీని ప్రధమైకవచ నము లోపించిన ఉ గాగమాంతములపైని మరల డబ్బు నిల్పుట యసంభవము హనుమంతుడు-మొ గాదువులు

* సూరి యుదాహరించిన ఋత్విక్కు- నీవృత్తు వీరుత్తు మున్న గునవి కవిప్రయోగదృష్టములుకాలేదు స్వక్కుల విజిచి ఋత్విక్కుల బాధించి (వరాహపురాణము ౫ ఆ ౧౧) అను పాఠ మగుపడుచున్నది ఇట సృజములఁ జెడిచి ఋత్విజులను బాధించి అని కవి ప్రయోక్త పాఠమై యుండును భారతమం దంతటను ఋత్విజు డు అనియే ప్రయోక్తమైయున్నది లేదా దీని సత్యజిదాదులలోఁ జేర్చవలెను ఇ న్నెల్ల

136 (తత్స-౨౬-౨౨ సూ) కొన్ని సకారాంతముల స్త్రీత్వాదిదేశము

అశ్వత్థామాదులకు స్త్రీత్వం బగు ౭౬ తత్స-౨౪
సూ) (వ్యా-సం-౧౭౪ I సూ) *

సకారాంతములగుటచే (తత్స-౬౭ సూ) నీ యశ్వత్థామాదులు
ఏధమైకవచనతుల్య పా్తిపదికములె స్త్రీత్వాదిదేశముచేత ఉత్ప-
డుజులు లేవని యెఱుంగునది అశ్వత్థాష- (దోణ- ఆ ౩౧౧)
యువ=(యావనముగలవాడు) యజ్వ (మనుచ-౧ ఆ ౪౩)-(యజ్ఞము
చేసినవాడు) కృష్ణవర్త= (అగ్ని) (వసు ౪ ఆ ౩౬) ఇత్యాదులు
మహద్వాచకమై పుంలింగంబగు బ్రహ్మశబ్దమునకు

స్త్రీత్వంబగు ౭౭ (బా-తత్స-౭౬ (వ్యా-సం-౧౭౬ వి)

బ్రహ్మ ఈశబ్దము చతుర్ముఖ=(బ్రహ్మదేవుడు) ఋత్విగ్విశ్వి
లకు వాచకము తత్స-తపో-వేద-యోగ-(విషయభాది) వాచకంబగు
నేని బ్రహ్మము నా బదు

ద్వితీయైకవచనతుల్య పా్తిపదికములు గలవి గాన ఋత్విజుడు-నివృ
తము-వీరుధము మున్నగు రూపములు మాత్రమే నాధువులు ఋత్వి
జుడు (సభా ౧ ఆ ౧౧ ప) (సభా ౨ ఆ ౪ ప) గమికర్మీకృత
నైక నీవృతుడనై (నైష ౨ ఆ ౨౧ ప) కాన ఋత్విగామలు
ద్వితీయైకవచనాంతతుల్యములు విభాష నగు (బా-తత్స-౭౩ సూ) అను
సూత్రము ప్రాత్యాఖ్యాతమయ్యెను అట్లే హనుమానుడు-భగవా
నుడు-పౌశానుడు మొదలై నివియు నవశబ్దములె కాన ఒకా
నొకచో గుహత్వంబునందు మఱుప్తకారంబున కానాదేశంబు విభాష
నగు (బా-తత్స-౭౪) అనునదియు బ్రాత్యాఖ్యేయమే అహోబలుడు
-సూచిమంచి తిమ్మకవి మున్నగువారి యనురోధమున నిట్టి ప్రమాదములు
గల్గియుండును

* సూరి విశ్వకర్మాదులకని సూత్రించెను విశ్వకర్మ్యుడనియు
గలదు గాన విశ్వకర్మశబ్దము ఆత్మాదులలోనిది (ప్రథ-శబ్ద-౨౭
సూ) విశ్వకర్మని (ఉ-హరి ౪ ఆ ౪౫ ప)

ఆత్మాదులకు స్త్రీత్వంబు వైభాషికంబు 2౮ (బా-
తత్స-22) (వ్యా-౧౦- 22 విష) ౧

ఆత్మాదిక మాకృతిగణము ఆత్ముడు (అశ్వ ౨ ఆ ౧2),
ఆత్మము ఆత్మ (శాంతి ౫ ఆ ౬౦3) విశ్వకర్మ-(ఆది-౮ ఆ 2౧)
విశ్వకర్ముడు నీ విశ్వకర్మునికూ తు (ఉ హరి ౪ ఆ ౪౫) పూష-
డు=పూష (కాశీ) సూర్యనర్ముడు=సూర్యవర్మ కేతువర్ముడు=
కేతువర్మ తిక్క-శర్ముడు=తిక్క-శర్మ అణిమము=అణిమ (అణు
త్వము) గరిమము=గరిమ (గొప్పతనము) మొ ఇమనిజంతములెల్ల.

సుత్రామాదు ౬-త్మాదులలోను నశ్వత్థామాదులలోను జేర
మింజేసి వానికి స్త్రీ సమరూపములు లేవు ఉదా -సుత్రాముడు-
సుధన్వుడు-కర్మము-వర్మము మొ

పులింగమును జేతనార్థకమును నయి స్వార్థవరం
బగు రాజశబ్దము రాజ నాబడు 2౯ (బా-
తత్స-2౮) (వ్యా- 1౦-౧2౮ I వి) †

రాజు=(జేడు) ఖగరాజు (గరుత్మాంతుడు) రాజుచేత-ఖగ
రాజుచేత మొ అశ్వరాజు=(అశ్వశ్రేష్ఠము) (ఆర 3 ఆ ౬3 న).
(ఇదట మహద్వివక్షయులేదు అమహత్తగు నశ్వరూపమే వివక్షి
తిము) కేవలము నచేతనత్వమున మాత్రమే పృక్షరాజము అని

-- విశ్వకర్మ-పూష మన్నగువానికిని స్త్రీత్వము వైభాషికమే
కాననివి ఆత్మాదుల లోనివే నీ విశ్వకర్మునికూ తు (ఉ హరి ౪ ఆ ౪౫)
విశ్వకర్మ (ఆది ౮ ఆ 2౧) పూష మకరస్థుడు (కాశీ) ఇట్లగుటచేతనే
సూరిసూత్రము సరికాదు. దీనిని బహుళప్రయోజమును లేదు

† సూరి మహత్త్వంబున అనుటచేత అశ్వరాజు (ఆర-3
ఆ ౬3) అను నన్నయ ప్రయోగమే కుదురదు ఈ ప్రయోగము
నందు మహద్వివక్షయు లేదు అశ్వశ్రేష్ఠమని యర్థమున్నను నమ
హత్తుగానే యున్నది పురుషతా వివక్షయే లేదు

ము వర్ణకాంతమై యుండును న్వార్థపరము కానపు డన గా నువ
సర్జనత్వమున (రాజు అనుదానికిఁ గ్రియాన్వయము లేనపుడు బహు
(వీహ్యదులలో) రాజు అనునిపాత ముండదు ఉదా -హతరాజు డు
పరశురాముఁడు వచ్చెను హతరాజుఁడు=చంపఁబడిన రాజులు గల
వాఁడు) పుంలింగ మనుటచేత రాజ్ఞి-సురాజ్ఞి అని స్త్రీత్వమున
నుండును

౧ వివ -తిత్పుకుషాదులలో వచ్చు టవ్ అను సమానాంత
(పత్యయము వచ్చునపుడును రానపుడును రాజు అను నిపాతిరూప
మే నిల్చును రాజు-ఖగరాజు-అశ్వరాజు మొ

౨ వివ - రాజు-హతరాజుఁడు మున్నగునవి సంస్కృతసమ
ములు గాన వానిలోని జ కారము తాలవ్యమై రాజు శబ్దభవమగు
రాజ్ అను వికృతిరూపముగోని జ కారముమాత్రమే దంత్యము
(చూ-౪౦జ్ఞ-౧౦ సూ)

జగచ్ఛబ్ద తి కారమునకు నిత్యముగాను* నింద్ర)

జిచ్ఛబ్ద తకారమునకు వై కల్పికముగాను లోపంబగు

౨౦ (బా-తత్స ౨౯) (వ్యా సం-౧౨౯ I వి)

జగము ఇంద్రజి-ఇంద్రజిత్తు తకారలోపాభావపక్షమున దీనికి
సత్యజిచ్ఛబ్దమునకువలెనె ద్వితీయైకవచనత్వల్య ప్రితిపదికరూప
మను గలదు ఇంద్రజితుఁడు (తత్స ౨౦ సూ ౧-౪ వివ) (ఇంద్ర)
జిత-ఇంద్రజితౌ-ఇంద్రజితః-ప్రథ ఇన్ద్రజితమ్-ఇన్ద్రజితౌ-ఇన్ద్రజిత -
ద్వితీయావిధక్తి)

౧ వివ -ప్రథమైకవచనము లోపించిన ఉ గా గమాంత
ములపై (చూ-తత్స ౪౫-౨౧ సూ) మరల డుజ్ఞు నిల్చుట కేవల

* జగత్తు అను రూపము సంకీకరించి దీని త కారలోప
మును వైకల్పికమెయని సూరి సూత్రించెను కాని యట్టి ప్రయోగము
కానరాదు జగత్తు అనునదియు సపశబ్దమే యననగును

(తత్ప-౧౧-సూ) ఇంద్రజిత్తు డు అగ్రాహ్యము-సాంతామహత్తులు 189

ము నసంభవమగుటచే 'ఇంద్రజిత్తు డు అను రూపము సరికాదు కాని కొండలు సామాన్యకవు లద్దానిని బ్రయోగించిరి అట్లయి నను నట్టి డు మంతరూపము గ్రాహ్యముగాదనుటయె లెస్స నామాన్యకవి ప్రయోగములు -చ గోనకొని యింద్రజిత్తుని తల (భాస్కర యుద్ధ-౧౩౭౮ అయ్యలాభ్యునిది) ఆ నె ఇంద్ర జిత్తుడప్పు డినకులోద్భవునిచే (మొల్ల రా-యుద్ధ గా-గు-ప్ర) తత్ప ౭-సూ) ద్విపద శ్రీమించు నయ్యింద్రజిత్తుని నగరు. (రంగ-రా సుందరకాం ౨౭౯ పు యూని-ముద్రా)

౨ వివ - జరచ్ఛబ్దము నీ నూత్రీమందుఁ జేర్పనక్కఱ లేదు. ఉ శనుఁ డతనికి శాపమిచ్చె జరుఁడై యుండన్ (వి-పు-౬ ఆ) అను పద్యమున 'జరుఁడు అనునది కవి ప్రయుక్తవారము కాదు. జరియై అనునది కవి ప్రయుక్తము జరీ త్రి వృద్ధే ఇతి హేమ చంద్రః (శబ్దా-చిం)

సాంతంబుల తుది సకారంబునకు లోపంబు నైక
ల్పికంబు పయః ప్రభృతులకు సకారలోపంబు లేదు
౧౧ * (బా-తత్ప ౧౦ సూ) (వ్యా-సం-౧౦౦.వి)

ఉరము=ఉరస్సు వక్షము=వక్షస్సు అర్చి=అర్చిస్సు ధనువు= ధనుస్సు ఆయువు=ఆయుస్సు హవి=హవిస్సు పయ ప్రభృతులకు - పయస్సు-వయస్సు-అయస్సు=(ఇనుము) సరస్సు=సరము అను దానికి సకారలోప మర్వాచీనము - చ కో మలి నగు చంద్రికా విసరమాసరమా సరమా సునాభి (సత్యభా-౧ ఆ)

౧ వివ - అర్చిష్-ధనుష్-ఆయుష్ మున్నగువానికి షత్వము గల్గకుండఁగ నే యీ ద్వివ్యోత్పములుగాని సలోపముగాని వ ర్తిల్లును ఉరిః ప్రభృతులు నిత్యనపుంసకములు గాన నపుంసక ప్రధమైకవచ

* ఇట్లు వివరించి చెప్పటకు వలనుపడియుండఁగా సకారాంత ములకై సకారలోపము బహుళమని సూరి సూత్రించుట సరికాదు

నతుల్యరూపమే వానికిఁ బ్రాతిపదికము నిల్చును (చూ-2౦ నూ 2 వివ) (ఉరః-ఉరసీ-ఉరాంసి-ప్ర) సకారాంతముల సకారమునకు ద్విత్వోత్పత్తిములు గల్గుట కనుకూలముగా నట్టి సకారమును విసర్గము చోట గ్రహింపవలెను (ఇచటి బా-గు-ప్ర) సరికాదు చూ వ్యాసం ౧౮౦ వివ)

మహాన్మహాతీ వాచకములగు * నాంతంబుల కంత లోపంబెని ద్వితీయైకవచనాంత తుల్యత్వంబే నగు ౮౨ (బా - తత్స ౮౧ నూ) (వ్యా - సం ౧౮౧ వి)

అంగిరుడు = అంగిరసుడు ఉగ్రశ్రీవుడు = ఉగ్రశ్రీవసుడు ఉర్ధ్వరేతుడు = ఉర్ధ్వరేతసుడు అప్పర = అప్పరస దుర్వాస మున్నగు (దుర్వాసుడు) అ కారాంత శబ్దములును గలవు

౧ వివ - ఏతత్సూత్ర విధానమే వీని కంత్యలోపాభావ ద్విత్వోత్పత్తిములు (మహాన్మహాతీ వాచకములకు) గల్గనేరవని విశదీరించుచున్నది విశ్రవసు (భాస్కర - యుద్ధకాం - ౧౨?౮ మణిక ప్రతిలో ౧౨౮౩ ప అచ్యుతార్యునిది) అను కీతిగల సామాన్య కవి ప్రయోగములు సాధువులు కానేరవు నత సుమనస్సునకు (ఆము-౬ ఆ - ౯౯) అనునది కవి ప్రయుక్త పారముకాదు నత సుమనస్కునకు అనునది కవి ప్రయుక్తపారమై యుండును ఆ విర్భావమును బొందె విశ్రవసు (కాశీ ౪ ఆ-౧౩౮) అనునది కవి ప్రయుక్తము కాదు ఆ విర్భావమును బొందె విశ్రవసుడు అనునది కవి ప్రయుక్త పార మనిదగును

* సూరి మహాతీవాచకములకును మహాత్ములవంటి కార్యమగు నని సూత్రింపకుండుట సరికాదు అప్పర = అప్పరస (ఆది - ౫ ఆ ౧౯౫) తపన తేజ = తపన తేజస (ఆర - ౨ ఆ ౨౫౯)

వేధ - పురోధ † ౮౩ (బా తత్స ౮౨) వ్యా-
సం - ౧౮౨ I విష)

వేధస్-పురోధస్ అనువానికి నిత్యముగా స లోప స్త్రీత్వ
ములు దీనిచే నిపతింపబడినవి

౧ విష - (వేధా - వేధసా - వేధస - ప్రధమా) (పురోధాః -
పురోధసా - పురోధస - ప్రధమా) = (పురోహితుడు) వేధ (శాంతి
౨ ఆ ౨౩౨) పురోధ (శాంతి ౨ ఆ ౩౧=)

మన ప్రభృతుల స కారంబునకు ద్విత్వంబు
విభాష నగు ౮౪ (బా-తత్స ౮౩) (వ్యా-సం-౧౮౩
I వి

మనసు=మనస్సు-(రాఘ-౧ ఆ ౩౧) శిరసు=శిరస్సు సదసు=
సదస్సు వీనికి స లోపపక్షమున-శిరము-సదము మొ

౧ విష - హ్రస్వముమీఁది హల్లునకును ద్విత్వము పాక్షిక
మగుట విశేషము (చూ-తత్స-౭౨ నూ)

దివ్ అను శబ్దమునకు * దివి యగు ౮౫

(గాల-తత్స-౮౪) (వ్యా-సం-౧౮౪ I వి)

దివి-దివులు స్త్రీలింగ ప్రధమైకవచనలోపము) ద్యో-దివ్
అను రెండు శబ్దములు గలపుగాని ద్యో శబ్దమున కాంధ్రీ విభక్తి
యోగము లేదు దివికిఁ జనిన (ఆది ౭ ఆ ౧౩౩)

† పురోధసుఁడు అను రూపాంతరమును సూరి యంగీకరించి
నిపతించెను కాని దానికి మహాకవి ప్రయోగము కానరాదు

* సూరి హృది అను శబ్దము నంగీకరించి ద్యుహృచ్ఛబ్దం
బులకు దివి హృది యగు అని సూత్రించెను ఇది నిరాధారము
హృది శబ్దము కవి ప్రయోగ సమ్మతము గాదు దివి-దివులు తద్ద
వముల నెడి యాంధ్రీనామ సంగ్రహము తప్పు భూ దివో స్తు జ్ఞాన
స్తోత్ర (ఆం-చిం)

స్త్రీలింగంబు లెల్ల స్వస్వనియతంబులగు స్త్రీ
 ప్రత్యయంబులం గూడి యందుఁ బ్రవర్తిల్లు ౮౯
 (బా-తత్స-౮౯) (వ్యా-సం ౧౮౨ I వివ)

నామము	స్త్రీ ప్రత్యయాంతము	తత్సమరూపము
కర్తృ	కర్త్రీ	కర్త్రీ
జనయిత్రి	జనయిత్రీ	జనయిత్రి
భాగ్యశాలిన్	భాగ్యశాలినీ	భాగ్యశాలిని
బుద్ధిశాలిన్	బుద్ధిశాలినీ	బుద్ధిశాలిని
శ్రీమత్	శ్రీమతీ	శ్రీమతి
గుణవత్	గుణవతీ	గుణవతి
విద్వత్	విదుషీ	విదుషి
వనజముఖ	వనజముఖీ	వనజముఖ
	వనజముఖా	వనజముఖ
మీననేత్ర	మీననేత్రీ	మీననేత్రి *
	మీననేత్రా	మీననేత్ర

౧ వివ - ఆ-ఈ-ఊ మున్నగు స్త్రీ ప్రత్యయములు సం
 స్కృతవ్యాకరణ ప్రసిద్ధములు ప్రాతిపదిక గ్రహణే లింగ విశిష్ట
 స్యాపి గ్రహణమ్ అను న్యాయముచో పునః స్త్రీప్యనున స్త్రీ ప్రత్య
 యాంత ప్రాతిపదికములనె గ్రహించి యట్టి ఆ-ఈ-ఊ అను దీర్ఘ
 ములను తత్స-౮౯ సూత్రము చొప్పున ప్రాస్వములుచేసి ప్రకృయ
 నడపుట సంప్రదాయము కృత్తిద్ధితాంతమునలెనె యీ స్త్రీ ప్రత్య
 యాంతములను సంస్కృత వ్యాకరణమునుండియె గ్రహింప
 నగును అట్టి స్త్రీ ప్రత్యయములు ది జ్ఞాత్రీముగ నిటఁ గొన్ని వివ

* పాణినీయము ననుసరించి సూరి మీననేత్రీ-పద్మనేత్రీ
 మున్నగునవి యసాధువులని తలంచుట సరికాదు ముగ్ధబోధ వ్యాక
 రణము ౨౯౫ సూత్రపు వ్యాఖ్యలో నేత్ర శబ్ద మంగాదులలోఁ
 బేర్కొనఁబడెను

రింపఁబడును (వ్యా-సం-౧౮౫ I వి) అట్టి స్త్రీ ప్రత్యయములె
(తత్స-౨౯ నూ) నెనుకటి నూత్రపు వివరణమునఁ గొన్ని ప్రదర్శిం
ప బడినవి వానిని మున్నుండు వివరించెదను

స్వప్రాది భిన్నములగు 'ఋ కారాంత శబ్దములు

స్త్రీత్వమున ఈ ప్రత్యయము నందును ౨౭

ఉదా - (కర్తృ-కర్త్రీ)=కర్త్రీ=(చేయునది) (జనయిత్వ-జన
యత్రీ) జనయిత్రి=(తల్లి) స్వస్థ మున్నగు ఋకారాంతముల కట్లు
ఈ ప్రత్యయము రాదు స్వప్రాదులు-స్వస్థ)(స్వసా-స్వసాకా-
స్వసార) స్వస=(చెల్లెలు (ననాస్త్వ-ననాస్త్వా) ననాంద=(మగని
శోఽబ్బువువు (దుహితృ)-(దుహితా) దుహిత=(కూతురు)(యూత్రి)
-(యూతా)-యూత=(శోడికోడలు) (మాత్రి)-(మాతా)-మాతీ=
(తల్లి)-(వీనికెల్ల-తత్స-౨౩ నూ- చొప్పున ఆ అత్వము వచ్చును)

నకారాంతములకు స్త్రీత్వమున ఈ ప్రత్యయ

మగును ౨౮

ఉదా -(భాగ్యశాలిన్-భాగ్యశాలినీ) - భాగ్యశాలిని (బుద్ధి
శాలిన్-బుద్ధిశాలినీ)-బుద్ధిశాలిని మొ

ఉ-ఋ అనునవి యిద్వర్ణముగాఁగల కృత్తద్ధిత

ప్రత్యయాంతములు స్త్రీత్వమున 'ఈ ప్రత్యయము
నందును ౨౯

'మతు-వతు-వసు మున్నగునవి ఉ వర్ణ మిద్వర్ణముగాఁ
గలవి ఉదా -(శ్రీమతీ)=శ్రీమతి (గుణవతీ)=గుణవతి (విదుషీ)=
విదుషి శత్రు ప్రత్యయము ఋవణ్ణేత్తు - (వచన్తీ)-వచన్తి=(నండు
చున్న స్త్రీ)

అసంయోగోపధకములగు న్వాంగవాచకముల కుప

సర్జనత్వమున (అన్యపదార్థ పా)ధాన్యమున=బహు

వీహిని) స్త్రీత్వమున ఈ ప్రత్యయము నైకల్పిక

ముగా నగును ఈ ప్రత్యయము రానిపక్షమున ౯౩

సూ చొప్పున 'ఆ' ప్రత్యయము వచ్చును-౯౦

(వనఙముఠీ) వనఙముఖి=(పద్మమువంటి ముఖము గలది)(ననఙముఖి) వనఙముఖి (మీననేత్రీ)-మీననేత్రీ=(చేపవలె సోగయగు కన్నులుగలది) (మీననేత్రా) మీననేత్రీ

అంగాది శబ్దములు సంయోగోపధకములయ్యు నట్టి స్వాంగవాచకత్వమున నుపసర్జనత్వమున స్త్రీత్వమున ఈ ప్రత్యయమును నైకల్పికముగా నందును పక్షమున ఆ ప్రత్యయము నందును (౯౩ సూ) ౧౧
(చూ-సంజ్ఞా ౧౦ సూ టిప్ప ఉపధ)

(కృశ క్లీ) కృశాంగి (కృశాజ్ఞా) కృశాంగ=(కృశించిన యంగములు గలది) అంగ-ఆంత్ర = (పేవులు) దంత-కంఠ-శృంగ- (కొమ్మ) కర్ణ-ఓష్ఠ=(పెదవి) పుచ్ఛ=(కోక) నేత్రీ-గాత్రీ=(అనయ వము) జంఘ=(పిక్క) అనునవి యంగాదులు (చూ-ముగ్ధ-వ్యా. ౨౬గీ సూ-వ్యాఖ్య)

నాసికోదరశబ్ద భిన్నములగు త్రౌడ్యచ్చులుగల స్వాంగవాచకమున కుపసర్జనత్వమున స్త్రీత్వమున ఈ ప్రత్యయము రాదు రానపుడు ఆ ప్రత్యయమే వచ్చును (చూ ౯౩ సూ) ౯౨

(సుజఘరా)-సుజఘన=(లెస్సయిన నడుము గలది) నాసికోదర -(తుఙ్గనాసికీ)-తుంగనాసికీ=(తుఙ్గనాసికా)-తుంగనాసిక (కృశోదరీ)=కృశోదరీ కృశోదరా=కృశోదర (కృశించిన ఉదరము గల స్త్రీ)

అకారాంత పా'తిపదికములకును అజాది శబ్దములకును స్త్రీత్వమున 'ఆ'ప్రత్యయ మగును ౯౩

[19] (తత్ప ౯౮-౭ నూ) నకారాంతముల స్త్రీప్రత్యయములు 145

అజా మలకు జాతివాచకత్వాదులచే (తత్ప ౧౦౨ నూ)
ఈ ప్రత్యయము వచ్చును గాన నందుల కనవాదముగా 'ఆ ప్రత్య
యము దీనిచే విధింపఁబడెను

ఉదా - (ఖటౌ ఖటౌ)=ఖట్వ=(మంచము) (అజ - అజా)
అజ=(మే క) (అశ్వ-అశౌ)=అశ్వ=(ఆ దుగ్గుట్టము)

కొన్ని హలంతములకు స్త్రీత్వమున ఆ ప్రత్యయ

మగును ౯౮

ఉదా - (దిక్=దిశ్=దిశా)=దిశే (వాక్ = వాచ్ = వాచా) =
వాచ (వసు-౩ ఆ ౧౦౧)

అన్ అనునది తుదిని గల బహువ్రీకిని మన్
అనునది తుదిని గలవానికిని (నకారాంతములయ్య) ఈ
ప్రత్యయము రాదు వీనికి డా ప్రత్యయము వై కల్పి
కముగ నగును ౯౯

ఇందలి డ కార మిద్వర్ణము డకార విత్తుగాఁ గలది పరమగు
నపుడు ముందటి శబ్దపు తొదియచ్చు మొదలొక్కన్న భాగము లోపిం
చును ఉదా - (సీమన్-సీమ్+ఆ=సీమా) సీమ్=(నరిహద్దు) సురాజక్+
ఆ=సురాజ్+ఆ=సురాజా)=సురాజ=(మంచిరాజు గల భూమి) 'డా'
రానివత్తుమున నవి నకారాంత స్త్రీలింగములుగనే నిల్చును ఉదా
(సీమన్-సీమా) సీమ్ (సురాజ్-సురాజా) సురాజ

ఉపధాలోపముగల అన్ అనునది తుదిని గల శబ్ద

ములకు స్త్రీత్వమున ఈ ప్రత్యయ మగును ౯౬

(మా ఉపధ సంజ్ఞా ౧౦ నూ-టివ్వణము)

ఉదా - (సురాజ్ఞ్-సురాజ్ఞ ఉపధాలోపము లేనపుడు మీ ది
సూత్రము చొప్పున సురాజ అనియే యగుట

ఉకారాంతములగు బహు మున్నగు శబ్దములకు

స్త్రీత్వమ న ఈ ప్రత్యయము విభాష నగును ౯౭

ఉదా - (బహ్-బహ్వి) (బహు) బహుష్ట మొ-

క్తిన్ ప్రత్యయభిన్నమగు కృదంతకారమునకు ఈ
ప్రత్యయము నైకల్పికముగా నగు ౯౮

(రాఁ) - (రాఁ) రాఁ క్తిష్ణంతములకు - కృజి - (కార్య) నసతి
= (స్థానము వీనికి ఈ ప్రత్యయము రాదు -

పురుషవాచకమునకు దదీయభార్య యర్థమగునపుడు

ఈ ప్రత్యయ మగును - ౯౯

ఉదా - (గోప) = గోపి - (గోపురి భార్య) ఇంకను విశేషములు
గువు (ఉపాధ్యాయుని భార్య) = ఉపాధ్యాయాని = (మాతులుని భార్య)
మాతులాని (ఇందుని భార్య) = ఇందాని (యశావనముగల స్త్రీ) =
యువతి (అంతర్వత్స) = అంతర్వత్స = (గర్భిణి స్త్రీ) మొ -

ష కారము - టకారము నిద్వర్ణముగాఁ గల ప్రత్య
యముతో గూడిన శబ్దములకు స్త్రీత్వమున ఈ
ప్రత్యయమగును ౧౦౦

ఉదా - పిత్తు (నర్తకి) = నర్తక = (నాట్యము చేయు స్త్రీ) ఇది
స్థూల ధాతువుమీద ఘ్ట ప్రత్యయము నిల్చునది) టిత్తు - (పచ్చ
మీ) = పంచమి = (అయిదవది) (ఇది పచ్చి శబ్దముయొక్క పూర్వ
కార్యక మ్ ప్రత్యయమున దూపము) టకారపిత్తు తదితాంతము

గౌర మొదలగు శబ్దములకు స్త్రీత్వమున ఈ

ప్రత్యయ మగును ౧౦౧

ఉదా - గౌర - గౌరీ = గౌరి నద - నదీ = నది మొ

జాతి వ్యాజకములగు ఆ శారాంతములకు స్త్రీత్వ

మున ఈ ప్రత్యయ మగును ౧౦౨

ఉదా - (మృగ - మృగీ) = మృగీ - (ఆడు లేడు) (హంస - హంసీ) =
హంసీ = (ఆడు హంస) నిత్య స్త్రీలింగముల కిది రాదు - (బహుకా) =
బహుక - (ఆడు కొంగ) యకారోపధి శబ్దములకు రాదు - (క్షత్రియా) =
క్షత్రియ = (రాజ స్త్రీ)

ఉకారాంత గుణ వాచకములకు శ్రీత్వమున ఈ ప్రత్యయము విభాష నగును ౧౦౩

ఉదా - (మృద-మృద్వీ)=మృద్వి=మృదువు

యకారోపధకము కానట్టి ఉ కారాంత మనుష్య జాతివానికి శ్రీత్వమున ఉ ప్రత్యయ మగును ౧౦౪

ఉదా - (కురూ)=కురువు=(కురుదేశ రాజ శ్రీ) మనుష్యుల జాతికి రాద - (తెను)=ధేనువు-(ఆవు) యకారోపధకమునకు రాదు - (అధ్యయ) అధ్యయవు=(అధ్యయ శాస్త్రాధ్యాయుని యగు శ్రీ)

రజ్జు ప్రభృతి బద్ధింపబడినవి నచ్చా వాచకము లయిన ఉ కారాంతములకు శ్రీత్వమున ఈ ప్రత్యయ మగును ౧౦౫

ఉదా - (కర్కశ్శూ) కర్కశువు=(కేగు) రజ్జుదులకు ఉ ప్రత్యయము రాదు - (రజ్జు)=రజ్జువు=(తాడు)

మహిమరంబులగు శ్రీలింగంబు - విశేషణంబులకుఁ గ్లీబత్వంబు విభాష నగు ౧౦౬ (బా-తత్స-౧౬ సూ) (వ్యా-సం-౧౦౬ III IV వి)

పద్మలత మనోహరి=పద్మలత మనోహరిణి హృద్యంబగు విద్య=హృద్య యగు విద్య మొదవులలోఁ గల్గి వరిష్ఠంబు-కపి వరిష్ఠ

౧ వివ - సంస్కృత విశేషణము విశేష్యలింగకమే కావలసియుండ నపుంసకత్వము ను గల్గునని దీనిచేతఁ బాక్షి కముగా విధింప బడెను, ఉదా - గోవు పవిత్రంబు (ఆను ౩ ఆ ౨౫ ప)=గోవు పవిత్ర)

౨ వివ - పాల్కురికి సోమనారాధ్యుడు మహతీ వాచక విశేషణమునకును నిట్టి క్లీబత్వమును బ్రయోగించెను ఉదా - ద్విపద పవిత్ర యపూర్వలంఛనధారి ౧ ౧౧ (బసవ. ౩ ఆ ౨౨)

భవచ్ఛత్రాదుల కిందుఁ బ్రయోగంబు లేదు-౧౦౭

(బా-తత్స-౧౭) (వ్యా-సం-౧౦౭ I వివ)

౧ వివ - భవత్ - అనునది (భవాన్-భవంతా-భవంతి పరిధి)=
 (నీవు) మున్నగు శబ్దములకును శత్రు ప్రత్యయాంతాదులకును నాంధి)
 విభక్తియొగము లేదు I మహత్=(మహాన్-మహంతా-మహంతి)=
 (గొప్ప) పథిన్-(పథా)= (దారి)-మథిన్=(మథా)= (కవ్వము -ము
 భుక్షి= (ముభుక్షా)= (ఇందుగ్రిడు) అను వానికి డెల్లువిభక్తి
 యొగములేద యుష్మద్ (త్వమ్-యవామ్-యూయమ్ పరిధి)=
 (నీవు) అస్మద్=(అహమ్-ఆవామ్-ఆయమ్ పరిధి)= నేను త్వద్=
 (నీవు-మద్=(నేను) - తద్=(ఆ-యద్=(ఏ-ఇదమ్=(ఈ) - అదన్=
 (ఈ) అనునవి మొదలగు సర్వనామములకును డెల్లువిభక్తుల యొగము
 లేదు శేకాంతములకు గీక్=(వ్యాము) ధూక్=(భారము) చతుక్=
 (నాలుగు) (చూ-తత్వ ౬౯ నూ) అను శేకాంతములకును దశావర సం
 ఖ్యావాచకముగు (పచ్చిన్) మొదలగు వానికిని డెల్లు విభక్తులయొ
 గము లేదు ఇవెల్ల సమాస పూర్వావయవములై యెల్లన వాడబడ
 నగును భవద్గుణములు=(నీగుణములు) త్వదాశ్రయము=(నీ యాశ్రయ
 ము) మత్స్యాము= (పుష్కాము) ధూర్వాహము=(భారమును వహించు
 నది) మొ మహత్తణ గి=మహత్త+అణ గి అని పదచ్ఛేదము (బసవ
 ౬ ఆ ౭౪=) మహత్తు (గొప్పది) అనునది వ్యావహారిక శబ్దము మ
 హత్తు=అనునది సంజ్ఞావాచి గ్రాంథికమే అణువు మహదాదులకును దా
 నతిమహత్తు (ఉ-హరి ౧౮౩౨౨ ఇట్లే త్తు-వత్తు-శిత్తు-ముత్తు-ఇత్తు
 మున్నగు సంజ్ఞావాచులు గ్రాంథికము II శత్రు ప్రత్యయాంతాదులు -
 భవత్=(భవన్-భవంతా-భవంతి) (అగుచున్న) సచత్=(పచక్-పచంతా-
 పచంతి) (వండుచున్న) లసత్=(లసన్-లసంతా-లసంతి) (ఒప్పుచున్న)=
 (ఇవి వర్తమాన శత్రుంతములు)- ఇవియు సమాస పూర్వావయవములై
 ప్రయోగింప బడును లసద్ద్రావము-భవిష్యత్కాలము ఇందలి భవి
 ష్యత్=(భవిష్యన్-భవిష్యంతా-భవిష్యంతి)=(కానున్న) అనునది భావి
 శత్రుప్రత్యయాంతము

అ చివ -పై ని వ్రాసినవి తదితరప్రత్యయాలము లగునపుడును
 డల్లు విభక్తుల నొందును ఉదా - (చతుర్) = చతుష్కము = (నాలుగు)
 (పంచ) = పంచకము = (అయిదు) (షట్) = షట్కము = (ఆరు) సప్త
 (సప్తకము = (ఎడు) (అష్ట) = అష్టకము = (ఎనిమిది) (నవ) =
 నవకము = (తొమ్మిది) (దశ) = దశకము = (పది) (వశ్చ) = పంచమము
 = (అయిదవది) (అదశ) = అదశీయము = (దీని సంబంధి మొ-

ఇది తత్సమ పరిచ్ఛేదము

బా ల వ్యా క రణో ద్యో త ము

V అ చ్చ క ప రి చ్ఛే ద ము

సంస్కృతసమేతరంబైన యీ భాష యచ్చ యనఁ

బడు ౧ (బా-అచ్చి-౧) (వ్యా-సం-౧౦౮ I విష)

అచ్చ యనగా నచ్చ తెను గు సంస్కృతసమము తప్పు దక్కిన
 ప్రాకృతసమము-(అస్సి-సిరి) (మా-సంజ్ఞా ౨౦ సూ) సంస్కృతభవము
 (చందురుడు-సంద్రి) (మా-సంజ్ఞా ౨౧ సూ) ప్రాకృతభవము-
 (అచ్చి-జన్నము) మా-సంజ్ఞా ౨౧ సూ) దేశ్యము-(మేళ - పాయి
 దా-రైలు) (మా-సంజ్ఞా ౨౨ సూ) అనునవెల్ల నాచ్చికములే

అచ్చిక భాషయందు బాధాపీకలింగము లేదు. I

----- స్త్రీలింగసమములును పుంసకలింగసమములును సరే -----

దుగ్ధ బ్లుంట్రింగసమములును నై య్మిశ్రమును. ౨ (బా-

అచ్చి-౨) (వ్యా-స్కా-౧౦౮ I విష).

స్త్రీలింగసమములనగాఁ బ్రథమైకవచన లోపాదికము గలవి.

150 [ఆచ్చి 3 సూ] ఆచ్చ తెలుతోఁ బారిభాషికలింగము లేక

ఉదా - కండ్రి - తల్లి - అన్న - చెఱువు - చావు - పూవు - * వదిన - శేజీ - నవల -
 - ముక్తో మొ - నపుంసకలింగసమము లనఁగాఁ బ్రథమైకవచనమున
 'ము - మ్ము - ఁబు & ను నానిలో నేదేని నిల్చు శబ్దములు ఉదా - సున్న
 ము - సన్నము - బియ్యము - నెయ్యము = (న్న హము) - పున్నెము - గాము =
 (గోహము) - వేము = (వేపచెట్టు) - పెము - సీము = (సహము) - ఇనుము -
 మొ పుంలింగసమములనఁగాఁ బ్రథమైకవచనమున డుజ్జు నిల్చు శబ్ద
 ములు ఉదా - కొమరుడు - (కొమరి) చందూరిడు - (చందూరి) జముఁగు -
 (యమ కెద్దు - జమ) మరుడు - (మర) (మర - పక్షి) రమ్మడు - (రమ్మ)
 అల్లుడు - (అల్ల) బల్లిదుడు - (బల్లిద) మగడు - (మగ) సాలీడు - (సా) డా -
 (తే) మొ కొమరుడు మున్నగునవి మహత్త్వమును బుంలింగసమము
 లును గాన రాముడు మున్నగువానికివలెనే ఉత్ప - ఉజ్జులు వచ్చి
 నవి ఆచ్చి - ర సూత్రపు నిషేధముచే మగడు మున్నగువాని
 కుత్వము లేదు

కొన్ని స్త్రీసమములు పుంలింగసమములు నగును ఉదా -
 ముదుడు = ముదుకి గొల్లడు = గొల్ల మొ -

కొన్ని స్త్రీసమములును నపుంసకసమములును నగును ఉదా -
 ఏవ = ఏవము మోస = మోసము మొ -

బల్లిదామలు సస్కృతతుల్యంబులు ఇవి తత్స -
 గరి సూర వివృతి వొప్పున మహద్వ్యశేషణము లగు
 నపుడు పుంలింగతుల్యములును సమహద్వ్యశేషణము లగు
 నపుడు నపుంసలింగసమములును మహాతీ విశేషణము
 లగునపు డాలుశబ్దముతో సమసించునవియు (సంధి ౨౬
 సూ) నగును 3 (భా - ఆచ్చి - 3 సూ) (వ్యా - సం - ౧౦౦
 I విష)

* అహోబల పత్యాదులు వ్రాసినట్లు చెఱువు మున్నగునవి
 'వు అను ప్రథమైకవచనము గలవి కావు - అవి స్త్రీలింగసమములు
 కావుననే వానికి చెఱులు మున్నగు లుప్త 'వు' వర్ణక రూపాంతర
 ములు లేవు

సంస్కృత తుల్యత్వాతిదేశమున్నన శ్రీరామదేవత బల్లిద
అని కాని బల్లిదురాలు అని కాని కానేరదు శ్రీరామదేవత బల్లి
దుడు అనియే యగును కళత్రము బల్లిదురాలు అనియే యగును
గాని కళత్రము బల్లిదము అని కాని బల్లిద అని కాని కానేరదు *
బల్లిదాదులు - బల్లిద=(బలిష్ఠ) అక-జ=(అక్షయ అధిక) కావల= (దుర్మద)-బెట్టిద=(ఉద్ధృత)-మిసిమింత=(అలసిన)-మొక్కల=(ముక్కల)
పల్లద=(తుష్ట)-నెయ్య= మిత్ర)-ఒడయ=(అధిప)-ఇత్యాదులు వీనిలోఁ
గొన్నిటికి సపుంసక సమరూపములు కన్పటవు మిసిమింతము-ఒడయము
అను ప్రయోగములు లేవు బల్లిదాదులు సంస్కృత తుల్యము లనుచు
బల్లిద అని సంబోధన రూపమును బ్రయోగింపరాదు బల్లిదుడు
అనియే యసవలయును బల్లిదున్ రామునో అను డుమంత రూప
ముండును

మహాత్ములగు మగాదులకు నేకార్థకా ద్యమహాత్ముల
కును డుజ్జు అగు ఉత్సంబు గాదు ౪ (బా-అచ్చి-౪)-
(వ్యా-సం-౧౯౧ విష)

మగ డు-ఒక్కడు=(ఒక పురుషుడు) మొ ఏకార్థకా ద్యమహా
త్తులు - ఒక్కడు=(ఒకటి)-క తత్తడు=(అశ్వముపెరు ఫలియఁడు)(ఒక
కుక్క-పేరు) మగాదులు - మగ-ఒక-మనుమ-రాయ-పాప=(బాలుడు)
మున్నగునవి (+) ఇది యాకృతిగణము ఏకార్థకా ద్యమహాత్తులు -ఒక-

* సూతిగారి సంస్కృత తుల్యత్వాతిదేశ మాత్రమున నెట్టి
యర్థము లభింపనేరదు కొన్ని యశర్థములును సంభవించును. కాన
వలసిన యర్థము సూత్రముండే చేర్చబడెను

+లేడు-(గొల్లఁడు)-తే డు=(రాజు) ఈ ప్రత్యయంతములు-
(నాలీ డు=సాలెపురుగు) కా ప్రత్యయంతములు-(విలుకా డు)మున్న
గువానిని మగాదులలో జేర్చనక్కఱలేద పుంలింగ సమత్వముచేతనే
వానికి డుజ్జు లభించును ఉత్తమునకుఁ బ్రసక్తియేలేదు కొమ్ము
కాడు-నాలీడు మున్నగునవి పుంలింగ సమములయినను మహద్వానక
ములుకావు కాన డుజ్జు ప్రాప్తికయి యేకాద్యమహాత్ములలోఁ జేర్చ బడెను

(ఒకవస్తువు) కత్తశ-(తెల్లని గొరిజయు దోఁకయు గల నల్లనియశ్వము)-
 (శ-౭) కయిర=(ఒక యశ్వముపేరు) పులియ - (ఒక కుక్కపేరు) -
 శామ్మకా డు) = (అడవిపంది) సాలీ(డు) = సాలెపురుగు) మొ
 ఇదియు నాకృతిగణమే మహత్తులగు అగుటచేత మనుమరాల-
 పాప=(బాలికి) మున్నగువానికి ఎఱ్ఱ రాదు రాయ డు అని ఉ
 త్వమును జేయరాదు శృష్ట ాయు డు అనునీతిని సమానమునం దుత్వ
 మగును కాననే కృష్ణరాయ అను సంబోధనము సిద్ధించును

పగతాదుల బహువచన లకారంబునకు ర్థేభంబగు ౫

(భా-ఆచిన్-౫) (వ్యా-సం-౧౯-౨ I విష)

బహువచన లు-ల లకు రు-ర లగునని యర్థము పగతురు-
 అల్లురు-నెయ్యరు-కాల్వరు-బియ్యరు-మార్తురు-మొ ఇది యాకృతిగ
 ణము ఇవి మహత్తులను బుంలింగ సమములను గాన వీనికి ఉత్వ-డుజ్జ
 లు వచ్చును పగతు డు-మొ ఇయ్యది నిత్యవిధి గాన పగతులు-పగ
 తుండ్రు-అల్లుగ్గు-అల్లుండ్రు మున్నగు రూపములు సాధ్యులు కావు
 నెయ్య డు-నెయ్యరు-నెయ్యరాల-నెయ్యము అను రూపములు
 గలవు గాన నీ శబ్దము ఒల్లిదాదులలోనిదియు గావచ్చును మల్లరు
 అనునది సంస్కృత సమము-(చూ-తత్సర్గి సూ)

బహువచన లు-ల లలో రు-ర లును వానికి
 ముందు పూర్ణబిందు పూర్వక డు వర్ణంబును గొన్నిట
 నిత్యముగాను గొన్నిట వికల్పముగను నిల్చును ౬ *
 (వ్యా-సం-౧౯-౨ II విష)

* సూరి యిట్లు సూత్రించి దీనిని నిత్యవిధిగా దలంచెను గం
 డండ్రు-మిండండ్రు అని మాత్ర ముదాహరించెను 'మిండ్రు లయ్యెడన్
 (కవిక-) స నలకూబరాదులు ననుమిండ్రు-(కాశీ)-(గాణ-ఆచిన్)-౬
 పద్య-౨౩౯ కారి)

ఒకరు=ఒకండురు ఉల్లోపము -ఒకండు పదురు=పండురు=
పండు వారు=వాండురు=వాండు ఇట్టివి నైకల్పికస్థలములు
నిత్య - ఎనమండురు = ఎనమండు తొమ్మండురు=తొమ్మండు
అహోబలపత్యాదులు ఎల్లండు-అల్లుండు అని యుదాహరించిరి
ఇవి నిరాధారములు ఎల్లరు సంత మేలుకొని (రామా-౨౩ ౧౦౭)
అల్లురు సగతాదుఁ గోనిది

కా ప్రత్యయంబుమీఁది బహువచన ల కారం
బునకు లఘ్వలమురేఫంబులును లఘురేఫంబునకు
ముందు పూర్ణబిందుపూర్వక డు వర్ణంబు నగు ౭ *
(గా-ఆచి-౭) (వ్యా-౪౦-౧౯౪ విష)

విలుకాండురు-ఉల్లోపము-విలుకాండు (ఆచి-౧౨ సూ)-
విలుకాటు వేడుకకాండురు=వేడుకకాండు వేడుకకాటు ' నిత్యం
అతా రురౌ న్యాతా ముల్లోపౌ బహుతా డుజామ్ ' అని యిల్లధర్వ
ణాచార్యుఁడు డుజ్ఞు నె విధించెను కం ఆడెడువారల కిచ్చును
వేడుకకాండురకు నిచ్చు (విక-౨ ఆ) ఇట్టియెడల ప్రౌఢవ్యాకర్త
వేడుకకాండురకు (అపశబ్దమును) (ప్రౌఢ-శబ్ద ౫౦) అనుసూపము
సంగీకరించి సమర్థించెను వేడుకకాండురు వేడుకకాండురకు
అపశబ్దములు అహోబలపతి అపి సంయుక్త సమాప్తా భూయో
స్తే లుః ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్ అను చింతామణి సూత్రములోని
లు అనునది రు అనుదాని కుపలక్షణమనుచు (చూ-ఆచి-౧౭
సూ) రు' అను పునరుక్త బహువచనమును సాధించెను ముఖ్యార్థ
బాధ లేనిదే (మహాకవిప్రయోగరూప)లక్షణకుఁ బ్రసక్తి యేమున్నది?

* సూరి పూర్ణబిందుపూర్వక డ కారంబు నిట్లు విధించుచు
“ఆండురు అసాధువు-ఆండురు సాధువు అని తలంచెను ‘ విలు
కాండురు-అసాధువు-విలుకాండురు-సాధువు అని తలంచెను ఇది
సరి కాదు-(చూ-ఆచి-౧౧-*)

ప్రామాణికులు పునరుక్త బహువచన లు ప్రత్యయమును వచించిరి
కాని యట్టి సు ప్రత్యయము నెవ్వరును జెప్పెడు

ఆ శబ్దపు బహువచనమునకు ముందు డుబ్బ

౮ (గా-ఆచ్చిక-సూ) (వ్యా-సం-౧-౫ వి)

తెడులు (తృ-౧-౧ ఖండముచాత్రము) ఉల్లము

(ఆచ్చి ౧౨ సూ) తెండు ఆచ్చి ౧౫ సూ)

కూ తు శబ్దమున కకవచన బహువచనములు పరి

మగునపుడు * రు వర్తకము నైకల్పికముగ ను

ప్రథమేత లైకవచన పుకర్త్యమున రు నల్లొత్పా మి

మొందును (గా-ఆచ్చి ౮) (వ్యా-సం-౧-౨

విష) (౧౯౬-౧౯౬ I విష)

కూతు=కూతుగు కూ తులు = కూ తురులు కూ తున్లు=

కూతుళ్ళు కూతును-కూతురిని మొ

౧ విష - ఎకత్వే చ భవేద్వారు స్తథా రా చ భవేత్ క్వచి
త్ (వ్యా-సం-౧౯౨-౧౯౬ విష) తయో శ్శనాచో కేమాత్ర
ఉదకో ప్రాయశో ఒత్ర ఇత్ (వ్యా-సం-౧౯౬ విష) అని యథ
ర్వణాచార్యులు వచించిరి పరగఁ గూతురు శబ్దంబుపై రుకూ
మొక్కపలుకుఁ బై నైన నుండుఁ గాయుఁ బెక్కుపలుపలపై నైనఁ
దక్కిపోవు (కావ్యాలం ౯ ఉలా ౧౧౧ ప)

౨ విష - ప్రయోగ - నాకూ తురినతె (ఉ హరి ౫ ఆ
౨౨౭) కూ తురి చెలువంపుటె (బహుశా-౧ ఆ ౮) ప్రథమా
బహువచనమున రు వచ్చుట కధర్వణుఁడె యంగీకరించెను కవులు

తే ప్రభృతులనుటకు (సూరి) మ కొక్కశబ్దమునేని యుదా
హరింపవేదు

* సూరి సూత్రమును వివరణమును బ్రయోగవిరుద్ధము లగు
టచే వానిని విడిచి యథాప్రయోగముగఁ రచింపఁబడెను

ద్వితీయాది బహువచనములందును బ్రయోగించిరి కూతురులన్
(రామాభ్యు-౮ ఆ-౧౬ ప-చూ-చా-ని) రాచకూతురుల గాలికి
చంపూ-రా-౨ ఆ-౨౦-భా-౨-ప్రయోగవిశేషప్రక ౧౮ నూ)
కూ తురులు శబ్దమునుండి కూతుర్లు=కూతుళ్ళు అని దేర్ప
డుట వింతకాదు

౩ వివ - 'పాణివాచకము తాపవిభక్తికములు కానేరవు
కావున కూతురిచే' అనుచోటి ఇ త్వ మాపవిభక్తిక సంబంధి
త్వతీయా సకాదు స్తమ్యేకవచనములందు 'కూ తురన్ అను ప్ర
యోగమును కేదు (చూ-ఆచ్చి-౧౧) * (౧౧-౨౦ నూ)

పగళు-చూపలు శబ్దములందు బహువచన ల
కారమునకు నిత్యముగా ఆ 'కార మాదేశ మును
౧౦ • (గా-ఆచ్చి-౧౦ నూ) (హ్లా-సం-౧౯౭ విష)

పగళు=(పగళాదు) పగళును - చూపలు = (చూచువారు)
చూపలును (చూపరి=అందమైనవాడు)

౧ వివ - కం కత్తకంటవరము నాకుఁ బ గళు బరిమార్ప
(సౌప్తి-౧ ఆ-౧౨౦) కం పటపెడు వాలమ్ము చూ పటను
(కర్ణ-౩ ఆ-౨౭౮) కం గొఱవియుఁ గొఱవియు చూ పట
(భీష్మ-౧ ఆ-౨౮౮) చూపలుల చూడ్కిక (కళా-౭ ఆ ౭౭)
అనియు నగ్రప్రడుచ్చున్నది (చూ-ఆచ్చి-౧౨ నూ)

సూరీ యీ ఇ శ్వామును సంగ్రహింపనే లేదు

♦ సూరి పగళు-చూపలు శబ్దములను వేదంపకేదు అతడు
సూత్రించిన చైపులు శబ్దమునకు మహాకవిప్రయోగము కేదు

ఆల్వాదుల బహువచన లకారంబునకు శేషంబును
మందఱి 'లు' వర్ణంబునకు బిందుపూర్వ డు' *
వర్ణంబు నగు ద్వితీయాద్యేకవచన పరకత్వమున వీని
తుది ఉ కారము ఇ కార మగును ౧౧ (బా-ఆచ్చి-
౧౧) (వ్యా-సం-౧౯౮ I వి)

ఆంధ్రులు=(ఉల్లో-ఆచ్చి ౧౨ సూ) ఆంధ్రు ఆంధ్రురను=
ఆండ్రిను-ఆలిని ఆల్వాదులు -ఆలు-చెల్లెలు-కోడలు-మఱిదలు -
ఇవి యాల్వాదులు-

ఆల్వాదులు పాణినివాచకములు గాన వీనిలోని 'ఇ త్వి మావ
విభక్తిక సంబంధి కాదు (చూ-ఆచ్చి ౭౧ సూ) ఆలన్ అని తృతీ
యా సప్త మ్యేకవచన ప్రయోగమును లేదు - (ఆచ్చి ౮౦ సూ)

* సూరి 'ఆంధ్రు' అను రూపమును సాధింపనే లేదు 'ఆం
ధ్రు' అనునది తాళపత్ర మిత్యకలలో నున్నది సలలో ర్బిందు
యుతో డుర్వా 'లుల యోః నిత్యం దారాదేశ్చస్యా స్తోర్లు
లయో రురౌ చ తత్ర్య' అని 'డు వర్ణమే చింతామణిలో విధింపఁ
బడెను సూరి ఉ కారమును విధించుట నిర్మూలము కం- ఇక్కురు
ఇరు నాంధ్రులలో అను రీతిగల యీ ప్రయోగములను ఇక్కురువరు
నాంధ్రురలో అను నపశ్చబ్దముతో నింపి యీ పక్షమువారు సమ
ర్థించుచున్నారు (చూ-ఆచ్చి-౧౭ సూ) అపి సంయుక్త సమాప్తో
భూయోస్తే లు ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్ అని పునరుక్త బహువచ
నము లు అనునదే కాని రు కాదు అహోబలవతి- రు అను
దానికి లు ఉపలక్షణ మనుట సరికాదు కవి ప్రయోగరూప
ముఖ్యార్థబాధ లేనిదే లక్షణాప్రసక్తియే లేదు మఱియు అపి
సంయుక్త సమాప్తో భూయోస్తే లుః ప్రదృశ్యతే నామ్నామ్ అను
చొప్పున ఆంధ్రురతో మున్నగువానియందు సంయుక్తసమాప్తత
యెల్లు కుదురును ఘాయ శ్చబ్ద ప్రయోజన క్షిమి

(మా-ఆచ్చి-౧౨) ఆ-నె-వను బుంవ్యస్తులకు నాలితనముతో
(రాఘ-౨ ఆ ౩) ఆలితనము = భార్యాత్విము-భారతా నాలిత
నము=కొంచెపుండనము-రామాయ ఉ కొంకక కోడబుట్టువులు
కూరిమి చెల్లెలి కిచ్చి రిద్దలున్ (శృం-నైష-2 ఆ-౧౧) క వలిన
వానిని దైవము నాలిని (ఉద్యో ౨ ఆ 33 ప) దీనిని సూరి సంగ
హింపకే లేదు-

బహువచనము పరింబగునపుడు డ-ల-ట-ర ల
ఉ త్త్వింబునకు లోపంబు బహుళంబుగ నగు ౧౨
(బా-ఆచ్చి-౧౨) (వ్యా-౪౦-౧౯౯ I II విష)

గుండ్లు=గుండులు గిండ్లు=గిండులు కాల్లు(శ్శు)=కాలులు
మొరల్లు(శ్శు)=మొరలులు (ఆచ్చి-౧౦ సూ) గొండ్లు=గొండులు
తుండ్లు-తుంటులు గోడ్లు=గోరులు నీవిడ్లు=నీవిరులు (వింజోమరలు)
బహుళ గ్రహణముచేత పిలువ-చలు లిత్యామలంకరు లోపంబు
లేదు-౧

♦ కాశ్శు మున్నగురీతి సవభ్రష్టముగా నిల్లు ద్రావిడ శ
కారము వాడుక కెక్కినది ఇట్టయెడల 'కాల్లు అని యములకా
రము లుండవలయును దంత్యమగు లకారముయొక్క యలఘూహ్చ
రణము ద్రావిడ శకారమునకుఁ గొంత సన్నిహితమగుటచే నది
వాడుక కెక్కినది అలము లకారలిపి ల అనునది దస్య చక్ష
గురురకాచ బిన్దుయుతో (ఆం-చిం-వ్యా-సం-౨౯ II విష) సూరి
యూ సందర్భమున నెల్ల శ అని (మా-ఆచ్చి-౧౪) వ్రాయును

† సూరి పిల్లులు అను దానితోపాటు విల్లులు అనియు
వ్రాసెను- ఇది సరికాదు విల్లు(శ్శు) అని యుండనగును సలో
లోశ్చ అని లవర్ణ సహిత లు వర్ణమునకును నుల్లోపమును జింతా
మణి విధించుచున్నది- ఈ చింతామణి సూత్రమునకు అంబళ్ళాచి
అనునది లక్ష్యమని యహోబలపతి వ్రాయుట పొరపాటు- విల్లు(శ్శు)
ముల్లు(శ్శు) అను రీతి నె లక్ష్యములు

సూరి యీవిధి తత్సమములందును వర్తిల్లుననుట పొరపాలు*

౧ వివ.-ద్వీకుక్త డలట'లందును నీ డ్లోపము గల్గును. కాని హలంతరి సంయుక్తమగు ద్విత్వములో నొకటి లోపించును. ఉదా :- తెడ్లు-తెడ్డులు=(తెడ్డు)=తెడ్లు. చెట్లు-చెట్టులు=(చెట్టు)-చెట్లు. విల్లు-విల్లులు=(విల్లు) విల్లు(ళ్ళు)=విండులు=విండ్లు. (ఆచ్చి-౧౬ నూ). ముల్లు-ముల్లులు=(ముల్లు)=(ళ్ళు) ముల్లు(ళ్ళు). ముండులు=ముండ్లు (ఆచ్చి-౧౬. నూ).

౨ వివ.-సూత్రమునందలి 'ర' అనునది గొన్ని చులము అక్షరములకును నుపలక్షణము. ఉ :-నూలు - నూలులు - నూర్లు. ఏలు-ఏలులు=ఏర్లు. నీ. అలయనాది ప్రవాహములైన యేర్ల వంకలు దిద్దు పే వివేకంబు కలిమి (నరస-౫ ఆ ౧ ౭౩).

బహువచన శ్లిష్టమగునపుడే (ఉల్లోపముచేత) రేఫ

మునకుఁ గొన్ని యెడల నలము లకారాదేశ మగును.

౧౩. (బా-ఆచ్చి-౧౩) (వ్యా-సం-౨౦౦ వి) ♦

* సూరి 'కోట్లు' మున్నగు తత్సమములందును వర్తిల్లునని వ్రాయుట సరికాదు. 'సుర పితృ కోట్లుం పూర్వా ..' అను పాఠము సరికాదు. "సుర పితృ కోటులు పూర్వా " (శాంతి. ౨ ఆ ౨౫) అనునది కవిప్రియుక్త మనందగును- సూరి వ్రాసిన 'పిష్పళ్ళు' అనునది వ్యావహారికము. 'దృష్ట్లు' అను దానిని ముద్రాణ సంస్కర్తలు భారతమున నింపిరి. అట్టియెడ 'దృష్టి' అని మాత్రమే గ్రహింపవలయును.

♦ సూరి "బహువచనము పరమగునపు డసంయుక్తంబులయి యుదంతంబులయిన 'డ-ల-ర'ల కలము లకారంబు బహుళంబుగా నగు" (బా-ఆచ్చి-౧౩ నూ) అని సూత్రించి "త్రాళులు - మొగి ళులు-ఊళులు" మున్నగువాని నుదాహరించెను. 'ళ' అను ద్రావిడ

ఊరులు=ఊర్లు=ఊర్లు=(భృ). గోరులు=గోర్లు=గోర్లు=(భృ)*
కొన్ని యెడల ననుటచేత 'తేరులు-తేర్లు-రెండుసారులు=రెండుసార్లు"
మున్నగు చోటులందు నలము లకారాదేశము లేదు

౧ వివ :-మఱికొన్ని యలము లకారాదేశస్థలములు:-పెర్లు=
పేర్లు (భృ) పందిర్లు=పందిర్లు=(భృ) వెదుర్లు=వెదుర్లు=(భృ) మఱి
కొన్ని యలము లకారాదేశము రాని స్థలములు:-దారు-దార్లు (మార్గ
ములు). ఆఱు-ఆర్లు. నూఱు-నూర్లు. ఏఱు-ఏర్లు

౨ వివ - ఏళ్ళు నీళ్ళను నొండె వేన్నీళ్ళు నొండె' వారి అను
ము సరికాదు. 'ఏర్లనీళ్లు=(భృ)ను నొండె వేన్నీర్లు నొండె' (మార్క-౩
౩ ఆ) (పా'థ-౪౦౬ ౧౨ సూ). అని కవిప్రయుక్తపారము

బహువచన శ్రిష్టంబులై యద్విరుక్తంబులైన డ'

కార 'ల' కారంబుల కలము లకారంబు నిత్యంబు

శకార మెట్లును తిప్పే. ల' అని వ్రాయవలెను అది యట్లుండఁగా-
"త్రా'లు(భృ)లు-మొగిలు(భృ)లు-ఊలు(భృ)లు' అను రూపములును
నిర్మూలములు. అట్టి చోటుల నలము ల'కారమును నిర్వహించు
ప్రామాణిక (ప్రా)నాదిగత ప్రయోగము లేదు. అట్టి యలము లకా
రమును ప్రామాణిక వైయాకరణు లెవ్వరును సాధింపలేదు-మీఁదు
మిక్కిలి నన్నియసూత్ర మిందులకు వివరితము. బహువచన లకార
సంయుక్త రేఫమునకే నన్నియ యలము లకారము నాదేశించెను.
అధర్వాణును నుత్పాదకమందే యలము లకారము వచించెను.
(వ్యా-సం-౧౯౯ విష).

సూరి చింతామణి సాధించిన ('రోలో' వ్యా-సం-౧౯౯-వి)
'నీల్లు=(భృ)ఊర్లు=(భృ)' మున్నగు రూపములను సాధింపకుండుట
యొక జింతావణి సమృతములు కానట్టియొక బ్రయోగప్రామాణ్య
మేనిలేనట్టియు 'నీళ్లు-ఊళ్లు మున్నగువానిని సాధించుటయు విఠ
తగా నున్నది.

గ నగును. అలము లకారపూర్వక (అవ్యవహితపూర్వక=సంయుక్త) లములకార మలము లకారంబగు ౧౪ (వ్యా-సం-౨౦౧ విష) (బా-ఆచ్చ-౧౪ సూ).

(తాడులు-(తాడులు)=తాడులు=(భృ)). కాలులు=కాల్లు (భృ). అద్వితిక్తంబు లనుటచేత “తెల్లు-(గుడ్డు-తెల్లు-కల్లు” (మన్యము) మున్నగు శబ్దంబులం దల్లు లాదేశము గల్గును.

౧ విన :-నన్నయకాలమున గుడి-గుడులు=గుడ్లు అనున వె సాధువులుగా నుండెడివి. గుడ్లు-‘గుల్లు’-(భృ) అను లాదేశము దిక్రయజ్ఞవానికిఁ గాలక్రమమునఁగల్గెను. ‘కాలు-కాలులు-కాల్లు’=(భృ) మున్నగుచోట్ల ‘లా’ దేశమే పల్కబడెడిది ఇచట యీ యలమూచ్చారణమునకు వేరుగ విధి యనావశ్యకము. గోళ-గరభాదిశబ్దము లందువలెనే యలమూచ్చారణము లోకప్రసిద్ధమే. కాన నె చింతామణిలో ‘లోల’ అని రేఫకు మాత్రమే లాదేశము విధింపబడెను. (వ్యా-సం-౧౯౯ విష. 23౬ పుట.)

౨ విష:-తెలుగున స్థిరపరక పూర్ణ ముండనేరదు గాన (సంజ్ఞ ౧౬ సూ). పండ్లు-పూండ్లు=(అనేకములు) మున్నగు ధ్వనిములం దుఁ బ్రకృతసూత్రము చొప్పున నలము లకారాదేశము రానేరదు. ఈ న్యాయముచేతనే మూల్లు=(భృ)-పల్లు=(భృ)=(ఫలములు) బల్లు=(భృ)=(శకటములు) మున్నగునవి యసాధువులు. వ్యావహారిక మాత్రములు ‘మూండ్లు-పండ్లు-బండ్లు’ అనునవే గ్రాంథికరూపములు. సాధువులు. షేఖీ ‘విలు పట్టిన పదునేను నాల్గే’=(భృ) తోన (కాశ 3 ఆ శ-౪) అను కవిప్రయోగ ముండుటచేత ‘నాల్గు’=(భృ)అనుదాని కర్వాచీనముగ నిపాతన్యాయమున సాధుత్వము నంగీకరింపనగును. ‘నాడులు-నాండ్లు’ అనునవి సాధువు లనుట నిర్వివాదమే

3 వివ :- తే. 4. ఉత్ప మబ్బు నెడ్డునకు వరికి నెడ్లు వడ్లు ను నాఁజను. (కావ్యాలం = ఉల్లా ౯౦ వ). 'గీ కడఁక నెడ్లును దఱిమి (అను ౪ ఆ-3౧౫) కం. రెన్నెల్లలోన సాకున్ (భాస్కర-సుందర-౨౦౪ పద్య). (సూ-రా-ని)" అను ప్రమాణము లనుబట్టి "ఎడ్లు=(ఎడ్డులు) వడ్లు=(ధాన్యము) నెల్లు=(నెలలు)" అనునవి సాధువు లనఁదగును. ♦ 'నీ. నట్టింట దేవల్లు=(శృ) పెట్టెఁ బెట్టిన తిన్నె" (శుక. 3 ఆ. ౫౦ ప) (సూ-రా-ని). అనుచొప్పున "దేవరలు=దేవల్లు=(శృ)" అనియు సాధువు లనఁదగును.

సమాన పదంబునందు సంయోగంబు పరంబగు నపు డెల్లెచో ఖండబిందువునకుం బూర్ణంబగు. ౧౫. (బా-ఆచ్చి-౧౫) (వ్యా-సం ౨౦౨ I వి). సమాన పదము=అఖండపదము.

అనఁటులు=అనంట్లు. పనఁటులు=పనంట్లు=(కుండలు). గోఁ టులు=గోంట్లు=(బియ్యారములు). తేఁటులు=తేంట్లు=(తుమ్మెదలు). ఏఁడులు = ఏండ్లు = (వత్సరములు). కాఁడులు = కాండ్లు = (నాఁగలి మున్నగువాని యుగములు).

౧ వివ:-పయిరీతిని బహువచన పరకత్వమున నీ విధి యవ్యభి చరితమె యైనను దచ్చిన్నస్థలములందు బహుళముగా ననఁగా యథా ప్రయోగముగ నెన్నఁదగును. ఉదా :- తీఁడిరించు = తీండ్రించు. మాఁడుచు=మాడ్చు. (ఇట బిందులోపము). స్థిరపరకత్వ రూపాంతర మందును బిందువు లోపించుట గలదు. ఉదా :- వేసఁగి=వేసవి. పోఁడిమి=పోణిమి. మొ-

జౌపవిభక్తికంబుల (ఆచ్చి-2౦-2౧ సూ) (టి-ంటి)
లివర్ణ - సల లువర్ణంబులకు బహువచనంబు పరం

♦ "ఎడ్లు-వడ్లు-నెల్లు-దేవల్లు=(శృ)" అనువానిని సూరి ప్రథమములు సాధింపలేదు.

బగునపుడు పూర్ణచిందు పూర్వక డువర్ణంబు బహు
శముగా నగు. ౧౬. (గా-ఆచ్చి-౧౬) (వ్యా-౪-
౨౦3 I II విష)

లివర్ణ :- కొడవలి-కొడవందులు. ఉల్లోపము - (ఆచ్చి ౧౨
సూ) కొడవంట్లు. పక్షంబునం దలము లకారంబు:- కొడవల్లు(ఘ్) =
కొడవలులు. (చూ-ఆచ్చి ౧౩ సూ) లోకలి ప్రభృతులకును సిగ్గు
ద్వివిధరూపంబుల నెఱుంగునది. కొడవలి శబ్దము భారతకాలమున
కనౌపవిభక్తిక మెయ య్య నర్వాచీనముగా నౌపవిభక్తిక మయ్యెను.
'ఒలయు వైరాగ్యమును కొడవలిన కాని' (శాంతి-౪ ఆ-౧౯౨ ప)
కొడవలుఁ గోయు నురవడి (చరాహ-౧౨ ఆ-౨౪)''.

సల లు వర్ణ :- ఇల్లు-ఇందులు-ఉల్లోపము-(ఆచ్చి ౧౨ సూ)
ఇంట్లు=ఇల్లులు. పక్షంబున-ఇల్లు=(ఘ్) (ఇంటికిన్ - జౌప). ఇల్లు-
కల్లు=(తాయి) పల్లు=(దంత) ముల్లు-విల్లు". మున్నగు శబ్దంబు
లకును ద్వివిధరూపంబులను గ్రహింపవలెను 'కల్లు=(మద్యము)
పల్లు=(పల్లము)'' మున్నగునవి యనౌపవిభక్తికములు గాన జాని కీ
సూత్రము వర్తింపదు.

బహుళగ్రహణముచేత 'పెండిలి' మున్నగు వాచియందును
నీ కార్యము చూపట్టుచున్నది ఉదా. - పెండిలి-పెండిందులు-ఉల్లో

* ఈ సూత్రప్ర వివరణమున సూరి 'ఇల్లు' ప్రభృతి సల లున
ర్ణంబులకు చిందుపూర్వక డు వర్ణము రానిపక్షమున ఆచ్చి-౧౨-
౧౪ సూత్రముల చొప్పున ఉల్లోపము-అల్లు లకారాదేశమును
నుదాహరింపలేదు. బహుళ విధాన ఫలముగా నట్లు చేసెనేమో?
'సలో లో శ్చ' అను చింతావణి చొప్పున 'ఉల్లోపము' రాగా
'ముల్లు' అని కాల్లు' అను దానివలెనె యేర్పడును. లకారాలమూ
చ్చారణము లోకప్రసిద్ధివిబట్టి సిద్ధించును. కాల్లు=(ఘ్) అను దాని
వలెనె (చూ-౧౨ సూత్రము-ఉదాహృతులు) ముల్లు=(ఘ్) అనియును
సిద్ధించును.

పము - పెండిండ్లు, “ద్విపద-పెండిండ్ల నోములఁ బేరంటములను బండుగు దినముల ..(బసవ-3-ఆ-3౨౬ ప).

ఒకా నొకచో నామంబు 'లు' ప్రత్యయంత
తుల్యంబయి ♦ 'లు' ప్రత్యయంబు నెనయు ౧౭.
(నా-ఆచ్చి౧౭) (వ్యా-సం ౨౦౮ I విష)

నీల్లు(ళ్ళు)లు మొసల్లులు(ళ్ళు) ♦ ఇల్లు ప్రయోగ దృష్టంబులు గ్రాహ్యంబులు. “అపి సంయుక్త సమాప్తో భూయోస్తే లుః ప్రదృశ్యే చామ్నామ్” అనుచు 'లు' ప్రత్యయ మాత్రమే మరల నిల్చునని చెప్పబడుటచేతను (చింతామణి యందు) బ్రయోగములందును 'లు' అనునది మాత్రమే మరల నిల్చుట కస్పృహకుడుటచేతను నీల్లు(ళ్ళు) లన్' మున్నగునవి సాధువులు కారనేవు.

౧ వివ:- ప్రౌఢ వ్యాకరణములో నహోబలపండితీయము చొప్పున “కోడండ్రురయందు” (ప్రౌఢ-శబ్ద-౮౮ సూ) మున్నగు నవి యుదాహరింపబడుట కేవలము పొరపాటు. ‘రు-ర’లు పునరుక్త బహువచనములగుట నిరాధారము. ప్రయోగ బాధ లేనపుడు లక్షణకుఁ బ్రక్షియే యుండదు గాన ‘లుః’ ప్రదృశ్యతే” అను ‘లు’ వర్ణకము ‘రు’ వర్ణకమున కుపక్తియు కానేరదు. అవట తాళవలసిన మాతృకల చొప్పున ‘కోడండ్రుర యందు’ మున్నగు వారములు కవి

♦ సూరి ‘గంల్లిప్త బహువచనాంత తుల్యంబయి” అని సూత్రించి “కోడవండ్లులు-కోడవళ్ళులు-కోడవండ్లులన్-కోడవళ్ళులన్” అని యుదాహరించెను. చింతామణి సూత్రమును బ్రయోగములను బట్టి ద్విరుక్త లు’ ప్రత్యయ మె నిల్వవలెనుగాని ‘డల’ సంయోగ ముండరాదు. ‘లుః’ ‘ప్రదృశ్యతే’ అనుటచేత ‘లన్’ అను ద్వితీయ నిల్వరాదు. భారతకాలమునాటికి కోడవలి’ శబ్ద మాపవిభక్తికమే కాదు గాన “కోడవండ్లు” అను రూపము భారత ప్రయోగములలో న్నొండనేరదు. (ఆచ్చిక ౧౬ సూ. చూ).

ప్రయుక్తములయి యుండును (చూ-ఆచ్చి-౧౧ నూ) గానఁ బ్రయోగ బాధ లేదు. 'కోడండ్రు-కోడండ్రురయందు' మున్నగునవి యస శబ్దములు. "రథో దారులగుచు నెనమండురు" (ద్రోణ-౩ ఆ ౨౧౬) ఎనమండ్రురు' అపపరము.

౨ వివ - ప్రయోగ:- మొసల్లు(ఘ్న)లు లోఁగొనున్ (ఆరి ౮ ఆ ౧౪౮) సీ-సీతనూధపులు కన్నీల్లు-(ఘ్న)లు దొరఁగ (ద్రోణ ౪ ఆ ౩౩౩) ఊల్లు=(ఘ్న) లిట్లమర (హరి-పూ-౨ ఆ ౭ ప).

కలన్వాదుల ను' వర్ణకంబునకు బహువచన *
ము పరంబగునపుడు కు' జ్ఞగు ౧౮ (బా-ఆచ్చి ౧౮)
వ్యా-సం-౨౦౫ I విష).

కలఁకులు=కలంకులు, కలన్వాదులు :- కలను=(కళ్ళము) (యుద్ధభూమి). కెలను=(పార్శ్వము). కొఱను=(బీడునేల). కొలను. గవను=(ద్వారము)- నెఱను=(మర్మస్థానము) వరను=(చిక్క)వలను=(దిక్క)-(ఉపాయము-కుడిపి)క్క), మాను ఇది పరితగణము కలన్వాదు లొపవిధ క్తికములు. ఇ' అనునది విధక్తులకు ముందు నిల్చును. ఉ మా'నను తాతనుం గలదె మాంఁము-(ఆను-౨ ఆ ౨౦౪ ప).

౧ వివ:- ఇది తమిట కళ=కు+లు' ప్రత్యయ వికృతియనియు నేకవచనపు కుఙ్కు' పా'చీన ద్రావిడభాషలోఁ గలదనియుఁ. కాట్లు వెల్లుగారి ననుసరించి శ్రీ కొరాడ రామకృష్ణయ్యసంఘముగారు (M A) వ్రాముట సత్యవిదూరము (దా) పరి ౭౮ I విష)

౨ వివ:-కొండ ఊర్వాచీనులు బహుత్వమందును 'కుఙ్కు' నుజ్జ గించుట గలదు. ఉదా:-నూలులు వేలు మ్రోయ గవను ల్ వడి నెల్వడి (రామాభ్యు- ఆ ౬౯-సూ-రా-ని) ముసలిమానుల్ గా (శ్లేషఘటె తము) వసు-౧ ఆ ౪౫ ప).

* సూరి యేకవచన పరకత్వమున 'కుఙ్కు' వికల్పముగా నగు నని సూత్రించెను. ఇందులకు మహాకవి ప్రయోగ ప్రామాణ్యము లేదు. చింతామణి విరుద్ధము. ఆంధ్రభాషార్ణవ (క్రీ-శ-౧౭౫౦) కోశ మున మాత్ర మేకవచనమున 'కుఙ్కు' గలదు. (సూ-రాని) (శ-ర)-

అట్లు చేను గోను శబ్దముల ను' వర్ణంబునకు బహు
త్వమున 'గు'జ్జగు ౧౯. (బా-ఆచ్చి-౧) (వ్యా-
సం-౨౦౬ వి).

రేఁగులు-గోఁగులు (రేను=బదరి, గోను = జనుము). దీని
కేకత్వమందలి పాక్షిక 'గుజ్జ'న కాంధ్రభాషార్థ వ మాత్రమే యాధా
రము. 'గోఁగునార' మున్నగునవి యేకత్వ గుజ్జ పాదకములనరాదు.
"గోఁగులయొక్క + నార=గోఁగునార. రేఁగులయొక్క + మాను=
రేఁగుమాను" అని విగ్రహము నెన్ననగును. 'వేల్పుటావు-వేల్పు
మాను' మున్నగునవి లేవా? (వేల్పులయొక్క+మాను).

బహువచనంబు పరంబగునపుడు చేను - పేను -
మీను' శబ్దంబుల ను' వర్ణంబు లోపించు-౨౦-(బా-
ఆచ్చి-౨౦) (వ్యా-సం-౨౦౭ I విష.).

చేను-చేలు. పేను-పేలు. మీను-మీలు, (చేపలు). 'చేను-
పేను-మీను' శబ్దములకే యనుటచేత, కౌనులు=(నడుములు)-
వీనులు=(చెవులు)-మేనులు = (శరీరములు) మున్నగువాని యందలి
'ను' వర్ణము లోపింపనేరదు

౧ వివ.- ఆచ్చి-౨౪ సూత్రము చొప్పున నీచేన్వాది 'ను'
వర్ణాంతముల తుది 'ఉ'కారము పాక్షికముగా లోపించును, మీన్పొల
వల్చు (ఆది-౩ ఆ-౪౦) చేన్మేసిన (ఉ-హరి-౫ ఆ ౪౨) "గండు మీను
లన్ (కవిక-౨ ఆ ౨౦) అను నపపారము నంగీకరించి మీను శబ్ద
'ను' వర్ణలోపము పాక్షిక మనరాదు. ఆచట 'గండుమీలనున్'
అని కవి ప్రయుక్తమై యుండును.

౨ వివ:- 'పేను-మీను' శబ్దంబులు ప్రాణివాచకములు గాన
నౌపవిభక్తికములు కానేరవు-చేను' శబ్ద మాపవిభక్తికమె. నీ. చేనఁ
బండిన విత్తు చేనికె. (నగ్ని-కు-౧ ఆ-౪౦.)

బహువచనంబు పరంబగునపుడు I 'రేయి' ప్రభృ
తుల 'యి' వర్ణంబు లోపించును. II రాయి శబ్దపు

'యి' వర్ణమునకు లోపముగాని 'లు-తి' అనువానిలో నేదేని యాదేశమగుటగాని సంభవించును. III 'గోయి' ప్రభృతుల తుది 'యి' వర్ణమునకు 'తి' వర్ణాదేశము నిత్యముగా నగును. (ఏకత్వమున నౌప విభక్తిక 'తి' వర్ణము వక్ష్యమాణమగును) (ఆచ్చి-౨౦ సూ). IV దోయి శబ్దము తుది 'యి' వర్ణమునకు లోపము వైకల్పికము. ౨౧ (బా-ఆచ్చి-౨౧ సూ). (వ్యా-సం-౨౦౮-౨౦౯ I విష). *

I 'యి' లోపనిత్యత - రేయి-రేలు-రేలన్. వేయి-వేలు-వేలన్. వాయి-వాలు. పాయి-పాలు

II తాయి-తాలు-(తాలులు) తాల్లు=(ఘృ). (ఉల్లోపము-నిత్యము-ఆచ్చి-౧౨ సూ). తాతులు. 'రాలు-రాల్లు=(ఘృ)-రాతులు' అని యిట్లుగ నిది రేఫముతోను నుండును. (ద్విరేఫకము). ఈ శబ్దము 'తి' వర్ణము వచ్చు నౌపవిభక్తికము గాన రాతన్=తాతన్' ఇత్యాది రూపములును నుండును రాతిపయిని నినుముగొనుట రాత్రి దధి (ఆను-౪ ఆ ౧౦౦) ఉ. మ్రాసను తాతనుంగలదెమాంసము (ఆను-౨ ఆ-౨౯౪ ప). కేహించిద్ య్యస్తశబ్దానాం లు తీ స్వాతాం యథోచితమ్" (అధర్వణాచార్య) (వ్యా-సం-౨౦౮ విష).

* సూరి యిట్లు సూత్రింపనే లేదు. ఇతడు 'గోతులు-(గోయి)' మున్నగువాని నౌపవిభక్తిక ప్రకరణమున సాధించుట సరికాదు. ఔపవిభక్తికత బహువచనవిషయమే కాదు. గోతిచేత' మున్నగు వీని యేకవచనపు 'తి' వర్ణ హాపవిభక్తికము. కావుననే యధర్వణాచార్యుడు "క్వచి త్యైదేశ ఏవ స్వాత్" అని బహువచనపు 'తి' వర్ణాదేశమును వేఱుగ విధించికొనెను. (వ్యా-సం ౨౦౮ విష.) సూరి 'తాయి' శబ్దమును రేయి ప్రభృతులలో (బా-ఆచ్చి-౨౧ సూ); జేర్చుటచేతను గోయి ప్రభృతులలో; జేర్పడుచేతను 'తాతులు' మున్నగు రూపముల నధర్వణాచార్య విరుద్ధముగా నంగీకరింపలేదు.

III గోయి-గోతులు-గోతులన్. చేయి - చేతులు - చేతులన్.
గోయి-చేయి-దాయి=(సమీపము) నూయి-నేయి-వాయి=(నోరు)
గోయి (భస్మము). ఇత్యాదులు.

IV దోయి=(ద్వయము) దోయులు=దోలు. "రెండుచే దోల
...(కావ్యాలం-౫ ఉల్లా ౯౦ వ).

౧ విన :- కుయి =(మొట్టి) ప్రభృతులకుఁ జైకార్యము
లెవ్వయుఁ గలుగవు. ఉదా :- కుయి=కుయులు "ఆ-వె-అధిపవినఁగఁ
దగదె యాఁడు కుయులు (భాగ ౧౦ స్కం=పూ ౯౫ వ).
పొయి-పొయ్యి-పొయులు. మొ.

౨ విన :- గోయి ప్రభృతులలోఁ గొన్నిటికిఁ బ్రధమైకవచన
మున "గొయ్యి-చెయ్యి-నుయ్యి-నెయ్యి" అను రూపాంతరములు
గలవు. 'పొయి-పొయ్యి' అనియుఁ గలదు.

బహువచనంబు పరంబగునపుడు 'ఆవు' ప్రభృ
తుల తుది యక్షరంబునకు లోపంబు విభాష నగు.

౨౨ (నా-ఆచ్చి-౨౨) (వ్యా-౪౦-౨౦ I వి).

ఆవులు=ఆలు = జాములు = జాలు. చుట్టములు = చుట్టలు =
చుట్టాలు. (తత్స-౪౪-చూ). నీ చుట్టలకున్ (ఉద్యో ౩ ఆ ౧౨).
మీసములు=మీసలు=మీసాలు. (మీసాలపైఁ దేనియల్ - (మనుచ
-౨-ఆ-౬౫). ఆవు శబ్దమునకు సమాసమున నుగాగమము గల్గును.
ఉదా .- ఆదోఁక=(ఆవు ఊఁకవలె నుండు) ఆవు+పోతు=ఆఁబోతు.
ఆవు=దూడ=ఆదూడ. మొ.

ఇయకు మాఱుగా నామంబులం దెత్వం † బు
బహుళంబుగా నెగ్గు. ఇయలోని 'ఇ' కారము లోపిం

† నూరి నామాంతమం దనుట సరికాదు. ఉదా :- చెలి
యలు=చెల్లెలు. 'మొ-

చుటయుఁ గలదు. ♦ 'ఎ-వ' శబ్దంబుల చోట 'ఇయ' నిల్చుటయుఁ గలదు. ౨౩. (బా-ఆచ్చి-౨౩) (వ్యా-సం-౨౧౦-౨౧౦ I విష).

"ము త్రియము=ము త్రైము=ముత్యము" జన్నియ=జన్నె-(జన్నె కట్టు=మీఁదుగట్టు). వన్నియ=వన్నె. కొంచెయము=కొంచెము. కొండియము = కొండెము = కొండ్యము. ('కొండెలు'-అపశబ్దము) (శ్రీరంగ-౫ ఆ ౩౪). (చూ - వ్యా - సం - విస్త I ౧౮౮ విష). దివ్వియ=దివ్యే=దివ్య. (ఆను-౪ ఆ ౧౧౯) కళియము=కళ్యేము=కళ్యము. (విరా ౧ ఆ ౯౫). (కర్ణ ౧ ఆ ౧౪౦). కన్నియ=కన్నె=కన్య. (రాఘవ-౧ ఆ-౭ ప). పళియము=పళ్యేము=పళ్యము. (కాశీ ౫ ఆ). వీడియము=వీడెము=వీడ్యము. (పాండు-౩ ఆ) విడెము. నిత్రియము=నిత్రైము=నిత్యము=నిత్య=(బసవ-౨ ఆ-౪౩౨).

'ఎ-వ' ల వో 'ఇయ' నిల్చుట.- అంతే=అంతె=అంతియ. (ఆది ౫ ఆ ౧౧) ఇంతే=ఇంతియ(ఉద్యో-౧ ఆ-౩౨౧)ఇంతియకాలం బగు నట్టె నీ మనము శాంతిం బొందఁగా నేర్చునే (ఉద్యో-౪ ఆ-౪౭)

పదాంతంబులగు 'ను-లు-రు'ల యుత్వంబునకు లోపంబు బహుళంబుగా నగు. ౨౪. * (బా-ప్రకీ-౧౬ నూ). (వ్యా-సం-౨౧౦ III విష),

♦ 'ఇయ' శబ్దంబునందలి 'ఇ' కార లోపము 'ముత్రియ' శబ్దమందు మాత్రము గలదనుట సత్యవిధూరము. దివ్వియ=దివ్య. కన్నియ=కన్య. పళియము=పళ్యము. మొ.

* ఇట్టి యాచ్చిక విధులు పెక్కు ప్రకీర్ణములనుచు నూరి సూత్రించెను. మఱియు నూరి యీ ప్రకీర్ణసూత్రమున "అసలయు క్తంబులయిన" అను దశము నిడెనుగాని సంయుక్తంములందును నీ లోపము గలదు. ఉదా :- నీరుకోళ్ళు=నీరుకోళ్ (ఆము-౧ ఆ-౭౧). అఱువుళ్ళు=అఱువుళ్-(భాస్కర-యుద్ధ-౫౪౮). మఱియు నీ విధి హల్పరకత్వమందే 'ను-రు'లకు వర్తించునని నూరి వ్రాసెను. అది సరికాదు. ఉ... ముదంబును బొందితి నీకు దోహిగాన్ (కాను) (పద్యాంతము). ఎట్లు సహింతున్ (సభా-౨ ఆ-౧౮౧) పద్యాంతము.

మా)ను+పడె=మా)స్పడె. మిన్ను = మిను + పడె = మిన్వడె.
అను+పురము=అన్పురము. (సభా-౧ ఆ-౧౭౩). నేను=నేన్. నన్నున్=
నన్. నిన్నున్=నిన్. తన్నున్=తన్. తాను=తాన్. ద్రోహిన్+
కాను=ద్రోహిన్. వత్తురు+వారు=వత్తుర్వారు. కారు+కొనియె=
కార్కొనియె. మీరు+వలదు=మీర్వలదు. (ఆర ౫౩ ౩౦౩) నీరు+
వావిరి=నీర్వావిరి (ఆను-౩ ఆ-౩౧౬). సహింతురు=సహింతుర్.
(సభా ౨ ఆ-౧౪౧). విల్లు-విలు+పూనె=విల్పూనె. రాములు=
రాముల్-వనములు=వనముల్ (చూ-వ్యా-సం-౭౯౧ పు)

౧ విష బహుళగ్రహణముచే'ను-రు-లు' అనువానికి భిన్నస్థలము
లందును స్వరలోపము. మాఱు+అల్కన్-మార్పల్కన్' (శల్య-౧
ఆ-౬౧). కీమ+పాటిల్లు=కీడ్పాటిల్లు (స్త్రీ-౨ ఆ-౫౦) చేటు+పాటు=
చేడ్పాటు (విరా-౪ ఆ-౯౫). గుండు+రాయి=గుండ్రాయి (ఉ.హరి.
౨ ఆ-౧౬౭). వెల్లి+విజ్ఞయన్=వెల్విజ్ఞయన్ (బసవ ౧ ఆ ౨౬౬)
వెల్ల+వెల్ల=వెల్వెల్ల (శల్య-౧-ఆ-౪౦) వెల్వెల్లెఁబాతె (మను చ ౩ ఆ
౫౬). అయి+ఉను=అయ్యును (ఆది-౨ ఆ-౨౦౯) నీరుకోళ్ళు=నీరు
కోళ్ (ఆము౧ ఆ-౭౧) అఱువుళ్ళు=అఱువుల్ (భాస్క-యద్ధ-౫౪౦).

౨ విష :-బహుళగ్రహణముచేతనే 'పమి-ఇందు)ని' మున్నగు
వాని తుది 'ఇ' కారాదులు లోపించును. "నీకే బా)తియే (హరి-
పూ-౫ ఆ-ప్రాథ-సంధి-౧౬సూ)=(నీకేమి బ్రా)తియే) ఇంద్ర స్వలెన్=
(ఇంద్రుని వలె) =(ఉ రా-౨ ఆ-ప్రాథ-సంధి-౧౭ సూ) పల్కు ల్వంటి=
(పాండు-౧ ఆ-)=పల్కుల వంటి).

ఐకారంబు క్రింది ఐకారంబునకుం దుది'ను-లు'

లక్రింది 'న-ల'లకును లోపంబు బహుళంబుగా నగు

౨౫ (బా-ప్రకీ-౭ సూ) (వ్యా-సం-౨౧౦ IV విష).

అఱు=అఱు=(మెడ). గొట్టియ=గొఱియ. కన్ను=కను. నన్నున్=

ననున్. నిన్నున్=నినున్ తన్నున్=తనున్. పల్లు=పలు విల్లు=విలు. మొ.

అక్కటాదుల జడ్డకు లోపము విచారనగు ౨=

(బా-(వశీ. ౮ సూ) (వ్యా-సం-౨౧౦ V విష).

అక్కట = అకట అక్కటాదులు :- అక్కట-అట్టిక = (కుడ).

అట్టుక=(అటుక) అట్టె=(అంట+ఎ) అయ్యో-అయ్యారె అవ్వారి= (సమృద్ధి). ఇట్టిక=(ఇటిక). ఉప్పవడము=(మేల్కొనుట) ఉమ్మి-ఎక్క-సక్కియము-ఎక్కిరింత=(వాహనము)-ఎడ్డ=(హృదయము) ఎన్నిక-ఎమ్మక-కజ్జయము=(భక్ష్యము)-కట్ట-కట్టిక=(వెండిబెత్తము వాడు)-కప్పురము-కమ్మటము=(ఆగసాలెవాని కుంపటి)-కమ్మతము=(పెక్కురు చేరి చేయు పని)-కువ్వాడము=(కపటము)-కొట్టిక=(గ్రామము)-కొమ్మ-కొయ్యగూర-గయ్యళము=(ధిక్కరము)-గిజ్జగాడు=(పచ్చపిట్ట) గుజ్జరాతి-చిట్టి-చిన్న-చిమ్మట-చెన్నటి-చెప్పుము - చెప్పాడు-చెమ్మట-చెల్లియలు-జవాజి - జాబిల్లి - తమ్మటము = (తప్పెట) - తమ్మలము-తల్లి-తుమ్మికి-తువ్వరి=(తుంపర)-తెల్ల-దప్పు-దివ్వియ-నవ్వు-నిద్దుర-నివ్వరి-నివ్వళి-నువ్వులు - నెట్టిక=(వేళ్ళ కీళ్ళ చప్పుడు)-నెమ్మిలి - పవ్వళించు-పిన్న-పుల్లియ=(విస్తరాకు)-పువ్వు-పెద్ద-చొట్టి-చాకెర్న=(పెండ్లిమూడువనాటి బువ్వము)-ప్రెగ్గడ-బెగ్గడు-బొమ్మ-బొమ్మికము=బొమ్మిడికము=బొమ్మిడికము=(కీటము) మజ్జా=(ప్రశంసార్థకము) మత్తాబు-మల్లారము=(మట్టి గాజుల గుది) - ముక్కు-ముద్దియ - మెట్టిక=(సోపానము) మొక్కరము=(స్తంభము) మొగ్గరము = (వ్యూహము) మొల్లము=(బంగారు లోనగు పూత) రడ్డి=(రెడ్డి)-లోట్టిపిట్ట-వట్టి-వయ్యళి=(విహారము)-సన్నియ=(సన్నెకలు) సవ్వడి - సివ్వంగి - అట్టు - ఇట్టు-ఎట్టు-అప్పుడు-ఇప్పుడు-ఎప్పుడు-అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని-మమ్మున్-మిమ్మున్-తమ్మున్-అమ్మ-అక్క-అవ్వ-అయ్య-అన్న-అప్ప-అచ్చట-ఇచ్చట-ఎచ్చట-అచ్చట-ఇచ్చట-ఎచ్చట-అద్ది-ఇద్ది-ఎద్ది-ఎవ్వడు-ఎవ్వడు ఇత్యాదు లక్కటాదులు.'

జడ్డక్క రంబుతోఁ బదాది స్వరంబు గూడుచో “౨౫-
౨౬” (ఆచ్చి) సూత్రములకు లక్ష్యములగు జడ్డలకు లోపము
లేదు ౨౭. (బా-ప్రకీ-౯ నూ) (వ్యా-సం-౨౧౦ V వి).

అత్తై-కన్నదరై-కన్నడిగె-పల్లొత్తై-విల్లండై-‘౨౫-౨౬-సూత్రము
లకు లక్ష్యములగు’ అనటచేత ‘మన సేకాగ్రత (శాంతి-౫ ఆ-౧౨౧)”
మున్నగునవి విరోధింప నేరవు

హోదులయు నీలుగు ప్రభృతులయుఁ బదాది హల్లు
విభాషను లోపించు ౨౮ (బా-ప్రకీ-౧౦ నూ)
(వ్యా-సం-౨౧౦ VII వి).

హడపము=అడపము=(నక్క-లాకుల తిత్తి). హరిదళము=అరిద
ళము=(హరితాళ శబ్దభవము) హళది=అళది=(హరిద్రా వర్ణము).
నీలుగు=ఈలుగు=(ఒడలు విఱుచుకొనుచు వచ్చు). నీలుగు-నెగయు-
పొందు-పొనరు-పూను-పొదవు=(సంభవించు=కలుగు).

ఆచ్చికంబులం బదమధ్యంబుల[‘న-౬-౫-ర’] మిఁది
‘ఉ’ త్వంబునకు లోపంబు విభాష నగు. II తద్భిన్నాక్ష
రముల మిఁదను, ‘ఉ’ కారేతర స్వరంబులును, గొన్ని
యెడల లోపించును. III ప్రత్యయపూర్వ స్వరంబులును
యథాప్రయోగంబుగ లోపించును ౨౯ (బా-ప్రకీ-
౧౮-౧౯ నూ) (వ్యా-సం-౨౧౦ XI వి)

I కీనుక=కిన్న-కానుక=కాన్క, చిలుక=చిల్క-కాలువ-కాల్వ;
కడుగు=కడ్గు-ఈడుచు=ఈడ్చు. పెరుగు=పెర్గు-కూరుకు=కూర్కు-మొ.

II అబ్బరిము = అబ్రిము (ఆచ్చి-౨౬ నూ. బకార లో
పము)-(కప్పురము=కప్రము నెత్తురు=నెత్తు అప్పుడు=అప్పు ఇప్పుడు=
ఇప్పు. ఎప్పుడు=ఎప్పు-మొ వలచు=వల్చు-కలికి=కల్కి - పొలితి=పొల్తి

ములికి=ములిక- - బుడిపి=బుడ్డి-మొ.

III వినుము=విన్దు-(ఆది-౮ ఆ-౧౮౮)-(శాంతి-౩ ఆ-౩౪౧)-
భానుసమాన విన్ (కవిజ-వృత్తా. ౧౦౨). నిలుము=నిల్ము (హరి-ఉ-
భా-౮ ఆ-౨౨౪). చనును=చన్-(చనును+ఎ=చన్నె). (సభా-౨ ఆ-
౨౨౮-౨౩౩). నెగడుతన్=నెగడ్తన్-(నన్ని-కు-౩ ఆ-౨౪౪). వలదు=
వల్దు-(దో)ణ-౫ ఆ-౩౨౪). చెడక=చెడక (ఉ-హరి-౬ ఆ-౧౮౩).
కాలుదుము=కాల్దుము-(బసవ-౭ ఆ-౫౪౬).

౧ వివ:-ప్రథమా బహువచన 'లు' ప్రత్యయ పరకత్వము
నందలి 'ఉ' త్వలోపము (ఆచ్చి-౧౨ సూ), ప్రేరణ 'చు' వర్ణకాది పర
త్వమునందలి లోపాగమాదేశాదులు (క్రియా-౭౦ సూ), శత్రీర్థక
'చు' వర్ణక పరకత్వమందలి 'ఉ' త్వలోపాదికము (క్రియా-౬౫ సూ),
క్రియా ప్రత్యయ 'రు' వర్ణక పరకత్వమందలి 'ఉ' త్వలోపము(క్రియా-
౭౨ సూ), మున్నగునవి వేఱుగ సూత్రింపఁబడును కాన వాని నిం
దుదాహరింపరాదు

'చు' పరక 'రు' వర్ణకంబునకు ముందట 'దు' వర్ణంబు
'ఉ' త్వంబునకు లోపంబు విభాష నగు. అగుచోఁ
దత్వాప్రవృత్తి స్వరంబు గురువు కాదు ౩౦-౩౧. (బ్రా-
హ్మ-౨౦ సూ) (వ్యా-౪౦-౨౧౦ XI విష. ౩౨౮
I విష).

అదురు=అదురుచు=అదురుచు-ఎదురుచు=ఎదురుచు - విదురుచు=
విద్రుచు (విదలించు)-పదురుచు=పదురుచు=(ప్రేలు-త్వరపెట్టు) (చూ-
ఉ. హరి-౪ ఆ-౧౦౮ ప) (చూ-౧ వివ).

౧ వివ:-వీనిలో 'అదురుచు' అప్రేరణము. అదురుచు. 'చు'
ఆవయవికము. 'ఎదురుచు-ఎదిరించు' అనునవి యాగమములె యయ్యు
ప్రేరణార్థకములు కావు ఎద్రుచున్-ద్రుపన్. "విద్రుచు-పద్రుచు"

అనునవి ప్రేరణరూపములు. విద్రుపన్-పద్రుపన్-మొ * (చూ-వ్యా-సం-3-౨౮ I విష. ౧౫౮-౨ పుట) (చూడు-సంజ్ఞా పరిచ్ఛేదము-౧ సూ. ౬ వివ). చ-నిద్రించిన... అద్రించిన..... విద్రుపగ... ... చిద్రుపలు... .. (ఉ. హరి. ౪ ఆ-౧౦౯ ప). ఇందలి 'చిద్రుపలు' అను దానిని మాత్రము శిథిలద్విత్యముగా నెన్నవలెను. 'కద్రుప' లోని 'క' వర్ణము గురువె.

అచ్చిక సమాన పదంబులం మత్తమంబులగు 'రు-లు-డు'ల ముందటి ఏ' త్వంబునకు హ్రస్వంబు విభాష నగు. 3-౨ (బా-ప్రకీ-౨ సూ) (వ్యా-సం-32౦ విష).

నల్లరు=నల్లరు - (ఉత్తమ=మూడు వర్ణములు గల పదములోని మూడవ వర్ణము-చూ-తత్-౪౭-౪౮ సూ)-పల్లరు=పల్లరు-పెన్నరు=పెన్నరు=(అశ్వగంధ)-మానేరు=మానెరు=(జ్యోతిష్కృతీ లత)-ఆడేలు=ఆడేలు=(శరారిపక్షి)-కుండేలు=కుండేలు-తోడేలు=తోడేలు-నాగేలు=నాగేలు-నేరేడు=నేరేడు-చూరేడు=చూరేడు-పూరేడు=పూరేడు (పక్షి విశేషము) తంగేడు=తంగెడు-ఇత్యాదులు.

'ఊయెల-పయ్యెద-తాయెతు'లం ద్రిక్-నామంబు లందు 'యా' కుఁ దాలవ్య వక్రరూగంబు లేదు. 33.

(బా-ప్రకీ-3 సూ) (వ్యా-సం-32౯ I విష).

తీక్కన్-తక్కన్ ఈ మూటియందుఁ దప్పఁ దక్కి-న సమాన పద మధ్యమునందలి 'య' కారమునకు 'ఎ-ఏ'ల యోగము లేదని యర్థము. "ఊచు+హేల=ఏల=ఎల=ఊయెల పయి+ఎద=పయ్యెద. తాయి+ఎత్తు=ఎత్తు=తాయెతు" అని ఛేదమనియు నివి సమానపదములు కావనియుఁ జెప్పెడి యప్పకవ్యాదుల వ్రాత సరికాదు "ఎల-ఎత్తు" శబ్దములు తెల్లన నప్రసిద్ధములు 'పయ్యెద' లోని ద్విత్యమునకు విధి లేదు. 'పయెద' అను రూపము లేదు.

* ఇవెల్ల ప్రేరణాగ్ధక చుక్కు-తోఁ గూడిననె యను సూక్ష్మ వ్యాత సరికాదు.

ఊయేల-యూయాల చావుల నొం-నొంటికిం గుఱుచ
యొండె నగు. 3౮ (బా-ప్రకీ-౪) (వ్యా-సం-32౯
I విష)

ఊయేల = ఊయేల = ఊయెల = ఊయాల = ఊయాల = ఊయల =
(ఊయేల' అనరాదు) (నక్ష్యమాణంబు యద్విత్వంబు) (ఆచ్చి- 3౩-
సూ) = ఊయేల = ఊయెల = ఊయాల = ఊయల. (వీనియందు సమా ౭ =
సూత్రపు ద్విత్వపరక హస్తము గల్గుచున్నది)

పయ్యెడ-పయ్యెడ. 3౮ (బా-ప్రకీ-౪ సూ) (వ్యా-
సం-32౯. I)

ఊయేలదులం దొలియచ్చుమిడి హల్లునకు
ద్విర్వచనం బొండె నగు 3౯. (బా-ప్రకీ-౬) (వ్యా-సం-
32౯ I విష)

ఊయేల = ఊయేల ఊయెల = ఊయెల ఊయాల = ఊయాల.
ఊయల = ఊయల. ఆయెను = అయ్యెను. ఆయెదను = అయ్యెదను ఆయె
డిని = అయ్యెడిని. ఆయెడును = అయ్యెడును ఏలిదము = ఎల్లిదము = (చుల్ల-
దనము) ఓయన = ఓయ్యన = ఓయ్య = (బుజువు) ఓయారము = ఓయ్య
రము. ఊవు-కొప్పు = (ధను రగము) జాజర = జజర = (మోసము). త్రిని
య = తిన్నియ తీయము = తియ్యము తేప = తెప్ప = (ప్ల నము) తేమ =
తేమ్మ తోయలి = తొయ్యలి. గీవియ = దివ్వియ నూవు = నువ్వు. నోవి =
నొవ్వి = (నొప్పి) నోవు = నొవ్వు = (నొప్పి) పూవు-పువ్వు పేయ = పెయ్య.
మోక = మొక్క మోకిక = మొట్టిక మోవు = మొవ్వు వీయము =
వియ్యము ఇత్యాదు లూయేలాదులు.

ఆరటాదులం బ్రథమేతర దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబు
విభాష నగు. 32. (బా-ప్రకీ-౧౧) (వ్యా-సం-3౮౦ వి)

ఆరటము = ఆరటము = పరితాపము. కక్కుఱితి = కక్కుఱితి.
కేళాకూళి = కేళకుళి. కేళాకుళి = కేళకూళి (కీడా సరస్సు = భేలాకూల శబ్ద
భవము) కొమారుడు = కొమరుడు. కొమారిత = కొమరిత గంబూ

రము=గంబురము=(కర్పూరము) పెండారము=పెండరిము=పెండేరము=
పెండేరము=(అందె) బంగారము=బంగరము శేహారము=బేహారము=
(వాణిజ్యము=వ్యవహార శబ్దభవము) వీటతాటము = (వీటతటము)=
(తార్కాణు) సంశోసము=సంతోసము మొ

ఓయారాదులం దొనిదీర్ఘంబునకు ప్రాస్వంబు విభాష

నగు 30 (బా-ప్ర) 1-12 సూ) (వ్యా-సం-30-1 వి).
ఓయారము=ఒయారము కేహాకూళి=కెళాకూళి. కోలె=కొలె=

(మొదలుకొని) గూడారము=గుడారము=(పట కుటీరము). గోరువంక
పక్షి=గోరువంక పక్షి. జోహారు=జోహారు=(నమస్కారము) నీలుగు=
నిలుగు=(చచ్చు) పేడ=పెండ (సం-1-12 సూ) బేహారము=బెహా
రిము (దీర్ఘమధ్యంబు) మాఱు=మఱు=(తడవ). మూలుగు=ములుగు=
(వేదనచేత మూలుగు) మోఱుకు=మొఱుకు=(మూర్ఛ శబ్దభవము) వీట
తాటము=వీటతాటము వీడియము=విడియము=(వీటికా శబ్దభవము)
ఇత్యాదు లోయారాదులు—

ఏతాదులకు 'ము' వర్ణకంబు పరంబగునపుడు దీర్ఘంబు

విభాషనగు. 31. (బా-ప్ర) 1-12 సూ) (వ్యా-సం 30-1 వి)

ఏతము=ఎతాము (య-ప్ర) శబ్దభవము), కళ్ళము = కళ్ళాము.
గాలము=గాలాము గుడ్డము=గుడ్డాము గోణము = గోణాము=(కౌపి
నము). గోతము=గోలాము=(చిన్న గోనె సంచి). జాజము = జాజాము=
(పాలికలందలి నవధాన్యముల నారు) జంజము = జంజాము=(దీపావళి
నాటి బాలురు కాల్చు కాప్టదీపిక). జోతము = జోతాము(నమస్కా
రము), తణగము=తణగాము=(ఎద్దుమీడి నీళ్ళ తోలుసంచి)బొండ్లము=
బొండ్లాము. (బౌద్ధికతోడి పెంకాయ). మండము=మండాము=(చేపల
బొడుచు చిల్లకోల). లాతము=లాతాము = (నన్యాసులచేతి దండము).
వీణము=వీణాము ఇత్యాదులు—

అడంగ్వాదుల 'డా'కు 'ణ'కారంబు విభాషనగు.

౪౦. (బా-ప్రకీ-౧౩ నూ) (వ్యా-సం-౩౮౪ విష).

అడగు=అణగు. క కగు=కణగు=(యత్నించు) చిల్లాడము=చిల్లాణము=(బాకు) తకగము=తణగము=(ఎద్దుమీది నీరు తెచ్చు నీలు సంచి) నాడెము=నాణెము. పోడి = పోణి = (ఒప్పిదము) మిడుగు=మిణుగు=(మిణుగురు పుకపు) మిడుగులు = మిణుగులు-(అగ్ని కణము=మిడుగు) వడకు=వణకు. ఇత్యాదులు-

దక్కు-లోనగు వాని దా'కు 'డ'కారంబు విభాష

నగు. ౪౧. (బా-ప్రకీ-౧౪ నూ) (వ్యా-సం-౩౮౪ విష)

దక్కు=దక్కు దగ్గులు=డగ్గులు=(సమీపించు). దాగు=డాగు దాకలి=డాకలి (సూరి ప్రథమ ముద్రణమం దిది నిర్బిందువు) దిగు=డిగు. దిగ్గియ=డిగ్గియ=(దీర్ఘ కా శబ్ద వైకృ). దూయ=దూయ. డెందము=డెందము డెప్పు=డెప్పు=(మర్మోద్ఘాటనము చేయు) డెప్పరము=డెప్పరము=(దుష్ట వచనము). దొంగ=డొంగ దొప్ప=డొప్ప ఇత్యాదులు

జూదాదుల 'గా'కు 'జ'కారంబు విభాష నగు

౪౨. (బా-ప్రకీ-౨౧) (వ్యా-సం-౩౮౪ విష .

జూడము=జూజము. (ద్యూత-వైకృ). అవును=అవుజు=(పం కము). జవాది=జవాజి జాది=జాజి (జాతీ శబ్దభవము) జాను=జాజు=(రక్తవర్ణము) విరవాది=విరవాజి=(నవమాలిక=విరజాజి).

అక్క-డాదులు నిత్యైకవచనాంతములు ౪౩ (ప్రాధ-

శబ్ద-౨౮) (వ్యా-సం-౨౧౧ III విష).

అక్క-డ-ఇక్క-డ-ఎక్క-డ-అక్క-డికిన్-ఇక్క-డికిన్ -ఎక్క-డికిన్.

అచ్చటు-ఇచ్చటు-ఎచ్చటు అచ్చటికిన్-ఇచ్చటికిన్-ఎచ్చటికిన్. ఆవిశబ్ద ముచే 'ఇరులు' మొదలగువాని నెన్ననగును. "ఇరులున నొంటిఁజూ" (విజ్ఞా-ప్రాయ. ౧౦౮) 'కేలు' శబ్ద మిట్టిది కాదు, "పెడకేళ్ళు" (అర-౨ ఆ ౧౧౧)

జాతి వివక్షయందు బహుత్వమున నేకవచనము నిల్వవచ్చును. రర. (అహో-రగ౬ వు). (వ్యా-సం-౨౦౧ III వి).

పువ్వు పరిమళించును = పువ్వులు పరిమళించును. స్తనము = స్తనములు. మొ.

సస్య వాచకములు-లోహ వాచకములు-కఠినయ సంభార వాచకములు. నిత్యైకవచనాంతములు. రగ౬. (ప్రౌఢ-౨౯-౩౧ నూ) (వ్యా-సం-౨౦౧ III విష. దీవి విస్తరము III).

వరి=(వరి చేను). చోడి-ఆరుగ-నెండి-బంగారము-ఱినుము-ఱింగువ-ఉప్ప-చమురు-మొ *

అదరులు లోనగు శబ్దములును ధాన్యవాచకములును, క్రిడా విశేష వాచకములును, సంబంధార్థమధిదలి యుష్మదస్మదాత్మార్థక శబ్దములును, నిత్య బహువచనాంతములు. ర౬. (ప్రౌఢ. శబ్ద-౩౬-౩౭-౩౮-ర౬ నూ) (వ్యా-సం-౨౦౧ III విష)

అదరులు=(మిడుగులులు). ఎండుపులు=(ఎండఁబోసిన ధాన్యమంత) మిడుగులులు-మొ. ధాన్యవాచక :- ఆళ్ళు-చోళ్ళు-మొ. క్రిడా విశేష :- గుజ్జెనగుండ్లు - గొబ్బిళ్ళు - కనుమూసి గంతలు- వెన్నెల పోపులు-మొ. సంబంధార్థక :- మీయిల్లు=(నీయిల్లు). మాంయిల్లు=

* ప్రౌఢ. శబ్ద-౩౨ సూత్రము “సమాసార్థక...” అను సూత్రము వ్యర్థము. కారక-౩౦ సూత్రముచేతనే యట్టి యేకత్వము సిద్ధించును. ఈడు-ఎన' శబ్దములు సమానార్థకములును గావు ప్రౌఢ శబ్ద-౩౩ సూత్రము చొప్పున గుణవాచకములు నిత్యైకవచనాంతములు కావు. 'తెలుపులు-షలుపులు' అని యుండవచ్చును. గీ. నలుపు తెల్లను టెల్లుపులుగా జేసి (మను-౩౬-౨౭వ).

(నాయిల్లు). తమ మామ=(తన మామ). అస్మత్పతులు=(నాపతులు) (విరా-౧ ఆ-౩౨౯). “మిన్నక కినువడక పొమ్ము మీ గృహమున కున్”. (విరా-౪ ఆ-౨౧౮). (కినుపు+వడు=కోపనడు).

పూజ్యతా వివక్షయందు మహత్తుల యేకత్వమున బహువచనము విభాష నగు. జౌచితినిబట్టి కవికి రుచించు నెడల నస్మద్ధర్మకమునకును బూజ్యతా బహు వచన ముండును. పూజ్యతా వివక్షయం దేకవచ నాంతము పయిని ‘గారు’ శబ్దమును డుమంత బహు వచనాంతములపై ‘వారు’ శబ్దమును షష్ఠీ సమాస గతములయి నిల్చును. కొన్ని యెడల నేకవచనాంత ములపైని ‘వారు’ శబ్దము నిల్చుటయుఁ గలదు-౪౭. (ప్రౌఢ. శబ్ద-౩౯-మొ. ౪౩.) (వ్యా-౯౦-౨౧౧ IV విష)

I పూజ్యత :- గురువులు=(గురువు). (విరా-౫ ఆ-౧౨౦).
II కవికి రుచించినచో :- మేము వచ్చితిమి=(నేను వచ్చితిని) (ఆది-౪. -౨౭-దువ్యంత వాక్యము). గారు శబ్దము :- రాజగారు=(రాజ యొక్క+గారు=రాజు+గారు=రాజగారు. అత్తగారు-మామగారు- తండ్రిగారు- మొ వారు శబ్దము :- స్వాములవారు-రాములవారు- మొ. ఏకవచనముమీఁది వారు శబ్దము :- అత్తవారు-అమ్మవారు- రావువారు-పూసపాటివారు-రాచవారు-ఆర్యీటివారు- మొ. ౧

పూజ్యతాతిశయంబున యుష్మద్బహువచనమున నాత్మార్థక బహువచనము నిల్చును. ౪౮. (ప్రౌఢ. శబ్ద-౪౫). (వ్యా-౯౦-విస్త-౨౧౧ IV విష).

స్వామీ తాము దయచేయవలయు. మొ-

అజ్ఞాత వస్తుప్రశ్నమునందును, నిర్దేశించి చెప్ప వీలులేని వస్తువు నుద్దేశించునపుడును నేకత్వమున

బహువచనము తఱచుగా నిల్చును. ౪౯. (పో)థ.

శబ్ద-౪౭). (వ్యా-సం-విస్త-౨౦౧ IV విష).

అజ్ఞాత:- ఎవరక్కడ? నిర్దేశించి చెప్ప వీలులేని :- సీతా రాములలో నెవరు ముందు వచ్చిరి. ఒకరి వెనుక నొకరు వచ్చిరి. వీరిలో నొకరి సంపెదను. నీ నెవ్వరు. (విరా-౧ ఆ) తండ్రి పే రె వ్వరు? (జై-౬ ఆ) అది యెవ్వరు (నైష-౩ ఆ) (చూ-పో)థ- శబ్ద-౪౭ నూ).

‘అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని-వలు-పెక్కు-’ శబ్దంబు లయు, ద్వివ్రీభృతి సంఖ్యావాచకంబులయు, మహా స్మహాత్వర్థకంబులు నిత్యబహువచనాంతములు అన్నాన్య దుల యమహాదర్థకంబులు (సమూహార్థకములవలెనె) నిత్యైకవచనాంతంబు లగుచు బహుత్వమును బోధిం చును. ౫౦. (శా-ఆచి-౨౪ నూ) (వ్యా-౪౦-౨౦౧ II వి).

అన్ని-అన్నిటిని (వస్తువులను). అందఱు (పురుషులు-(లేదా) స్త్రీలు)-అందఱన్-ఇన్ని-ఇందఱన్-మొ.

౧ వివ :- “వాని యన్నింటికంటె ” (ఆను ౪ ఆ ౪౩) అను రీతిని “అన్నాదు” తావవిభక్తికములగుటంజేసి యివి యేకవచ నాంతరూపమున నుండి బహుత్వాత్వమును బోధించును. ఆవులు మూడు వచ్చుచున్నవి’ అనురీతి నివి యేకవచన రూపమున నుండి బహువచన విశేషణక్రియలతో నన్వయించుచుండును. “జాతులు” మూటన్ (ఆను ౧-౩-౫). అన్నాదులవలె గాక ద్వివ్రీభృతి సంఖ్యావాచకముల కమహత్త్వమునందును బహువచన రూపము లరు మగఁ గలవు. తొమ్మిదులు (చూడు-తత్స-౪౦ నూ) రెండువేలు- (చూడు-ఆచి-౨౧ నూ). శరము లాఱుదుల్ (కర్ణ-౧-౩-౧౧౧)

౨ వివ .-వలుశబ్దమున కమహత్త్వమున వ్యస్త ప్రియో

గము లేదు. పెక్కు-శబ్దమున కమహత్త్వమున నేకవచన బహువచన రూపములు రెండును గలవు. ఉదా .- పలు పలుకులు. మాటలు పెక్కేల? మాటలు పెక్కులేల? మహత్త్వమున 'పలువురు-పెక్కురు=పెక్కండురు-పెక్కండురీ' అని యుండును.

అన్ని ప్రభృతుల † విభక్త్యంత రూపసాధన ప్రక్రియను సూత్రించుటకన్న వాని సిద్ధరూపముల నుదాహరించుట లెస్స-౧౦. (బా-అచ్చి-౨౪). (వ్యా-సం-౨౦౧ I II విష,).

"అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని-పెక్కు-పలు-ఆ - ఈ - ఏ-నీ-నా-మన - తా - శబ్దములును సంఖ్యావాచకములును" అన్ని ప్రభృతులు. వీనికిం గొన్ని సిద్ధరూపంబులు మాత్రము చూపెదను. శేషంబూహించుకొననగును. వీనిలోని డుమంతంబుల కెల్ల న్యాయగమంబు పూర్వోక్తంబు (తత్స ౨౦ నూ) స్మరించునది. కొన్నిటి బహువచన లకారంబునకు రాదేశంబును బూర్వాగమంబును నెఱుంగునది.

సంస్కృతమున సర్వాది శబ్దముల పయిఁ గొన్ని సుబ్విభక్తులు నిల్చునపుడును, గొన్ని తద్భిద ప్రత్యయములు నిల్చునపుడును, భృంశద్భావాది సామాసిక విషయములందును, దక్కిన నామముల కంటె కూప వైలక్షణ్య ముండుటం జేసి వాని కట్టి ప్రత్యేక సంజ్ఞ ప్రక్రియాలాఘవమునకయి సంస్కృత వైయాకరణులచే గల్పింపఁ బడెను. విభక్తి రూపాదు లందలి యట్టి ప్రత్యేకత తెల్లన "అన్ని"

† సూరి సంస్కృతానుకరణంబున వీనికి సర్వనామసంజ్ఞ నంగీకరించి "అన్ని ప్రభృతులు సర్వనామంబులు" అని సూత్రించి (బా-అచ్చి-౨౪ నూ) అన్ని-ఇన్ని-ఎన్ని-కొన్ని-పెక్కు-పలు-ఆ-ఈ-ఏ-నీ-నా-మన-తా-సంఖ్యావాచకంబులు, అన్ని ప్రభృతులు" అని వివరించెను. (ప్రాచీనాంధ్ర) వ్యాకర్తలు సర్వనామసంజ్ఞ నంగీకరింప లేదు.

ప్రభృతులకు లేదు కొంద తాధునికులు చూపు ప్రత్యేకత యీ క్రింది రీతి నవిమర్శమూలక మనఁదగి యున్నది.

I బహుత్వమున 'లు-ల'ల చోట 'రు-ర'లు (ఋ-౪) వచ్చుట. ఉదా :- వారు-ఇరువురు-ఇరువురన్-అందఱు- మొ ఈ లక్షణము సర్వనామేతర నామములందును గలదు. ఉదా :- పగతురు-పగతురన్-అల్లురు-అల్లురన్-విలుకాండు)-విలుకాఱు-చూపఱు- మొ.

II బహుత్వమున మహద్భూతిపములవంటి నె "మహతీవాచకముల కగుట. ఉదా :- వారు=ఆ పురుషులు-ఆ స్త్రీలు. అమహన్నహ త్యేకవచన రూపము లొక్కరీతినె యుండుట - అది-ఇది. ఇదియు సర్వనామేతర నామములందును గలదు. ఉదా :- హరి-నది-గురువు-వధువు. వచ్చిరి=పురుషులు (లేదా) స్త్రీలు. పక్షి వచ్చెను- మొ

III 'సర్వనామ సంఖ్యాభిధాన తద్విశేష్యంబులం దెయ్యది ముందుఁ బ్రయోగింపఁబడు దాని ద్విత్వీయాదులకుం బ్రథమ బహుళంబుగా నగు ' (బా-కార-౨౬ నూ). ఇట్టి వాఁత యవిమర్శన మూలకము. "మాయేపురందు(శల్య-౨.౮-౧౦౮). వాని యన్నింటి కంటె (ఉద్యో-౨.౮-౧౫)" అని పయి సూత్రమునకు విరుద్ధముగఁ బ్రయోగములు గలవు. మఱియుఁ బై సూత్రపువద్దతి సర్వనామేతర నామములందును గలదు. ఉదా :-తల్లి దాిపదితోడన్ (జై-౧-౮) (చూ-ప్రౌఢ-కార-౨౨ నూ). సుగుణాభిరాముఁడు రామునకున్ (చూ-కార-౩౨ నూ).

IV బౌద్ధవిభక్తికత్వము. ఇది సర్వనామేతర నామములకుఁ బ్రెక్కిటి కమహదేకత్వమునఁ గల్గును. సర్వనామములకును నన్నిటి కినిలేదు. ఉదా :-నీటిని-నీటిన్-దానిన్-దానిచేతన్-ఆపక్షి తనచేతన్-ఓపక్షి నీచేతన్. మొ.

మఱియు సర్వనామ తాంగీకారమున సంస్కృత విలక్షణము

గను నీ యాధునికుల యాశయము వెలయుచున్నది వీరి మతమున 'తా' శబ్దము సర్వనామము తదర్థక సంస్కృత 'ఆత్మన్' శబ్దము సర్వనామము కాదు. సంస్కృతమున "ఏక-ద్వి" శబ్దములు తప్పఁ దక్కిన సంఖ్యావాచకములు సర్వనామములు కావు. ఆధునిక మతమున సంఖ్యావాచకములెల్ల సర్వనామములె (చూ-భాల-ఆచ్చి-౨౦ నూ)

ఇంతియ కాక=సూరి ఎల్లెక్' అనునది యవ్యయమని కంఠోక్తముగా వచించెను (చూ-భాల-సంధి-౨౦ నూ). ఎల్లరు' సర్వనామమని సూరి యుదాహరింపకున్నను ప్రౌఢ వ్యాకర్త 'ఎల్లరు-ఎల్లరిన్' మున్నగునవి సర్వనామములని సూత్రించి యుదాహరించెను. (చూ-ప్రౌఢ-శబ్ద-౮౬ నూ) తదాది శబ్ద సంబంధులగు-అతఁడు' మున్నగునవి సర్వనామములని చెప్పియు సూరి తదాది శబ్ద సంబంధులె యగు "అంత-ఇంత-ఎంత-అందు-ఇందు-ఎందు-అపుడు-ఇపుడు' మున్నగువానిని సర్వనామములుగా నుదాహరింపలేదు. ఇంతేకాక 'అంద్వాదులవ్యయములనియు నాధునికులు తలంతురు. 'శ-ర' కోశమునందును సూ-రా-నిఘంటువునందును బై వానిలోఁ గొన్ని సర్వనామములుగా వ్రాయఁబడెను.

"అందఱు-ఇందఱు' మున్నగువాని వంటి రూపములె కల 'చూపఱు-పగఱు అనునవి, అందఱ్వాదులనలె సర్వనామములు కావు

సర్వ-తావదర్థకము. ౫౨. (భా-౩/౨౦. I ఆచ్చి)

(వ్యా-సం-౨౧౨ -I విష) ఇది 'ఆ' శబ్దమూలకము.

మహా స్మృహత్యర్థకము.

అమహాదర్థకము.

(పథ. అందఱు=అందొఱు

అన్ని+అని (ఆచ్చి-౯౬ నూ)

ద్వితీ. అందఱను=అందొఱను=అందఱిని

అన్ని టిని=అన్ని ంటిని-మొ.

౧ వివ :- 'అంత+వారు = అందఱు. ఇంత+వారు = ఇందఱు'

మున్నగు- ప్రౌఢ వ్యాకరణోక్త (ప్రౌఢ. శబ్ద-౮౮ నూ) వ్యుత్పత్తి

సరికాదు. అర్థసందర్భము లేదు. కాన నిది ఆ' శబ్ద సంబంధి యని మాత్రము చెప్పవగును.

౨ వివ :- అం దొఱకు నిట్టులనియె దు)పద విభుఁడు (ఆది -2 ఆ-౨గీర). అందఱ కును మెలపునఁ జెప్పి వగలఁ గుందుచు (శబ్ద-౧ ఆ-౧౨ ప). అందఱి కిని దానవబాధఁ దీర్చె కృత కృత్యుండై. (పినవీర-శకుం-బాలక. ౧౨౮ పుట).

3 వివ :- సర్వతావదర్థక=సర్వార్థకమును 'తావ' దర్థకమును నని యర్థము.

ఇయ దర్థకము. గీ3. (బా - ఆచ్చి - 3/౨౮. II)

(వ్యా-సం-౨౧3 విష). ('ఈ' శబ్ద మూలకము. ఇయ చ్చబ్దార్థకము).

మహా నృహత్యర్థకము	అమహాదర్థకము
(ప్రథ. ఇందఱు.....	ఇన్ని=ఇని (ఆచ్చి-౨౬ నూ).
ద్వితీ. ఇందఱను=ఇందఱిని.	ఇన్నిటిని=ఇన్నింటిని- మొ.

కియ ద్యావ దర్థకము-గీర. (బా-ఆచ్చి-3/౨౮. III). (వ్యా-సం-౨౧3 విష.) (సంస్కృత-కియ చ్చబ్దార్థకము. సంస్కృత యావ చ్చబ్దార్థకము. ఏ శబ్ద మూలకము)

మహానృహత్యర్థకము	అమహాదర్థకము
(ప్రథ. ఎందఱు ..	ఎన్ని=ఎని (ఆచ్చి ౨౬ నూ)
ద్వితీ. ఎందఱను=ఎందఱిని	ఎన్నిటిని=ఎన్నింటిని- మొ

౧ వివ :- కియ దర్థము=ప్రశ్నార్థము. యావ దర్థము=సంబంధార్థము. ఉదా:- ఏ రెండఱు. ఇవి యెన్ని. ఎన్నిగలనో యన్నియు, ఎందఱు గలనో యందఱును- మొ.

కతిప యార్థకము గీగీ. (బా-ఆచ్చి-3/౨౮. IV)
వ్యా-సం-౨౧3. విష.) (ఒక శబ్ద మూలకము. ఒక=

అల్ప 'కొంచెము' శబ్దపు మూలకమచెడి 'శ-ర' 'నూ-రా-ని' కోశములు సరికావు).

మహా స్మహాత్వర్థకము
(ప్రథ. కొందఱు
ద్వితీ కొందఱను=కొందఱిని

అమహాదర్థకము
కొన్ని=కొని (ఆచ్చి-౨౬నూ),
కొన్నిటిని=కొన్నింటిని- మొ.

౧ వివ:- సంకృత కోశముల చొప్పున 'కతిపయ' శబ్దము కతిశబ్దార్థకము. మహాకవి ప్రయోగములలో నది యల్పార్థకమై యున్నది కతిపయ దివసైః (నైష ర సర్గ-౧౨౧ శ్లో) "కతిపయ దివసైః=ద్వితై రేవ దివసైః" (నారాయణీయ వ్యాఖ్య).

౨ వివ:- 'అందఱు-ఇందఱు-ఎందఱు-కొందఱు' శబ్దముల వలెనే చూపఱు-చూపఱన్=(చూచువారు). పగఱు=(పగవారు) పగఱన్" అనువానిని సాధించికొనవలయును.

బహ్వర్థకములు. గిఱ. (కా-ఆచ్చి-3/౨౪. VI)

(వ్యా-సం-౨౧౪ విష) ('పెక్కు-పలు' శబ్దములు).

మహా స్మహాత్వర్థకములు
(ప్రథ. పెక్కు-పలు=పెక్కు-పలు).
ద్వితీ. పెక్కు-పలురను=పెక్కు-పలుడను

అమహాదర్థకములు
పెక్కు=పెక్కులు.
పెక్కి-పిని=పెక్కింటిని

ప్రథ. పలువురు=పలుగురు
పలువుండురు=పలుగుండురు
పలువుండు=పలుగుండు
ద్వితీ పలువురను=పలుగురను
పలువుండురను=పలుగుండు
రను=పలువుండును = పలు
గుండును

దీని కమహాత్వమున వ్యస్త్యతి లేదు. పలు పలుకుచు' మున్నగు రీతిని సమాసగతమై యిది యగును.

తదర్థకము. ఆ-శబ్దము-గిఱ (కా-ఆచ్చి - ౪/౨౪)

(వ్యా-సం - ౨౧౫ II విష.) (ఆ-శబ్దము. వాడు-అది-మొ)

మహద్వాచక రూపములు		మహతీవాచకములు	
ఏ	బ	ఏ	బ
(వ. వాఁడు అతఁడు ఆతఁడు	వారు=వారలు=వాండు (‘వాండురు’ అవశబ్దము)	అది—వారు—వారలు—	
ద్వి. వానిని ఆతనిని అతనిని	వారిని=వారలను= వాండురను=వాండును (‘వాండురను’ అసాధువు)	దానిని—	{ వారిని వారలను

— అమహద్వాచకములు —

ఏక	బహు
(వ.-అది=అద్ది=ఆయది=అయ్యది ద్వి:-దానిని=ఆదానిని=అద్దానిని తృ:-దానిచేన్ = ఆదానిచేన్ = అద్దాని చేన్ = దానన్ (ఇది తృతీయా సప్తమ్యర్థకము)	అవి=అవ్వి=ఆయవి=అయ్యవి వానిని=ఆవానిని=అవ్వానిని వానిచేన్ = వానన్ (ఇది తృ తీయా సప్తమ్యర్థకము)

౧ వివ:- తదర్థకము=సంస్కృత తచ్చబైర్థకము. నామ పునర్గ్రహణమందును యచ్చబ్ద సంబంధమునందును నిది వాడబడును. ఉదా:- నామ:- రాముఁడు వచ్చె. వాఁడు గొప్పవాఁడు. సంబంధ:- ఏరాముఁడు వచ్చెనో; వాఁడు గొప్పవాఁడు. నామ పునర్గ్రహణమునందును నామమునే వాడుట యరుదుగఁ గలదు. దేవతలను మాని, నలుని వరించుట వేల్పులు కోపించిరి (ఆర-౨ ఆ ౧౧౪). నామ పునర్గ్రహణమున ‘ఈ’ శబ్దము నిల్చుటయుఁ గలదు. ఉదా:- పురుషునకుఁ దేజంబు కర్మంబు దీని విడిచి (నభా-౨-ఆ-౨౬౯).

౨ వివ:- అంత=(ఆ పరిమితి)-అందు = (ఆ చోటు) అప్పుడు=(ఆ కాలము)-అట్లా=అటు = (ఆ విధము)-అటన్ = (ఆ చోటియందు)-=అల్ల(నిర్దేశార్థకము) మున్నగునవి ‘ఆ’ శబ్దమూలకములు. వీనిలోఁ

గొన్నిటికిఁ గొన్ని విభక్తులందు మాత్రము వాడుక గలదు. అంతః-
అంతన్-అంతటన్-అంతలు-అంతకున్- అంతనుండి - అంతకంటెన్-అంత
లోన్- మొ.అందుః-అందుకయి-అందులకున్-అందుకున్-అందున్-అం
దుండి-అందులోన్-మొ. అప్పుడుః-అప్పటినుండి-అప్పటికంటెన్-అప్పటి
లోన్-అప్పటికిన్-మొ.అట్లు-అట్టులు-అట్టులు-అట్టులన్-అట్లు-అట్లన్-మొ
("అక్కడ=అచ్చటు" అనునవి సమాసములు.)

3 వివః- 'ఆ' శబ్దము తచ్చబ్రాథకమే యైనను వాని వాడుకలలో
భేదము గలదు. 'తస్య + పుత్రిః=తత్పుత్రిః' అని యైనట్లు "వాని
యొక్క-కొడుకు=ఆ కొడుకు" అని కానేరదు. 'వాని కొడుకు' అనియే
యగును. (చూ-సమా-౭౨ నూ)

౪ వివః- ఆ శబ్ద రూపములు కొన్ని యెడల సర్థశూన్యము
లగును ఉదాః- ఒక్క సత్క్రతువది మేలు (ఆది ౪ ఆ ౯౪) ఘవ్వల
యవ్వధంబునన్ (ఆది ౮ ఆ ౭౬).

౫ వివః- అల్ల శబ్దము నిర్దేశవాచకమగును ఉదాః-అల్ల యతి
ధవళంబైన యశ్వంబు (ఆది-౨ ఆ-3౧).

౬ వివః- 'ఆ-ఈ' శబ్దముల ప్రధమాంతములమీఁద 'ఎ' శబ్దము
నిల్చిన నవి నిర్దేశవాచకము లగును. ఇవి ప్రాచీన రూపములు వీఁడె
వచ్చెం గుంటిసుత మధ్యముండు (విరా ౪ ఆ ౯౫) వాఁడె-అదె-ఇదె-అనె
-ఇవె-వారె-వీరె: మొ. ఆ-ఈ' శబ్దముల ప్రధమాంతముల పయిని
కొమ్ము రూపాంతరమగు 'కో' శబ్దము నిల్చినను నిర్దేశవాచకములే
యగును. ఇవి యర్వాచీన రూపములు వాఁడుగో-వీఁడుగో-వారుగో-
వీరుగో-అదిగో-ఇదిగో-అవిగో-ఇవిగో. (అడుగో-ఇడుగో-అరుగో-ఇరుగో
-అదుగో-ఇదుగో-మొదలగునవి వ్యావహారిక రూపములు) ఇది 'కొమ్ము'
శబ్దరూపాంతరము గాన "కళ" "అది గో కానంబడియే (వరాహ-౬ ఆ-
౮౪-నూ-రా-ని)". ఇది ద్విత ప్రకృతికముగాను వాడఁబడును. "ఇది
గో: బురుషాయితము (కళా-౧ ఆ-3౫)" ఈ పక్షమున నిది 'కొను'

ధాతువుయొక్క- 'తుము'న్నంతరూప మనఁదగును. "నీవెట్టి బంగారుగాను" అను దానివలనె యర్థ విశేషబోధ మనఁదగును. 'ఇదె కొనుగొక' అని దీని కర్థమె న్నునది. కళ యగునపుడు "ఇదె కొమ్ము" అని యర్థము చేయనగును "వీడు గొమ్మని చెయి సాచి (ఉ-హరి-౫ ఆ-౧౮౮). "ఇదియో" (ఆది-౬ ఆ-౧౨౩) ఇది యపసారము 'ఇదియాన్' అని కవి ప్రయుక్త మనఁదగును కాన 'ఇదియో' అనునది 'ఇదిగో' అను దాని పర్యాయ మనరాదు.

ఇదమర్థకము 'ఈ' శబ్దము. ౫౦. (బా-ఆచ్చి-౫/౨౪)

(వ్యా-సం. ౨౬ విష)

మహద్వాచకము

మహావీవాచకము

ఏ	బ	ఏ	బ
స)-వీడు=ఇతఁడు ఈతఁడు.	వీరు=వీరలు=వీండురు= వీండు)-("వీండురు" అసాధువు).	ఇది	వీరు-వీరలు
ద్వి-వీనిని=ఇతనిని= ఈతనిని	వీరిని=వీరలను=వీండు రను-వీండ్రును ("వీం డ్రురను" అపశబ్దము)	దీనిని	వీరిని=వీరలను

— అమహద్దర్థకరూపములు —

ఏ

బ

ప్ర)-ఇది=ఇద్ది=ఈయది=ఇయ్యది —	ఇవి=ఇవ్వి=ఈయవి=ఇయ్యవి.
ద్వి-దీనిని	వీనిని.
తృ-దీనిచేన్	వీనిచేన్
తృ-సప్త-దీనన్ —	వీనన్. (తృ-సప్త)

౧ వివ :- ఇది 'ఇదమ్-అదన్-ఏతద్' అను సంస్కృత శబ్దముల యర్థము గలది. 'పురోవ ర్తని-సమీపవ ర్తని' డెలుపును నామ పునర్గ్రహణమున 'ఈ' శబ్దరూపములను వాడుటయుఁ గలదు. (చూ ౫౭-నూ. ౧ వివ). పురుషునకుఁ దేజంబు కర్మంబు దీని విడిచి (సభా-౨-ఆ-౨౬౯)

౨ వివ :—ఇంత = (ఈవరిమితి)-ఇందు = (ఈస్థలము) - ఇప్పుడు = (ఈసమయము) ('ఇక్కడ-ఇచ్చట' అనునవి 'ఈ' శబ్దముతోడి సమాసములు) ఇట్టు=ఇటు (ఈవిధము) - ఇల్ల = (ఈసమీపస్థలము-నిర్దేశవాచకము)-ఇటన్ = (ఈస్థలమందు)-మున్నగునవి 'ఈ' శబ్దమూలక రూపములు. వీనిలో గొన్నిటికిఁ గొన్ని విభక్తుల రూపములు మాత్రము గలవు. ఇంత:-ఇంతన్-ఇంతటన్-ఇంతలు-ఇంతకున్-ఇంతనుండి - ఇంతటినుండి - ఇంతకంటెన్-ఇంతలోన్-మొ. ఇందు:-ఇందుకై - ఇందులకై - ఇందులకున్-ఇందున్-ఇందుండి-ఇందులోన్-మొ. ఇప్పుడు:-ఇప్పటినుండి-ఇప్పటికంటెన్-ఇప్పటికిని-ఇప్పటిలోన్-మొ. ఇట్టు=ఇటు:-ఇట్టులు=ఇటులు=ఇట్లు-ఇట్టులన్=ఇటులన్=ఇట్లన్-మొ.

౩ వివ :—'ఈ' శబ్ద మిదమాద్యర్థకమై నను వాడుకలో భేదము గలదు "ఏతస్య+పుత్రః=ఏతత్పుత్రః" అన్నట్లు "వీనియొక్క+కొడుకు=ఈకొడుకు" అని కానేరదు "వీనికొడుకు" అనియే కావలయును.

౪ వివ :— 'ఈ' శబ్దరూపములును నరుదుగ నర్థ శూన్యములుగా వాడఁబడును. ఉదా:-ఈమునిపల్లె నుండు టిదియేల? (ఆది-౪-ఆ-౫౪). 'ఈ' శబ్ద మత్యంతసామీప్యమును దెల్పును. ఉదా.-ఈయున్న పౌష్య పోలికి (ఆది-౧-ఆ-౧౧౭).

౫ వివ :—'ఇల్ల' శబ్దము నిర్దేశవాచకము. "ద్విపద-ఇల్ల కప్పడి సంగమేశ్వరంబందు (బసవ-౧-ఆ-౫౫౧). ఇతర ద్రావిడ భాషలలో విస్తారముగా వాడుకయున్నను దెల్లన ('ఉ'దూరసమీప మధ్యస్థవాచి) 'ఉ' శబ్దమునకు 'ఉల్ల' శబ్దమాలిము గలదు ఉల్ల తెల్లని తురగోత్తము వాలంబు (ఆది-౨-ఆ-౩౪).

౬ వివ :—'ఆ' శబ్దమునుండివలెనె (ఆచార్య-౫౭-సూ-౬-వివ) ఈ శబ్దమునుండియు వివిధములగు నిర్దేశ వాచకములు బయల్పడెదలును. వీడె-వీరె-ఇదె-ఇవె-(ఇవి ప్రాచీనరూపములు - వీడుగో = వీడుగోష్ =

వీరుగో-ఇదిగో-ఇవిగో-మొ (ఇడుగో-ఇరుగో-ఇదుగో - ఇవుగో-వ్యావ హారిక రూపములు). ఇవి యర్వాచీన రూపములు.

యతి-మర్థకము='ప' శబ్దము. ౫- (బా-ఆచ్చి-
౬/౨౪ ౭/౨౪ సూ). వ్యా-సం-౨౭ విష).

— మహద్వాచక రూపములు —

ప

బ

ప్ర ఏడు-ఏవాడు-ఎవ్వాడు-
ఎవ్వడు - ఎవడు-వేడు-
(ఎతడు - ఎతడు - వీనికి
ప్రయోగములు లేవు)

ఏరు-ఏవారు-ఏవారులు - ఏవాండురు-
ఏవాండు - ఎవ్వారు-ఎవ్వారులు-ఎవ్వం
డురు-ఎవ్వండు-ఎవ్వరు-ఎవ్వండురు-
ఎవ్వండు. ఎవరు-ఎవండురు-ఎవండు-
వేరు.

ద్వి. ఏని-ఏవారిని-ఎవ్వారిని-
ఎవ్వనిని - ఎవనిని - వేనిని.
(ఎతినిని-ఎతనిని-ప్రయోగ
ములు లేవు)

ఏరిని-ఏవారిని-ఏవారిలను - ఏవాండు
రను-ఏవాండ్రను - ఎవ్వారిని- ఎవ్వార
లను-ఎవ్వండురను-ఎవ్వండ్రను-ఎవ్వ
రిన్-ఎవ్వండురను-ఎవ్వండ్రను-ఎవరిని
ఎనండురను-ఎవండ్రను-వేరిని.

— మహతీవాచక రూపములు —

ప

బ

ప్ర. 'ఏది'=(ఎస్త్రీ) అనెడి'శ.ర' 'సూ-రా-ని' కోశ
ములు ప్రామాదికములు. మహతి వాచ్యంబగు
నే నేకత్వంబున యతి-మర్థకశబ్దంబు 'ఎవ్వరిత-
ఎవ్వర్-ఎవ్వత-ఎవరిత-ఎవర్-ఎవత- ఎవ్వరి-
ఎవ్వర్-ఎవ్వతి-ఎవరితి. ఎవ ర్-ఎవతి-ఎవ్వరితె-
ఎవ్వర్-ఎవ్వతె. ఎవరితె - ఎవ ర్- ఎవతె-ఎవ్వ
ర్తుక-ఎవ్వతుక-ఎవర్తుక-ఎవతుక-" అని యిరు
వది రెండు రూపంబులు వడయును.

ఏరు-ఏవారు- ఏవా
రలు - ఎవ్వారు -
ఎవ్వారులు-ఎవ్వరు
ఎవరు-వేరు.

ద్వి. ఎవ్వరితను-ఎవ్వర్తను - ఎవ్వతను - ఎవరితను -
ఎవర్తను-ఎవతను-ఎవ్వరితిని-ఎవ్వ ర్తిని-ఎవ్వతిని-
ఎవరితిని-ఎవ ర్తిని-ఎవతిని-మొదలగునవి

ఏరిని-ఏవారిని-ఏవా
రలను - ఎవ్వారిని-
ఎవ్వారలను - ఎవ్వ
రిని-ఎవరిని-వేరిని.

— అమహద్వాచక రూపములు —

ఏ

ఏ

<p>ప్ర ఎది-ఏది-ఎద్ది-ఏయది-ఎయ్యది ద్వి దేనిని-ఎదానిని-ఎద్దానిని తృ దేనిచేతన్ తృ-సప్త. దేనన్ (దీనికిఁ బ్రయో గములు లేవు)</p>	<p>ఏని-ఏని-ఎవ్వి-ఏయని-ఎయ్యని. వేనిని-ఏవానిని-ఎవ్వానిని. వేనిచేతన్ వేన్. (దీనికిఁ బ్రయోగము లేదు)</p>
--	---

౧ వివ :- సంస్కృతమండలి యచ్చబ్దము తచ్చబ్ద సంబంధమును దెల్పును కింశబ్దము ప్రశ్నార్థకము. తెలుగున నీ రెండర్థములను నొక్క-
"ఏ" శబ్దమే యొనంగును. కాన నిది యతి-మర్థక మయ్యెను. ఉదా -
ఎది హృదయమో యది మాకిష్టము (ఆ-౧ ఆ-౩౦) ఎవ్వరు కురు
పాండవులలో మొదట రణమునకు దిగిరి (భీష్మ-౧ ఆ-౨౩౨).

౨ వివ :- 'వేడు' శబ్దము మహాకవి ప్రయుక్తము. క పార్థుడు
వేడి (దోణ-౩ ఆ-౪౬). వేడు రాముండు (రామా-౨ ఆ-ప్రౌ-
శబ్ద-౫౩) వేడి డాగె నొకొ (దోణ-౧ ఆ-౩౨౪). వేడి దయోదార
విమల మానసుడు వేడి... వేడి.. (రింగ-రా-౧౨౨౧-౧౨౨౨-
పద్య-౧౪౦-పుట యూసె-ముద్ర).

౩ వివ :- ఏ శబ్దరూపములు 'ను' శబ్దాంతములై సాకల్యముం
దెల్పును. ఉ :- ఎవ్వరుం జెప్పరు. ఎవ్వరికంటెను (ఆర-౨ ఆ-౩౪౧).
'అందఱును-అందఱకంటెను' అని యర్థములు.

౪ వివ :- 'ఇ-ఈ' లతోఁ గూడిన 'ఏ' శబ్ద ప్రధమారూపములు
'ఎక్కడ నున్నాడు' మున్నగు సర్వ విశేషముల నిచ్చును. "క పార్థుడు
వేడి (దోణ-౩ ఆ-౪౬) ఏది యేదీ యిది చాలఁ గొత్త (కళా-౧
ఆ-ప్రౌథ-శబ్ద-౮ ౭).

౫ వివ :- ఇది యతి-మర్థకమే యయ్యు వాడుకలో భేదము
లున్నవి. "యస్య+పుత్రః=యత్పుత్రః" అనునట్లు "ఎవ్వనియొక్క-
కొడుకు=ఏకొడుకు" అని కానేరదు. "ఎవ్వని కొడుకు" అనియే యగును.

(అచ్చి-౬౦-౬౧ నూ) అతఁడు మొ॥ పూజ్యార్థక తానియమము లేదు-యుష్మదర్థక శబ్దము

౬ “ఎంత= (న పరిమితి) - ఎందు= (ఏచోటు) - ఎప్పుడు= (ఏ సమయము) - (ఎక్కడ-ఎచ్చటు’ అనునవి ‘ఏ’ శబ్ద ఘటిత సమాసములు). ఎట= (ఏస్థలమందు)” - మున్నగునవి ‘ఏ’ శబ్దమూలకములు. వీనిలోఁ గొన్నిటికిఁ గొన్ని విభక్తుల రూపములు మాత్రము గలవు ఎంత-ఎంతన్ - ఎంతట-ఎంతకున్ - ఎంతలో-ఎంతటినుండి - ఎంతనుండి. ఎందు :- ఎందుకు-ఎందులకు-ఎందున్ - ఎందుండి - ఎందులోన్. ఎప్పుడు :- ఎప్పటినుండి-ఎప్పటికిన్ - ఎప్పటికింపెన్ - ఎప్పటిలోన్. ఎట్లు=ఎటు :- ఎట్లు-ఎటు-ఎట్లు-ఎట్లులన్-ఎట్లన్. మొ.

తదాదులు మహాతీవాచకంబులు “ఆమె-ఆపె-ఆకె.

ఈమె-ఈపె-ఈకె. ఏమె-ఏపె-ఏకె’ అను పూజ్యార్థక రూపంబులు వడయు. ౬౦. (బా-అచ్చి-౮/౨౪).

(వ్యా-సం-౨౧౮ విష). ౭

‘అతఁడు-ఆతఁడు-ఇతఁడు-ఈతఁడు’ అను మహద్వాచకముల కిట్టి పూజార్థకత లేదు “అతగాఁడు-ఆతగాఁడు-ఇతగాఁడు-ఈతగాఁడు” అను రూపము లర్వాచీనములు ‘ఆయన-ఈయన’ మున్నగు సమాస రూపము లుత్తరపదముల శక్తిచే పూజ్యార్థకములు కానోవును. ‘ఏమె’= (ఏపూజ్యురాలు) అను వాడుకకుఁ గవి ప్రయోగము లభింప లేదు

యుష్మదర్థకము ‘నీ’ శబ్దము ౬౧ (బా-అచ్చి-౯/౨౮ నూ) (వ్యా-సం-౨౧౯ I విష).

† ‘అతఁడు-ఇతఁడు’ మున్నగునవియుఁ బూజ్యార్థకములే యని సూరి వ్రాసెను. కాని కవి ప్రయోగములం దట్టి పూజ్యతా నియమము లేదు “ఏమిసెనె నితఁ డీతని తమ్మునిఁ గూలనేసియు కెక్కిన పార్థు పైఁ గవిసెనే.. అక్కడ వీఁడు లేడె (ఉద్యో-౨ ఆ-౧౬౨ ప). “వాడిట వచ్చువాడొయే నందుల కేగుదాన నొ రయంబున నాతని నిశ్చయింపఁగా” (ఆర-౨ ఆ-౨౦౩) దమయంతి నలునివిషయమున వాడిన వాడుక లివి.

ఏ

బ

[ప్ర సీవు=ఈవు (ఆర-౧-ఆ-౪౬)

మీరు = మీర్ = మీరలు =
మీరల్=ఈరు=ఈరులు = (ఆది-౨
ఆ-౨౧)

ద్వి. నిన్నునున్=నిన్నున్=నినున్=నిన్
(ఆది ౬ ఆ-౧౪)

మిమ్మున్=మిమున్ ('మిమ్ములన్'
అపశబ్దము).

తృ. నీచేతన్

మీచేతన్.

ష నీకున్=ఈకున్ (చుదా-౩-౩
ఆ-౧౧)

నీకున్ = ఈకున్ (శివరా - ౪
ఆ-౬౩

అస్మదర్థకము-'నా' శబ్దము. ౬౨ (బా-ఆచ్చి-
౧౦/౨౪ సూ) (వ్యా-సం-౨౧౯ I విష).

ఏ

బ

[ప్ర నేను=ఏను=నేన్=ఏన్ —

మేము=ఏము = నేము (శ్రీ-౧౦౫-౩
ఆ-౫౯౧-౪)

ద్వి సన్నునున్=సన్నున్=సనున్=నన్
(ఆను-౩-ఆ-౨౬౨ పృ).

మమ్మున్=మమున్ ('మమ్ములన్"
అపశబ్దము)

తృ నాచేతన్... ..

మాచేతన్

ఉభయార్థకము 'మన' శబ్దము. ౬౩ (బా-ఆచ్చి-
౧౧/౨౪ సూ) (వ్యా-సం-౨౧౯ I విష)

'సీత్రు సేనును' అని యర్థము. నిత్యబహువచనము.

[ప్ర- మనము ద్వితీయ.- మనలను (ఆది-౪ ఆ-౬౩) తృతీ:-
మనచేతన్. మనలచేతన్ (ఇది సన్నయ సమ్మతము కాదు) (ఉ-
హరి-౬ ఆ-౫౪).

ఆత్మార్థకము='తా' శబ్దము ౬౪. (బా-ఆచ్చి-
౧౨/౨౪ సూ) (వ్యా-సం-౨౧౯ I విష)

ఏక	బహు
ప్ర. తాను... ..	తాము=తారు_తమకు(ఇధి నన్నయ సమ్మతముకాదు) (కృష్ణ-౨-ఆ- ౩౫) (సూ-గా-ని). ఇట 'తారు' అనియు నిల్చినగును.
ద్వి తన్నునున్=తన్నున్=తనున్= తన్ (ఆది ౩ ఆ ౧౧౦)	తమ్మున్=తమున్.
తృ. తనచేతన్	తమచేతన్.

౧ వివ:- 'తా' శబ్ద మర్థ విశేష బోధకమునగు (నా మాస్మ ద
ర్థాభిధాయి) (ప్రాథ శబ్ద-౭౫): తనకు మఱి తాన చుట్టంబు (ఆది-౪-ఆ-
౫౫) (తనకు=స్త్రీకి) తన కిష్టుడున్ (ఆది-౧ ఆ-౨౫) (తనకున్=నా
కున్) నామ పునర్గ్రహణంబునందును 'తా' శబ్దము నిల్చుట గలదు.

ఉదా:- విదురుడు తాను ప్రబోధించె (ఆది-౬-ఆ-ప్రాథ-శబ్ద-౭౫ సూ)

౨ వివ -కర్తృ బహుత్వంబున 'తన తనకు' 'తమతమ యగు'.
తమతమ పుత్రుడుగా (ఆది-౩-ఆ-ప్రాథ-శబ్ద-౭౫) తనతన (శల్య-౨-
ఆ-౧౮౦).

౩ వివ :- 'తా' శబ్ద బహువచనము సంబంధార్థమునందును
నిల్చును. "ద్విపద-తమయచ్చ... అమలమానసుడు ... (రంగ-రాజు
అయోధ్యా-౧౩-౨-పుట. యూని-ముద్ర)) (చూ - వ్యా-సం-౨౧౧
IV వివ. ౮౪౦ పుట)

ఏకార్థక సంఖ్యావాచి 'ఒక' శబ్దము. ౬౫. (బా-
ఆచ్చి-౧౩-౧౪-౧౫/౨౪ సూ) (వ్యా-సం-౨౨౦.
I II వివ).

ఏక	మహా దర్థక రూపములు
బహు	
ప్ర. ఒకఁడు	ఒకరు-ఒకండురు-ఒకండు.
ఒకొండు	ఒకొరు-ఒకొండురు-ఒకొండు.
ఒక్కఁడు	ఒక్కరు-ఒక్కండురు-ఒక్కండు.

ఏక	బహు
ఒక్కొడు	ఒక్కొరు-ఒక్కొండురు-ఒక్కొండు
ఒకరుండు	ఒకరులు-ఒకర్లు-ఒకళ్ళు
ఒక్కొరుండు	ఒక్కొరులు-ఒక్కొర్లు-ఒక్కొళ్ళు
ఒక్కరుండు	ఒక్కరులు-ఒక్కర్లు-ఒక్కళ్ళు
ఒక్కొరుండు	ఒక్కొరులు-ఒక్కొర్లు-ఒక్కొళ్ళు
ఒకరువుండు	ఒకరువులు
ఒక్కొరువుండు	ఒక్కొరువులు
ఒక్కరువుండు	ఒక్కరువులు
ఒక్కొరువుండు	ఒక్కొరువులు
ఒరుండు	ఒరులు-(ఇతరార్థకము-ఏకార్థకము)
ఒరువుండు	ఒరువులు (
ఒండు	ఒండులు=ఒండ్లు-(
ఒడ్డు	ఒడ్డులు=ఒడ్డు-()

౧ వివ - ఒక్కొండు -నీ-అటిగించు కొనఁజే ఘోషేవుఁ డొక్కొరుండు గినిసి (ఆర-౫-౨-౨౦) కం-కురిసినఁ దత్ శ్రుణమె యొక్కొక్కొనిపై నేనున్ (ఆర-౪ ఆ-౬౧) ఒకళ్ళు - ఒరువులు -కం-గిరిజయు గిరీశుండును నొం డొరువులకై తపమొనర్చి యొకరు నొకళ్ళకొ (ఆను-౩-ఆ-౧౪౧) ఒరులు=ఇతరులు -క మాయ ప్లిడుమలఁ బడిన నరులు నలరై యొరులు పరమ ముసీందా) (ఆర-౨-ఆ-౩ ప) ఒకళ్ళు=స్త్రీ వాచకము చ . ఒకళ్ళొకళ్లకై యెదురుగ వచ్చి యొక యిద్దలు ముద్దీయ లొత్తి రవ్వీభున్-(నైష-౩-ఆ-౮౬ ప) ఈ శబ్దము రూపముల కెల్లఁ బ్రయోగము లియ్యలేదు గాన యథా ప్రయోగముగ నెన్నునది మహత్వర్థకములు

(ఏనిని సైతము యథా ప్రయోగముగ నెన్నునది)

ఏక	బహు
(ప్ర ఒకరిత-ఒకర్త-ఒకర్తు-ఒకర్తుక-ఒకత-ఒకతుక - ఒకరు - ఒక్క-	
ఒక్కొరిత-ఒక్కొర్త-ఒక్కొర్తు-ఒక్కొర్తుక-ఒక్కొత-ఒక్కొరు-ఒక్కొరు-	ఒ

ఏక	బహు
తృక-ఒక్కరిత-ఒక్కర్త-ఒక్కర్తు-ఒక్కర్తుక-ఒక్క	కొరు - ఒక
త - ఒక్క-తృక-ఒక్కరిత-ఒక్కర్త-ఒక్కర్తు-ఒక్కర్తుక-	రులు - ఒకర్లు
ఒక్కత-ఒక్కతృక-ఒకరితి-ఒకర్తి-ఒకతి-ఒకారితి- ఒ	ఒకళ్ళు-ఒకొ
కొర్తి-ఒకొతి-ఒక్కరితి-ఒక్కర్తి-ఒక్కతి-ఒక్కారితి	రులు- ఒకొర్లు
-ఒక్కర్తి-ఒక్కొతి-ఒకరి తె-ఒకర్తె-ఒకతె - ఒకొ	ఒకొళ్ళు-మొ
రి తె-ఒకొర్తె-ఒకొతె-ఒకర్రి తె-ఒకర్తె-ఒక్కతె	దలగునవి—
ఒక్కారి తె-ఒకొర్తె-ఒకొతి-ఒకర్తి-ఒకర్తి-ఒకర్తి-ఒకర్తి	

అమహద్వైచకరూపములు

ఏక	బహు
(వ ఒకటి-ఒకొటి-ఒక్కటి-ఒక డు - ఒకొడు- ఒక్కడు-ఒకొడు-ఒండు-	అమహత్వమున
ఎక్కటి-ఒంటి' అనునవి యసహాయార్థక	బహువచనము లే
ములై యేకత్వమును బోధించును	దు- 'ఒకట్లు' 'ఒ
ఒకడు-ఒకొడు - ఒక్కడు - ఒకొడు-	క్కట్లు' అనునవి
ఒండు అనునవి యాపవిభక్తికములు—	యగవడుచున్నవి
ఉదా - ఒకటన్ = ఒకంటన్ మొ	

౨ వివ. ఒకొడు-(ఒకటి) -క ఒ క్కొండును లే దధివ నీదు కొడుకులు (స్త్రీ-౧ ఆ-౨౩) ఒ క్కొట నందలు గురు ననుజ్ఞ గొని (అది-గి ఆ-౩౩) క-యాగ కరణం బునఁ దక్కఁగ నొంటఁ గలుగఁ జోలునె చెపుమా (శాంతి-౫ ఆ-౩౦౮) ఒకటి -చేయు కంఠి ను హితమైన కృత్య మొకటిం గలదే (ఉద్యో - ౩ ఆ - ౧౫౮) ఎక్కటి ఒంటి -ఎక్కటి కయ్యము చ-అసమున ఒం టి ననుట (విరా-గి ఆ-౨౩౪)

ద్వి ప్రభృతి సంఖ్యావాచకంబులు మహా స్మహా త్యమహద్ధకంబులు ౬౬. (బా-అచ్చి-౧౬-౧౭/౨౪ నూ). (వ్యా-సం-౨౨౨-౨౨౩ వివ)

మహా స్మహాత్యర్థకములు

అమహా దర్థకములు

ఇద్దరు=ఇరువురు

రెండు

మూపురు=మువ్వురు=ముపురు

మూడు

మహా స్మృత్యర్థకములు
 నలుపురు
 విడుపురు=ఏపురు
 ఆటుపురు
 ఏడుపురు
 ఎనమండురు=ఎనమండ్రు
 -- (చూ-ఆచ్చి-౧౭ నూ ౧ వివ).
 తొమ్మండురు=తొమ్మండ్రు
 పదురు=పదుండురు
 పదుండ్రు=పదువుండురు=పదువుండ్రు
 పదునొకరు
 పన్నిద్రు=పన్నిరుగురు
 పదుమూపురు
 పదునలుపురు
 పదునైదుపురు
 పదునాటుపురు
 పదునేడుపురు
 పదునెనమండురు
 పందొమ్మండురు
 ఇరువండురు
 ఇరువదియొకరు
 ముప్పండురు
 నలువండురు
 ఏబండురు
 అటువండురు
 డెబ్బండురు
 ఎనుబండురు
 తొంబండురు
 నూలుపురు
 వేపురు

అమహా దర్శకములు
 నాలుగు
 అయిదు=ఏను
 ఆఱు
 ఏడు
 ఎనిమిది
 తొమ్మిది
 పది
 పదునొకటి
 పందెండు
 పదుమూడు
 పదునాలుగు
 పదునైగు=పదునేను
 పదునాఱు
 పదునేడు
 పదునెనిమిది
 పందొమ్మిది
 ఇరువది
 ఇరువదియొకటి
 ముప్పది
 నలువది
 ఏబది
 అఱువది
 డెబ్బది
 ఎనుబది
 తొంబది
 నూఱు
 వేయి

(ఆచ్చి-౬౬నూ-౧-౨వి) మూపురు మొ-వ కార మె ప్రాథమిక ము పైఁజ్జిక రూపాంతములు

౧ వివ - ఇరువురు' మున్నగువాని వు వర్ణముచోట గు వర్ణ మర్వాచీనముగా నాదేశమగుచున్నది. *. కాన 'ఇరువురు' మున్నగు పై యుదాహృతులం దెల్ల ఇరుగురు' అను గ' కార ఘటిత రూపాంతరములను గ్రహింపవలయును. అట్లే ఎనమండురు- తొమ్మండురు-పదుండురు' మున్నగుచోటులం దుల్లోపము (చూ-ఆచ్చి-౧౨నూ) చేసి ఎనమండు' మున్నగు రూపాంతరములను గ్రహింప వలయును అట్లే 'నల్వరు-ఆర్వరు మున్నగు రూపాంతరములను గ్రహింపవలయును (ఆచ్చి-౨౯ నూ) అట్లే అయిదు=విదు-పదు న్నయిదు=పదునైదు మున్నగురీతిని రూపద్వయమును గ్రహింపవల యును (క్రియా-౧౦౭ నూ)

౨ వివ - గ్రంథ విస్తరిభీతిచే నుదాహరింపలేదు గాన పై పట్టికలో ఒకరు' మున్నగుచోట్ల వాని వాని రూపాంతరములను జేర్చిన రూపములను సయితము గ్రహింపనగును ఉదా -పదునొకరు=పదు నొక్కరు=పదునొకొరు=పదునొక్కొరు-మొ (చూ-ఆచ్చి-౬౫నూ) పదునొకర్తు-పదునొకొర్తు-మొ (చూ-ఆచ్చి-౬౫ నూ) పదునొకటి= పదునొక్కొటి=పదునొక్కొడు-పదునొక్కొడు = పదునొకంటన్- మొ (చూ-ఆచ్చి-౬౫ నూ)

* సూరి గు వర్ణమునె నిల్పి గకారమునకు వ కారమును విధించెను (బా-ఆచ్చి-౨౭ నూ) కాని వీనిలోని గ కార మర్వాచీ నము వ కారిమె ప్రాథమికము మూడు + వారు=మూపురు వేయి+వారు=వేపురు' అని వాని వ్యుత్పత్తిని గ్రహింపవలయును గకార ఘటిత రూపములు ప్రాచీనకాలమున లేనేలేవు క దేశర వేపురు (ఆర-౨-౩-౩౫౩) ఉ ఆర్వరు ఉర్వి (విక్ర- ౨-౩ ౩౪) ఆదేశా శ్చ పు రూరశ్చ అని యధర్వణుడు వ కార ఘటితమునే విధించెను (వ్యా-సం-౨౨౦-౨౨౨ వివ) ' బాంధన= బండుగు' మొ వికృతులు నిట్టివి గలవు

3 వివ - పండ్లండు' మొదలగుచోటులందు యను' శబ్ద ఘటిత రూపములును గన్పట్టుచున్నవి ఉదా - పదియు రెండు = పండ్లండు-మొ. అక్క-వనమునఁ బదియు రెండేడులు (ఆది 3 ఆ ౧౯) పదియు నొక్కండు రుద్రుల (కాశీ 2 ఆ ప్రాథ)

౪ వివ - ఇరుపది' మున్నగువానికి ఇరునై' మున్నగునవి యర్వాచీన రూపాంతరములు గన్పట్టుచున్నవి మ-ఇరునై నాలుగు మూర్త్యు మేర (కాశీ ౧ ఆ ౫3)

౫ వివ - 'ఎనిమిది + నూలు = ఎనమన్నూలు - తొమ్మిది + నూలు = తొమ్మన్నూలు అను రూపములును వానికి ఎనమ నూలు-తొమ్మనూలు అను రూపాంతరములును గన్పట్టుచున్నవి గీ తొమ్మనూలును దొంబరితొమ్మిదియును (భీమ ౬ ఆ - ౬౦)

తొంబనూలును ' అనెడి 'శ-ర సూ-రా-ని కోశముల పారము లపపారములు

౬ వివ -సంఖ్యావాచకములకు మహత్త్వమున వారు శబ్ద ముతో సమాసము(వురు=గురు' అనునవి నిల్వనపుడని తాత్పర్యము) గెల్గనపుడు మహత్త్వమందును పదులు-నూలు-వేలు మున్నగు లు' వర్ణక ఘటిత రూపములె యదుదుగ నిల్చును ఉదా - అబ్జ నాభులు నూలు నైదు పదులు (కాశీ ౬ ఆ) అసురు లఱువది వేలు (ఆర-౪ ఆ-౧౧) గ్రాహ్యులు లెనిమిది వేలు .. యతులు పది వేలు (ఆర-౫ ఆ-3౦౬) ప్రాథ వ్యాకర్త వీని సమహత్కార్య ఘటిత విశేష రూపములుగ సూత్రించుట సరికాదు (ప్రాథ-శబ్ద-౧౦౪ నూ) (చూ-వ్యా-సం-౧౦౬ IV ౨౧౧ I ౨౨౨-వివ) పై స్థలము లందు ఎనిమిది వేపుర' మున్నగునవి వారు శబ్దసామాసిక రూప ములని గ్రహింపవలయును

౭ వివ -షష్ఠీ సమాసమున 'షష్ఠి ద్వితీయా తుల్యరూప మున నిల్వక సంఖ్యావాచక సమాసమునఁ బ్రధమా రూపమున

(ఆచ్చి-౬౬ నూ ౭-౮-౯ వివ) సంఖ్యావాచక విశేషరూపములు 199

నిల్చుట కొన్ని యెడలఁ గలదు (చూ-సమా-౭౨ నూ విస్తృతి)
ఉదా - ఇరువది యొకటి - ముప్పది రెండు - మొ ఁట వష్టి
ద్వితీయా రూపమున నిల్చినచో ఇరువదిటియొకటి-ముప్పదిటిరెండు
మున్నగు రీతి గల యనిష్టరూపము లవతరించును - †

౮ వివ - అమహదర్థక సంఖ్యావాచకములగు ' ఒకఁడు ' .
రెండు - మొదలగునవి యౌపవిభక్తిక శబ్దములగుటం జేసి వాని ద్వితీ
యాద్యేకవచనములందు టి-ంటి అనునవి వచ్చును (ఔపవిభక్తి
కముల వివరణము ముందు చేయఁబడును). ఉదా - ఒకటిని-ఒకటన్-
రెండిటిని=రెండింటిని = రెంటిని=రెంటను- మూఁటిని=మూఁడింటిని=
మూఁటిని=మూఁటన్ ఇత్యాదులు

౯ వివ - ఒక శబ్దంబునకు ఒకానొక - ఒరిమ (ఏకమత్యము)
ఒంకొక (మఱియొక)-కొండొక (అల్ప) ఒండొండ=ఒకటి నెంబడి
నొకటి) ఒండొదులు-(వరస్పరము) మున్నగు రూపము లర్థవిశేషము
లందుఁ గన్పట్టును క ద్యూతక్రీడకుఁ గొండొక నేతున్ - (విరా ౧
౮౧-౬) దీనికి సూరి వాడిన స్లోకానొక యను నర్థము (గా-ఆచ్చి-
౨౪ నూ) కానరాదు ఒక శబ్దమున కల్పార్థకత్వమును గలదు ఒక
నూతేఁడులు(మార్క-౧-౫౮) ద్వితీయార్థంబునకు ఇనుమడి=(రెండు
రెల్లు) ఈరాటు'=(పండెండు) ఈరేడు'=(పదునాల్గు) ఇబ్బడి=
ఇమ్మడి = (ద్విగుణిత) అనునవి యర్థవిశేషంబులం జూపట్టును
ఇరాటు = (పండెండు) అను రూపమును కూచిమంచి తిమ్మకవి
మాత్రము వాడెను (రుక్మి ౧-౮-౪౩)

† గాల - పౌఢ వ్యాకరణ వద్ధతి నిట్టి యనిష్టరూపములు
దుర్వారములు

* సూరి రెండు మొదలగునవి యౌపవిభక్తికము లనుట పొర
పాటు తే గీ తక్కుకంటను లేదు-(స్వర్గా-౧-౮-౨౨)-ఒక్కొట
(ఆది-౫౮-౨౩౩) పదునొక్కొంటికి (ఉగ్రో-౪౮-౧౪౦) సూరిగా
రుదాహరించిన ఓరట్టు శబ్ద మేకోశమందును గానరాదు

సంఖ్యకుఁ బూరణార్థమున 'అవ' ప్రత్యయము
తుదిని నిల్చును అది యుత్తరపదముతో సమసించియె
యుండును ౬౭. (బూ-ఆచి-౨౫ నూ) (వ్యా-సం-
౨౨౪ విష).

రెండవవాఁడు రెండవది. మూడవ పాఠము.

౧ వివ - దేనిచేత సంఖ్య పూరింపబడునో యది పూరణార్థక మనబడును రామకృష్ణు లిద్దఱలోఁ గృష్ణుఁడు రెండవవాఁడు" అనుచో 'రామకృష్ణు' లిద్దఱును ద్విత్వ సంఖ్యావయవములై యైనను గృష్ణుఁడు ద్విత్వసంఖ్యను బూరించుచున్నాఁడు గానఁ గృష్ణుఁడు రెండవవాఁడనవలసెను

౨ వివ - అందు-కై ప్రత్యయ స్థలములందు వలెనె అవ' ప్రత్యయ స్థలమందును స్వరయతియై చెల్లును ఉదా - సీ ఆయువు మొదలి నాలవ పాలు (శాంతి-౫ ఆ-౧౩౬) (ద్విపద-ఆదట ద్వాపర మందు విష్ణుండు (బసవ-౬ ఆ-౮౦౯) అనఘ మా మామ శకుని నాకై కడంగి (సభా-౨ ఆ-౧౭౪).

౩ వివ - అవు=అగు' అను తద్ధర్మార్థక ధాతుజ విశేషణ ములై యేతప్రత్యయ స్థలములం దెల్ల గ్రహింపఁదగుననుట సరికాదు. ఇంక శాంతిపర్వపద్యమందు 'నాలవ పాలు అనుచో నాలవు అనిన యేడల నాలుగు భాగములను ననిష్టార్థంబు గల్గును మఱియు నాల్గవు పాలు' అనక నాలవు పాలు' అనుటలో 'గ' కార లోపము గల్గు పెట్టు? అవ' ప్రత్యయస్థలమన్ననో ప్రకృతి ప్రత్యయముల యోగమున నట్టి పర్ణలోపాదికము సహజమై యుండును ఇంతియకాక ప్రామాణి కాగ్రసరుడగు సధర్వణుఁడు 'సమా సేవ స్తు సర్వదా" అని అవ ప్రత్యయ స్థితి సంగీకరించి యున్నాఁడు సీ ఆయంబునందు నాలవ , భాగ మొండె మూడవ భాగ మొండె నం దర్థమొండె (సభా - ౧ ఆ-౪౭) అని సన్నయయుఁ బ్రయోగించియున్నాఁడు

అన్ని ప్రభృతులకును తదన్విత క్రియలకును మహాతీ
బహుత్వమున ఘోషాద్యహువచన రూపములె యగు
౬౮ (బా-ఆచ్చి-౬౬ నూ) (వ్యా-సం-౨౨౫ I విష)
(చూ-తత్స-౧౭ నూ-౧ వివ)

వారిద్దఱు రుక్మిణీ సత్యభామలు వీరు మువ్వురును శ్రీ భూ సీ
శలు వారు=(ఆ స్త్రీలు) వచ్చిరి స్త్రీ లందఱును వచ్చుచున్నారు.
పదువురు స్త్రీలు గలరు- మొ --

ఆచ్చి క గ-న లు కొన్ని యెడలఁ బరస్పరము విభా
షగ నాదేశము లగును పదాది గ కారమునకు వ'
కా రాదేశము లేదు ౬౯ (బా-ఆచ్చి-౨౭ నూ)
(వ్యా-సం-౨౨౬ I)

వకారమునకు గకారాదేశము - ఆర్వురు=ఆర్దురు పలువురు=
పలుగురు మువ్వురు=ముస్లురు నల్వురు=నల్లరు ఇరువురు=ఇరుగురు
బందువు = బందుగు (బాంధవ) పనడము = పగడము (ప)వాళ)
ఇనము=ఇగము (హేమ) గ కారమునకు వ కారాదేశము - అగిసె=
అవిసె (అగస్త్య) అగు=అవు తిగ=తివ (తి)కము) దుగ = దువ
(ద్వికము) వేసఁగి=వేసవి (వైశాఖ) చిగురు=చివురు- పదాది వ'
కారము గ'కారిమగుట - వారు=గారు వాఁడు = గాఁడు గీము,
గాము మున్నగు చోట్ల గకారమునకు వకారాదేశము లేదు ♦
కొన్ని యెడల ననుటచేత వపుతి-వీ డు-ఎవఁడు-చదువు మున్నగు
చోట్ల గకారాదేశము లేదు చాగము-(త్యాగ) అగసాలె-అగిసి
మొదలగు చోటులందు వ కారాదేశము లేదు ♦

ఆర్వురు మున్నగు చోటులలోని వురు=గురు ' అనునవి
వారు శబ్ద రూపములె కదా చూ - ౬౬ - ఆచ్చి - టిప్పణము)
(చూ-సమా-౯౧)

♦ సూరి అపదాద్యంబయి యసంయుక్తంబయిన గకారంబునకు
వకారంబు విభాష నగు అని సూత్రించుట కేవలము నవిమర్శన
మూలకమని పై వివరణోదాహృతులవలన విశదమగుచున్నది గదా.

'ఇ-టి-ంటి-ఇంటి' తి - ఇతి-అటి' ప్రభృతు
తాపవిధ క్తికములు 20 (బా-ఆచ్చి-౨౦ నూ)(వ్యా-
సం-౨౨2 I విష)

కొన్ని జడవాచక స్త్రీసమ నామముల విధ్యులకుఁ బూర్వ
మున నాగమములుగాను గొన్ని యెడల చాదేశములుగాను 'ఇ-టి'
ప్రభృతులు నిలుచును అవి యాపవిధ క్తికము లనఁబడును.

ఇవి ద్వితీయాద్యేకవచనంబులు పరమగునపుడు
మాత్రమే యాచ్చిక స్త్రీ సమ జడవాచకములకు
బహుళముగా నగును † -21 (బా-ఆచ్చి-౨౧ నూ)
(వ్యా-సం-౨౨2 I విష)

'ప్ర'వాళము-బాన్ధవము మున్నగు ప్రకృతులనుబట్టి పవడము-బం
దువు' మున్నగునవి ప్రాధమిక రూపము లనుటలో సందియము లేదు
గదా ఇరు+వారు అను వ్యుత్పత్తి చొప్పున 'ఇరువురు' అను ప్ర
కార ఘటిత రూపము ప్రాధమిక మనకతీరదు గదా (చూ-ఆచ్చి-
౬౬ నూ టిప్పణి).

* సూరి ఇ-టి-తి వర్ణంబు తాపవిధ క్తికములని సూత్రించి
(హస్యముమీఁది టి వర్ణము పూర్ణబిందు పూర్వకమగునని సూత్రిం
చెను (బా-ఆచ్చి-౨౦-33 నూ) దీర్ఘముమీఁద నీంట అని కలదే.
(చూ-2౨ నూ-౧ విష) ఈ రీతి నె క్రిందంటికి-అప్పంటిని-నెత్తుంటిని-
అంతంటికంటె మున్నగు పూర్ణబిందు ఘటితములగు నినిష్ఠరూప
ములు దుర్వారములగును మఱియు పదియింటిని (ద్రోణ-3-ఆ
౨౨౨) (ఆశ్వ ౨౮౧౫3) (అను 3-ఆ-30) మున్నగు రూపము లీతని
పక్షమున లభింపనేరవుగదా

† ఔపవిధ క్తికత్వము బహుళమని సూరి చెప్పకుండుట సరి
కాదు నె త్తురురొంపి (కర్ణ-౧ ఆ ౧౭౯) నె త్తుటఁ జొత్తిల్లె (ద్రోణ
౨ ఆ 302) (ద్రోణ ౫ ఆ-౮3) మొదలిటి సంపదలలో (సభా-౨ ఆ
౨౦౨) మొదల నప్రియ మయ్య (సభా-౨ ఆ ౧౯౨) నీరన్ (శాంతి
౨ ఆ ౧2౧) నీటిని (ఉద్యో ౨ ఆ 3౯) అంతకంటెన్ (శాంతి ౬ ఆ
౫౯౮) అంతటికంటె (శాంతి ౬-ఆ-౬౦౨,

(ఆచ్చి-2౨ నూ ౧-౨ వివ ఔపవిధక్తికము ఆరిన్-కూతురిన్-గోతులు ఆనా

టి-ంటి - అన్ని-అన్ని టిని-అన్నింటిని రెండు-రెండిటిని-రెండింటిని-రెంటిని (ఆదేశ) నెత్తురు-నెత్తుటిని ఇంటి - పది-పదియింటిని-పదిటిని-పదింటిని తి -గోయి-గోతిని-నేయి-నేతిని ఇతి -అట్లు-అటితిని-ఊట్టు-ఊటితిని అటి -క్రిందు-క్రిందటిని-అప్పుడు-అప్పటిని.

౧ వివ - ఆలు-ఆలిని-కూతురు-కూతురిని మున్నగు నజడ వాచకములందలి ఇ వర్ణ నౌపవిధక్తికము కామింజేసియే వానికి వేటుగ ఇ వర్ణము సూత్రింపబడెను (చూ-ఆచ్చి-౯-౧౧ నూ) *

౨ వివ - గోతులు-నేతులు మున్నగు బహువచన స్థలము తౌపవిధక్తిక విషయములు కామింజేసి యచటి తి'వర్ణము వేటుగ సూత్రింపబడెను (చూ-ఆచ్చి-౨౧ నూ) †

ఊరు మొదలగువాని కిత్వంబు ౭౨ (బా-ఆచ్చి-3౦ నూ) (వ్యా-౪౦-౨౨౨ వివ)

ఊరు-ఊరిని-చూ-తత్స-౨౦ నూ) కాలు-కాలిని (మాను-మా)నిని నోరు-నోరిని వోలు-వోటిని

౧ వివ .- ఇ వర్ణము వచ్చు స్థలములందు 'టి-ంటి అను నవి నిల్చుటయుఁ గలదు ఉ -నోరికి వచ్చిన (కర్ణ-3 ఆ-౮౮). కమ్మని నోరిన్ (మనుచ-3ఆ-౧౨3) నీ నొటి మాట నోట నె యుండ (కాళ-౨ ఆ-3౬) నీరు -నీరన్ (శాంతి-౨ ఆ-౧౭౧) మున్నీటన్ (ఉద్యో-౨ ఆ-3౯) సౌఖ్యరసంబు నీంట (విరా-౨ ఆ-3౧౦). ఉ నీంటను మనం బొంటికి (హరి-ఉ భా-౭ ఆ-౯౪) దీర్ఘము మీఁదను నందు సున్న వచ్చెను

౨ వివ - ఇ అను నౌపవిధక్తికము వచ్చు శబ్దములలోఁ

* ఇట్టి ఇ' వర్ణమును సూరి సూత్రించి సంగ్రహింపనేలేదు.

† సూరి గోయి-గోతులు-గోతులన్ అను బహువచనమందలి తి వర్ణకమును నౌపవిధక్తికమే యను తలంపున నౌపవిధక్తికముల సందర్భమున నేకవచనముతో పాటుగ విధించెను

గొన్నిటికిఁ (ఆచ్చి-౮౦ నూ) దృతీయా సప్తములు రెంటును 'అ' త్వము వచ్చును కొన్నిటికి - ఊరు-చోటు-మేను' ప్రభృతులకు సప్తమ్యర్థము మాత్రమే అ త్వము వచ్చును తృ-స -కాలన్ = కాలియందున్-కాలిచేతన్ చేతన్ = చేతిచేతన్-చేతియందును- మొ. సప్తమి మాత్రము -ఊరన్=(ఊరియందు) (ఊరిచేతన్ అను సప్తము లేదు) చోటన్=(చోటియందు) మేనన్=(మేనియందు)-మొ వీనికి 'నన్' అను సప్తమీ ప్రత్యయము వచ్చుటయుఁ గలదు పోలన్ = పోలునన్ (ఆర-౪ ఆ-౮౦) పోరన్-(ఆర-౩ ఆ-౧౧౩) - పోరునన్ (శల్య - ౧ ఆ-౧౨౧) తేరన్=(తేరియందు) (ప్రాస) (ఉద్యో-౨ ఆ-౧౧౨) తే రునన్ (ఆము-౫ ఆ-౧౦౧ 'కడ శబ్దము త్రిక సమాసమున నౌపవిధ క్తిక మగును ఎక్కడియది (ఆది-౪ ఆ-౩౪) ఏకడకు నైనన్ (ఉ-హరి-౬ ఆ-౨౪౬) అక్కడన్=(ఆ చోటియందు)- ఇక్కడన్-ఎక్కడన్-(అక్కడన్ ఆ చోటిచేత ననరాదు)

‘టి వర్ణంబు గొన్నింటి యంతాక్షరంబున కాదే శంబును గొన్నింటి కంతాగమంబును గొన్నింటికిఁ బర్యాయంబున రెండును బ్రాయికంబుగ నగు కొన్ని టికి ఇంటి అనునది యాగమమగును 23 (గ్రా- ఆచ్చి-౩౧) (వ్యా-సం-౨౯ విష) (2౪-?౫- చొప్పొన బూర్ణము)

ఆదేశము - (తాడు-త్రాటిని కాడు-కాటిని నోరు-నోటిని ఏలు-ఏటిని నీరు-నీటిని నీంటిని (హరి-ఉ భా ౭ ఆ-౯౪) (చూ- వ్యా-సం-౯౩౬ పుట) ఆగమము -అన్ని-అన్నిటిని=అన్నింటిని ఎని మిది-ఎనిమిదిటిని=ఎనిమిదింటిని వేయి-వేయిటిని=వేయింటిని. ఉభ యంబు - ఏమి-ఏటిని_ఏమిటిని పగలు-పగటిని = పగలిటిని=పగలిం టిని మొదలు-మొదటిని మొదలిటిని 'రెండు-రెంటిని=రెండిటిని= రెండింటిని మూడు-మూటిని=మూడిటిని=మూడింటిని నూలు-

నూటిని=నూటిటిని=నూటింటిని ఇంటి -పది-పదియింటిని-(ద్రోణ-౩ ఆ-౨౨౪-మా-వ్యా-సం-౯౩౦ పుట) = పదిటిని = పదింటిని మొ 'టి-ంటి విధానముచే 'టి' వర్ణకము ఖండపూర్వకము కానేరదని యెఱుంగునది

(హస్వంబుమీఁది టి' వర్ణకంబునకు ముందు పూర్ణబిందువు బహుళంబుగ నగు-౭౪ (బా-ఆచ్చి ౩౨ సూ) (వ్యా-సం-౨౨౯ విష)

అన్నిటిని=అన్నింటిని ఎనిమిదింటిని పగంటిని - పగలింటిని రెండింటిని-మూ డింటిని బహుళగ)హణముచేతి నెత్తుటిని - మొదటిని-క్రిందటిని - మీఁదటిని - తం గెటిజున్న (మను-౧ ఆ-౬౬) మున్న గువోటులందుఁ బూర్ణ బిందువు రా నేరదని యెన్నునది

పదాద్యంబగు హ్రస్వంబుమీఁది 'టి'వర్ణంబునకు ముందు పూర్ణబిందువు నిత్యముగా నగు ౭౫ (బా-ఆచ్చి-౩౩ సూ) (వ్యా-సం-౨౨౯ విష)

కన్ను-కంటిని మిన్ను-మింటిని ఇల్లు-ఇంటిని పల్లు-పంటిని ఎఁడు' ప్రత్యయంతములకు నిత్యమే బారెంటను- జుట్టెంటిలో (చూ-తథి ౩౦ సూ ౨ విన)

ట వర్ణంబు పరంబగునపు డుత్వంబున కిత్వంబు బహుళంబుగ నగు ౭౬ (బా - ఆచ్చి-౩౬ సూ) (వ్యా - సం - ౨౨౯ విష) (౭౯-చొప్పన నిందు తి' వర్ణము విడువఁబడెను)

రెండు-రెండిటిని మూఁడిటిని-పెక్కిటిని కొన్ని యెడల నీ 'ఇ త్వము గలుగదు ఉదా - నెత్తుటిని ఎదుటికినీ పురుటికిన్-మొ దీనిచే 'పదియింటిని అను రీతివి సంక)హింపఁబడనేరవు)

(క్రిందు-మీఁదు-ముందు పునస్కంబులకు అటి అనునది బహుళముగ నిల్చును ౭౭ (బా-ఆచ్చి-౩౭ సూ) (వ్యా-సం-౨౩౦ విష)

క్రిందు-క్రిందటిని మీఁదు-మీఁదటిని ముందు - ముందటిని-
పునర్ణ - మాపు-మాపటిని. అప్పుడు - అప్పటికిన్ సేపు - సేపటికిన్
బహుళం బనుటచే సేపునకున్' అనియుఁ గలదు ఆ-వె ఒక్కొంత సే
పునకుఁ దేటి యిట్టులనియె నాదు . ..(అశ్వ-౨-ఆ౮౯) కం . ౧
నదిలో మఱికొంత సేపునకు (శాంతి ౪-ఆ ౧౦) (నిర్వ ౧౦ ఆ ౯౫)

గోయి ప్రభృతుల తుది యక్షరంబున కాదేశముగా
తి' వర్ణంబు నిల్చు ౭౮ (బా-ఆచ్చి - ౩౫ సూ)
(వ్యా-సం-౨౩౨ I విష).

గోయి-గోతిని తాయి-తాతిని. చేయి-చేతిని దాయి-దాతిని
(సమీప) నూయి-నూతిని నేయి - నేతిని వాయి - వాతిని (నోరు)
రోయి-రోతిని (ధన్యు) (శ-ర రొయ్యి-రొయి-మాత్రము) (బహు
త్యపు 'తి యౌపవిభక్తికము కాదు చూ ౨౧-ఆచ్చి గోతులు-
నేతులు మొ)

ఆట్టు మొదలగు శబ్దంబుల కంతాగమంబు ఇతి'
వర్ణంబును శకటంబున కొక్కటికి లోపంబు నగు ౭౯
(బా-ఆచ్చి-౩౪ సూ) (వ్యా-సం-౨౩౧ విష)

అట్టు-అటితిని అట్టు-(మెడ) కట్టు-గొట్టు-(దుక్కి-సాధన
ములు) - కొట్టు - మిట్టు - వట్టు '=(ప్ర)వాహము) ఇవి యట్టు ప్రభృ
తులు. వీనికి ' ఆచ్చి-౮౦ సూ చొప్పున ఆ త్వమునిల్చునపుడు
ఱు' అనునదే నిల్చును అట్టు-అఱుతన్=(కంఠమందు) 'కొట్టు-కొ
ఱుతన్-'కొఱుతన్' అని శ్లేషస్థలమునఁ గవిపితామహుఁడు వాడెను.
(మను-పీఠ-౯ ప) దానికి నిసాత న్యాయమున సాధుత్వ మంగీకరింప
నగును స్వరలోపమున కొర్తన్' (ఛండ్లా ౧౮ సూ ౧ వివ) అనియుఁ
గలదు ద్విపద-పంపి మాండవ్యుండు సరిఁ గొర్తఁ బడియె (బసవ
గీ ఆ ౩౮-౨)

ఔపవిధ క్రికముల తృతీయా సప్తముల కత్వం
బాదేశంబు బహుళంబుగా నగు ౨౦ (బా-అచ్చి-
3౮ సూ) (వ్యా-సం-౨33 వివ)

గోరను గీతెను. ఊర నున్నాడు. గొడ్డట నటికెను ఇంట
లేడు వటుతఁ గలిసె కటుత దూఁటె వక్షంబునందు- గోరిచేత
ఊరియం దిత్యాదులు

౧ వివ — బహుళ గ్రహణముచేత ఊరను-ఇంటను-చోటను-
మేనను మున్నగునవి సప్తమ్యర్థకములు మాత్రమే యని గ్రహింప
వలయును (చూ-సౌ) ధ-శబ్ద-౨౦౬ సూ)

౨ వివ — సూత్రమున విధింపఁబడిన 'అ త్వము తస్మి-౨
సూత్రము చొప్పున ను గాగమాంత మగును గాన ద్వితవ్రీకృతిక
మగును ఉదా -గోరు-ద్వి-గోరిని తృ-స-గోరను-మొ

— ఇది యాచ్చిక పరిచ్ఛేదము —

బా ల వ్యా క రణో ద్యో త ము

V కారక పరిచ్ఛేదము

వివ — విధ క్రికములను విశదపఱచునది కారకపరిచ్ఛేదము
కర్తృ కర్మ కరణసంప్రదానాపాదానాధి కరణములలో నొకటి కారక
మనఁబడును కారకము క్రియనాకాంక్షించును అనఁగాఁ గారకము
క్రియాన్వయము గల్గియుండును శేష వష్టి (యొక్క'వష్టి) సంబం
ధార్థకము కారకము కానేరదు. రామునియొక్క ధనము అనుచో
రామునియొక్క' అను శేషవష్టి ధనము' అను విశేష్యముతో నన్వ
యించును కారక శేష మే శేషవష్టి ప్రతిపదికార్థ ప్రథమయు సం

బోధనమును గారకములు కానేరవు

(ప్రాతిపదిక సంబోధ నోక్తాధంబులం బ్రథమయగు

౧ (బా-కార-౧) (వ్యా-సం-౨౩౪ I విష)

(ప్రాతిపదికాద్ధమునందును సంబోధనమునందును బ్రత్యయాదులచే జెప్పబడిన యర్థమునందును బ్రథమా విధక్తి యగును

౧ వివ - శబ్దములు మూడు విధములు I ధాతువులు (వ్యాపార బోధకములు) II ప్రాతిపదికములు III ప్రత్యయాదులు ధాతువు గానట్టియు సుప్-తిజ్ ప్రత్యయములు గానట్టియు 'సుప్-తిజ్' ప్రత్యయాంతమును గానట్టియు వర్ధవంతముగు శబ్దము ప్రాతిపదిక మనబడును ఇది కృత్తంత ప్రత్యయాంతమును సమాస రూపమును గావచ్చును అవ్యుత్పన్నమగు శబ్దమును గావచ్చును

౨ వివ - నియోగోపస్థితకము ప్రాతిపదికాద్ధము అనగా శబ్దముచ్చరింపబడునంత నె దోచెడి యర్థము ప్రాతిపదికాద్ధము జాతివ్యక్తి లింగ వచనమున్నియుఁ బ్రాతిపదికాద్ధములె ప్రాతిపదికము మీఁద నిల్చు సుస్పలు ద్యోతక మాత్రములు అనగా నన్నియందుండు దహనశక్తి ప్రకటితమగుటకు శుష్కసంధనము సాధనమైనట్లై ప్రాతిపదికమువల్లనే వచ్చెడి యర్థములకు సుస్పలు మున్నగునవి ద్యోతకము లగునని తాత్పర్యము

౩ వివ - ప్రాతిపదికాద్ధ ప్రధమ నాధారణముగాఁ గోళాది ప్రసిద్ధము ఉదా రాముఁ-వనము-కుసువు-అన్న-తండ్రి-తల్లి-మొ అన్యవిషయమునఁ దగిలియున్న వాని సభిముఖికరించుట సంబోధనార్థమై ఇందునుబద్ధమయె నిల్చును ఉదా - ఓరాముఁడ-రాముఁడ-

* తేనసంబంధస్య క్రియానిమిత్తత్వాభావాన్న కారకత్వమ్ ఏవం లిక్తార్థ సంబోధనయోగవీతి ' (ముద్గ-౩౧౬ సూ - దుర్గాచారవ్యాఖ్య)

రామా-మొ వృత్తాది సంబోధనమున నభిముఖికరణ మహావచారిక మని యెఱుంగునది.

౪ వివ - ఉక్తార్థ ప్రథమోదాహరణములు-రాముడు రావణుని జంపెను ఉక్తమనఁగాఁ బ్రత్యయాదులచే జెప్పబడినది పై వాక్యమున నాఖ్యాత మనఁగా ధాతువు మీఁది లిట్టు (ఎను పత్యయము) కర్తృర్థకమనఁగాఁ గ్రియా-౫౦ సూత్రము చొప్పునఁ గర్తృను జెప్పుచున్నది గానఁ బునరుక్తముగాఁ (ఉక్తార్థానా మప్రయోగః) గర్తృర్థమున రావలసిన తృతీయ రానేరదు. ఇంకఁ గేవల ప్రకృతి ప్రయోగ యోగ్యము కాను గావున (నకేవలా ప్రకృతిః ప్రయోక్తవ్యా నాపి ప్రత్యయః) వాక్య ప్రయోగ యోగ్యమగు పదత్వపు సిద్ధికయి ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమ వచ్చునని గ్రహింపవలయును ఇట్లే రామునిచే రావణుడు చంపబడెను' అనుచో నాఖ్యాతముచే గర్మము చెప్పబడుచున్నది గానఁ (క్రియా-౫౦ సూత్రము చొప్పున) గర్మార్థమందు రావలసిన ద్వితీయా విభక్తి రానేరదు ఇంక వాక్య ప్రయోగార్హతకై ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమయె వచ్చును

౫ వివ - కృత్తదిత ప్రత్యయాదులచే జెప్పబడిన యర్థమందును బయిరీతిని ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమయె వచ్చును * ఉదా - 'ఈశ్వరుఁ డర్చుడు' అనుచో (అర్చ+య=అర్చ్య) ఘ్యో ప్రత్యయముచేతఁ గర్మార్థము చెప్పబడుచున్నది. (ముగ్-౨౦ - దుర్గాదాన వ్యాఖ్య) (మా-సి-కౌ-బాల-మ-వ్యాఖ్య ౫౩౨ నూ) కావునఁ గర్మార్థమందు రావలసిన ద్వితీయ రానేరదు ఇంకఁ బ్రాతిపదికార్థ ప్రథమయె పదత్వ సిద్ధికయి వచ్చును ఇట్లే కరణాద్యర్థక ప్రత్యయాంతముల యెడలను

* బాల వ్యాకరణమున సమావక క్రియలందలి యాఖ్యాతము మాత్రమే యుదాహరింపబడెను కృత్ప్రత్యయాదుల యర్థములం దితర విభక్తులు రాక ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమ వచ్చుట యుదాహరింపబడ లేదు

ద్వితీయాదులు రాక ప్రాతిపదికార్థ పృథమయే వచ్చుచుండును

క్రియా ప్రకరణము ౨౮ సూత్రమందలి యాది శబ్దముచే భావార్థకాది ప్రత్యయములను (కీయా ౪౬ మొ-౫౭ వ-క్రియా ౪౭ సూ) గర్తృకర్మాద్యర్థములను నచించును గాన నట్టి యర్థములందు రావలసిన తృతీయా ద్వితీయాదులు రానేరవు అట్టి యెడల సయితము ప్రాతిపదికార్థ పృథమయే వాక్యప్రియోగ యోగ్యపదత్వ సిద్ధికై వచ్చును * క' నియ సామ్యుడవని యెఱిగితి (శాంతి-౩-౮-౫౬.) మున్నగుచోటులందు అని అనేడి శబ్దముచేతఁ గర్మము చెప్పబడెను గాన ద్వితీయ రాక ప్రాతిపదికార్థ పృథమయే నచ్చెను

కర్మంబున ద్వితీయ యగు ౨ (బా-కార-౨)

(వ్యా-సం-౩౫. I విష)

ధాత్వర్థఫలాశ్రయంబు కర్మము నాఁబడు. దేనదత్తుడు వంటకమును వండెను ఇట వండెనటకు వంటఁ జేసెనని యర్థము వంట ఫలము చేయుట వ్యాపారము వంట యనఁగాఁ బాకము (మెత్త నగుట) పాకమున కాశ్రయము కావుటంజేసి వంటకము కర్మంబయ్యెనని యెఱుంగునది

౧ వివ - తిజాది ప్రత్యయములచే ననుక్తమగు కర్మంబున ద్వితీయ యగును కారకార్థ ముక్త మయిన నో ద్వితీయాదికము రానేరదని యీవఱకు వివరింపబడె (కార-౧ సూ ౪-౫-వివ)

౨ వివ - సంస్కృత వ్యాకరణ ప్రసిద్ధములగు కర్మ ప్రవచనీ యార్థములలో నొకటగు నిత్యం భూతాభ్యానార్థమునఁ జెలుగునందుఁ

* పయి సంకర్షమునుబట్టి భావార్థకాది (కీయా-౪౬ మొ. ౫౭-వ) యోగంబునం గర్తకుం బృథమ యగు (బా-కార-౩౨ సూ) అను సూత్రము వ్యర్థమే యనఁదగు రామునిచే గార్యము చేయఁబడుట సంభవించే మున్నగుచోట్లఁ గర్మకారకాదులందును ప్రాతిపదికార్థ ప్రథమయే వచ్చును కర్తకే యన నేల ?

గొన్ని యెడల కూర్చి విభక్తి నిల్చును (గుటిచి-గుటించి మున్నగు సవియు విభక్త్యర్థాభిధాయక శబ్దములు) - బికానోక ప్రకారము నొందిన దాని విషయమును దెల్పునది 'ఇతం భూతాఖ్యానమ్' ఇట్టి యర్థమున వచ్చు కూర్చి విభక్తి పరమగునపుడు ప్రాతిపదికమునకు 'ను'గా గమ మగును ఉదా - ఆ శమీక పుత్రుఁ డంబుజ సంభవుఁ గూర్చి (గుటిచి-ప్సారా) తపము చేసె' (ఆది-౨ ఆ-౧౬౯) అంబుజ సంభవ విషయక తపశ్చరణ మిందుఁ జెప్పఁబడినది. ఇట్టి వైషయిక సప్తమీ స్థలములె తెల్లఁగ గర్మ ప్రవచనీయ కూర్చి' కుదాహృతులు (సంస్కృతమునకు మాటుగ నుండవలెనని యిట్లు చెప్పఁబడెనే కాని యివియు నుద్దేశార్థకములు కాకపోవు ఆపతి కురుజననాథుం గూర్చి పలికె (శల్య-౨ ఆ-౫౦) అను రీతిగల చోటులందలి కూర్చి = గుటిచి = గుటించి ' శబ్దములు వైషయిక సప్తమీస్థలములు కామింజేసి ద్వితీయ కనుప్రియుక్తములగు శబ్దవిశేషములని యెఱుంగునది ఏది లోఁపించినను నర్థభంగము కల్గదో యది యనుప్రియుక్త మనఁబడును అట్టి యనుప్రియుక్త కూర్చి' ప్రభృతులు లోఁపించుటయుఁ గలదు సుతున్ హతుఁ డయ్యెనని విని (సుతుం గూర్చి విని) (ద్రోణ-౫ ఆ-౩౦౫) వేటఁ బోయిరి (వేటం గూర్చి పోయిరి) (ఆర-౬ ఆ-౧౬౩) ఇట్టి యెడల 'కూర్చి' మున్నగునవి లేకున్నను నర్థభంగములేదు గాన నివి యనుప్రియుక్త శబ్దము లనవలసెను.

3 వివ - తెల్లనందును ద్వికర్మకముల వాడుక గలదు. ఉదా - నాడు రాజును ధనమును యాచించెను ఇట్టి యెడల ధనము' ముఖ్య కర్మము - రాజును' అనునది యముఖ్యకర్మము మైత్రుఁడు చైత్రుని గూర్చి యాక్రింది వాక్యమును బల్కెను 'కట్టుము పట్ట మతని'(ద్రోణ-౧ ఆ-౬౨) ఈ ద్వికర్మకస్థలములం దముఖ్యకర్మవాచకమునకు కు' వర్ణకాదులు వచ్చుట తఱుచు (మూ-కార-౯ సూ) యాచారకము లును-పచాది ధాతువులును ద్వికర్మకములు అపేరణమున సకర్మకము

ప్రేరణమున ద్వికర్మకము కొన్ని యెడల నగును.

గతి-బుద్ధి-ప్రత్యవచా నాథ-శబ్దకర్మ-కా కర్మకంబుల
కపిరణంబునఁ గర్త యగునది ప్రేరణంబునం గర్మం
బగు. 3. (బా-క్రియా-౧౨౩) (వ్యా-సం-౨౩= I వి)

పాండు మొదలగునవి గత్యర్థకంబులు. తెలియు మొదలగునవి బుద్ధ్యర్థకంబులు తిను మొదలగునవి ప్రత్యవసానార్థకంబులు విను-చెప్పు-చదువు మొదలగునవి శబ్ద కర్మంబులు. వచ్చు-పోవు మొదలగునవి యకర్మకంబులు ప్రసిద్ధంబులు. ఉదా -గత్యర్థ -అప్రే-మైత్రిండు గామంబుం బొందెను ప్రేర -చైత్రిండు మైత్రిని గామంబుం బొందించె చైత్రిండు ప్రేరణకర్త. లాఠిచో సహిత మిక్కార్యంబు గానంబడియెడి -అప్రే-మైత్రిండు పుడమి నేలెను. ప్రేర -చైత్రిండు మైత్రిని బడమి నేలించెను చైత్రిండు మైత్రినిచే బడమి నేలించెను

౧ వివ-ప్రయోగ-దోష గాంకేయులు . నిన్నెద్ది గజపిరి
(ఆది-౮ ఆ-౪౩) శిష్యులను వేడుబులఁ జదివించె (శాంతి-౬ ఆ-౩౯౯).
ఆచార్య లజ్జనపతిని శాస్త్రములను వినిఁజేతురు (శాంతి-౪ ఆ-౩౪౦).
అబ్బాదిని శుక్రుని ద్రావించిరి (ఆది-౩ ఆ-౧౧౪) లాఁతి చోటులు -
దేవతల నేలించున్ దిగ్విలోకంబులన్ (నన్ని-కు-౧౦ ఆ-౫౦౬). క్రతువుల
నమ్ముహాత్ముని జేయింపరే (శాంతి-౧ ఆ-౨౮౭). అవనీభర మాతనిం
బూన్చి (సభా-౧ ఆ-౫౯) మొ

అప్రేరణ కర్తృ వాచకము ప్రేరణమున ద్వితీయాంతము కానపు డది కొన్ని యెడలఁ దృతీయాంతమును గొన్ని యెడల షష్ఠ్యాంతమును నగును. ౪ (బా-క్రియా-౧౨౪ సూ) (వ్యా-సం-౨౩౭ I విష) (ఇచట షష్ఠి తృతీయా పర్యాయమని సూరి భ్రమించెను.)

ద్వితీయ - అపే) - భరతుఁడు రాజ్యము నెఱెను ప్రేర - రాముఁడు
భరతుని రాజ్యమును నేలింఁచెను (ఇది యీవఱ కుదాహృత మయ్యె)

(కార-౫ సూ ౧-౨ వి) కర్తృవాచకము చేత వర్ణకాంత మగును 213

(కార-3 సూ) ప్రేరణకర్త ప్రయోజకకర్త యనిపించుకొనును అప్రేరణ కర్త ప్రయోజకకర్త యగును. వష్టి-అప్రే-అర్జునుండు తత్వంబుం దెలిసెను ప్రేర-కృష్ణుఁ డర్జునునకుఁ దత్వంబుం దెలిపెను (కృష్ణుఁ డర్జునుని దత్వంబుం దెలియఁజేసెను) అప్రే-రాముండు రామాయణమును వినెను. ప్రేర-కుశలవులు రాముఁ రామాయణమును వినిపించిరి=కుశలవులు రాము నకు రామాయణమును వినిపించిరి అప్రే-ఉత్తరుఁ డర్జునుని యన్నలం దమ్ములం గనియె ప్రేర-అర్జునుఁ డుత్తరునిఁ దన యన్నలం దమ్ములం గానిపించెను (విరా-౫ ఆ-3౪౨) అచట వీరులకు నా భుజావిభవముం గానిపించి (విరా-౪౨-౨-౨=3) ఇట్టి ప్రయోగములచేఁ గన్వాదియో గంబునందును వష్టి నైకల్పికమే యని విశేషమగుచున్నది *.

చేతవర్ణకంబు కర్త కగు ౫ (బా-కార-3 సూ)

(వ్యా-సం-౨3౮ I విష)

ధాత్వర్థవ్యాపారాశ్రయము కర్త నాఁబడు దేవదత్తునిచే వంటకము వండఁబడియె ననఁగా వంట చేయఁబడెనని యర్థము చేయుట కాశ్రయం దగుటంజేసి దేవదత్తుండు కర్త యయ్యె కావున సట్టి కర్తృవాచకము చేత వర్ణకాంత మయ్యె

౧ వివ - దేవదత్తునిచే అను వాక్యము కర్మార్థము. దీని కర్తృర్థకవాక్యము - దేవదత్తుండు వంటకమును వండెను అనునది

౨ వివ - కర్మార్థమునందు ద్వికర్మక వాక్యములలో నొక కర్మము నిల్చును తక్కిన కర్మ మభిహితమై ప్రాతిపదికార్థ ప్రధమాంత

* సూరి యిట్టి స్థలమునఁ గర్మార్థకము నుదాహరించుటయఁ గన్వాదియోగంబున వష్టి నిత్యమనుటయు భ్రాంతి మూలకములు (చూ-వ్యా-సం-౨3౭ I విష ౯౭౬ పుట) బాల-క్రియా ౧౨౪ సూత్ర ము నుదాహృతులు ప్రామాదికములు రామునకు మిథిల గనంబడియె' ననఁగా రామునకు మిథిల యగవడెనని యర్థము రామునిచే మిథిలఁ గనంబడియె' అనఁగా రామునిచే మిథిల చూడబడెనని యర్థము

214 (కార-౬-౨ సూ) చేత, తోడ వర్ణకములు చేసి యను ప్రయోగము

మగును. ఉదా - రాజును బెద్ద దొరలును జీరల నొలుపబడిరి (చూ-
క్రియా-౧ సూ ౨ విష) - దీని కర్తృర్థకవాక్యము - రాజును బెద్ద
దొరలను జీరల నొలిచితో (విరా-౧-౮-౨౨౨) ఇట్టి ప్రయోగములు
మిక్కిలి యరుదు ద్వికర్మకములలో నేకర్మము నిల్చినో యేది ప్రధమాంత
మగునో యను విషయము సంస్కృత వ్యాకరణములనుండి తెలియ
నగును.

చేత-తోడ వర్ణకములు కరణంబునకుఁ బర్యాయం
బున నగును హేతు మాత్రమునకు చేత-వలన వర్ణకం
బులు పర్యాయముగ నగును గ్రహ్యాది యోగంబున
చేత వర్ణకంబును నగును ౬ (బా-కార ౪) (వ్యా-
సం-౨౩౯ I విష) (గ్రహ్యాదులు - ఎఱుగు-విను
మొ)

I కరణంబునకు-చేత-తోడ -కోయాసద్ది బ్రక్ష్మప్రోపకారకంబు
కరణంబు ఉదా -కోలచేఁ గూలనేసె=కోల నొక గూల నేసె

II హేతువాచికిఁ చేత-వలన - ఫలనాధన యోగ్యంబగు పదార్థంబు
హేతువు ఉదా -విద్యచేత యశము గల్గును=విద్యవలన యశము
గల్గును.

III గ్రహ్యాదియోగ -రాజులవలనఁ గప్పంబుఁ గొనియె=రాజులచేతఁ
గప్పంబుఁ గొనియె-(సభా-౧-౮-౨౬౪) (చూ-కార-౧౪ సూ) ఇందలి
తృతీయా ప్రయోగము సంస్కృతమున లేనేలేదు నీ గుణంబులు హంస
వలన విని=నీ గుణంబులు హంసచేత విని (ఆర-౨ ఆ-౪౭) కథకుచేత
విను వేడు=కథకువలన విను వేడు (ఆది ౧౮-౨౨)

చేత-వర్ణకార్థక ప్రత్యయములకును వలన వర్ణక
మునకును చేసి శబ్దము పాఠికముగ ననుప్రయుక్త
మగును పెక్కిటి కొక్కటి యనుప్రకృ మగుటయుఁ
గలదు ౭ (ప్రౌ - కార ౪) (వ్యా-౧-౨౩ I విష.

౯౮౬ మొ ౯౮౮ పుటలు]

చేసి' శబ్దము లోపించినను నర్థభంగ ముండదు గాన నది యను ప్రయుక్త చునిపించుకొనును చేత వర్ణకార్థకములకనుటచేత 'చేతన-చేస్' అనువానిపైని 'చేసి' శబ్దానుప్రయోగము లేదని యెన్నునది (చేతి వర్ణకార్థకములు - ఆచ్చి ౮౦-కారక - ౨౪-౨౬ నూ)

౧ వివి - తన గదజేసి (ఆర-3-ఆ-3౬౭) నీరత్నంబులను వధూరత్నంబులనుజేసి (ఆది-౮ ఆ-౯౬) ధర్మ తనూభవులనజేసి (విరా-౨-ఆ-౨౨౪) పెక్కిటి కొక్కటి - అట్టి గౌత మానుగ్రహంబు నను నీ దుర్గబలంబుననుజేసి (సభా-౧-ఆ-౧౭౬) వ్యవహిత ప్రయోగ ములును గలవు - దాననచేసి (సభా-౧-ఆ-౯౮) నా తప్పనరాచేసి (బసవ-3-ఆ-౨౯ కా=కదా)

౨ వివి - భీష్ముపనపుజేసి' (సభా-౨ ఆ-౧౧) అనుచో చేసి=ఆచరించి' అని-యర్థము నెన్నునది. చేసి శబ్ద మనుప్రయుక్త మనరాదు ఇచ్చటి ద్వితీయ 'నన్' శబ్దార్థక మనరాదు

సహార్థ పృథగర్థ యోగంబున 'తోడ' వర్ణకంబగు
తుల్యార్థ యోగంబున 'తోడ-కు' వర్ణకంబులగును ౮.
(నా-కార-౧ నూ) (వ్యా-సం-౨౪౦ I విష)

సహార్థ - రాజు సేనలతోడ వచ్చెను సేనాసహితుండయి వచ్చె నని యర్థము సహార్థక శబ్దప్రయోగ ముండ సక్కఱలేదు అనుజులతో వచ్చి (ఆర-౨-ఆ-౧) బాలు పొంటి యిట్లు పలువురతోడఁ బోరంగ (దోణ-౨-ఆ-౬౧) పాండవులతోడఁ గృష్ణుఁడు వేఱగునె (ఉద్యో-3-ఆ-౧౬౩) తుల్యార్థ - తపశ్చరణముతో సరిగావు (ఆది-3-ఆ-౨౧౬) నాతోడఁ జతుర్దశాబ్దమున మాత్రై పోరు (సభా-౨-ఆ-౨౯౭) అవి దీనికి సరియుఁ గావు (సభా-౧-ఆ-౬౦) ఇట్టి యెడ ద్వితీయ వచ్చుటయుఁ గలదు నను మార్కొని (భీష్మ-౧-ఆ-౧౫౮) వినికి మార్కొ-జాలు (విరా-౧-ఆ-౯)

౧ వివ - 'తోడ'కుఁ బ్రత్యేకప్రయోగమును పెక్కింటి కొక్కటి తుది దానికిఁ బరముగా నిల్చుటయుఁ గలదు ఉదా-తోడరా (ఆర-౧-౮-౧౧ ప) (ఉద్యో-౧ ఆ-౪౭) అధికుల హీనులతోడ (ఉద్యో-౨-౮-౪౬) * కంటె వర్ణకమునకు నిట్టి ప్రయోగము గలదు సూనుల తమ్ములకంటె (ఉద్యో-౪-౮-౩౯) తోడుతన్ అను శబ్దపు ప్రయోగమును గలదు అడఁకువతోడుత నునికి (విరా-౧ ఆ-౧౧౮)

వచస్పత్యముఖ్య కర్మంబునకు తోడకు వర్ణకంబులు పర్యాయంబునఁ బ్రయోగముగా నగుచు ౯ (బా-కార-౬ సూ) (వ్యా-సం-౨౪౧ విష)

ఇట్లను నాతనితోడన్ (విరా-౫-౮-౨౭౪) దురునకు నిట్లనియె (ఆది-౧-౮-౧౪౬) అముఖ్యకర్మమును ద్వితీయాంత మగునపు డివి ద్వికర్మకము లగును ఏమంటి వుపేంద్ర) నన్ను (ఉద్యో-౩-౮-౫౯ ప) నన్నుఁ బ్రీతిన (ఆర-౨-౮-౪౨) (చూ-కార-౨ సూ ౩ వివ)

ఉపయోగంబునం దాఖ్యాతకుం దోడవర్ణకంబగు ౧౦ (బా-కార-౭) (వ్యా-సం-౨౪౨ I వివ)

నియమపూర్వక విద్యాస్వీకారం బుపయోగం బనంబడు (ఆఖ్యాత=ఆఖ్యాతృ) వక్త=ఉపాధ్యాయుఁడు) రామకృష్ణులు సాందీ పనితోడ వేదంబులు జదివిరి (సాందీపని=సందీపన పుత్రి)-(‘సాందీపుని’ తప్పు)

౧ వివ - ఇట్టి యెడల సంస్కృతమందుఁ బంచమి యగును తెలుఁగున సట్టి పంచమి మిక్కిలి యరుదు ‘భూవరులవలన వేదంబులను గలుచుచు ‡ (ఆది ౩ ఆ ౧౨ ప) వసిష్ఠుతోడఁ జదివె (ఆది ౪ ఆ ౧౬౯)

* సూరిగాని ప్రాథవ్యాకర్తగాని యిట్టి ప్రయోగములను సంగ్రహింపలేదు

‡ సూరి పంచమియు వచ్చునని తలంపక తోడ వర్ణకము నిత్యమని తలంచెను

సంస్కృత తవ్యాది ప్రత్యయ యోగంబునఁ దృతీ
యావత్తులు పర్యాయముగ నగును - సహితము=
సయితము=సైతము" అనునవి స్కముచ్చయోర్థమును
బోధించును. ౧౧. (ప్రో-కార-౧౩, నూ) (వ్యా-సం-
౨౪౩ వివ.)

నీకు నారాధ్యను (ఆరాధింపఁ దగినదానను) (ఆది-౩ ఆ-
౧౩౫) నీచేత నారాధ్యను దానితో సైతము-వాడు సైతము-వానిని
సైతము మొ-

త్యాగంబునం దుద్దేశింపఁబడినది సంప్రదానంబు
దానికిం జతుర్థి యగు ననుట సంస్కృత సంప్రదా
యము ఉద్దేశమాత్రమునఁ జతుర్థియు కు-కి' వస్థియు
నగును ౧౨ (బా-కార-౮) (వ్యా-సం-౨౪౪ I
వివ)

(‘కొఱకు-కయి’ అను చతుర్థి ‘కు’వర్ణక మూలకమే కొఱ=
కార్యము కొఱకున్=కార్యమునకున్ కు+అయి=కయి=కై’)

రామునికొఱకుఁ గన్యనిచ్చెను=రామునకుఁ గన్యనిచ్చెను పురు
షార్థముకొఱకు యత్నింపవలయు=పురుషార్థమునకు యత్నింపవలయు.
చతుర్థియందు కై-కొఱకు” లేకాక కు-కి-కునై-కుఁగాన్-తదర్థము-
పొంటెన్ మొదలగునవియు వాడఁబడును ఇవి విభక్త్యర్థాభిధానక
శబ్దము లనఁదగును నన్నయ కొఱకు’ అనుదానిని వాడనే లేదు-
దానికి బదులుగా తదర్థము అనుదానిని దఱుచుగా వాడెను నీ తద
ర్థము (సభా-౧ ఆ-౨౫౯) చైద్యునకై పూని (సభా-౨ ఆ-౩౮),
శాంతికొఱకున్ (శాంతి-౫ ఆ-౯౦) కార్యసిద్ధి పొంటెన్ (ఆర-౩
ఆ-౩౪౮) నీకుఁగాన్ (ఉద్యో-౩ ఆ-౩౪౧) పాలియుటకునై (శాంతి-౧
ఆ-౨౦౬)

రుచి-కోధము - సహనము - మున్నగునవి దేనికో
యచటఁ జతుర్థి యనఁగా ‘కు-కి’ వర్ణకములగు అల్లు

కుశలము-స్వస్థైర్యము-సమస్కృతి-హితము-ఇష్టము-మారము-సమీపము-సామర్థ్యము-నేర్పు-ప్రవేశము - కాలము-గమనము- 'మున్నగువాని యర్థములు గల శబ్దముల యోగమునఁ జతుర్థి యనఁగా 'కు-కి' వర్ణకంబులగు ౧౩ (ప్రా)థ-కార-౧౩-౧౪) (వ్యా-సం-౨౪౫ I విష).

ఇతనికిఁ గూర్తురు (సభా-౨ ఆ-౧౦) యయాతికి నలిగి (ఆది-౩ ఆ-౯౯) నీ మఱిది కపరాధ శతము సైవ్రము (సభా-౨ ఆ-౧౯). మనకుఁ గుశలము (ఆర-౨ ఆ-౧౪౩). దేవతాతతికి న్నమస్కృతి చేసి (ఆది-౧ ఆ-౨౧) ఇది యుపపదయోగజ విభక్తి ఇట్టి యెడలఁ గారక విభక్తియు నగు. పరాశర సుతుం బ్రణమిల్లి (ఆది-౧ ఆ-౨౨) నాకిది యిష్టము (ఆది-౬ ఆ-౧౯౧) మీరు నాకు నేను మీకు నెన్నఁడు నహిత మాచరింప లేదు. (సభా-౧ ఆ-౧౮౬) మాకు సమీపస్థుండవ దూరంబున నుండ్రియు (సభా-౨ ఆ-౮౨) నీ కులంబునకుఁ దగఁగ (ఆది-౬ ఆ-౧౯౬) ధర్మ వెలుంగ వీచికిం బోలునె (సభా-౨ ఆ-౨౨) విభాతృన కై నను నేరఁబోలునె (ఆది-౧ ఆ-౮౯). నే మగుడి వచ్చునంతకు (ఆర-౩ ఆ-౩౧). మీఁదికిఁ జూచి యమునా నదీతీరమున కేఁగి (ఉద్-౧౦ ఆ-౩౬౩) * (మానిషాని కరిగి' ఇదియు గమానాథోదాహృతియె దీనిని ప్రాథవ్యాకర్త వీప్స కుదాహరించుట సరికాదు (చూ-ప్రా)థ-కార-౧౪ సూ)

భయ-జగప్స-పరాజయ - ప్రమాద - గ్రహణ - భవన-త్రాణ-విరా-మాంతర్థి-వారణంబు లెద్దాన నగు దానికి వలన' వర్ణకం బగు ౧౪. (బా-కార-౯) (వ్యా-సం-౨౪౬ I విష)

* ఇట్టి వానిని సూరి సంగ్రహింపనే లేదు- ప్రాథవ్యాకర్తయు నిందుఁ గొన్నిటిని మాత్రమే సంగ్రహించెను.

౧ వివ - వలనను అనుదానికి వల్లను' అనునది యర్వా
చీన రూపాంతరము (చూ-తత్వ-౧-౨ సూ ౧ వివ) అపాయ మనఁగా
విశ్లేషము విడిపోయిన వస్తువులలో నేది నిల్చియుండునో యది యపా
దానసంజ్ఞ గలదనియు నది పంచమ్యంతమగుననియు సంస్కృత
వ్యాకరణమునఁ జెప్పఁబడెను 'వృక్షమువలననుండి వర్ణము పడెను'
అనుచో వృక్షము నిల్చిపోయినది వర్ణమున కపాయము గల్గెను గాన
వృక్ష శబ్దము పంచమ్యంతమగునని సంస్కృత నైయాకరుణుల
యూశయ్యము (వృక్షా త్వేర్థం పతితి) కాని యట్టి యర్థము తెల్లన
వృక్షమందుండి వర్ణము పడెనని వాడఁబడును వృక్షమందు గొంత
సేపుండి వర్ణముపడెనని యర్థము వృక్షమువలనఁ బర్ణము పడె
ననుచోట సయితము వలనన్ అనునది యాపవిభక్తిక వలను'
(దిక్కు) శబ్ద సప్తమ్యంత రూపమే యనియు వృక్షమువలననుండి
వర్ణము పడెననియె వాడుక యనియు నందలి ఉండి శబ్దము లోపించి
యధ్యాహార్యమగు నపుడు వృక్షమువలనఁ బర్ణము పడె నను
వాక్యము సిద్ధించుననియు నెఱుంగునది కాన భయాదు లెద్దాన
నగునో యది యపాదాన సంజ్ఞ గలదనియు నద్దానికి వలన వర్ణక
మగుననియు నెఱుంగునది ఇట్లు వలనన్ శబ్దమును పంచమీ
విభక్తి పరముగాను సప్తమ్యంత పరముగాను గ్రహింపవలెను "పరే
ఘాండ్యాది శబ్దేషు సప్త మ్యాద్యా విభక్తయ అని యధర్వణా
చార్యుడు వచించెను (వ్యా-సం-౨౪౨ విష ౧౦౧౩ పుట్ల) కావున
నపాయస్థలములందలి వలనన్ శబ్దము సప్తమ్యంతమే కాని పంచమీ
ప్రత్యయమని తలంపరాదు

౨ వివ - భయాదు లెద్దాన నగునో యది యపాదానసంజ్ఞ

* సూరి యిట్టి సంస్కృత వ్యాకరణ పద్ధతినే యనుసరించి
అపాయము అను దానిని సైతము సూత్రమున నిల్చి యపాయస్థలము
లను నపాదాన పంచమీస్థలములుగా సూత్రించి యుదాహరించెను

220 (౧౪-౧౫ సూ. ౨/౧౪ వివ) భయాద్యుదాహృతి. 'ఉండి' 'ఉంచి'

గలదనియు నట్టి దానిపై వలన వర్ణకము నిలుచుననియు నెన్నుకొను.

భయము :- చోరునివలన భయము పడియె. జుగుప్స:- (ఏవ).
పాపంబువలన నేవగించె. పరాజయము:- అధ్యయనంబువలన డస్సె.
ప్రమాద:- పాడివలనం బరాకు పడియె గృహణ:- మైత్రునివలన
ధనంబు గొనియె. (చూ-కార-౬ సూ. III వివ. మైత్రునిచే ధనంబు
గొనియె.) హంసవలన విని. నావలన నెటింగి-మొ. ఇవియు గ్రహ
ణమునకె యుదాహృతులు. భవనంబు.- మనువువలన (బజలు పుట్టిరి.
త్రాణంబు:- చోరునివలనం గాచె. విరామ -భోగంబువలన విరమించె.
అంతర్ధి:- (దాగుట). కృష్ణుండు తల్లివలన దాగె. వారణంబు:-
శోకంబువలన వారిం చె. ఇట్టి వాడుకలు దెల్లునం దరుదుగఁ గలవు.
భీమువలనం బభివించె (ఆది ౧-౮-౧౪౫). క్షితివతులవలన సము
పార్జితమైన ధనము (సభా-౧ ౮-౨౭౭). ఇట్టి యెడల దెల్లున "కు"
షష్ఠి తఱుచు ఉదా:- వానికి భయంపడుచుండుదురు. (ఆది-౪ ౮-౩౭).
పాండవులకు నెఱుఁతు (ఆది-౬ ౮-౧౨౧). కర్ణున కేనోడితి (కర్ణ-౩
౮-౫౩). చ్యవనునకు సుకన్యక కుద్భవ మయ్యె .. ప్రమతి (ఆది-౧
౮-౧౪౫). అనుచితకృత్యంబునకుఁ దొలంగఁ (దోచితివి (కర్ణ-౩ ౮-౭౯)

"ఉండి-ఉంచి" అనెడి శబ్దములు కూర్చి-గుఱిచి-
గుఱించి-చేసి" అనువానివలె ననుప్రయుక్త శబ్దములు
కావు. (చూ-కార-౨ సూ-౨ వివ ౭ సూ. ౧
వివ.). అవి వాక్యవయవములగు పదములు. †. ౧౫.
(బా. కార-౧౦-౧౧ సూ.)(వ్యా-౪౦-౨౪౭ I. వివ.).

†. సూరి 'ఉండి' శబ్ద (బా-కార-౧౦-౧౧ సూ) మనుప్రయు
క్తమని సూత్రించెను. అది వాక్యమం దర్థవంతమగు శబ్దము గాన
ననుప్రయుక్తము కానేరదు. ఉదా:- వనమునం దుండి వచ్చెను.
మొ.

(కార-౧౫ నూ. ౧-౨ వివ) ఉండి-ఉంచి' శబ్దముల ప్రయోగములు

ఇవి వాక్యములోని 'సప్తమి-ద్వితీయ' అను విభక్తులు గల పదములతో నన్వయించుచు వాక్యగత పదములై యుండును. ఉదా.- సప్తమి-ఉండి-దేవపథమునం దుండి .. చనుదేరవలయు (ఆర-౩-ఆ-౧౦) (దేవపథమునందుఁ గొంతసేపుండి చనుదేరవలయునని యర్థము) ఉంచి-ద్వితీయ:-కారచి యమ్మంతి యెచ్చోటి నుంచి వచ్చె (కృష్ణ రాయ విజయము-ర ఆ-౨౬౦ ప). (బాలక-౧౦౮ పుట). (ఏదో చోటి నచట నుంచివేరి వచ్చెనని యర్థము). ఉండి' అనునది 'ఉండు' ధాతు క్షార్థకము 'ఉంచి' అనునది ఉంచు' ధాతు క్షార్థకము. (ఉండు ధాతు ప్రేరణము 'ఉంచు' ధాతువు).

౧ వివ :-సందర్భయోగ్యపద వ్యవధానమును గలదు. 'ఎం దేని నుండి వచ్చి' (ఆది-౩ ఆ-౧౦౦). పెక్కిటి కొక్కటి నిల్చు టయుఁ గలదు. ఆ. వె. విష్ణుపదమువలన విధునివలన సూర్యు వలన తిపురవిజయి మౌళివలన నుండి ..(ఆను-౨ ఆ-౧౧౦ ప) *

౨ వివ :-సప్తమిమీది 'ఉండి' శబ్దము లోపించి యధ్యా హార్య మగుటయుఁ గలదు. 'ముఖ నేత్ర నాసికా రంధ్రములందు... వెడలె (ఆర-౬ ఆ-౩౧౬ ప). ౭ చ. సూతిలో వెలువడఁ గోమలిం దిగిచి (ఆది-౩ ఆ-౧౦౮). ఒడలన్ వెలువడి (ఆర-౨ ఆ-౧౭౯).

సూరి పయి రూపములను నాధించుటకు 'వలన' కుండి యనుప్రయుక్త మగుననియు నట్టి 'వలనకు' ద్వితీయా సప్తము లాదేశ ము లగుననియు సూత్రించెను (బాల-కార-౧౦-౧౧ నూ). ఉండి' శబ్దానుప్రయోగము గల 'వలనన్' అనునది సప్తమ్యంతమే. అది యసాదాన పంచమివిభక్తి కాదు. (చూ-కార-౧౮-నూ-౧ వివ) ఇంక ద్వితీయ - వసమునుండి వచ్చెను అను వాక్యమే యసాధువు. ఉండి నిల్చునప్పటి ద్వితీయ కవిప్రయో గారూఢము కాదు.

౭ అందు విభక్తిమీది ఉండి'కి లోపము లేదను ప్రాధికార వ్యాకరణము ప్రామాదికము. (ప్రాధిక-కార-౧౧ నూ).

(కార-గ-౧౬ నూ. ౩-౪/౧౯ వివ.) తొట్టి మొ-ప్రభృత్యర్థకములు

వీపు వెడలిన (అశ్వ-౪ ఆ-౬౪). ఈ సప్తమ్యంతములపైని “ఉండి” శబ్దము సధ్యాహారము చేయనిచోఁ గారకమునకుఁ గ్రీయాన్వయము లేక యన్వయభంగ మగును.

౩ వివ :- ఉంచి’ శబ్దపు వాడుకకుఁ బ్రాచీన మహాకవి ప్రయోగములు లభింపలేదు. ‘కాంచి యమ్మంత్రి యెచ్చోటి నుంచి పోయె’ అను కుమార ధూర్జటి ప్రయోగము బలమైనది దొరకినది. ‘ఇట్టి ‘ఉంచి’ శబ్దము లోపించి యధ్యాహార్య మగుట ప్రాచీన శాస్త్రములందె కన్పట్టుచున్నది. ఉదా:-చేదినం దను తనువున్ బృహ-దుద్ధిర ధారలు బోరన మీఁది కొల్క-గాక (సభా-౨ ఆ-౬౮). పృథుదేహము వెల్వడి-(సభా-౨ ఆ-౬౯). ఇట్టి యెడలను ‘ఉంచి’ శబ్దాధ్యాహారము లేనిచో నట్టి యెడల ద్వితీయ కన్వయము లేక యర్థభంగ మగును.

౪ వివ :- ‘ఉండి-ఉంచి’ శబ్దములవలెనే యనుప్రయుక్తములు శాక వాక్యమునం దన్వయముగల మఱికొన్ని శబ్దములును గలవు-ప్రభృత్యర్థకములు ప్రధమాంతముతో నన్వయించును. ఉదా:-ఇది మొదలు (ఆది-౩ ఆ-౧౨). సంస్కృతమున నిట్టియెడలఁ బంచమి నిల్చును. ఉదా:- కార్తిక్యాః ప్రభృతి = కార్తికపు పున్నమ మొదలు. ‘ఇట్టి’ = (మొదలొక్కటి) శబ్దము ద్వితీయతో నన్వయించును. ఉదా:-హిమకరుఁ డొట్టి (ఆది-౧ ఆ-౧౪) కోలెన్-కొలెన్’ శబ్దములు (ప్రభృతి) సప్తమ్యంతముతో నన్వయించును ఉదా:-నాటంగోలె (విరా-౧ ఆ-౭౪) పుట్టిన కోలెన్ = పుట్టిన దానం గోలెన్ (ఇట తచ్చబ్ధిలోపము గలెను).

కంటె వర్ణకం బవ్యార్థాది యోగజంబగు పంచమి కగు ౧౬ (భా-కార-౧౨) (వ్యా-సం-౨౪౮ I వి).

ఉదా :- రామునికంటె నన్యండు ధానుషకండు లేడు.

† ఇట్టి కవిప్రయోగము లుండఁగా ‘ఉంచి’ శబ్దప్రయోగ మె యసాధువని సూరి వివరించుట సరికాదు. (బాల-కార-౧౧ నూ).

అంబుజనాభునిఁ బీఠుఁ జేయు కం టెను హితమైన కృత్య మొకటిం గలదే (ఉద్యో-౩ ఆ-౧౫౮). ఇట నొక శబ్ద మన్యార్థకము. ఇట్టి 'కంటె' విభక్తి పెక్కిటి కొక్కటి నిల్చుటయుఁ గలదు. "సూనుల తమ్ములకంటె (ఉద్యో-౪ ఆ-౩౯). కంటె కర్వాచీనపర్యాయము 'కన్న' విభక్తి (చూ-తత్స-౧-౨ నూ. ౧ వివ). ఇట్టియెడల వష్టి కు-కి' ప్రత్యయ ప్రయోగము తఱుచు. ఉదా:-రామున కన్యండు ధానుష్కండు లేడు. (చూ-ఉద్యో-౩ ఆ-౧౬౦). ఇట్టివి. నీ కగ్గల ముగ=(నీకంటె సగ్గలముగ) (ఆది-౫ ఆ-౨౩౯) 'నీకంటె నితరుడు. దానికి బరముగ' మున్నగునవి యీది శబ్దగ్రాహ్యములు.

కంటె వర్ణకంబు నిర్ధారణ పంచమికి నగు. ౨

(బా-కార-౧౩ నూ) (వ్యా-సం-౨౪ విష).

ఎచట నిర్ధార్యమాణంబు జాత్యాదులచే భేదంబే కలిగి యుండు నచటం బంచమి యగు. (చూ-కార-౨౧ నూ) అట్టి పంచ మికిఁ గంటె వర్ణకం బగునని యథము ఉదా - మహానీకంటె మరణము మేలు. ఇట్టి యెడల వష్టి-కు-కి' ప్రత్యయస్థితియుఁ గలదు. మానహానికి మరణము మేలు. మహాదారుణ మది విషముకంటె దహనముకంటెన్ (సభా-౨-ఆ-౧౭) విత్త రక్షకుఁ గడుమేలు వృత్త రక్ష (ఆది-౪-ఆ-౧౩౦) (నీ-నీకంటె హరిబుద్ధి లేకయే (నన్ని-కు-౨ ఆ-౧౬౪). (హరి నీకంటె నెక్కుడని యర్థము చూ-కార-౧౩ నూ) పెక్కిటి కొక్కటి నిల్చుటయుఁ గలదు సూనుల తమ్ములకంటె నాకు నం పీఠి యొనర్చి (ఉద్యో ౪ ఆ ౩౯)

గుణవాచకము హేతు వగునపుడు వట్టి యుద్రుత పూర్వకముగ నిల్చును. హేతునకు నుజ్యంతి క్రియ మీఁద పట్టి' విభక్తి మాత్రమే నిల్చు ౧౦. (బా-కార-౧౪ నూ) (వ్యా-సం-౨౪౦ I విష)

జ్ఞానముంబట్టి మోక్షము గల్గును పట్టితితు పంచమీ గుణ హేతు అను చింతావణి సూత్రము దీనికి మూలము ప్పయు

నిల్చు ననుటచేత (కార-౬ నూ) “జ్ఞానముచేత-జ్ఞానమువలన” అను-
 హేతు తృతీయా పంచములు నగు. * నుజ్యంతః-గల్గింబట్టి (ఆర-౬
 ఆ-౬౧) ఈవు గలుగంగఁబట్టి (కాశీ-3 ఆ-౪౪) (ప్రౌఢ-కార-౧౨నూ)

స్వస్వామి భావాది సంబంధములందు సావ్యమ్యాది
 వాచకములకు యొక్క వర్ణకం బగు అయ్యది లోపిం-
 చును. అట్టి యెడల ‘యొక్క’ చోట నేకత్వంబున
 ‘ది’ వర్ణకంబును బహుత్వమున వి’ వర్ణకంబును నైక
 ల్పికముగా నిల్చును. ‘నీ-నా-తా-మన’ శబ్దముల
 ‘యొక్క’ చోట ‘దు’ వర్ణకము వికల్పముగ నిల్చును.
 (ఈ ‘ది-వి-దు’ ప్రత్యయములు సమాసగతము లని
 భ్రమింపరాదు). ఈ ది-వి ప్రత్యయములు పరమగు
 నపుడును ‘తన’ అను తద్గిత ప్రత్యయము పరమగు
 నపుడును బూర్వావయవమగు ప్రకృతి (షష్ఠీ తత్పు-
 రుష పూర్వావయవమువలె) ద్వితీయా విధక్తి రూప-
 మున నిల్చును (చూ-సమా-౭౨ నూ). కొన్ని
 యెడల ‘యొక్క’ అనుదానిచో ‘కు=కి’ అను విధక్తి
 నిల్చుటయుఁ గలదు. ౧౯. (బా-కార-౧౫ నూ).
 (బా-సమా-౮-౯-౧౦ నూ) (వ్యా-సం-౨౫౧-
 ౨౫౨ I. II విష).

స్వస్వామి భావాది అను చోటి ఆది శబ్దముచేత ‘అవయ-
 వావయవి భావము-జన్యజనక భావము’ మున్నగు వివిధ సంబంధ

* సూరి తృతీయా పంచము లగునని యేల వచింపలేదో తెలి-
 యకున్నది. (బా-కార-౧౪ నూ). ఇంగు ‘జ్ఞానముంబట్టి’ అని
 యుదాహరించుటకు సూరికి ద్రిత మెట్లువచ్చెనో? నుజ్యంతము
 మీఁది ‘పట్టిని’ సూరి సూత్రింపకుండుట సరికాదు.

ముల నెన్నునది. 'యొక్క' లోపము:-చిన్ని రామచంద్రుని నగు మోము (రాఘ-౨ ఆ-౯ ప) (చిన్ని -రామయొక్క-భారతార్థ. చిన్ని రామచంద్రునియొక్క-రామాయణార్థ). ధర్మజు నలుపును తమ్ములు (సభా-౨ ఆ-౨౬౧). (నలుపును-ప్రథమా బహువచనము) ఎవ్వనియేని ముఖామృతాంశు బింబమ్మున (ఆది-౧ ఆ-22). దుర్మర్షునియు దుర్మృఖునియు నిండు (శాంతి-౧ ఆ-3౯౬) నీ నా యెడఁబాటు (ఆను-౧ ఆ-౨౬3) భూ పతులయు విప్రముఖుల సభన్ (సభా-౨ ఆ-౧౦) మనవారల వారివారి మానములు (ఉద్యో-౪ ఆ-౨౧౯). యొక్కార్థక ది-వి' ప్రత్యయములు. షష్ఠి ద్వితీయాకారమున నిల్చుట:-దా నిది కలరూపు (ఆది-౪ ఆ-3౦) (నామాసిక ద్రితలోపము-సంధి-౨3 సూ) వారివ=(వారివి+అ) ధమ్మిల్ల భారావకలిత దివ్యామోద నవపుష్పదామములయు (ఆది-3 ఆ-౧౫౬). 'దు ప్రత్యయము-నీదు కొడుకులు (స్త్రీ-౧ ఆ-౮3). తమదు పీఠులఁ దమదు లోఁగిళ్ళ (రంగ-రా-యుద్ధ-౬౦2) మద్భక్త దేహంబు మాదు దేహంబు (బసవ-౪ ఆ-౧౨) *

* సూరి ది-వి' ప్రత్యయములను జెప్పనే లేదు. 'అది-అవి' శబ్దముల సమాసమునఁ (బా-సమా-౮ చూ) దచ్చబైకార లోప ముచే (సంధి-౪౨ సూ. బా-సంధి-౪౨ సూ) నట్టివి సాధ్యములగునని సూరి తలంపు. ఇంక 'దు' సామాసికాగమమని సూరి సూత్రించెను. (బా-సమా-౧౧ సూ) అది సరికాదు. (చూడు-వ్యాసం. ౨౫౧ 1 విష) చ . నీహృదయము నాదు చొచ్చుటకు (శాంతి-౬ ఆ' ౨౦౨) ఇత్యాదులు దాని యొక్క' అను సర్థమును వ్యస్తతను స్థిరపఱచునుగదా. 'ది-వి' అనునవి ప్రత్యయము లగునపుడు వానికి 'అగు' ధాతువుతో నన్వయముండదు. 'రామునియొక్క' అనుదానికి 'అగు' ధాతు జన్యవిశేషణములతో నన్వయముండదు గదా అది విశేష్యముతో నన్వయించును రామునియొక్క గుణ

'ది-వి-దు' ప్రత్యయములు 'యొక్కా' ర్థకము లనునపుడే 'నాదు - మాదు - నీదు - మీదు - తనదు -తమదు-దానిది-వారివి-' మున్నగురూపములు కుదురుపడును-దు' సామాసిక ప్రత్యయ మున్నచో నది ప్రకృతిపైని (నీ - నా - తా) నిల్వవలయును. యొక్కకు వ్యస్తతయందును లోపము కవి ప్రయోగసిద్ధమగుటచేత 'నాపుస్తకము-వానిపుస్తకము' అనురీతివి సమాసములన్నను వ్యస్త ములన్నను క్షతిలేదు. 'దా నిది కలరూపు' మున్నగువానిలో 'ది' అనునది ప్రత్యయ మనుటయే యుక్తము. ఇంగ్లీషునందలి My-Mine శబ్దములవలెనె 'దానిది' 'అది' శబ్దాంతములును నగుననుట యుక్తము. 'నాది-నావి' మున్నగు రీతిని 'అది-అవి' అను శబ్దముల సమాస ములు నిర్బాధములు 'దు' సామాసిక మను పక్షమున నివి ('నాది-నావి' అనునవి) బాధితము లగును. విశేషవిధిచే 'దు అనునదియే రావలయును. "ది సాస్య త్సంబంధార్థే యుష్మ దర్మ దాత్మభ్యో ద్వితి వర్ణకః" (ఆం-చిం-వ్యా-సం-౨౫౧ 1-విష.) యొక్కచోట కు=కి' ప్రత్యయస్థితిః-పాండునకుఁ గుంతికిఁ బుత్రుఁడు (ఆది-౬ ఆ-౪౫). ఇట్లే జగమునకుఁ గర్త=జగముయొక్కకర్త-మొ.

ధాతుజ విశేషణ భావార్థకాది ప్రత్యయములచే నభిహితమగు కర్తృపదముయొక్క ప్రథమచోట

ములు దానిది కలరూపు (ఆది-౪ ఆ-30) (వారివి+ల) వారివ పుష్ప దామములు (భౌర-ఆది-3 ఆ-౧౫౬) అది-అవి' అను శబ్దములు నిల్చునపుడవి విధేయవిశేషణములై అగు' ధాతుజ విశేషణము లతో నన్వయింపనగును ఉదా. చేసినదగు పని-చేసినవైన పనులు-తనదగు రూపము. నాదగు పుస్తకము ఇది నాదియై యున్నది. (నా+అది+వి)- మొ. (చేసినది. తనది మున్నగు నవి విధేయవిశేషణములు.)

సంబంధార్థవివక్షచే యొక్క వృష్టియు వచ్చును. అట్టి యొక్క విభక్తి లోపించును. యొక్క వృష్టి యర్థ విశేషబోధకమును నగు. ౨౦. (ప్రౌఢ-కార-౧౫-౧౬ నూ). (వ్యా-స౦-౧౦౩౩-౧౦౩౪ పుటలు. ౨౫౧ వి.)

ఉదా -సంబంధార్థ వివక్ష :-తన మును పడ్డ బన్నములు (ఉద్యో-౩-౮-౧౦౨). ప్రథమ:-తాను మును పడ్డ బన్నములు ఇట్లే-అర్కుండు వెలిగించునట్లు (సభా-౨ ఆ ౬)=అర్కుని వెలిగించు నట్లు. పరీక్షి జ్ఞనపాలు చనుట (ఆది ౨ ఆ ౮)=పరీక్షి జ్ఞనపాలుండు చనుట. యొక్క వృష్టి యర్థవిశేషబోధకము -దృఢ దీర్ఘ బాహువీ ర్యములవారు (ఆది-౭ ఆ ౧౦౦)=(దీర్ఘ బాహు వీర్యములు గలవారు) దర్భపూరి పఱపులు (ఆది-౭ ఆ ౨౨౬). (దర్భగడ్డితో నిర్మించిన పఱపులు). (పట్టుపుట్టముదొర=పీతాంబరుండు).

సముదాయమునం దేక దేశమును బృథక్కరించు నపుడు సముదాయవాచి లోపల వ్యవ్యంతము సప్త వ్యవ్యంతమును బర్యాయముగ నగును ౨౧. (బా-కార-౧౬ నూ) (వ్యా-స౦-౨౫౨ వివ)

ఉదా -మనుష్యులలోపల క్షత్రియుండు శూరుండు. పూజ నీయులైన పురుషులలోపల నెవ్వడయ్యె గృష్ణుండు (సభా-౨ ఆ-౧౧) గోవులందుఁ గపిల బహుక్షీర. నీ జ్యోతిస్సులందు వర్షుండు రవి... విద్యులఁ బ్రధాన సావిత్రి. అనిలచయమునఁ బ్రాణ మగ్ర్యము ధాతువులలోన నుత్తమము పసిడి. (అశ్వ-౨ ఆ-౧౬౧) నలుగాలివాన గోవును ..మనుజుల విప్రుండు సమధికత్వభాజన ములు (శాంతి-౧ ఆ-౭౧ ప). (మనుజులన్' అను నజడ ద్వితీ యయు సప్తమర్థకముగ వాడఁబడెను).

౧ వివ -చింతామణ్యనురోధమున (సంస్కృత వ్యాకరణము చొప్పునను) లోపలన్' అనునది 'వృష్టి' యనఁబడెను గాని నౌపవిధ

(కార-౨౧-౨౨నూ ౧/౨౧ ౨/౨౧ ౧/౨౨వివ)అధికరణత్రైవిధ్యమునిమిత్తసప్తమి

క్రీకములగు “లోపలన్-లోనన్” శబ్దములును సప్తమ్యంతములె. ‘లోన్’ అను నదియు సప్తమ్యర్థకమే.

౨ వివ :-నిర్ధార్యమాణము భిన్నవస్తు వగునపుడు పంచమి యగును. (చూ-కార-౧౭ నూ) నిర్ధార్యమాణము సముదాయము లోనిదే యగునపు డీసూత్రము వర్తిల్లును. ‘మనుష్యులలో క్షత్రి యుఁడు శూరుఁ’ డనునపుడు క్షత్రియుఁడును మనుష్యులలోని వాఁడేకదా.

అధికరణంబునకు సప్తమి యగు. ౨౨ (బా-కార-౧౭) (వ్యా-సం-౨౫౩-౨౫౩ I వి).

అధికరణంబు నా నాధారంబు. ఇది త్రివిధంబు. I ఔపన్లేశీ కము=ఏకదేశ మాధార మగును. ఉదా-చాపయం దున్నది- (చాపయొక్క యేకదేశమం దున్నది) పగవారి యింటఁ గుడిచి (ఉద్యో-౩ ఆ-౨౨౦). మీయందుఁ గల వస్తువులు (సభా-౧ ఆ-౨౩౯). ఇందునం దునికి (సభా-౧ ఆ-౮౯)=(ఇందు)ని సన్నిధి యం దని యర్థము) II అభివ్యాపకము=(సర్వావయవ సంబంధము గలది) ఉదా :-అంతటను నీశ్వరుఁ డున్నాడు. ఎల్లయందును దా వసియించుట (ఉద్యో-౨ ఆ-౩౨౬) ఎక్కడఁ జూచినం దానయై (భీష్మ-౨ ఆ-౧౩౭). III వైషయికము:-(విషయతా సంబంధమున గోచరించునది). ఇది మిక్కిలి విరివిగా నుండును. ఉదా.-మోక్షమున నిచ్చగలదు. (మోక్షవిషయమున నిచ్చ గలదు) వాఁడు కేళిం గుళలుఁడు=(వాఁడు కేళీవిషయమునఁ గుళలుఁడని యర్థము) ధర్మమున వేదములు ప్రమాణము=ధర్మవిషయమున వేదములు ప్రమాణ మని యర్థము). ఆతఁడు గురుసేవయం దున్నాఁడు=(అతఁడు గురు సేవావిషయమున నున్నాఁడు)

౧ వివ :-సంస్కృత వ్యాకరణసిద్ధమగు నిమిత్తార్థజ సప్తమియు విషయసప్తమియై యనఁదగును ఉదా :- (చర్మణి ద్వీపినం హన్తి) చర్మము నిమిత్తమునఁ (=విషయమున) బులిని జంపుచున్నాఁడు-మొ.

(కార-౨-౨-౨౨ వివ ౨౩-౨౪ సూ) ప్రమాదిశేషముల ఒక విభక్తిచోమటొకవిభక్తి

౨ వివ :- సంస్కృత ప్రసిద్ధమగు సత్యర్థ సప్తమిచోటఁ దెలుగున భావలక్షణార్థక నుజ్యంతము వాడఁబడును. (చూ-కీ)యా-గింసూ) ఉదా:- గోషు దువ్యామానాసు దేవదన్తో గతః=గోవులు పిదుకఁబడుచుండఁగా దేవదత్తుఁడు వెళ్ళెను. మఁ కురువృద్ధుల్ గురువృద్ధు బాంధవు లనేకుల్ సూచుచుండన్ (సభా-౨-౨-౨౩౩ ప). ఇట్టి యెడల భావలక్షణార్థక నుజిచే నచటి కర్తృ కర్మార్థము లభిహితములగును గాన నచటఁ బ్రాతిపదికార్థ ప్రధమయే వచ్చును. (కురువృద్ధుల్. మొ)

౩ వివ -స్వామిశ్వరాధిపతి దాయూద సాక్ష్యాది శబ్దయోగమున సంస్కృతమందు వచ్చు షష్ఠీ సత్తములచోటఁ దెల్లున శేష షష్ఠీయె వచ్చును ఉదా :- సంస్కృత -గవాం గోషుకా స్వామి=గోవులయొక్క స్వామి=గోవులకు స్వామి-మొ.

ఉకారాంత జడంబునకు 'న' వర్ణకంబగు ౨౩.

(బా-కార-౧౮) (వ్యా-సం-౨౫౩ III వివ).

న' వర్ణకమును సప్తమి ప్రత్యయమె యైనను అందు' వర్ణకము న్నిచ్చినచో నెల్ల నిది నిల్వనేరదు. ఉదంత జడములమీఁద నేక త్వమున మాత్ర)మె 'న' వర్ణకము నిల్చును అగ్రవీయ వం శమునఁ బ్రసిద్ధులై (ఆది ౧ ఆ ౧౪)

౧ వివ - న' వర్ణకము తృతీయార్థ మందును నిల్చును. (కార-౨౬ సూ) ఉరుతము కరతలం బున నప్పళించె (శల్య-౨-౨-౨౭౨)

ఒకానొకచో నొక విభక్తికి మఱియొక విభక్తియు

నగు. ౨౪ (బా-కార-౨౧ సూ) (వ్యా-సం-౨౫౪ I వి)

సంస్కృత ప్రసిద్ధ విభక్తులకు విలక్షణములగు విభక్తులు సైతము (కార-౧౦-౨౫-౨౬-౨౭-మొ) పెక్కులు తెల్లున వచ్చు

నని యీసూత్రమున కర్థము. కాన నిందు విధింపఁబడిన విభక్తులే కాక యీ వ్యాకృతియందు విధింపఁబడని విభక్తులు సైతము తెల్లనఁ బ్రయోగింపఁబడుట గలదని దీనికిఁ దాత్పర్యము. ఉదా.-వేరోలగం బుండు (ఉద్యో-౧-౪-౨౭౦) (ఇట్ల-‘వేరోలగమం దుండు’ అను సప్తమి రావలయును) (ఇట్లే యంతటను నరయునది). నెఱకులాడి వేదనఁ గావించు (ఆర ౧ ఆ ౩౧౪). తీర్థములాడ నోపరు (ఆర-౨ ఆ-౨౦౬). వారు సుఖ మునార్చరు (ఆది ౭-ఆ-౧౨౯). నీయందైన సంబంధము (ఆది-౪ ఆ-౫౨). నీయం దచ్చితం బయ్యె (సభా-౨ ఆ-౧౦౨).

౧ వివ.-‘వాహనమును దిగెను’ అను దాని నీ సూత్రము నకు లక్ష్యముగ * నుదాహరింపరాదు ‘వాహనమునుంచి దిగెను’ అను చోటి ‘ఉంచి’ అధ్యాహార్యమని తలంపవలయును. ‘వాహనమునుండి దిగెను’ అను వాక్యము నాధువే కాదు అట్టి ప్రయోగము మృగ్యము.

౨ వివ.-ఏకవాక్యమున రెండు విభక్తు లొక్క శబ్దముపైని నిల్వవలసి వచ్చునపుడు కర్తృ-కర్మాధికరణ సంప్రదానాఽపాదానములలోఁ బరవిభక్తి బాధితమై పూర్వ పూర్వ విభక్తులు నిల్చును. ఉదా.-‘గంగనుగూర్చి యెగి నానముం జేసెను’ అనుచో ‘గంగయం దనెడి యధికరణము బాధిత మయ్యె ఇట్లే యంతటను నెఱుంగునది. ♦

* సూరి దీనికి మైత్రుండు గృహమును వెడలెను. వాడు వాహనమును దిగెను” అని యుదాహరించెను. ఈతఁడు ‘ఉంచి’ సంగీకరింపలేదు-ఉండికి ద్వితీయ మీఁదఁ బ్రయోగము లేదు

♦ ఇట్టి యుక్త మార్గమును గ్రహింపక ప్రాథవ్యాకర్త “కొన్ని యెడల విభక్తి వివరిణామంబు గావ్యంబు ఉదా:-ఈతనితో నాటి యనంగ మేలనఁగ (నిర్వ-౩ ఆ) ఇచ్చటఁ దృతీయకుఁ బంచమి మార్పుగల్గెను. (ప్రాథ-కార-౨౬ సూ)” అని సూత్రించి యుదాహరించెను. ఇది సరికాదు. తెల్లన విభక్తి వివరిణామాన్వయ మే సప్త తము కాదు (చూ-వ్యా-౧౦-౨౧౯ విష ౧౧౧-౧౧౨ పుటలు).

ఉదంతైక వచనేతరములయు నౌపవిభక్తి కై కవచ
నేతరములయు జడముల తృతీయా సప్తములకు ద్వితీయ
నైకల్పికముగ నగు. ౨౫. (బా-కార-౨౨) (వ్యా-
సం-౨౫౫ I విష).

మహిమన్ మహి నొప్పు (ఆది-౧ ఆ-౬)=(‘మహిమచేత మహి
యం దొప్పు’ అని యర్థము). దిక్కుల నించె యశము (సభా-౧
ఆ-౧౭). ఉదంతైకవచన-ఆశ్రిత పోషణంబునన్ (ఆది-౧ ఆ-౬).
చిగురునన్. (ఆశ్రిత పోషణంబున-చిగురున’ అను ద్వితీయైకవచన
ములకుఁ దృతీయా సప్తమ్యర్థములు లేవు ఆశ్రిత పోషణంబునన్-
చిగురునన్ అను ద్వితీయా బహువచనములకుఁ దృతీయా సప్తమ్యర్థ
ములును గలవు.) ఇట్లే యౌపవిభక్తి కై కవచన.-అన్నిటన్=(అన్నిటి
చేతన్-అన్నిటియందున్). (అన్నిటన్’ అను ద్వితీయైకవచనమునకుఁ
దృతీయా సప్తమ్యర్థములు లేవు). తా’టన్=(తాటిచేతన్-తా’టి
యందున్) (తా’టన్’ అను ద్వితీయైకవచనమునకుఁ దృతీయా
సప్తమ్యర్థములు లేవు. తా’డులన్’ అను ద్వితీయా బహువచనము
నకుఁ దృతీయా సప్తమ్యర్థములు గలవు).

౧ వివ-అజడవాచకముల ద్వితీయా బహువచనంబునకును నీ
విధి వర్తిల్లును. మనుజుల విప్రుండు (మనుజులలో విప్రుండు) సమధికత్వ
భావన (శాంతి-౧ ఆ-౭౧) ఘనతర స్తన చక్రినాకముల నలరు
(చక్రివాకములచేత) (హరి-ఉభా-౭ ఆ-పౌర్ణ-కార-౧౭ నూ) పురు
షులను దృష్టి బొందుట (ఆను-౨ ఆ-౧౭౫). (పురుషులచేత) పశువు
లను మేటి యజమఖుల చతుష్పదములను ధేనువు మిక్కిలి మానవు
లను ఎ-గీ బ్రాహ్మణుండు వరిష్ఠిండు పక్షులందు శ్యేనము...
(అశ్వ-౨ ఆ-౧౬౧). (పశువులన్=పశువులందు- మొ),

ఉదంత జడంబు తృతీయకు న’ వర్ణకంబగు ౨౬
(బా-కార-౨౩) (వ్యా-సం-౨౫౬ I విష).

నా కతం బున బహు దుఃఖముల్ గలిగె (కర్ణ-౩ ఆ-౯౨).
(చూ-కార-౨౩ సూ. ౧ వివ). *

సహజమగు జడంబు † ద్వితీయకుఁ బ్రథమ నైక
ల్పికంబుగ నగు. ౨౨ (కా-కార-౨౪) (వ్యా-౪౦-
౨౫౭ I వి).

'భరతా మ్నాయులకు పాండవేయుల శ్రీ' యిమ్మెయిఁ
గొనిన... (సభా-౨ ఆ-౧౮౫). ఒకట ద్వితీయయు నొకట
ద్వితీయార్థక ప్రథమయు నిల్చి సముచ్చితములు గానచ్చును. ఉ.
లోకములోని వర్తనములందగువారి నెఱుంగుదు. (ఆది-౨-ఆ-
౧౫౬).

౧ వివ :- 'సహజమగు' అనుటచేతఁ ద్వితీయా సప్తమ్యర్థము
లందు వచ్చిన ద్వితీయకుఁ బ్రథమ రాదు. ఉదా: 'లంకం గలకలంబు

* అజడోదంత తృతీయకును 'న' వర్ణక మేకత్వంబునఁ గలుగు
నని ప్రాథవ్యాకర్త సూత్రించెను గాని దానికి బలమైన కవిప్రయో
గము లభింపలేదు. (ప్రాథ-కార-౧౭ సూ) ఏనుఁగున నేనుఁగు
నైచుచు (భాస్కర-యుద్ధ). అని యాతఁ డిచ్చిన ప్రయోగమున
"ఏనుఁగుల నేన్దుల నైచుచు" అనునది కవిప్రయుక్త మనవచ్చును.
ప్రయోగాగతరము లేదని యాతఁడే వ్రాసెను.

కొన్నియెడల నజడంబు ద్వితీయకును బ్రథమ కానంబడి
యెడి" (ప్రాథ-కార-౧౯ సూ). దీనికిని బలమైన ప్రయోగము
కానరాదు. ప్రాథ వ్యాకర్త యిచ్చిన యుదాహృతు లన్యథా సిద్ధ
ములు: 'మదనాగ మెదిరి' అనుచో మగనాగ మెదుర్పన్" అనియు,
'తననారణేంద్ర' మ క్కురు కులవీరుమీఁద నెఱకొల్పి" అనుచో
'తనవారణేంద్రు న క్కురు కుల.. " అనియు 'తత్రత్రతుహయో
త్రమ మొక్కెడఁ గట్టఁ బంచి" అనుచో 'తత్రత్రతుహయోత్తము
నొక్కెడఁ గట్టఁ బంచి" అనియు గవి ప్రయుక్త పారములని చెప్పఁ
దగును

పుట్టెను'=(లంకయందుఁ గలకలంబు పుట్టె) అనుచోట 'లంక కలక
లంబు పుట్టెను' అనరాదు. (పాము=కూర్మము) కూర్మము నీటిలో
నుండి వెడలి విక్రమింపనేరదు గాన "ఆను-౧ ఆ-౨౩౨" పద్యము
లోని నీటలో ను వెడలకుండి" అను పాఠము సరి. 'ఆను-౧ ఆ-౨౩౩'
పద్యములోని 'నీర్వెడలి' అను పాఠము కవిప్రయుక్తము కాదు.
'నీర్వెడసి' అనునది తిక్కయజ్ఞప్రయుక్త మనఁదగును". తీర్థము
లాడనోపరు' అనుచోట సైతము తీర్థములన్' అను సప్తమ్యర్థక ద్వితీయకుఁ
బ్రథమ వచ్చెనని తలంపరాదు ఇది కార-౨౮ సూత్రమునకే లక్ష్యము.
ఇట్లే 'పేరోలగంబుండు' మున్నగు స్థలములు సప్తమి కాదేశమగు ద్వితీయ
చోట వచ్చిన బృథమ యని చెప్పటకు వలను పడదు. పేరోలగంబు
మున్నగుచో ఉదంతములగుటచేత నట్టి యెడఁ 'పేరోలగంబునన్' అనియే
నిల్చును గాని ద్వితీయయే నిల్వదు కాన నట్టి స్థలములెల్ల కార-౨౮"
సూత్రమునకే లక్ష్యములని తలంపకతీరదు

కాలాధ్వములకుం బ్రాయీకంబుగాఁ బృథమ యగు

౨౯ (బా-కార-౨౫) (వ్యా-సం-౨౫౮-౨౫౮ I విష)

నిన్నవచ్చె=(నిన్నటి దినమందు వచ్చె) రేపు గన్గొనియెదంగాకేమి
నేఁడెగదన్ (మనుచ-౨ ఆ-౧౨) తేపు జనపతి యసికిం జనుట(భీష్మ-
౩-౮-౯) (తేపు=ప్రాతఃకాలమందు) వారు కోశము నడచిరి ఆ
చో టిచ్చటికొక యోజనంబు గలదు (అర-౨ ఆ-౧౭౩) (యోజనంబు=
యోజనమందు)

౧ వివ.-'పేరోలగంబుండు' మొదలగువానిని దీని చొప్పున
'దేశ వాచకముల సప్తమికిని బృథమ యగు'నని సూత్రించి సాధింప
రాదా యని శంకింపరాదు. (చూ-ప్రాథ-కార-౨౦ సూ) 'సూర్యుండు
తూర్పున నుదయించె' అనుచో 'తూర్పుదయించె' అనరాదు గదా.
ఇట్టివెల్ల కార-౨౮ సూత్రమునకు లక్ష్యములనుటయే యుక్తము

విశేష్యంబునకుం బోలె విశేషణంబునకును బ్రాయీ

284(కార-౨౯-30 సూ. ౧-౨-3/౨౯ వివ) విశేషణ విశేష్య విభక్తులు

కంబుగ లింగవిభక్తి వచనంబు లగు. ౨౯ (బా-కార-౧౯) (వ్యా-సం-౨౫౯ వివ).

నందతనయుండు కృష్ణుండు నాకు దిక్కు-. దేవకీ పుత్రుని హరిని నుతీంతు నెపుడు. శుభ విధాయుల రామకృష్ణుల భజింతు. భువనవంద్యను రుక్మిణిఁ బ్రస్తుతీంతు †

౧ వివ :- పైది సామాన్యవిధి ఇది వర్తిల్లని విశేషస్థలములును గలవు ఉదా:-రాముండు నా మిత్రము. (తత్స-౧౦ సూ). హనుమంతుండు దూత. (తత్స-౬3 సూ). సురలు మహాత్ములు. (తత్స-౬౧ సూ) ఉన్నతనేషిణియైన లచ్చి (ఆర-౨ ఆ-౧౧౬) (చూ-తత్స-౧2 సూ ౪ వివ) తల్లి విదుషి-తండ్రి విద్వాంసుండు-మొ

౨ వివ :- నీవల్సిన నడ్డమె పుర మారాజకేశవులై నన్ (ఆది-ర ఆ-౧౯) హరుండు వానికిఁ బ్రత్యక్షమై (ఆది-ర ఆ-౨౪౪) (చూ-వ్యా-సం-విస్త II ౨౫౯ వివ). ఇవియు విశేషప్రయోగములె.

3 వివ :- 'కొన్నియెడల విధేయ విశేషణ మొండ బహువచనాతంబయి విశేష్యములు పెక్కిటి కన్వయ యోగ్యం బగు" (ప్రాథ-కార-౨౫ సూ). ఉదా -క ఇది దక్షిణావధంబున కిదియు విదరాభిపురమున కిది కోనలకిం దిది యుజ్జయినికిఁ దేవులు (ఆర-౨ ఆ-20)చ. నలదమయంతు లిద్దలు మనః ప్రభవానలదహ్యమానలు (ఆర-౨ ఆ-౨౪) ఇట్లు వ్యంధ్య తత్పరుషములలో నుత్తరపద లింగమే నిుచ్చును.

౪ వివ -ప్రకృతి వికృతులు చెప్పబడునపుడు ప్రకృతి పదవచనమే నిలుచును ఉదా -నదిబల్ల లొక తలు పగుచున్నది

అప్రాణివాచకములగు స్త్రీసమంబులయిన విశేషణంబులయు మువర్ణకాంత విశేషణములయు బహువచనంబున కేవలవచనంబు వికల్పముగా నగు. 30 (బా-కార-౨0) (వ్యా-సం-౨౬౦-౨౬౦ I వి)

† 'విశేష్యస్యచయల్లింగం విభక్తివచనేచయే తాని సర్వాణియోజ్యాని విశేషణ పదేష్యవి' (ముగ్ధ-వ్యాఖ్య-కార-30౯ సూ)

స్త్రీసమ -మాటలు పెక్కల? =మాటలు పెక్కులే? మువ్వ కాంత ఇష్టమగు పదార్థములు = ఇష్టములగు పదార్థములు. అపాణి వాచకముల కనుటచేత వంద్యములగు దైవతములు జితసింహములగు నేనుంగులు మున్నగుచోట్ల నేకవచనము నిల్వదు *

అన్ని ప్రభృతులయు, సంఖ్యావాచకములయు వాడు కలో మొదట వాడఁబడుదానికిఁ బ్రధమయుఁ దర్వాతి దాని కితర విభక్తియు బహుళముగ నగును. ఇట్టి యెడలఁ గొన్నిచోట్ల షష్ఠీ సమాసమాత్రమే వర్తిల్లుటయుఁ గలదు 3౧ (బా-కార-౨౬ సూ) (వ్యా-సం-౨౬-౧ I విష)

అన్ని ప్రభృతులు-అచ్చి-౧ సూత్ర) వివరణమునఁ బేర్కొనఁ బడెను. ఉదా - గుఱ్ఱము లన్నింటికిని = గుఱ్ఱముల కన్నింటికిని, గుఱ్ఱములు నాల్గింటికిని = గుఱ్ఱములకు నాల్గింటికిని, గుఱ్ఱములు లక్షకును = గుఱ్ఱములకు లక్షకును. (సంఖ్యావాచకము లన్నిప్రభృతులలోనివే యైనను నిట్టి సంస్కృత ఫలములకై 'సంఖ్యావాచకములయు' అని వేరుగ గ్రహింపఁబడెను) కీచకు లందఱను (విరా-౫ ఆ 33౧) దిశలు పదింటను (మహా-౬-౧ ఆ-౪౮) లోకముల కన్నిటికిన్ (ఆను-౫ ఆ 3౧2) షష్ఠీ సమాసమాత్రమే - మా యిరువురతో (ఉద్యో-౨ ఆ ౧37) వాని యన్నింటికంటెను (ఉద్యో-౨ ఆ ౮౫) మీ యిరువురలో (శల్య-౨ ఆ ౧౦౮) ఇట్టి యెడల 'మే మిరువురతో. అవి యన్నింటికంటె - మీ రిరువురలో' అను రీతిగల ప్రయోగములులేవు. ♦. కార 3౨

* సూరి అపాణి వాచకములగు' అని చెప్పకుండుటచేత 'వంద్యమగు దైవతములు జితసింహమగు నేనుంగులు' మున్నగు ననిష్టరూపము లాతని పక్షమున దుర్వారములు. అట్లే 'అన్నియగు మానినులు' మున్నగు ననిష్టరూపములును దుర్వారిములే యగు

♦ సూరి యిట్టి షష్ఠీ సమాసఫలములను జూచికొన్నట్లై యగ పడదు

236 (కార-3-౨ నూ ౧ విష) భౌద్ధ్యర్థవ్యవధానమున విశేషణము ప్రకరణముగలుగుట

భౌద్ధ్యర్థ వ్యవధా నాభావస్థలములకన్న నించు కభేద ముండుటచే నిది వేరుగ నుపదేశింపబడెను

భౌద్ధ్యర్థక వ్యవధానమున విశేషణము ప్రథమాంత
మును విశేష్య మితర విభక్తింతమును వికల్పముగ
నగును భౌద్ధ్యర్థ వ్యవధానము లేకున్నను (అధ్యాహృ
తము కావచ్చును) నట్టి కార్య మగుట గలదు -- ఈవిధి
షష్ఠీస్థలమునఁ దఱచుగా నగును. 3-౨ (బా-కార-౨౨-
౨౮). (వ్యా-సం-౨౩-౨ I విష)

‘అగు=అవు=ఁ - అయిన=వన - అయి=వి’ మొదలగు నగు
ధాతుజ రూపములు భౌద్ధ్యర్థకములు భవత్వర్థ వ్యవధానమున -
సుగుణాభిరాముఁడగు రాముఁకున్=సుగుణాభిరామునకు రామునకున్,
సుగుణాభిరాముఁడగు రామునిచేన్=సుగుణాభిరామునిచే రామునిచేన్.
భౌద్ధ్యర్థవ్యవధానము లేనపుడును-సుగుణాభిరాముఁడు రామునకున్.
సుగుణాభిరాముఁడు రామునిచేన్. ప్రయోగములు ౧ వివరణమునఁ
జూపబడును

౧ వివ - అతిమానుష మత్యద్భుత మతిదుష్కర మయిన కేశవా
ర్జున కృతిని (ఆది-౮-ఆ 3౧౯) ఆచార్యుఁడు దోషిణునకున్. (ఆది-౫
ఆ-౨33) మ్మాగురుఁడు భార్గవుచే + (ఉద్యో-౮ ఆ-౨౮౬). మాతండ్రి
పరాశర సుతుచేతన్ (ఆశ్వి ౧ ఆ ౮౨). దుశ్చార్తకుం డాసుయో
ధనున్ (ఉద్యో-3 ఆ-౯౮) అశ్రుకళా సముజ్జ్వలుఁడు పార్థివోడ
(కర్ణ-౨ ఆ-౮౨) పార్థివసుతు విదూరన్ (ఆర-2 ఆ-౧౧౧). తల్లి
దొప్పదితోడన్ (జై-౧ ఆ-౯2). ఆద్యుఁడు హిరణ్యగర్భసండున్
(ఆము-3 ఆ-౮౦) ఉద్దండ .. ఖడ్గవ్యాఘ్ర మిమ్మంచుకొండకు (మనుచ
-౨ ఆ-౧౬).

+ ఇట్టి మహాకవి ప్రయోగములు పెక్కుగలవని సూరి మాచి
కొనలేదు

(కార-3 అ సూ. ౨-3 వివ) సిద్ధార్థానువాద సూరి విధానములు 287

౨ వివ :- భౌద్ధవ్యర్థ వ్యవహార మనుచోటి యాదిశబ్దముచేత సుగుణభిరాముడని యెన్నబడిన రాముడు” పుణ్యశ్లోకుడనగ .. యజ్ఞగోతుడనగఁ దసరిన నలు భార్యను దమయంతి యనగఁ బఱగిన దానన్ (ఆరి-౨ ఆ-౯౯). మున్నగు స్థలములు సంగ్రహింపబడు చున్నవి

3 వివ :- ఉన్న-కల-స' వర్ణకాదులగు కర్తార్థకాదులే కాక భావార్థక స్థలములగు ' రాముడు వచ్చుట మేలు ' మున్నగువాని యందును గీయ నిరాశ్రయమై యుండుట యసంభవమగుటచేత నా భాస కర్తృత్వము వెలయుచుండును (చూ-వ్యా-సం-౨౬౫ II విష). కాన నచటి కర్తార్థ మభిహిత మగుటచేతఁ దృతీయాదులు రాక ప్రాతి పదికార్థ ప్రధమయై వచ్చుచున్నదనఁదగును గాన నట్టి భావార్థకా (ట-అమి-మొ) ద్యన్వయమునందును బ్రధమావిభక్తి వచ్చునను విధాన ములు (సూరిగా * రివి) సిద్ధార్థానువాదములై కాన వానిని వేరుగ నుపదేశింప నక్కఱలేదు

* ఇట్లే వాక్య న్యాయసిద్ధములగు ప్రాతిపదికార్థ ప్రధమలని భావింపఁజాలక సూరి యీ క్రింది సూత్రములను సయితము పునరుక్త ముగా సూత్రించెను. అవియెల్లఁ బ్రతాప్యేయములు. వాని నిటఁ జూపు చున్నాను.

భవత్యర్థకంబు సన్నిహిత విశేషణంబునకు నద్దాని ముందటి విశేషణంబులకయి పదంబును బహుశంబుగా ననుప్రయుక్తం బగు ౨- (వ్యా-సం-౨౬౩ I విష).

అతులుండై యప్రమేయుడౌ హరిని గొలుతు. (వాక్యమం దన్వితమగు. 'అయి' శబ్ద మనుప్రయుక్త మనుట సరికాదు)

అయి పదానుప్రయోగంబు లేనిచోఁ దుది విశేష ణంబునకేని విశేషణంబు లన్నింటికేని నూఁద సముచ్చ

యార్థము విభాషం బ్రయోగింపబడు 3౦ (వ్యా-
సం ౨=3 I విష).

ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడు నగు హరినిఁ గొలుతు ఆద్యుఁడు నప్ర
మేయుఁడునౌ హరినిఁ గొలుతు ఆద్యుఁ డప్రమేయుఁడగు హరినిఁ
గొలుతు.

ధాతుజ విశేషణవ్యవహారంబున విశేషణంబు లన్నింటి
కయి పదం బనప్రయక్తం బగు. 3౧. (వ్యా-సం-౨౬3
I విష)

ఆద్యుఁడై యప్రమేయుఁడై యఖిలసేవ్యుఁడై యసంగతు దేవుని
నభినుతించు. ఇచట మఱియుం బ్రయోగ వైచిత్ర్యంబు గల దది ప్రయో
గంబుల నెఱుంగునది ఇట సూరి యుద్దేశించిన వీక్రిందరీతివి కానోపును -
క . . బ్రాహ్మణప్రియమయి ది ర్మ్యంబయి క్షత్రియ వైశ్య కు లం బవి
రత పుణ్యకర్మలాలసమగుచున్ (ఆది-౮ ఆ-౮౦) ఆయతనుతులయ్య
నొడుల కలవియె చెప్పన్ (ఆర ౮-ఆ ౧౨) (ఇట ధాత్వంతర జన్య
విశేషణ ప్రయోగము లేదు)

భావార్థకాది యోగంబునం గర్తకుఁ బ్రథమ యగు.

3౨ (వ్యా-సం-౨౬3 I విష ౧౦౮౨ పుట)

క్రియా-3౫ సూ-మొ ౪2 వ. కల సూత్రములలో విధింపబడిన
'ట' వర్ణకాదులును గ్రియా ౧౨౨ సూత్రమున విధింపబడిన 'నుజి'యు
భావార్థకాదు లనబడును. ఉదా - రాముఁడు వచ్చుట రాముఁడు
రాగా లక్ష్మణుఁడు గాంచె. రాముఁడు విల్లిండినం ద్రిలోకంబు లాకు
లం బగు, రాముఁడు పట్టిన ప్రితిన. ఏనిని బురోహితుండుగా. - ఏనిని
బురోహితునిగా మున్నగువానియందు కాన్' అనునది యనుప్రయుక్త
శబ్దమనియు, (బా-క్రియా-౧౧౪ సూ) విశేష్య విభక్తి నచనములు
విశేషణమున కయ్యెననియు నట్టి 'కాన్' శబ్దంతము క్రియావిశేషణ
మయ్యెననియు నెఱుంగునది

ప్రథమాంతంబులగు యుష్మ దన్మ ద్విశేషణంబుల కేక త్వంబున వ్ర-ను'లును బహుత్వంబున 'రు-ము'లును సం తాగమంబులు ప్రాయీకంబుగ నగు. 33 (బా-కార-33)
 ఈ యాగమంబులు పరంబు లగునపు డుత్వంబున కత్వంబుగు. 38 (బా-కార-38) (వ్యా-సం-౨౩-౮ I విష).

నీవు ధన్యుడవు నేను ధన్యుడను. మీరు ధన్యులరు. మేము ధన్యులము. ఇకారంబుమీఁది 'కు-ను-వు-క్రియా విభక్తుల' యుత్వం బున కిత్వంబగు". (తత్స-౨౩) అను సూత్రముచేత 'వ్ర-ను'ల కిత్వం బగు నీవు సుకృతివి. నేను సుకృతిని. షష్ఠీ విశేషణ ప్రధమయందును నీ విధి వ ర్తిల్లును ఉదా-మహాత్ముడవగు నీను-మే.

గీ ఆ ర్తిహారుడగు నినుఁ గొల్తు నంబుజాక్ష' గ 'గర్వగరిష్టుండగు

ఇట్లై ప్రాథవ్యాకరణమునందును కార ౨౨ సూత్రమును ననా వశ్యకమగుటచే బ్రత్యావ్యేయము భుజాటోప భయంకిరుఁ డర్జును కోపానలము" (ఉద్యో-౧ ఆ ౪౬) మున్నగు ప్రయోగముల లోని అర్జును" మున్నగునవి యొక- విభక్తి లోపించిన వ్యస్త పద్మంత పదములనుటలా త్తి యేమియుఁ గానరాదు (చూ-కార- ౧౯ సూ).

అట్లై ప్రాథ-కార-౨౩ సూత్రమును బ్రత్యావ్యేయమే అందలి యుదాహృతులన్నియుఁ గారక సూత్రాంతరసాధ్యములే. (చూ-వ్యా- సం-౨౩-౨ విష ౧౦౮౦ పుట). 'నన్నుఁ గొన్ని వెడమాటలాడుచు నతఁడు చెట్టవట్టినన్' అని వాక్యన్యాయసిద్ధముగా నన్వయింపనగునుగదా. దీనికై క్రియాన్వయంబున రెండు పదంబులకు స్వస్వామిభావ సంబం ధముగలచో సంబంధి పదంబు షష్ఠికి ద్వితీయ యగు"నని సూత్రింపనేల?

గ 'ఆ ర్తిహారుడవౌ నిను' అను పాఠము (బాల-కార-38 సూ) ప్రామాదికము బాల వ్యాకరణ ప్రథమ ముద్రణమునను నిట్లై యున్నది.

(కార-37-38-39నూ) అన్యయుష్మదస్మత్తృప్తక్రియాహప-వాక్యగతపదములు

నన్ను (నిర్వ-2 ఆ-౯౧) మీరలు పెద్దలు” ఇత్యాదులు పోయిక గ్రహించుచే రక్షి తంబులయ్యె.

అదిశబ్దంబునకు ‘వు-ను’ లు-పరంబు లగుచవుడును సంబోధనంబునందును దాన’ యను నాదేశంబగు 3)

(బా-కార-39) (వ్యా-౪౦-౨౬౦ I)

నీవు చిన్నదానవు నేను చిన్నదానను, ఓచిన్నదాన.

అన్య యుష్మ దస్మ త్కార్యంబులం దుత్తరోత్తరంబు బలీయంబు 3౬ (బా-కార-38) (వ్యా-సం-౨౬౪

II విష)

వారును మీరును ధన్యులగు మీరును మేమును దిన్యులము. ౧ విష - ఈ కార్యము క్రియలయందును గల్గుచు ఉదా వారును మీరును జనివెతిరి. మీరును మేమును (మనము) జనివెతిమి. ప్రార్థనాద్యర్థమునందు (చూ-కీయా 38) ‘అ’త్వము సైతము వచ్చును మీరును మేమును సనగా మనము చదువునము ప్రార్థనము లేవపుడు తద్ధర్మాద్యర్థమున మనము చదువుదుము అనియె యగును (చూ- వ్యా-సం-3౪౦ విష ౧౬-౧౭౦౦ పుటలు)

ఏకవాక్యంబునం దొకానొక్కండు దక్క సర్వపదం బులును గ్రామనిరపేక్షంబుగం బ్రయోగింపం జను 37.

(బా-కార-32) (వ్యా-సం-౨౬౫-౨౬౪ I విష)

పూర్వమిది పరమిది యను నియమ మపేక్షింపక వాక్యమందెల్ల పదంబులు ముఖ్యముగాఁ బద్యములందుఁ బ్రకృతార్థ ప్రకాశకతకు భంగము లేకుండఁ బ్రయోగింపందగును. * ఏని ప్రభృతి శబ్దంబులు కొన్ని నియమ చాపేక్షంబులయి యుండును. ఉదా - రాముఁడేని గృష్ణుఁ డేని భజింపందగును మొ. (ఏని రాముఁడ’ మున్నగు రీతిని బ్రయో

* సూరి ‘వలచినట్లు అని సూత్రించుట సరికాదు.

[31] (కార-32 సూ. ౧ వి) వాక్యగతపదముల క్రమ నిరపేక్షత 241

గింపరాదు) ప్రకృతార్థ ప్రకాశకతకు భంగము లేకుండునట్లుగ ననుటచేత 'రాముఁడు రావణుని జంపెను గుంభకర్ణుని' అను రీతిని బ్రయోగింపరాదు ప్రకృతార్థ ప్రకాశకతకు భంగములేకుండ విశేషణ విశేష్యములును బదాంతరవ్యవహితములు కావచ్చును. ఉదా:- చ. భవ జ్ఞనకుఁ బరీక్షితున్... చేసె .. అతిదాంతు- (భార ఆది ౧ ౧౨౮ ప).

౧ వివ:- వాక్యాంతర గర్భితవాక్యముల ప్రయోగమును గలదు. ఉదా - ...ఆయుధిష్ఠిదుఁడు దమ్ములకు ..మీరు ..ఆంబికేయుని . పంచిన యట్లచేసి చరింపుఁడు అని యను దినంబుఁ జెప్పా .. (ఆశ్ర-౧ ఆ ౧౦) తెల్లన నర్హము తుదిని బదావసానము కాన క్క-౮ లేదు- అధ్యాహారములు సంస్కృతమునవలె జేయనగును. పద్యాంతరములతోఁ గలకము నుండవచ్చును. ఉ . తానొకపండు చెచ్చెరన్ క. కొని ప్రచ్చుడు.. (ఆది ౨ ఆ ౧౯౯-౨౦౦).

ఇది కారక పరిచ్ఛేదము

(సమా-౧ సూ.) సామర్థ్య ద్వైవిధ్యము-సమాసము

బా ల వ్యా క రణో ద్యో త ము

VI స మా స ప రి ఛే ద ము

పుథక్రప్తిద్ధార్థంబులగు పదంబుల కేకార్థమునందు వృత్తి యేకార్థీభావ సామర్థ్యంబు. ఇది సమాసము లందలి సామర్థ్యము. వాక్యములందలి పదముల యన్వయము (రాముఁడు రావణుని జంపె) వ్యపేక్షా సామర్థ్యము. ౧. (బా-సమా-౧ సూ) (వ్యా-సం-౨౬౬-I-II-III-IV వి).

పరస్పరాన్వయముగల, పదములు సముదాయశక్తిచే విశిష్టైకార్థ బోధకంబులగుట సమాసమని తాత్పర్యము. సమాసార్థ

బోధక వాక్యము సమాస విగ్రహము. సమాస మనఁగా సంక్షేపము. విభక్త్యాది లోపమునఁ బదము సంక్షిప్త మగుటయు ననేక పదంబు లేకీభవించి యొక్క పదంబగుటయు నిందు సంభవించును.

౧ వివ :-వృత్తు లయిదు విధములు - కృత్తద్ధిత సమాసైక శేష సనాద్యస్త ధాతు రూపాః పశ్చ వృత్తయః' విగ్రవాక్యావయవ పదార్థేభ్యః పరః అన్యః యోయం విశేష్టైకార్థః తత్ప్రతిపాదికా వృత్తి రిత్వః" (సి-కా-౪౧౭ పుట బాలమ-వ్యా). సమాస వృత్తియందును దద్భిన్నవృత్తులందును విభక్త్యాదుల లోపము గల్గును ౧ కృద్వృత్తి:- ఏలిక=(జనుల నేలువాఁడు. ఇది దీని విగ్రహము. ఇందలి 'ఇక' అను కృత్ప్రత్యయము కర్తృఙ్గకము). ఇది సాధ్యము. (అచ్చ తెల్లది) సిద్ధమగు కృద్వృత్తి:-సరోజము (సరసి జాయత ఇతి సరోజమ్. ఇది దీని విగ్రహము) (సరస్సునందుఁ బుట్టునది) ౨ తద్ధితవృత్తి:-రాముని తనము=(ఇది సాధ్యము)=రామత్వము=(ఇది సిద్ధము). (రాముని యొక్క భావము). ఇందలి 'తన' ప్రత్యయము భావార్థక తద్ధితము. ౩. ఏక శేషవృత్తి. దీనికి ద్వంద్వసంజ్ఞయు సమాససంజ్ఞయు లేవు. ఉదా:-పితృలు=(మాతాచ+పితాచ=పితరౌ=తల్లిదండ్రులు). రాములు=(రామశ్చ+రామశ్చ+రామశ్చ=రామాః) ఇది సిద్ధము. సాధ్యము:- తల్లులు=(తల్లియు+దల్లియు) తండ్రిలు=(తండ్రియు+దండ్రీయు). ౪ సనాద్యంత ధాతువృత్తి-చికిత్సవు=(కర్తృమిచ్చుః)=(చేయ నిచ్చ గలవాఁడు). (ఇది సన్నంతధాతువృత్తి) జేసీయమానుఁడు=(పునః పున రత్యస్తం వా గీయమానః)=(మాటిమాటికిని లేదా మిక్కిలిగను గానము చేయఁబడినవాఁడు) ఈవృత్తి సిద్ధమాత్రమే. ౫ సమాస వృత్తి:-ఈ ప్రకరణమున వివరింపఁబడు తత్పురుషాదికము. ఉదా:- రాజపురుషుఁడు=(రాజ్ఞః+పురుషః)=(రాజయొక్క పురుషుఁడు) (ఇది సిద్ధము). రాజపురుషుఁడు=(ఇది సాధ్యము).

౨ వివ :- 'రాజపురుషః' అను దానికి 'రాజ్ఞః+పురుషః' అను

నది తాకికవిగ్రహము తాకికవిగ్రహమనఁగాఁ బ్రయోగయోగ్యము. ప్రయోగయోగ్యము కానిది యతాకిక విగ్రహము. 'రాజన్+అన్+పురుష+సు' ఇది యతాకికవిగ్రహము. ఇట్టి యతాకిక విగ్రహము నందె కృత్తద్ధిత సమాసముల వివక్షచేతఁ గృత్తద్ధిత సమాసంజ్ఞలు గలిగి కృత్తద్ధిత సమాసాంతత్వమునఁ బ్రాతిపదిక సంజ్ఞలు గల్గును. అట్టి ప్రాతిపదికమున కవయవముల లోనివగు సుప్రత్యయాదులు (ఆది శబ్దముచే ద్వంద్వ చకార మధ్యమ పదాదులు గ్రాహ్యములు) "సుపో ధాతు ప్రాతిపదికయోః" (౨-౪-౧౮) (సి-కా ౬గిం నూ. సి-కా ౩౧౯ పుట) అను సూత్రముచే లోపించి కృత్తద్ధిత సమాస ప్రాతిపదికము లేర్పడును. కృత్-సరోజ-రామ తద్ధిత-రామత్వ-దాశరథి. సమాస-రాజపురుష ఇట్లే సాధ్య ప్రాతిపదికములను నెన్నివలయును

౩ వివ - సాధారణముగా సుబంత పదములకే సమాసము గల్గును. తిజంతములకు సమాసము సాధారణముగాలేదు. 'ప్ర+నమతి=ప్రణమతి=(నమస్కరించుచున్నాఁడు). ని+సిద్ధ+తి=నిషేధతి=(నిషేధించుచున్నాఁడు)" మున్నగునవి సమాస విశేషములని ముగ్ధ బోధవ్యాకర్త వచించెను. ఏకాథీభావ సామర్థ్య ముండుటచే సమాసత్వ మంగీకరించినను వానికి ద్వంద్వాది సంజ్ఞలులేవు (ముగ్ధ ౩౧౯ నూ) ప్రణమతి" మున్నగునవి 'ప్ర-నమతి-" మున్నగు రీతిని వ్యస్తపదములె యని పాణినీయ సిద్ధాంతము. "ఉపవసించెను-నమ స్కరించెను - అలకరించుచున్నాఁడు - అనుభవించు" మున్నగునవి యాంధ్ర మహాకవి ప్రయుక్తములగుచుండుటచేతను దెలుంగునఁ బ్రాయములకుఁ బ్రయోగము లేకుండుటచేతను నవి సమాసములె యనుట యాంధ్ర మహాకవి సమ్మత మనఁదగును.

౪ వివ - సాధారణముగ వ్యస్తపదాకాంక్షితమగు పదమునకుఁ బదాంతరములతో సమాసము గల్గనేరదు. అట్టి యేకదేశాన్విత పద సమాసము సాధారణముగా దుష్ట మందురు. కాని "ఋద్ధస్య రాజ్ఞో

మాతక్లాః=బుద్ధస్య రాజమాతక్లాః” అను రీతిగల సమానాధికరణాన్వయము గల్గిన యేకదేశాన్వయముగల పదములకు సమాసము కాదనియు “దేవదత్తస్య గురుకులమ్-బాణేన భిన్నహృదయః” అను రీతిగల్గిన వ్యధికరణాన్వయముగల యేదేశాన్వయ సమాసములు సాధు పులనియు సంస్కృత వైయాకరణ సిద్ధాంతము. అట్లయినను బ్రామాణికాంధ్ర మహాకవులు వ్యధికరణైకదేశాన్వయ సమాసములతో పాటుగ సమానాధికరణైకదేశాన్వయ సమాసములను సయిత మంగీకరించి ప్రయోగించిరి. వ్యధికరణాన్వయ.- అవనీశుతెల్ల నీ యనుజవీర్య విజతులు (సభా-౧ ఆ-౨౭౨) అతని కరతల ద్వయావమద్దితములై (ఆర-౨ ఆ-౧౯౭). నావీర్య ప్రభవులు (ఆది-౮ ఆ-౩౦౧). తన యశోవిశద ముక్తాసాధపాళికి (వసు-౧-ఆ-౧౧౬). సమానాధికరణాన్వయ:-ఆ నారాయణ పాండవేయగుణమాహత్త్య ములజ్యోత్స్న (ఆది-౩ ఆ-౨౧) ఆ రథాధిరూఢుఁడు (ఆర-౨ ఆ-౧౮౩). ఆ పర్వతాగ్ర హేమైక శృంగంబు (నన్ని-కు-౧ ఆ-౨). దానవికిఁ జేసిన నెయ్యము (ఆది-౩ ఆ-౧౮౬). దానముచేసిన తత్ఫలంబు (ఆది-౧ ఆ-౧౫) అరయ భూమి కుచాగ్రహారాభమైన శ్రీతెనాల్యగ్రహార నిర్ణేతపు (పాండు-౧ ఆ-౨౩). ఇట్టి ప్రయోగములనుబట్టి చౌదశాజ్ఞంబు-(బస-౧ ఆ-౩౪) ముల్లోకవంద్య (బసవ-౨ ఆ-౬౦౭) మున్నగునెల్ల వైరి సమాసములని తత్పరికాకర్తవలె భ్రమింపక యేకదేశాన్వయ సమాసములని తలంపవలయును.

గీ వివ :-సామాన్యముగా సమాస మైచ్ఛికము. అట్లయినను ‘కృష్ణసర్పము’=(నల్లని సర్పము) మున్నగునవి నిత్యసమాసము లని యెఱుంగునది. “రాముఁడు జామదగ్నుఁడు. ‘అయం రామః’ మున్నగు చోటులందు సమాసము గల్గనేరదు.

౬ వివ ,— సమాసము పదాంతర వ్యవధాపితము సాధారణముగాఁ గాదు. కాని కొన్ని యెడలఁ దిక కియాజన్య విశేషణ ఘటి

తంబులు సందర్భయోగ్య పదవ్యవధాపితములగుచు విశేషణోభయ పద కర్మధారయంబు లగును (ప్రాథ-సమా-౧౨ సూ) ఉదా:- ఈ కన్నులు తెఱవని శిశువు (భోజ-౬ ఆ). ఇరుల గెలిచిన తుమ్మెద గలులఁ దెగడు కురుల (భాగ-౧౦ స్కం). ఏకతమ తిరుగు నదరులు మిసిడు కొఱవిదయ్యంబు (నైష ౨ ఆ) బాగుగఁ గొన్న రవి ప్రకాశమై యలరుచు నున్న పుష్పకమునందు (భాస్కర-ఆరణ్యకాండ) ఆనక దుందుభి నరాని వినరాని దుర్వాక్య సూచుల... (విష్ణు-౭ ఆ) క చిక్కని చక్కని నున్నని సుక్కని శోలూడ్వఁబడని ఛుల్లి సెగలచే నొక్కఁబడని దండంబులు (విజ్ఞా-ఆచార కాండ) ఇట్టి ప్రయోగములు కవిత్రయము వారివి దొరకలేదు.

౭ వివ - సమా-౧ సూ-౨ వివరణమునఁ జెప్పఁబడిన రీతిగా సమాసవిభక్తి లోపించునుగాని కొన్ని యలుక్ సమాసములు విధానసామర్థ్యమున సాధువులగును. 'జనుషాంధుఁడు-వశ్యతోహరుఁడు-మాతుష్వస' మున్నగునవి సిద్ధములగు నలుక్సమాసములు (చూ-సమా-౨ సూ) ఇంక నాధ్యములగు నలుక్సమాసములు రాముని గుణములు-రాముల గుణములు-(సమా-౭౨) నీచేతి ప్రోవు-నాకోడి చెలిమి-దొంగవలని భయము-నీయందలి కరుణ.(చూ-సంధి-౪౦ సూ) తలఁగ్రాలు-బడిఁబ్రాలు-సేనఁబ్రాలు-ఊరఁబంది-ఊరఁబిచ్చుక (సంధి ౨౬ సూ) ఉత్తరపదలోపి సమాసములు నీ చేతి ప్రోవు-మొదలొక్కన్నవి.

౮ వివ .- "సంస్కృత వ్యాకరణమునఁ బూర్వనిపాతము పరనిపాతము' అను విషయమున మిక్కిలి విస్తృతముగాఁ గలదు. కాని యది కవి ప్రయోగానుసారమే. వధూవరులు-వరవధువులు (సోఽభవ ద్వరవధూ సమాగమః)(రమువం-ముగ్ధ-౩౨౧ సూ-దుర్గా. వ్యా) లక్షణహేతువులు (పాణిని సూత్రము). అల్పాచ్చులు గలదగుటచేత సేతుశబ్దము పూర్వస్థమై యుండి హేతులక్షణములని యుండు

వలయునుగదా. అల్పాచ్చులుగల శబ్దము లఘ్వక్షరములుగల శబ్దము నభ్యర్థితవాచకము మున్నగునవి ద్వంద్వమునఁ బూర్వనిపాతము కావలెనను నది సత్యముకాదని యెఱుంగునది ఇట్లే సమానాధికరణములలో విశేషణము పూర్వోద్దము కావలెను మున్నగునవియు. మయూర వ్యంజకము'=(ధూర్జమగు మయూరము) మున్నగునవి విశేష విధులచే నాధువులు.

సిద్ధసాధ్యబేదమున నీసమాసము రెండువిధములు.

సంస్కృతమందే సిద్ధించిన దనఁగా సంస్కృత విభక్త్యంత విగ్రహము గలది సిద్ధము. ఆంధ్ర విభక్త్యంత విగ్రహము గలది సాధ్యము. ౨. (బా-సమా-౨-౩) (వ్యా-సం-౨౬౭ I విష).

సిద్ధ సమాస లక్షణము సంస్కృత వ్యాకరణాదుల వలననే తెలిసికొనవలయును నాధ్య మాంధ్రవ్యాకరణ నాధ్యము ముందు వివరింపఁబడును

— సిద్ధ సమాసములు —

సిద్ధసమాసము లాఱు విధములు - ౧ అవ్యయీ భావ సమాసము. ౨ తత్పురుష సమాసము. ౩ కర్మ ధారయ సమాసము. ౪ ద్విగు సమాసము. ౫ ద్వంద్వ సమాసము. ౬ బహువ్రీహి సమాసము. ౩ (వ్యా-సం-౨౬౮ I విష)

నాధారణముగాఁ బూర్వ పదార్థ ప్రధానము 'అవ్యయీ భావము'. ౪ (వ్యా-సం-౨౬౮ II విష).

యథాశక్తిగ నిచ్చెను. (శక్తి మనతిక)మ్య=యథాశక్తి. ఇందలి 'యథా' అను పూర్వావయవము ప్రధానము గాన నిది అవ్యయీ భావము ప్రధాన మనఁగాఁ గ్రియతో నన్వయించునది. ఈ సమాసమునందవ్యయము పూర్వపదమై యుండును. ఇది నపుంస

కమువలె నుండి యవ్యయ మగును. ఇట్టి సిద్ధసమాసావ్యయిభావము పైనిఁ దెల్లు విభక్తులు గొన్నియెడల నిల్చుటయుఁ గలదు ఉదా:- నా యథాశక్తిఁ జేసి (సభా-౧ ఆ-౫౭) కేవలావ్యయముల మీఁది విభక్తులు.-చెడు నిహముం బరంబు (ఆది-౧ ఆ-౧౩౯).

తత్పురుష కర్మధారయ ద్విగువులు నాధారణముగా నుత్తరపదార్థ ప్రధానములు. ౫. (వ్యా-సం-౨౬౮ III విష)

ద్విగుకర్మధారయములు తత్పురుషాంతరూపములె యందురు తత్పురుషము వ్యధికరణము. ద్విగుకర్మధారయములు సమానాధికరణ సమాసములు.

సమానావయవ శబ్దధర్మములు విభిన్నాధికరణములగును గాన తత్పురుషము వ్యధికరణ సమాసము. ౬. (వ్యా-సం-౨౬౮ III విష).

రాజపురుషుఁడు వచ్చెను (రాజ్ఞః పురుషః-రాజ పురుషః)= (రాజయొక్క పురుషుఁడు) ఇందు రాజత్వము రాజనందును బురుషత్వము పురుషనందును నుండును గాన నిది వ్యధికరణ సమాసము. ఇందలి యుత్తరపదమగు 'పురుషుఁడు' అనునది క్రియతో నన్వయించుచున్నది గాన నిది యుత్తరపదార్థ ప్రధానము. తత్పురుష సమాస మేడు విధములు-

I ప్రథమా తత్పురుషము-ఉదా:-పూర్వకాయము=(పూర్వః+కాయస్య)=(శరీరముయొక్క పూర్వభాగము). II ద్వితీయా తత్పురుషము-ఉదా:-దుఃఖాతీతుఁడు=(దుఃఖ+మతీతః)=(దుఃఖము నతిక్రమించినవాఁడు). III తృతీయా తత్పురుషము-ఉదా:-మాసావరుఁడు=(మాసేన+అవరః)=(మాసముచేత జిన్నవాఁడు) IV చతుర్థీ తత్పురుషము-ఉదా:-యూపదారువు=(యూపాయ + దారుః)=(యూపము కొరకు దారువు) V పంచమీ తత్పురుషము-ఉదా:-చోరభయము=

(చోర్త + భయమ్) = (చోరునివలన భయము). VI వస్తీ తత్పురుషము-ఉదా:-రాజపురుషుడు = (రాజ్య + పురుషః) = (రాజయొక్క పురుషుడు) VII సప్తమీ తత్పురుషము-ఉదా:-దానశౌండుడు = (దానే + శౌండ్రిః) = (దానమందు సమర్థుడు)

ఉత్తరపదార్థ పాఠాన్యము లేకున్నను గొన్ని తత్పురుషములే యనబడును. ఇట్టివి తత్పురుష విశేష విధులు ౭. (వ్యా-సం-౨౬౮ IV వి ౧౧౩౧ పుట)

ఉదా -అకించనుడు = (నాస్తి కిచ్చన యస్యసః) = (ఏమియు లేని వాడు). అకుకో భయుడు = (నాస్తి కుతో భయం యస్యసః) = (దేని నుండియు భయము లేనివాడు). ఇట్టివి త్రిపద తత్పురుషము లనబడును. అబ్రాహ్మణుడు = (న బ్రాహ్మణః = అబ్రాహ్మణ) = (బ్రాహ్మణుడు కానివాడు). ఇట్టివి 'నఇ' తత్పురుషము లనబడును. అతిమాలుడు = (మాలను = మాలిక నతిక్రమించినవాడు) (అతికాన్తే మాలామ్ = అతిమాలః) ఇట్టివి పూర్వపదార్థ పాఠాన్య తత్పురుషము లనబడును. పాచార్యుడు = (ప్రకృష్టః + ఆచార్యః = పాచార్యః) = (ప్రకృష్టుడగు గురువు). ఇట్టివి పాది సమాసము లనబడును.

విశేష విధులచే గొన్ని సమాసములందు విభక్తి లోపము గల్గదు అవి యలుక్సమాసము లనబడును. ఇవి తఱచుగాఁ దత్పురుషము లగుచుండును. ౮. (వ్యా-సం-౨౬౮ X విష).

I తృతీయా ౭ లుక్సమాసము-ఉదా:-జనుషాంధుడు = (జనుషా + అన్ధః) = (జన్మముచేతనే యందుడు = జాత్యంధుడు = పుట్టుకొన్ది).

II చతుర్థ్యలుక్సమాసము-ఉదా:-ఆత్మనే పదము = (ఆత్మనే + పదమ్) = (ధాతురూప విశేషము) పరస్మైపదము = (పరస్మై + పదమ్) = (ధాతురూప విశేషము).

III పంచ మ్యలుక్సమాసము - ఉదా .- పశ్యతో హారుడు = (పశ్యతః + హరః = పశ్యంత మనాదృత్య హరతీత్యర్థః). (చూచుచున్న వానిని వంచింది దొంగిలించువాడు).

IV ష మ్యలుక్సమాసము-ఉదా.-పితరస్తేవాసి=(పితః+అస్తే వాసీ)=(తండి)యొక్క శిష్యుడు హోతుః పుత్రుండు=(హోతుః+పుత్రిః)=(హోతయొక్క కొడుకు - యజ్ఞములో హోమము చేయు వాడు హోత) పితఃష్వస=పితఃస్వస=పితృష్వస (పితః+స్వసా)=(తండికి సోదరి=మేనల్ల) మాతు ష్వస = మాతుఃస్వస - మాతృ ష్వస=(మాతుః+స్వసా)=(తల్లికి సోదరి=పినతల్లి-పెదతల్లి). దేవానాం పీయుడు=(దేవానామ్+పీయః)=(మూఝుడు-బౌద్ధుడు)

V తత్పురుషేతరములును నలుక్సమాసములు గలవు. కృద్వృత్తి-సస్త మ్యలుక్కులు - యుధిష్ఠిరుడు=(యుధి+ష్ఠిరః)= (ధర్మరాజు=యుద్ధమున స్థిరుడు). సరసిజము=(సరసి+జాయతే)=(సరస్సునందుఁ బుట్టినది=పద్మము) మనోజుడు=(మనసి+జాయతే)=(మనస్సుడు=మనసునందుఁ బుట్టువాడు)

VI వ్యవధికరణ బహువ్రీహి-సస్త మ్యలుక్సమాసము-ఉదా:- కంఠే కాలుడు=(కంఠే+కాలో యస్యసః)=(శివుడు=కంఠమునఁ గాల కూటపు నలుపు గలవాడు)

సమాసావయవ శబ్దముల ధర్మములు సమాసావయవములలోని యొక్క యాధారమందే యుండును గాన ద్విగుకర్మధారయములు సమానాధికరణ సమాసములు . (వ్యా-సం-౨౬౮ IV విష).

సంఖ్యావాచక విశేషణ పూర్వము ద్విగువు. తక్కిన విశేషణము మొదటఁ గలది కర్మధారయము. ద్విగు :- చతుర్ద్యుగము. ఇందు 'చతుష్త్వమును యుగత్వమును యుగమందే యుండును, కర్మ-నీలోత్పలము. ఇందు నీలత్వమును నుత్పలత్వమును నుత్పల

250 (సమా. ౯-౧౦-౧౧ సూ.) కర్మధారయలక్షణము. పుంసద్భావము

మందే యుండును. కాన నివి సమానాధికరణములు. 'చతుర్ముగము వర్తిల్లును' 'నీలోత్పలము రాజిల్లును' అను రెండిటియందును నుత్తర పదములే క్రియతో నన్వయించుచున్నవి కాన నివి యుత్తరపదార్థ ప్రధానములు.

కర్మధారయ సమాసమునఁ పూర్వావయవము సాధారణముగా విశేషణమై యుండును. కొన్నిటి యందు విశేష్యపూర్వ పదత్వమును గలదు. ౧౦. (వ్యా-సం-౨౬౮ IV విష.).

ఉదా :- నీలోత్పలము = (నీలం చ తత్ ఉత్పలంచ = నీలోత్పలమ్.) = (నల్లని కలువ.).

సమానాధికరణ సమాసములందు భాషిత పుం స్కములకుఁ బుంసద్భావ మగును, ౧౧. (వ్యా-సం-౨౬౮ IV విష) (౧౧³³ పుట).

విశేషణము స్త్రీలింగమైనను బుంలింగ రూపముతో నిల్చునని యర్థము. భాషిత పుంస్క-మనఁగాఁ బున్నపుంసకత్వములందుఁగాని పుంస్త్రీ స్త్రీత్వములందుఁగాని యర్థభేదములేక యేకాకారమున వర్తిల్లునది (తుల్యప్రవృత్తి నిమిత్తకము) "రక్తః పురుషః-రక్తాస్త్రీ-మృదుః పురుషః-మృదువస్త్రమ్." అను రీతిని- 'రక్త-మృదు' మున్నగునవి (విశేషణములు) (విశేష్య నిఘ్న విశేషణములు) భాషిత పుం స్కములు. ఉదా:-రక్తలత=(రక్తా చ సా లతాచ=రక్తలతా)=(ఎఱ్ఱని లత). మహానవమి (మహాతీ చ సా నవమీచ=మహానవమీ)= (గొప్ప నవమి) సమానాధికరణ సమాసములలో మహచ్చబ్ధి తకారము లోపించును. ముందటి 'అ'కార మాకార మగును. ఉదా:-మహారాజా మౌ. సూత్రమున సమానాధికరణసమాసములందనుటచేత సమానాధికరణ బహువ్రీహులందును బుంసద్భావ మగును. ధ్వస్తమా యుఁడు=(ధ్వస్తా+మాయా యేనసః) మౌ.

౧ వివ :- సర్వనామ శబ్దములకు వృత్తి మాత్రమున బుంస

ద్యావమగుచు. ఉదా:-పూర్వశాలుడు=(పూర్వస్యాం శాలాయాం భవః) = (తూర్పుదిక్కునందలి శాలయందుఁ బుట్టినవాడు). సర్వ పతి=(సర్వాసాం స్త్రిణాం పతిః=సర్వపతిః)=(అందఱు స్త్రీలకును బతి) (సర్వస్యామ్=సర్వత్ర)=(ఇది తద్ధితవృత్తి).

తత్పురుష కర్మధారయ ద్విగువుల తుదిని గొన్ని యెడల సమాసాంత ప్రత్యయములు నిల్చును. ౧౨.

౧ వివ :- 'సఖ-అహన్-రాజన్' శబ్దములకు 'ష' ప్రత్యయ మగును. మకార విద్వర్ణము. ఉదా:-కృష్ణసఖుడు=(కృష్ణస్య+సఖా) పరమాహము =(పరమంచ తత్ అహశ్చ-అహః-అహ్నీ = అహనీ-అ హాని. 'అహన్' శబ్దము సమాసమునఁ బులింగ మగును). అతిరాజు= (రాజాన మతిక్రాంతః) (రాజు నతిక్రమించినవాడు) మహారాజు=(మ హాం శ్చాసా రాజాచ=మహారాజః) ('రాజన్' శబ్దము). 'ష' ప్రత్య యము పిత్తుగాన నేతదంతములకు 'జీష్ఠ' వచ్చును. మహారాజ్ఞీ-మొ.

౨ వివ :-అహారాత్రముల భాగము లేకదేశము లనిపించు కొనును. ఏకదేశవాచకములకును, సర్వాది శబ్దములకును, బరమగు రాత్రి. శబ్దమునకు 'ష' ప్రత్యయమగును. ఉదా:-పూర్వరాత్రము, అపరరాత్రము, అతిరాత్రము. ఇది తత్పురుష సమాసము-మొ.

౩ వివ :-ఏకదేశవాచకములకును, సంఖ్యావాచకములకును నవ్యయములకును సర్వాది శబ్దములకును బరమగు 'అహన్' శబ్దము నకు 'అహ్న' అను నాదేశమగును. ఉదా:-మధ్యాహ్నము. ద్వ్యాహ్న (ప్రియుడు. ప్రాహ్ణము (ప్రకృష్ట దినము. ఇట ణత్వము తత్స-౧ వివ). సర్వాహ్నము (దినమంతయు. ణత్వము).

౪ వివ:-ఇట్టివి పెక్కు గలవు. అర్ధనావము (నౌ=నావ) మహాక్షము (ఉక్షన్=ఎడ్డు) మహానసము ('అనస్' శబ్దము) పురుషాయుషము (ఆయుః శబ్దము) మొ.

శాకపార్థివాది మధ్యమ పద లోపి (ఉత్తరపదలోపి)
సమాసములును గర్మధారయ బేదములె. ౧౩. (వ్యా
సం-౨౬౮ IV విష.)

ఉదా:- శాకపార్థివుడు = (శక్తి పి)యుడు గు రాజు = (శాకప్రియః
పార్థివః = శాకపార్థివః). (శాకః = సామర్థ్యమ్). ఇందు “ప్రియ” శబ్దము
లోపించినది. ఇట్లే శతాబ్దములు = (శతసంఖ్యాకాః + అబ్దాః = శతాబ్దాః)
“చతుశ్శతాబ్దముల్” (ఆరణ్య-౨ ఆ-౨౫౧). (శతావయవః + అబ్దః =
శతాబ్దః) శతాబ్దము. (వ్యా-౪౦-౧౧౩౬ పుట). త్రిలోకములు =
(త్రిసంఖ్యాకాః లోకాః = త్రిలోకాః). “త్రిలోక సౌందర్య మింద్రితం
వపుః” (కుమార-౫ సర్గ-) ఇట్లే:- సప్త పదార్థములు-షోడశ పదార్థ
ములు. శ్రీహర్ష నృపతి = (శ్రీహర్ష ఇతి నృపతిః). దధ్యోదనము =
(దధ్నా సహితః + ఓదనః) = (పెరుగుతో గూడిన యన్నము) ద్వావిం
శతి = (ద్వ్యధికా వింశతిః) = (ఇరువది రెండు-) మొ.

సమాస పూర్వపద ముపమానవాచియు నుత్తర
పదము సామాన్యధర్మవాచియు నయియుండునది యుప
మాన పూర్వపద కర్మధారయము. ౧౪. (వ్యా-సం-
౨౬౮ IV వి).

ఉదా:- ఘనశ్యాముడు = (ఘన ఇవ శ్యామః) = (మేఘమువలె
నల్లనివాడు). ఇందు సమాసోత్తరపద ముపమేయవాచిగా నుండ
రాదని వైయాకరణ సిద్ధాంతము. కాని యిట్టివి కవి ప్రయోగములు
గలవు- ఉదా:- బింబోష్ఠములు చంద్రబింబాననములు. (రంగ-రా-
యద్ధ-౫౩౩౪ ప. యూనివర్సిటీ ముద్ర). కరభోరులు (నన్ని-కు-౩
ఆ-౨౯౧). కాళిదాసును నిట్లు ప్రయోగించెను. “యో హేమకుమ్భస్త
న నిస్సృతానామ్” “సప్తపక్షే హేమకుమ్భ ఇవస్తనః ఇతి విగ్రహః”
(మల్లినాథ వ్యాఖ్య). (రమువం-౨ సర్గ-౩౬). ‘చంద్రముఖ’ = (చంద్ర
సదృశం ముఖం యస్యాస్య చంద్రముఖీ) = (చంద్రునివంటి ముఖము

(సమా. ౧౨-౧౬-౧౭నూ. ౧/౧౬వివ) ఉపమితరూపక సమాసములు-ద్విగుత్రైవిధ్యము

గలది) అను రీతి బహువ్రీహులు నిర్వివాదముగా సర్వసమ్మతములు.

ఉపమేయవాచి పూర్వపదమును నుపమానవాచి
యుత్తరపదమును నయి యుండి నామాన్య ధర్మ
ప్రయోగము లేనిది యుపమానోత్తర పద కర్మధార
యము. ౧౫. (వ్యా-సం-౨౯-౮ IV).

దీని నుపమిత సమాసమనియు వాడుదురు. ఉదా:-పురుష
వ్యాఘ్రిఁడు=(పురుషో వ్యాఘ్రి ఇవ)=(వ్యాఘ్రి సదృశ పురుషుఁడు)
'పురుష వ్యాఘ్రిఁడు శూరుఁడు' అని ప్రయోగింపరాదు. 'వ్యాఘ్రిము
వంటి పురుషుఁడు శూరుఁడు' అని వ్యస్తముగ నే ప్రయోగింపవలెను.

ఉపమేయమం దుపమానము నారోపించునపుడు
రూపక సమాసము. ౧౬. (వ్యా సం. ౨౯-౮ IVవి).

(ఇది మయూర వ్యంసకాది సమాసము).

ముఖచంద్రిఁడు=(ముఖ మనెడి చంద్రిఁడు)=(ముఖమేవ చ
ంద్రిః) మయూరవ్యంసకుఁడు (మయూరమనెడి వ్యంసకుఁడు)=(మ
యూర ఏవ వ్యంసకః)=(వ్యంసకుఁడనఁగా ధూర్తుఁడు) ఇదియుఁ గర్మ
ధారయ బేదమే.

౧ వివ :-పయి ౧౫-౧౬ సూత్రములలోఁ జెప్పఁబడిన యుప
మిత రూపక సమాసముల నాయూ సందర్భములను బట్టి నిర్ణయింప
వలయును. ఉదా:-'ముఖపంకజము' పరిమళించుచున్నది. అనుచో
రూపకము "ముఖపంకజమును ముద్దాడెను" అనుచో నుపమితసమా
సము. 'ముఖపంకజమును జూచెను' అనుచో రూప కోపమితముల
సందేహ సంకరము.

"I తద్ధితార్థ ద్విగువు, II ఉత్తరపద ద్విగువు, III
సమాహార ద్విగువు-" అను మూఁడు విధములు మా
త్రమే సంఖ్యాపూర్వములలో ద్విగు వనంబడును.
౧౭. (వ్యా-సం-౨౯-౮ V వివ).

I తద్ధితార్థ ద్విగువు:-సమాసముచేఁ దద్ధిత ప్రత్యయార్థము

చెప్పబడినది. పంచగువు-(పచ్చభి ర్గోభిః క్రితః=పచ్చగుః)=(అయిదు గోవులచేఁ గొనబడినది).

II ఉత్తరపద ద్విగువు:-పంచ గవ ధనుఁడు-(పచ్చ గా రో ధనం యస్యసః = పచ్చ గవ ధనః) (అయిదు గోవుల మొత్తము ధనము గాఁ గలవాఁడు). ఇం దిట్లు మూఁడు పదములు చెలయుచుండును.

III సమాహార ద్విగువు :- పంచ గవము=(పచ్చానాం గవాం సమాహారః=పచ్చగవమ్)=(అయిదు గోవుల మొత్తము). ఇది యేక పచనాంత మయియే యుండును.

౧ వివ :-పయి మూఁడు విధములలోఁ జేరని సంఖ్యాపూ ర్వక సమాసములు సిద్ధ ద్విగువులు కానేరవు. ఉదా:-చ స్తస్త్వలు- పంచపాండవులు-తిలోకములు-తిశురుషులు మున్నగునవి సిద్ధ కర్మ ధారయములె యగును. ‘ముల్లోకములు’ ఇది నాధ్యద్విగువు

అకారాంత సమాహార ద్విగువు స్త్రీలింగమై ఓ ప్ప్రిత్యయము నందును. పాత్రాది శబ్దముల కట్లు కాదు. ౧౪. (వ్యా-సం-౨౬౪ V వివ).

తిలోకీ = (త్రియాణాం లోకానాం సమాహారం. త్రిలోకీ). “యది త్రిలోకీ గణనా పరా న్యాత్” (శ్రీహర్ష నైషధము (మూఁడు లోకముల మొత్తము). త్రిభువనము = (త్రియాణాం భువనానాం సమాహారం. = త్రిభువనమ్) భువన శబ్దము పాత్రాదులలోనిది. ద్విపాత్రము.

౧ వివ :-పయి పద్ధతి చొప్పున ‘శతాబ్ది’ అనియే సాధునని కొందఱు తలంతురు. అది సాధు వగుఁగాక. “శతావయవః అబ్దః” అను మధ్యమ పదలోపి సమాసము చొప్పున ‘శతాబ్దము’ అనియు సాధునె యనఁదగును. (సమా-౧౩ సూ). లోకశబ్దమును బాత్రాదు లలోఁ జేర్చి సాధింపరాదు. ‘త్రిలోకీ’ శబ్దమునుబట్టి యిది పాత్రా దులలోనిది కాదనక తప్పదు. కాన “త్రిలోక సాందర్య” అను కాళి దాస ప్రయోగము చొప్పున నిది మధ్యమ పద లోపి సమాస మగు

(సమా ౧౯-౨౦ సూ) ద్వంద్వసమాసము -చశబ్దార్థములు-ఇతరేతరయోగద్వంద్వము

టచే సాధువనకతీరదు

ఉభయ పదార్థి ప్రధానము ద్వంద్వ సమాసము

౧౯ (వ్యా-సం-౨౬౮ VII విష)

ఉదా -రామలక్ష్మణులు వచ్చిరి ఇందు సమాసగత పదములు రెండిటికిని స్త్రీయాన్వయము గలదు ఇందు ద్వంద్వగత పదార్థముల సాహిత్యమే యేకాగ్రీభావ సామర్థ్యము చ శబ్దార్థమున ద్వంద్వ సమాస మగును సముచ్చయన్వాచ యేతరేతర యోగ సమాహారములు 'చ' శబ్దార్థములు (I సముచ్చయ - ఈశ్వరం గురుంచభజస్వ)= (ఈశ్వరుని గురునిని భజింపుము) ఈశ్వరుని భజింపుము ' అనునది యన్వయించిన పిదప క్రియయొక్క యావృత్తిచేత గురునిని భజింపుమను నన్వయము గల్గును కావుననే యిందేక 'చ' శబ్ద ప్రయోగ ముండును (II అన్వాచయ - భిక్షామట-గాంచానయ)=ఇందు 'భిక్షకేగుము' అనునది ప్రధానార్థము పిదప గోవును సయితము తెమ్ము" అను సప్రధానార్థము భాసిల్లును కావున నీసముచ్చయన్వాచయములు రెంటును సముచ్చిత పదార్థములకు సాహిత్యము లేమింజీసి యేకాగ్రీభావ లక్షణ సామర్థ్యము లేదు కావున వీనికి సమాసము లేదు కాన ఇతరేతరయోగ-సమాహారములందె ద్వంద్వసమాస మగును

పరిస్పర నాపేక్షముగల యనేక పదార్థముల కొక

క్రియతో నన్వయ ముండిన నితరేతర యోగ

ద్వంద్వము ౨౦ (వ్యా-సం-౧౬౮ VII వి)

ఇందలి పరిస్పర సాహిత్య సూచనకయి చ శబ్దద్వయము ప్రయుక్త మగును ఉదా -హరిహరులు వచ్చిరి (హరిశ్చ+హరశ్చ= హరిహరౌ)=(హరియు హరుడును వచ్చిరి) ఇందలి 'చ' శబ్దార్థము సమామాసము ననగా సాహిత్యమును దెల్పును గాన నీ సమాసమున చ శబ్దములు లోపించును బహుపద ద్వంద్వము -రామలక్ష్మణ భరత శత్రుఘ్నులు

(సమా ౨౦-౨౧ నూ ౧-౪/౨౦ వివ) ద్వంద్వమంగళి విశేష-సమాహారద్వంద్వము

౧ వివ -కొన్నియెడల ద్వంద్వపదార్థముల సాహిత్యము శాబ్ద బోధిమందు మాత్రమే యుండును క్రియానిష్పత్తిలో నట్టిదాని ప్రసక్తి లేకపోవచ్చును ఉదా -మాతాపితల మృతదినము- ఇట్లఁ దల్లి దండ్రి లిద్దఱును నొక దినమందే మరణించి రనట వక్షతాత్పర్యము కాదు గదా

౨ వివ -యదాసంఖ్యాన్వయమున సాహిత్యము లేకున్నను మహాకవి ప్రయోగ వ్రామాణ్యమున నట్టియెడల నిరచితం యోగ ద్వంద్వము సాధు వగుచున్నది ఉదా -రామలక్ష్మణులు రావండ్రిజితులను జంపిరి

౩ వివ -ద్వంద్వఘటిత పదార్థములను బట్టి యిందు బహువచన మేర్పడును ద్వంద్వ చర మావయవశబ్ద లింగమే సమాసాంతమున నిల్చును ఉదా -సీతారాములు ద్వంద్వాంతమున నున్న శబ్దము ద్వంద్వ ఘటిత పదార్థము గాఁ గుటితోను బ్రత్యేకముగా సంబంధించును ఉదా - సీతారాముల దయ=(సలియొక్కయు రామునియొక్కయు దయ)

౪ వివ -ద్వంద్వఘటిత పదముల పౌర్వాపర్యము విషయమున సంస్కృత వ్యాకరణమున ననేక నియమములు సూత్రింపఁబడెను కాని యవెల్లఁ బ్రాయీకములు మాత్రమే I అల్పచ్చులు గల పదము మొదట నిల్చును ఉదా -ధవఖదిఁ ములు-(రెండురు వృక్షవిశేషములు) II లఘుక్షరఘటితము మొదట నిల్చును ఉదా -కుశికాశములు=(దర్బయు తెల్లను) III పూజార్హము మొదట నిల్చును ఉదా -దేవాసురులు-మొ ఇట్టినియమములు పెక్కుగా లవు

ద్వంద్వఘటిత పదార్థముల మొత్త మర్థ మగు నపుడు సమాహార ద్వంద్వ మగును ౨౧

సమాహార మనఁగా సమూహము. సమాహారిద్వంద్వము నపుంసకము నేకవచనాంతము నగును ఎయే జాతి పదములకు సమాహార ద్వంద్వ మగునో వ్యాకర్తలు పెక్కు సూత్రముల వచించిరి

౧ వివ - I ప్రాశీతూర్యసేనాంగములకు సమాహార ద్వంద్వ మగును ఉదా - పాణ్యంగ - పాణిపాదము = (పాణిశ్చ పాదశ్చ తయో స్సమాహారః) = (పాణిపాదముల మొత్తము) తూర్వాంగము - (తూర్వము = వాద్యము) మార్దగ్గిక పాణవికము = (మార్దగ్గిక పాణవికయో స్సమాహారః) = (మృదంగ పణవ వాద్యముల మొత్తము) సేనాంగ - రథ గజ తురగ పాదాతము = (రథాశ్చ గజాశ్చ తురగాశ్చ పాదాతంచ తేషాం సమాహారః) = (రథములయు గజములయు గుట్టములయుఁ బదాతుల సముదాయముయొక్కయు సమూహము) మొ. ఇట్టివి పెక్కు-గలవు ప్లక్ష్యగ్రోధము = (ప్లక్ష్య స్యగ్రోధముల మొత్తము)

౨ వివ - ద్వంద్వమందును సమానాంతప్రత్యయములు మున్నగు నవి యగును చ వర్గాంతములకు దకార షకార హకారాంతములకును సమాహారద్వంద్వమునందు అ' ప్రత్యయమగును ఉదా - వాక్ త్వచము (వాక్ చ + త్వక్ చ ద్వయో స్సమాహారః) (వాక్ త్వకుల మొత్తము) శమీదృషదము = (శమీచ + దృషచ్చ తయో స్సమాహారః) (జమ్మియు తొయియు ననువాని మొత్తము) ఇట్టివి పెక్కు-గలవు - అహోరాత్రము (దిసరాత్రుల మొత్తము) మొ

౩ వివ - సమాహార ద్వంద్వమును ద్విగు సమాహారమును నవ్యయీభావమును నప్రసక్తలింగము లగును

౪ వివ - ఋకారాంత ద్వంద్వమునఁ బూర్వస్థిత పద ఋకారము ఆ కారమగును ఉదా - మాతాపితలు = (మాతాచ పితాచ) (తలి దండ్రులు) పుత్రశబ్దపరకత్వమునందును ఆ కార మగును ఉదా - పితాపుత్రులు = (పితాచ + పుత్రశ్చ) మాతరిపిత లనియుఁ గలదు తెనుఁగున మాతృపితలు' అనియుఁ గలదు (చూడు-సమా-౨౬౮ సూ).

౫ వివ - యజ్ఞేయ దేవతావాచక ద్వంద్వమునందును బూర్వ పదాంతమునకు 'ఆ' కారమగును ఉదా - సూర్యాచంద్రమనులు = (సూర్యశ్చ + చంద్రమాశ్చ) మిత్రావరుణులు (మిత్రశ్చ + వరుణశ్చ).

అగ్నిషోములు (ఇట 'కు' వచ్చినది) ద్వ్యావాపృథివులు=(ద్వ్యాశ్చ+పృథి వీచ) (ఆకాశము భూమియు)

౬ వివ - వృత్తిపంచకమున నేకశేషవృత్తి వినరింపఁబడెను.
(చూ-సమా-౧ సూ-౧ వివ) పుంస్త్రీద్వంద్వమునఁ బుంలింగము నిల్చి యుండును ఉదా -పితలు=(మాతాచ+పితాచ)=(మాతాపితలు) హం సములు (హంసీచ+హంసశ్చ=హంసా) పుత్రులు=(పుత్రీశ్చ+దుహితాచ) (కొడుకును కూతురును) ఇల్లై-భ్రాతలు=(సోదరుఁడును సోదరియు)

౭ వివ - నపుంస కానపుంసకద్వంద్వమున నపుంసకము నిల్చును. అది సమాహారద్వంద్వమును గానచ్చును ఉదా -శుక్లములు=శుక్లశ్చ+శుక్లీచ+శుక్లంచ) సమాహార ద్వంద్వ రూపము, శుక్లము

౮ వివ - త్యద్-తద్-యద్-మున్నగునవాని శో నితర పదము లకు ద్వంద్వమగునపుడు త్యదాదులు నిల్చును ఉదా -వారు=(నచ+దేవ దత్తశ్చ=తౌ)=(వాఁడును దేవత్తుఁడును)

అన్యపదార్థప్రధానము బహువ్రీహి ౨౨ (వ్యా- సం ౨౬౮ VI వివ).

పితాంబరుఁడు వచ్చెను=(పీత మమ్మరం యస్యసః)=(వచ్చని బట్ట యెవనికిఁ గలదో యట్టి విష్ణువు వచ్చెను-ఇందు సమాసగతములగు 'పీత, అంబర' అనువానికిఁ గ్రియాన్వయము లేదు 'విష్ణువు' అను నన్యపదము నకుఁ గ్రియాన్వయము గలదు)

౧ వివ - సమానాధికరణములగు (విశేషణ విశేష్య) ప్రథమాంత ములకే బహువ్రీహి సంభవించును అట్టి విశేషణ విశేష్యములు ప్రథ మా ద్వితీయాది విభక్త్యంతములగు నితరపదార్థములను జెందును అట్టి యితరపదముల (విశేష్య) లింగ మాబహువ్రీహికిఁ గల్గును (ద్వంద్వ తత్పురుషములకుఁ బరపదలింగమే యగును కొన్నియెడల మాఱుటయుఁ గలదు వృక్షచ్ఛాయము - వృక్షచ్ఛాయ మొదలైనవి) ఉదా -వీర పురుష=(సేన)=(వీరాః పురుషా యశ్చాం సా సేనా=వీరపురుషా)=(వీరు

లగు పురుషు లేనేనయందుఁ గలరో యాసేన- వీరపురుష' యనఁబడును).
 ప్రి-బ-వీరపురుషలు=(సేనలు)=(వీరాః పురుషాః యాను సేనాను తాః=
 వీరపురుషాః=సేనాః) వీరపురుషము సైన్యము=(వీరాః పురుషాః యస్మిన్
 సైన్యే తత్ సైన్యం వీరపురుషమ్) ఇవి సప్తమీ బహుప్రహలు-ఇట్టి
 బహుప్రహు లేడువిధములు I ప్రథమా బహుప్రహి -సమాత్మకుఁడు=
 (సహ మాత్రా నర్తతే యోఽసౌ)=(తల్లితోఁ గూడినవాఁడు) (ప్రథమా
 బహుప్రహిని బాణినియులు చెప్పలేదు-ముగ్ధబోధ వ్యాకర్త వచించెను).
 II ద్వితీయా బహుప్రహి -ఆరూఢవానరము వృక్షము=(ఆరూఢో వాన
 రో యం వృక్షం స = ఆరూఢవానరం.)=(ఎక్కిన క్రోతి గల చెట్టు)
 III తృతీయా బహుప్రహి -ఉదగరథము అశ్వము. (ఉదో రథో యేన
 సః)=(వహింపఁబడిన రథము గలది) IV చతుర్థీ బహుప్రహి -దత్త
 పశువు మనుష్యుఁడు-(దత్తః+పశు. యస్మై సః)=(ఈయఁబడిన పశువు
 గలవాఁడు) V పంచమీ బహుప్రహి -ఉద్ధృతశరము తూణిర మనఁగా
 నమ్ముల పొది=(ఉద్ధృతాః శరాః యస్మాత్ సః)=(ఎత్తఁబడిన శరములు
 గలది) VI షష్ఠీ బహుప్రహి -మహాబలుఁడు మనుష్యుఁడు=(మహాత్
 బలం యస్య సః)=(గొప్పబలము గలవాఁడు) VII సప్తమీ బహుప్రహి -
 వీరపురుష సేన-(వీరాః పురుషాః యస్యాం సా)=(వీరులగు పురుషులు
 గలది)

బహుపద ఒహుప్రహులును నుండును. ఉదా-నీలోజ్జ్వల శరీ
 రుఁడు పురుషుఁడు=(నీల ముజ్జ్వలం శరీరం యస్య సః)=నల్లని యుజ్జ్వల
 మగు శరీరము గలవాఁడు)

వ్యధికరణ బహుప్రహులు గలవని మునిత్రయేతర

(పాణిని కాత్యాయన పతంజలి) వైయాకరణులు

వ్యాఖ్యానించిరి ౨౩ (వ్యా-సం-౨౬౮ VI వి)

కంఠకాలుఁడు=శివుఁడు=(కంఠే కాలో యస్య సః)=(కంఠమందుఁ
 గాలకూటపు నలుపు గలవాఁడు) ఉష్ప్రముఖుఁడు=మనుష్యుఁడు=(ఉష్ప్రస్య

(సమా-౨౩-౨౪ నూ ౧-౨/౨౩ వి) సమానాధికరణ బహుప్రీహిలోని పుంవద్భావము

ముఖం యస్య సః)=(ఉప్త)ముఖమువంటి ముఖము గలవాఁడు)

౧ వివ -పయి యుదాహృతులను పైతము సమానాధికరణ బహుప్రీహిలుగనే సమర్థింప నగును కంఠేకాలుఁడు = (కంఠస్థః కాలః యస్య సః)=(కంఠమందున్న నలుపు గలవాఁడు) ఉప్తముఁడు=(ఉప్త సదృశం ముఖం యస్య సః)=(ఉప్త)సదృశమగు ముఖము గలవాఁడు) ఇట్లు మధ్యమపద లోపి బహుప్రీహిలను గ్రహింప నగును. మధ్యమ పదలోపి సమాసము సర్వసమ్మతమేకదా (చూ-బాల-మనో)

౨ వివ -సమానాధికరణ కర్మధారియమునందు వలెనే సమానాధికరణ బహుప్రీహియందును భాషిత పుంస్కములకుఁ బుంవద్భావ మగును (చూ-సమా-౧౧ సూ) (వ్యా-సం-౨౬౮ VI విష) మహా సేనుఁడు=(గొప్ప సేన గలవాఁడు=కుమారస్వామి)=(మహతీ సేనా యస్య సః) ('మహతీ సేనుడు'అని కానేరదు) రూపన ద్భార్యుఁడు=(రూపవతీ+ భార్యా యస్య సః)=(రూపవతియగు భార్య గలవాఁడు) సుందర భార్యుఁడు=(సుందరీ భార్యా యస్య సః)=(సుందరియగు భార్య గలవాఁడు).

ఉబంతములకును దద్ధిత క' ప్రత్యయంతములకుఁ బూర్వణీ ప్రత్యయంతములకును నిత్తుగు తద్ధితాంతమున ఁను జాతిస్వాంగవిహి తేబంతములకును పుంవద్భావము లేదు క్రియా-శుభగా-మర్భగా-భక్తి-తనయాది శబ్దములు పరమగునపుడును పుంవద్భావము లేదు ౨౦.

ఉదా -వామోరూభార్యుఁడు (సుందరమైన తొడలుగల భార్య గలవాఁడు). క -రసికాభార్యుఁడు పాచికాభార్యుఁడు పూర్వణీ-షష్ఠీ భార్యుఁడు నిత్తద్ధిత -మైధిలీభార్యుఁడు జాతి -బ్రాహ్మణీభార్యుఁడు. స్వాజ్ఞ -సుకేళీభార్యుఁడు (బ్రాహ్మణమానసినీ అని మానసినీ శబ్ద పరకత్వమున నగును) నిత్తులగు తద్ధితాంతము లయినను ఇమ్-ఉమ్' అనునవి నిల్చు నపుడు పుంవద్భావ మగును (మాడు - సంస్కృత - తద్ధిత - ౬ సూ). వై యాకరణ భార్యుఁడు=(వ్యాకరణము తెలిసినది భార్యగాఁ గలవాఁడు)

(సమా-౨౪-౨౫ నూ I-II II / ౨౫ వివ) అన్యపదార్థ ప్రాధాన్యము లేని బహుప్రేమలు

సౌవశ్యభార్యుడు=(తెన్నయిన గుట్టములు గలది భార్యగాఁ గలవాఁడు)
 ప్రియాది శబ్ద పరకత్వమున - కల్యాణప్రియుడు = (కల్యాణవతి యగు
 ప్రియురాలు గలవాఁడు) (కల్యాణప్రియా యన్యసం) దృఢభక్తి అను
 రమువంశ ప్రయోగమున భావ క్త ప్రత్యయంతము యెన్ననగును
 కర్మార్థ విహిత క్త ప్రత్యయంత మైనచో 'దృఢభక్తి అనియే యుం
 డును పూరణ ప్రత్యయంత పరకత్వమందును బుంవచ్ఛానము లేదు
 ఉదా - కల్యాణ పంచమములు (రాత్రులు)=(కల్యాణ పంచమి యాసాం
 రాత్రీగాం తాః)=(కల్యాణముగల యెదవ రాత్రీ గలవి) (ఇట అ
 అను సమాంతముతోఁ బూరణ ప్రత్యయంతము కూడినది)

అన్యపదార్థ ప్రాధాన్యము లేకున్నను గొన్ని బహు
 ప్రేమలుగనే యెన్నబడును ఇట్టి నెల్ల బహుప్రేమ విశేష
 విధులు ౨౫ (వ్యా-సం-౨౬౮ VI వి ౧౧౪౩ పుట)

I సంఖ్యోత్తర పద బహుప్రేమ - ఉప దశములు=(దశానాం సమీ
 పే యే సన్తి తే=ఉపదశా)=(పదికి దగ్గఱగా నుండు సంఖ్యలు తొమ్మిది-
 పదునొకండు-మొదలగునవి) II సంఖ్యోభయ పద బహుప్రేమ - ద్విత్రి
 ములు-దినములు=(ద్వావా త్రయోవా=ద్విత్రా)=(రెండు మూడు
 దినములు) III దిగంతరాళ బహుప్రేమ - దక్షిణ పూర్వ దిక్కు=(దక్షి
 ణన్యాః పూర్వస్యాశ్చ దిశో రస్తరాశే యా స్థితా సా దిక్)=(తూర్పునకును
 దక్షిణమునకును మధ్యదగు దిక్కు=ఆగ్నేయము) IV న్యతీహార బహు
 ప్రేమ ముష్టిముష్టి=ముష్టాముష్టి ముష్టాముష్టి అను రూపము పాణినీయ
 సమ్మతము కాకున్నను ముగ్ధబోధి వ్యాకర్తృసమ్మతము - కవిసమ్మతము.
 (ముష్టిభిః ముష్టిభిశ్చ ప్రహృత్యేదం యద్ధం ప్రవృత్తమ్)=(పిఠికిళ్ళతో
 మొత్తుకొనెడి యుద్ధము) కం భీమానురవీరిల ముష్టాముష్ట రణచ్చ
 టాచ్చటల శిబ్దం బుద్ధామ . (ఆర-౩ ఆ-౩౯-౫) యుద్ధేతరస్థలము
 లందును నిది గన్పట్టుచున్నది ఉదా - కర్ణాకర్ణిగ విందుము

౧ వివ - 'అతిమాలుడు' మున్నగుచోట్ల నన్యపదార్థ ప్రాధాన్య

మున్నను నవి బహువ్రీహులు గావు తత్పురుషములె (చూ-సమా-
2 నూ)

౨ వివ - బహువ్రీహి సమాసమందును ననేకములగు సమా
సాంత కాగ్యము లగున - ఈ యప్రధానత్వమున ఆ-క-ఊ అను స్త్రీ
ప్రత్యయములకు ప్రాస్వము గల్గును గో శబ్దము గు అను సూపము
నందును ద్వస్తమాయుఁడు శీతగువు=(చంద్రుఁడు)=(శీతా+హః)=(రణ)
యస్యసః = శీతగుః) ఈయన్' ప్రత్యయంతమునకుఁ గాదు బహు
ప్రేయసి = (బహ్వస్. ప్రేయస్యః యస్యసః = బహుప్రేయసీ = కృష్ణ)
(అనేకలగు ప్రేయసులు గలవాఁడు=కృష్ణుఁడు)

3 వివ - స్త్రీ లింగమగు పూరణీ ప్రత్యయంతమునకు అ
ప్రత్యయమగున ఊదా - (కల్యాణీ పచ్చమీ యాసాంతః) కల్యాణీ
పంచమా. = (మంగళపదయగు పంచమిగల రాత్రులు)

౪ వివ - స్త్రీ ప్రత్యయంతములగు 'ఈ-ఊ అనునవి తుదిని
గల శబ్దములకును ఋకారాంత శబ్దములకును బహువ్రీహిలో క ప్రత్య
యమగును ఊదా - కల్యాణ పంచమికము = (కల్యాణీ పచ్చమీయస్మిన్
సః) = (కల్యాణవంతమగు పంచమిగల శుక్లాదిపక్షము) మృతపితృకః =
(మృతః పితా యస్యసః). బహుప్రీహియందు సహశబ్దముచో స అని
నిల్చును (సహ మాతా) వర్తతే యోసా) = సమాత్మకుఁడు (తల్లి కోఁ
గూడినవాఁడు)

౫ వివ - బహువ్రీహియందుఁ గొన్ని యెడల అ' (ష) ప్రత్య
యమును గొన్ని యెడల డ ప్రత్యయమును సమాసాంతమగును ఊదా -
ఘండరీకాక్షుఁడు = (పుండరీకవ దక్షిణీ యస్య సః) (పుండరీక = తెల్ల తామర)
ద్విమూర్ధుఁడు = (రెండు శిరస్సులు గలవాఁడు) ఇల్లై-త్రిమూర్ధుఁడు -
పంచ ప ములు = (అయిదాఱు పరిమాణము గలది) (డిత్తు పరమైనచో తుది
యచ్చునకుఁ దర్వాతి భాగము (టి) లోపించును) ద్విత్రములు = (రెండు
మూఁడు రోజులు) పద్మనాభుఁడు = (నాభియందుఁ ఒద్దము గలవాఁడు).

౬ వివ - ప్రజాది శబ్దములకు 'అస్ ప్రత్యయ మగును ఉదా -
అప్రజాడు (సవిద్యతే ప్రజా యస్యస) (అప్రజాన్ అనుచది సకారాం
తము) సుమేధుడు=(సుమేధస్ శబ్దము)=(మంచి మేధ గలవాడు)

౭ వివ - కొన్నియెడల పాద శబ్దముతో పాత్ అని నిల్చును
వ్యాఘ్రపాదుడు (వ్యాఘ్రమువంటి పాదములు గల) గూఢపాదము
(పాము-గూఢమగు పాదములుగల)

౮ వివ - వ్యతీహా (యుద్ధము) బహుప్రీహియందు చి' ప్రత్య
య మగును అది పరమగుచుండగా పూర్వహ్రస్వము దీర్ఘమగును
'ఆ' కారమును సగును ఉదా - ముష్టముష్టి = ముష్టిముష్టి (యుద్ధము)
(పిడికిండలతో గుద్దుకొను యుద్ధము) (ముష్టిభి స్మృతిభి' ప్రహృత్యేదం
యుద్ధం పౌవర్తతే)

వివిధ సమాసములందు వివిధసమాసాంత ప్రత్యయ
ములు వివిధసమాసాశ్రయవిధులును వర్తిల్లుచున్నవి
౨౬ (వ్యా-సం ౨౬౮ XII వివ ౧౧౫౧ పుట)

సమాసాంతములు -

౧ వివ - పథిన్-అప్-పుర్ అను శబ్దములకు 'అ' అను సమా
సాంత ప్రత్యయ మగును దక్షిణాపథము (దక్షిణా+పథిన్) ఇట్లే ఉత్తరా
పథము చతుష్పథము (నాలుగు దారుల మధ్య ప్రదేశము) విమలా
పము (సరస్సు) విష్ణుపురము అప్ శబ్దపు అ' కారపు మార్పులు
అంతరీపము-ద్వీపము అనూపము=(పచ్చిక ప్రదేశము) అన్యయముల
మీది రాత్రి శబ్దమునకు అ ప్రత్యయ మగును అతిరాత్రము

౨ వివ - సమాసమున సమానశబ్దము కొన్నియెడల స' అను
రూపము నందును (సమానః పిశ్తో యేషా న్తే=సపిశ్టా) సపిండులు. సతీ
ర్థుడు=(సమానమగు గురువు గలవాడు=సహాధ్యాయి) సపత్ని=(సవతి-
సమానుడగు పతి గలది) కొన్నిట విభాష-సగోత్రులు = సమానగో
త్రులు సవర్ణులు=సమానవర్ణులు-మొ

౩ వివ - కు శబ్దము సమాసమున కా మున్నగు రూపముల

నొందును. ఉదా - కాపురుషులు=కుపురుషులు - కాపథము=కుపదము -
కాజలము = (ఈషజలము) కదుష్ణము=కోష్ణము=కవోష్ణము = (ఇంచుక
వేడి గలది) కదన్నము=(కుత్సితమగు నన్నము)

౪ వివ - ఉపమానసమాసమందును 'ను మున్నగువానికిఁ బర
ముగా నుండునపుడును గంధ శబ్దమునకు ఇ' ప్రత్యయమగును ఉదా -
పద్మగంధి=(పద్మమువంటి గంధము గలది) సుగంధి=(మంచి వాసన గలది)
ఇట నిత్యము ఉపమానమందు వికల్పము పద్మగంధము అనియు
నుండును

౫ వివ - ఋచ్-అక్షీ-వర్చస్-తమస్-ఘృ-మున్నగు శబ్దము
లకును సమాసమున అ' ప్రత్యయమగును ఉదా - అర్ధర్చము
(శ్లోకములో సగము) పుండరీకాక్షుఁడు-గవాక్షము-బ్రహ్మవర్చసము-
అంధతమసము-ద్విభూమము=(రెండంతస్థుల మేడ)నప్తగోదావరము-మొ

౬ వివ - పూజాద్యర్థములలోఁ గొన్నిట ను శబ్దమునకు సమా
సాంత ప్రత్యయము రాదు ఉదా - సురాత్రి మొ
సమాశ్రయవిధులు —

౧ వివ - స్త్రీ ప్రత్యయముకాని ఈ కారము వికల్పముగా
సమాసమందు హ్రస్వమగును ఉదా - గ్రామణిపుత్త్రిఁడు - గ్రామణి
పుత్త్రిఁడు సంజ్ఞావాచకత్వమున ఆ-ఈ అను స్త్రీ ప్రత్యయములకును
హ్రస్వమగును-ఉదా-రేనతిపుత్త్రిఁడు=(ఒకనిపేరు)

౨ వివ - కొన్ని యెడల ఉదక శబ్దమునకు ఉదా దేశమగును.
ఉదా-ఉదధి = (సముద్రము) షీరోదము=(పాలసముద్రము) ఉదవా
సము=(ఉదక వాసము)

౩ వివ - కొన్ని యెడల సమాసపూర్వపదాంతమున మ్=౦ కార
ము నిల్చును ఉదా-రాత్రిం చరుఁడు=(రాక్షసుఁడు) తిమిం గిలము=(ఒక
జలజంతువు) మొ

౪ వివ - కొన్ని యెడల గృశ్ శబ్దమునకు 'అ' ప్రత్యయ

మగును ఉదా- తాదృశము-ఈదృశము-కీదృశము సదృశుడు-మొ.

౫ వివ - తుమ్' ప్రత్యయాదుల కంత్యలోపము కొన్ని యెడల సగును ఉదా-రంతుమనుడు-అవశ్య సేప్యఁడు మొ

౬ వివ - కొన్ని యెడలఁ బూర్వపదదీర్ఘమగును ఉదా-విశ్వా మిత్రుఁడు-అమరావతి=(స్వర్గము) పరీపాకము-నీకాశము-ప్రతీకాశము.

౭ వివ - కొన్ని యెడలఁ బూర్వపదాంతమున 'శ'కార 'స' కార ములు నిల్చును ఉదా- గోష్పదము=(చిన్న ప్రదేశము) ఆస్పదము. ఆశ్చర్యము విష్కిరము=(పక్షి) మస్కరి=(ముని) తస్కరుడు=(దొంగ) ప్రాయశ్చిత్తము వసస్పతి మొ (తత - ౨ వివ 'స' ష' యగు)

౮ వివ - పృషోదరాదులు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్య ములు. ఉదా - పృషోదరము = (బిందు గర్భితము) వలాహకము (వారిని వహించునది=మేఘము) భవే ద్వర్ణాగమా ధంసః సింహా వర్ణ వివర్యయాత్ గూఢోత్మా వర్ణవికృతే ర్వర్ణనాశాత్ పృషో దరమ్' సింహము=(హింసించునది). హంసుడు=(నూర్పుడు చీకటిని బోగొట్టువాడు) మొ

సిద్ధసమాసములందు జీ ప్రత్యయము దీర్ఘము

పాక్షికముగా హ్రస్వమగుటయుఁ గలదు ౨౬ a.

(వ్యా-సం-౨౭౬ వివ)

నదిసుత గురు కర్ణ శల్య నాగపురీశుల్ (ఆది-౧ ఆ ౬౯). కుంతిదేవి (ఆది ౬ ఆ ౬) (సభా ౨ ఆ ౨౮౧). మాద్రిదేవి (ఆది ౫ ఆ ౧౫౪) గౌరీదేవి (నన్ని. కు ౬ ఆ ౭౪౬) ఇట్లు సంస్కృత మందును గలదు "యమ వహ్ని విశాఖ యుక్తమితి దీపికా-కాళిదాస కవితా-ఇత్యుద్భటః వైదేహిబంధో రితి రఘుః రతి దూతి వదేషు (కు మార సం ౪ సర్గ-౧౬. శ్లో)" (ముగ్ధ-౪౫౬ పుట దుర్గా-వ్యా)

సిద్ధ ఋదంత (పుత్ర) శబ్దోత్తర పదకత్వమందును)

ద్వంద్వంబునందలి ఆనన్ద' ఆదేశము చోటఁ దెల్లున

266 (సమా ౨౬b, ౨౭-౨౮ సూ) సిద్ధసమాసాశ్రయవిధులు సం తసంధులు

విభావగా రేఫాదేశ మగును. ౨౬b (వ్యా-సం-౨౮౬-

౨౮౬ II వివ ౧౨౮౫-౧౨౮౮ పుటలు (దీనికి

మంచి ప్రామాణిక కవి ప్రయోగము దొరకలేదు)

మాతాపితలు=మాతృపితలు పితృపుత్రులు=పితృపుత్రులు.

‘మాత్రపితృ బుద్ధి సంభోధి పుత్రిక దలఁతు’ (అహో-3౨౮ పుట)
పూతర పిత లనియు నుండును చ. వరములు గన్న మా తర
పితృ వందనంబును . (ఉ హరి-౪ ఆ-౧౭ ప).

౧ వివ - మాతా శబ్దమాకారాంత స్త్రీలింగమును గలదని
కొందఱు ‘మాతా-స్త్రీ-జనన్యామ్ (మా+ఆతచ్) విశ్వేశ్వరీం
విశ్వమాతామ్ దుర్గాస్తవః’ (శబ్దస్తో) ఋదంత ముత్తరపదముగా
లేని ద్వంద్వమందును సీ రేఫాదేశము వచ్చున నెడి-బా-గు-ప్ర-వ్యా
ఖ్యయుఁ గవిసంశయ విచ్ఛేదమును బ్రామాదికములు-

సిద్ధసమాసాదులందు సంస్కృతసంధులు వర్తి

ల్లును సిద్ధసమాసగతపదములు సంస్కృతపదములని

గ్రహింపవలయును ౨౭

సిద్ధసమాససంధు లిట దిజ్జాత్రముగఁ జూపఁబడును.

— స్వ ర స ం ధు లు —

సవర్ణదీర్ఘసంధి -

ఏయచ్చున కాయచ్చే (హస్వమైనను దీర్ఘమైనను)

పరమైనపు డారెండిటికిని దానిదీర్ఘ మేకాదేశమగును.

ఈవిధి ‘ఏ-ఐ-ఓ-ఔ’ ల యెడల వర్తింపదు. ౨౮.

(దీనిని సవర్ణదీర్ఘసంధి యందురు)

ముర+అరి=మురారి సీతా+అధిప=సీతాధిపుడు హరి+

ఇచ్ఛా=హరీచ్ఛ గౌరీ+ఈశ=గౌరీశుడు. శమ్భు+ఉదయ=శంభూ

దయము గురు+ఉహ=గురూహము. పితృ+ఋణ=పితృణము.

‘అమ్ ప్రత్యయేతర విభక్తి పరకత్వమందును నీవిధి చెల్లును. ఉదా -
‘రామ+అస్=రామాః’ మొ

గుణసంధి -

అ-ఆ లకు, ఇ-ఈ లు పరమైనచో ‘ఏ’కారమును
ఉ-ఊ’ లు పరమైనచో ‘ఓ’కారమును ‘ఋ-ౠ’
లు పరమైనచో ‘అ’ అనునదియుఁ బూర్వపరములు
రెండిటికిని నేకాదేశము లగును ౨౯ (‘అ-ఏ-ఓ’
అనునవి గుణ సంజ్ఞకములు)

I ఇ-ఈ -రమా+ఈశ=రమేశుఁడు ఉప+ఇన్ద్ర)=ఉపేంద్రుఁడు.
విభక్తి పరకత్వమందును నీవిధియగును ఉదా - రామ+ఇన=రామేణ ’

II ఉ-ఊ - అక్ష+ఊహిసీ=అక్షోహిణి (అక్షాహిణి అనియుఁ గలదు)
గక్ల+ఉదక=గంగోదకము III ఋ-ౠ - రంజ (న్)+ఋషి=రాజర్షి .
((‘శీత+ఋత=శీతార్ద్రుఁడు. దశ (న్)+ఋణ=దశాశ్శములు’’ అనుచో
వృద్ధిసంధియే (సమా-౩౦ III నూ) యగును)

వృద్ధిసంధి -

అ-ఆ లకు ‘ఏ-ఐ’లు పరమైనచో ‘ఏ’కారమును
ఓ-ఔ’ లు పరమైనచో ‘ఔ’కారమును ఋ-ౠ’లు
పరమయినచో ‘అ’ అనునదియుఁ బూర్వపరములు
రెండిటికిని నేకాదేశము లగును ౩౦ (‘అ-ఏ-ఓ’
అనునవి వృద్ధి సంజ్ఞకములు)

I ఏ-ఐ -కృష్ణ+ఏకాదశీ=కృష్ణైకాదశి. అఖణ్డ+ఐశ్వర్య=

అఖండైశ్వర్యము

II ఓ-ఔ - వన+ఓకశ్=వనోకసులు (హనుమదాది వాన
రులు) మహత్+ఔదార్య=మహాదార్యము (చూ సమా ౧౧
నూ-వృత్తి) విభక్తిపరకత్వమందును నీవిధి యగును రామ+ఔ=
రామా మొ

III ఋ-ఋ :- శీత+ఋత=శీతార్తుఁడు దశ (న్)+ఋణ= దశార్ణములు=(దేశవి శేషములు)

యనాదేశసంధి :-

అచ్చు పరమగునపుడు-'ఇ-ఈ' లకు యకారమును ఉ-ఊ' లకు వకారమును 'ఋ-ఋ' లకు ర' కారమును నాదేశములగును సవర్ణదీర్ఘసంధి దీనికి బాధకము (దీనిని యనాదేశసంధి యందురు) 30. (విభక్తి పరకత్వమందును నీవిధి యగును. ఉదా -'హరి+ఓస్=హర్వోః గురు+ఓస్=గుర్వోః పితృ+ఓస్=పిత్రోః మొ ఇ-ఈ :- హరి+ఆజ్ఞా=హర్యాజ్ఞ. ఉ-ఊ -గురు+ఈశ=గుర్వీశుఁడు ఋ-ఋ -పితృ+అర్పణ=పిత్రర్పణము అయాద్యాదేశ సంధి .-

అచ్చు పరమగునపుడు ఏ' కారమునకు అయ్' అనియు ఏ' కారమునకు ఆయ్ అనియు 'ఓ' కారమునకు అవ్' అనియు, ఔ' కారమునకు ఆవ్' అనియు నాదేశములగును 31

ఏ -ప్రయోగము తెల్లున మృగ్యము. 'ఏ -రై + ఈశ=కాయీశుఁడు (రై=ధని) 'ఓ' :-గో+ఆస్య=గవాస్యము=(గోముఖము) 'ఔ' :-గ్లా+ఉదయ=గ్లాపుదయము=(చంద్రోదయము).

ఏ-ఓ' లకు హృస్వమగు అ కారము పరమగునపు డది వికల్పముగా లోపించును 33

గో+అగ్రి=గోఽగ్రిము=(లోపాభావమునఁ గ్రింది సూత్రముచొప్పున) అవ' వచ్చును గవాగ్రిము (గోవు మీఁది భాగము).

గోశబ్దమున కచ్చు పరమగునపుడు పదాంతమున 'అవక్' అను నాదేశము వికల్పముగా నగును. 34.

గో + అగ్ర = గవాగ్రము-గోఽగ్రము-(మీఁది సూత్రముచేత లోపము వచ్చెను)

— హ ల్ స ం ధు లు —

ప్రాతిపదికాంతమున నున్న సకారము లోపించును. 31.
రాజన్+ఆజ్ఞ=రాజాజ్ఞ రాజక+పురుష=రాజపురుషుడు హలాది
విభక్తి పరమగునపుడును నీ విధి యగును. రాజభ్యామ్' మొ-

ప్రాతిపదికాంతమున నున్న 'రేఫ - సకార'ములు
విచర్గము లగును. 32 (విభక్తుల సకారమును విస
ర్గమే యగును)

స్వర్+కాంతా=స్వఃకాంత మనస్ + కజ్జ = మనఃకంజము.
రామ+భ్యస్=రామేభ్యః విద్యస్ అనుదాని సకారమునకు తకార
మగును ఉదా - విద్యస్+చయము=విద్యచ్ఛయము-విద్యద్యామ్
మొ

ప్రాతిపదికాంతమున నున్న 'చ' వర్గమునకు 'క'
కా రాదేశమగును 32

వాచ్+కాంతా=వాక్కాంత అస్పృజ్+కణ=అస్పృక్కణము=
(రక్త బిందువు) హలాది విభక్తి పరకత్వమందును నిల్లుగును- ఉ-
'వాగ్భ్యామ్'

ప్రాతిపదికాంతమున నున్న శ'వర్గమునకుఁ గొన్ని
యెడల క' కారాదేశమును గొన్నియెడల ట' కా
రాదేశమును నగును 33

దిశ్+కాంతా=దిశ్కాంత విశ్+కాంతా=విశ్కాంత = (కోమటి
స్త్రీ) హలాది విభక్తి పరకత్వమందును నిది యగును ఉ- దిగ్భ్యామ్'.

ప్రాతిపదికాంతమున నున్న 'ష' కారమునకు 'ట'
కా రాదేశమగును 34

త్విష్+చయ=త్విట్చయము హలాది విభక్తి పరకత్వమం
దును నిది చెల్లును ఉ- త్విడాభ్యామ్ తద్ధిత ప్రత్యయాదుల త'
వర్గము పరమగుచో నా షకారము 'ట' వర్గముగా మారును షష్+
ధన్=షష్ఠము=(ఆఱవది) షష్+తి=షష్టి=(అఱవది)

ప్రాతిపదికాంతమున నున్న హాకారమునకుఁ గొన్ని యెడల క'కారమును గొన్నియెడల ట కారమును గొన్నియెడల త కారమును నాదేశము లగును వస్ ప్రత్యయాంతములకును నిట్లు తకార మగును. కకారాదేశ మగునపుడు దాని ముందటి వస్ తృతీయ మునకు వర్గ చతుర్థ మాదేశ మగును ౪౦

కామదుహ్+చయ=కామధుక్చయము=(కామధేనువుల సమూహము). మధులిహ్+చయ = మధులి ట్చయము = (తుమ్మెద సమూహము. ఉపాసహ్ + చయ = ఉపాసచ్చయము (తకారము చకార మయ్యెను) (చూ-సమ-౪౪ నూ) (ఉపాసత్=చెప్ప=కాలి చెప్ప) విద్యస్+చయము=విద్యచ్చయము హలాది విభక్తి పరకత్వ మందును నిది చెల్లును 'విద్యద్భ్యామ్' కామధుగ్భ్యాః మొ

అవసానమున నాదములకు శ్వాసములు వికల్ప ముగా నాదేశము లగును ౪౧

హృద్=హృత్ తద్=తత్ మొ-

అవసానమున శ్వాసములకు నాదములు వికల్ప ముగా నగును ౪౨

కామధుక్=కామధుగ్ (కొరికలను బిదుకునది) ఈ కార్యము సంస్కృత హలాది విభక్తి పరమగునపుడును సంధించును ఉదా - 'కామదుగ్భ్యామ్ మొ-

శ్వాస నాదములకు శ్వాసములు పరమగునపుడు వర్గ ప్రధమము లాదేశములగును శ్వాసనాదములకు నాదములు పరమగునపుడు వర్గ తృతీయము లాదేశము లగును ౪౩.

(శ్వాసనాదాదులు సంజ్ఞ-౧ నూ-౫ వివృతిలోఁ బేర్కొనఁ బడెను) కామధుక్+కాంతా=కామధుక్తాంత తద్+కాంతా=తత్కాంత-

జగత్ + గురు = జగద్గురువు వాక్ + ఈశ = వాగీశుఁడు = (బ్ర)హ్మ). ఈ కార్యము విభక్తి పరకత్వమందును నగును ఉదా.- జగదాభ్యష్మ్'.

స కార తవర్గములకు శ కార చవర్గయోగమున శ కార చవర్గములగును (దీనిని శ్చుత్వసంధి యందురు) ష కార ట వర్గయోగమున ష కార టవర్గములగును (దీనినిష్టుత్వసంధి యందురు) రర.

యోచ్ + నా = యాష్ణా యాష్ణ = (యాచన) తత్ + చింతా = తచ్చింత = (ఆచింత) తత్ + టీకా = తట్టీక = (ఆటీక)

ద కారమునకు 'జ-ర్షు'లు పరమగునపుడు జ' కార మాదేశ మగును ౪౫

తద్ + జయ = తజ్జయము జగద్ + జయ = జగజ్జయము తద్ + ర్షుంకార = తష్ఠ్ఠుంకారము (చూ-సమా-౪౩ నూ)

త కారమునకు 'ట-ర'లు పరమగునపుడు 'ట' కా రాదేశ మగును. ౪౬

సత్ + టీకా = సట్టీక తద్ + టీకా = తట్టీక (చూ-సమా-౪౩ నూ) తద్ + ర కారము = తట్టకారము (చూ-సమా-౪౩ నూ)

ద కారమునకు డ-ధ'లు పరమగునపుడు డ' కా రాదేశ మగును ౪౭

తద్ + డయనము = తడ్డయనము = (అయెగురుట) తద్ + థక్కా = తడ్డక్క మరుత్ = మరుద్ + థక్తా = మరుడ్డక్క (సమా-౪౩)

వర్గ తృతీయములకు న కార మ'కారములు పరమగునపుడు తత్తద్వర్గ పంచమాదేశము వికల్పముగా నగును ప్రత్యయ మ కార పరకత్వమున వర్గ తృతీయమునకు వర్గ పంచమము నిత్యముగ నగును. ౪౮

వాగ్ + మణ్డల = వాఙ్మండలము = వాగ్మండలము వాగ్ + నిపుణ = వాఙ్నిపుణుఁడు = వాగ్నిపుణుఁడు మరుద్ + మాన్ద్య = మరున్మాంద్యము = మరుదాన్ద్యము ప్రత్యయ - వాగ్ + మయ = వాఙ్మయము మరుద్ + మాత్ర = మరున్మాత్రము (చూ-సమా-౪౩ నూ).

(సమా ౪౫౫౩ నూ) ఛ కారవర్గచతుర్థాదేశములు ఛ కారద్విత్యము జమ్ద్విత్యము

జకారమునకు 'ల' కారము పరమగుచో ల' కార మాదేశమగును. ౪౯.

తద్+లయ=తల్లయము=(అనాశనము) జగత్+లయ=జగద్+లయ=జగల్లయము (చూ సమా. ౪౩ నూ)

వర్గప్రథమములకు శ' వర్ణము పరమగునపు డా రెండిటికిని ఛ' కార మాదేశమగును ౫౦

మరుత్+శివ = మరుచ్చివులు (సమా ౫౨ నూ. చూ).
వాక్+శయ=వాక్శయములు=(వాక్కును చేయు) తత్+శివ=తచ్చివుడు (చూ-సమా-౪౩ నూ) (సమా ౫౨ నూ)

వర్గతృతీయములకుఁ బరమగు హ' కారము తత్తద్వర్గ చతుర్థాక్షరముగ వికల్పముగా నగును ౫౧.
(సమా-32 నూ)

వాచ్+వాక్=వాగ్+హరి=వాగ్హరి వాగ్హరి వత్+హయ=వత్తయములు=వత్తములు (చూ-సమా-3౯ నూ) = (అటు గుట్టములు) తద్+హయ=తద్దయము=తద్దయము=(అగుట్టము) కకుభ్=కకుబ్+హస్తి=కకుబ్బస్తి=కకుబ్హస్తి=(దిగ్గజము) (చూ-సమా-౪౩ నూ)

హ్రస్వముమీఁది ఛ' కారము నిత్యముగాను దీర్ఘముమీఁది 'ఛ' కారము వికల్పముగాను ద్వీరుక్తి నందును. మహాప్రాణ ద్విత్యమున మొదటిది యల్ప ప్రాణ మగును. ౫౨

తరు+ఛాయా=తరుచ్చాయము సీతా+ఛన్ద=సీతాచ్ఛందము=సీతాఛందము.

అచ్చు పరమగునపుడు 'జ-ణ-న'లకు ద్విత్యము బహుళముగా నగును. (నిత్యమని పాణిని సూత్ర)ము-ఆతని వాడుకలందే వైకల్పికము) ౫౩.

సన్+అస్త=సన్నంతము=సనంతము. తిజ్+అస్త=తిజ్జంతము=తిజంతము అన్+అస్త=అన్జంతము=అణంతము.

— అనుస్వార సంధులు —

పద మధ్యమునం (సమాన పదమందు) దలి మ' కార 'స'కారములు హల్లు పరమగునపుడు పూర్ణానుస్వార మగును అట్టి యనుస్వారమునకు వర్గాక్షరములు పరమైనచోఁ దత్తద్వర్గ పంచమము లాదేశ మగును పదాంతమందు వర్గపంచ మాదేశము పాక్షికము ౫౪

అఙ్ఞుర - అఙ్ఞిత - కణ్ఠ - శాస్త - కుమ్భ - సజ్కర - సంకర' మున్నగు రీతిని సంస్కృతమం దీ వర్గపంచ మాదేశము కలదు గాని యా సంస్కృత శబ్దములు తత్సమము లగునపు డాంధ్రకవు లీ వర్గపంచ మాదేశము నుజ్జగించి యున్నారు- కావున నవి తత్సమము లగునపుడు ' అంకురము-అంచితము-కంఠము-శాంతము-కుంభము-సంకరిము' అను రీతి ననుస్వారయుక్తములుగానే యుండును శా సింగం బాఁకటితో .. మా తంగ స్ఫూర్జిత . ఓ జగ గాంతార నివాస . వచ్చెం గురతీనుత... (విరా-౪ ఆ-౯౫)

హల్లు పరమగునపుడు పదాంతమున మ'కార మనుస్వార మగును అవసానమునఁ గానేరదు. ౫౫

'రామం నమామి' యనెను. 'నమామి రామం' అనరాదు.

ఇంక 'నమామి రామ మ్మనెను' అనియె ప్రయోగింపవలయును

కొన్ని యెడల పుష్ప శబ్ద మకారము స'కార పరక మగును. ౫౬.

పుష్ + కోకిల = పుంసోకిలము 'పుంలింగము' 'పుంభావము' మున్నగు వోట్ల నట్టి సకార పూర్వకత్వము లేదు.

— విసర్గ సంధులు —

హ్రస్వాకార పూర్వకమగు సకార జన్య విసర్గమునకు హ్రస్వాకారము పరమగునపుడు ఓ'కార మాదేశ

మగును ఆ పరస్థమగు అ'కారము లోపించును ౨౭.
(చూ-సమా-౩౬ సూ).

మనస్=మనః+అబ్జ=మనోబ్జము.

అట్టి విస్మయమునకుఁ దక్కిన యచ్చులు పరమైనచో
లోపముగాని 'య'కారముగాని యగును ౨౮.

మనస్=మనః+ఆదర=మన ఆదరము=మన యాదరము మనస్=
మనః+ఈశ=మన ఈశఁడు=మన యీశఁడు.

అట్టి విస్మయమునకు నాదవర్ణములు పరమైనచో ఓ'కా
రాదేశ మగును ౨౯.

మనస్=మనః+నిశ్చయ=మనోనిశ్చయము. హలాది విభక్తి పర
కత్వమునందును నిది యగు ఉ-మనోభిః.

పయి మూఁడు విధములయిన స్థలములందును విన
ర్గము రేఫజన్య మయినచో దానిచోట రేఫమే నిల్చును
౬౦ (చూ-సమా-౩౬ సూ)

స్వర్=స్వః+అధిపతి=స్వరధిపతి=(ఇంద్రుఁడు) స్వర్=స్వః+ఆగత=
స్వరాగతుఁడు=(స్వర్గమునందుండి వచ్చినవాఁడు) స్వర్=స్వః+నివాసి
(న్)=స్వర్నివాసి=(స్వర్గనివాసి). ధూర్భిః.

హ్రస్వాకారేత రాచ్చులమీఁది విస్మయమునకు నచ్చులు
గాని నాదములుగాని పరమయినచో రేఫాదేశమగును ౬౧.

ధనుస్=ధనుః+అగ్ని=ధనురగ్నిము=(వింటి కొన). ధనుస్=ధనుః+
గుణ=ధనుర్గుణము=(వింటి నారి). హలాది విభక్తి పరకత్వమునను నిది
యగు ఉదా-ధనుర్భిః

విస్మయమునకు క-ఖ, ష-ఫ'లు పరమైనచో జిహ్వ
మూలీ యోపధ్మానీయములు వైకల్పికముగ నగు. ౬౨.

మనస్=మనః+కమల=మనఃకమలము=మనఃకమలము పయన్=
పయః+పాన=పయోపానము=పయోపానము.

(సమా-౬౩-౬౯ సూ) విసర్గసంధులు-సాధ్యసమాస ప్రకరణము 275

అట్టి విసర్గము రేఫజన్యమైనచో రేఫము వికల్పముగా
నిల్చును ౬౩

స్వర్=స్వః+పతి=స్వర్పతి=స్వఃపతి (ఇందుగఁడు)

క-ఖ ప-ఫ'లు పరిమగునపుడును గొన్నియెడల

విసర్గమునకు సకారాదు లగును. ౬౪

సమస్కారము-పురస్కారము - దుష్కృతము - అపష్కృతము -
అయస్కాంతము-నిష్ప్రత్యాహము=(విఘ్నము లేకుండునట్లు) మొ

విసర్గమునకు చ-ఛ లును శవర్ణమును బరమైనచో
'శ' వర్ణ మగును ౬౫.

మనస్=మనః+చింతా=మనశ్చింత మనః+శాంతి=మనశ్శాంతి

విసర్గమునకు ట-ర లును ష'వర్ణమును బరమైనచో
షకారి మగును ౬౬

ధనుస్=ధనుః+టల్లశ్కార=ధనుష్టంకారము వయస్=వయః+వణ్ణ=
పయష్టండము (పాల సమూహము)

విసర్గమునకు త-థ లును సకారిమును బరిమగు
నపుడు సకార మగును ౬౭

మనస్=మనః+తత్త్వ=మన స్తత్త్వము. స్వర్=స్వః+సజ్జతి=స్వస్సం
గతి (స్వర్గసంగతి)

రేఫమునకు రేఫము పరమయినచో లోపము గలిగి
పూర్వాచ్చునకు దీర్ఘమగును ౬౮

ధనుస్-ధనుః+రాశి=ధనూరాశి. స్వర్+రాజ్య=స్వారాజ్యము

— సా ధ్య స మా స ప్పా క రణ ము —

సాధ్య సమాస మవ్యయీభావము లేదు. తక్కిన
తత్పురుషాదులు సాధారిణముగా సిద్ధ సమాస లక్షణ
ములతోనే సాధ్య సమాసములును వర్తిల్లును. ౬౯.
(బా-సమా-౩ సూ) (వ్యా-సం-౨౬౮. ౨౬౯ విష).

సాధారణముగా ననుటచేత ద్వంద్వ బహువ్రీహులు కేవలార్చిక పద ఘటితములు మాత్రమే సాధ్యములు సాధువులు సంఖ్యావాచక పూర్వక సాధ్యము లెల్ల ద్విగువులె. (చూ-సమా-౧౭ సూ) ముల్లోకములు మున్నగు ద్విగువులును సాధ్యములు సాధువు లగును. షష్ఠీ తత్పురుష కర్మధారయ ద్విగువులు సాధ్య సాంస్కృతిక మిశ్ర సమాసములు కావచ్చును సమాస యోగ్యత లేని పదములతో సైతము సంధ్యాది సూత్రముల విశేష విధులచే జ్ఞాపితములగు సమాసములును (షష్ఠీ తత్పురుషమును బిరుదాది శబ్ద ఘటిత సమాసములును) సమాస సామాన్య పద్ధతులకు లోనుగాక తత్త్వద్విశేషవిధి మాత్రముల కనుకూలముగా వర్తిల్లును. † షష్ఠీ తత్పురుషేతర సాంస్కృతిక మిశ్ర సాధ్య తత్పురుషములు సాధువులు కావు 'దొంగ భయము' అనునది సూరి వ్రాసినట్లు పంచమీ తత్పురుషము కానేరదు అదియు షష్ఠీ తత్పురుషమే. సాంస్కృతిక మిశ్ర కర్మధారయ ద్విగువులును శాస్త్ర ప్రయోగాభ్య న్ముతయులు సాధువు లగును

† సూరి యీ సందర్భమున మిశ్రి-లింగ బ్రహ్మద పడెను. 'తత్పురుషాదులకు లక్షణంబు ప్రియకంబుగ సంస్కృతోక్తంబ యగు' (బా-సమా-౩ సూ) అని సూత్రించియు దాని కాచ్చిక సమాసములను మాత్రము దాహరింపక లక్ష్యములుకాని మిశ్ర సమాసములను సాంస్కృతిక సమాసములను గొన్నిటి నుదాహరింప సాగెను 'దొంగ భయము' అనునది మిశ్ర సమాసము. ఇది 'చోరభయము' అను దాని వలె పంచమీ తత్పురుషము కానేరదు ఇది షష్ఠీ తత్పురుషము కానోవును. ఇట్లే రాముని బాణము' అనునది తత్పురుషాదులకు . అను నీ సూత్రమునకు లక్ష్యము కానేరదు సూరి సమాసకము' బిరుదాద్విత్తర పద సమాసములు' అనువానిని గ్రహించినట్లై యగపడదు-చింతామణి షష్ఠీ తత్పురుష పద్ధతి నీతఁడు గ్రహించినట్లు తోచదు.

సమా-20 నూ) సాంస్కృతిక మిశ్రాచ్ఛిక సాధ్య సమాస త్రైవిధ్యము-సమాసకము

సాంస్కృతిక మిశ్రాచ్ఛిక భేదంబులచే సాధ్య సమా
సములు మూడు విధములు. 20 (బా-సమా-2 నూ)
(వ్యా-సం-౨౬2 I విష)

I తత్సమ పద ఘటిత సాధ్యసమాసము సాంస్కృతికము ఉదా -
రాముని బాణము (రామునియొక్క బాణము) తటాకము నుదకము=
(తటాకముయొక్క+ఉదకము) పోషించు ప్రభువు-మొ. II తత్సమా
చ్ఛిక పద మేళిత సమాసము మిశ్ర సమాసము ఉదా -రామునికొడుకు=
(రామునియొక్క + కొడుకు) తేగ్ యాజ్ఞ=(తేనియొక్క + ఆజ్ఞ). తెల్ల
వస్త్రము మూడు లోకములు వాడి మయూఖములు వేడి పయో
ధారలు

వస్త్రీ తత్పురుషేతర తత్పురుషములవలెనె కర్మధారయద్విగుపు
లును జింతామశినూత్రములచేతను, మహాకవిప్రయోగములచేతను జ్ఞాపి
తములగునవి యశ్యసేజ్ఞాతము లగును III కేవలాచ్ఛికపదములతో
ఘట్టిల్లిన సమాస మాచ్ఛికము దీనిని సమాసకమనియు నందురు.
సాధ్యములగు నీయాచ్ఛికములందు వెనుక వివరించిన సిద్ధసమాసభేదము
లన్నియు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యములగును - నెలతక్కువవాడు=
(నెలచేతఁ దక్కువవాడు) దొంగబయము=(దొంగవలనిభయము).
మాటనేర్పరి=(మాటయందు నేర్పుగలవాడు) మున్నగునవి తృతీయాది
తత్పురుషములన్నను ననవచ్చును కాని యట్టి యాచ్ఛికములును వస్త్రీ
తత్పురుషములెయని సమర్థింపనగును నెలయొక్క+తక్కువవాడు=నెల
చేతఁ దక్కువవాడనియర్థము. సంబంధవస్త్రీ సకలకారకార్థములను నియ్యఁ
గలదు ఆచ్ఛికతత్పురుషము - కన్నుంగవ = (కన్నులయొక్క+కవ)'
(ఆది ౪ ఆ-౨౫౪) పులుఁగుతోడు=(పులుఁగులయొక్క+తోడు)' ఇట్టి
యెడల కన్నులకవ అని యుండ నక్కఱలేదు సమాససామాన్యలక్షణము
చొప్పున నతాకికవిగ్రహమందే సమాససంజ్ఞ గలిగి కిన్నులయొక్క' మొద
లగు రూపములు కలుగకముందే విభక్తిలోపాదికమున సమాసప్రాతిపది

కము సిద్ధించును ఇట్లే యీక్రింది కర్మధారయాదులందును గ్రహింప
వలెను. కర్మధా -వాడినారసములు, వేన్నీళ్ళు ద్విగు -ముచ్చిచ్చు=
(మూఁడుచిచ్చుల మొత్తము) ద్వంద్వ -తల్లిదండ్రులు -కాలేయి=
(కాళ్లయుఁ జేతులయు మొత్తము) బహువ్రీ -వేనెలుఁగు=(వేయి కిరణ
మొలు గలవాఁడు) ముక్కంటి=(మూఁడు కన్నులు గలవాఁడు=శివుఁడు)
ఉపమానపూర్వపద బహువ్రీహి -చిగురుంగేలు=(చిగురువంటి కేలుగలది).
మోముదమ్మి=(ముఖమ నెడి పద్మము) (ఇది రూపకసమాసము) మధ్యమ
పద లోపి సమాసము -ఇరువదియొకటి=(ఇరువదిటిచేత నధికమగు నొకటి).

జ్ఞాపకసిద్ధసమాసములు సమాససామాన్య శాస్త్రము
చొప్పున సాధ్యములు కావు వానియం దాయాసంధ్యాది
సూత్రముల విశేషవిధుల చొప్పునఁ దత్తద్విశేషవిధ్యను
కూలముగా నా యా సమాసముల ప్రక్రియ నడచును.
20 (వ్యా-సం-౨౩-౮I ౨౭౦I విష ౧౧-౨౧ పుట-
౧౧౭౦ పుట)

నిర్దయ+అలు)=నిర్దయురాలు వీనికి సమాసమే సాధువు
కాదు అయినను సంధి ౨౯ సూత్రపు విశేషవిధిచే వీని సమాసము
జ్ఞాపితమై ఉత్తమును సిద్ధించును ఇట్లే శోకార్తములు+బిడలులు=
శోకార్తపు టాడలులు' మున్నగుచోట్ల (స్త్రీ-౨ ఆ ౧౨౪) సంధి 3౦
సూత్రముచొప్పున వీని సమాసాదికము జ్ఞాపితమై తత్సూత్రానుకూల
ముగా 'ము' గాగమము నిల్చుట దానికి పుం-ప్యా దేశము మున్నగు
నవి యగుట సంభవించును. తలంబ్రాలు' మున్నగునెడల సంధి ౨౬
సూత్రము చొప్పున జ్ఞాపితమై యుత్తరపదలోపాదికము సిద్ధించుచున్నది
'రామునివలని భయము' అనుచో సంధి ౪౦ సూత్రముచొప్పున
మధ్యమపదలోపాదికము సాధువగుచున్నది కృష్ణ + రాయఁడు=కృష్ణ
రాయఁడు' మున్నగుచోట్ల సమా-2౧ సూత్రముచొప్పున శుద్ధసంస్కృత
తపదముతోడి సమాసము సాధువగుచున్నది

సాంస్కృతికమిత్ర తత్పురుషము పక్షీసమాసమే
సాధువు. అట్టి పక్షి తత్పురుషమునంజలి పూర్వావయ
వపు పక్ష ద్వితీయారూపమున నిల్చును ఇది సమాసక
ములందును వ ర్తిల్లును. మధ్యమపదలోపాదినమాసము
లందును నీవిధి వ ర్తిల్లుట గలదు ఇట్టివి పక్ష్యులుకృ
మాసము లనఁదగును పక్ష్యర్థక 'ది-వి-గు' ప్రత్యయ
పరకత్వమందును (కార-౧౯ చూ) ద్వితీయయే నిల్చును.
2-౨ (బాల-సమా-౨౫ నూ) (వ్యా-సం-౨౭౦ విష)

రాజయోక్-+ఆన=రాజన్+ఆన=రాజ+ఆన (సంధి ౨3 నూ)
రాజన్+ఆన=(సంధి-3-౨ నూ)=రాజనాన. (సంధి ౨3 నూ-చే సామా
సిక దుగ్రతలోపము-సంధి-3-౨ చే పక్షీసమాస నుగాగమము) ఏత
త్సూత్రవిధానసామర్థ్యముచేతనే సమాస సామాన్యపద్ధతిచొప్పున
(సమా-౧ నూ ౧-౨ వివ.) సలౌకిక విగ్రహమునందే సమాసనంజుగల్గి
విభక్తిలోపమున రాజయాన' మున్నగు సన్నిష్టరూపములు గల్గనేరవు.
ఇట్టి స్థితిలో నితరతత్పురుషములందు విభక్తిలోపమునకు విధియే లేదనుట
స్పష్టమేకదా వారణావతమున వారెల్ల (అది ౬ ఆ) మున్నగు స్థలము
లందు న' వర్ణకము సప్తమ్యర్థకము కాదనియు పక్ష్యర్థకమే యనియు
సప్తవెల్ల పక్ష్య లుక్సమాసములెయనియు గ్రహింపవలయును ప్రకృత
సూత్రజ్ఞాపకముచేత సమాస పూర్వావయవపక్షి లోపింపక ద్వితీయా
రూపమున నిల్చును యొక్క- విభక్తి లోపించిన పక్షి యాకారముగల
ద్వితీయారూపముమాత్రమే నిల్చునని వ్యాఖ్యానము చేయవచ్చును*

* సూరి సమాసవిభక్తికి లోపంబగు లట్టునకుఁ గాదు
(బాల-సమా-౨౫ నూ) అని నూత్రించెను గుణముల ప్రోకలచేతన '
మున్నగుచోటులందు గుణములప్రోకల మున్నగురీతిగల సామాసిక
ప్రాతిపదికము లేర్పడవలసివచ్చును. సమాస పూర్వావయవవిభక్తికి
మాత్రమే లోపమును సూరి యుద్దేశించె నన్నచో సమాసమున సము

శాసన సీతయొక్క-రూపము=సీతనురూపము ' మున్నగు ననిష్టరూపములు గల్గినేరవు ఇంక సీతయొక్క-రూపము=సీతన్+రూపము=సీతరూపము' అనురీతిగల ప్రక్రియయే సంభవించును ఇట్లే రామునిగుణంబులు=రాముగుణంబులు మా న్నుగువానిని సాధింపనగును సీ-నా-తా-మన శబ్దములపట్ల ద్వితీయాకారస్థితి ప్రయోగవిరద్ధముగాన వాని షష్ఠీసమాసములో నేకత్వమున 'సీ-నా-తన శబ్దములును బహుత్వమున మీ-మా-తమ-మన శబ్దములును నిల్చునని వ్యాఖ్యచేయవలయును. ఉదా -సీగుణములు-మీగుణములు-నాగుణములు-నూగుణములు-తనగుణములు - తమగుణములు - మనగుణములు జవాదియొక్క+సెట్టి=(జవాది నమ్మెడి సెట్టి) జవాదీన్+సెట్టి=జవాదిసెట్టి (ఇది మధ్యమ పదలోపి) ఇట్లే శాకముయొక్క+పార్థివుడు=(శక్తిపీ)యుడుగు పార్థివుడు) శాకపార్థివుడు-మొ రూపక -మోముయొక్క+తమ్మి=(మోమనెడి తమ్మి)=మోమున్ + తమ్మి=మోముఁదమ్మి వేసలైయొక్క+వాడ=వేసలైన్+వాడ=(వేసలై యను వాడ) వేసలైవాడ (ఇట్టివానిని సంభావన పూర్వ పద కర్మధారయము లనియు నందురు రెండు వేలయొక్క+నలువది=(రెండువేలచే నధికమగు నలువది) = రెండువేల నలువది ఇట్టివియు మధ్యమ పదలోపి ద్విగువు లనఁబడును ఇట్లే-ఇరువదిటియొక్క+అయిదు=ఇరువది యైదు ఇట్టియెడల నొక విభక్తికముల బాహుళ్యముచేత టింటు లు రాక పోధమ నిల్చెనని యెఱుంగునగు (ఆచ్ఛి-2౧ నూ) ఇట్టివియును ద్విగువులె డి-వి-దు-దానిది కలరూపు (ఆది-౪ ఆ-3౦) వారివ (ఆది-3 ఆ-౧౫౬) నీదు కొడుకులు (స్త్రీ-౧ ఆ-౮3) (నీయొక్క+కొడుకులు

దాయమున కేకపదీభావమే దుర్బటమగును విశిష్టేశ్వరార్థబోధమే లేదు. సమాసమునకుఁ బ్రాతిపదికత్వమే సిద్ధింపనేరదు మఱియు సమాస పూర్వవయవ విభక్తిమాత్ర లోప విధానముచేత నుత్తరపదలోపి సమాసములు చ లోపాదికముగల ద్వంద్వాదులును సిద్ధింపనేరవు గదా-

౧ వివ :- ఉపమాన వాచకములగు శబ్దములతోఁ దటచుగా షష్ఠీ తత్పురుషమె యుపమేయము ప్రధమాంతమై యున్నపుడు సంభవించును సంస్కృతమున నన్ననో యుపమా నోపమేయములు సమానవిభక్తికము లయియె యుండును. తెల్లనందును నుపమేయ మితర విభక్తులతో చున్నపు డట్లే యుపమా నోపమేయములు సమాన విభక్తికములై యగును. సంస్కృతమున సదృశాది శబ్దములకువలెనై తెల్లన నుపమాన శబ్దములకు షష్ఠీ తత్పురుషమె కల్లును (వ్యా-న-౧-విస్త-౨౭౦ విష ౧౧౩ పు)

‘అట్లు-కరణి’ ప్రభృతులును అట్టి-వలెను-వంటి-బోటి’ శబ్దములును నుపమేయము ప్రధమాంతమై యున్నచో నుపమాన శబ్దములతో షష్ఠీ తత్పురుష మగును. వలె శబ్ద ముపమాన వాచక మగునపుడు యష్మ దస్మ దాత్మ శబ్దములు షష్ఠ్యంతములగుటయే కాక ద్వితీయాంతములును నగుచు బోటి వంటి శబ్దము లుపమానవాచకము లగునపుడు యష్మ దస్మ ద్వాచకములు షష్ఠ్యంతములగుటయే కాక ద్వితీయాంతములును నగును ఉదా -అట్లు -నారాయణునట్లు (ఆది ౧ ఆ ౨౫ ప) అట్టి -రాముని యట్టి-నాయట్టి-మొ. వలె -రామునివలెను. నావలెను=నన్ను వలెను. నీవలెను=నిన్ను వలెను. తనవలెను=తన్నువలెను బోటి-వంటి -రామునిబోటి=రామునివంటి. నాబోటి=నన్నుబోటి నావంటి=నన్ను వంటి బోటి తనంతఁ బ్రత్యయార్హంబగును-ఉదా -మముబోట్లకున్-మొ.

౨ వివ :- ప్రసంగవశమున షష్ఠీ తత్పురుష సంబంధము లేకున్నను నీ క్రింది శబ్దము లుదాహరింపఁబడుచున్నవి. ‘పోలెన్-బలెన్-పోని’ శబ్దము లుపమానవాచకములగునపు డుపమేయము ప్రధమాంతమై యున్నచో నుపమాన శబ్దములగు యష్మదస్మ దాత్మార్థకములు ద్వితీయాంతము లగుచుండఁగాఁ దక్కినవి ప్రధమాంతము లగును అట్టి ప్రధమాంతముల తుదిని ‘చార్థక శబ్ద మర్థవిశేష బోధక మగుచు వికల్పముగా నిల్చును పోని శబ్దము నుపయోగించునపు డట్టి చార్థకశబ్దము

282 (సమా-2-23 నూ) 'పోలెన్-బలెన్-పోని' కబ్బములు పజ్-ప-వర్ణకములు

'డు'మఁతములపై గుత్తముగా నిల్చును ఉదా:-పోలెను-రాముఁడు
 వోలెన్=రాముఁడునుం బోలెన్. వాఁడు వోలెన్=వాడుం బోలెను.
 నన్నుం బోలెన్ - నిన్నుఁ బోలెన్ - తన్నుఁ బోలెన్. బలె-రాముఁడు
 బలెన్=రాముఁడును బలెన్. వాఁడు బలెన్=వాఁడును బలెన్. నన్ను
 బలెన్-నిన్ను బలెన్-తన్ను బలెన్. పోని-రాముండును బోని-నీతయుం
 బోనిచాని. నీతవోనిచాని. వాఁడునుం బోని. నన్నుం బోని-నిన్నుఁ
 బోని-తన్నుఁ బోని.

3 వివ.-పెక్కింటి కొక్క వాచకము నిల్చుట గలదు ఉదా -
 సోమములేని యధ్వరంబును శశిలేని రాత్రీయు రవిలేని నభమును బుష్ప
 సంపదలేని భూజంబును బోలె. (ఆను-3 ఆ-౧౦౬).

౪ వివ.-వాచకద్వయ ప్రయోగమును గలదు ఉదా-శబ్దంబు
 నట్ల పోలె (ఆది-3 ఆ-౧౨2)

5 వివ.-'ఇవేన సహ సమాసో విభక్త్యలోపశ్చ'అను వార్తికము
 నియతము కాదని వ్యాకరణ మహాభాష్యము నుడుపుచున్నది 'ఉద్భాసలు
 రివ వామనః' అని యిట్లు వ్యస్తప్రయోగములు గలవు ఆంధ్ర మహాకవు
 లును వ్యస్తతను బ్రయోగించిరి హిమ మయూఖుఁడ పోలెన్ (ఆది-3
 ఆ-౧౨౫). 'ఆదిత్యుండును బోలె' అని (నరస-౫ ఆ-౧౮ ప) సమాస
 గత శ్రోతికి బట్టుమూర్తి యుదాహరించెను

కొండొకచో సమాసంబులందు నామ్నాది కనుమ్నా

దుల మువర్ణకంబులు పజ్-ప' వర్ణకంబు లగు 23.

(బొ-సమా-౧౯) (వ్యా-సం-౨2౨ I విష ౧౧౮౨
 పుట)

పజ్జు-(నాము + చేను) = నాఁపచేను (కర్మధారయము) పాఁప
 తేఁడు=(పాములయొక్క+తేఁడు) పజ్జు జిత్తుగాన బిందుపూర్వక మయ్యె.
 (పే)ముయొక్క+బెత్తము) పేఁవబెత్తము (వేము+చెట్టు) వేపచెట్టు.
 (అమ్మలయొక్క + శయ్య)=అంపశయ్య=(అమ్మలతోఁ గల్పింపఁబడిన

(సమా-23-24 సూ) నామ్యాదిక నుమ్యాదులు సమానాధికరణ సాధ్యసమాసములు 23, 24.

శయ్య (మధ్యమ పద లోపి సమాసము) (ఎమ్ముయొక్క+ముక్క) ఎంప
ముక్క. తొది రెండుచోట్లను నుడి తొలి హ్రస్వముమీదఁ గావున నర్థ
బిందువు లేదు (నాము-సాము-పేము-వేము-అమ్ము-ఎమ్ము' ఇవి
నామ్యాదులు) కనుముయొక్క+పులు=కనుపపులు (తెల్లుగడ్డి) (ఇనుము
యొక్క+ముక్క) = ఇనుపముక్క. ఉడుపకుక్క = (ఉడుముయొక్క+
కుక్క) = (ఉడుము మున్నగువానిని వేటాడెడు కుక్క - మధ్యమ పద
లోపి) ఎనువతేలు = (ఎనుముయొక్క+తేలు) = (ఎనుమువలె నల్లని తేలు -
మధ్యమ పదలోపి) జనువనార = (జనుముయొక్క+నార) మినువగింజ =
(మినుముయొక్క+గింజ) కనుము-ఇనుము-ఉడుము-ఎనుము-జనుము-
మినుము- ఇత్యాదులు కనుమ్యాదులు

ఈ పట్టిక పట్టిక ములును నౌపవిభక్తికములె యయ్య సమా
సములందు మాత్రమే వచ్చును గాన నౌపవిభక్తిక ప్రకరణమునఁ
బేర్కొనఁబడలేదు.

౧ వివ - నదిసుత' మున్నగువాని సాధనము - (చూ-సమా-
౨౩ a సూ)

— సమానాధికరణ సమాసములు —

సమానాధికరణ సమాసములగు కర్మధారయ ద్విగు
పులలో సమాస పూర్వావయము 'డు'మంతము కా
రాదు 'ము'వర్ణకాంతము కావచ్చును కాని యా 'ము'
వర్ణకమునకు పుంపు లాదేశము కావలయును ము
వర్ణక విగహితము కారాదు 24 (బా-సమా-౫ సూ)
(వ్యా-సం-౨౭౭ విష) †

౧ సూరి కర్మధారయంబు త్రిక స్త్రీసమ ముగంత ధాతుజ
విశేషణ పూర్వకంబయి యుండు (బా-సమా-౫ సూ) అని సూత్రిం
చెను ఆ-ఈ-ఏ' అనునవి పదములు కావు కావున నట్టి త్రికమునకు
సమాసయోగ్యతయే లేదు కావున సమా-2౬ సూత్రిము చొప్పున

‘బల్లిదుఁడగు మగఁడు’ అను విగ్రహము గల బల్లిదమగఁడు’ అను రీతివి యుండరాదు. బల్లిదళాలము’ అనెడి లుప్త ము’ వర్ణకమును నుడరాదు ము’ వర్ణక ముగాగమములకు ‘పుంపు’లు వచ్చిన బల్లిదపు ళాలము-బల్లిదంపుకొలము’ అనునవి నిర్బాధములు సంధి-30 సూత్రము చొప్పున జ్ఞాపితములైన సాంస్కృతికి మిశ్రములును సాధువులె సరసపు మాట-సరసంపు వచనము-మొ

౧ పవ - ఆంధ్ర విభ క్త్యంతముకాని శుద్ధ సంస్కృత శబ్దము మా చ్చిక శబ్దముతో సమసింపదు ఉదా - అనేకమాటులు-అల్పదండులు- బల్లిదపురుషుఁడు-శ్వేతగుట్టము-మృదుబట్ట-మొదలగునవి యసాధువులు.

అన్న=అన-అమృ=అమ-రాయ-రావు-రెడ్డి’ మొద లగు బిరుద వాచకము లుత్తరపదములుగాఁ గల మిశ్ర కర్మధారయములును సమ్మతములగుచున్నవి. (వయ సూత్రమున కవవాదము) అట్టి సమాసములలోఁ బూర్వవయవమగు సంస్కృత శబ్దము తుదిని ఆ- ఇ-ప-మ’ మున్నగునవి చేరుటయుఁ గలదు. 2౫ (వ్యా సం-౨౭౩ విష) (పౌఢ-సమా-౨ సూ)

సిద్ధుఁడు+అన=సిద్ధన మల్లుఁడు+అన=మల్లన (విరా-౧ ఆ-౧౦) భీముఁడు+అన=భీమన. రాముఁడు+అయ్య=రామయ్య సీత+అమ్మ= సీతమ్మ కృష్ణుఁడు+రాయఁడు=కృష్ణరాయఁడు శ్రీపతి పండితుఁడు+ వాని సమాసము ప్రత్యేకముగా సూత్రింప నగును ధాతుజ విశేషణము లును స్త్రీ సమములె అట్లంగీకరింపనిచో వానికిఁ బ్రధమైకవచనలోపము గల్గు పెల్లు? కల్గనిచో వానికి వాక్య ప్రయోగయోగ్యమగు పదత్వము సిద్ధించు పెల్లు? ము వర్ణకాంత అనినచో ముగంతసిద్ధి యగును గాని ‘ముగంత’ అనుటచే ము’ వర్ణకాంత’ అను నర్థము రాదుగదా. ఆ పట్టున సరసపు వచనము’ అనుదాని సిద్ధి యెల్లు? స్త్రీ సమము తోడి కర్మధారయమును వేఱ చెప్పనేల?

(సమా-౭౬-౭౭ నూ ౧/౭౭ వివ) ద్వీరుక్త పరక దీప్త మునకు హ్రస్వము-త్రికసమాసము

అయ్య=శ్రీప్రతిపండితయ్య ఆకాశాదియోగము - రామారావు-సుబ్బా
రావు-సుబ్బారాయణుడు-రామిరెడ్డి-కృష్ణమరాజు. బిరుద సమాసము
లందు యధేష్టనర్ణకల్పనమును యథాప్రయోగముగా గ్రహింపనగును.
మాగంటిపట్టణము తెనాల్యగ్రహారము. వ్రేపల్లెవాడనగరి తిర్మల
మహాగ్రాయణుడు-మొ

ద్వీరుక్తంబగు హల్లు పరింబగునపుడు పదద్వయ
సంధిలో నాచ్చికంబగు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబగు ౭౬
(బా-సమా-౧౩ నూ) త్రికంబుమీఁది హల్లునకు
నూష్టరేఫభిన్నమునకు ద్వీత్వంబు విభాషనగును ౭౭
(బా-సమా-౧౪) (వ్యా-సం-౨౦౦ వివ)

ఆ-ఈ-ఏ అను స్వనామ పాఠిపదికములు త్రికమనఁబడును
(బా-సమా-౪ నూ) ఈ సూత్రిపు జ్ఞాపకముచేతఁ ద్రికాది మిశ్రితసమాస
మధ్యనుజ్ఞాతమగుచున్నది 'అదిక్+స్య=అక-స్య-వానికన్+పురుషున
కున్=అప్పురుషునకున్' మున్నగుచోటులంగు అది-వానికన్' మున్నగు
రూపములు సిద్ధింపకముందే సమాససంజ్ఞ గల్గి విభక్తిలోపాదికము
గల్గుటచేత ఆ-ఈ-ఏ' అనెడి ప్రాతిపదికములు నిల్చుటయు ఆకస్య-
ఆపురుష' మున్నగు సమాస ప్రాతిపదికములు సిద్ధించుటయు సంభవిం
చెను (చూ-సమా-౧ నూ-౨ వివ)

ఆకస్య=అక-స్య ఈకాలము=ఇక్కా-లము ఏలోకము=ఎల్లో
కము. ఆయశ్వము=అయ్యశ్వము ఊష్టరేఫములకు -ఆశ్డము-ఈషం
అము-ఏసుకృతి ఆరూపము-ఈతెక్కలు ఆయుషి-(చూ-సంధి-౨ నూ)
ఈధరణి=ఇద్ధరణి (చూ-సమా ౨౨ నూ) (సభా ౨ ఆ ౨౭)

౧ వివ -సంయుక్త హల్ పరకత్వమున త్రికహ్రస్వము హల్
ద్వీత్వము గల్గవని యధర్వణుడు చెప్పినను నట్టి హ్రస్వద్వీత్వములకుఁ
దదనంతర మహాకవిప్రయోగములు గలవు. నీవిప్రభావము (రాఘ ౨
ఆ ౧౦౪ ప) నీవు-ఈప్రభావము ' అని భారతార్చచ్ఛేదము- 'నీ+

విప్రభావము”=(విప్రత్వము) అని రామాయణార్థచ్ఛేదము భారతార్థమునఁ బ్రకృతవివరణముచే ప్రహస్యద్విత్యములు నచ్చెను-పిదప ద్విత్యము లో నొకహల్లు హలంతరసంయోగమున లోపించినది (మా-ఆచ్ఛి-౧౨ సూ ౧ వివ)

౨ వివ .— వేడి+నీళ్ళు=వే+నీళ్ళు=వేన్నీళ్ళు మా+నాళ్ళు=మా+నాళ్ళు=మాన్నాళ్ళు అను రీతిగల చోటులందు వర్ణలోపనిమిత్తకమగు ద్విత్యము ప్రహస్యమును గల్గించుదయ్యె (మా-సంధి-3౫సూ)

3 వివ .— ఆయెడ=ఆడ. ఈయెడ=ఈడ. ఏయెడ=ఏడ” అను చోటులందు ‘ఎడ” శబ్దపు ఎ కారము లోపించినదిగాన ప్రకృతసూత్రముచొప్పున ప్రహస్యద్విత్యములు గల్గినేరవు

కృతహ్రస్వంబగు త్రికంబుమీఁది చోటు శబ్దంబు నోత్వంబున కత్వహ్రస్వంబులు విభావనగు 2౮. (బా-సమా-౧౫ సూ) (వ్యా-సం-౨౮౧Iవివ)

ఈ సమాసము (ఆచోటు-అచోటు) పూర్వసూత్రముచేతనే సిద్ధించినది అట్టి కృతహ్రస్వ చోటుశబ్దపు నోత్వంబున కత్వహ్రస్వము లగును. అచోటు=అచోటు=అచ్చటు ఇచోటు=ఇచోటు-ఇచ్చటు-ఎచోటు-ఎచోటు-ఎచ్చటు ‘అచోటు-అచ్చటు’ మున్నగువాని ద్విత్యంబునకు ‘ఆచ్ఛి-౨౬ సూత్రముచే లోపము-అచోటు=అచటు ఇచోటు=ఇచటు-ఏచోటు=ఎచటు’ ముచోటులు = ముచోటులు=ముచ్చటులు’ అనియు రూపంబులు గలవు తే 4 చరణములు కేళ్ళు గడిగి ముచ్చట్లు చఱచి (విజ్ఞా-ఆచార. శ-ర).

ఉత్తరపదంబగు ‘చోట’ శబ్దము ‘టా క్షరంబునకు లోపంబు విభావనగు 2౯ (బా-సమా-౧౬ సూ) (వ్యా-సం-౨౮౧II వివ)

చోటుశబ్దం బౌపవిభక్తికంబుగాన దాని యంతిమాక్షరంబు నప్తమ్యాదేశమయిన అ కారంబు (ఆచ్ఛి-౮౦ సూ) తోడఁ బాక్షిశముగా

లోపించునని యర్థము. అచ్చోటనున్నాడు = అచ్చోనున్నాడు
“అట్టిచో (సభా-౨ ఆ-౩౦)

ఆకారంబున కామ్రేషితంబునకుం దదర్శకంబునకు
అయి-అయి' అను శబ్దంబులు విభాషనగు. ౮౦
(బా-సమా-౨౧ సూ) (వ్యా-సం-౨౩౯Iవి)

ఈ సూత్రపు జ్ఞాపకముచేత నిట్టి యామ్రేషితమును వానితోడి
మిశ్రసమాసమును సభ్యనజ్ఞాతమగుచున్నవి. 'అది+అది+కాలము=
ఆయాకాలము వాడు+వాడు+పురుషుడు=ఆయాపురుషులు' మున్నగు
చోటులందు 'అది - వాడు' మున్నగు రూపములు లభింపకముందే
సమాససంజ్ఞ గల్గి విభక్తి లోపాదికము గల్గుటచేత ఆ' అను ప్రాతి
పదికము నిల్చుటయు ఆయాకాల-ఆయాపురుష' మున్నగు సమాస
ప్రాతిపదికములు సిద్ధించుటయు సంభవించెను (మా-సమా-౧ సూ
౧-౨ వివరణములు) అట్టిచోటి యామ్రేషితమగు 'ఆ' శబ్దమునకు
అయి-అయి' శబ్దములు పర్యాయముగ విభాషను నిల్చునని యర్థము.
వక్ష్యమాణవిధిచేత (కీయా-౧౦౬ సూ) అయి' అనుదానికి ఏ'కారా
దేశంబునగు ఆయయికాలము=ఆయాయికాలము=అయ్యయికాలము=అ
య్యాయికాలము=అయైకాలము=అయ్యైకాలము=ఆయాకాలము= ఆయ
కా-లము=అయ్యాకాలము=అయ్యక్కాలము (సమా-౨౬-౨౭ సూత్ర
ముల చొప్పున త్రికముమీది హల్లుచోట హ్రస్వద్విత్వములు గల్గె).

౧ వివ - ఈ యాదేశం బననేల (మచ-౧ ఆ-౭౧) మున్నగు
ప్రయోగములను ఆయా యీ విషయములను మున్నగు వాడుకలను
బరిశీలించునది

గుణవచనంబులగు నల్లాదులకుం గర్భధారయంబు
నందు నిగాగమంబు వైకల్పికంబుగ నగు ౮౧ (బా-
సమా-౧౨ సూ). (వ్యా - సం - ౨౮౨ - ౨౮౨
I విష).

ఇది జ్ఞాపక సమాసము కాన మిశ్రి సమాసములును గ్రాహ్యములు ఉదా -నల్లగుట్టము=నల్లనిగుట్టము=నల్లయశ్వము=నల్లనియశ్వము. (పదచ్ఛేదకాలమున ని'గాగమము నిల్వదు) నల్ల-తెల్ల - పచ్చ - ఎఱ్ఱ - తియ్య-⁴మృ-పుల్ల-విన్న=(వివర్ణ-శబ్దభవము) తిన్న-చిక్క-చక్క-సన్న-నున్న-అల్ల-మెల్ల-చప్ప-తిమ్మ=(స్వస్థమగు) మెత్త-వొన్న=(మనోజ్ఞ) ఇత్యాదులు నల్లాదులు అహోబంపతి చేర్చిన 'సపురు'నకుఁ బ్రయోగము లేదు *

౧ వివ - ని - న' వర్ణకముల (న' తద్గితము) తుది స్వరము లోపించి సరళాదేశసంధి జరుగుట గలదు ఉదా -కమ్మనితేనె = కమ్మనేనె (నైష-౨ ఆ-౧౯) చక్కన+వడు=చక్కంబడు (ఉద్యో-౧ ఆ-౩౧౨) చక్కన+పెట్టు=చక్కంబెట్టు (ఉద్యో ౨ ఆ ౨౪౦)

౨ వివ - చక్క-న' గలది చక్క-ని అనెడి శబ్దరత్నాకర (చూ-శ-౨-అలకన) మార్గము సరికాదు 'ని అనునది సామాసికాగమము ఆవయవికము కాదు చక్క-జాయ' అని నప్పక వ్యంగీకృత (అప్పక-౫ ఆ-౧౬౬) ద్వితలోపమును నసాధువె

౩ వివ -ధ్వన్యనుకరణ శబ్దంబులందును నీ ని' గాగమము చూపట్టుచున్నది ఉదా -గనగననిఃస్పలు (మనుచ ౪ ఆ) నిగనిగని కుండనము (ప్రాథ-సమా-౧౨ సూ)

* తద్గి ౬ సూత్రమునందును నీ నల్లాదిగణము పెక్కినఁ బడెను ఈ రెండు స్థలములకు భేద ముండరాదు సూరి ఒయ్య' శబ్దము నిందుఁ జేర్చెను గాని 'ఒయ్య-ఒయ్యనన్'=(తిన్నగ-మెల్లగ) అనునవి క్రియావిశేషణములు వ్రేళ=(భారమైన) శబ్దము లేదుగానఁ ప్రేక్షన బంధివానికి-ప్రేక్షనమోపు' అనియే గ్రహింపనగును (విజ్ఞా-ప్రా-కాం). వ్రేళని' అను శ-ర' సరికాదు సూరి చామ' శబ్దము నిందుఁ జేర్చెనుగాని యది 'శ్యామల శబ్దభవము చామనచాయ చామని' అను ప్రయోగాగమ లేదు

(సమా-౨౨ సూ ౧ వివ) పదాంతర వ్యవధాపిత సమాసములు-కర్మధారయాభాస-

[౩7] ౪ వివ -త్రిక క్రియాజన్యవిశేషణోభయపద ఘటిత సమాసములు సందర్భయోగ్యపద వ్యవధాపితములు కవిత్రయేతరప్రయోగములం దరుదుగఁ గన్పట్టుచున్నవి. (చూ-సమా-౧ సూ-౬ వివ.) (చూ-వ్యా-సం ౨౭౯ వివ. విస్త ౨౭౯ వివ ౧౨౦౭ పుట).

కర్మాదులకుఁ బ్రాధాన్య వివక్షయందు ధాతుజ విశేషణంబులు కర్తతోడంబోలె వానితోడ సమసించు.

౨౨ (బా-సమా-౨౬ సూ) (వ్యా-సం-౨౭౯-౨౭౯ I వివ)

రాముఁడు రక్షించిన భృత్యుఁడు రాముఁడు వాలి నేసిన బాణంబు రాముఁడు గోవు నిచ్చిన విప్రుండు రాముఁడు వెడలిన వనంబు. రాముఁడు వసించిన పర్ణగృహము రాముఁడు వసించిన చోటు. 'రాముఁడు వసించుచున్న పర్ణశాల' మున్నగురీతిని వర్తమానాద్యర్థక ధాతుజ విశేషణములను నిల్లె యుదాహరింపనగును.

౧ వివ - కర్మాదికారకములకుఁ గ్రియాపేక్షచే నధికప్రాధాన్యము వివక్షింపఁబడునపు డనఁగా “క్రియ ధాతుజవిశేషణ మగుచుఁ గర్మాదికారకములు విశేష్యములై యుండ నట్టి విశేష్యములతో ధాతుజ విశేషణము లన్వయించునపు డని' యర్థము. అట్టి కర్మధారయమునందలి విశేషణ విశేష్య భావము కుదురుపడి యుండదు కావున నట్టివి కర్మధారయాభాసము లనిపించుకొనును ఒక్క- కర్తృకారకముతో నన్వయించు నపుడుమాత్రమే విశేషణ విశేష్య భావము కుదురుపడి కర్మధారయము సరిగ నుండును రాముఁడు రావణుని జంపె ననుచో 'రావణుని జంపిన రాముఁడు అను రీతిని గర్తతో ధాతుజవిశేషణము సరిగ నన్వయించును ఉదా -ప్రశ్న-రాముఁ డెట్టివాఁడు? ఉత్త -రావణుని జంపిన వాఁడు రాముఁడు తినిన పళ్ళెరము' అను రీతిగల చోటులఁ బైరీతిని విశేషణ విశేష్యభావము కుదురుపడదు 'రాముఁడు పళ్ళెరముం దన్నమును దినెను' అనుచో నధికరణకారకమునకుఁ బ్రాధాన్యమును వివక్షించి

‘రాముఁ డన్నమును దినిన పశ్చైరము’ అని వచించినచో తినినది పశ్చైరముకాదు గాన విశేషణ మాభాసరూపము. ఇట్టివాక్యమునకు రాముఁ డే పశ్చైరమున నన్నమును దినెనో యా పశ్చైరము అని యర్థము. కావున నిచటి విశేషణాన్వయము కేవలము వాచనికముమాత్రమే. కర్మాదికారకములతోనే కాక శేషషష్ఠితోడను నన్వయించును ఉదా-
‘తెక్కలు విటిగిన పులుగులు’ (అహో రంఁ పుట). పులుగుల యొక్క తెక్కలు విటిగెనని సహజవాక్యము

కర్తృర్థకత్వమందువలెనె కర్మార్థకతాదులందును నీకార్యములు సంభవించును. ఉదా. రామునిచే నన్నము తినఁబడిన పశ్చైరము-మొ.

౨ వివ - విశేషణములకు విభక్తి వివక్షయందుఁ దచ్చబ్దం (అద-వాఁడు-అవి-వారు-మొ ఆశబ్దరూపములు) బనుప్రయుక్తం బగు. (చూ-బాల-సమా-౯ నూ) అట్టివానియందును విశేషణ విశేష్యభావ మాభాసరూపమే. కాన నట్టి సమాసములును గర్మధార యాభాసములే. ఉదా - చేయుచున్నవాఁడు వాఁడు (ఆది-౭ ఆ-౩౬). విదితంబగుదాని సభాంతరంబులక (ఆది-౩ ఆ-౧౦).

ఉన్న-కల-నో వర్ణకములమీఁది తచ్చబ్దపు ‘వ’ కా రంబునకును, ‘అట్టి-ఇట్టి-ఎట్టి’ శబ్దములమీఁది తచ్చబ్దపు ‘వా’ శారంబునకును, వీనిమీఁది యమహ తచ్చబ్దంబు నకును, కొఱకు-పొంఁట-కింఁట-క్తోలె’ శబ్దవర్ణకత్వమందలి ఛాతుజవిశేషణములమీఁది యమహ తచ్చబ్దమునకును ‘తన’ వర్ణకవర్ణకత్వమున విశేషణములమీఁది తచ్చబ్దము నకును, లోపంబు విభాష నగును. ౨౩ (బాల-క్రియా ౧౧౭) (ప్రౌఢ-క్రియా ౧౪-౨౧-సమా-౯ నూ) (వ్యా-సం ౨౧౦ IX విష) (౨౧౦ VIII విష)

ఉన్న-కల-న-వర్ణక-తచ్చబ్ద ‘వ’ కారలోప - చేయుచున్నవాఁడు= చేయుచున్నాఁడు-చేయఁగలవాఁడు=చేయఁగలఁడు, చేసినవాఁడు=చేసినాఁడు, చేయుచున్నవాఁడను=చేయుచున్నాఁడను= ‘చేయుచున్నాను’ ఇది చాలవఱ కర్వాచీనము. నన్నయ తచ్చబ్ద వకారలోపమునే సమ్మ

(సమా-౨౩-౨౪ నూ ౧/౨౪) తచ్చబ్ధవకార వాకాబాది లోపములు-అలరుఁబోఁడి
 తింపఁడు చేయుచున్నవాఁడు-మొ. తిక్క-యజ్వాదులు తచ్చబ్ధ పాక్షిక
 లోపమును జేయుదురు. చేయుచున్నవాఁడు=చేయుచున్నాఁడు-మొ.
 ధూర్జటి మొదలుగ 'డ' కారలోపమును వారంభించినది చేయుచున్న
 వాఁడను=చేయుచున్నాఁడను=చేయుచున్నాను మొ తచ్చబ్ధ వాకార
 లోపము - అట్టివాఁడు=అట్టిఁడు అట్టివారు=అట్టిరు ఇట్టివాఁడు=ఇట్టిఁడు
 మొ అమహ తచ్చబ్ధ లోపము - అట్టిదానియందును=అట్టియందును.
 ఇట్టిదానియందును=ఇట్టియందును మొ. కొఱకు ప్రభృతులమీఁది
 యమహ తచ్చబ్ధ లోప - చూపు దానికొఱకున్=చూపుకొఱకున్ (కళా-౩
 ఆ ప్రా) పట్టుదాని పొంఁటెన్=పట్టుపొంఁటెన్ (హరి-పూ-భా-౭ ఆ-ప్రా)
 కలుగుకంఁటెను=కలుగుదానికంఁటెను (విక్ర-౭ ఆ-ప్రా) పుట్టినదానికోలెన్=
 పుట్టినకోలెన్ విశేషణములమీఁది తచ్చబ్ధలోపము - గొప్పవానితనము=
 గొప్పతనము గొప్పదానితనము=గొప్పతనము మొ.

అలరుఁ బోఁడిత్యాదు లుపమాన పూర్వపద కర్మ
 ధారయంబులు ౨౪ (ప్రాధ-సమా-౧౯) (భా-
 సమా-౨౩ నూ). (వ్యా-సం-౨౦౫ III వి ౧౨౩౮
 మొ-౧౨౪౦ పుటలు) * ఇట 'పోఁడి వరంబగుచో
 నెల్లెడలను 'ను'గాగమం బగు

౧ వివ - అలరుఁబోఁడి=(అలరువలె మనోజ్ఞురాలు) పూఁబోఁడి-
 విరిఁబోఁడి-ననఁబోఁడి- అలరువంటి యొప్పిదముగలది' అనెడి విగ్రహము

* సూరి బహువ్రీహిని స్త్రీవాచ్యంబగుచో నుపమానంబు
 మీఁది మేను నకు బోడియగు" అని సూత్రించెను ౧౦౬౭ సంవత్స
 రపు మొదటి ముద్రాణము పిదప సంస్కర్తలు- బహువ్రీహిని-స్త్రీవా
 చ్యం బగుచో నుపమానంబుమీఁది మేనునకుఁ బోఁడి యగు" అని నవరిం
 చిరి ఇట్లు సవరించినదియు సరికాదు- 'పోఁడి' శబ్దమె యుండఁగా
 'పోఁడి'అను నాదేశ మసంగతముకదా మఱియు చిగురుంబోణి మున్న
 గురూపము లీపక్షమున సిద్ధింపనేరవుగదా (ఆచ్ఛి ౪౦ నూ-చూ)
 (భా-ప)కీ-౧౩ నూ).

గల యువమాన పూర్వపద బహువ్రీహిని గ్రహించినను సరియే.
'ఘనశ్యాముఁడు-చంద్రముఖ' అనురీతిని సంస్కృతమున సుప్రసిద్ధములు.

౨ వివ -ప్రయోగ -మ చిగురుంబోడి యెఱుంగుదే (కళా
౩ ఆ) శా. ద్రోవదన్ తీయంబోడి వరింపఁగా . . . (పాంచా-౩ఆ).
వేల్పుం బువుంబోండ్లు (యయా ౧ ఆ). (ప్రౌఢ-సమా ౧౯ సూ).

సమానాధికరణంబగు నుత్తరపదంబు పరంబగుచపుడు
మూఁడు శబ్దపు తుది బిందుపూర్వక 'డు' వర్ణంబునకు
లోపంబును మీఁది హల్లునకు ద్విత్యంబును విభాష
నగు ౮౫. (బా-సమా-౧౭ సూ) (వ్యా-సం-౨౮౩
I పిష.)

మూఁడు+జగములు=ముజ్జగములు=మూఁడు జగములు. మూఁ
డు+లోకములు=ముల్లోకములు=మూఁడు లోకములు (సమా ౭౬
సూ)ముచొప్పన లుప్త డు' వర్ణంబగు మూ' శబ్దంబునకు హ్రస్వం
బు. ముల్లోకములు' మున్నగు మిశ్రసమాసములు ప్రకృతసూత్రపు
జ్ఞాపకముచే సాధువులు. శ్లో 'ద్విగో రమిశ్రతాయాం తు ప్రాయ
ఏకత్వ మివ్యతే మిశ్రతాయాం బహుత్వం స్యా' త్తను నధర్వణవచ
నముచొప్పన 'ముల్లోకములు' మున్నగునవి తెల్లన సాధువులగు మిశ్ర
ద్విగువులని గ్రహింప నగును.

౧ వివ .-మధ్యమపదలోపి ద్విగుసమాసములగు 'ముయ్యే'
డ్వాదులుదు హ్రస్వద్విత్వములు నిత్యముగ నగును (చూ- ప్రౌఢ-
సమా-౧౦ సూ) రాముఁ డలుకన్ ముయ్యేడు మాఱుల్ (ఆది-౧౮-౭౯)

౨ వివ .-మధ్యమపదలోపి కానట్టి ద్విగువున హ్రస్వద్విత్వ
ములు వై భాషికములు. మూఁ డగులు (సభా-౧ ఆ ౧౧౫-౧౨౬ప).
మూఁడు కృతులు (విరా ౧ ఆ ౬)*

* పయిరీతిని నన్నయ తిక్కనల ప్రయోగము లుండఁగా ద్విగు
మాత్రమున హ్రస్వ ద్విత్వములకు నిత్యత్వమును సూరి సూత్రించుట
పొరపాటు

(సమా-౮౬ సూ ౧-౨-౩ వివ) మిశ్రాచ్ఛిక సమాహారద్విగువులు. 293

3 వివ .-మూ డు శబ్దము సమాస పదాది నున్నపుడు మాత్రమే నైకత్వికముగా నైన హ్రస్వ ద్విత్యము లగును ఉదా -పదుమూడేడులు నీవుచుం దిరిగి రా (ఉద్యో-౩ ఆ-౩ ప)

ద్విగువున (ఆచ్ఛిక) సమాహారంబున నేకవచనం బగు ౮౬. (బా-సమా-౧౮ సూ) (వ్యా-సం-౨౮౪. ౨౮౪ I వివ)

ముచ్చిచ్చు=(మూడగుల మొత్తము) ముక్కారు=(మూడు కాలముల మొత్తము) ముప్పాతిక = (మూడు పాతికల మొత్తము) ముత్తోవ=(మూడు తోవల మొత్తము) నల్లడ=(నాలుగు కడల= దిక్కుల=మొత్తము) ఇరుగడ=(ఇరు కడల మొత్తము) ఆచ్ఛిక సమాహారము కానపుడు బహువచనమే నిల్చును -మువ్విధములు-ముల్లోకములు -నల్లడలు - ఇరుగడలు (ఆది-౮ ఆ-౨౭౦) (ఆది-౪ ఆ-౧౫). పదు మూడేడులు=(ఉద్యో-౩ ఆ-౩). ఈ తుదివి యాచ్ఛికములె యైనను -సమాహార ద్విగువులు కావు

౧ వివ -మిశ్రద్విగువునందును సమాహారమున నేకవచనమును బ్రయోగదృష్ట మగుచున్నది అది నిపాతమై సాధువగును. ఉ -ముల్లోకము దానయేలు గతి (పారి-౧ ఆ-౭౯) నల్లిక్కు తిరిగి (ఉ-హరి-౬ ఆ-౧౬౮) ముమ్ముహూర్తమునకు (జై-౭ ఆ) (ప్రోథ-సమా-౨౦)

౨ వివ -‘పంచైండు-పదుమూడు-పదునాలు’ మున్నగునవి మధ్యమ పదలోపి ద్విగువులు సమాహార ద్విగువులు కావు

3 వివ - నల్లడ-నల్లడలు-ఇరుగడ - ఇరుగడలు - ఇరువది - నలు పది-అటువది-మున్నగు స్థలములందలి గడదవాదేశములు ద్విగుసమాహారమునవిధులు కాని యవి సంధి-౧౪ చూత్రపు లక్ష్యములని భ్రమింప రాదు ‘పదునొకండు-పంచైండు-పదుమూడు - పదునాలుగు - పదు నైదు-పదునాలు-పదునేడు-పది నెనిమిది-పందొమ్మిది-ఇరువది- ముప్పది- నలువది-ఏబది-అటువది-డెబ్బది-ఎరుబది-తొంబది’ మున్నగు దిగువు

లలోని వ్యాకరణ కార్యవిశేషములును సమాసాశ్రయ విధులె యని యెఱుంగునది- (చూ-వ్యా-సం-౨౨౦-మొ ౨౨౪ విష. ౧౮౯-మొ ౧౯౬ వ. పుటలు)

స్త్రీ సమ ఘటితంబ యొకానొకండు బహువ్రీహి
చూపట్టెడు-౨౭ (బా-సమా-౬ నూ) (వ్యా-౧-౨౮౫ I విష)

ముక్కంటి=(శివుడు) వేగంటి=(ఇంద్రుడు)=వేయికన్నులు గల వాడు) చలివెలుగు=(చంద్రుడు) వేవెలుగు=(సూర్యుడు=వేయి కిరణములు గలవాడు) మోటబరి=(బరువుమోసెడి యెద్దు) (దీనికి-బ్రయోగము లభింపలేదు) ఇత్యాదులు కవి ప్రయుక్తంబులు గాఁ హ్యంబులు.

౧ వివ - పూర్వోత్తరపదంబులు రెండును నాచ్చిక ములగుటయె కాక యవి స్త్రీ సమములై యుండవలెను అచ్చిక బహువ్రీ హులు గవి ప్రయుక్తములె గాఁహ్యములు తెల్లకంటి' అని ప్రయోగింపరాదు. 'మచ్చెము+కన్ను=మచ్చెకంటి' అని ప్రయుక్త మగు చున్నది. ఇందలి పూర్వపదము నపుంసక సమము అయినను సమాస ములో నట్టి ము' వర్ణకము లోపించి మచ్చె' అను స్త్రీ సమమువంటి రూపమే నిల్చును కవి ప్రయుక్తము. కాన సాధువె. కవ+వడి=కవ్వడి= (కవ=బంటు- రెండు చేతులు- రెండుచేతులందును బాణప్రయోగపు వడి గలవాడు-అర్జునుడు) ఇందు సమా-౯౧ సూత్రము చొప్పున వ'కారము మీఁది 'అ'కారము లోపించెనని గ్రహింపవలయును

౨ వివ - కఱకగరుడు'=(అహో-౪౩౬ పుట) అను మిశ్ర బహువ్రీహి సాధువు కానేరదనియు 'గరకంఠ' శబ్దభవ మనియు ననాంధ్ర వర్ణ ర' కార యోగమున నింద్యగ్రామ్య మనియుఁ బ్రాథ వ్యాకరణ 'శ-ర'ముల యూషయము- (చూ-ప్రాథ-సంజ్ఞా-౯ నూ-శ-ర- కఱ కగరుడు). నన్నయ ప్రయుక్త మనింద్యగ్రామ్యమన్న పు డింక నహో

(సమా-౨౨-౨౨ నూ ౧/౨౨ విశ) కఱకంటా బహుక్రీహిలాని సమాసాంతములు
 బలపతి యన్నట్లు మిశ్రబహువ్రీహి నేల యంగీకరింపరాదు. ప్రోథ
 వ్యాకర్తృవద్ధతిలో రెండు దోషము లనివార్యములు గన్నట్లుచున్నవి.
 సన్నయభ్యురకుఁడు తద్భవములలో శకటరేఫమును బ్రయోగింపఁడు.
 మఱియు నాచ్చికములం దనాంధ్రవర్ణ రకారమును బ్రయోగింపఁడు.
 కావున 'కఱకంటు' అని నన్నయ ప్రయోగించి యుండుననియు 'కఱ
 కంరా' అను చోటి మహాప్రాణ 'ర'కార పారము ప్రక్షిప్తమనియుఁ
 జెప్పనగును. నన్నయయే కాక యెవ్వరును 'కఱకంరా' అను మహా
 ప్రాణ ర'కార ఘటిత ప్రాసమును బ్రయోగింపలేదు. క. ఎఱుకని
 యెఱుగక . కఱకంటా క్షమియింపుము (అర-౧ ఆ-౩౨౬) ' (చూ-
 వ్యా-సం-౬౩ I విష ౧౨౮ పుట).

సన్నయభట్టు ప్రయోగించినదానిని గ్రామ్యమనుటయు ననింద్య
 గ్రామ్యమని దాని నంగీకరించుటయు నసంగతములు నన్నయయే ప్రయో
 గించునపు డింక సద్దానికి గ్రామ్యత యెట్లు ?

బహువ్రీహి నౌపవిభక్తి కాదులవంటివి సమాసాం
 తము లగును ౨౨. (బా-సమా-౨౨ సూ) (వ్యా-
 సం-౨౨౫ II విష).

ముక్కంటి-కడలిరాచూలి-నలువ-గట్టువిలుతుఁడు-మొ.

౧ విష - ఆచ్చిక-౨౦ సూత్రమునఁ బోక-నఁబడిన 'ఇ-టి-ంటి-
 తి' ప్రభృతులు బహువ్రీహిని సమాసాంత ప్రత్యయములుగా నిల్చు
 నని తాత్పర్యము. అది శబ్దముచే 'అ-ఇ-ఉ' మున్నగు మత్స్వర్థీయ ప్రత్య
 యములును బహువ్రీహిని సమాసాంత ప్రత్యయములుగా నిల్చునని
 యెన్నవలెను. ఉదా - మూఁడు+కన్ను+ంటి=ముక్కంటి ఇట సమా-
 ౨౫ సూత్రము చొప్పున హ్రస్వద్విత్వములు వచ్చేనని యెఱుంగునది.
 కడలిరాచ+చూలు+ఇ=కడలిరాచూలి' ఇట సమా-౯౨ సూత్రము
 చొప్పున రాచ' శబ్దపు చ' కారము లోపించినది. 'నాలుగు+వాయి+అ=
 నలువ' ఇటను సమా-౯౨ సూత్రమునె యుపయోగించునది గట్టు+
 విల్లు+తి+ఉ=గట్టు విలుతుఁడు= (మేరువు ధనువుగాఁగలవాఁడు=శివుఁడు).

౨ వివ :-షష్ఠీ తత్పురుషము మూలమున బహువ్రీహ్యర్థము-
 లభించును అట్టివి బహువ్రీహీ లక్షణాలక్షితములు కావుగాన బహువ్రీ-
 హ్యభాసము లనిపించుకొనును ఉదా -పీతాంబరమువాడు=(పీతాంబ-
 రముయొక్క-+వాడు) పీతాంబరము గలవాడని యర్థము మూడు
 కన్నులవాడు=(మూడు కన్నులు గలవాడు=శివుడు) మొ

అచ్చికంబుతోడ స్త్రీ సమంబు ప్రియికంబుగా
 ద్వంద్వం బగు ౨౯ (శా-సమా-౨ సూ) (వ్యా-సం-
 ౨౨౬ I వివ)

అన్నదమ్ములు-తల్లిదండ్రులు-ఊరువల్లెలు- (చూ- సంశ్- ౧౫
 సూ గనడదవాదేశము) అలుమగలు. 'మగఁడును+బిడ్డలును', 'వల్ల-
 మును+కల్పేమును' (గుఱ్ఱముమీఁదఁ బఱచునది వల్లము) ఇత్యాదులు
 సమసింపవని యీ నియమంబున నెఱుంగునది సాధ్యములలో నాచ్చిక
 ద్వంద్వము మాత్రమే సాధువనియు నందును బూర్వపద మాచ్చిక స్త్రీ
 సమము కావలయుననియు సు త్తరపద మాచ్చికమయినం జాలుననియుఁ
 దాత్పర్యము.

౧ వివ .- ఒకానొక వో ద్వంద్వంబునం బూర్వపదంబు క్లీ బసమం
 బగు , అగుచో నా 'ము' వర్ణంబునకు లోపంబగు ఉదా -అందఁడంద
 ములు (అని-౫-౬) వెచ్చనచ్చములు-(వేంక-పంచ-౧ ఆ) (ప్రౌఢ-
 సమా-౨౯ సూ) ఒకానొకవో ద్వంద్వంబు విశ్రాంతింబును నందలి
 పూర్వపదంబు క్లీ బసమంబును గానంబయెడి ఉదా -అవసరమక్క-
 టలు. (రామా-౨ ఆ) (ప్రౌఢ-సమా-౩౩ సూ) ఇట్టివి ప్రయుక్తములు
 మాత్రము నిపాతన్యాయమున సాధువులని యెఱుంగ నగును ఇట్టివి
 ప్రాచీనమహాకావ్యములలోఁ గానరావు

౨ వివ -ఈ యాచ్చిక ద్వంద్వమును రెండువిధములుగ నున్నది
 I ఇతరేతరయోగ ద్వంద్వము II సమాహార ద్వంద్వము ఇది యేకవచ
 నాంతమే యగును (ఇది మిక్కిలి యరుదు) ఇతరేతర-తల్లిదండ్రులు-

మొ సమాహార -కూడుసీర (శాంతి-3 ఆ-౧౬ర ప) కూడుగుడ్డ-
దరిదాపు కూరగాయ-రేవగలు-తాకుదళులు మొ (చూ-ప్రాథ-
సమా-3౦ నూ) సిద్ధసమాసములవలె బ్రాహ్మ్యంగాదులందెకాక స్థలాంత
రిములందును బైరీతిని సమాహారద్వంద్వము లుండునని యెన్ననది.
(చూ-వ్యా-సం-౨౮౬ వివ ౧౨౫ర పుట)

3 వివ -సమాహార ద్వంద్వముల నితరేతరయోగద్వంద్వములు
గాను బ్రయోగింప నగును ఉదా -కూరగాయలు-కూడుగుడ్డలు మొ

౪ వివ -ఇతరేతరయోగ ద్వంద్వమున నుత్తరపద లింగమే
(నుహత్వాది) నిల్చును అది బహువచనాంతమే యగును సమా
హార ద్వంద్వ మేకవచనాంతమే యగును ఉదా -తల్లిదండ్రులు-
అన్నదమ్ములు-కూడుసీరకై

౫ వివ -ద్వంద్వఘటితి శబ్దము పౌర్యావర్యవిషయము సిద్ధ
సమాసమందువలెనే యగును ఉదా -తల్లిదండ్రులు-అన్నదమ్ములు-
మొ-

౬ వివ -సిద్ధములందువలెనే యాచ్ఛికములందును నేకశేష
వృత్తిని గ్రహింప నగును ఉదా -తల్లియు=తల్లియుఁ దల్లులు-మొ.

౭ వివ -ద్వంద్వంతమున నిల్చు పదము ద్వంద్వ ఘటిత
పదము లన్నిటితోను సిద్ధస్థలములందు వలెనే యవ్యయించును.
ఉదా -పుట్టు గుంకు గట్టు=పుట్టు గట్టును గుంకు గట్టును. (సిద్ధ-ఉద
యాస్తాచలములు) మొ-

భావ ద్వంద్వంబునం దొలి పదంబు ట' వర్ణ కాదు
లకు లోపం బగు ౯౦ (ప్రాథ-సమా-3౧ నూ).

(వ్యా-సం-౨౮౬ వి. ౧౨౪౨ పుట).

బౌగాములు=(బౌట+కామి). చెల్లుచెల్లములు=(చెల్లుట+చెల్ల
మి) వచ్చురాములు=(వచ్చుట+రామి). వినివినములు=(వినికే+వినమి)

౧ వివ - ఇందుఁ బూర్వపదము భావార్థకమును నుత్తిర
పదము వ్యతిరేక భావార్థకమును నైయుండును ద్వంద్వః కేషాం
చి దిప్టః స్యాత్ త్వార్థ శబ్దేన కుతచిత్ అను సధర్వణకారిక
యందు 'త్వార్థ శబ్దేన' అను సపపారము సంకీకరించి సమ్మీ
సమ్మక" (శాంతి-౨ ఆ-౩౫౧) అని సంస్కర్తలు ప్రక్షిప్తము
చేసిరి ఇట 'సమ్మీన్ సమ్మక' అనునది కవిప్రియుక్తమై యుండ
నోవును (చూ-అహో-౧౩౫ పు).

౨ వివ - ఋదంత ద్వంద్వ రేఖాదేశము వెనుక వివరింపఁబ
డెను (చూ - సమా - ౨౨ సూ)

నిష్కలాదులు యథాప్రియోగంబుగ గ్రాహ్యం
బులు ౯౧ (శా - సమా - ౨౦ సూ) (వ్యా - సం-
౨౦౮ I వి)

నిష్కల=(నిష్కము+కల)=(నిజమైన స్వప్నము) కవ్యడి=
(అద్భుతము). పువ్విలుకాడు=(పువ్వుల విల్లు గలవాడు).

౧ వివ - ఆచ్ఛిక సమాసములం దటుచుగ వర్ణలోపాగ
మాదేశ వికారములు నిత్య వైకల్పికంబులుగాఁ బెక్కులు గానం
బడియెడి- (ప్రౌఢ-సమా-౩౬ సూ) కొన్ని యుదాహరణలు :-
అందాఁక(అంత+దాఁక) ఇట్లు ఇందాఁక-ఎందాఁక . అచ్చ తెలుపు=
(అచ్చము+తెలుపు) ఆదోఁక=(ఆపు+తోక) ఆవలను=(ఆ+వలను) ఇట్లు
- ఈవలను ఎగుదల=(ఎగువ+తల)-ఇట్లు దిగుదల ఏటవాలు=(ఏట
ము+వాలు) కుఱుమాపు=(కుఱుచ+మాపు) గందవొడి=(గందము+
పొడి) చిమ్మనగోవి=(చిమ్మనము+గోవి) చిఱుచప్పుడు=(చిఱుత+
చప్పుడు). చనుమఱు=(చను+మఱుక) తెగుదారి=(తెగువ+దారి).
దొంతర=(దొంతి+తరంగ) నడురేయి=(నడుము+రేయి). నాన్నా
ళ్ళు=(నాలుగు+నాళ్ళు) నిడుమోము=(నిడుద+మోము). నెత్తపల
క=(నెత్తము+పలక) పసిపట్టు=(పసిమి+పట్టు). పెందుఱుము=(పెను

పు+తులుము) పెత్తనము=(పెద్ద+తనము). పొంగట్టు=(పొన్ను+గట్టు) బాపురె=(బాపు+పురె) బెబ్బలి=(పెద్ద+పులి) బొందశము=(బొంత+దశము) బోనపుట్టిక=(బోనము+పుట్టిక) మిండతపసి=(మిండ+డు+తపసి) ముంగల=(ముందు+కలను) మోసల=(మొగ+నాల) నలచెవి=(నలను+చెవి) వాతెఱ=(వాయి+తెఱపి) సగపాలు=(సగము+పాలు) సాఁజాలు=(సాము+పాలు) (రెండు+వారు)=ఇరువురు మూపురు=(మూఁడు+వారు) మూఁగురు=ముగ్గురు (నాలుగు+వారు)=నలువురు (వేయి+వారు) వేపురు=వేగురు-మొ.

— ఇది సమాస పరిచ్ఛేదము —

బా ల వ్యా క రణో ద్యో త ము

త ద్ధి త ప రి చ్ఛే ద ము

౧ వివ .— తద్ధిత -పుం-వృత్తి విశేషే. 'తద్ధితా' ఇత్యధికార విహిత ప్రత్యయేషు తేచ ద్వివిధాః -I ప్రకృత్యర్థ భిన్నార్థాః II స్వాధికా శ్చేతి-తేభ్యః ప్రయోగేభ్యో హితః" (శబ్దా-చిం) అనుకోశము చొప్పున నా యా ప్రకృత్యర్థ భిన్నార్థములను స్వార్థములను దెల్పునవి తద్ధితములని యర్థము సుబంత శబ్దములనుండి యర్థవిశేషములను బోధించుట కేర్పడినవి తద్ధితప్రత్యయములనియు ధాతువులనుండి యర్థవిశేషములను బోధించుట కేర్పడినవి కృత్తులనియు తెలుంగునది

అట్టి తద్ధితములు తెల్లన రెండువిధములు, - I అచ్చిక తద్ధితములు II సాంస్కృతిక తద్ధితములు I అచ్చికతద్ధితములు .-

‘రాముని తనము-తెల్లదనము-పెద్దటికము’ మున్నగు శబ్దములందుఁ గన్నట్లు తన-టిక’ మున్నగు భావార్థకాది ప్రత్యయము లాచ్చికములు. II సాంస్కృతికములు - రామత్వము-శ్వేతత్వము-శ్వేతియము’ మున్నగు శబ్దములందుఁ జూపట్లు- త్వ-య’ (వ్యక్) మున్నగు భావార్థకాది ప్రత్యయములు సాంస్కృతిక తద్ధితములు-

౨ వివ :-సమాస నృత్తియందువలెనే తద్ధిత నృత్తియందును దద్ధిత విగ్రహ వాక్యమునందలి ప్రాతిపదికమున కవయవములగు సుబ్విభక్తులు (వ్యా-సం-౨౬౮ I వివ) మున్నగునవి లోపింపఁగా మిగిలిన ప్రాతిపదికము పైని దద్ధిత ప్రత్యయములు నిల్చును-అట్టి తద్ధితాంతమునకు కార-౧ సూత్రము” చొప్పున ప్రాతిపదికత్వము కల్గును వానిపైని సుబ్విభక్తులు నిల్చి వాక్యాన్వయ యోగ్యతను గలిగించును. (చూ-సమా-౧ సూ-౧-౨-వివ)

— ఆచ్చిక తద్ధిత ప్రత్యయములు —

తన వర్ణకంబు త్వాత్థింబునం దగు ౧ (భా-తద్ధి ౧ సూ) (వ్యా-సం-౨౮౯ I వివ)

త్వాత్థం బనఁగా భావంబు ప్రకృతిజన్యబోధంబునం బ్రకారంబు భావంబు ఉదా - రామునితనము. సమా-౨౨ సూత్రము చొప్పున షష్ఠికి ద్వితీయ సంధి ౨౩-సూ చొప్పున ద్వుతరోపము రాముఁడనఁగా రామత్వ ధర్మముతోఁ గూడినవాఁడు రామత్వము ప్రకారము సంస్కృతమందలి ‘రామత్వ’ మనఁగాఁ దెల్లన ‘రామునితనము’ ఇట్లై-మనుమనితనము నీతెనము గొప్పవానితనము గొప్పదానితనము. గొప్పతనము (చూ-సమా-౨౩ సూ తచ్ఛబ్దలోపము).

౧ వివ -ఇది కార-౧౯ సూత్రముచే జ్ఞాపితస్థలమగుటచే నీ ‘తన’ ప్రత్యయము తత్సమములపైని సయితము నిల్చుటయు దానిచో ద్వితీయాతుల్యరూపము నిల్చుటయు మున్నగు కార్యములు సంభవించును.

ఇట విశేషం ఋత్సర్గంబునకు (సామాన్యమునకు)
విభావను శాధకం బగు. ౨. (బా-౩ద్ది-౨ సూ.)
(వ్యా-సం-౨౦౯ II విష)

ఇట=ఈ యాచ్చిక తర్ఫిత పరిచ్ఛేదమున ఇట్లనుటచేత 'చిన్న'
మున్నగువానికి భావార్థమున 'తీక' మొదలగు ప్రత్యయములు విశే
షవిధిగ సూత్రింపబడినను నామాన్య శాస్త్రసిద్ధమగు 'తన' ప్రత్య
యమును సంభవించునని యెన్నునగును ఉదా -చిన్నతీకము (తద్ది
3 సూ)=చిన్నతనము (తద్ది-౧ సూ)

చిన్నాదులకు తీకవర్ణకం బగు 3 (బా-౩ద్ది-3
సూ) (వ్యా-సం-౨౦౯ II విష)

చిన్న తీకము-కన్నె తీకము- చిన్న-కన్నె-చుట్ట(ము)-దొంగ-
పేద-మిండ-లంజె- ఇత్యాదులు చిన్నాదులు. తీకము ద్విరేఫకము-
చ. అరయఁగ . చుట్టరికము (ప్రభా-3 ఆ-శ-ర') క. ఎఱుఁ
గమి నీ పెద్దతీకము (విరా-౫ ఆ-3౫౭) 'కన్నెర్కము అను
రీతివియుఁ గలవు (పండితా-పురా-౧౧౫ వుట)

ఉత్పంబున కత్పంబు తీకము పరంబగు నపుడగు
౪ (బా-౩ద్ది-౪) (వ్యా-సం-౨౦౯ II వి)

తొ త్తతీకము-(తొత్తు=దాసి) నెడ్డతీకము -(నెడ్డు=వంచక)
పెడ్డతీకము-(పెడ్డ=నైద్య)

పేర్వాదుల కిమి వర్ణకం బగు ౫ (బా-౩ద్ది-౫)
(వ్యా-సం-౨౦౯ III విష)

పేరిమి=పేర్మి (పేరు=పెద్ద) కడిమి - (కడు=గొప్ప) "పేరు -
కడు-ముచ్చు" (దొంగ). మేలు-చెలి-పోడి=(బుప్పయిన)-వాడి=
(నిశిత)- వేడి ఇత్యాదులు పేర్వాదులు పేరు-కడు లకు 'తన'
వర్ణకము కానరాదు.

న' వర్ణకంబు గుణవచనంబులగు నల్లాదుల కగు.

౬ (బా-తద్ధి-౬ సూ) (వ్యా-సం-౨౮- IV విష)

నల్లన-తెల్లన నల్ల-తెల్ల-పచ్చ-ఎఱ్ఱ-తియ్య - కమ్మ - పుల్ల-
చప్ప-విన్న=(వివర్ణ)-తిన్న-అల్ల=(మెల్లన)-తిమ్మ-(స్వస్థ) చక్క-
చిక్క-సన్న-నున్న-మెత్తి-పిన్న=(మనోజ్ఞ) (చూ-సమా-౮౦
సూ దాని టిప్పణ వివృతులు-) చక్కంబెట్టు=(చక్కన+పెట్టు)
(ఉద్యో-౨ ఆ-౨౫౦) ఇత్యాది ప్రయోగములచేతఁ గియూ విశేష
ణత్వమున నీ న వర్ణకము బిందు వగుటయుఁ గలదు నల్లదనము-
(సంధి-33 సూ- తన పరకత్వమున నుక్కు) ఈ న' వర్ణకాంతములు
ధర్మవాచకములు ని' వర్ణకాంతములు ధర్మివాచకములు ఉదా
నల్లన=నలుపు నల్లని=నల్లనయినది

ఇక వర్ణకం బగ్గలాదుల కగు ౭ (బా-తద్ధి-౭ సూ)

(వ్యా-సం-౨౮- V)

అగ్గలిక=(ఆధిక్యము) ఒమ్మిక=(ఒప్పిదము)

మగఁటిమ్యాదులు యథాప్రయోగంబుగ గా

హ్యంబులు ౮ (బా-తద్ధి-౮ సూ) (వ్యా-సం-
౨౮- VI వి)

మగఁటిమి=(మగతనము) పేదటిమి=(దారిద్ర్యము) (పేదర్మి-
రూపం) ఒజ్జనము=(ఒజ్జతనము) కోటరము=కోడటికము=(కోడలి
తనము)=కోడంటిము = కోటిము = కోడంటికిము కోమలికము=
(సౌందర్యము) (సంసక్త)-కోమల-తద్భ-కోమలి-దీని భావార్థకము
'కోమలికము) చెలికారము=(చెలిమి=స్నేహము) నయగారము=
(గకారాదేశము)=(మృదుత్వము) తెలుపు=(తెల్లన-భావశ్యము)
ఎఱుపు=(ఎఱ్ఱన) పసుపు=(పచ్చన) నలుపు=(నల్లన) ఈ తెలుపు
మున్నగువానికి తెల్లనిది మున్నగు రీతిని ధర్మి పరముగాను వర్ణ
ము గలదని శ-ర మున నున్నది

నాయఁకరము (నాయఁక శబ్ద భావార్థకము) ఒంటి (ఒండు శబ్ద భావార్థకము)

టికాదులు రానపు డ్లెయెడల భావార్థమున తన' వర్ణకం బగు ఉదా.-చిన్నటికము=చిన్నతనము-మొ

అరమరాదులకు స్వార్థంబునం దిక వర్ణకం బగు.

(బా-తద్ధి-౯) (వ్యా-సం-౨౯౦-౨౯౦ I విష)

అరమరిక=(సందేహము=భేదము)-ఆమిక=(మదము) అరమర ఆము-అల్లిచిల్లి=(పెనఁచువ) - గండి=(రంధ్రము) - నడవడి-నాడు=(దేశము)-నివ్వాలి-పొత్తి=(మెత్తని వస్త్రము) మాన=(ఒక కొల పాత్రము)-మెలి=(పెన) వాలు=(పొడుగు) ఇత్యాదులు-

ఉక' వర్ణకంబు చిటుతాదులకు స్వార్థంబునం

దగు ౧౦ (బా-తద్ధి-౧౦) (వ్యా-సం-౨౯౦ II వి).

చిటుతుక=రాతుక చిటుత-నాతి-నెలఁత-మెలఁత- మెలుఁత' అనఁదగును క లోకము సేరుటయు సమ్మెలుఁత యెలుఁ గెసఁగన్. (ఆను-3 ఆ-౨౨౧) పడఁతి-మడఁతి-పొలఁతి-వెలఁది (నాతి శబ్ద ము మొదలుగ నింతవఱకు స్త్రీవాచకమున నిష్ఠ-ఎమ్మ' ఇత్యాదులు చిటుతాదులు అంతటను నవదాదిచ్చరసంధి (సంధి ౧౨నూ.) (స్వార్థమందును కా-కత్తియ లగు-చూ-తద్ధి-౧౯ నూ) ఈ' ప్రత్యయము నగు (చూ-తద్ధి-౨౨ నూ)

వేటునకు 'అడ వర్ణకము- వెల్లకు అడి' వర్ణకమును స్వార్థమునం దగు. ౧౧. (ప్రోథ-తద్ధి-౬౨ నూ) ఉదా - వేటడ ము-వెల్లడి.

తెలివి-విరివి-వినికి-లేమి - రాపు' లకు స్వార్థమునందు 'ఇడి' వర్ణకంబగు ౧౨ (ప్రోథ-తద్ధి-౮). తెలివిడి-విరివిడి-వినికిడి-లేమిడి-రాపిడి.

ఇత' వర్ణకంబు ఇంపు-బిగి-పోరు'లకు స్వార్థమునం దగు-
గతి (ప్ర)-తద్ధి- (ఇంపితము-బిగితము-పోరితము

ఇద వర్ణకంబు ఒప్పు-తప్పు-పెల్లులకు స్వార్థమునం దగు.
బెట్టు కొివులకు మతుబర్థంబునను నగు గతి (ప్ర)-గతి తద్ధి).

ఒప్పిదము-తిప్పిదము-పెల్లిదము-బెట్టిదము-కొివిదము

చలికి మిరి వర్ణకంబును వాపునకు ఇరి' వర్ణకంబును స్వా-
ర్థమున నగు గతి (ప్ర)-గతి తద్ధి) చలిమిరి-వాపిరి

నుడి-కొల'లకు కార-కారలు స్వార్థమున నగు గతి
(ప్ర)-తద్ధి-గతి నూ) నుడికారము-కొలకారము

కా-కత్తియ' వర్ణకంబులు పుంస్త్య స్త్రీత్వంబుల
మతు బర్థంబునం దాటాదుల కగు గతి (బా-తద్ధి-
గతి) (వ్యా-సం-౨౯౧ I విష)

కా-కత్తియ'ల క కారంబునకు గ కారంబు
కొండొకచోఁ గానంబడియెడి గా (బా-తద్ధి-గతి
నూ) (వ్యా-సం-౨౯౧ I విష)

'కా-క' ప్రత్యయంతములకుఁ బుంలింగ సమత్వముచేతనే
దు జ్జగు డేదా -ఆటకాఁడు-బేరగాఁడు-మొ అందగాఁడు-కొండె-
గాఁడు- (మా-అచ్చి)-ర నూ దీని టిప్పణము)

'ఆట-అడపము=(ఎక్క-లాకుల తిత్తి) అడప-(అడపకాఁడు-
'తద్ధి-33 నూ' ఈ పట్టున అడపకాఁడు అనునది స్వార్థిక మను
కొనవలయును, ఏ మ్మె = (విలాసము) ఒయారము = (విలాసము)
(దీనిపైని దీని రూపాంతరములపైని కా-కత్తియ'లు నిల్చిన శబ్ద
ములు- శ-ర మున్నగు కోశములందు లేవు) కటారి=(కత్తి) కొల్ల

[39] (ఆచ్చిక తదిత ౧౮-సూ ౧ మొ ౪-వివ) మత్స్వర్థీయములు 305

చేలిమి-చేరువ=(సేన-సమూహము). చొరవ=(ప్ర)వేశము జట్టి=(భేరము నిచ్చు) జాజర=(కపటము). జూదము-తిండి-తేర=(సంబంధము లేమి). దొడ్డు-కొల్ల-నీటు-నేస్తము-(ములోపము-నేస్తకాడు-మొ) - భేరము- (భేర కాడు) వగ-విలు-వెచ్చము - (వెచ్చకాడు) - సొగసు - ఇత్వాదు లాటాదులు ఆది శబ్దముచే 'కొండెము-అందము' మున్నగునవి గావ్యా ములు.

౧ వివ - మతుబర్థకము లనగా న స్త్యర్థకములు= కలుగు' అను నర్థము గలవి కాడు కాడు ర్భనే దీడు' అను నధర్వణనచసము చొప్పున గ' త్వము లేదనజాలము గాని యట్టి గ కారమునకుఁ జా'నాదిగత ప్రయోగము దొరక లేదు

౨ వివ - కార-కర్త్రీ' శబ్దములతో వీనికి సంబంధము గల దనుటకన్న 'కల' అను నాచ్చిక శబ్దముతో (కలవాడు=కలాడు= కాడు) వీనికి విదూరసంబంధము గలదనుట లెన్న ఎవతె-ఒకతె- ఎవతి-ఒకతి' మున్నగువానియందు వలెనె కత్తియ' శబ్దమునందును (కలస్త్రీ=కత్తియ) తి' అను స్త్రీ ప్రత్యయస్థితి సంగీకరింప నగును 'ఇయ' కు ఎ' అను నాదేశము (ఆచ్చి-౨౩ సూ) వచ్చునుగాన కత్తి య' శబ్దమునుండి 'కత్తె' అనునది యేర్పడనగును (ఒక కె=ఒకతి)

౩ వివ - ఆటకాడు-ఆటకత్తియ అనువానిఁ బర్యాయము లుగా 'ఆటవాడు-ఆటది' అను నాభాస బహువ్రీహి రూపములును (సమా-౧౮ సూ ౨ వివ) గన్పట్టుచున్నవి. ఇట్లే 'పూనికవాడు' అను శబ్దమునుండి యేర్పడిన పూనికాడు' శబ్దమును నన్నిచోడ కవి ప్రయోగించెను పూనికాడవై (నన్ని-కు-ర ఆ-ర ౧౮ ప).

౪ వివ -గీ- అన్న మీ తండ్రి కోపగాఁ డానొ కావొ (కాశీ ౪ ఆ-౯౦) మున్నగు ప్రయోగములనుబట్టి యీ 'కా-కత్తియ' వర్ణ కము లదుడుగా సంస్కృత శబ్దములమీఁద నిల్పుటయుఁ గలదని కొం దటి యాశయము. ఇట్టి యెడల కోపకుండు' అనునది కవిప్రయుక్తపార

306 (ఆచార్య తదిత. ౪౫/౧౮. ౧౯-౨౦ సూ) మత్స్యరీయములు

మనుట యుక్తము. ఇట్లే 'అభిమానకత్తే' (బసవ) మున్నగుచోట్ల 'అభిమానకర్త' అనునది కవిప్రియుక్తపాఠ మనుట యుక్తము. (చూ-వ్యా-సం-౨౯౧-౨౯౧ I విష. ౧౨౪-౧౨౪౯ పుట)

౫ వివ. - భూమనిద్రా ప్రశంసాను నిత్యయోగేతిశాయనే సంసర్గైస్తి వివక్షాయాం భవంతి మతుబాదయః, అను చొప్పున సంసృతమందు వలెనే తెల్లునందును నీ మతుబద్ధకములకు భూమనిద్రా ద్యర్థ విశేషములను గ్రహింపఁ నగును తిండికాఁడు' మున్నగుచోట్ల నెల్లరును తిండికాండ్రే' యగుటచేతఁ గొన్ని యుచిత స్థలములందు 'అధికమైన తిండిగలవాఁడను' భూమార్థమును గ్రహింపనగును. ఇట్లే- 'జూదగాఁడు' మున్నగుచోట్ల 'నిందా'ర్థమును గ్రహింపనగును. ఇట్లే తక్కిన యర్థములను నాయా సందర్భములందు గ్రహింపనగును.

'కా-కత్తియ'లు కొండొకవానికి స్వార్థంబునం జూపటెడు. ౧౯ (బా-తది-౧౩ సూ) (వ్యా-సం-౨౯౧ II విష).

చెలికాఁడు-చెలికత్తియ-పొగ్గడికాఁడు-పొగ్గడికత్తియ-(పొగ్గడికాఁడు=అంతఃపురపు కావలి)

కా' వర్ణకంబు తిర్యక్కులకుం గానంబడియెడి. ౨౦. (బా-తది-౧౪ సూ) (వ్యా-సం-౨౯౧ II వి)

ఇబ్బందిగాఁడు=(సంకరజాతి మృగము అడవిపండ్లికిని నూరఁబండ్లికిని బుట్టిన పంది) ఒంటిగాఁడు=(అసహాయ శూరత్వముగల మృగము). కొమ్ముకాఁడు=(అడవిపంది) పరికాఁడు = (ఏనుగుల యూధపు పతి) ఇత్యాదులు మృగవిశేష వాచకంబులు

అటమటాదులకు మతొబద్ధంబునందు 'ఈ' వర్ణకంబు పుం స్త్వంబునం దగు ౨౧ (బా-తది-౧౫ సూ) (వ్యా-సం-౨౯౧ III విష).

'ఈ' ప్రత్యయాంతంబునకుం బుంలింగ సమత్వముచేతనే 'డు'జ్జగు. (చూ-ఆచార్య-౪ సూ. దీని టిప్పణియు). అటమటీడు=(మాయావి)-

కమ్మత్రేడు=(కృష్ణికుడు)-అటమటము-కమ్మతము-కన్నడము-కొండెము-
 బాసనము=(నంట)బూటకము=(మాయ)-మందడి=(అశ్వశాల)-మన్నె
 ము=(సన్మానపూర్వకముగా నిచ్చిన భూభాగము)-(మన్నెడు=భూపతి).
 సుంకము=(పన్ను)-ఉక్కి-వంబునకు వ'లోవంబు-(ఉక్కిడు)=(మూర్ఖుడు)
 ఇత్యాదులు వీనికెల్ల ము'వర్ణక లోపము నెన్నునది-వీనికి మత్స్య
 రీయేతర ప్రత్యయములు చగు-అటమటకాడు-అటమటకత్తియ-కొండె
 గాడు-కొండియ-సుంకరి-మొ

ఈ ప్రత్యయంబు గొన్నింటికి స్వార్థమునం దగు

౨౨ (బా-తద్ధి-౧౬ సూ) (వ్యా-సం-౨౯౧ III వి)

మొక్క-లీడు-(ముష్కరుడు)-కల్లరీడు=(అసత్యవాది) కల్ల శబ్ద
 మతుబర్ధ రూపము కల్లరి

అరి' వర్ణకంబు మతుబర్ధంబున జాలాదుల కగు ౨౩.

(బా-తద్ధి-౧౭) (వ్యా-సం-౨౯౧ IV వి)

అరి ప్రత్యయాంతములు స్త్రీ సమములు గానఁ బ్రయోగాను

సారముగ మహాన్మహాతివాచకత్వము వీనికిఁ గలదు జాలరి-ఒటవరి=
 (చక్క-దనముగల)-జాల=(నల)-ఒటపు=(చక్క-దనము)-కల్ల-చదువు-
 జూదము-(ములోప)-టకు-తగవు-ఁదరువు-తెంపు-తెరువు-నేరువు-మత
 కము=(మాయ)-వెరవు=(ఉపాయము)-వేట-సిగ్గు-సుంకము-(ములోప)
 బొంకు-పూజ=(పూజ)-పూజారి=పూజరి సొన్నము=(ములోపము).
 సొన్నరి-సొన్నారి=(అగసాలె) ఇత్యాదులు జూదరికత్తె=జూదకత్తె-
 జూబగాడు-జూబకత్తె-సిగ్గరికత్తె-ఇత్యాది ప్రయోగములును గలవు.

ఇ' వర్ణకం బోయారాదులకు మతుబర్ధంబునం దగు

౨౪ (బా-తద్ధి-౧౮) (వ్యా-సం-౨౯౧ V వి)

ఒయారి-(విలాసి)-అక్కసి=(సంతాపముగల)-ఒయారము=
 (విలాసము)=ఒయారము=ఒయ్యారము-(ములోప)-కడలు=(తరంగము)
 (కడలి=సముద్రము). చాగము=(త్యాగము)-జోగము=(యోగము)-

(జోగి = యోగి)-తమకము = (త్వర)-తుటారము = (దిట్టతనము)-బండా
రము = (బాక-సము)-బిత్తరము = (శృంగారచేష్ట)-బిటారము = (విలాసవిశే
షము)-బేహారము = (న్యవహారము) = బేహారము-మచ్చరము-సిటారము =
(నిక్కు)-విన్నానము = (విజ్ఞానము)-నెక్క-సము = (దుస్సహత్విము) ఇత్యా
దులు ఆది శబ్దముచే జన్యని = (యువతి) మొ

౧ వివ -సూ-రా-నిఘంటుకర్తలు కై వారి' శబ్దము 'ఇ' ప్రత్య
యాంతముగా నుదాహరించుట సరికాదు- అది సంస్కృత 'కై వార'
శబ్దపు అస్పృశక మగు 'ఇక' ప్రత్యయాంతము. (చూ-వ్యా-సం-౨౯౧
V విష) (౧౨౯౭-౧౨౯౮-౧౨౯౯ పుటలు) కై వార దుర్భాష
ణంబులకున్' (నైష ౭ ఆ ౮౯) (కై వార = స్తుతి)

వగాదులకు బహువచనాంతంబులకు స్త్రీ వాచ్యం

బగునపుడు మత్స్వరమునందు ఆడి' వర్ణకంబగు. ౨౫

(బా-తద్గి-౨౨ సూ) (వ్యా-సం-౨౯౧ VII విష)

వగలాడి వగ-చిన్నె-కులుకు-(శృంగారముగా కుదలు) వన్నె-
ఎమ్మె-(విలాసవిశేషము) * ఇత్యాదులు వగాదులు

కులవాచకములు మహద్వాచకములునగు బోయ'

ప్రభృతిశబ్దములపైని 'వాని స్త్రీ' అను వక్తమున త'

ప్రత్యయ మగును-౨౩- (బా-తద్గి-౧౯ సూ) (వ్యా-
సం-౨౯౧ VI విష)

* ఆడి' ప్రత్యయాంతములు ప్రాచీన మహాకావ్యములలో
గానరావు ఇవి వగలాడు' మున్నగువాని సమాసన్యాయమున సర్వా
చినముగా నేర్పడిన 'మహతి' వాచకరూపములని ఊహించును వగల
వాడు=వగలాడు (ఆభాసబహువ్రీహ సమా-౨౮ సూ-౨ వివ)
ఇట్టివి తచ్చబ్ద వ కారలోపమున సిద్ధించును (చూ-సమా ౮౩ సూ)
గాన వీనికై మత్స్వరీయమగు ఆ' ప్రత్యయమును విధించి దానిని
మగాదిగణములో (ఆచిచ్ఛ-౪ సూ) జేర్చుపద్ధతి సరికాదు (బా-తద్గి-
౨౩ సూ)

బోయత = (బోయవాని స్త్రీ) చాకిత = (చాకిలివాని స్త్రీ).
 పాఱుత = (బ్రాహ్మణుని స్త్రీ). గొల్లత-ప్రేత = (గొల్లవాని స్త్రీ).
 వానెత = (వైశ్యుని స్త్రీ) †

త వర్ణకంబు పరంబగుచో నొకానొకచోట నె
 త్వంబు చూపబ్రైదు ౨౭ (బా-తద్ధి-౨౦ నూ)
 (వ్యా-సం-౨౯-౧-VI విష)

మాలెత = (మాలవాని స్త్రీ) చెంచెత = (చంచువాని స్త్రీ). చం
 చెతలం బింఛపత్ర చేలాంచితలన్ అను పారమం దంత్యాచుప్రాసభంగము
 లేదు (భాగ-౧౦ స్కం-పూ) (ప్రౌఢ-తద్ధి-౪ నూ) గాన దాసరిపాటల
 నాధారముగాఁ (చంచీత) గొని చంచిత అను ఇ' త్వఘటితరూప
 మును నాధించుట ప్రౌఢవ్యాకర్తకు సరికాదు

గుబ్బెత-మట్టుత-మిండత' లస్త్యర్థకములె ౨౮.
 (బా-తద్ధి-౨౧ నూ) (వ్యా-సం-౨౯-౧ VI విష)

గుబ్బెత = (ప్రశంసార్హములగు కుచములు గలది) (ఇచటి మతుబర్థ
 ము ప్రశంసాపరము)-ముట్టుత = (రజస్వల) (ముట్టు = తాఁకుడు-రజస్సు
 తాఁకుడు గలది) మిండత = (మిండలుగల స్త్రీ) *

† బాలవ్యాకర్త తవర్ణకంబు కుల' వాచకంబునకు స్త్రీ వాచ్యం
 బగునపుడు మతుబర్థంబునందగు (బా-తద్ధి ౧౯ నూ) అని సూత్రించెను-
 కాని 'చాకి-బోయ ప్రభృతులు కేవల కులవాచకములు కావు.
 కం కొట్టెన్ . మదావివేకిన్ చాకిన్ (భాగ - ౧౦ - స్కం - పూ -
 ౧౨౬౦) (సూ-రా-ని) చాకి' అనఁగా నిట రిజకుఁడు. అట్లే బోయ-
 కిరాతుఁడు కొండఱుబోయలు (ఉద్యో-౨౮-౩-౪).

* సూరి యువతి విటీ రజస్వలలు గుబ్బెత మిండత ముట్టుతలు
 నాఁబడుదురు" అని సూత్రించెను (బా-తద్ధి-౨౧ నూ) యువతి గుబ్బెత
 కావచ్చును గాని కరినకుచ' కాకపోవచ్చును ఇట్లే తక్కినయెడలను
 నస్త్యర్థకత్వ మంగీకరించుట లెస్స

ముక్కు లోనగువానికిం దదభావద్యోతకంబయి
మతుబర్థంబునందు ఇండి' వర్ణకంబగు ౨. (బా-
తద్ది-౨౦ నూ) (వ్యా-సం-౨౦ VIII విష.)

ముక్కిండి=(ముక్కులేనివాడు)-ముక్కు- వాలు-(తోడి బాల
శబ్దభవము)-సిగ్గు-ఇత్యాదులు ప్రయోగంబుల నెఱుంగునది ఆదిశబ్ద
ముచే వెరివిండి=(ఉపాయములేనివాడు) కట్టిండి=(కూరుడు=కట్టలేని
వాడు) పేటిండి=(పేకములేనివాడు) పేటిండి అను రూపాంతరము
ముద్రణములలోఁ గలదుగాని ఏఱు' శబ్దములేదు పరువిండి=(పరువు
గౌరవములేనివాడు) మున్నగువానిని గ్రహించునది

మానార్థంబున కేకత్వంబునందు ఎడు' వర్ణకం బగు
౩౦ (బా-తద్ది-౨౦ నూ) (వ్యా-సం-౨౦-౨ I వి).

తూమెడు=తూమెండు ముం తెడు=ముం తెండు. ఎత్తెడు=
(రెండు వీసెలు) వీసెడు-జీనెడు-మూరెడు-కుండెడు గంపెడు-
(అంతటను నపదాది నిత్యసంధి-సంధి ౧౧నూ). ఏకత్వమునం దనుటచేత-
నాలుగు గంపల పెనలు అనుచో ఎడు' ప్రత్యయము రానేరదు
బారెడు త్రాడు=బారత్రాడు' మున్నగు కొన్ని చోట్ల నిది విభాషగ
నగును.

౧ వివ - విభాగమందలి పరిమాణార్థమునఁ గొన్నిట ఏసి' వర్ణ
క మగును ఉదా - నాలుగేసి-గంపెడేసి-అంతలేసి దొరలు-ఇంతలేసి
అంతలు సేసి గోరంతలు-గోరంత-కొండంత-కొండంతలు అంత-ఇంత
ఇత్యాదులు తద్ధితప్రత్యయములు గావు అవి ప్రత్యేక శబ్దములె.

౨ వివ - ఎడు' ప్రత్యయాలిము లోపవిభక్తికవర్ణములతో
వ్యస్తముగా వాడఁబడును బారెంటన్-మూరెంటన్ (బసవ ౪ ఆ
౦౫౭) అడుగెంటనె (పాండు ౧ ఆ ౧౧౪) పదాది హృస్వముమీఁద
పలెనె యిందును నిండునున్న మాత్రమే (చూ-సంధి-౨౨ నూ)
బారెంటన్-మూరెంటన్' అని యుండరాదు (చూ-ఆచ్చిక-౭౫ నూ)

ఎడు వర్ణకంబు పరంబగునపుడు లి' వర్ణంబు
లోపించును. 30. (బా-తద్ధి-22 నూ (వ్యా-సం-
2-1 I విష)

కమికెడు = (కమికీలి = వంశబడిన వేళ్ళుగల పుడిసిలి) కొడి
దెడు = (కొడిదిలి = బొట్టవేలు గాశ తక్కిన నాల్గు వేళ్ళును వంపగా
నేర్పడు చేర) దోసెడు = (దోసిలి = అంజలి). పిడి కెడు (పిడిసిలి) సం
దెడు (సందిలి) = దోయిలి = (వ్యామము) (ఇంచుక-చరిచి-బా-మళ్ళ
స్థలము) అవశాది స్వర సంతి సంతి 10 నూ)

పరిమాణార్థంబున 'బంటి-కొలది' లగు 3-1
(బా-తద్ధి-22 నూ) (వ్యా-సం-2-1-3-1 I విష).

మోకాలిబంటి - మోకాలికొలది తొమ్మిది - తొమ్మి
కొలది

1 వివ - సంస్కృతమందు 'మయ-మాత్ర' శబ్దములవలెనె
యీ బంటి-కొలది' శబ్దములును బ్రత్యేక ప్రయోగార్థములు నగును
కావుననే యివి ప్రత్యయపూర్వకముగను వ్యవస్థితపూర్వకముగను
గన్పట్టును తత్సమ శబ్దములమీద నయితము నిల్చును ఉదా - ముక్తున
బంటి మోకాలిబంటి-మోకాలికొలది తత్స - కంటిబంటి సంకల్ప-
తనమయము మొ +

2 వివ - కొలది అను దానిని బ్రత్యేక శబ్దముగానె కోశకా
కులు చూపెదరు ప్రత్యయముగాఁ జూపరు. కొలది-దే వి. పరిమితి-
విణ-శక్యము . కొలది మిగిలి నాకు భరియింపఁ గొలది గాక (హరి-
పూ-భా-2 ఆ) (శ-ర).

౧ నూరి దహ్నార్థంబున బంటి కొలదులగు (బా-తద్ధి-22)
అని నూత్రించును కాని సంస్కృతమున 'దహ్న' ప్రత్యయ మూర్ధ్వ
పరిమాణనాది ఉదా - ఊరు దహ్నము - ఈతబంటి' అనుచో ననా
మానము 'చేతికొలది' (పెద్దన యుత్పలమాలిక)

312(ఆచ్చిక సంస్కృత తదిత ౧/3౨ సంస్కృ ౧ సూ)అపత్యార్థకములు

అర్థ విశేషంబుల వర్ణకాంతరములును మహాత్మయో
గంబుల నెఱుంగునది. 33. (బా-తది-౨౮ సూ) (వ్యా-
సం-౨౯౫ 1 విష)

మంటమారి=(జ్వలనశీలుఁడు-కోపశీలుఁడు) తిండిపోతు - తాచ్చీ
ల్యంబున మారి పోతు' వర్ణకంబులు. అడప (తాంబూల కరండవాహి).
మతుబర్థంబునందు 'అ' ప్రత్యయము (అడపము+అ=అడప=(నక్క-
లాకుల తిత్తిని బట్టికొనువాఁడు. అట్టి యాఁడుదియు అడపకాఁడు-
అడపక త్రియ' అనియుఁ జెప్పనగును) పెండ్రము=(ఊడ)-పెండ్లి శబ్దంబు
నకు మతుబర్థంబునందు 'అము' ప్రత్యయము. చెడుగఁడు=(క్రూరుఁడు)
నుడుకఁడు = (దుష్టుఁడు) నిడువఁడు = (పొడుగై నది=పాము = దీర్ఘ
పృష్ఠము). వీనియందు మతుబర్థంబున 'అ' ప్రత్యయము. ఇత్యాదు
లూహ్యంబులు

౧ వివ - సంఖ్యకుఁ బూరణార్థమున 'అవ' ప్రత్యయ మగును ' (ఆచ్చిక-౬౨ సూ) మున్నగునవియు నిందుఁ జేరఁదగినవె.

— ఇది యాచ్చిక తదిత పరిచ్ఛేదము —

బా ల వ్యా క రణో ద్యో త ము

సంస్కృత తదితములు - అపత్యార్థకములు

అదంతములకును, బాహ్యదులకును స్థి - (స్త్రీ) ప్రత్య
యాంతములకును అత్తి' పృథ్వుతులకును స్థేయ -
గర్గాదులకు స్థ్య - నడాదులకు స్థాయన - పితృష్వసాదు
లకు 'ణీయ' - రేవత్యాదులకు స్థిక - శివాదులకును
ఙక్కినవానికిని స్థ - అను ప్రత్యయము అపత్యార్థమున
నగును ౧ (ముగ్ధ-౪౧౫ సూ).

తద్ధితములకు 'త' అనునది ముగ్ధబోధవ్యాకరణ సంజ్ఞ. వయ
ప్రత్యయములలోని 'వ' కారము 'స్త్రీత్వమున' 'ఈ' ప్రత్యయము
వచ్చునని తెల్పు నిద్యర్థము. (చూ-తత్వ-౧౦౦ నూ) ఉదా -
(శైవీ)=శైవి=(శివాపత్యము. స్త్రీ.) 'ణ' కారము ప్రకృత్యాద్యచ్చు
నకు వృద్ధి యగునని తెల్పు నిద్యర్థము. (సం-తద్ధి-౨ నూ వృద్ధి.)
ఉదా :- (శివ స్యాపత్యం పుమాన్=శివ+ష్ట=శైవః)=శైవుఁడు

౧ వివ - ("న పతతి వంశో యేన జాతేనేతి, తదపత్యమ్") =
ఎవని పుట్టుక చేత వంశము పడిపోదో యట్టి దపత్యమని యర్థము. పుత్ర)
పౌత్ర) ప్రపౌత్ర)దులని భావము ఇట్లై కన్యావిషయమును నెన్నునది.
'రాఘవ' శబ్దము రముని ప్రపౌత్ర)లగు రామలక్ష్మణుల విషయమున
రమువంశములో వాడబడెను 'రాఘవా వపి నినాయ' (ముగ్ధ-
దుర్గాదాస వ్యాఖ్య) ఇట్లై యవత్య ప్రత్యయ మొక్కటే పౌత్ర)దు-
లను దెల్పును గాన నవత్య ప్రత్యయాంతముపైని మరల నవత్య ప్రత్య
యమును నిల్పరాదు కాని 'గర్గ-నడాదుల' పల్ల నట్లుగాదు వాని
పైని గోత్రపత్య ప్రత్యయము నిల్చిన పైని యువాపత్య ప్రత్యయము
నిల్చుట గలదు. ఉదా :- (గర్గ స్యానస్త రాపత్యమ్=గోత్రపత్యమ్=
గార్గ్యః)=గర్గని గోత్రపత్యము=గార్గ్యఁడు గార్గ్యని యువా పత్య
ము=గార్గ్యా యణుఁడు. (గార్గ్య స్యాపత్యం యువా = గార్గ్యా యణః.
ఏవం వాత్సాయనః) 'దక్ష స్యానస్త రాపత్యం=దాక్షిః తస్యా
పత్యం యువా=దాక్షాయణః)=దక్షుని గోత్రపత్యము=దాక్షి-
వాని యువాపత్యము=దాక్షాయణుఁడు అనురీతిని గర్గాది భిన్న
స్థితిమునందును రెండవ ప్రత్యయ మగుటయుఁ గలదు కన్యాపత్య
మున నిట్లు గాదు ఉదా -దక్షుని యవత్యము స్త్రీ=దాక్షాయణి=
(దక్ష స్యాపత్యం స్త్రీ దాక్షాయణి)

౨ వివ - పాణినీయాదులలో నెల్లడలను గోత్రపత్యార్థక
ములు యువాపత్యార్థకములు నను భేదములతో నీవిషయమున

314. (సంస్కృత తద్ధి ౨-నూ ౨/3 వి 3 నూ) ఆద్యచ్ఛబ్దము

మిక్కిలి విపులముగా వివరింపబడెను. కాని పై 'రమువంశాది మహాకావ్యములలోని ప్రయోగములం దట్టి భేదము గన్పట్టలేదు. కాన వోపదేవుఁ డట్టి భేదముల నుపేక్షించెను.

పయిరితినె 'తైకాయని' 'తికాదిభ్యః ఖి ఇ' (సి.కౌ ౧౧౭౦ నూ) 'అలాయని' (ఆది-౭-ఆ-౨౫౭ వ) 'గాంాయని' (భీష్మ-) మున్నగునవి 'ష్టాయన' ప్రత్యయముపైని స్తి' ప్రత్యయము నిలుచుటచేత నేర్పడినవని గ్రహింపవలెను.

3 వివ - ప్రసంగవశమున నిట గోత్రవివరణము చేయబడు చున్నది. పాత్రాది స్తోత్ర మేకస్త్యః (త్య=ప్రత్యయ) . పంశ్యే జీవ త్యప్రత్య-త స్య పాత్ర ప్రభృతే ర్యువా జీవతి భ్రాతరి జ్యేష్ఠే కనీయాంస్తు స ఉచ్యతే. వృద్ధతరేన వాన్యస్మిన్ సపిణ్డే సతిజీవతి పూజ్యే వృద్ధం యువా వా స్యా త్కుత్సాయాం వా ౭యువాయు వా' (ముగ్ధ-౪౧౫ నూ-(శ్రీ)రామతర్క-వ్యాఖ్య. 3౬౨పుట. 3౭౫పుట.)

ణి త్తగు తద్ధితము పరమగునపుడు శబ్దాద్యచ్ఛనకు వృద్ధి యగును. (చూ-సమా-3౦ నూ-వృద్ధి). సుభగా దులయెడ వాని యవయములు రెండిటి యాద్యచ్ఛల కును-వృద్ధి యగును సుపంచాలాదులయెడల వాని యుత్తరావయవము నాద్యచ్ఛనకు మాత్రము వృద్ధి యగును. ౨ (ముగ్ధ ౪౧౩-నూ) (సి-కౌ-౧౦౭౫నూ.)

(సి-కౌ-సుభగాదులు ౧౧3౩-౧౧౩౪ నూ. సుపంచాలాదులు ౧౧౩౬ మొ ౧౪౦౦-వ-నూ)

తద్ధితములగు నచ్చులును యకారమును బరము లగునపుడు పూర్వస్థములగు అ-ఇ' అను నక్షరము లు లోపించును. 3. (ముగ్ధ ౨౫౦ నూ) (సి-కౌ-3౧౧ నూ).

ఉదా - శివుని యవత్యము=శైవుఁడు. (శివ స్వావత్యం శైవః)

(శివ+ష్ట=శైవ్+అ=శైవ.)

తద్ధితములగు నచ్చులును యకారమును బరము
 లగునపుడు పదాంత నకారము లోపించును. పదాంత
 మందుండు ఉ'కారము 'ఓ'కార మగును. కొన్ని
 యెడల వట్టి నకారము లోపింపదు. అట్టి ఉ'కారము
 లోపించును. ర (ముగ్ధ-౩౩౭ సూ) (సి-కా-౬౭౯-
 ౮౪౭ సూ) (నలోపాభావము - ముగ్ధ-౪౨౪ సూ.
 ఉ'కారలోపము. ముగ్ధ-౪౨౦ సూ) (సి-కా-నలో
 పాభావము ౧౧౫౯ సూ ౧౨౪౫ సూ. ఉ'కార
 లోపము ౧౧౪౨ సూ)

ఓ-ఔ అనువానికి బరమగు తద్ధితసంబంధి
 'య'కారము స్వరతుల్యమగును. ౫ (ముగ్ధ-౪౨౩
 సూ) (సి-కా-౬౩-౬౪ సూ)

ఉదా - బ్రభువు నవత్వము = బ్రభవ్యుడు = (బ్రభు+బ్రభో =
 బ్రభవ్+(ప్ర్య)=య = బ్రభవ్యః) స్తుతింపఁదగినవాడు = స్తవ్యుడు =
 (స్తు-స్తో-స్తవ్+య)

బాహ్యద్యదంత 'స్తి' :- బాహువను ఋషి (తత్త్వ-౨౨౦ పుట)
 యవత్వము = బాహవి = (బాహో రవత్వం బాహవిః = బాహు+స్తి =
 బాహో+ఇ = బాహవ్+ఇ-) (సం-త-ర సూ సమా-౩౨ సూ) (సి-
 కా-౧౦౯-౬ సూ). అగ్నిశర్మ యవత్వము = అగ్నిశర్మః = (అగ్నిశర్మణో
 ౭వత్వమ్ = అగ్నిశర్మః అగ్నిశర్మన్+స్తి = అగ్నిశర్మన్+ఇ సం-త-
 ౨-౩-ర-సూ)

బాహ్యది :- బాహుశుమిత్రా-అగ్నిశర్మన్-లోమన్ (ఉడు
 లోమన్ మొ) యుధిష్ఠిర-అర్జున-నామ్భ- కృష్ణ- గద- ప్రద్యుమ్న-
 రామ-సత్యకా- మొదలగునవి బాహ్యదు లాకృతిగణము. కాన
 'పణిన' - పాణిని'. (శ్మ-నైష ౮ ఆ ౧౯ ప 'పణినావత్వ') ('ఫలా
 దేరిన' ఫలం-బర్హం-పణో-గర్భో మలం శృంగంచ కథ్యతే ముగ్ధ

316 (సంస్కృతం. తది. ౧ నూ ఉదా. బాహ్యద్వంద్వ-అత్రాద్యది-

౪౪౨ నూ-వ్యాఖ్య- (శ్రీ)రామతర్క- చూ-చిం-పరి. ౮౮ విష.)
 'కశ్యప' శబ్దమునుండి 'కాశ్యపి-కాశ్యపేయ-కాశ్యప' అను మూడు
 రూపములు గల్గును. ఇట్లే దక్షుని యపత్యము = దాక్షి = (దక్షస్యా
 -పత్యం దాక్షిః. దక్ష+స్తి=దాక్షి+ఇ). (సం-త-౨-౩-సూ)

అదంతములకు స్త్రీ' ప్రత్యయ మగునని చెప్పియు బాహ్యదు
 లలోఁ గొన్ని యదంతముల నేల పరింపవలయునని శంకింపరాదు.
 అవి శివాదులలోను నుండుటచేత నట్లు పరింపవలసెను. యుధిష్ఠి
 రాది ద్వయోః కురువంశత్వాత్, రామాది పఞ్చనాం వృష్టివంశ
 త్వాత్, శివాది బాధనార్థః' (ముగ్ధ ౪౧౬ సూ. శ్రీ)రామతర్క-
 వ్యాఖ్య ౩౬౫-౩౮౫ వు)

అత్రి-'స్త్రీ'-ప్రత్యయాంత 'స్థేయ' -అత్రి (ముని) యపత్య
 ము=అత్రితేయుడు=(అత్రితే రపత్య మాత్రితేయః. అత్రి+స్థేయ=అత్రి+
 వయ)-(సం-త-౨-౩-సూ). (సి-కా-౧౧౨౪ మొ ౧౧౨౬. వ సూ).

స్త్రీ ప్రత్యయ -గంగ యపత్యము=గాంగేయుడు=(గంగాయా
 అపత్యం=గాంగేయః గంగా+స్థేయ=గాంగ్+వయ.) (సం-త-౨-౩ సూ).
 (సి-కా-౧౧౨౩ మూ) (గాంగుడు-గాంగాయని అనియు రూపాంత
 రములు గలవు). మహియొక్క యపత్యము=మాహేయుడు=
 (మహ్యా అపత్యం=మాహేయః. మహీ+స్థేయ =మహ్+వయ.)
 (సం-త-౨-౩-సూ) కద్రువ యపత్యము=కాద్రవేయుడు=(కద్రా
 అపత్యం=కాద్రవేయః కద్రూ+స్థేయ=కాద్రో=కాద్రవ్+వయ)(సం-
 త-౨-౪-సూ- సమా-౩౨ సూ.) ఇట్లే-పాండవేయుడు. కొన్ని
 యెడల ఉ' కార లోపము :- కమండలువు నపత్యము = కామండ
 లేయుడు = (కమణ్డలో రపత్యం=కామణ్డలేయః. కమణ్డలు+స్థేయ=
 కామణ్డల్+వయ) (సం-త-౨-౪ సూ).

అత్రాద్య గణము :- అత్రి-శుభ్ర-సునాథ-అశ్వినీ-మృకణ్డు-
 అమ్బికా-రోహిణీ-పాపై- కమణ్డలు- కద్రూ- కశ్యప- మొ. ఆకృతి

సంస్కృత తద్ధి-౧ నూ ఉదా గర్గ-నడానులు గర్గ-నడానుల యపత్యప్రత్యయ 317

గణము. (కాశ్యప-కాశ్యపి' అనునవి 'కాశ్యపేయ' అనుదాని రూపాంతరములు.

గర్గాది ష్య' -గర్గని యపత్యము = గార్గ్యః = (గర్గస్యా-పత్యం = గార్గ్యః. గర్గ+ష్య = గార్గ్+య) - (సం-త-౨-౩ నూ). ఇట్లే-వాత్స్యః-జామదగ్న్యః-పారాశర్యః-మౌ గర్గాదు లాకృతి గణము. కాన-బాభిప్యః = (బభో) రవత్యం = బాభివ్యః. బభు+ష్య = బభ్రో-బాభ్రవ్+య). (సం-త-౨-౪-౫ నూ సమా-౩౨ నూ) (సి-కా-౧౧౦౨. నూ).

గర్గాది -గర్గ-వత్స-పులస్తీ-రేభ-శక-ధూమ - బభు) - మను-శకల-శండిల-ముద్గల-చళుక-జమదగ్ని-పరాశర-దల్భ-మణ్డ- (మాణ్డవ్యః). ఇత్యాది-ఆకృతిగణము.

నడాది 'ష్టాయన' -నడుని యపత్యము = నడాయనుః = (నడ-స్యా- (పురాణ ప్రిసిద్ధ సంజ్ఞానామము-చూ-తత్వ-౨౨౦ పు) పత్యం = నడాయనః = నడ+ష్టాయన = నాడ్+ఆయన) - (సం-త-౨-౩ నూ).

నడాది -నడ-శకట-యుగంధర - దణ్డిన్ - బదర - న (నాః) ర (నారాయణ) శలబ్ధ-ద్వీప- (దైవపాయన)-అమువ్య - (ద్వాముష్టాయణ)-దోణ- (దౌణాయన) దౌణాయనః కోధనః - (వేణీ సంహార)'. ఇత్యాదులు నడాదులు నాకృతిగణమే

౧ వివ- గర్గ-నడా' దులకు మొదట గోత్రా పత్య ప్రత్యయముగ ష్య' ప్రత్యయమును దానిపైని యువాపత్య ప్రత్యయముగ 'ష్టాయన' ప్రత్యయమును నిల్చు సంప్రదాయమును గలదు. కాని "గార్గ్యః-వాత్స్యః-జామదగ్న్యః-పారాశర్యః-నడాయనుః-శాకటాయనుః-ద్రోణాయనుః - యౌగంధరాయణుః-బాదయణుః-నారాయణుః, మొదలగు రూపములు ప్రయోగ దృష్టము లగుటచేత దక్కినవానితోపాటుగ నవత్యార్థమున 'ష్య-ష్టాయన' ప్రత్యయములు ప్రత్యేకముగను నగునని చెప్పబడెను.

318 (సంస్కృతాది ౧ నూ. ఉదా ఇత్యవిధి ౧-౨ వి/౧ నూ)

అట్లయినను ననేక స్థలములందు 'గార్హ్యాయణ - వాత్సయ్యన' మున్నగు ప్రయోగములును గలవు కాన వానిపైని మొదట గోత్ర పత్య 'ష్ట్య' ప్రత్యయమును నిల్పి దానిపైని యువాపత్య 'ష్టాయన' ప్రత్యయమును నిల్పి యట్టి వానిని సాధింపనగును. (చూ-సం-త-౧ నూ ౧ వివ)

౨ వివ .- షకార - రేఫ - ఋకార'ములకుఁ బరమగు పద మధ్యగత న' కారము ణ కార మగును. అచ్చులును, హ-య-వ' లును, క' వర్గి ప' వర్గములును వ్యవధాన మున్నను 'ణ' త్వము గల్గును. పదాంతర గత ష-ర-ఋ' కారములకుఁ బరమగు పదాంత రస్థ న' కారమును గొన్నియెడల ణ' కార మగును. (ముగ్ధ-౧౦౭ నూ). (సి-కౌ-౧౯౭. ౨౩౫ ౨౪-౨ నూ) ఉదా :- (చూ-తత్స-౧ వివ. రామ' శబ్దము) గాదరాయణఁడు-యాగంధరాయణఁడు-నారాయణఁడు-దావ్యముష్యాయణఁడు-మొ.

పితృవ్యసా'ది-ణీయ -పితృవ్యసయొక్క యపత్యము=పైతృ వ్యసీ'యుఁడు=(పితృవ్యస రపత్యం = పైతృవ్యసీ'యః పితృవ్యసృ+ణీయ=పైతృవ్యసృ+ఈయ) (సం-త-౨ నూ-సమా-౩౧ నూ)

పితృవ్యసా'ది .-పితృవ్యసృ - మాతృవ్యసృ - భౌతృ - మొ (వ్యక్తులుక్ వైకల్పికము కానరాలేదు). (సి-కౌ-౧౧౩౪. నూ-౧౧౪౦ నూ). 'పైతృవ్యసేయుఁడు-మాతృవ్యసేయుఁడు' అను రూప ములును గలవు

రేవత్యాదిష్టిక -రేవతియొక్క యపత్యము = రైవతికుఁడు= (రేవత్యా అపత్యం=రైవతికః. రేవతీ+ష్టిక=రైవత్+ఇక). (సం-త-౨-౩ నూ).

రేవత్యాదులు :-రేవతీ-అశ్వపాల-ద్వారపాల-మణిపాల-మొ (సి-కౌ-౧౧౬౯ నూ)

శివాదులయు, శేషములయు 'ష్ట' :-శివుని యపత్యము=శై వ్రుఁడు = (శివ స్యాపత్యం = శైవః శివ+ష్ట = శైవ్+అ) (సం-త-౨-౩ నూ).

శివాది - శివ-వశిష్ట-కకుష్ఠ-వైహాయ-విశ్రాంత-ఉద్భవాభ-
జరత్కారు-పృథా-గజ్జ-యస్క-కర్ణ - విరూపాక్ష - భూమి - ఇలా-
సవత్స-దశరథ-యుధిష్ఠిర-అర్జున-రామ-సామ్య-కృష్ణ-గద - పృథ్వీ
ము-కశ్యప- మొ (ప) దీయతాం దాశరథాయ మైధిలీ. రామా
యణ 'దాశరథి' అనునది పరిసిద్ధమే).

శేషముల స్థ - యదువు నవత్యము=యాదవుడు=(యదో
రవత్యం=యాదవః. యదు+స్థ=యాదో=యాదవ్+అ) (సం-త-౨-ర
నూ సమా-3-౨ నూ).

శేష - యదు-అశ్విరస్-రఘు-ఉపగు-పశు-మధు' మొ

3 వివ - సం-త - ర నూ సహోపాభావము -యజ్వ యప
త్యము=యాజ్వనుడు=(యజ్వ) భద్రీవర్మ యపత్యము=భాద్రీవర్మ
ణుడు=(భద్రీవర్మ). చక్రి యపత్యము=చాక్రిణుడు. (చక్రిన్).

౪ వివ - మాతృ-పుంస్-స్త్రీ' శబ్దముల విశేషరూపములు -
ద్విమాతల యపత్యము=ద్వైమాతరుడు ఇల్ల - త్రైమాతరుడు-
పాణ్మాతరుడు పుమాంసుని యపత్యము=పౌంసుడు. స్త్రీయైక-
యపత్యము=స్త్రైణుడు

ణిత్రిగు తద్ధితము పరమగుచుండగా నాద్యచ్చు
స్థానమునఁ బుట్టిన పదాంత స్థలములగు య-వ ల
చోట 'ఇ-ఉ' అనునవి పరుసగా నిల్చును స్వస్థ-వ్య
క్లాదుల కట్లు గాదు ద్వార న్యగోధాదులకుఁ బ్రసక్తి
లేకున్నను నవి వచ్చును ౬ (ముగ్ధ - ౪౭ - ౪౮
నూ). (సి-కౌ-౧౦౮-౧౩౮-౧౪౩-౧౪౪ నూ)

విగతమగు నశ్వము గలవాడు=వ్యశ్వడు. వాని యపత్యము-
వైయశ్వీ=(వ్యశ్వ స్వాపత్యం=వైయశ్వీః వి+అశ్వ+స్త్రి=వై+ఇ+అశ్వ+
ఇ). శోభనముగు (సు) నశ్వము గలవాడు=స్వశ్వడు. వాని యప
త్యము=సౌవశ్వీ=(స్వశ్వ స్వాపత్యం=సౌవశ్వీః సు+అశ్వ+స్త్రి=సౌ+ఉ+

320 (సంస్కృత తది-౬-౨-౮ నూ) ఇనేయాది ప్రత్యయములు

అశ్వ+ఇ). (సం-త-౨-౩ నూ). స్వంగాదుల కిట్లు కాదు. స్వంగుని
యపత్యము=స్వాంగి. వ్యంగుని యపత్యము=వ్యాంగి. ద్వారాదుల
కపత్యప్రసక్తి లేదు గాన ద్వారమున నియుక్తుఁడు=దౌవారికుఁడు
(ముగ్ధ-౪౩౨ నూ-చూ) మున్నగురీతిని ఇ-ఉ' అనువానిని గ్రహింప
వలయును

వ్యానాదులకు స్థి' ప్రత్యయము పరమగుచుం
డఁగా జక్' అను నాదేశ మగును. ౭. (ముగ్ధ-౪౦౯
నూ) (సి-కా-౧౦౯౭. నూ. దీని వార్తికము)

వ్యాసుని యపత్యము=వైయాసకి=(వ్యాస స్యాపత్యం=వైయా
సకిః. వ్యాస+స్థి=వై+ఇ+అస్+అక్+ఇ). (సం-త-౨-౬-౨-నూ)

వ్యానాది :- “వ్యాస-సుధాతృ-విశ్వ-చణ్డాల-వరుఢ - నిషాద”
మొ. ‘వాణీం కాణ భుజీ మజీగణ దవాసాసీచ్చ వైయాసకీమ్’
(మల్లినాథ వ్యాఖ్య)

కల్యాణీ ప్రభృతుల స్థేయ” ప్రత్యయస్థానమున
‘ఇనేయ’ ప్రత్యయ మగును. ౮ (ముగ్ధ-౪౨౧ నూ).
(సి-కా-౧౧౩౧-౧౧౩౨. నూ)

‘స్థేయ’ ప్రత్యయస్థానమున ననుటచేత పితృ’మును ‘ణితృ’
మును దీనికి లభించును. ‘స్థేయ’ అనుటచే నిది స్త్రీ ప్రత్యయముల
విషయమున (సం-త-౩ నూ) వర్తిల్లుననియు నెఱుంగునది. ఉదా -
కల్యాణీ యపత్యము = కల్యాణినేయుఁడు స్త్రీ కల్యాణినేయి=
(కల్యాణ్యా అపత్యం=కల్యాణినేయః-(స్త్రీ)-కల్యాణినేయా. కల్యా
ణీ+స్థేయ=కల్యాణీ+ఇనేయ) (సం-త-౨-౩ నూ). ఇట్లే-సౌభాగి
నేయుఁడు-దౌర్భాగినేయుఁడు పారస్మైణీయుఁడు. మొ

కల్యాణ్యాది :- కల్యాణీ-సుభగా-దుర్భగా - పరస్త్రీ - బన్ధకీ-
రజకీ-జ్యేష్ఠా-కనిష్ఠా-కులటా ఇత్యాదులు.

[41] (సంస్కృత తదిత ౯-౧౦ నూ) బహుత్వమున నపత్య ప్రత్యయము లోపించును

నట్లుది త్సదా)వాచకముల ప్లేయ' పృత్యయ
స్థానమున 'ఏర' పృత్యయమును, గోధాదుల 'ప్లేయ'
పృత్యయస్థానమున 'ఏర-ఆర' పృత్యయములును విక
ల్పముగా నిల్చును ౯ (ముగ్ధ-౪౨౨ నూ) (సి-కౌ-
౧౧౩౧-౧౧౩౬-౧౧౩౭ నూ).

కుల, శీల హీనులు నంగహీనులును త్సదా) లనఁబడుదురు.
(దాసీ-నిటీ-నటీ-కాణాదులు) ఉదా -నటీ యపత్యము=నాటేరుడు=
నాటేయుడు=(న్యాయపత్యం=నాటేరః=నాటేయః-నటీ+ప్లేయ=నాట్+
ఏర=నాట్+ఏయ) (సం-త-౨-౩ నూ) గోధ (ఉడుము) యపత్యము=
గౌధేరము-గౌధారము=గౌధేయము = (గోధాయా అపత్యం=గౌధేరః=
గౌధారః=గౌధేయ. గోధా+ప్లేయ=గోధ్+ఏర=ఆర=ఏయ) (సం-త-
౨-౩ నూ)

గోధాది - 'గోధా=(ఉడుము) మృగీ=(తేడి) కాశీ=మూషికా-
చటకా=(పిచ్చుక) . మొ.

గర్గాదులకును యస్కాదులకును భృగ్వాదులకును,
రూఢరాజవాచకములకును, బహుత్వమున నపత్య ప్రత్య
యము లోపించును. స్త్రీత్వమున లోపింపను. ౧౦.
(ముగ్ధ-౪౨౨ నూ) (సి-కౌ-౧౧౩౩ - ౧౧౪౬ మొ-
౧౧౪౯. వ నూ) (చూ-సి-కౌ-౧౧౪౬ నూ)

(ఏక) గార్జ్యుడు (బహు)ర్గులు ('గార్జ్యులు' అనరాదు).
(ఏక-) యాస్కుడు=(బహు) యస్కులు. ('యాస్కులు' అనరాదు).
(ఏ) భార్గవుడు-(బహు) భృగువులు ('భార్గవులు' అనరాదు)

గర్గాదు లీవఱకు వచింపఁబడెను

యస్కాదులు - 'యస్క-లహ్య-క్రోష్టపాద - మథక - వర్షక'
మొ- యస్కాద్యస్తర్గణము విదాది - ' ఏ (బి) ద-కశ్యప-కుశిక-భర
ద్వాజ-ఉపమన్యు-శరద్వత్-రథ-స్తర-విశ్వానర మొ- ఇవెల్ల ఋషుల
పేరు

భృగ్వది - “భృగు-అత్రి-కుత్స-అంగిరస్-వశిష్ట-గోతమ” మొ.
(ఎక)-భార్గవుడు-(బహు)-భృగువులు. (ఎ) ఆత్రేయుడు (బ) అత్రో
లు (ఏ) కాత్తుడు (బ) కుత్సులు (ఏ) అంగిరసుడు (బ) అంగి
రులు (ఏ) వాశిష్టుడు (బ) వశిష్టులు (ఏ) గోతముడు (బ) గోత
ములు) ఇ నెల్ల ఋషుల పేర్లు.

దేశతుల్యాఖ్య క్షత్రియ శబ్దము రూఢ మనిపించుకొనును ఉదా -
(ఏ) వాంగుడు (బ) వంగులు (ఏ) కాళింగుడు (బ) కళింగులు.
ఇచటి రూఢ శబ్దము కొన్నియెడల పరిసిద్ధ క్షత్రియులకును నుపలక్షణ
మగును. (ఏ) రాఘవుడు. (బ) రమువులు. (ఏ) యాదవుడు (బ)
యదువులు. “నాథో రఘూణా మధవా యదూనామ్ ఇత్యుద్భటః”
(ముగ్ధ-ర-౨౦ నూ. దుర్గా-వ్యాఖ్య) పాణినీయు లిచట లక్షణావృత్తి
చాశ్రియితురు

స్త్రీత్వమున నిట్లపత్య పితృయము లోపింపదు ఉదా -(ఏ)
భార్గవి (బ) భార్గవులు (స్త్రీలు) ఇచట ‘ భృగువులు (స్త్రీలు) అన
రాదు

వివిధార్థక తత్వములు :

వెనుక జెప్పిన స్త్రీ-స్త్రీయ-ష్ట-ష్టాయన-ణీయ-ష్టిక-
ష్ట” అను నేడు ప్రత్యయములును ‘ స్త్రీక-కణ్-ణీన-ఇయ”
అను నాల్గు ప్రత్యయములును, నిద్వర్ణరహితముగాను,
నిద్వర్ణసహితముగాను, మహాకవి ప్రయోగానుసార
ముగాఁ గారకము లన్నిటికంటెను గర్తార్థముమను,
గర్తార్థమందును నిల్చును గరి (ముగ్ధ-ర-౨౦ నూ
‘స్తి’ ప్రభృతులు వేనుక ‘సం-త-గి నూ’ చెప్పబడెను.

పాణి నీయామలందును ‘తర-’ శబ్దముకంటెఁ బరముగ స్త్రీ
ప్రత్యయమును, వ్యాకరణ శబ్దముకంటెఁ బరముగ ‘ష్ట’ ప్రత్యయమున

నిల్చునని చెప్పబడలేదు. అది మహాకవి ప్రయోగైకవేద్యమే. 'కృత్త
ద్ధిత సమాసానా మభిధానం నీయామకమ్ లక్షణం త్వనభిజ్ఞానాం
తదభిజ్ఞాన సూచకమ్' (ముగ్ధ-౧౧౦౩ నూ క్రింద.) తదధీతే తద్వేద్య
(౪-౨-౫౯). తదధీత ఇత్యర్థే-తద్వేత్తీ త్యర్థేచ ద్వితీయాన్తా దణా
దయ స్సృష్టి రిత్యర్థః (బాల మనోరమావ్యాఖ్య) (సి-కౌ-౧౨౯
నూ) ఉదా -తర్కము సద్యయనము చేయుచున్నాడు (లేదా) తెలి
యుచున్నాడు = తార్కికుడు = (తర్కం వేత్త్యధీతేవా=తార్కికః.
తర్క+ష్టిక) వ్యాకరణము సద్యయనము చేయుచున్నాడు (లేదా)
తెలియుచున్నాడు = వైయాకరణుడు=(వ్యాకరణం వేత్త్యధీతేవా=
వైయాకరణః వ్యాకరణ+ష్ట=వి+ఇ+అకరణ) (సం-త-౨-౩-౬ నూ)
పదమును (లేదా) క్రమమును సద్యయనము చేయుచున్నాడు (లేదా)
తెలియుచున్నాడు = పదకుడు-క్రమకుడు=(పదం క్రమంవా వేత్త్య
ధీతేవా=పదకః-క్రమకః పద+క. క్రమ+క) (సం-త-౨-౩-నూ)
(సి-కౌ-౧౨౭౧ నూ) పై ప్రత్యయములు కర్తృర్థమున వచ్చినవి.

కర్మార్థక -వాక్కుచే జేయబడినది=వాచికము=(వాచా కృత
మ్=వాచికమ్ వాచ్+ష్టిక. వాచ్+ఇక) ఇటః గర్మార్థమునః గరణకార
కముపై నిల్చినది. (ముగ్ధ ౪౩౧ నూ) సం-త-౧౧ నూ ౩ వివ చొప్పునః
బదత్వము లేమింజేసి సమా-౩౭ సూత్రము చొప్పున 'క' కారాదికము
(వాక్కాన్తా) లేదు) (సి-కౌ-౨౧౦౩ నూ) సందేశ వాగ్ వాచికం
స్యో త్తని యమరము పాణినిచే జెప్పబడినది=పాణినీయము-(పాణిని
నా ప్రాక్తమ్=పాణినీయమ్=పాణిని+ణీయ) కర్మార్థమునః గర్తృకారమున
నిల్చినదిచటి ణీయ' ప్రత్యయము (సం-త-౨-౩ నూ) (సి-కౌ-
౧౦౮౧ నూ)

కర్తృర్థక కరణకారక -శక్తిచే యుద్ధమును జేయుచున్నాడు=
-శాక్తికుడు=(శక్త్యా యుద్ధ్యతే=శాక్తికః శక్తి+ష్టిక=శాక్త్+ఇక) (సం-

324 (సంస్కృత తది ౧౧ నూ ౧ వివ) వివిధార్థక వివిధ కారణోదాహరణు

త-౨-౩ నూ) (సి-కౌ-౧౬౦౯ నూ) ఇట్లే యాష్టేకుడు (యాష్టి-
కట).

౧ వివ - తిష్య = (పుష్యమి) సక్షత్రముతోఁ గూడిన రాత్రి =
తైషి = (తిష్యేణ యుక్తా రాత్రిః = తైషి తిష్య+న్య = తైష్+అ-స్త్రీ-
ఈ = తైషి)

‘సూర్యాగస్త్యతిష్యపుష్య’ శబ్దముల యకారము సక్షత్రవిహిత
ష్ట’ ప్రత్యయ పరకత్వమున లోపించును”. (ముగ్ధ-౨౬౦ నూ) (సి-కౌ
౪౯౯ నూ) ఇదియుఁ గర్తృర్థమునఁ గరణకారకముపై ష్ట’ ప్రత్యయ
ము నిల్చుటచే సిద్ధించినది ఇట్లే పాషి’ మొ

సంప్రదానకారకము కాకున్నను జతుర్థిపై వచ్చినది -క్షత్రిము
నిమిత్తము సాధువు=క్షత్రియుడు (క్షత్రియజాతి)=క్షత్రియ సాధుః=
క్షత్రియః క్షత్రి+ఇయ=క్షత్రి+ఇయ) (సం-త-౩ నూ). (సి-కౌ-
౧౬౬౫ నూ).

అపాదానకారక కర్తృర్థ మధురీనుండి వచ్చినవాడు=మాధు
రుడు=(మధురాయా ఆగతః=మాధురః మధురా+న్య=మాధుర్+అ)
(సం-త-౨-౩ నూ) (సి-కౌ-౧౪౫౩ నూ)

అధికరణకారకము కర్తృర్థము - ఈ లోకమునం దగునది =
(ఇహ)=విహికము=(ఇహ భవ మైహికమ్=ఇహ+స్థిక=ఇహ+ఇ) (సం-
త-౨-౩ నూ).

ఒకానొకప్పు (కదాచిత్) దగునది = కాదాచిత్కము=(కదాచి
ద్భవం=కాదాచిత్కమ్ కదాచిత్+కణ్ = కాదాచిత్+క) (సం-త-
౨ నూ) (సి-కౌ-౧౪౨౪ నూ) గ్రామమం దగునది=గ్రామీణము=
గ్రామ్యము=(గ్రామే భవః=గ్రామీణః=గ్రామ్యః గ్రామ+ణీన. (శేదా)
గ్రామ+న్య.) (సం-త-౨-౩-నూ) (సి-కౌ ౧౩౧౪-౧౩౯౩ నూ).
మూర్ధమం దగునది=మూర్ధన్యము = (మూర్ధని భవమై = మూర్ధన్యమ్-
మూర్ధన్+య. నకాశలోపాభావము) (సం-త-౪ నూ) ఇట్లే-కణ్యము-

(సం-౬౨) తద్ధి ౧౧ నూ ౧-౨-౩ వివ) తద్ధిత పరకత్వమున య లోపాదికమువివిధ

చ స్త్యము-మొ (సి-కౌ-౧౬౬౬ నూ) నదియం దగునది=నాదేయము= (నన్యాయం భవః=నాదేయః. నదీ+ష్టేయ=నాద్+నయ) (సం-త-౨-౩ నూ) (సి-కౌ-౧౩౧౭ నూ). శాలయం దగునది=శాలీయము = (శాలా యాం భవః=శాలీయః. శాలా+ణీయః=శాల్+ఈయ) (సం-త-౨-౩ నూ) (సి-కౌ-౧౩౩౭ నూ) నగరమం దగునది=నాగరము=(నగరే భవః= నాగరః నగర+ష్ట=నాగర్+అ) (సం-త-౨-౩ నూ) (సి-కౌ-౧౩౪౨ నూ) నగరప్రావీణ్యము గలవాఁడు=నాగరకుఁడు=(నగరప్రావీణ్యవాన్= నాగరకః నగర+కణ్=నాగర+క) (సం-త-౨-౩ నూ (సి-కౌ-౧౩౪౨ నూ) అగ్రమం దగునది=అగ్ర్యము = (అగ్రే భవః=అగ్ర్యః అగ్ర+య= అగ్ర్+య) (సం-త-౩ నూ) (సి-కౌ-వైదిక ౪ అధ్యాయ. ౩౪౬౨ నూ) అగ్రియము=అగ్రీయము అనియు రూపములు గలవు (ముగ్ధ-౪౨౯ నూ. శ్రీ గామతర్క-వ్యాఖ్య-౪౨౨ పుట)

౨ వివ.-కొన్ని యెడలఁ దద్ధితాచ్చగాని తద్ధిత యకారము గాని పరమగునపు డవ్యయముయొక్క యంత్యాచ్చ మొట్టొక్కొక్క భాగము లోపించును (ముగ్ధ-౪౩౦ నూ) (సి-కౌ-౧౩౨౪ నూ. వార్తి కము). ఉదా - సాయం ప్రాతఃకాలములం దగునది=సాయం ప్రాతి కము=(సాయం ప్రాతః భవతీతి=సాయం ప్రాతికః సాయం ప్రాతర్+ష్టిక=సాయం ప్రాత్+ఇక) మాటిమాటికిని=(పునఃపునః) నగునది=పౌనః పునికము=(పునః పునః భవతీతి = పౌనః పునికః పునః పున్+ష్టిక= పౌనః పున్+ఇక) పయినయినది (బహ్) =బాహ్యము=(బహి ర్భవః= బాహ్యః. బహిర్+ష్ట=బాహ్+య) (ముగ్ధ ౪౩౦ నూ) (సి-కౌ-౧౩౨౪ నూ. వార్తికము.)

౩ వివ -తద్ధితమగు నచ్చగాని యకారముగాని పరమగునపుడు కొన్ని యెడలఁ బూర్వమునకుఁ బదత్వము లేదు. తాంత సాంతముల కస్త్యమునఁ బదత్వములేదు (ముగ్ధ-౪౩౧ నూ) (సి-కౌ-౨౩౧-౧౦౯౬ నూ) ఉదా :-దిశ్యము-(దిశ్+య). త్యాచ్చము=(త్వీచ్+

ష్ట్య) వాచ్యము (వాచ్+ష్ట్య) (చూ-సమా-౩౭-౩౮ నూ) ఇట సీ
సూత్రములవొప్పున 'క' కారాదులు రానేరవు (త్వాక్యము' కాదు)

తాంత సాంతములకు -తటిత్వంతః(డు-వయస్వి-తేజస్వి-మై వీని
యందుఁ బహంతత్వము లేమింజేసి జ స్త్వము సకారమునకు విసర్గమును
రాలేదు-(చూడు-సమా-౩౬-౪౩ నూ)

౪ వివ -తద్ధితమగు సచ్చుగాని యకారముగాని పరమగునపుడు
కొన్నియెడల అహన్' శబ్దమునకు అహన్' దేశ మగును ఉదా
అహ్నికము (అహ్ని భవః=అహ్నికః) (అహన్+ష్టిక=అహ్ని+ఇక)
(ముగ్ధ-౪౩౨ నూ) (సి-కౌ ౧౭౪౩ నూ)

వికార సంఘ భావేవం హిత స్వార్థాదులందును బయి
పదునొకండు ప్రత్యయములును నిద్వర్ణసహితముగాను,
నిద్వర్ణరహితముగాను నగుచు ౧౨ (ముగ్ధ-౪౩౩ నూ)

వికారార్థక :- హేమముయొక్క వికారము = హైమము-
(హేమ్నా వికారః=హైమ-హేమ్+ష్ట=హేమ్+అ). (సం-త-
౨-౩-౪ నూ) (సి-కౌ-౧౫౧౪ నూ) అప్పల (జలముల) వికారము=
ఆప్యము = (అపాం వికారః=ఆప్యమ్ అప్+ష్ట్య=ఆప్+య) అగ్ని
యొక్క వికారము=అగ్నేయము=(అగ్నే ర్వికారః=అగ్నేయః=అగ్ని+
ష్టేయ) సంఘార్థక -భిక్షుల సమూహము=భైక్షము=(భిక్షాణాం=సమూ
హో భై క్షమ్=భిక్షా+ష్ట) (సి-కౌ-౧౨౪౩-౧౨౪౪ నూ) సమూహార్థ
కములు నపుంసకములు) అహముల సమూహము=అహ్నము=(అహ్నం
సమూహః ఆహ్నమ్ అహన్+ష్ట) (సం-త-౧౧ నూ ౪ వివ అహ్ని
దేశము) గణికల సమూహము=గాణిక్యము=(గణికానాం సమూహ =
గాణిక్యమ్ గణికా=వేశ్యా గణికా+ష్ట్య=గాణిక్+య) (సం-త-౨-౩
నూ) (సి-కౌ-౧౨౪౮ నూ దీనిలోని వార్తికము ౨౭౧౯) బ్రాహ్మ
ణుల సమూహము=బ్రాహ్మణ్యము రాజుల సమూహము=రాజకము=
(రాజాం సమూహః=రాజకమ్. రాజన్+కణ్) (సం-త-౨-౩-౪ నూ)+

(సంస్కృత తది ౧౨ సూ. ౧-౨ వివ) వికారాద్యర్థక తదితములు 327

వృద్ధుల సమూహము=వార్ధకము (సి-కౌ-౧౨౪౬ సూ) హస్తీసమూహము= హస్తీకము= హస్తినాం సమూహః=హస్తీమ్. (హస్తీన్=గజ) (హస్తీన్+ష్టక = హస్త+ఇక). భావార్థక-గురువుయొక్క భావము (ధర్మము)=కారవము=(గురో ర్భావః=కారవమ్=గురు+ష్ట=కారో-కారవ్+అ) (సి-కౌ-౧౨౪౭) ఇట్లా బ్రాహ్మణ్యము (బ్రాహ్మణ+య) యావనము (యానో భావః) బహిఃప్రదేశము = బాహ్యము= (సి-కౌ-౧౨౪౮ సూ) (బహి ర్భవమ్ = బాహ్యమ్ బహిర్+ష్ట్య) సామ్యము (సమన్యభావః=సామ్యమ్) వైరూప్యము=(విరూపన్యభావః=వైరూప్యమ్) రాజ్యము=(రాజ్యోభావః=రాజ్యమ్) సుహృదని భావము= సౌహృద్దము=(సుహృదో భావః=సౌహృద్దమ్) ఇది సుభగాదులలోనిది గాన నవయవములు రెండిటియొక్కయు నాద్యచ్ఛులకు వృద్ధి వచ్చెను (సం-త-౨ సూ) (సుహృద్+ష్ట=సౌహృద్+అ) ఇదమ్=సంబంధి - విష్ణుసంబంధి=వైష్ణవము=(విష్ణో స్సంబంధీ=వైష్ణవః. విష్ణు+ష్ట=వైష్ణో=వైష్ణవ్+అ) (సి-కౌ-౧౨౫౦ సూ) (త్వద్)=నీ సంబంధి=త్వదీయము (తవ ఇదమ్=త్వదీయమ్ త్వద్+ఈయ) మఘవుని సంబంధి=మాఘవనము=మాఘవతము=(మఘోనః ఇదమ్=మాఘవనమ్. మఘవతః ఇదమ్=మాఘవతమ్ మనువన్+ష్ట=మాఘవన్+అ. మఘవత్+ష్ట=మాఘవత్+అ). కుక్క (శ్వన్) సంబంధి=శౌచము=(శునః ఇదమ్=శౌచమ్ శ్వన్+ష్ట=శౌచన్+అ) (సం-త-౨ సూ)

౧ వివ - తదిత య'కార పరకత్వమున ఋ'కారము రేఫమగును. ఉదా - పితృసంబంధి=పిత్ర్యము=(పితృ రిదమ్ = పిత్ర్యమ్ = పితృ+య)

౨ వివ - స్త్రణీన' ప్రత్యయములు పరమగునవును 'యుష్మద్-అస్మద్-త్వద్-మద్' అను వానికి యుష్మాక-అస్మాక-తవక-మమక" అను నాదేశము లగును ఉదా - యాష్మాకము=యాష్మాకీణము=(మీ సంబంధి) = (యుష్మాక మిదమ్=యాష్మాకమ్=యాష్మాకీణమ్) అస్మా

328 (సంస్కృత తది ౧౨ సూ. ౨ వివ) వికారాద్వర్తకములు

కిము=ఆస్మాకీనము=(మా సంబంధి)=(అన్తాక మిదన్=ఆస్మాకమ్=ఆస్మాకీనమ్) తావకము=తావకీనము=(నీ సంబంధి)=(తవ+ఇదమ్=తావకమ్=తావకీనమ్) మామకము=మామకీనము=(నా సంబంధి)=(మమ+ఇదమ్=మామకమ్=మామకీనమ్)

హితార్థకిములు -సూర్యుని హితము=సౌరీయము=(సూర్యాయ హితమ్=సౌరీయమ్ సూర్య+ణియ=సౌర్+ఈయ) (సం-త-౧౧ సూ ౧ వివ. యలోపము) (సి-కా-౧౬౨ సూ) ఆత్మన్ (తనకు) హితము=ఆత్మనీనము=(ఆత్మనే హితమ్=ఆత్మనీనమ్ ఆత్మన్ + ణి) (సి-కా-౧౬౨౦ సూ)

స్వార్థిక -చోరుఁడే =చోరుఁడు=(చోర ఏవ చోరః-చోర+ష్ట =చోర్+అ) త్రిలోకీ యే=త్రైలోక్యము=(త్రిలోక్యేవ త్రైలోక్యమ్=త్రిలోక్య+ష్ట=త్రైలోక్+య) రాముఁడే=రామకుఁడు=(రామ ఏవ=రామా కః =రామ + కణ్) స్వార్థిక ప్రత్యయాంతములు పూర్వలింగములె యగును.

“అజ్ఞాతే-కుత్సితే చైవ సంజ్ఞాయా మనుకమ్పనే తద్యుక్త నీ తావప్యల్పే వాచ్యే హృస్వేచ కః స్మృత అను నర్థములందు ‘క’ ప్రత్యయము వచ్చును ఎవ్వరిదో తెలియని యశ్వము=అశ్వకము కుత్సితమైన యశ్వము=అశ్వకము=(అజ్ఞాతః కుత్సితోవా అశ్వః=అశ్వకః) అనుకంపన -పుత్రీకుఁడు హృస్వ -చిన్నచెట్టు =వృక్షకము=(హృస్వో వృక్షః=వృక్షకః) అల్ప-అల్పమగు తైలము =తైలకము=(అల్పం తైలమ్ =తైలకమ్) (సి-కా-౨౦౨౦-మొ ౨౦౩౨-వ ౨౦౪౦-౨౦౪౧ సూ)

వికారేత్యాది సూత్రములోని యాని శబ్దముచేత -శివుఁ డిష్ట దైవముగాఁ గలవాఁడు=శైవుఁడు=(శివో దేవతా అస్య=శైవః =శివ+ష్ట) శక్తి దేవతగాఁ గలవాఁడు=శాక్తేయుఁడు=(శక్తి ర్దేవతా అస్య=శక్తి+ష్టేయ). పశుపతి దేవతాకము =పాశుపతము=(పశుపతి ర్దేవతా అస్య=పాశుపతమ్=పశుపతి+ష్ట) ఇల్లె-విండ్రము (సి-కా-౧౨౨౬ సూ).

[42] (సంస్కృత-తద్ధి-౧౨ సూ/ ౨-౪ వివ) వివిధార్థకతద్ధితములు 329

అపూపములు దీనికి వెల=అపూపికము=(అపూపా అస్య పణ్యమ్=అపూప+ష్టిక) (సి-కౌ-౧౬౦౧సూ) మృదంగ వాదనమున నేర్పు గలవాఁడు=మార్దంగికుఁడు=(మృదంగ వాదనే శిల్పమస్య మార్దిగ్గికః=మృదంగ+ష్టిక) (సి-కౌ-౧౬౦౨ సూ) ధనుస్సు ప్రహరణసాధనముగాఁ గలవాఁడు=ధానుష్కుఁడు=(ధనుః ప్రహరణసాధన మస్య=ధానుష్కః=ధనుస్+కణ్)-(సి-కౌ-౧౬౦౩సూ) గురుని దోషముల నావరించువాఁడు(చత్రమువలె)=ఛాత్రుఁడు=(గురో ధోషావరణే చత్రవత్ శీలమస్య=ఛాత్రః+చత్ర+ష్ట) (సి-కౌ-౧౬౧౦ సూ). ఆకరమున నియుక్తుఁడు. (రత్నాదుల గని=ఆకరము)=ఆకరికుఁడు (ఆకర+ష్టిక)(సి-కౌ-౧౬౨౦సూ). సర్వభూమిశ్వరుఁడు = సార్వభౌముఁడు=(సర్వభూమే రీశ్వరః=సార్వభౌమః+సర్వభూమి+ష్ట) (సి-కౌ-౧౭౦౨ సూ)

3 వివ - 'క' ప్రత్యయమునకు సంస్కృతమున మిక్కిలి వ్యాప్తి గలదు న్వాద్యమందు క'' ప్రత్యయమగునని పైని వివరింపఁబడెను క కావించు విచిత్రవీర్యకక్షేత్రములన్ (భార-ఆది-౪ ఆ ౨౩౨) (విచిత్రవీర్యుడె విచిత్రవీర్యకుఁడు)

ఈకారాం తోకారాంతములగు (నదీసంజ్ఞగల) శబ్దములకును ఋదంతశబ్దములకును భహుప్రీహిలోఁ దుదిని 'క' ప్రత్యయమగును. ఉదా -పూజిత కారీకుఁడు బహుకర్తృకము (చూ-సమా-౨౫ సూ ౨ వివ) బహుప్రీహిని దుదిని క' ప్రత్యయము వైకల్పికముగా నగును ఉదా -మహాయశస్కుఁడు=మహాయశుఁడు. మొ (చూ-దా-పరి-౨౫I వివ ౧౨IV వివ ౪౬ పుట) (ముగ్ధ ౪౩౬ సూ. దుర్గాదాస వ్యాఖ్య ౪౪౨ పుట) అజ్ఞాతే కుత్సితే.. ' మున్నగు శ్లోకము మీఁద వివరింపఁబడెను. సంజ్ఞాయామ్-దేవదత్తకః.. అనుకమ్పా యుక్త నీతౌ-గుప్తకమ్- (ముగ్ధ-వ్యా- శ్రీరామతర్క- ౪౫౨-౪౫౩ పుటలు).

౪ వివ - 'క' ప్రత్యయ పరకత్వమున ఆ-ఈ-ఊ-ఋ' అను

330 (సంస్కృత-తత్త్వి-౧౩-౧౪ సూ) భావార్థక తద్ధితములు

దీర్ఘాచ్చులు హ్రస్వములగును. భహుప్రీహి సమాసమున వైకల్పి కముగా నగును. (సి-కౌ-౮౩౪ సూ) ఉదా - కన్యక. (కన్యాకా= కన్యకా.) భహుప్రీహి-సుకన్యకుఁడు. సుకన్యాకుఁడు.

కొన్ని యెడల స్థలాంతరములందును హ్రస్వమగును ఉదా - కాళిదాసుఁడు-వైదేహిబంధుఁడు రతిదూతిపదము మొ (ముగ్ధ ౪౩౭ సూ. దుగ్ధ-వ్యా ౪౫౬ పుట) (చూ-సమా-౨౬౭ సూ)

భావార్థమున త్వ-త' అను ప్రత్యయములగును త్వాంతము నపుంసకము, తాంతము టాబంతము నగును ౧౩ (ముగ్ధ ౪౩౮ సూ) (సి-కౌ-౧౭౮౧ సూ)

ఇచటి భావము “ప్రకృతిజన్యబోధనిబునఁ బ్రకారంబు= ప్రవృత్తి నిమిత్తము ఉదా -గురువుయొక్క-భావము=(ధర్మము) గురు త్వము=గురుత = శౌరవము-(తద్ధి ౧౨ సూ చూపఁబడెను)- గురో రాభివః = గురుత్వమ్ = గురుతా-శౌరవమ్) ఇట్లే-(బ్రాహ్మణత్వము= బ్రాహ్మణత=బ్రాహ్మణ్యము మొ. (సి-కౌ-౧౭౮౮ వ్యక్) ఇట్లే అధిక్యము=అధికత్వము=అధికత మొ)

త్వాదిపరకత్వమున భాషితపుంసకములకుఁ బుంస ద్భావమగును (త్వ-తా-తర-ఇమన్- మొ) అందలి 'త్వ-త' లు పరమగునపుడు జాతి సంజ్ఞావాచకములకుఁ బుంసద్భావము లేదు. ౧౪ (ముగ్ధ ౩౨౭-౩౫౦సూ) (సి-కౌ-౮౩౬ సూ)

సాధ్వయొక్క-భావము (ధర్మము)= సాధుత్వము = సాధుత = (సాధ్వ్య భావః = సాధుత్వమ్ = సాధుతా) జడయొక్క-భావము. (ధర్మము) జడత్వము=జడత=(జడాయా భావః=జడత్వమ్ = జడతా). వస్థియొక్క-భావము=వస్థుత్వము=వస్థుత=(వస్థ్యా భావః=వస్థుత్వమ్= వస్థుతా.) జాతిసంజ్ఞా - (బ్రాహ్మణీయొక్క భావము=బ్రాహ్మణీ త్వము=బ్రాహ్మణీత=(బ్రాహ్మణ్యా భావః=బ్రాహ్మణీత్వమ్=బ్రాహ్మ

ణీతా) అనసూయాత్వమ్=అనసూయాత=(అనసూయాయా భావః= అనసూయాత్వమ్=అనసూయాతా)

త్వాదులు :- త్వ-తా-తర-తమ = ఇమన్-ఇష్ట-ఈయసు-కల్ప- శస్-రూప-చతరామ్ - చతమామ్-దేశ్య-దేశీయ-బహు-పాశ-చర'' ఇవి త్వాదులు

క వర్గమునకంటెను 'అ' వర్ణేతరాచ్చులకంటెను, 'హ-య-వ-ల'ల కంటెను బరమైన పదమధ్యగతమగు ప్రత్యయాగ మాదేశసంబంధి సకారము 'ష' కార మగును నున్ - వినర్గ - వ్యవధానమున్నను నీ 'ష' త్వము గల్గును ప్రాతిపదికముయొక్క దీర్ఘముకానట్టి యిక్కులకుఁ బరమగు 'స' కారము తద్ధిత త' కార పరకత్వమున 'ష' కారమగును ౧౫ (ముగ్ధ-౧౧౧-౪౩౯ సూ) (సి-కౌ-౨౧౦-౨౧౧-౨౧౨-౪౩౪-౧౩౨౫ సూ)

యుజస్సుయొక్క భావము=యుజష్వము=(సమా ౬౬సూ- చూడు) (యజుషోభావః=యజుష్వమ్ యజుస్=యజుష్+త్వమ్= యజుష్వమ్. సమా ౩౯ సూ. చొప్పున త' కారము టకారమ గును) మాటలయొక్క (గీర్=మాట) భావము=గీస్త్యము=(గిరో భావః=గీస్త్యమ్) (ధాతువుయొక్క ఇక్కు'లకు వినర్గ రేఫ పరకత్వ మున దీర్ఘమగును గిర్=గీర్=గీః ధుర్=ధూర్=ధూః)

ఈ షదూనార్థమున "కల్ప"-ప్రత్యయ మగును.

౧౬ (ముగ్ధ-౪౨౨ సూ) (సి-కౌ-౨౦౨-౨ సూ).

ఈ యర్థమున దేశ్య-దేశీయ' ప్రత్యయములును నగును. ఉదా - ఈ షదూనముగా విద్వాంసుఁడు=విద్వత్కల్పుఁడు = విద్వద్దేశ్య శ్మి=విద్వద్దేశీయఁడు ఈ షదూనముగా దీర్ఘము=దీర్ఘకల్పము= దీర్ఘదేశ్యము=దీర్ఘదేశీయము ఇవి పరమగునపుడు భాషితపుంస్కము

వికిరి (సంస్కృత-తత్త్వ-౧౬-౧౭ నూ ౧/౧౬-౧-౨-౧౭ వివ) వత్సర్థయములు

లకుఁ బుంవద్భావమగును. (సమా-౧౧-౨౪ నూ). (సం-త-౧౪ నూ). విదుషి కించుక తక్కువ=విద్వత్కల్ప=(చూ-సమా-౪౦ నూ) (విద్వత్' వసు ప్రత్యయాంతము-సకారాంతము.)

౧ వివ 'సంస్కృతమున నవ్యయములగు వతి' ప్రత్యయాంతములు గలవు గాని యట్టి యవ్యయములు తెల్లన నిల్వనేరవు. (ముగ్ధ ౪౪౦) (సి-కౌ-౧౭౭౨-౧౭౭౩ నూ) ఉదా 'కృష్ణావ=కృష్ణవత్ భాతి. కృష్ణమివ = కృష్ణవత్ మన్యే క అల తద్ధితముల యందుం దెలియ వతి ప్రత్యయంబు దెలుగునలేమిం గలిగిన 'కల్ప' ప్రవృత్తయ మలరుచు నయ్యార్థియంద యది గనుపట్టు' (నరస-౫ ఆ. ౧౧ ప.)

అస్త్యర్థమున 'మతు పృత్యయ మగును. ౧౭.
(ముగ్ధ-౪౪౧ నూ) (సి-కౌ-౧౮౯౪ నూ).

ఇందలి ఉ'కారము స్త్రీత్వమున 'ఈ' పృత్యయము వచ్చు ననితెల్పు నిద్వర్ణము (దీర్ఘాదులు వచ్చుననియుఁ దెల్పును స్త్రీమాన్-మొ). (తత్స ౮౯. నూ) స్త్రీమంతుఁడు=(స్త్రీ ర స్తి యన్యాసౌ=స్త్రీ+మత్=స్త్రీమత్ స్త్రీమాన్-ఏవం-విదుష్మాన్-దోష్మాన్-ఇల్ల-విదుష్మంతుఁడు=(విద్వాంసుఁడు). దోష్మంతుఁడు=(బహుబలశాలి) స్త్రీలింగమున.-స్త్రీమతి-విదుష్మతి-(విదుషి)-దోష్మతి-మొ.

౧ వివ 'భూమ నిద్వా పృశంసాసు నిత్యయోగేతి శాయనే సంసర్గేస్తి వివక్షాయాం భవంతి మతుబాదయః దీనికి వరుసగ నుదాహృతులు :-భూమ=అనేక 'దోమంతుఁడు=(పెక్కు గోవులు గల వాఁడు) నిద్వా -సాపి=(మిక్కిలి పాపాత్ముఁడు). పృశంసా :-రూప వంతుఁడు=(ప్రశస్తమగు రూపముగలవాఁడు). నిత్యయోగ :-క్షీర వంతము=(పాలుగల పృక్షము). అతిశాయన :-ఉదరవతి=(పెద్ద కడుపుగల కన్య). సంసర్గ -ఛత్రి=(గొడుగుగల పురుషుఁడు)-(పురుషుఁడుగలది ఛత్రి) మనరాదు).

౨ వివ :- అస్త్యర్థక ప్రత్యయముపైని భిన్నరూపముకాని యస్త్యర్థక ప్రత్యయము నిల్వదు. ఉదా - ధనవద్ వంతుఁడు' అనరాదు. ధనిమంతుఁడు' అనవచ్చును.

౩ వివ - బహుప్రహిషయిని సయితము మత్స్వర్థీయ మతిశయాద్యర్థ విశేషబోధకమై నిల్వవచ్చును. ఉదా - తరుణజ్వరి=(తరుణజ్వర మధికముగాఁ గలవాఁడు) కోకప్రీతి చకోర పారణవటు జ్యోతిష్మతీలోచనే (అనర్హ రాఘవము)

౪ వివ - శుక్లము=(శుక్ల తగల). కృష్ణము=(కృష్ణతగల) - ఇత్యాదులందు మత్స్వర్థీయము నిల్వనక్కఱలేదు. రసవంతము' అని వాడుదురు కాని రసి' అని వాడుటలేదు

మకారోపధకములకును అ'కారోపధకములకును,
మకారాంతములకును, అ'కారాంతములకును,
ఝయ్' ప్రత్యాహారాంతములకును సస్త్యర్థమున
'వతు' ప్రత్యయ మగును. యవాదులకు 'మతు'
ప్రత్యయమే యగును. ౧౦. (ముగ్ధ-౪౪౨ నూ)
(సి-కౌ-౧౦౯౨-౧౦౯౩ నూ).

మకారోపధక - లక్ష్మీవంతుఁడు = (లక్ష్మీ + వత్ = లక్ష్మీవాన్)
అకారోపధక - యశస్వంతుఁడు = (యశస్వాన్) మకారాంత - కిం
వంతుఁడు = (కింవాన్) అకారాంత - జ్ఞానవంతుఁడు = (జ్ఞానవాన్).
తపరకణము లేమింజేసి 'అ'కారాంతములకు అకారోపధకముల
కును 'వతు' ప్రత్యయ మగును. అకారాంత - విద్యావంతుఁడు =
(విద్యావాన్). అకారోపధక - భాస్వంతుఁడు = (తేజస్సు గలవాఁడు) =
(భాస్వాన్) 'ఝయ్' ప్రత్యాహారాంత - విద్యుత్వంతుఁడు = (మెఱ
పులుగల మేముఁడు) (విద్యుత్వాన్). యవాది - యవమంతుఁడు
(ధాన్యముగలవాఁడు) (యవమాన్). యవాదులు - యవ-ఉర్మి =
(తరంగ)-భూమి-కృమి = (పురుగు)-కకుత్ = (ఎద్దు మూపురము)-కకు

శిశి4 (సంస్కృత-తత్త్వి-౧౮-౧౯-౨౦ నూ ౧/౧౮-౧-౧౯) అస్త్యర్థక ఇన్ ప్రత్య-

భ = (దిక్కు)-హరిత్ = (దిక్కు)-మరుత్ = (గాలి)-గరుత్ = (తెక్క)-
 ఇత్యాదులు. యవాదులు అ కారాంతములు 'ఉర్వి మున్నగునవి
 మకారోధకములు 'కకుత్ మున్నగునవి ఝయ్' ప్రత్యాహారాం-
 తములు.

౧ వివ .-సంజ్ఞావాచకములు వత్వంతము లగును ఉదా
 ఉదన్వంతుఁడు = (సముదుఁడు) = (ఉదన్వాన్) (ఇది అ కారోపధ
 కము-ఉదకశబ్దము అ'కారాంతము). చర్మణ్వతి = (ఒకానొక నది)
 (చర్మణ్వతీ) (ఇదియు అ కారోపధకమే) రాజన్వతి = (మంచిరాజు
 గల భూమి) (రాజన్వాన్-రాజన్వతీ) (ఇదియు అ'కారోపధకమే).

అనేకాచ్చులుగల దానికిని అ వర్ణాంతములకును
 సస్త్యర్థమున ఇన్' ప్రత్యయము వైకల్పికముగ
 నగును. ౧౯. (ముగ్ధ-రరర సూ) (సి-కా-౧౯-౨౨యూ)

(వీ'హి+ఇన్=వీ'హీ)=వీ'హి=(ధాన్యముగలవాఁడు). జ్ఞాని=
 (జ్ఞానముగలవాఁడు) = (జ్ఞాన+ఇన్=జ్ఞానీ) శిఖ = (శిఖగలవాఁడు)=
 (శిఖా+ఇన్=శిఖి=శిఖ) మాలి=(మాలగలవాఁడు)=(మాలా+ఇన్=
 మాలిన్=మాలీ). వైకల్పికమగుటచేతఁ వీ'హివంతుఁడు-జ్ఞానవం-
 తుఁడు-మున్నగు రూపములు నగును.

౧ వివ .- అన్' అనునది తుదినిగల శబ్దములకును, స్రిజ్ఞేధా
 మాయా శబ్దములకును వికా ప్రత్యయ మస్త్యర్థమున వికల్పముగా
 నగును. ఉదా .-యశస్వి=(కీర్తిగలవాఁడు) (యశస్+విన్=యశస్వీ).
 సగ్ని=(పూలమాలిక గలవాఁడు)=(సగ్+విన్=సగ్ని) మేధావి=
 (ధారణావంతమగు బుద్ధిగలవాఁడు)=(మేధా+విన్=మేధావీ). మా-
 యావి=(మాయగలవాఁడు)=(మాయా+విన్=మాయావీ) ఇవియు
 వైకల్పికములె కాన "యశస్వంతుఁడు-మేధావంతుఁడు" మున్నగు
 నవియును సాధువులె.

శంభ-కంభాదులు పెక్కు మత్స్యర్థీయములు 'భ'
 ప్రత్యయాంతాదులు ప్రయోగవేద్యములు ౨౦.

(ముగ్ధ-రరగి మొ రరగ వ) (సి-కౌ-౧౦౧౮ మొ)

శంభము=(మాంగళ్యముగల)=(శమ్+భః=శమ్భః) కంభము=
(మూర్ధముగల)=(కమ్+భః=కమ్భః)=(స్తంభము) సుఖ-శీర్ష-జలేషు'
'కమ్'(విశ్వప్రకాశః)(సి-కౌ-౧౦౧౮). స్వామి=(స్వ+మిన్=స్వామి)
(సి-కౌ-౧౦౩౨నూ) రజస్వల=(రజస్సుగలది = ముట్టుది)=(రజస్+
వల=రజస్వలా) కృషీవలుఁడు=(వ్యవసాయదారు)=(కృషీ+వల=కృషీ
వల)(సి-కౌ-౧౦౧౯నూ) మధురము=(మధు+ర=మధురః)(సి-కౌ-
౧౦౧౮ నూ). కేశపుఁడు=(మంచి కొప్పగల విష్ణువు) = (కేశ+వ =
కేశవః) (సి-కౌ-౧౦౧౯ నూ) శ్రాద్ధము=(శ్రీద్ధగల)=(శ్రీద్ధ+ల)
(సి-కౌ-౧౦౨౦ నూ) పణినుఁడు=(పాణినితండి) పణ=వ్యవహారము
గల)=(పణ+ఇన=పణిన.) (సి-కౌ-౧౦౨౦ సూత్రమునొద్ద (ఫల
బహుభ్యా మినఁ) 'పణ శబ్దాదులు నుండవలెను) వాగ్మి=(వాజ్మి
పుణిగల)=ఛాచ్+మిన్=వాగ్మి (సి-కౌ-౧౦౩౦) వాచాలుఁడు=
(వాగ్మి)=(నిపాతము) (సి-కౌ-౧౦౩౧). (వీని కస్త్యర్థమే కాక
యర్థవిశేషములును గలవు

౧ వివ - తా మున్నగు ప్రత్యయములు సమాహారకములు.
ఇందు వాతూల' శబ్దముమాత్రము పుంలింగము. తక్కిన యీసమా
హారకములెల్ల స్త్రీలింగములు. ఉదా - జనత=(జనసమూహము)=
(జనతా). ఇల్లె గామిత-బంధుత-గజత-మొ ఖలిని=(దుర్జనసమూ
హము)=(ఖల+ఇన్ = ఈ) ఇల్లె హలిని=(హలసమూహము) మొ
గోత్ర=(గోపులసమూహము)=(గో+త్రా=గోత్రా) రథకడ్య = (రథ
ములసమూహము)=(రథ+కడ్యా=రథకడ్యా) వాతూలము=(వాయు
సమూహము)=(వాత+ఉల=వాతూలః) వాత్య = (వాయుసమూహ
ము)=(వాత+య+ఆ=వాత్యా-)

పూరణార్థమున నీ క్రిందిరీతిని రూపసిద్ధి గల్గును.

'ద్వి' శబ్దమునకు 'ద్విత్వీయ' అనియు 'త్రి' శబ్దము

నకు తృతీయ' అనియుఁ బూరణార్థకములు నిల్చును. 'చతుర్-షష్' శబ్దములకు ఫల్' ప్రత్యయమగును సంఖ్యావాచకశబ్ద మాదియందు నిల్వని న కారాంతముల పయిని 'మత్' ప్రత్యయము నిల్చును 'షష్టి-సప్తతి-అశీతి-నవతి' శబ్దములపైని 'త మత్' ప్రత్యయము నిల్చును శత శబ్దముపైని నిత్యముగాను వింశత్యాదులపైని వికల్పముగాను తమత్' ప్రత్యయము నిల్చును తక్కినయెడల సంఖ్యావాచకములపైని 'డత్' ప్రత్యయము నిల్చును ౨ (ముగ్ధ-రగిం మొ. ౪౫౭ వ నూ) (సి-కా-౧౦౪౯ మొ ౧౦౫౦-వ నూ)

సంఖ్యను పూరించునది' పూరణార్థకము 'ద్వితీయ' అనూనది ద్విత్య' సంఖ్యను బూరించుచున్నదిగదా 'ఏక' శబ్దముపైని బూరణార్థక ప్రత్యయము నిల్వదు ప్రథమాదిశబ్దములె వాడఁబడును 'డ' కార 'ట' కారములు పైవానిలో నిద్వర్ణములు 'డ' కారము టి' లోపమును దెల్పును అంత్యాచ్చ మొదలొక్కన్నది టి' సంజ్ఞగలది. టకారము స్త్రీత్వమున 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చునని తెల్పును (చూ-తత్స-౧౦౦ నూ) ఉదా . ద్వితీయుఁడు-ద్వితీయము-ద్వితీయ (స్త్రీ-ద్వితీయా) (రెండవది) తృతీయుఁడు-తృతీయము-తృతీయ-(స్త్రీ-తృతీయా) (మూడవది) చతుర్థుఁడు-చతుర్థము-చతుర్థి-(స్త్రీ-చతుర్థీ) (నాల్గవది) పంచముఁడు-పంచమము-పంచమి-(స్త్రీ-పంచమి) (ఐదవది) షష్ఠుఁడు-షష్ఠము-షష్ఠి (స్త్రీ-షష్ఠీ) (ఆఱవది) సప్తముఁడు-సప్తమము-సప్తమి (స్త్రీ-సప్తమి) (ఎడవది) అష్టముఁడు-అష్టమము-అష్టమి-(స్త్రీ-అష్టమి) (ఎనిమిదవది) నవముఁడు-నవమము-నవమి-(స్త్రీ-నవమి) (తొమ్మిదవది). దశముఁడు-దశమము-దశమి (స్త్రీ-దశమి) (పదవది). ఏకాదశుఁడు-

43] (సంఖ్య-తది ౨౧-౨౨ నూ ౧-౨-౩/౨౨ వి) సంఖ్యాసర్వనామతద్ధిత.

ఏకాదశము-ఏకాదశి (స్త్రీ-ఏకాదశీ) (పదునొకండవది) ద్వాదశము-ద్వాదశము-ద్వాదశి (స్త్రీ-ద్వాదశీ) (పందెండవది) త్రయోదశము-త్రయోదశము-త్రయోదశి (స్త్రీ-త్రయోదశీ) (పదుమూడవది) మొ. వింశతితము-వింశతితము-వింశతితమి (స్త్రీ-వింశతితమి) వింశతి-వింశతి-వింశతి (స్త్రీ-వింశతీ) (ఇరువదవది). త్రింశత్తము-త్రింశత్తము-త్రింశత్తమి (స్త్రీ-త్రింశత్తమి) త్రింశతి-త్రింశతి-త్రింశతి (స్త్రీ-త్రింశతీ) (ముప్పదవది) మొ. షష్టితము-షష్టితము-షష్టితమి (స్త్రీ-షష్టితమి) (అఱువదవది) శతతము-శతతము-శతతమి (స్త్రీ-శతతమి) (నూటవది) మొ

౧ వివ - కతిథము-కతిథి (స్త్రీ-కతిథీ) = (ఎన్నవది) కతిపయథము కతిపయథి- (స్త్రీ-కతిపయథీ) = (కొన్నిటిది) బహుతిదము-బహుతిది (స్త్రీ-బహుతిదీ) = (అనేకకాలపుది). తుర్యము = తురీయము = (కొనది)

(ప్రకారార్థమున సంఖ్యావాచకములపైని థాచ్' ప్రత్యయమును, సర్వనామములపైని థాచ్' ప్రత్యయమును నగును. ౨౨ (ముగ్ధ-రగి-థాచ్' ౧౨౩ థాచ్') (సి-కొ-౧౯౮౮-౧౯౭౧ నూ).

ఇందలి చకార మవ్యయ మిదియని తెల్పు నిద్యర్థము. ఏకథా = ఏకధ్యమ్. ద్విథా = ద్వైధమ్ = ద్వేథా త్రిథా = త్రైధమ్ = త్రేథా షడ్ధా = షోఢా (ముగ్ధ రగి). (సి-కొ-౧౯౯౦-౧౯౯౧-౧౯౯౨ నూ).

౨ వివ - ద్వి-అస్మద్-యుష్మద్' అను సర్వనామములకు 'థాచ్' ప్రత్యయము లేదు.

౩ వివ - బహు శబ్దముపైని ప్రకారార్థమున 'థాచ్-థాచ్' ప్రత్యయములు రెండును కావచ్చునని తోచును ఉదా - బహుథా - బహుథా శబ్దస్తోమ మహానిధి-శబ్దార్థచింతామణి' మున్నగు ప్రామాణిక కోశములలో విగ్రహతుర్థమగు 'థాచ్' ప్రత్యయము మాత్రమే చూపబడెను.

388 (సంస్కృత-తది ౨౩-౨౪ సూ) తయల్-తర-తమ-ప్రత్యయ.

‘తేన సంఖ్యా వాచకేభ్యః డత్వతు బహుగణభ్యశ్చ ధాన్ న్యాత్ ప్రకారే (ముగ్ధ-దుగ్ధ-వ్యా-౪౫౮-సూ) ‘తేన సి’=(సర్వనామ) బహుభ్యామ్ ధాన్ న్యాత్ ప్రకారే (ముగ్ధ-దుగ్ధ-వ్యా-౫౨౩ సూ)

కిం సర్వనామ బహుభ్యో విశేష విహితేనాపి ధాలా (తత్త్వ బో-౨౯౬ పుట)

సంఖ్యావాచకములకు అవయవార్థమున ‘తయల్’ ప్రత్యయ మగును ౨౩ (ముగ్ధ-౪౬౦ సూ) (సి-కౌ-౯౮౩-౧౮౪౪ సూ)

ఇందలి ట కార మిద్వర్ణము ఇది స్త్రీత్వమున ఈ ప్రత్యయమగునని తెల్పును. (తత్స-౧౦౦ సూ) ఉదా -ద్వితయము- ద్వితయ (సంస్కృ-ద్వితయమ్-స్త్రీ-ద్వితయా) త్రితయము-త్రితయ (సంస్కృ-త్రితయమ్-స్త్రీ-త్రితయా.)

౧ వివ -ద్వితయము=ద్వయము ద్వితయి=ద్వయి త్రితయము=త్రయము. త్రితయి = త్రయి. (రూపాంతరములును గలవు) ఉభయము’లను నిత్యరూపమేనెలయుచున్నది(రెండు) (సి-కౌ-౧౮౪౫సూ)

రెండిటిలో నొకటి కతిశాయన మర్థమగునపుడు తర ప్రత్యయమును, ననేకములలో నొకటి కతిశాయన మర్థమగునపుడు తమ’ ప్రత్యయమును నగును ౨౪. (ముగ్ధ-౪౬౨ సూ) (సి-కౌ-౨౦౦౨-౨౦౦౪ సూ)

ఇందలి యతిశాయన ముత్కర్షాపకరములు రెండిలో దేని కయినం గావచ్చును తరాది’ ప్రత్యయపరకత్వమిందును భాసిత పుంస్కములకుఁ బుంసద్భావము వచ్చును (చూ-సం-త-౧౪ సూ సమా ౧౧-౨౪ సూ) ఉదా -విద్వత్తమ-స్త్రీ = (విదుషీ+తమా) ఈ స్త్రీ లండఱలో నీమే విదుషి యని యర్థము. ఇట్లే సాధుతర-సాధు తమ-యోగ్యతర-యోగ్యతమ (ఈ స్త్రీలలో నీమే యోగ్యురాలు అనురీతి సర్థము నెన్నునది)

(గంసకృతద్వి. ౨౪-౨౫ నూ ౧-౨/౨౪ ౧-౨/౨౫ వివ) ౩౩9

తరాదులు - తర-తమ-ఇష్ట-కాయస్-కల్ప-ఇమస్-మొ (చూడు-
ముగ్ధ-౩౨౨-నూ-దుర్గా-వ్యాఖ్య)

౧ వివ - వీరిద్దఱలో నీతఁడు ఉత్తరుఁడు' అను వాడుక
స్పష్టమ.

౨ వివ - 'కిం-యద్-తద్-ఏక-అన్య' అను శబ్దములకు డత
ర-డతమ ప్రత్యయములగును. అనఁగా టి' లోపము గల్గునని యభి
ప్రాయము. వీరిద్దఱలోఁ గతరుఁడు రాముఁడు వీరందఱలోఁ గతముఁ
డు త్తముఁడు అన్యతరుఁడు-అన్యతముఁడు మొ (ముగ్ధ ౫౧౦ నూ.)
(సి-కౌ-౨౦౪౭-౨౦౪౮-౨౦౪౯ నూ)

గుణవాచకములపై (గుణవద్వాచకములపై) సతిశా
యనమాత్ర) మర్థమగునపుడు ఇష్ట-కాయస్ ' ప్రత్య
యములు నై కల్పికముగ నగును. ౨౫. (ముగ్ధ-౪౬౬
మొ-౪౭౪వ)(సి-కౌ-౨౦౦౧-౨౦౦౫-౨౦౦౬-౨౦౦౮
౨౦౧౬-౧౭౪౬-౨౦౨౦ నూ.)

గరిష్ఠము=గరియము (గురుశబ్దమునకు గరాదేశము) పక్షమున
'గురుతరము-గురుతమము' అనియు నుండును

౧ వివ - తర' ప్రత్యయమునకు 'కాయస్' ప్రత్యయము సేమ
మనియు తమ' ప్రత్యయమునకు ఇష్ట' ప్రత్యయము తుల్యమనియుఁ
బాణినీయులు చెప్పుదురు గాని 'తర-తమ ప్రత్యయములకువలె 'ఇష్టే
యస్' ప్రత్యయముల కర్థభేదము మహాకవి ప్రయోగములలో నగపడ
మింజేసి ముగ్ధబోధకారుఁ డిట్లు మార్చి 'చెప్పెను

౨ వివ - ఇష్టేయస్" ప్రత్యయములు పరమగునపుడు ప్రకృ
తికి వివిధములగు నాగమాదేశ లోపాదులు గల్గును వానిని మహాకవి
ప్రయోగములనుబట్టి యెఱుంగనగును టిలోపము - లఘిష్ఠము=లఘీ
యము. (మిక్కిలి లఘువై నది) మత్స్వరీయలోపము - మతిష్ఠము=
(మిక్కిలి గొప్ప మతిగలది). మేధిష్ఠము=(మిక్కిలి గొప్ప మేధ (బుద్ధి)

గలది) వీనియందు 'టి' లోపమును గలదు. తృక్ ప్రత్యయలోపము -
 కరిష్టము = (మిక్కిలి గొప్పకర్త) ఆనేశాదులు - గరిష్టము = గరి
 యము = (మిక్కిలి గురువు) (గురుశబ్దమునకు గరాదేశము) నేదిష్టము =
 (మిక్కిలి యంతికము) (అంతిక = సమీప) ద్రాపిష్టము (మిక్కిలి
 దీర్ఘము) శ్రేష్టము = (మిక్కిలి ప్రశస్యము) జ్యేష్ఠః = (మిక్కిలి పెద్ద
 వాఁడు = మిక్కిలి ప్రశస్యఁడు) దృడిష్టము (మిక్కిలి దృఢమైనది).
 కనిష్ఠః = (మిక్కిలి చిన్నవాఁడు. మిక్కిలి యల్పుఁడు) భూయిష్టము =
 (బహు శబ్దమూలకము) = భూయము = భూయాంసము-భూమము-మౌ

గుణవాచకముపై ని (గుణవద్వాచకముపై ని) భావా
 ర్థమున వై కల్పికముగా ఇమన్ ప్రత్యయ మగును.
 ౨౬ (ముగ్ధ-౪౭౫ నూ) (సి-కొ-౧౭౮౪)

లఘిమము (సంస్కృత-లఘు+ఇమన్ = లఘిమా) ఇమన్
 ప్రత్యయ పరకత్వమందును టి' లోపమగును. ఇట్లే గరిమము-అణి
 మము నీలిమము. పక్షిమున లఘుత లఘుత్వము లాఘనము నీలి
 మము = నీలిమ = నీలత్వము = నీలత = నైల్యము (నీల+ఇమన్+నీలిమన్).
 ౧ వివ -రూపాది గుణవాచకములపై ఇమన్ ప్రత్యయము

నిల్వదు ఉదా :- రూపత్వము = రూపత రసత్వము-రసత-గంధత్వము-
 గంధత మౌ

౨ వివ -పృథ్వాది శబ్దములమీద ఇమన్ ప్రత్యయము విక
 ల్పముగా నిల్చును-ఋవర్ణము రేఫమగును ఉదా -ప్రథిమము = (పృథు+
 ఇమన్ = ప్రథిమా) ద్రీణిమము = దార్ణ్యము = దృఢత్వము = దృఢత = (దృఢ+
 ఇమన్+ద్రీణిమా = దార్ణ్యమ్ = దృఢత్వమ్ మౌ) ఇట్లే క్రీణిమము = కార్మ్య
 ము = కృశత్వము మృదిమము = మృదుత్వము పటిమము = పటుత్వము
 చండిమము = చండత్వము-మహిమము-మహత్త్వము-భూమము = బహు-
 త్వము-మౌ.

భూత ఘోర్వార్ధమున 'చరట్' ప్రత్యయ మగును.

౨౭. (ముగ్ధ-౪౮౦ నూ) (సి-కొ-౧౯౯౯)

(సంస్కృత-తది ౨౭-౨౮-౨౯-౩౦ నూ , చర-శస్-కృత్వస్-సుచ్-మయ) ప్రత్య.

జ్ఞాతచరము (పూర్వము తెలిసినది) టిత్తుగాన స్త్రీ త్వమున ఈ ప్రత్యయము వచ్చును. జ్ఞాతచరి. (తత్స ౧౦౦ నూ) (జ్ఞాత+చరట్ = జ్ఞాతచరః)

బహ్వల్పార్థశబ్దముల కారకములపైని సంఖ్యావాచకములపైని వీస్వర్థమున 'చశస్' ప్రత్యయమగును ౨౮ (ముగ్ధ-౪౮-౨-౪౮౩ నూ) (సి-కౌ-౨౧౦౯-౨౧౧౦ నూ).

ఇందలి చ' కార విద్వర్ణము. ఏతత్ప్రత్యయాంత మవ్యయమగునని తెల్పును ఉదా -బహుళశః-అల్పశః-ద్విశః-త్రిశః ఇది సంస్కృతావ్యయముగానఁ దెల్లిన వాడుక లేదు సిద్ధసమాసములలో నిల్వ వచ్చును. బహుళోదాసము శ్రేయము

వార్థమున 'చకృత్వస్' ప్రత్యయమగును ద్వి-త్రి-చతు' శబ్దములపైని సుచ్' ప్రత్యయము నిల్పును ౨౯ (ముగ్ధ-౪౮౪-౪౮౫ నూ) (సి-కౌ-౨౦౮౫-౨౦౮౬ నూ.)

ప్రత్యయాంత మవ్యయమగునని చ' కారేద్వర్ణము తెల్పును. రెండిటిలోని చ కారములు నిద్వర్ణములై ఉదా - పశ్చిమకృత్వో భోజనము = (అయిదుసార్లు భోజనము) (పశ్చి+కృత్వస్=పంచకృత్వః) సుచ్ -ద్విః=(రెండుసార్లు) ఇవియు నవ్యయములుగానఁ దెల్లిన సిద్ధ సమాసములలో మాత్రమే నిల్పును. 'త్రిస్సప్త కృత్వో జగతీశతీనాం ! హన్తా (భారవి)=ఇరువదియొక్క-మాటు (త్రిః+సప్తకృత్వః)

తద్రూపార్థమున మయట్ ప్రత్యయమగును ౩౦ (ముగ్ధ-౪౮౬ నూ) (సి-కౌ-బహ్వర్థములం దీ ప్రత్యయము కన్పట్టును ౧౫౨౩-౧౫౨౪-నూ)

ఇందలి ట' కారేద్వర్ణము స్త్రీ త్వమున ఈ ప్రత్యయము వచ్చునని తెల్పును ఉదా -విష్ణుమయము. స్త్రీత్వమున-విష్ణుమయి (తత్స ౧౦౦ నూ) ఏకాచ్ఛ-మునకు నిత్యము-వాఙ్మయము

ఖ్యాతార్థమున "చుంచు-చణ" ప్రత్యయముల
గును. 30. (ముగ్ధ-ర౯౨ నూ) (సి-కౌ-౧౨-౨౨ నూ).

విద్యాచుంచువు = విద్యాచణుడు = (విద్యచే ఖ్యాతుడు) (విద్య
యా ఖ్యాతః = విద్యాచుంచుః = విద్యాచణః).

సంజాతార్థమున 'ఇత' ప్రత్యయ మగును. 31.
(ముగ్ధ-ర౯౨ నూ) (సి-కౌ-౧౨-32 నూ).

ఫలితము = (సంజాతఫలము వనము). తారకీతము = (సంజాతతార
కము ఆకాశము). పాణినీయులు 'తారకాదులకే యీ ప్రత్యయ మగు
నందురు. తారకాదు లాకృతిగణము.

అభూత తద్భావార్థమున 'భూ-కృ-అస్' ధాతు
రూపములు పరమగునపుడు 'చి' ప్రత్యయ మగును.
చి ప్రత్యయము పరమగునపు డవ్యయేతరశబ్దముల తుది
'అ' వర్ణ, హ్రస్వములకు వరుసగా 'ఈ కార-ద్వీర్ణము'
లగును. 33. (ముగ్ధ-ర౯౫ నూ) (సి-కౌ-౨౧౧౨-
౨౧౧౨ నూ).

ఇందలి చకార విద్వర్ణము. చకారేత్తు 'అవ్యయ' మగును.
ఇందలి 'ఇ' కార ముచ్చారణార్థము. 'న' కార ప్రత్యయము లోపిం
చును. కాగా నిండేమియుఁ బ్రకృతిపై నిల్చునది లేదు. "చి-విణ్
(ముగ్ధ ౧౦-౨౨), విజ్ (ముగ్ధ-౧౦-3౦), విచ్-క్విప్ (౧౦-3౨)" అను
నీ యెదును నిట్టివే. కావున నివి తత్ప్రత్యయాయంతము లనిమాత్రము
వాడుక గల్గించును ఉదా :- చి :- కృష్ణీకరణము = (కృష్ణుడు కాని
వానిని గృష్ణునిగాఁ జేయుట) = (అకృష్ణం కృష్ణం కరోతి = కృష్ణ + చి + కరణ).
హరీభవనము = (హరి కానివాడు హరియగుట). (ఇట ద్వీర్ణము). మహా
త్కరణము (అచ్చు తుదిని లేదుగాన 'ఈ' కార ద్వీర్ణములలో నేదియు
లేదు) = (గొప్పవాడు కానివానిని గొప్పవానినిగాఁ జేయుట). గంగీకర
ణము = (గంగ కానిదానిని గంగనుగాఁ జేయుట). (ఆకారమును 'అ'

(సంస్కృత-తది. 33-34 నూ. ౧-౨-౩-౪/33 వివ) 'చివ్వి' విశేష-కార-ఇఫాదులైతి

వర్ణమే కాన 'ఈ' కారమయ్యెను.) అవ్యయముల కుదాహృతి :-దివా భూతము, దోషాభూతము. (వగలుగా నయినది. రాత్రిగా నయినది).

౧ వివ :- 'చివ్వి' ప్రత్యయ పరకత్వమున 'ఋ' కారము 'ఋ' యగును. ఉదా :- మాత్రీకృతి = (తల్లి కానిదానిని దల్లిగాఁ జేయుట). (ముగ్ధ-౪౯౨ నూ). (సి-కౌ-౧౨౩౪ నూ).

౨ వివ :- "మనస్-చక్షుష్-చేతస్-అరుస్-రజస్" అనువానికి 'చివ్వి' ప్రత్యయపరకత్వమున సంత్యలోప మగును. ఉదా :- ఉన్మనీభూతము = (ఆవేగముతోఁ గూడునదిగా నగుట.) మొ.

౩ వివ :- అవ్యయమునకు దీర్ఘము రావని ముగ్ధబోధక ర్త సూత్రిం చెను. పాణినీయులు దీర్ఘము రావచ్చుననిరి. ఉదా :- సాచీకృతము = (అడ్డు గా నుండఁ జేయఁబడినది) ముగ్ధబోధపక్షమున 'సాచీ' శబ్ద మంగీకార్యము. "సాచీకృతా చారుతరేణతస్థా ముఖేన" (కుమారసం) , "వినాయ సాచీకృత చారువక్త్రః" (రము) (దుర్గాదాస వ్యాఖ్య-ముగ్ధ) :

౪ వివ :- వర్ణములపై ౧ నిరేశాద్యర్థములందు 'కార' ప్రత్యయమును 'ర' వర్ణముపైని 'ఇఫ' ప్రత్యయమును నిల్పును ఉదా - అకారము-ఇకారము-కకారము-రేఫము మొ. (చూ సంజ్ఞా ౩ నూ.౯, ౧౧).

సాకల్యముగా నధీన మయ్యె నను సర్వమున 'కృ-భూ-అస్' ధాతురూపపరకత్వమున వికల్పముగ 'చసాత్' - ప్రత్యయ మగును. ౩౪. (ముగ్ధ ౪౯౯ నూ) (సి-కౌ-౨౧౨౨ మొ. ౨౧౨౩ వ) (ఈ సకారమునకు షత్వములేదు.)

ఉదా :- "అనుర భస్మసాత్ కృతుఁడయ్యెన్" (అది ౧౨ ౧౩౨ ప) పక్షమున "భస్మీభూతుఁ డయ్యెను" అని మీఁది నూత్రముచొప్పున 'చివ్వి' ప్రత్యయము వచ్చును. ఇందలి 'చ' కార మవ్యయతాద్యోత్తక మగు నిద్యర్థము. షత్వాభావ :- అగ్ని సాత్ కృతుఁ డయ్యెను.

"ఊర్ధ్వపరిమాణార్థమున "దఘ్నుట్ - మాత్రీట్ - ద్వయసత్" అను ప్రత్యయములగును. ౩౫. (ముగ్ధ-౫౦౬ నూ) (సి-కౌ-౧౨౩౫ నూ)

ఇందలి 'ట' కారము 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చును స్త్రీప్రత్యయమున నని తెల్పు నిద్యర్థము. (చూ-తత్త్వ-౧౦౦ నూ). ఉదా :- గజదమ్ముము- గజమాత్రము-గజద్వయసము. 'ఏనుగు' ఎత్తు పరిమితి). స్త్రీప్రత్యయమున:- గజదమ్మి-మొ.

కొన్ని సర్వనామశబ్దములపై నీ క్రిందిరీతిని బ్రత్యయములు నిల్చును. వీ వాడుక తెలుగున మిక్కిలి యరుదు. కవిప్రయోగై కవేద్యము 3౬. (ముగ్ధ-౫౧౦ మొ. ౫౨౬ వ.)

౧ వివ :- 'తస్' అనునది విభ క్త్యర్థమున వగును. ఉదా :- సర్వ తోముఖముగ. కృష్ణతోగతి-మొ.

౨ వివ :- సర్వనామములకును, బహుశబ్దమునకును సప్తమ్యర్థమున 'త్ర' ప్రత్యయ మగును. ఉదా :- 'సర్వత్ర' నిలింప కామినుల వాడకు (అము క్త)

3 వివ :- సర్వదా=సదా = (ఎల్లప్పుడు). ఏకదా = (ఒకప్పుడు). కదా = (ఎప్పుడు). తదానీమ్ = (అప్పుడు). పూర్వేద్యః = (పూర్వదినమందు). పరేద్యః = (పరదినమందు). ఉభయేద్యః = (రెండుదినములందును). పురస్తాత్ = (ఎదుట). కుతః = (ఏకారణముచేత). కివ్ = (ఎక్కడ). కుత్ర = (ఎక్కడ). ఇతః = (ఇచ్చటినుండి). అతః = (అచ్చటినుండి). అత్ర = (ఇక్కడ). ఇహ = (ఇక్కడ-ఈలోకమున). అధునా = (ఇప్పుడు). ఉపరి = (మీఁదుభాగమున). సద్యః = (తత్క్షణము). అద్యః = (ఇప్పుడు). ఇతమ్ = (ఇట్లు). కథమ్ = (ఎట్లు). తత్రత్యుః = (అచటనున్నవాడు). అద్యతనము = (ఈదినము). దాక్షిణత్యుః = (దక్షిణదేశస్థుఁడు). పాశ్చాత్యుః = (పశ్చిమదేశస్థుఁడు). పాఞ్చ్యుః = (తూర్పుదేశస్థుఁడు-పాచీనుఁడు). ఆదిమము = (మొదటిది). మధ్యమము = (నడిమిది). చిరత్నము (ఇవి సర్వనామములు కావు) = (చిరకాలపుది). కించిత్ = (ఇంచుకంత-నికానొకటి). కదాచన = (ఒకప్పుడు). కించన = (ఇంచుకంత)-మొ.

— ఇది సంస్కృత తద్గత పరిచ్ఛేదము —

బా ల వ్యా క రణో ద్యో త ము

క్రియా ప రి చేచ్ఛ ద ము

సంస్కృత క్రియ ల వివరణ ము

౧ వివ:-సంస్కృత ధాతువులనుండి యేర్పడిన సంస్కృత సుబ్ విభక్తిరూప తిజంతరూపములకుఁ దెలుఁగు వాడుక లేదు. సంస్కృత సుప్తులకువలెనే యీ తిజ్జులకును నాదేశముగాఁ దెలుఁగు డ్వాది విభక్తులు సంస్కృతసమములు నాచ్ఛికములు నగు ధాతువులు రెండు విధములపైని నిలుచును.

౨ వివ :-సంస్కృతధాతువులు ౧-పరస్మైపదములు, ౨-ఆత్మనేపదములు, ౩-ఉభయపదములు నని మూడు విధములు-ప్రథమాది పురుషములలో “తిప్-తస్-అన్తి” మున్నగు ప్రత్యయములు నిల్చు ధాతువులు పరస్మైపదములు. (భవతి-భవతః-భవంతి-మొ). ప్రథమాది పురుషములలో “తే=ఆతే=అన్తే” మున్నగు ప్రత్యయములు నిల్చు ధాతువులు ‘ఆత్మనేపదములు’. (భూ ధాతువు ప్రాప్త్యర్థమున నాత్మనేపదము. భవతే-భవేతే-భవంతే-మొ). ప్రథమాది పురుషములలో ద్వివిధ ప్రత్యయములును నిల్చునవి యుభయపదములు. (రాజతి-రాజతః-రాజంతి. రాజతే-రాజేతే-రాజంతే-మొ జకార మిద్వర్ణముగాఁగల ధాతువు లాత్మనేపదములు. (ఏధజ-వృద్ధ-మొ). ఇకార మిద్వర్ణముగాఁగలవి యుభయపదములు. (రాజృచ్ఛ-దీప్తా). తక్కినవి పరస్మైపదములు. (భూ సత్తాయామ్-మొ). (ఘృగ-గృగి సూ) (సి-కా-౨౧గీ-మొ. ౨౧గీ-వ. సూ). ఇవి “ఆత్మనేపదములు”. ఇవి ‘పరస్మైపదములు నివి యుభయపదములు నని ధాతుపాఠములలో నుండును. జకార ఇకారములు కవికల్పద్రుమమున ‘ఆత్మనేపదాదుల కిద్వర్ణములుగ నిలువఁబడును.

౩ వివ :-ఇట్టి ధాతువులపైని “లట్-లిట్-లుట్-ల్లట్-లేట్-

లోఁ-లఁ-లిఁ-లుఁ-లృఁ” అను సమావక క్రియా లకారములు నిల్చును. “ప్ర:-తిప్-తస్-అన్తి. మధ్య:-సిప్-ధస్-ధ. ఉత్త:-మిప్-వస్-మస్” ఇవి పరస్మైద పృథ్వయములు. “ప్రథ:-తే-ఆతే-అన్తే. మధ్య:-సే-ఆధే-ధ్వే. ఉత్త:-ఏ-నహే-మహే” ఇవి యాత్మనే పద పృథ్వయములు. ఈ రెండు విధములును ‘లఁ’ అనుదాని కాదేశములు. ఇట్లే ‘లిఁ’ మున్నగువానికిని ద్వివిధ పృథ్వయములు నగును. ఈ లఱాదులకు ముగ్ధబోధమున ‘కీ-భీ’ మున్నగు సంజ్ఞలు గల్పింపఁబడినవి. లఁ=(కీ-ముగ్ధ), ఇది తద్ధర్మాద్యర్థకము. “లిఁ=(ముగ్ధ-రీ), లఁ=(ఘీ-ముగ్ధ), లుఁ=(టీ-ముగ్ధ)” ఇవి మూఁడును భూతార్థకములు. “లుఁ=(ఢీ-ముగ్ధ), లృఁ=(ఘీ-ముగ్ధ)” అనునవి రెండు లకారములును భవిష్యదర్థకములు. ‘లేఁ’ అనునది వేదమాత్ర పృసిద్ధము. “లిఁ”=(భీ-ముగ్ధ) అనునది విభ్యాద్యర్థకము. “లిఁ”=(ఢీ-ముగ్ధ) అనునది యాశీరర్థకము. “లోఁ”=(గీ-ముగ్ధ) అనునదియు నాశీరర్థకమే. “లృఁ”=(ఘీ-ముగ్ధ) అనునది చేదర్థ గర్భిత భవిష్యదర్థకము.

“లఁ, విభ్యాద్యర్థకలిఁ, లోఁ, లఁ, లుఁ” అను నైదును శవర్ణ మిద్యర్ణముగాఁగల పృథ్వయమును (శప్-మొ) సార్వధాతుములు. (‘ర’=ముగ్ధబోధ సంజ్ఞ). తక్కిన వెల్ల ‘ఆర్థధాతుకములు= (‘అర’ ముగ్ధబోధ సంజ్ఞ).

ఆర్థధాతుకములగు పురుషబోధకపృథ్వయములు వికరణము లేక యే ధాతువుపైని నిల్చును. ‘శప్’-మొ. వికరణములు. పకార మిద్యర్ణములేని సార్వధాతుక పృథ్వయములు ‘జిత్తు’లనిపించుకొనును. లిట్టును, నాశీరర్థక లిఙ్ఘను పకారేత్తులు కానివియును ‘కి’త్తు లనిపించుకొనును.

ర వివ :-లఱాది లకారముల సిద్ధరూపాదాహృతులు :-

లఁ :-ప్రథ:-భవతి-భవతః-భవన్తి. మధ్య-భవసి-భవథః-భవథ. ఉత్త:-భవామి-భవావః-భవామః. ఇవి పరస్మైపద రూప

ములు. ఆత్మనేపద:-ప్రధ:-భవతే-భవేతే-భవస్తే. (మధ్య)-భవసే-భవేజే-భవధ్వే. ఉత్త:-భవే-భవావహే-భవామహే.

లిట్ :-పరస్మైపద:-ప్రధ:-బభూవ - బభూవతుః - బభూవుః. మధ్య-బభూవిధ-బభూవధుః-బభూవ. ఉత్త:-బభూవ-బభూవివ-బభూవిమ. ఆత్మనేపద:-ప్రధ:-బభూవే-బభూవాతే-బభూవిరే. మధ్య:-బభూవిషే-బభూవాధే-బభూవిధ్వే (బభూవిధ్వే-రూ). ఉత్త-బభూవే-బభూవివహే-బభూవిమహే

లట్ :-పరస్మైపదము -ప్రధ:-భవితా-భవితారా-భవితారః మధ్య-భవితాసి-భవితాస్థః-భవితాస్థ. ఉత్త:-భవితాస్మి - భవితాస్వః-భవితాస్మః. ఆత్మనేపదము -ప్రధ:-భవితా-భవితారా-భవితారః. మధ్య -భవితాసే-భవితానాదే-భవితాధ్వే. ఉత్త.-భవితాహే-భవితాస్వహే-భవితాస్మహే.

లృట్ :-పరస్మైపదము:-ప్రధ:-భవిష్యతి - భవిష్యతః - భవిష్యంతి. మధ్య:-భవిష్యసి-భవిష్యధః-భవిష్యథ. ఉత్త:-భవిష్యామి-భవిష్యావః-భవిష్యామః. ఆత్మనేపదము -ప్రధ:-భవిష్యతే-భవిష్యేతే-భవిష్యస్తే. మధ్య:-భవిష్యసే-భవిష్యేథే-భవిష్యధ్వే. ఉత్త:-భవిష్యేః-భవిష్యావహే-భవిష్యామహే.

లాట్ :-పరస్మైపదము -ప్రధ:-భవతు (భవతాత్ -రూ) భవతామ్-భవన్తు. మధ్య:-భవ (భవతాత్ -రూ) భవతమ్-భవత. ఉత్త భవాని-భవావ-భవామ. ఆత్మనేపదము:-ప్రధ:-భవతామ్-భవేతామ్-భవంతామ్. మధ్య:-భవస్వ-భవేథామ్-భవధ్వమ్. ఉత్త:-భవై-భవావహై-భవామహై.

లక్ :-పరస్మైపదము -ప్రధ:-అభవత్ -అభవతామ్-అభవన్. మధ్య:-అభవః-అభవతమ్-అభవత. ఉత్త:-అభవమ్-అభవావ-అభవామ. ఆత్మనేపదము:-ప్రధ:-అభవతే-అభవేతామ్-అభవస్త. మధ్య:-అభవధాః-అభవేథామ్-అభవధ్వమ్. ఉత్త.-అభవే -అభవావహి - అభవామహి

లిజ్ విధ్యాద్యర్థకము :- పరస్మైపదము :- ప్రథ :- భవేత్ - భవేతామ్ - భవేయః. మధ్య :- భవే - భవేతమ్ - భవేత. ఉత్త :- భవేయమ్ - భవేవ - భవేమ. ఆత్మనేపదము :- ప్రథ :- భవేత - భవేయాతామ్ - భవేరన్. మధ్య :- భవేధాః - భవేయాధామ్ - భవేద్ధమ్ ఉత్త :- భవేయ - భవేవహి - భవేమహి.

లిజ్ ఆశీరర్థకము :- పరస్మైపదము :- ప్రథ :- భూయాత్ - భూయాస్తామ్ - భూయాసుః. మధ్య :- భూయాః - భూయాస్తమ్ - భూయాస్త. ఉత్త :- భూయాసమ్ - భూయాస్వ - భూయాస్య. ఆత్మనేపదము :- ప్రథ :- భవిషీష్ట - భవిషీయాస్తామ్ - భవిషీరన్. మధ్య :- భవిషీష్టాః - భవిషీయాన్థామ్ - భవిషీద్ధమ్ (భవిషీద్ధమ్-రూ) ఉత్త :- భవిషీయ - భవిషీవహి - భవిషీమహి.

లుజ్ :- పరస్మైపదము :- ప్రథ :- అభూత్ - అభూతామ్ - అభూవన్ - మధ్య . అభూః - అభూతమ్ - అభూత. ఉత్త :- అభూవమ్ - అభూవ - అభూమ. ఆత్మనేపదము :- ప్రథ :- అభవిష్ట - అభవిషాతామ్ - అభవిషత. మధ్య :- అభవిష్టాః - అభవిషాధామ్ - అభవిద్ధమ్ - (అభవిద్ధమ్-రూ). ఉత్త :- అభవిషి - అభవిష్వహి - అభవిష్మహి.

ల్పజ్ - పరస్మైపదము. ప్రథ . అభవిష్యత్ - అభవిష్యతామ్ - అభవిష్యన్. మధ్య : అభవిష్యః - అభవిష్యతమ్ - అభవిష్యత. ఉత్త - అభవిష్యమ్ - అభవిష్యావ - అభవిష్యామ. ఆత్మనేపదము : ప్రథ :- అభవిష్యత - అభవిష్యేతామ్ - అభవిష్యస్త. మధ్య :- అభవిష్యధాః - అభవిష్యేథామ్ - అభవిష్యద్ధమ్ - ఉత్త - అభవిష్యే - అభవిష్యావహి - అభవిష్యామహి.

౫ వివ :- అట్టి సంస్కృతధాతువులు పదివిధములగు వికరణములతో సార్వధాతుకత్వమునఁ బురుషబోధక ప్రత్యయముల నందును. వీనిని దశగణి యందురు వివరణము. శ్లో. “భ్యా ద్యదాదీ జ హో త్యాది ద్వివాది స్వాదిరేవచ తుదాదిశ్చ రుధాదిశ్చ తన క్ర్యాది చ రాదయః” కవికల్పద్రుమగ్రంథమున నిం దొక్కొక్కగణ మొక్కొక్క

(సం-క్రి ౫, I.VI వివ) 'భూ-అద్-హు-దిన్-సు-తుద్' ప్రభృతులు 349

యిద్వర్ణముతోఁ గూడియుండును. తక్కిన ధాతుపారములలో నీ ధాతు వీ గణమని వ్రాయఁబడును.

I భ్వాదులకు సార్వధాతుకత్వమున 'శప్' అను వికరణ మగును. ఇందలి 'శ' వర్ణ 'ప' కారము లిద్వర్ణములు. "భూ=సత్తా యామ్" పరస్మైపదము :- భూ+శప్+తి=(భూ-భో-భన్)=భవతి. భూ+శప్+తే=(భూ-భో-భన్)=భవతే. "భూ=ప్రాప్తా" అత్మనేపదము.

II అదాదులకు సార్వధాతుకత్వమునందును వికరణము లేదు. ఇవి ధాతుపారమున (కవి కల్పద్రుమమున) లకార మిద్వర్ణము గాఁగలవై యుండును. అద్ లా భక్షణే." అద్+తి=అత్తి-మొ.

III జుహోత్యాదులు. ఇవియు 'అదా'ద్యంతర్గణమే కాన వీనికిని వికరణము లేదు. ఈగణము 'లి' వర్ణ మిద్వర్ణముగాఁగలవై యుండును. "హు (లి) హోమే"-హు+హు+ (అభ్యాసకార్యములు చూడు-2 నూ. సం-క్రి. అభ్యాసము)+తి=జుహోతి-మొ.

IV దివాదులు- వీనికి సార్వధాతుకత్వమున 'శ్యన్' వికరణ మగును. ఇందలి 'శ' వర్ణ వకారము లిద్వర్ణములు. ఈగణము 'యు' కార మిద్వర్ణము గల్గి యుండును. "దిన్ యు" క్రిడాయామ్. విజిగీషా దిషు చ. దిన్+శ్యన్+తి=దీవ్యతి-మొ.

V స్వాదులు- వీనికి సార్వధాతుకత్వమున 'శ్ను' అను వికరణ మగును. ఇందలి 'శ' వర్ణ మిద్వర్ణము. ఈగణము 'న' కారే త్క-మయి యుండును. ధాతుపారములో 'షు' అని వకారముతో నున్నను బ్రక్రియాదశలో 'సు' అని సకారముతోనే యుండును. 'షు (నశ్) బధ్ధే." సు+శ్ను+తి=సునోతి-మొ.

VI తుదాదులు- వీనికి సార్వధాతుకత్వమున 'శ' అను వికరణము నిల్చును. ఇందలి 'శ' వర్ణ మిద్వర్ణము. ఈగణము 'శ' వర్ణేత-మై యుండును. 'తుచౌ (శశ్) వ్యధే" తుద్+శ+తి=తుద్+అ+తి=తుదతి. మొ.

VII రుధాదులు- వీనికి సార్వధాతుకత్వమున 'శ్చ' అను వికరణ మగును. ఇందలి 'శ-ణ' కారము లిద్వర్ణములు. ఈగణము 'ధ' కారేత్కరమై యుండును. 'రుద్ (ధృ)' ఆవరణే రుద్+శ్చ+తి=ఋణద్ధి. రుద్ధః-రుద్ధన్తి మ్మ.

VIII తనాదులు- వీనికి 'శుప్' అనునది సార్వ ధాతుకత్వమున వికరణమై నిల్చును. 'శ-వ' కారము లిద్వర్ణములు. ఈగణము దకారేత్కరమైయుండును. 'తను (డృ)' విస్తారే తన్+శుప్+తి=తనోతి-మ్మ.

IX క్రాదులు-వీనికి 'శ్చా' అనునది వికరణముగ సార్వ ధాతుక పరకత్వమున నిల్చును. ఇందలి 'శ' వర్ణ మిద్వర్ణము. ఈగణము 'గ' కారేత్కరమై యుండును. "క్రీ (ఞ్)గ) ద్రవ్యవిపర్యయే" క్రీ+శ్చా+తి=క్రీణాతి-మ్మ.

X చురాదులు- వీనికి సార్వధాతుక పరకత్వమున 'ఞ్' అనునది వికరణ మగును (పాణినీయులు ణి). ఇందలి 'ఞ' కార మిద్వర్ణము. ఈగణము 'క' కారేత్కరమై యుండును. "చుర (కి) స్తేయే" చుర+ఞ్+తి=చోర్+(ఇ)=అయ్+తి=చోరయతి-మ్మ.

సంస్కృతశబ్ద ప్రపంచమున కెల్ల మూలఘోషములగు సంస్కృత ధాతువులు పైరీతిని భాషాదిగణరూపమున విభజింపఁబడి ధాతుపాఠములలోఁ జేర్పఁబడును. కవికల్పద్రుమమున నెల్లవిషయములకును నిద్వర్ణములు నిల్పఁబడును. అట్టి ధాతువులనుండి ప్రేరణాద్యర్థవిశేషములందుఁ దత్తదర్థబోధకములగుచు 'ఞ్' (పాణినీయులు-ణిచ్ అందురు) మున్నగు ప్రత్యయములు నిల్చి మరల ధాతుసంజ్ఞ గలవగును. పిదప మూలధాతువులవయి వర్తమానాద్యర్థములందు లడాదులు నిల్చినట్లే వీనిపైనిసైతము నిల్చి సంస్కృత తిజంతాదు-లేర్పడును.

'ఞ్-సన్-యజ-కామ్యక్-కృ-జ్య-క్తి' అను నేడు ప్రత్యయములు తుదినిగల ధాతువులు మరల ధాతు

సంజ్ఞ గలవగును. వీనిపముని శప్' అను వికరణము నిల్చును ౧. (ముగ్ధ-౬౩౧ సూ) (సి-కౌ-౨౩౦౪సూ).

ఇట్లు 'ఇ్యంత' 'సన్నం' తాదులకు మరల ధాతుత్వము సంభవించుచుండుటచేత ధాతువులమీఁదవలెనె వీనిమీఁదసయితము లకారాదులును 'తప్య'ది కృత్ ప్రత్యయములును నిల్చును. ఉదా:- 'భావయతి'-భావయితవ్యము - బుభూషితవ్యము-బోభూయితవ్యము-పుత్రకామ్యితవ్యము - జ్ఞానీయితవ్యము - కృష్ణాయితవ్యము. మొ. (చూ-౩-౪-౬-౭-౮-౯-౧౬-౧౯-౨౦ సూ)

ప్రేరణార్థమున ధాతువునకు 'ఇ' ప్రత్యయ మగును. ౨ (ముగ్ధ-౭౭౭ సూ). (సి-కౌ-౨౫౭౬ సూ)

ఇందలి ఇ' కార మిద్వర్ణము వృద్ధివచ్చునని తెల్పును. ఇట్లు ధాతువునకు 'ఇ' ప్రత్యయము రాగా దానికి మరల ధాతుత్వము కలిగెను.

ధాతువు తుదినున్న 'ఇచ్' ప్రత్యాహారవర్ణము లకును, నుపధాభూతమగు 'అ'కారమునకును 'ఇ'త్తుగాని, 'ణి'త్తుగాని పరమగునపుడు వృద్ధియగును. ౩. (ముగ్ధ-౫౭౭ సూ) (సి-కౌ-౨౫౪. ౨౨౮౨ సూ). (సమా-౩౦ సూ-'వృద్ధి వివరింపఁబడెను).

ఉదా :- "కృ (ఇచ్) = కరణే". 'కృ+ఇ+శప్+తి=కార్+ఇ+శప్+తి' అని యుండఁగా

ధాతువుల తుదినున్న 'ఇక్' ప్రత్యాహారమునకును లఘూపధమునకును గుణ మగును. 'కిత్తు'గాని 'జిత్తు'గాని పరమైనచోఁ గాదు. ౪. (ముగ్ధ-౫౪౨ సూ) (సి-కౌ-౨౧౬౮-౨౧౮౯ సూ). (ఈ సూత్ర)ము సామాన్యశాస్త్రము. ౩ సూత్ర)ము దీనికన్న విశేష శాస్త్రము).

"కార్+ఇ" ఇకారమునకు గుణము (సమా-౨౯ సూ. గుణము వివరింపఁబడెను) రాగా "కార్+ఏ+తి=కార్+అయ్+తి"

352 (సం-క్రి. ౪-౯ నూ) ఇచ్చార్థక సన్నంత' రూప నాథనము

అ+తి=కారయతి" అని సిద్ధించును 'కృ' ధాతువు తనాదులలోని దయ్యను ఇంతధాతువు గాన 'శప్' వికరణమే వచ్చును ఇట్లే-
హూ=సత్తాయామ్" అను ధాతువునుండి "భావయతి" మున్నగు రూపము లేర్పడును.

ఇచ్చార్థమున ధాతువునకు 'సన్ ప్రత్యయ మగు ను గి. (ముగ్ధ-౮౦౩ నూ). (సి-కా-౨౬౦౮ నూ). (ఇందలి తుది 'స'కార మిద్వర్ణము)

ఇందలి ఇచ్చ ధాత్వధేచ్చ యని యెన్నునది. అట్టి యిచ్చ "తుమ్" ప్రత్యయగర్భితమై యుండును. ఉదా :-భవితుమిచ్చతి = బుభూషతి. ('అగుట కిచ్చించుచున్నాడు').

"సక-యజ్" ప్రత్యయాంతములగు ధాతువులు ద్విరుక్తము లగును. ౬. (ముగ్ధ-౬౩౨ నూ) (సి-కా-౨౩౯౫ నూ).

ద్విరుక్తమందలి పూర్వభాగ మభ్యాస మనఁబడును. ౭. (ముగ్ధ 'ఖ' అనఁబడును) (ముగ్ధ-౫౩౮ నూ) (సి-కా-౨౦౭౮ నూ). బుభూషతి=(భూ+భూ+స+అ+తి).

అభ్యాసముయొక్క యాద్యచ్చునకుఁ బరభాగము లోపించును. 'శస్' సమాహార మాదిగను 'ఖప్' సమాహార మంతముగను (ముగ్ధ'సమాహార'=పాణి. (వత్సాహారము) గల సంయోగము నిల్చియున్నచో నట్టి యభ్యాసముయొక్క యాది హల్లు లోపించును. తద్విన్నసంయోగమున్నచో దాని తుది హల్లు లోపించును. ౮. (ముగ్ధ-౨౬౪ నూ) (సి-కా-౨౦౭౯ నూ) 'సక' ప్రత్యయ పరకత్వమున 'అద్' ధాతువునకు 'ఘస్'అను చాదేశమగును. అభ్యాసమునందలి"ర్భుభ్" సమాహారము "జద్" సమాహార మగును. 'ఖద్' సమాహారము 'చస్' సమాహార మగును 'హ'కా

[45] (సం-క్రి. ౯-౧౨ నూ.) అభ్యాసకార్య యజ్ఞస్థములు 358

రము 'జ'కార మగును దీర్ఘము హృస్వ మగును.
 'క'వర్ణము 'చ'వర్ణ మగును. 'ఋ'వర్ణము 'అ'కార
 మగును. 'సన్' ప్రత్యయ పరకత్వమున నభ్యాసము
 యొక్క 'అ'కారము 'ఇ'కార మగును. ౯. (ముగ్ధ-
 ౫౫౯ నూ. ౬రం నూ) (సి-కౌ-౨౧౭౯ మొ.
 ౨౧౮౨ వ. నూ. ౨౩౧౭ చూ)

'అద్=భక్షణే' - ప్రథమపురుషము-జిఘత్సతి-జిఘత్సతః- జిఘ
 త్సన్తి=(తిన నిచ్చించు).

ముహూర్థమునందును భృశార్థమునందును ధాతు
 పునకుఁ బరముగా 'యజ్' ప్రత్యయము నిలుచును. ౧౦.
 (ముగ్ధ-౮౨౦ నూ) (సి-కౌ-౨౬౨౯ నూ). (ఇందలి
 జకార మిద్వర్ణము. 'జిత్తు' ఆత్మనేపదము).

'సం-క్రి-౧ నూ' చొప్పున, ధాతుత్వము వచ్చెను. 'సం-
 క్రి-౬ నూ' చొప్పున ద్వీరుక్తి, రాగా "సం-క్రి-౭౫౯ నూ"
 వర్తించును. 'యజ్జు' జిత్తుగానఁ దదంతము 'ఆత్మనేపద'
 మగును.

'యజ్' ప్రత్యయము పరమగునపు డభ్యాసమునకు
 గుణ మగును ౧౧. (ముగ్ధ-౮౨౨ నూ) (సి-కౌ-
 ౨౬౩౦ నూ.)

(సమా ౨౯ సూత్రమున గుణము వివరింపఁబడెను) 'నూచ=
 పైశున్యే" ప్ర సోసూచ్యతే. సోసూచ్యేతేసోసూచ్యన్తే. (మిక్కిలిగఁ
 గొండెము చెప్పు)

'యజ్' ప్రత్యయము వికల్పముగా లోపించును.
 అట్లు లోపించునపుడు 'శప్' అను వికరణమును లోపిం
 చును. ధాతువు పరస్మైద మగును. ధాతువునకు ద్వీరు
 క్తియు నభ్యాసమునకు గుణమును నగును. ౧౨.
 (ముగ్ధ-౮౩౬ నూ) (సి-కౌ-౨౬౫౦ నూ).

“ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమ్” అనుచోప్పున ధాతుత్వాదికము కల్గును. ఉదా - బోభోతి = (బోభవీతి) బోభూతః - బోభువన్తి - మొ.

నామమునకుఁ బరముగా నాత్మేచ్ఛార్థమున ‘కామ్యక్’ ప్రత్యయమగును. ౧౩. (ముగ్ధ-౮౪ ౨ నూ) (సి-కౌ-౨౬౬౩ నూ.)

ఇందలి తుది ‘క’ కార మిద్వర్ణము-క్షీత్తుగాన సం-క్రి-౪ సూత్రముచోప్పున గుణముఁరాదు. ఉదా - పుత్త్ర)కామ్యతి-పుత్త్ర)కామ్యతః-పుత్త్ర)కామ్యన్తి-మొ. (పుత్త్రి)డు కావలెనని యిచ్చించుచున్నాడు)

నామమునకుఁ బరముగా (మాన్తములు నవ్యయములు తప్ప) స్వేచ్ఛార్థమున క్యప్రత్యయమగును. ౧౪. (ముగ్ధ ౮౪౩ నూ) (సి-కౌ-౨౬౫౭ నూ-౨౬౫౮ నూ) (ఇందలి ‘క’ కార మిద్వర్ణము).

జ్ఞానీయతి-జ్ఞానీయతః-జ్ఞానీయన్తి. (జ్ఞానివలెనుండ నిచ్చించుచున్నాడు) క్రింది ౧౬ సూత్రముచేత ‘జ్ఞానీ’ అనుచోటి దీర్ఘము సంభవించెను

కర్తృర్థకమగు నుపమాన వాచకముకంటెఁ బరముగా నాచారార్థమున ‘జ్య’-క్వీ’ అను ప్రత్యయము లగును ౧౫ (ముగ్ధ-౮౪౪ నూ) (సి-కౌ-౨౬౬౫ నూ).

‘జ్య’ ప్రత్యయములోని ‘జ’కార మిద్వర్ణము ‘క్వీ’ ప్రత్యయములోని ‘క’ కార మిద్వర్ణము-ఈ క్వీ’ ప్రత్యయములోని యక్షరములెల్ల లోపించును.

అర్థధాతుకమగు యకారము పరమగుచుండఁగా నజంతమునకు దీర్ఘంబగును. ౧౬. (ముగ్ధ-౫౯౦ నూ) (సి-కౌ-౨౭౯౮ నూ).

జ్య ప్రత్యయాంతము జీత్తుగాన నాత్మనేపద మగును. కృష్ణాయతే-కృష్ణాయతే-కృష్ణాయన్తే-మొ. ‘క్వీ’ ప్రత్యయాంతః-కృష్ణతి-కృష్ణతః-

కృష్ణన్తి-మొ. (కృష్ణనివలె నాచరించు.) ఇందు 'కృష్ణ' అను నామ మెక్కి ప్రత్యయాంత ధాతు వగుచున్నది

సన్నంతాదులందు రెండేసి ప్రత్యయముల స్థితి యగపడుచున్నది. "పుత్త్రమివ శిష్య మాచరతి"=(పుత్త్ర)నివలె శిష్యు నాచరించుచున్నాడు) అను సర్థమున 'క్య' ప్రత్యయము వచ్చును. పిదప 'పుత్రీ'యితు మిచ్చతి" (పుత్త్ర)నివలె నాచరించుట కిచ్చించుచున్నాడు) అను సర్థమున 'సన్' ప్రత్యయము వచ్చును. దాని రూపసిద్ధిలో "యథేష్టం నామ ధాతుషు" (ముగ్ధ-౮౫౯ నూ) (సి-కౌ-౯౪౪ పుట బాలమనోరమా పుస్తకములోని వార్తికము) అను చొప్పున నొక్కొక్కదానికే ద్వీరుక్తి రాగా "పుపుత్రీ యిషతి-పుతిత్రీ యిషతి-పుత్రీ యియిషతి-పుత్రీ యిషిషతి" అన్నిటికని ద్వీరుక్తి రాగా "పుపుతిత్రీ యియి షిషతి" అగును

కర్తార్థమందువలెనె కర్మార్థమందును లక్షాదులు వచ్చును. కర్మార్థక ధాతువునకు సార్వధాతుక పరకత్వమున 'యక్' ప్రత్యయము నిల్చును. కర్మార్థకధాతు వాత్మనేపదమే యగును. ౧౭ (ముగ్ధ-౯౨౦-౯౨౧ నూ) (సి-కౌ-౨౬౭ నూ ౨౭౫౬-౨౭౫౮ నూ)

స్తూయతే-స్తూయేతే-స్తూయన్తే. (స్తుతింపబడుచున్నాడు). (౧౬ నూలే)ము చొప్పున దీర్ఘము.) యక్ ప్రత్యయమునందలి కకార మిద్వర్ణము. కిత్తుగాన గుణము లేదు చికిత్స్యతే=(రోగాపనయనము చేయ నిచ్చింపబడుచున్నది-మొ.) తెలుగున సంస్కృత సమావకక్రియలకుఁ బ్రయోగము లేమింజేసి వానిరూపములు ప్రక్రియ విశేషించి వివరింపఁ బడదయ్యె.

ఇది సంస్కృత క్రియల భాగము

బాలవ్యాకరణోద్ద్యోతము

క్రియాపరిచ్ఛేదము

తెనుఁగుక్రియాలివివరణము

ధాతువునకు-౧ (బా-కీ)యా-౧). (వ్యా-సం-౨౯-౨ విష).

ఇయ్యది యధికార నూత్రము. ఇంక నెయ్యది యుపకరిమింపఁ బడు నయ్యది ధాతువునకుఁ బరముగ నగునని యెఱుఁగునది. 'ధాతువు= క్రియ' అనునని పర్యాయములు క్రియ వ్యాపారబోధకము. ఉదా:- చదువు-వండు-తిను-విను-కను-వ్రాయు-పోవు-మొదలగునవి యాచ్ఛిక ధాతువులు తత్సమ ధాతువులు. రక్షించు-పోషించు-జయించు-అనుభవించు-మొ.

సంస్కృతమున కంగలాదుల కించు క్క-గు. ౨

(బా-కీ)-౬౩ నూ) (వ్యా-సం-౩౨౬ I విష)

సంస్కృత ధాతువులకును గొన్ని సంస్కృత నామంబులకును నంగలాదులగు కొన్ని యాచ్ఛిక (ధాతువులకును) శబ్దంబులకును స్వార్థమునందు 'ఇంచు'గాగమ మగును. అంతటను నపదాది నిత్యస్వరసంధి. (సంధి-౧౧ నూ). ఉదా -సం-ధా:-రక్షించు-పోషించు-జయించు-అనుభవించు-సం-నామ:-శయించు - నుతించు - స్తుతించు - ఆహారించు - కరుణించు-పల్లవించు-విచారించు- ఆఘోషించు - కారించు-(పడించు) మొ. సాధారణముగా 'ఇంచు'గాగమమును సిద్ధసమాసములును సంస్కృత శబ్ద మిదియని తెలియుటకు మంచి యాధారములు.

అంగలాదులు :- అంగలించు=(దుఃఖించు). అంగవించు=(ఉత్సహించు). ఆరగించు=(ఆహార-వై.) ఉగ్గడించు=(ఉద్ఘాట-వై.) ఉంకించు=(యత్నించు). ఓసరించు=(తొలఁగు). జాడించు-తులకించు=(ప్రకాశించు). పంకించు(కంప-వై.) పరికించు=(పరీక్షా-వై.) పలవించు=

‘ప్రలాప-వై) అప్పించు=(ఒప్పించు=(అర్పణ-వై.) అలించు=అలకించు= (అలక్ష-వై.) గాలించు (బియ్యమును).

ఆచ్చికనామములు :- ఎలుగించు = (శబ్దించు-పిలుచు). అడకించు=(అడకము=లోపల నడగు). ఇనుమడించు=(రెట్టించు)-(ఇనుమడి). ముమ్మడించు=(ముమ్మడి=మూడురెట్లుచేయు). ఉరవడించు=(ఉరవడి). తొలుకరించు=(తొలుకరి) తల్లడించు=(తల్లడము). తురగలించు=(తురగలి=ప్రకాశము).

౧ వివ .- ‘ఇల్లు=ఇలు’ అను నాగమములను జేర్చుటచేత సైతము కొన్ని తత్సమ ధాతువు లేర్పడును. (చూ-కీయా-౨౩ నూ) ఉదా :- సంధిల్లు=సంధిలు-(సంధిల్లజేయు=పే)=సంధించు) ఘటిల్లు=(సంభవించు) (ఘటించు-పే)=కూర్చు. చింతిల్లు=చింతిలు=చింతించు=(విచారపడు) కంపిల్లు=కంపిలు=కంపించు=(వణకు). భాసిల్లు=భాసిలు=భాసించు. రంజిల్లు=రంజిలు=(అనురాగపడు). (రజించు=పే)=రంజిల్లజేయు). భేదిల్లు=భేదిలు=(బద్దలగు) (భేదించు=(పే)=భేదిల్లజేయు). ఇందలి ‘ప్రే’ అను గుర్తునకు ‘ప్రీరణ’మని యర్థము ప్రీరణ వివరణము ముందు జేయఁబడును. (చూ-కీయా-౨౨ నూ).

౨ వివ -పైని వివరించిన ధాతువులు యథాప్రయోగముగ గ్రాహ్యంబులు. ఉదా -‘ను’ అను సంస్కృత ధాతువు నవించు’ అను రూపముతోఁ దెలుగున వాడఁబడనేరదు. ఇంక ‘నుతించు’ అను రూపముతో వాడఁబడును. ‘రమ్’ అను సంస్కృతధాతువు తెల్లన ‘రమించు’ అను రూపముతోఁ వాడఁబడును. ‘రామ’ శబ్దమునుండి ‘రామించు’ అను రూపము గల్గనేరదు.

సంస్కృతధాతువుల తుదినున్న ‘ఇ-ఉ-ఋ’ అను వర్ణంబుల ‘కించుకు-’ పరంబగునపుడు వరుసగా (అయ్-అవ్-అర్) నయు గవు గ రుకు- లగును. 3. (బా-కీ)- ౬౪ నూ) (వ్యా-సం-౩౨= II వివ).

సం-‘జి = జయే” = జయించు జి=జే- (గుణసంధి-చూ-సమా-
 ౨౯ నూ) జయే- (అయాద్యాదేశసంధి- సమా-3౨ నూ)+ఇంచు=
 జయించు. ‘నీ=పా’పణే” = నీ-నే - (గుణ-సమా-౨౯ నూ) ‘నయే=
 (అయాద్యాదేశసంధి-సమా-3౨)+ఇంచు=నయించు దు’=ద’వే”=
 ద’వించు (దు’-దో’-ద’వే+ఇంచు=ద’వించు) లూ-లవనే=చేదనే =
 లవించు. (లూ-లో=లవ్+ఇంచు=లవించు) ‘ధృ=ధారణే =ధరించు.
 (ధృ-ధర్+ఇంచు=ధరించు) ‘త్రా=తరణే’=తరించు (త్రా-తర్+ఇం
 చు=తరించు)

నికృష్టార్థక ‘జ ధాతువునకు ‘అయక్కు లేదు

౪. (బా-కి)-౬౫ నూ) (వ్యా-సం-3౨౬ III విష)

నిర్జించు=(నిర్+జి+ఇంచు)=(జయించు).

సంస్కృతధాతువుల యుపధలగు ఇ-ఉ-ఋ’ వర్ణం
 బుల కించుకు- పరంబగునపుడు గుణాదేశం ౬గు

(బా-కి)యా-౬౬ నూ) (వ్యా-సం-3౨౬ IV విష)

గుణాదేశ విషయము సమా-౨౯ సూత్రముందును ఉపధా

శబ్దము సంజ్ఞ గం-సూ వివరణమందును వివరింపబడెను ‘భిద్ =
 చేదే’=చేదించు. ‘భిద్=భేదనే’=భేదించు ‘ముష్=మోషణే’=ఘోషిం-
 చు ‘పుష్=పోషణే’=పోషించు. నృష్ = వర్షణే’ = వర్షించు ‘హృష్ =
 హరే’=హరించు

స్పృశీకి గుణంబు విభాష నగు ౬ (బా-క్రీ-౬౮ నూ)

(వ్యా-సం-3౨౬ V విష)

స్పృశించు=స్పృశ్యించు

లిఖి-భుజి-రుచ - కృశంబులకు గుణంబు లేదు. ౭.

(బా-కి)-౬౯ నూ) (వ్యా-సం-3౨౬ V వి)

లిఙించు-భుజించు-రుచించు-కృశించు.

స్పృశి నిర్మితిని గుణంబు లేదు-౮. (బా-క్రీ)-౬౯

నూ) (వ్యా-సం-3౨౬ V వి.)

-చతుర్ముఖుఁడు ప్రజలను సృజించె. అతఁడు విషయములను విసర్జించె.

అగతికంబులగు భ్వాదుల కిందుఁ బ్రయోగంబు లేదు.

౯. (బా-క్రి-౧-౨౧ సూ) (వ్యా-సం-౩౫౧-౩౨౬
VII విష.)

‘భూ-సృ-కృ-రేకృ-లోకృ-లోచ-పచి-లప-’ ఇత్యాదులగు భ్వాదులకు (సంస్కృత వ్యాకరణ ప్రసిద్ధ ‘భ్వాదు’ లని భ్రమింపరాదు. ఇందలి కృ’ సంస్కృత వ్యాకరణ ప్రసిద్ధ దశగణితో ‘తన్వాదు’ల లోనిది) గతి విరహితంబుల కిభాషం బ్రయోగంబు లేదు ‘ప్ర-వరా-అప-సప్-అను-అవ-నిన్-నిర్-దున్-దుర్-వి-ఆజ్-ని-అధి-అపి-అతి-ను-ఉద్-అభి-ప్రతి-సరి-ఉప-” అను పాదములును, ‘ఉదీ’ ప్రభృతిశబ్దంబులును, నాటౌత్ప్రభృతులును, గతి సంజ్ఞాకంబులు. ప్రాదు లిరువదిరెండును గ్రియాయోగమున ‘ఉపసర్గంబులు’ నాఁబడును (‘భవించు-సరించు-కరించు’ అనుగీతిని బ్రయోగింపరాదని యర్థము. ఉదా .-ప్రభవించు-ఆవిర్భవించు-ప్రసరించు-సత్కరించు-భస్మీకరించు-సాక్షాత్కరించు-అతిరేకించు-ఆలోచించు-ప్రపంచించు-ప్రళపించు-ఇత్యాదు లార్యప్రయోగంబుల నెఱుగువది.

౧ వివ :- ‘ఉపసర్గేణ ధాత్వర్థో బలాదన్యః ప్రతీయతే ప్రజా రాహరి సంహరి విహరి ఉపహరివత్” అని కొందఁ టందురు. మఱి కొందఁ టుపసర్గ సంబంధము లేకయే ధాతావు లనేకార్థకములనియుఁ గ్రియాలాచిత్యమును దెల్పుటకై ప్రసిద్ధార్థము చెప్పఁబడుననియుఁ జెప్పుదురు. ‘క్రియా లాచిత్య మ్భాత్యుం ప్రసిద్ధార్థః ప్రదర్శితః ప్రయోగతో నుమస్తవ్యా అనేకార్థా హి ధాతవః.”

౨ వివ -సన్నంతాదులకుఁ దిజంత రూపములు తెల్లన లేవు. సన్నంతనామః-(చిక్టీర్ష)=చిక్టీర్ష=చేయు నిచ్చు. (చిక్టీర్షః)=చేయు నిచ్చు గలవాఁడు=చిక్టీర్షుః. యజస్తనామ :- జేగీయమానుఁడు = (జేగీయ మానః). యజస్త :- (స్థాపయతి) = “స్థాపించుచున్నాఁడు. (అజ్ఞాప

తుతి)=అజ్ఞాపించుచున్నాడు" అనురీతిని నిజంతములకుఁ దెల్లునఁ బ్రేరణార్థకము లనుచుఁ దిజంతరూపములు గలవు. సన్నంతాదుల కన్ననో తదర్థ బోధక ప్రత్యయములు తెల్లున లేవు-సన్నంత-(చిక్షీర్వతి)=చేయ నిచ్చించుచున్నాడు యజస్తః-(జేగీయతే)=మాటిమాటికి గానము చేయుచున్నాడు

వర్తమానంబున లట్టగు. ౧౦. (బా-కి-౧-౨నూ)

(వ్యా-సం-౨౯౭ విష)

వర్తమాన క్రియావృత్తి యగు ధాతువునకు లడ్వర్ణకం బగు- వర్తమానం బనఁగాఁ బ్రారబ్ధా ఒపరిసమాప్తంబు. ఆవట కారబద్ధై యప్పటికి ముగియకుండునది. ఉదా :-రాముడు వచ్చుచున్నాడు.

౧ వివ :- సంస్కృతమున 'వర్తమానే లట్' (3-౨-౧౨3) (సి-కా-౨౧౫౧ సూ.) అను సూత్రము చొప్పున నేర్పడునట్టి 'భవతి- ఏభతే' మున్నగు లఙ్కాపములు పయి వివరించిన ప్రారబ్ధా ఒపరి సమాప్తి రూప వర్తమానమును దెల్పునుగాని యంతకన్న ముఖ్యము గాఁ దద్ధర్మాద్యర్థములను సయితము దెల్పును ఉదా :- భవతి=అగును- అగుచున్నాడు ఏభతే=వర్తిల్లును-వర్తిల్లుచున్నాడు 'అగ్ని ర్జ్వలతి'= అగ్నిమండును. 'విహగా డయస్తే'=పడు లెగురును. ఇట్టి తద్ధర్మాద్యర్థ మును బోధించు ప్రత్యేక 'ల' కారము సంస్కృతమున లేదు.

భూతంబున లట్టగు. ౧౧ (బా-కి-౩). (వ్యా-సం- ౨౯౭ విష)

భూతక్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లిడ్వర్ణకంబగు. భూతంబు నా ముందుండి యప్పటికి లేకుండునది అప్పటి కనఁగా వాక్యప్రయోగ కాలమునకని యర్థము.

౧ వివ :- 'లట్-లిట్-లృట్' మున్నగు 'ల' కారములు కొన్ని సంస్కృత వ్యాకరణ సృసిద్ధములగు సంజలీ కాని మించుక మార్పును గలదు. పాణినీయము నేటి భూతమున-అనద్యతన భూతము-పదోక్షా

నద్యతన భూతము" అను భేదములు గలవు కాని యట్టి విశేషములు సంస్కృత మహాక వ్యుపేక్షితములె యగుటచేత ముగ్ధబోధాది సంస్కృత వ్యాకరణములందే యుపేక్షితము లయ్యెను. కావున నిందు 'లి' ట్టనునది భూతమాత్రమందే యుపయోగింపబడెను ఇట్లె భావ్యర్థాదులందును గృహింపనగును.

భావిని లృట్టగు ౧౨ (బా-కీ)-౪ నూ) (వ్యా- సం-౨౯౭ విష)

భావి క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లృడ్వర్ణకం బగును. భావి యనఁగా నప్పటికిఁ బుట్టకుండునది.

౧ వివ :-లృట్టనునదియు సంస్కృత వ్యాకరణ సంజ్ఞయే. భూతమందువలెనె భావియందును ననద్యతనాది భేదము లుపేక్షితములు. కేవల భావిమాత్రమందే యీ లృట్టు వాడబడెను.

తద్ధర్మాదులందు లాట్టగు. ౧౩. (బా క్రి-౫). (వ్యా-౪౦-౨౯౭ విష)

తద్ధర్మాది క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు లా' డ్వర్ణకం బగు. తద్ధర్మ-తచ్ఛీల- సంభావనా- సంప్రశ్న- సాతత్య- వర్తమాన భావ్యాశీరాదులు తద్ధర్మాదులు.

౧ వివ - లాట్టు-లూట్టు-లజీ' అనునవి పాణినీయ సంజ్ఞాను సరణమునఁ గల్పితములగు సంజ్ఞలు. తద్ధర్మాదుల కుదా -తద్ధర్మ= వాని వృత్తి-మొ. కులాలుఁడు కుండలు వానును తచ్ఛీల=ఆవస్తువు స్వభావము -జ్వలనజ్వాల లుప్పరం బెగయును. సంభావన= ఊహము -వాడచ్చటి కీపాటికిఁ జేరును. సంప్రశ్నము -నీవు చదువుదువా? సాతత్యము=ఎల్లప్పుడు నుండునది -పర్వతములు చలింపకుండును. ఈశ్వరుఁడు సర్వంబున నుండును. వర్తమాన :-నేనిప్పుడు వచ్చెదను. నేనిప్పుడు వత్తును. మేన నిప్పుడు పులకలు పొడమెడును. ఆశీస్సు -నీకు మంగళం బగును నీకుఁ గీడఁగున్ (ఇది శాపము)-మొ.

భూతంబునను లాట్టు గన్నట్టును అన నతఁ డిట్లునున్=(ఇట్లు నె నని యర్థము). వచ్చ్యర్థములందే కాదు-"విందున్=(వింటిని)' (సభా-౨-౮-౧౨౬-౧౬౪.)

౨ వివ.-'వచ్చెదను' (ఎద) అను రీతివె వర్తమానార్థకములనియు, 'చదువుదును' (దు) అను రీతివె భావ్యర్థకములనియుఁ గేతనాదులు చెప్పిరి. అది సరికాదు. (చూ-వ్యా-౪౦-౧౩౨౫-౧౩౨౬ పుటలు) విశితేంద్రియుండనఁగ నిమ్మునిఁ బాయక విందును (ఆది ౪ ఆ-౩౦). సద్ధర్మ మార్గంబు సలుపు దయ్య (సభా-౧ ఆ-౨౬) ఈబిల్ము...చూరుండు దీనిఁ గ ప్పెద (ఆది ౮ ఆ ౩౦).

ఆ శీశ్వాప సంప్రార్థన విధులందు లాట్టుగు ౧౪.

(బా-క్రి-౬ నూ) (వ్యా-సం-౨౯౭ వి.)

ఆ శీరాదులందు ధాతువునకు లూడ్వర్ణకంబగు లూట్టును నదిఁ గల్పిత సంజ్ఞయె. "ఎదుమ-తన్" మొదలగునవి లూడాదేశములు- (చూ-క్రి-౩౩ నూ). ఉదా -నీకు దీర్ఘాయు వయ్యెడుమ నీకుఁ దీర్ఘాయు వగుతన్. నీవు దీర్ఘాయు వగుము-నీ వీవని చేయునది-మొ.

వ్యతిరేకంబున 'లజీ' యగు. ౧౫ (బా-క్రి)-౭

నూ) (వ్యా-సం-౨౯౭ వివ.)

వ్యతిరేక విశిష్ట క్రియావృత్తియగు ధాతువునకు 'లజీ' వర్ణకంబగు. ఇదియుఁ గల్పితమె. పాణినీయము కాదు. ఉదా -వాఁడు-వండఁడు-మొ.

లకారంబునకు 'డుజ్-రు, వు-రు, ను-ము-ళ్లుగు.

౧౬ (బా-క్రి)-౮ నూ) (వ్యా-సం-౨౯౮ వి.)

లడాది లకారంబులం దొక్కొక్కటికి 'డు' జూదు లాదేశంబులగు. ఇందుఁ దుది 'ఇ' కారంబు ప్రత్యాహారార్థంబు. (చూ-సంజ్ఞా-౧ నూ-వివృతి.)

అందు వరుస రెండేసి ప్రథమ మధ్య మోత్త
మంబు లనంబడు. ౧౬. (బా-క్రి-సూ) (వ్యా-సం-
౨౯౮ వివ.)

‘డుజ్-రు’ ప్రథమ పురుషము. ‘పు-రు’ మధ్యమ పురుషము.
‘ను-ము’ ఉత్తమ పురుషము.

నానిలో ‘రు-ము’లు బహువచనంబులు, పెరి లేక
వచనంబులు. ౧౮. (బా-క్రి-౧౦). నామ యుష్మ
దస్మ దర్థంబు లందుం బ్రథమ మధ్య మోత్తమంబు
లగు. ౧౯. (బా-క్రి-౧౧)

నామ మనగా యుష్మ దస్మ ద్భిన్నము అస్మదర్థము కర్తగాఁ
గల క్రియ యుత్తిమ పురుషము. యుష్మదర్థము కర్తగాఁగల క్రియ
మధ్యమపురుషము తక్కిన యేది కర్తయైయున్నను క్రియ ప్రథమ
పురుషము.

అమహాదర్థంబునందు ‘డుజ్-రు’ లకు ‘దు-పు’
లగు. ఉన్నాను బంధంబుమీఁద ‘ది-వి’ యగు. ౨౦.

(బా-క్రి-౧౨ సూ). (వ్యా-సం-౨౯౯ వివ)

‘డు-ఇ’ ప్రత్యాహారములోని ‘డుజ్-రు’ అను ప్రథమపురుష
ప్రత్యయములు మహాత్కర్తృకత్వమున నె నిల్చును. అమహాత్కర్తృ
కత్వమున ‘డుజ్ఞు’ చోట ‘దు’ అనియు, ‘రు’ చోట పు’ అనియు
నిల్చును. ఉన్నానుబంధంబు మీఁద డుజ్ఞు’ చోట ‘ది’ అనియు,
‘రు’ చోట వి’ అనియు నిల్చును.

౧ వివ :-పై ప్రత్యయములకుఁ బురుషబోధక ప్రత్యయము
లని పేరు తత్తత్పురుష బోధక సర్వనామశబ్దముల తుదివర్ణములె
పై ప్రత్యయములని యెఱుంగునది. ఉదా :- వాడు-డు-’ ‘వారు-
రు-’ ‘అది-ది-’ ‘అవి-వి-’ మొ. ప్రాచీనతమ కాలమున ‘అది-అవి’
అనునవి ‘అదు-అవు’ అను రూపములతో నుండెడి వనఁదగును.
కాన వానిమూలమున ‘దు-పు’ ప్రత్యయము లేర్పడి యుండును.

మధ్య మోత్తమ పురుషములందు మహా దమహత్పక్షములు రెంటిను 'నీవు-మీరు, నేను-మేము' అనునవే నిల్చును.

ఉదంతంబునకు 'లట్టు' పరంబగునపుడు 'ఉన్న' అనునది యనుబంధ మగును. ౨౧ (బా-క్రి-౧౩ సూ) (వ్యా-సం-౨౯ వివ)

ఉదంతంబయిన ధాతువునకు 'లట్టు' పరంబగునపుడు ఉన్న అను శబ్దం బనుప్రయుక్తంబగు.

౧ వివ :- ధాతువులెల్ల సాధారణముగ 'ఉ' దంతములయి యొయుండును. లంగలాదులగు నాచ్చిక శబ్దములును 'ఇంచు' గా గమముతోఁ గూడి ఉ' దంతములె యగు (క్రియా-౨ సూ). కావున నెల్ల ధాతువులకును వర్తమానమున ఉన్న' అను ననుబంధ మగును. ఒక్క 'కలుగు' ధాతువున కాదేశంబగు 'కల అనునది (క్రియా-౧౦౪ సూ) మాత్రము 'ఉ దంతము కాదు. దానికి 'ఉన్న' అను ననుబంధము రానేరదనుట కిందు 'ఉదంతంబునకు' అను దశమూ చేర్పబడినది.

౨ వివ :- 'ఉన్న' అనునది 'ఉండిన' అను భూతార్థక విశేషణమునుండియే యేర్పడిన దనఁదగును అట్లయినను ఉన్న' అనునది వర్తమానార్థకముగా మహాకవులచే వాడఁబడినది. దీనికి భూతార్థకత్వమే మహాకవి ప్రయోగములలో లేదు ఉదా :- వెలిగించుచున్న నృపపూజ్యులు. (ఆది-౮ ఆ-౨౮౭) గుణవంతులగుచున్న కొడుకులు గలవాఁడు (ఆది-౮ ఆ-౨౫). ఇట్లు ..మగ దేశ్వరుఁడు... . ఉన్న వాఁడు. (సభా-౧ ఆ-౧౬౧) నేఁడు ..గోహిణీయుక్తుడై శశాంకుఁడున్నవాఁడు (ఆది-౭ ఆ-౨౮౨). మొ.

ఉన్న శబ్దంబు పరంబగునపుడు 'చు'వర్ణకం బగు.

౨౨. (బా-క్రి)-౧౮ సూ) (వ్యా-సం-౨౯౯ వివ).

ఉన్నానుబంధ మనక 'ఉన్న' శబ్దం బనుటచేత (క్రియా ౫౬ సూ) 'ఉన్న' అను వర్తమానార్థక ప్రత్యయము పరమగునపుడును

నీ 'చు' వర్ణక మగునని విశదమగుచున్నది. ఉదా -వండుచున్న య
న్నము-వండుచున్నాడు-మొ

'ది-వీ' తరంబగు 'డు' యు పరం బగునపుడు 'ఉన్న'
అనెడి యనుబంధంబునకు దీర్ఘంబగు. ౨౩. (భా-
క్రి-౧౫) (వ్యా-సం-౨౯. వివ).

'డు' మొదలగు ప్రత్యయము లన్నింటికిని 'డు' అనునది
ప్రత్యాహార సిద్ధమగు సంజ్ఞ. అమహదర్థక ప్రథమ పురుష ప్రత్యయ
ములగు 'ది-వి' అనునవి 'దు-వు'ల కాదేశములగుటంజేసి వానిని
బృథక్కరింపవలసెను. పయిరీతిగల ప్రక్రియచే నీ క్రింది లక్షణము
లేర్పడుచున్నవి. ప్రథమ :-వాడు వండుచున్నాడు - వారు వండు
చున్నారు. అమహదర్థ :-అది వండుచున్నది - అవి వండుచున్నవి.
మహతీ :-ఆమె వండుచున్నది-వారు వండుచున్నారు. (చూ-ఆచ్ఛి-
౬౮ నూ). మధ్యమ :-నీవు వండుచున్నావు-మీరు వండుచున్నారు.
ఉత్తమ :-నేను వండుచున్నాను-మేము వండుచున్నాము. ఈ యర్వా
చీన సమాపక క్రియా రూపములు విధేయ విశేషణ రూపములుగ
గొంత మార్పుతో నన్నయ తిక్కనలు వాడుదురు.

౧ వివ .-పైని నాధించిన రూపములలో "చేయుచున్నవాడు-
చేయుచున్నవారము" మున్నగు నన్నయకాలపు రూపములలోని
'డ'కార 'ర' కారములు లోపించిన యర్వాచీన రూపములె చేయు
చున్నాను మొదలగునవి. ఇవి ప్రాచీన మహాకవి సమ్మతములనికాని
చింతామణి సాధ్యములనికాని భ్రమింపరాదు. (చూ-సమా-౮౩
నూ) నన్నయకాలరూపములు- ప్రథమ :-వాడు చేయుచున్నవాడు-
వారు చేయుచున్నవారు - అది చేయుచున్నది - అవి చేయుచున్నవి.
మధ్యమపురు :-నీవు చేయుచున్నవాడవు-మీరు చేయుచున్నవారు.
ఉత్తమ :-నేను చేయుచున్నవాడను - మేము చేయుచున్నవారము.
నన్నయ కాలమున నివే సమాపక క్రియారూపములును విధేయ

విశేషణ రూపములును - తిక్కనాదులకాలమునఁ బయి ప్రాచీనరూపములె కాక తచ్చబ్ధి 'వ'కారలోపము గలవియు నుండెడివి. ప్రధ :- వాఁడు చేయుచున్నాఁడు-వారు చేయుచున్నారు-అది చేయుచున్నది-అవి చేయుచున్నవి మధ్యమ -నీవు చేయుచున్నాఁడవు-మీరు చేయుచున్నారు. ఉత్తమ -నేను చేయుచున్నాఁడను - మేము చేయుచున్నారము. రంగనాథ రామాయణమునఁ బై యర్వాచీనరూపములుండుట దాని వ్యావహారిక భాషోపయోగపరత్వమును నెల్లడించును. అట్టివి ప్రాచీన మహాకావ్యములలో లేవు.

౨ వివ :-పయి రూపముల కెల్ల వ్యస్తరూపములును గలవు:- చేయుచున్ + ఉన్నవాఁడను = చేయుచు నున్నవాఁడను చేయుచున్ + ఉన్నాఁడను = చేయుచు నున్నాఁడను = చేయుచున్నాఁడను చేయుచున్ + ఉన్నాను = చేయుచు నున్నాను = చేయుచున్నాను. మొ (చూ-సంధి-౨ నూ)

లిడ్లాట్టుల డుజ్జునకు 'ఎను-ను' వర్ణంబు లగు. ౨౪.

(బా-కి)-౧౬ నూ) (వ్యా-సం-౩౦౦. వివ).

లిడాదేశంబగు డుజ్జు'నకు 'ఎను' అనునదియు లాడాదేశంబగు డుజ్జునకు 'ను' అనునదియు నాదేశంబు లగును.

భూతంబునం దిగాగమం బగు. ౨౫. (బా-కి)-౧౭)

(వ్యా-సం-౩౦౦ వివ)

భూతార్థ వృత్తియగు ధాతువునకు 'ఇ'గాగమం బగు.

లిట్టు వుళ్లు పరంబగునపుడు 'తి' వర్ణకం బగు.

౨౬. (బా-కి)-౧౮) (వ్యా-సం-౩౦౦ వివ).

'ఇకారంబుమీఁది కు-ను-వు' క్రియా విభక్తుల'.... (తత్స-౨౬ నూ) అను సూత్రముచే 'రుళ్లు'నకు 'ఇ'త్వంబు. ప్రధమ -వం డెను-వండిరి. మధ్యమ -వండితివి-వండితిరి. ఉత్తమ -వండితిని-వండితిమి వడినయన్నము-వండినన్-మొ.

౧ వివ :-యకారము తుదినిగల కొన్ని ధాతువుల ప్రథమ పురుషైకవచనమున 'ఎను' అను దానిచో 'అను' అనునది బహుళముగా నిల్చుట కవిప్రయోగదృష్ట మగుచున్నది. (చూ-వ్యా-౧౦-౩౦౦ వివ. ౧౩౬౨ పుట). చ-ఆ యలె నిజశక్తి నా యనుచు నా పసకుక (ఆము- ౫ ఆ-౧౩౩) శా-అయ్యో నీ సుతు గృద్ధ తన్ను కొనిపోయన్ (వేంకట-పంచ-౧ ఆ) మొ.

౨ వివ :-భవిష్యత్సామీప్యము మొదలగు కొన్నియెడల భూతార్థక్రియలు ప్రయోగింపబడుట గలదు. ఉదా :- తా వచ్చె సుదర్శనాయుధుడు (భాగ-౧౦ సక-౦-ప్రౌఢ-క్రియా-౭) మానవ పతి నన్నెక్కడి దానవు నీ వనియేనేని (వి-రా-౧ ఆ-౯౦) అదియేల యవగుణ మయ్యెక (ఆను-౨ ఆ-౨౧౬) (చూ-వ్యా-౧౦-౧౩౬౩ పుట) ఇచట 'అగున్' అని ప్రయోగింపనగును. నిన్నెద్ది గఱపిరి ! నెమ్మిలోడ దానిన చేయుట ధర్మపు (ఆది-౮ ఆ-౪౩).

౩ వివ :-భూతకాలిక విధేయ విశేషణరూపములందుఁ బ్రాచీనార్యాచీనాధునాతన రూపముల భేదములు మిక్కిలిగఁ గన్పట్టుచు న్నవి. (చూ-సమా-౮౩ సూ) నన్నయకాలమున -చేసినవాడను-చేసినవారము. తిక్కన కాలమునఁ బై నన్నయరూపములును తచ్చట్ల వకారలోప రూపములును గలవు. చేసినవాడను=చేసినాడను చేసినవారము = చేసినారము ధూర్జటినాటికి -చేసినవాడను = చేసినాడను=చేసినాను. చేసినవారము=చేసినారము=చేసినాము ఇట్లు వకారలోప రూపములె కాక 'డకార-రకార'లోప రూపములును బయల్పెడలినవి. ఆధునిక మధ్యమ:-చేసినావు-(బహు.-చేసినారు). ప్రథమ : చేసినాడు-చేసినారు. ఈ ప్రథమ పురుషరూపములు తిక్కనాది సమ్మతములె. అమహత్త్వమందును (అదిచేసినది - అవిచేసినవి)-భేదము లేదు సర్వసమ్మతములు 'చేసినాను-చేసినాము-చేసినావు' అనునవి ప్రాచీనసమ్మతములు కావు. (తిక్క రంగనాథరామాయణము తప్ప)

ప్రయోగ-ఒనరించినాను (కాశ-౩ ఆ-౨౧౮) (ఇట్టివి భూర్జటి సమ్మతములు.) చెఱఁజెట్టినావు (రంగ-రా-యూని-౩౦౭ పుట) (చూ-వ్యా-సం-౨౯౯ విష ౧౩౫౬పుట). ఇవి సమాపకక్రియలవలెఁ జూపట్టును. వర్తమాన భూతార్థములందె విధేయవిశేషణములం దిట్టి భేదము గల్గెను. భవిష్యద్విధేయ విశేషణములం దిట్లు 'చేయఁగలావు-చేయఁగలాము - చేయఁగలాను' అను రూపములను మహాకవు లెవ్వరును బ్రయోగింప లేదు.

కలజ్యనుబధంబు లృట్టు పరంబగునపు డగు. ౨౭.

(బా-కి)-౧౯) (వ్యా-సం-౩౦౧ విష)

లృట్టు పరంబగునపు డనఁగా భావిని ధాతువునకు 'కలజి' అనునది యనుబంధంబగు

జీత్తు పరంబగునపు డుత్వంబున కత్వంబగు ౨౮.

(బా-కి)యా-౨౦) (వ్యా-సం-౩౦౧ వి)

జీత్తు పరంబగునపుడు ధాతువు నుత్వంబున కత్వంబగు.

'కలజి-పడుడు'లు పరంబగునపుడు నుగాగమంబగు ౨౯ (బా-కి)-౨౧) (వ్యా-సం-౩౦౧ వి)

ద్రుతకార్యంబు-ప్రథమ- వండఁగలఁడు- వండఁగలరు- వండఁగలదు-వండఁగలవు మధ్యమ :-వండఁగలవు-వండఁగలరు-ఉత్తమ :-వండఁగలను-వండఁగలము. ఈ భావ్యర్థమందును (కాన్-కన్) శబ్దము లనుప్రయుక్తములగును. (క్రియా ౧౧౯ సూ) వండఁగాఁగలము-వండఁగఁగలము.

౧ వివ :- పయి నుదాహరించిన రూపములలోఁ గొన్ని యర్వాచీనములు ప్రాచీన సమ్మతములు కావు. సమాపకక్రియలును విధేయవిశేషణములు నని నన్నయ కాలమున 'వండఁగలవాడను. వండఁగలవారము- వండఁగలవాడవు-వండఁగలవారరు. వండఁగలవాడు-వండఁగలవారు' అనురీతిని దచ్చబ్బి 'వ' కార ఘటితరూపములె యుండెడివి (చూ-సమా-౮౩ సూ). తిక్కన నాఁడు పయి

రూపములె కాక 'వ' కార లోపరూపములును-(వండఁగలవాఁడను-
 వండఁగలవాఁడను వండఁగలవారము=వండఁగలారము. వండఁగలవాఁ
 డు=వండఁగలవాఁడు' మొదలగు రూపములు) బయల్పెడలినవి 7 ల్వఁ
 గలారు (భీష్మ-౨ ఆ-౧౧). ప్రాపింపఁగలారు (ఆను-3 ఆ-2౦ ప)
 ఎత్తాప్రెగడ. 'వండఁగలఁడు-వండఁగలరు' అనురీతిని బ్రథమపురుష
 మునందుఁ బ్రయోగించెను చేయఁగలరు కలికాలమునన్ (ఆర ర
 ఆ-౨౯3) అమహత్త్వమున నెల్లరును వండఁగలదు-వండఁగలవు'
 అనురీతి వానినె వాడిరి. ఇంక 'వండఁగలను-వండఁగలము-వండఁ
 గలవు" అను నివి ప్రాచీనకావ్యములం దెంతమాత్రమును లేవు.
 (చూ-వ్యా-సం-3౦౧ విష ౧3౬౯ పుట) ఇవి కేవలము నాధునిక
 రూపములు అర్వాచీనమహాకవి ప్రయోగసమ్మతములును గావు

౨ వివ - కలవాఁడు = కలఁడు కలవారు-కలరు' అను
 ప్రాప్త్యర్థక కలుగు ధాతురూపములను నన్నయయే వాడెను. కాని
 యట్టివి భాష్యదర్థకరూపములలో నెంతమాత్రము ప్రాచీనులు
 వాడలేదు మగటిమి గలఁడనియెడు న మ్మిగఁ జూచుచు నుండు
 విషము మ్రింగిన యేనిన్ (ఉద్యో ౧ ఆ 3౧౫) నీవచ్చటఁ గలవొ
 లేవొ నిక్కము చెపుమా (విరా-ర ఆ ౨౧౧) అనురీతిని 'కలవు'
 మున్నగునవి యస్త్యర్థకములును వ్యస్తముగాఁ దిక్-నాదులచేఁ వాడఁ
 బడెను గాని భాష్యదర్థకరూపములలోఁ 'కలను-కలము-కలవు" అను
 రూపముల వాడుక యెంతమాత్రము లేదు

లాట్టు దుళ్లు పరంబగునపుడు దుగాగమంబగు. 3౦.

(బా-కీ)-౨౨ సూ) (వ్యా-సం-3౦౨ విష)

ప్రధమ -వండును- వండెడును-వండెడిని-(కీ-౨౪ సూ)- వండు
 దురు. మధ్యమ:-వండుదువు-వండుదురు. ఉత్తమ :-వండుదును-వండు
 దుము లాడరంబులు క్రియా. ౧3 సూత్రము ౧ వివృతిలో నుదాహ
 రింపఁబడెను. దుళ్లు ప్రత్యాహారము=ప్రథమ పురుషైక వచనేతరములైన
 తిజ్ ప్రత్యయములు.

లాట్టు రుక్మ పరంబగునపుడు 'ఎద' గాగమంబును,
 (బ్రహ్మ ను' వర్ణకంబు (చూ-క్రియా ౨౪ సూ) పరం
 బగునపుడు 'ఎడుక్-ఎడిక్' అను నాగమంబులును
 బహుళంబుగానగు. 3౧. (బా-క్రి-౨3 సూ) (వ్యా-
 సం-3౦-౨ వివ)

ప్రధమ - వండును-వండెడును-వండెడిని-(క్రి)-౨౪ సూ) (బ)
 వండెదరు మధ్యమ -వండెదవు-వండెదరు. ఉత్తమ-వండెదను-వండెదము.
 ఎడుగడిక్కులు కేవల వర్తమానార్థకములను సూరి యాశయము సరి
 కాదు (చూ-వ్యా-సం-౧32౨-౧32౨-పుటలు) ఇతరకాలములందును
 వాడబడును.

౧ వివ -లాట్టు విధేయవిశేషణరూపములు - ప్రధమ-వండు
 వాడు = వండెడువాడు = వండెడివాడు (చూ-కార- 3౪ సూ)
 (చూ-క్రియా-౫౫ సూ). వండువారు = వండెడువారు - వండెడివారు.
 మధ్యమ -వండువాడవు = వండెడువాడవు=వండెడివాడవు వండువా
 రరు-వండువారు. చెు.

౨ వివ -లాఢర్థక రూప్రయోగములు వ్యా-సం-౧32౫ మొ
 ౧32౮ పుటలలోఁ జూడఁదగును ఇందు లాట్టు భూతార్థప్రయోగము
 లును గలవు (చూ-క్రియా ౧3 సూ ౧ వివ.)

లిట్లాట్టుల వకారంబునకు లోపంబు విభాష నగు.

3౨. (బా-క్రి-౨౪ సూ) (వ్యా-సం-3౦3-3౦3 I వివ)

వండితి = వండితివి వండుదు-వండుదువు-వండెడు = వండెదవు.
 (వండు+ఎద+(వలోప) ఉ=వండెడు)

౧ వివ -'చనునె-(అను ప్రయుక్త 'ణాను') దొరణానునె-ఉండు
 నె' అను రూపములకు వర్ణలోపముచేత 'చన్నె-దొరణాన్నె-ఉన్నె'
 అను రూపాంతరములు గలవు. (చూ-వ్యా-సం-౧3౮౪ పుట) (చూ-
 సంధి-౨౧ సూ). మునీంద్ర నీకుఁ జ న్నే...(ఆది-౮ ఆ ౧2౯).
 పుట్టకయున్నే (విరా ౧ ఆ-ప్రౌఢ-క్రియా-౨ సూ).

౨ వివ :- ఉండు ధాతువున కిట్టి వర్ణలోపరూపములు స్థలాంతరములందును గలవు. ఉదా .-ఉండునది=ఉన్నది. సీ-దుర్జనయోధవరుల కడనుండకున్నది (ఆది 3 ఆ ౨౦౬) సమ్మదగనివారి సమ్మకయున్నది. (శాంతి 3 ఆ ౨౩౯) ఉండునేనిస్=ఉన్నేనిస్. నడచుచున్నేని (శాంతి 3 ఆ ౨౭౫) రహస్యంబుగాక యున్నేని (ఆను-ర ఆ ర౨౨) ఉన్నన్=ఉండినన్. వర్ణము లేక యున్నన్ (ఉద్యో-3 ఆ ౫౨)

తిర్వ్యగడంబులు వాచ్యంబు లగునపుడు లిడ్లాట్టుల ప్రథమ పురుష బహువచనమున కేకవచనం బగు. 33.
(బా-కీ)-౨గ నూ) (వ్యా-సం-3౦౨ విష ౧32౯ పుట)

చిలుకల్లు పలికెను చిలుకలు పలుకును. చిలుకలు పలికెడును. చిలుకలు పలికెడిని మేఘములు గర్జిలెను. మేఘములు గర్జిలును. మేఘములు గర్జిలెడును మేఘములు గర్జిలెడిని.

౧ వివ -క. విలము గలవాఁడు శౌర్యము గలవాఁడును నధిక నేన గలవాఁడును భూ తలమున రాజును నామము విలసిల్లఁగఁ దాల్చు . (ఆది-౬ ఆ-ర౨) ఇట్టి తిర్వ్యగదేతర కర్తృస్థలములందుఁ బ్రత్యేకాన్వయమును జేసి సమర్థించుకొననగును. శ్లో పాశ్చ జన్యం హృషీకేశో దేవదత్తం ధనంజయః ...దధౌ . (మహాభారి - భీష్మ పర్వ-భగవ-౧ అధ్య) ఇట్టి ప్రత్యేకాన్వయస్థలములు సంస్కృతము నందు సుప్రసిద్ధములు 'చె ప్పనివాఁడును సత్యము చె ప్పనివాఁడును ఘోర నరకవంకమునఁ బడుక' (ఆది-౧ ఆ ౧32).*

* ఈ భారతపద్యము నుదాహరించి తిరిలింగలక్షణ శేషకర్త "మహాద్భహుకర్త క్రియకు నేకవచనంబు విభాషనగు" (ప్రౌఢ-క్రియ ౬ నూ) అని మాత్రించుట సరికాదు. ముద్రణ సంస్కర్తలు "చె ప్పనివాఁడును సత్యము చె ప్పనివాఁడును ఘోరనరక" అని సవరించుటయు సరికాదు.

లూట్టు పృథమ 'డుజ్-రు' లకు 'ఎడుమ-తన్' అను
వర్ణకము లాశీశ్శాపార్థములం దగును. 3౪ (బా-కీ)-
౨౩) (వ్యా-సం-3౦౪-3౦౪ I విష).

ఉదా-పెక్కు తునియ లయ్యెడుమ (సౌ-స్తి-౨ ఆ ౧౨౪) (ఎడుమ,
కళ). పృసన్నుడయ్యెడుమ (శాంతి-౪ ఆ ౨౨౨). నీ. నీబద్ధి ధరై
కనిష్ఠ గావుతను (ఆను-గి ఆ-౪౦౨) చేయుతన్ (రాఘ-౧౮-౨).
(కళా ౧౮ ౧) 'ఈవుతన్-పోవుతన్' అనునవి నిరాధారములు 'ఇచ్చు
తన్-పోవుతన్' అనునవి సుశబ్దములు. 'నీ పూన్కి బుగ్గిగాను' (నీలా
౩ ఆ) అనునది బుగ్గి 'గాతను' అనుదాని సంక్షేపరూప మేమో?. వాసుకి
మాకుఁ బృసన్నుఁ డయ్యెడున్ (ఆది ౧౮-౧౦౬) అనుకీర్తివి లూట్టు
యొక్క పృథమ పురుషైక వచనరూపములని యెఱుంగనగును. †

లూట్టుధ్వను 'వు-రు' లచో విధి పృథ్వీత్యర్థ విశేష
ములందు ద్వితవూర్వకమగు అది' శబ్దము నిల్చును.
3౫ (బా-కీ)-౨౭) (వ్యా-సం-3౦౪-3౦౪ I వి).

విధి -ఇచ్చునది ధనము పాతునకు (ఆది-౩ ఆ ౨౦౪). పృథ్వి
సము-క. ద్వావతినుండియును నిట యారసి యుండునది దానచాం
తక ..(సభా-౨ ఆ ౮౨)- కం ఇమ్మునివరునకు నన్నుఁ బ్రి యమ్ము
న నిచ్చునది (ఆర-౨ ఆ-33౨) (నధువు తండ్రితో ననెడి వాక్యమిది.)

† సూరి 'లూట్టు డ్భునకు ఎడు-త' వర్ణకంబులు ద్వితాం
తంబులగు (బా-కీ)-౨౩ సూ) అని యిట్లు 'ఎడు' వర్ణకమును విధిం
చుట యవిమర్శమూలకము పృచీన తాళపత్రగ్రంథములందును నాశీ
రాదులందు 'ఎడుమ' కాసవచ్చుచున్నది "డుమ కాయేకావుతాద్యాః
..." అని యధర్వణుడును వచించెను (వ్యా-సం-3౦౪ విష).
"ఎడు-త" ల ద్వితంబున కచ్చు పరంబగునపుడు మకారంబగు" (బా-
కీ)-౨౮) అను మకారవిధి (నూరిగారిది) నిరాధారము

వమఱకుండునది (ఆది-౨ ఆ ౧౮౧) (హిత ముపదేశించు నప్పటి వాక్య మిది) మఱచునది (సభా-౨ ఆ ౨౬౫). (ధృతరాష్ట్రుడు తనపుత్తుల దుండగముల మఱపుమని ధర్మజునితోఁ బలిక-నవాక్యము) 'ఉండునది' అనుదాని రూపాంతరము 'ఉన్నది' (చూ-కి)యా-3౨ సూ-౨ వివ)

లూఱ్ఱధ్యమ 'పురు' లకు ముడుజ్జు లగు 3౬.

(బా-కి)-౨౯) (వ్యా-సం-3౦౫ I విష)

ఆశీస్సు నీవు దీర్ఘాయువ వగుము మీరు-దీర్ఘాయుల రగుఁడు. శాపము -రాక్షసుండ వగుము. రాక్షసుల రగుఁడు సంస్కారస్థనము - నన్న రక్షింపుము నన్న రక్షింపుఁడు. విధి -నా చెప్పినవని చేయుము- నా చెప్పినవని చేయుఁడు. ఇందలి 'ము' వర్ణకమునకు లోపము పాక్షికము-రక్షింపుము-రక్షింపు (చూ-సంధి-౪౪-౪౫ సూ) ఇందము= ఇంద'=(ఇదిగో పుచ్చికొమ్ము) సూ-రా-నిఘంటువు దీని నవ్యయమ నెను ఇంద' ధాతురూపమనుట యుక్తమని తోచును.

ఉభయ ప్రార్థనంబున లూట్టనకు దుగాగమంబును

౧ దాని యుత్వంబున కత్వంబు నగు 32. (బా-కి)-

3౦ సూ) (వ్యా-సం-3౦౬ 3౦౬ I విష).

మనము వండుదము ' ఇత్తరుణిఁ బరిగ్రహింతము (ఆది-2 ఆ-౨౧౫) చలుపుదమీ నిదాఘ దివసంబులు (ఆది-౮ ఆ-౨3౨).

౧ వివ .-కి)యా-౯౪ సూత్రము చోప్పనఁ పరిగ్రహింతము. మున్నగు చోటులందు త'కారము వచ్చెనని యెఱుంగునది ఉభయ కర్తృకత ల'కారము లన్నిటియందును గలదు ఉదా .-మనము చేయు చున్నాము మొ. లూట్ట దుక్కునకు దీనితో నెక్కుడు సంబంధము గన్పట్టును, మనము చేయుదుము-మనము చేయుదము. మొ 'తరుణి

† సూరి ఉభయ ప్రార్థనంబున దుగాగమంబున కత్వం బగు" (బా-కి)-3౦) అని సూత్రించెను ఈతఁడు ప్రార్థనార్థంబున 'దు'క్కును విధింప లేదు. ప్రార్థనార్థకము లూట్ట కాని లూట్ట కాదుగదా.

మనకీ శాస్త్ర లేకుండినచో మనమీ సమయమున భోగసక్తులమై యుండుదుము' అనుచో 'యుండుదము' అని నిల్పరాదు.

౨ వివ - 'పోవుదుము-పోదుము-పోదము-పోవుదము' మున్నగు వానిలోని ము' ప్రత్యయ ముత్తమ పురుష బహువచన సంబంధి- 'పోమ్ము-పోదము-పదము' మున్నగువానిలోని ము' ప్రత్యయము మధ్యమ పురుషైక వచన సంబంధి-ఈ మధ్యమ పురుషరూపములందును వచనద్వయమునందును 'దు'కు-ను 'అ'త్వమును 'పోవు' ధాతువునకు వెలయుచున్నవి మఱికొన్ని యాచ్ఛిక ధాతువులకును బహుత్వమున నివి మహాకవి ప్రయోగదృష్టము లగుచున్నవి ఈ ద'కార మహిమ చేత మధ్యమ పురుష ప్రాప్తిన క్రియలయందును నన్యదర్థ సాహిత్యము వెలయుచున్నది నీవు పోదము-మీరు పోదడు' అనువాగునుండి నీవు-వెళ్ళుము-మీరు వెళ్ళుడు-నేనును నచ్చెదను (లేదా) మేమును వచ్చెదము' అను నర్థ విశేషము భాసిల్లుచున్నది 'పోవుము-పోమ్ము అని వాని గట్టి యర్థ విశేషభానము లేదు * ఇట్లు పోవు ధాతువునకే కాక వెదకు మున్నగువానికిని బహుత్వమున నిట్టి రూపములు ప్రయోగదృష్టము లగుచున్నవి ఉదా - వెదకుదండు-చూతండు-మొ (చూ - వ్యా - సం - 30౬ వివ. ౧౪౦౪ పుట) (చూ-క్రి)యా-౧౦౨ సూ)

3 వివ - ఈ క్రింది లఙ్ఘిరూపములు వెనుకటి సూత్రములచేతనే సిద్ధించినను నచట నుదాహరింపలేదు. లకారముల వరుస చొప్పున నిట నుదాహరింపబడుచున్నవి. క్రియా ౨౦ సూత్రము చొప్పున 'అ'త్వము.

* సూరి యిట్టి విశేషమును జూచిక్షాసక "పోవునకు దుజ్ఞుత్తులు ముజ్జుం బరంబగునపుడు 'వు' లోపంబుం 'బాద-పద'లును విభాష నగు" (బా-క్రి-౧౪) 'పోమ్ము-పోదము' అని కలగాయ పులగముగా నుదాహరించెను. ఇతర ధాతువుల బహుత్వమున నిట్టి రూపములు గలవని యీ తండుగాని ప్రాథవ్యాకర్తగాని చూచికొనలేదు.

(క్రి-3౮-౪౧ నూ) వ్యతిరేకరూపములు-వ్యతిరేకరూపములు ప్రార్థనార్థకములగుట 375

పుధము -వండడు-వండరు వండదు-వండవు. మధ్యము -వండవు-వం
డరు. ఉత్తము -వండను-వండము

మధ్యము ము డుజులు ముజు నాబడు. 3౮ (బా-
క్రీ-3౧) (వ్యా-సం-3౦2-3౦2 I విష)

వ్యతిరేకంబున ముజు పరంబగునపుడు కుజీ యగు.

3౯. (బా-క్రీ-3౨) (వ్యా-సం-3౦2-3౦2 I వి).

నీవు వండకుము - మీరు వండకుడు.

౧ విన - మఱవకుము' అను దానికి బదులుగా 'మఱాకుము'
అనియుఁ గవులు ప్రయోగించిరి. చ. అనుపమ సత్య విస్ఫురణ నాడిన
మాట మఱాకుమన్న (ఉద్యో-౪ ఆ-2౦ ప).

సంపార్థనంబున ముజునకు 'అ-ఆ-ఇ-ఈ-అయ్య-
అన్న-అమ్మ' మున్నగునవి విభాష ననుప్రియుక్తము
లగు. ౪౦. (బా-క్రీ-33) (వ్యా-సం-3౦౮-3౦౮ I వి).

రక్షింపుమ (ఆది-౨ ఆ-౨౧2). చెప్పుమా (ఆది-3 ఆ-౧3౫).
చెప్పుమీ (ఆది-౪ ఆ-౧౧౦) చెప్పుకుమయ్య (ఆర-3 ఆ-322). విను
మయ్య శమధనాగ్ని (హరి-సలో-౨ ఆ-3౬) 'వినుమయ్య' (నల
పరార్థము) 'వినుము+అయ్యశమధనాగ్ని' (హరిశ్చంద్రపరార్థము).

వ్యతిరేకార్థక క్రియలమీద ఎ-ఏ-ఒ-ఓ-అయ్య-
అన్న-అమ్మ' మున్నగునవి నిల్చుటచే నవి పార్థనాద్యర్థ
కము లగును. ౪౧. (బాలలో లేదు) (వ్యా-సం-3౦౮-
3౦౮ I విష)

వేచినయది నన్నుఁ బంపవే ద్వారకకున్ (అశ్వ-3 ఆ-3 ప)
(యతిస్థము) రావే యీశ్వర కావవే వరద (భాగ) పో వన్న కు
మార (ఉద్యో-3 ఆ-3౪౮) పంపవే=(పంపవు+వ)=పంపుము. రావు+
వ=రావే=రమ్ము కావవు+వ=కావవే=కావుము. పోవు+అన్న=పోవన్న=
పోమ్ము

‘ఎ-ఎ’ల యోగమున వ్యతిరేక ప్రార్థనాద్యర్థక ‘ము’
వర్ణక ‘ము’కారమునకు ‘న’కారాదేశ మగును. ౪౪౨
(బా-కీ)-౩౪) (వ్యా-సం-౩౦౮-౩౦౮ I విష)

ఉదా -విసకుము+ప=విసకువే. అడ్డపకువే (శాంతి-౩ ఆ-
౨౯-౭) ఒందకుము+ప=ఒందకువే (ఉ-హరి-౫ ఆ-౮౭) మదింపకువే
(కళా-౩ ఆ-౧౯౫).

౧ వివ:-నామములును గీయలును యథాప్రయోగముగ
‘అదాదుల’తోఁగూడి యర్థవిశేషములఁ జూచుచుండును. ఉదా -నేనొక
బ్రాహ్మణుండనే (దో-౧౫ ఆ-౩౨ ప) వీరెవ్వరయ్య ద్రుప్దమహా-
రాజులె (ఆది-౬ ఆ-౯౦). నీవు చదివెదవా? నీవు బ్రాహ్మణుడవా?
మొ అదాదులు -చూడు కీయా రం సూ-వివ)

౨ వివ.-అయ్యాదు లేక వచనాంతంబులయ్య బహువచనాంత
ములమీఁద సైతము నిల్చును ఉదా -చెప్పుడయ్య (ఆది-౭ ఆ-౨౦౭)
చూచి వత్తమమ్మ సుదతులార (భాగ-౧౦ పూ భా) (ప్రౌఢ-శబ్ద
౪౪ సూ).

చూచు ధాతొ ప్రార్థనాద్యర్థక సంక్షేపరూపములగు
చుమ్ము-చుము=(చూడుము) చుండు-చుడు=(చూ-
డుడు) అనునవి ఎదాద్యను ప్రయోగమున ‘చూవె-
చువ్వె’=(చూడవె) చూరె=(చూడరె) అను రూపముల
నంది యథాప్రయోగముగ నామములమీఁదను గీయ

♦ సూరి పురురీతిని సూత్రింపక ప్రార్థనాద్యర్థక ముజునకు
ఎదాదు లనుప్రయుక్తమగునపు డేకత్వమున ‘ప్రజీయు బహుత్వమున
‘రుజీ’యు నిత్యముగా నగునని సూత్రించి వినవే-వినరే-వినకువే-విన
కురే’ అని యుదాహరించెను ఈ పక్షమున వినుమయ్య శిష్యునిగాగ్ని-
(హరిశ్చంద్ర)నలో-౨ ఆ-౩౬) మున్నగుచోట్ల ‘ముజు’ నిల్వనేరదు
ఎదాదులలో సూరి ‘అయ్య-అమ్మ’ అనువానిని బరించెను ‘వినకురె’
మున్నగు బహువచన ప్రయోగములు కవిప్రయోగములందు లేవు

లమీదను నిల్చి యర్థవిశేషబోధకము లగును ర3
(బాలలో లేదు) (వ్యా-సం-30౮ II విష.)

వచ్చెం జూపె-వచ్చెం జూరె-వాడునూనె-వాడు సువ్వె.
(గనడదవాదేశము-చూ-సంధి-౧ర సూ). ఇట్టి 'చూవె' మున్నగు
చోటులు తప్ప మఱిచ్చటను ప్రార్థనాద్యర్థ మధ్యమపురుషముపై
ఎ-వ-లు నిల్చుటలేదు చూడుమే - మున్నగు రూపములు లేవని
తాత్పర్యము

వచ్చు థాతు ప్రార్థనాద్యర్థక సంక్షేపములగు' రా-
ర-రార-రార=(రమ్ము)' అను శబ్దములు యథాప్ర
యోగముగ నామములపయిని గిరియలపైని నిల్చి యర్థ
విశేషద్యోతకము లగు రర. (బాల లేదు) (వ్యా-సం-
30౮ III విష.).

ఏమిరకర్ణ (దో)ణ-ర ఆ-౨౮౮). కాదురోరి (కాదుర+ఓరి)
(భాస్క-యు). బళిరా (కళా-౧ ఆ). ఏరా తమ్ముడ. (పాండు-3
ఆ-3). (ఏమి-రా=ఏరా) కానీరా (తారా-3 ఆ-371 పుట) ఔర-
ఔరా (ఔను+ర) (ఔను+రా).

౧ వివ :- కోశకారులు "రా-ర" అనునవి యవ్యయము
లనిరి. ఈ "రా-ర" అనునవి పరమగునపుడు పూర్వస్థిత మధ్యమ
పురుషముయొక్క 'ఉ'కారము 'అ'కారమగు నందురు ఉదా :-
'చేయరా = (చేయుముర) పాలింపరా (పాలింపుముర) ఉ. 'ఏలర
యీ చలం బుడిగి యేలర (ఏలర=ఏలుముర)" అని యుదాహరిం
తురు. ఇట్టి చోటులనెల్ల బూర్వపదము 'తుమున్నా"ద్యర్థక మనుట
తెస్స ఉదా :- (ఏలన్+ర=(రమ్ము)=ఏలర. (పాలింపన్+రమ్ము)=
పాలింపరా. సత్యము సుమ్మర కుంభిభాషణంబు (శాంతి-౧ ఆ-3౯).

మఱి కొన్ని శబ్దముల జంటలును ప్రార్థనాద్యర్థ
విశేష బోధకంబు లగు రగ. (బాల-లేదు) (వ్యా-
సం-30౮ IV. V విష)

978 (క్రి-౪౫.౪౬ నూ ౧/౪౬ వివ) మఱికొన్ని జంటలు భావార్థక 'ట' వర్ణకము

కానిమ్ము=(కాన్ + ఇమ్ము)=కానీ=కాని ఏను నీ యింతి గాని
యెఱుంగ రన్య లు . (ఆది-౪ ఆ-౧౦౭) భూమి యీక తక్కిన
మఱి కాని ముందొక కీడు దలంపడు (ఉద్యో-౨ ఆ-౧౭౦) కానీరా
యిటువంటి నీ తకములె (తారా-౩ ఆ-౩౫ పుట) ఉంజనీ=(ఉండ
నిమ్ము) (కాశీ-౨ ఆ) కాదా=(కాదు+ఆ)=కదా = కద = కా (కళ).
(కద+ఏ)=కదే వినఁగదయ్య=(వినుము) (ఆర-౬ ఆ-౬౪) ప్రసా
దింపఁగదే (గద+ఏ)-(ప్రసాదింపుము) (ఉద్యో-౩ ఆ-౪౦౫). వచ్చితి
తివిగదా. నేడుగదా=నేడుగా (వసు-౩ ఆ-౫౫). వీడేకదా. వచ్చితి
వఁటె-వచ్చితిరఁటె (అట+ఎ) (అనుట=అంట=అట) వచ్చితిరఁటె
(అటు+ఎ). వచ్చితివటయ్య-మొ

కదా-కద' మున్ను గువానిపైని వె-రె' అనునవి నిఱ్ఱుటయుఁ
గలదు. చెప్పఁగదవె=(చెప్పము). (మనుచ-౨ ఆ-౩౯) జయింపఁ
గదవయ్య (ఉ రా-౧ ఆ-౭౮) (జయింపుము) కూర్పఁగదయ్య=
(సారం-౨ ఆ-౧౭౦). (కూర్పుము) అవధారు=(అవధరింపుము) (కవి
ప్రియుక్తము గాన ననింద్యగ్రామ్య మందురు) పొమ్ము=పో=నిశ్చయ
ర్థకములు చేయుఁబో=(చేయును) అతఁడెపో (ఆతంజే నిశ్చయము)
ఆయెలె=ఆయలె=(అయ్యెనుగదా) (ఆము-౫ ఆ)

ట' వర్ణకంబు భావంబునం దగు ౪౬ (బా-కి)-
౩౫ నూ) (వ్యా-సం-౩౦౯ I విష)

భావం బనఁగా ధాత్వర్థంబు వండుట - పండుట - తినుట -
కనుట. మొ

౧ వివ 'ట' ప్రత్యయములు కృత్తులలోఁ జెప్పఁదగినవైనను
సమాపక క్రియలందు వలెనే వీనియందును ధాత్వర్థీహిత వ్యాపార
భాసము వెలయుచుండుటచేతను, నివి సమాపక క్రియా ప్రత్యయ
ములవలెనే గర్వధాతు సామాన్యములగుటచేతను వీనిని గ్రియా ప్రక
రణమునఁ జెప్పట యుక్తమయ్యెను.

‘చేత - పోక - ఉంట’ మున్నగువానియందును వ్యాపారార్థ భాసము వెలయుచున్నను (ఈ ‘తజ్-క’ మున్నగు ప్రత్యయములు) నివి సర్వధాతు సామాన్యములు కామింజేసి కృత్తులలోనె యుపదేశింపఁబడినవి.

౨ వివ :—టవర్ణక పరకత్వమున ధాతువు తుది ‘ను’ వర్ణము పాక్షికముగా బిందువగుట నన్నయేతర మహాకవి సమ్మతము. ఉ:- అనుట-అంట. తినుట-తింట. వినుట-వింట. మొ.

౩ వివ :—‘చేయుకంటెన్’ మున్నగువవి ‘చేయుటకంటెన్’ మున్నగువాని రూపాంతరములని యాధునిక వ్యాకర్తలు సూత్రించి నను (ప్రాథ-కి)-౧౩). నది ప్రాచీన సమ్మతము కాదు. అవి ‘చేయు దానికంటెన్’ మున్నగువాని రూపాంతరములు (చూ-సమా-౮౩ సూ), (చూ-వ్యా-సం-౨౧౦ VIII వివ).

౪ వివ :—‘చేయుట’ మున్నగువానికి రూపాంతరములుగ ‘చేయుడు’ మున్నగువవి కొన్ని కవి ప్రయోగములయందగవడుచు న్నవి. క. వడరత్ని ధనుర్ధరుఁడు... చే యుడు (ఆది-౭ ఆ-౧౬) (చేయుడు=చేయుట) చ. వడి ..ఓర్పుఁ డొక వావిరి బీరముగాఁ గ రంబు చె వ్వుడు నది (నన్ని-కు-౧ ఆ-౧౭౭).

౫ వివ :—భావార్థకము సముచ్చయ ‘ను’ శబ్దముతోఁ గూడి యానంతర్యార్థమును బోధించుట సంప్రదాయము. క. ఈ యగ్ని దేవు డసురకు నోయన ‘చెప్పటయు’ (చెప్పినతోడనె) (ఆది-౧ ఆ-౧౩౪). (ప్రాథ-కి)యా-౧౨ సూ) ఇట్టి స్థలములందీ భావార్థక ‘డు’ ప్రత్యయము ధారాశముగ వాడఁబడును. * ఆ ముని యల్లి చూచు

* సూరి పయి విషయమును గ్రహింపక “ఆనంతర్యంబున ‘డు’ వర్ణకంబు మ్రతాంతం బగు” (బా-కి)-౪౨ సూ) “జాబిలి తోఁ తెంచుడుఁ గువలయంబులు వికసిల్లె” అని సూత్రించి యుదాహరించుట సరికాదు.

380 (క్రి-౪౨ సూ. ౬/౩౫ వివ) 'అడ' ప్రత్యయము వలయ్యాది నుజి.

జును- (ఆది-౪ ఆ-౩౫). విరా టుం డాత్మ తనూజః బాగడుడున్
(పిరా-౫ ఆ-౩౦౫) (యతిస్థలము). (వ్యా-సం-౧౪౩౫ పుట).

౬ వివ :- 'అడ' ప్రత్యయాంతములు 'ఇంపు' ప్రత్యయాంత
ములును భావార్థకము లరుదుగఁ గలవు. ఉదా - కేరడములు (నరస-
౨ ఆ-౨౯). చావడము (ఉద్యో-౩ ఆ-౬౧) పేలడములు- 'కేర
డములు-పాశగింపులు' = (ఒడలు చూపుటలు) (పాండు-౩ ఆ-౪౩).
నెలతావడములు (హరిశ్చంద్ర)న-౪ ఆ-౪౩). ఆరగింపు (పర-
ఆ-౧౯౯). అడ్డగింపు (ఉరా-౧ ఆ-౨౦౫). తాటింపు (పిన-శకుం-
౧ ఆ-౩౯). ♦

వలయ్యాది క్రియలకుఁ గర్తయగు భావంబునందు
'నుజి' యగు. ౪౨. (బా-క్రి-౧౨౨ సూ) (వ్యా-
సం-౩౦౯ I వివ).

వలయ్యాది క్రియలకుం గర్తభూతక్రియావృత్తియగు ధాతు
వునకు 'నుజి' వర్ణకం బగు. ఉదా - వాఁడు చూడవలయు - వారలు
చూడవలయు - నీవు చూడవలయు - మీరు చూడవలయు - నేను
జూడవలయు - మేము చూడవలయు - మనము చూడవలయు. వల
యు-కూడును - కూడదు - చెల్లును - చెల్లదు-తగును-తగదు-అగును-
కాదు- ఇత్యాదులు వలయ్యాదులు. 'నాకుఁ జూడవలయు-మాకుఁ
జూడవలయు-' అని షష్ఠీయు నగును.

♦ సూరి ఈ సూత్రముక్రింద ' కజివర్ణకంబు పురార్థయోగం
బున విభాషను భావంబునందగు. (బా-క్రి-౩౬ సూ) వండక మునుపు=
(వండుటకు మునుపని యర్థము). మునుపు-ముందు-మున్ను-తొల్లి'
అను రీతివి పురార్థకములు' అని సూత్రించి యుదాహరించెను ఇది
సరికాదనియు వ్యతిరేక క్షార్పక 'కజి' కిది భిన్నముకాదనియు ముందు
వివరింపఁబడును. (క్రియా-౫౦ సూ-౧-౨-వివరణములు).

౧ వివ :- ఇందలి కర్తృపదము వ్యవ్యంతమగుట నన్నయ సమ్మతము. కం. పితృసంకల్పము సేయఁగ సుతుల కవశ్యమును వలయు (సభా ౧ ఆ ౯౪ ప). కాన యింక వేడఁగాదు నాకు (సభా-౨ ఆ ౨౬౩). భావార్థకమగు ‘నుజీ’చే నభిహితమైన కర్తకుఁ బ్రథమయు నగును దైవము తోడ్పడన్ వలయు (ఉద్యో ౩ ఆ-౨౩). వినవలయువాని నెల్లను జననాయక వింటి వీవు (ఆశ్వ ౧ ఆ-౮ ప) ఈ నుజ్యంతమునకు సయితము ‘కాన్-కన్’ అనునవి యను ప్రయుక్తము లగును చేయఁగవలయున్ (సభా-౧ ఆ ౯౪ ప) (చూ-క్రియా ౧౧ నూ). ఈ నుజ్యంతముతో వలయ్యాదులు వ్యవహితముగా సైత ముండవచ్చును. కం. పితృ సంకల్పము సేయఁగ సుతుల కవశ్యమును వలయు (సభా ౧ ఆ ౯౪). ఈ నుజీ ద్రుతమునకు సంశ్లేషమును నగును. దైవము తోడ్పడన్ వలయు (ఉద్యో ౩ ఆ ౨౩) పెక్కు నుజ్యంతముల కొక్క ‘వలయ్యాది’ శబ్దము నిల్చుట యుఁ గలదు. క. అగ్ని శిఖయుఁ బోలె నంటను డాయను భాడరాని యట్టి శుభచరిత్ర (ఆర ౨ ఆ ౯౧)

౨ వివ :- ఒక్కొక్కయెడల వలయ్యాది యోగము లేకయె భావంబున నీ నుజీ ప్రయోగింపఁబడుటయు నరుదుగఁ గలదు. చ. ఇతనికిఁ గూర్తురేని ..చేయఁ బాడియే (సభా-౨ ఆ-౧౦ ప) (చేయన్ = చేయుట, పాడియే = నీతియా?)

౩ వివ :- భావార్థక నుజ్యంతముపైని ‘వట్టి’ వర్ణకము నిల్చుటయుఁ గలదు. ఉదా :- నీవు గల్లఁబట్టి (ఆర ౬ ఆ ౬౧) కలుగంగఁ బట్టి (కాశీ ౩ ఆ ౪౪). దీనిచే నీ భావార్థకముమీఁద నితర విభక్తులు నిల్వవని విశదమగుచున్నది

౪ వివ :- చ. అమలిన తారకా సముదయంబుల నెన్నను- పొందను... ఈదను .. విధాతృనకై నను నేరఁబోలునే (ఆది ౧ ఆ ౧౯) చూ-కార-౧౩ నూ) ఇత్యాది స్థలములందు సామర్థ్యార్థకయోగ

382 (క్రి-ర౯-ర౯ సూ. ౧/ర౯ వివ) 'మిజీ-ఇ' ప్రత్యయములు

చతుర్థిని బోధించు తుమర్థక క్రియలనియు నెఱుంగునది. మార్కొ-
నఁ గావను శక్యమే (ద్రోణ ౫ ఆ ౩౫౫ ప) (మార్కొ-నుటకును
గాచుటకును శక్యమా?)

వ్యతిరేక భావంబున మిజీ యగు ర౯. బా-క్రి-
32) (వ్యా-సం-౩౧౦-౩౧౦ I వివ)

వ్యతిరేక విశిష్ట క్రియాభిధాయి ధాతువునకు 'మిజీ' వర్ణక
మగును ఉదా :-వండమి=(వండకుండుట) పండమి=(పండకుండుట);
రక్షిం పమి.. (ఆర ౧ ఆ-౧౭౦). మృత్యువయై యెరఁగు నొప్పు
మికి ..(హరి-పూ-భా-౪-ఆ-౧౬౩) (యతిపా)సస్థలములు)

సమాన కర్తృకంబులం బూర్వకాలమునందు
'ఇ' వర్ణకంబగు ర౯. (బా-క్రి-౩౮) (వ్యా-సం-
౩౧౧-౩౧౧ I వివ).

సమాన కర్తృకంబులగు క్రియలలోపల నెయ్యది పూర్వకా
లంబగుఁ దద్వాచియగు ధాతువునకు 'ఇ' వర్ణకంబగు. ఇదియే క్వా
ర్థంబు నాఁబడు. ఉదా :-వండి-పండి-విని-కని. ఈ సమాన కర్తృ
కత్వపు నిర్వాహమునకయి పెక్కు-చోటులందు "ఉండు" ధాతు
రూపము లధ్యాహార్యము లగుచుండును. ఉదా -క రాహుకంఠము
దెగి దే హము ధరణిఁబడియె (ఆది-౨ ఆ ౧) కంఠము దెగి
యున్న దేహము ధరణిఁ బడియె' అని సమాన కర్తృకత్వమును
గ్రహింపనగును

౧ వివ :-ఈవద్ధతి సంస్కృతమందును గలదు. 'క్రియాణా
మేక కర్తృకత్వే ఏవ క్వాచ్ స్యాత్...పుత్త్రిం దృష్ట్వా సుఖం
భవతి . ఇత్యాచా స్థిత స్వేత్యధ్యాహ రాదేక కర్తృకత్వే క్వాచ్"
(ముగ్ధ-దుర్గా-వ్యాఖ్య ౧౧౬౬ సూ) (చూ-వ్యా-సం-౧౮౪౯.
౧౮౫౦ పుటలు) *

* సూరి "వైత్రునిచేతఁ గొట్టఁబడి మైత్రుండు మడిసె"
మున్నగు చోటులందు సమానకర్తృకత్వము కుదురు పడదనుచు

౨ వివ :- అత్తనే పదార్థక కొను ధాతుక్షార్థక రూపమగు (పట్టు)కొని' మున్నగువానికి బర్యాయములుగ 'పట్టుక-పట్టుకు-పట్టు కొ-పట్టుకొన్' అనురీతివి నిల్చుట గలదు. ఉదా :- మెడఁబెట్టు కొయ్యఁ దిరుగ్గ్ హరంబులే భామినుల్ (శకుం-పరి-౨౦ పుట) (చూ-క్రియా-౬౩ నూ-౬ వివ). ఇట్టి ప్రయోగములు సాధువులని విశ్వసింపఁదగదు.

౩ వివ :- మిక్కిలు ధాతు క్షార్థకమగు మిక్కిలి' శబ్దము విశేషణముగ సయితము వాడఁబడు నందురు. (శ. ౪) వాని మిక్కిలి చేతులు - మిక్కిలి కన్నుల్ (సభా-౨ ఆ-౫౭). 'మిక్కిలు' అను తద్ధర్మవిశేషణమునె నిల్చుట లెళ్ళ

'కజి' వ్యతిరేక క్షార్థకంబునం దగు-౫౦-(బా-క్రి-౩౯). (వ్యా-సం-౩౧౨ I వివ).

సమానాశ్రయములన్' అని సూత్రించెను. (బా-క్రియా ౩౮ నూ) కాని యీ సూరి సూత్రము నుజ్యంతాదిస్థలములం దతివ్యాప్తమగు చున్నది ఉదా :- చైత్రులచేతఁ గొట్టఁబడఁగా మైత్రుండు మడిసె, చైత్రునిచేతఁ గొట్టఁబడి యుగ్మ మైత్రుండు మడిసె' అని యిట్లు 'ఉండు' ధాతు రూపాధ్యాహారముచే నేక కర్తృకత్వము గల్గుచునే యున్నది. కాన నిట్టివాని నాధుత్వమునకై ఒక్కొక్కచో భూతార్థకా సమాపకక్రియ హేత్వర్థకంబు నగు. రాహుకంఠము దెగి దేహము ధరణిఁ బడియె (ఆది-౨ ఆ-౧౯)' (ప్రౌఢ-క్రియా-౧౫ నూ). అని ప్రౌఢవ్యాకర్త సూత్రించిన సూత్రము నిరర్థకము. ఇంక ననర్థకము నగుచున్నది. సీ భీము గదాహతి భూమిఁ గూలి యాతనిచేత సర్వాం గంబులందును గలుగు శ్రొన్నెత్తురు కాంక్షఁ ద్రావఁ బడి మఱి తెగ తారి పడియున్నవాఁడు దుశ్శాసనుఁడు.. (స్త్రీ-౨ ఆ-౫౫ ప). మున్నగుచోట్లఁ బ్రౌఢవ్యాకర్త చెప్పినట్లు హేత్వర్థకము కుదురు పడదుగదా పడియుండుటకు రక్తము త్రావఁబడుట హేతువుకాదు. గదాహతిచేఁ బడియున్నపిమ్మటనే యాతని రక్తము భీమునిచేఁ ద్రాగఁబడెను.

పండక-పండక-కొట్టక-తిట్టక. '“వారు-ఉటు” ధాతువులూ వ్యతిరేకార్థములందె వాడబడును. ఉదా -వారని యలజడి (ఉద్యో ౨ ఆ ౭౬) ఉటఁడు సు రేంద్రునైన (ఆది ౬ ఆ ౧౦౫)

౧ వివ.-ఇది క్షార్థమునకు వ్యతిరేకమాత్రమే యగుటంజేసి యిందును సమాన కర్తృకత్వాది నియమము లావశ్యకములే. క. సకల...బార్హద్రధికి నని మొనకా మార్కొననో పకవలియం బాటఁడె యీ ముకుందుఁడు (సభా-౨ ఆ ౪౬ ప) (వలియు= సన్నగిలు). ఆ-వె. చదువకయును నాకు సర్వవేదంబులు సంభ విల్లి వలయు (ఆర-౩ ఆ-౨౪౪). 'చదువక' అనుదానికిఁ గర్త 'నేను' శబ్దము సంభవిల్లుటకుఁ గర్త సర్వవేదంబులు. ఇట సమాన కర్తృకతకయి 'చదువక యన్నను సర్వవేదంబులు సంభవిల్లి వలయు' నని యుండు ధాతు రూపాధ్యాహారము చేయుటచే 'ఉన్నన్' అను దానితో సమాన కర్తృకత్వము సిద్ధించినది

౨ వివ.-పయిరీతి నుండు ధాతు రూపాధ్యాహారముచేతనే యీ క్రిందిరీతిగల ప్రయోగములును సిద్ధించును. ఉ. ఇనుండు పశ్చి మాం భోనిధిలోనఁ గుంగకయ మున్న (మనుచ-౨ ఆ-౭౬). ఇట 'కుంగకయ మున్న' అనుచో 'కుంగకుండుమున్న అని 'యుండు' ధాతురూపాధ్యాహారముచే సమాన కర్తృకత సిద్ధించుచున్నది. కొన్ని యెడల నిట్లుండు ధాతురూపాధ్యాహార మక్కఱ లేకయె యుండు ధాతు ప్రయోగమే వెలయుచున్నది చ. తునుముదు నెల్లి సైంధవునిఁ దోయజమిత్తుడు గుంగకుండు మున్న నరవరేణ్య (దోణ-౨ ఆ-౨౮౧) *

* ఇట్లు 'ఉండు' ధాతు రూపాధ్యాహారముచే రూపసిద్ధి కల్గు చుండుటచేత కజి వర్ణకంబు పురార్థయోగంబున విభాషను భావం బునందగు' (బా-క్రి-౩౬ సూ) అనుసూత్ర మనావశ్యకమయ్యె- పండకమునుపు=పండకుండు మునుపు. మొ.

తుమర్థ భావలక్షణంబులందు నుజి యగు. ౫౧.

(భా-క్రియా-౪౦ సూ) (వ్యా-సం-౩౧౩-౩౧౩ I వివ).

తుమర్థమందును భావలక్షణమందును ధాతువునకు “నుజి” వర్ణకంబగు. సంస్కృతమందలి ‘తుమ్’ ప్రత్యయమున కర్థము తుమర్థము. ఉదా.-తుమర్థము.-చైత్రుండు వండను బోయెను. పాకక్రియార్థము పోయెనని యర్థము. భావలక్షణంబు నా నన్యక్రియకు లక్షణ భూతంబగు క్రియ. ఉదా.-చైత్రుండు వండ నతిథివచ్చెను. (సంస్కృత.- ‘చైత్రే పచతి సతి అతిథి రాజగామ’ దీనిని సంస్కృతమున “సతి సప్తమి” యందురు) ఇట వంట లక్షణము వచ్చుట లక్ష్యము. అతిథి వచ్చుట చైత్రపచనకాలమని యర్థము సీ. ఈతఁడు వృద్ధని యెఱిగి పూజించితే వసుదేవుఁ డుండంగ వసుమతీశ (సభా-౨ ఆ-౧౧) ఇందు ‘ఉండన్’ అనునది భావలక్షణార్థముగ నుపచరింపఁజేసికొనవలెను (ఇచట భావలక్షణార్థ మంత స్పష్టముగాఁ దోచదని భావము). పై పద్యమున సీసచరణములు నాల్గిటను నిట్టి భావలక్షణార్థకక్రియలె యున్నవి.

౧ వివ.-చాలన్’ అనునది చాలు ధాతు నుజ్యంతరూపమై యయు్య విశేషణముగా పైతము వాడఁబడుచున్నది ‘చాల-చాలా’ శబ్దములు విశేషణత్వమునఁ గళలుగా నగపడును. చాలకాలము (పాండు). చాల భరంబుగఁ బూనెన్ (ఆర-౨ ఆ-౨౦౦). చాల మేలండు (హరి-పూ-భా-౨ ఆ-౨౪౬) చాలా (చాలన్?) గౌరవమొంద (హరి-పూ-భా-౬ ఆ-౧౪౦) లక్ష్మీనారాయణ కోశమున ‘చాల చాలా’ విశేషణములుగాఁ జూపఁబడెను.

౨ వివ.-తుమర్థ మనగా ‘తాదర్థ్యార్థము’ ఏ ధాతువు నర్థము రెండవ ధాతువు నర్థమునకుఁ బ్రయోజన మగుచుండునో యా ధాతువు పైని ‘నుజి’ నిల్చును. దీనినె తుమున్నర్థక మందురు. తెలుఁగునందలి తాదర్థ్యార్థముపైతము సంస్కృతమునకన్న భిన్నమై (చూ-వ్యా-సం-౧౪౫౨ పుట). ‘కృష్ణః భోక్తుం జగామ’=(కృష్ణుఁడు భుజించుట కేగెను) అను చోటియందువలె దెల్లిన మఱొక క్రియతో నేక కర్తృకత్వము

డవలెనను నియమము లేదు. (పయి సంస్కృత వాక్యమున భుజించుట కును నేగుటకును గృష్ణఁడే కర్త) తెల్లన 'ఈశ్వరుని మార్కొన నీ శక్యమా'=(నీకు శక్యమగునా?) అనుచో మార్కొనుటకు నీవు కర్త. అగుటకు శక్తి కర్త ఇట్లు భిన్నకర్తృకతయుఁ దెల్లిన నుండును కృష్ణఁడు విపుని నన్నమును భుజింప నిమంతించెను' అను తెలుగు వాక్యమును సంస్కృతమున "కృష్ణః విప్ర మన్నం భోక్తుం నిమన్త్రయతే" అని వచింపరాదు. ఇది భిన్న కర్తృకస్థల మగుటచే 'తుమ్' ప్రత్యయము రాదు. (విపు)ండు భుజించుటకుఁ గర్త - కృష్ణఁడు నిమంతించుటకుఁ గర్త.) ఇంక 'కృష్ణః అన్నభోజనాయ విప్రిం నిమన్త్రయతే' అని తాదర్థ్య చతుర్థినె నిల్పవలెను పైని వ్రాసిన 'ఈశ్వరుని మార్కొన నీ శక్యమా' అను దానివంటి వ్యతిరేక సంక్షేప వాక్యాన్వయమున భిన్న కర్తృకత నియతమై యుండును ధారుణీప్రజకు ..ఉండఁగ, లావే (ఆది-౪ ఆ-౨౪౯). కర్మ విపాకంబు గడవంగ లావే (ఆది-౬ ఆ-౨౫౦).

౩ వివ - "ఎఱిగించు = ఎఱుగఁజేయు" మున్నగు ప్రేరణార్థక క్రియలలో ఎఱుగుటకుఁ గర్త యస్మదర్థకిము. చేయుటకుఁ గర్త ప్రేరకుఁడు. ఇట్టి వెల్ల భిన్నకర్తృకస్థల తుమర్థకములె

చేదర్థమునందును, నప్యర్థమునందును, భూతార్థమం దలి భావలక్షణార్థమందును, ద్రితాంతంబగు 'న' వర్ణకం బగు ౫౨. (బా-కీ)-౪౧)

చేదర్థ యోగంబున భావిని లిట్లు విభాష నగు. ౫౩.

(బా-కీ)-౧౧౯) (వ్యా-సం-౩౧౫-౩౧౫ I వివ).

ఇట్టి ప్రత్యయము సంస్కృతమున లేదు. కావుననే 'చేత్-అప్తి' మున్నగు పదము లీ యర్థములందు వాడఁబడును. ఉదా :- చేదర్థ :- క వినినఁ బరించిన వ్రాసినఁ గొనియాడిన దురిత వీడకుం దొలఁగి (శాంతి-౩ ఆ-౩౮౨) అప్యర్థ :- చ అడిచినఁ దిట్టినక మఱి మహా పరుషంబులు వల్కి యల్కతోఁ బొడిచిన నుత్తమ ద్విజులు పూజ్యులు (ఆది-౧ ఆ-

(క్రి-౫౪ నూ. ౧/౫౩. ౧/౫౪ వివ) చేదర్థకములు-‘చున్’వర్ణకము. ౩87

౧౩౯). భూతార్థ భావలక్షణ :-వయోధిక్త మై సన్.....కాల కేయులు బయల్పడి తోచిరి (ఆరి-౩ ఆ-౩౯).

౧ వివ -‘నాఁడు-పనిక్’ మున్నగు శబ్దములును నీ యర్థము లం దువయోగింపఁబడును. ఆధునికులు ‘చోన్-ఎడన్-ఎడలన్’ మున్న గు శబ్దములనుసైతము చేదర్థమున వాడుదురు నీ. నేఁడు పోవనినాఁడు నిష్ఫలం బిమ్మహాయత్న మంతయు (ఆది-౧ ఆ-౧౧౫). క....దుశ్చరి తుండై యహితుండగునేనిన్ మఱవక గురునై న ..శాసించునది. (ఆది- ౬ ఆ-౧౦౩) భావిని లిట్టు -గీ కడఁగి సమబుద్ధి వీనికిఁ గల్గెనేని కాదు శాప ఫలం బట్లు గాక బుద్ధి హీనుడై గర్వితుండగునేని శాప హవ్య వాహ ఫలంబు వీఁ డనుభవించు (ఆర-౧ ఆ-౧౦౩) ఇది ‘పని’ శబ్ద ప్రయోగోదాహృతియు సగుచున్నది. కం ఇంతుల గోష్ఠినున్న యతః డెంత వివేకము గల్గెనేని య త్యంత మదాభిభూతుండగు (ఆది-౭ ఆ-౫౯). *

చువర్ణకంబు ద్రుతాంతంబు క్రియాన్వయంబున వర్త మానార్థంబునం దగు. ౫౪ (బా-కీ)-౪౩). (వ్యా-సం- ౩౧౪-౩౧౪ I వివ).

చూచుచుం బోవుచున్నాఁడు. చూచుచుం బోయెను. చూచు చుం బోవఁగలఁడు భూతభావులందును ‘చూచుచున్’ అను పోవునప్పటి వరన వర్తమానక్రియ విరుద్ధము కాదు. క్షార్థకాదు లయిదును గ్రియ తోనె యన్వయించుఁ గానఁ గ్రియా-కాంతో-సమాపకము లనఁబడును.

౧ వివ :-సంస్కృతమునందలి శేత్రప్రత్యయము వర్తమానార్థక విశేషణము ఇది సంస్కృతమున విధేయ విశేషణ మగుటచేతఁ గ్రియా

* ఈ సూత్రమునకుఁ దర్వాత సూరి ‘ఆనంతర్యంబున ‘చు’ వర్ణకంబు ద్రుతాంతం బగు” (బా-కీయా-౪౨ నూ). అని సూత్రిం చెను. ఇది భావార్థక ‘చు’ ప్రత్యయమె యగుటచేత నీ సూరి సూత్ర ము ప్రామాదికము. ప్రత్యావ్యయము. (చూ - క్రియా - ౪౬ నూ. ౪-౫ వివరణములు).

న్వయంబును దీక్షి సంభవించును శ్లో శ్రీయః పతిః శ్రీమతి శాసితం
జగ జగన్నివాసో వసుదేవ సద్మ ని వసన్ దద ర్భావతరస్త మమ్మరా
ద్ధిరణ్య గర్భాజ్ఞ భువం మునిం హరిః (మాఘకా - ౧ సర్గ - ౧ శ్లో).
“హరిః వసుదేవ సద్మని వసన్ మునిం దదర్శ” = (కృష్ణుడు వసుదేవుని
గృహమున నివసించుచున్నవాడై మునిని జూచెను) అని యన్వయము.
సంస్కృతమందలి ‘వసన్’ అను శతృ ప్రత్యయంతమునకుఁ దెల్లన
‘వసించుచున్నవాడు’ అను వర్తమానార్థక విధేయ విశేషణము పర్యాయము.
కాఁగా సంస్కృతమునఁ దెల్లు ‘చున్’ ప్రత్యయముబోలు వర్త
మానార్థక లాక్షణి కావ్యమువంటి ప్రత్యయము లేదని చెప్పనగును దీనిని
దెల్లన శత్రుర్థకమనుట సరికాదు. నర్తమార్థక లాక్షణి కావ్యము మనఁ
దగును ఇది తద్ధర్మాద్యర్థక విధేయ విశేషణము వోట నిల్పఁదగి యుం
డును ఒక్కరుండ చనువాడు=ఒక్కరుండ చుచు (ఆది-౧ ఆ-౪౪ ప).

తద్ధర్మాద్యర్థక † విశేషణత్వమున ‘ఎడు-ఎడి-ఉ’

వర్ణకంబులు పర్యాయంబున నగు గుగ్గ (బా-కి)-గుగ-
౫౫ నూ) (వ్యా-సం-౩౧౬ I విష)

ప్రహరించెడువాడు-ప్రహరించెడివాడు - ప్రహరించువాడు=
ప్రహర్తయని యర్థము

౧ వివ:-‘ఁ’స్థు భేదకతాపి స్యా’ త్తని యధర్వణుడు ‘ఎడు’
అను దానిని మాత్ర మంగీకరించినను నీ క్రింది సోమయాది ప్రభృతుల
ప్రయోగములను బట్టి ‘డి-ఉ’ వర్ణకాంతములును సంగీకార్యములె క.
ద్రాపది నట్టులు పఠించెడిదే (ఉద్యో-౧ ఆ-౩౪౪) నీయట్టివాడు నిన్నీ
పోయెడిదే (విరా-౫ ఆ-౨౦౬). (పోయెడునదే’ అన్నచో ఛందోభంగ

† తచ్చీల తద్ధర్మాద్యర్థములందును ‘తృన్’ ప్రత్యయము వైయా
కరణ సమ్మతము. (చూ-ముగ్ధ-వ్యా-౯౯౦ నూ దుర్గా-వ్యాఖ్య).
‘తద్ధర్మ . ఁ’స్థు భేదకతాపి స్యాత్’ (వ్యా-సం-౩౧౬ విష ౨౯౬
I విష)

(క్రి-౫౬ నూ ౧/౫౫ ౧/౫౬ వివ) తద్ధర్మాద్యర్థక విశేషణాదుల యుదాహృతులు మగు) “వారియును వయించు సితకృష్ణ తంత్రురాజిత తంత్రమది” (ఆది-౧ ఆ-౧౧౯) (వయించు=నేయుచున్న) మచకుః జేయు దుండగములు. (జై ౧ ఆ) (చేయు=చేసిన) జనమేజయు చేయు సర్పయాగమున (ఆది-౧ ఆ-౧౩౧). (చేయు=చేయఁగల=చేయనున్న) ఇట్టి తద్ధర్మాద్యర్థక విశేషణములు కాలత్రయబోధకము లగును. (చూ-ప్రౌఢ-క్రియా-౧ సూ). ఇంకను బ్రయోగములు.-ధాత్విః బరిభ్రమించు (ఆది-౧ ఆ-౧౦౮). చ. గొంతి ముద్దుసే యు కొడుకు (విరా-౧ ఆ-౯౮). క కడక మదీ యాస్త్రము లని యెడు... (ఆది-౨ ఆ-౧౯౩) ఒక్కరుండ చను వాఁడు (ఆది-౧ ఆ-౯౮ గద్య) (చనువాఁడు=చనుచున్నవాఁడై) ఇట్లై ‘చనువాఁడు’ (ఆది-౧ ఆ-౧౦౨ ప)

‘ఉన్న-కలజీ-న’ వర్ణకంబులు భవద్భావి శత్రు-క్తవ దర్శకంబులం దగు. ౫౬. (బా-క్రి-౮౬). (వ్యా - సం - ౩౧౫ II వివ)

‘ఉన్న’ వర్ణకంబు వర్తిమానార్థక శత్రోర్థమేనం దగు. ‘కలజీ’ వర్ణకము భవిష్యదర్థక శత్రోర్థమునం దగు. ‘న’ వర్ణకంబు ‘క్తవ’దర్థకంబు నం దగు. ఇవి సత్వాభిధానంబునం దగునని యెఱుంగునది. సుబంత వాచ్యంబు సత్త్వంబు నాఁబడును. ఇవి ధాతుజ విశేషణములనియు విశేష్య భూత సుబంతమునె యాకాంక్షించుననియు సక్తారణమున నివి నామాఽకాంతౌఽసమాపకక్రియలనియుఁ దాత్పర్యము. ఉదా -వండుచున్న వాఁడు (క్రియా-౨౨ సూ చువర్ణకము సమా-౮౨ సూ-౨ వివ. తచ్చబైనుప్రయోగము). వండఁగలవాఁడు (క్రియా-౨౮-౨౯ సూ. ‘అ’త్వము, నుగాగమమును, సమా-౮౨ సూ-౨ వివ తచ్చబైను ప్రయోగము). వండినవాఁడు (క్రియా-౨౫ సూ ఇగాగమము, సమా-౮౨ సూ-౨ వివ. తచ్చబైనుప్రయోగము)

౧ వివ.-‘ఉండిన’ అను భూతార్థకమునుండి యేర్పడినను ‘ఉన్న’ శబ్దము వర్తిమానార్థకముగనే కవి ప్రయోగసమ్మతము (చూ-క్రియా-౨౧ సూ-౨ వివ).

౨ వివ :-చున్న :-వెలిగించుచున్న సృవపూజ్యులు (ఆది-౮ ఆ-౨౮౭). 'ఉండుచున్న' అనరాదు క్రియా-౬౬ చొప్పున ఉండు' ధాతులోపమగు కాన 'ఉన్నవాడు' అనవలెను (సభా-౧ ఆ-౧౬౧); (ఆది-౭ ఆ-౨౮౨) (చూ-క్రియా-౧ నూ-౨ వివ) కల-ఆరంగల దీపమ ట్లతఁడు మండుంగాక యే నారెప్పదనీ (కర్ణ-౩ ఆ-౪౯) కుఁగల వాడ నేను (సభా-౨ ఆ-౧౭౪). 'న' వర్ణక :-చిచ్చువెట్టి కా ల్చిన యది... (ఉద్యో-౨ ఆ-౧౪ ప).

వృత్తిచేక తద్ధర్మాద్యర్థములందు నిజే' యగు. ౫౭.

(బా-క్రి)-౪౭) (వ్యా-సం-౩౧౭ I విష)

వండనివాడు. (క్రియా-౨౮ నూ-అత్వము, సమా-౮౨ నూ-౨ వివ-తచ్ఛబ్దానుప్రయోగము).

'ఎడు' ప్రభృతి వర్ణకాంతంబు లేడును నామములతోడనే య స్వయించుఁ గాన నివి ధాతుజ విశేషణములు, క్రియాజన్యవిశేషణములు, నామాకాంతౌ-సమాపకములు ననఁబడును

లకారాదులు సకర్మకంబునకుం గర్తృకర్మార్థంబులం దును సకర్మకంబునకుఁ గర్తృర్థమాత్రమందును నగు.

౫౮ (బాల-క్రి)-౪౮) (వ్యా-సం-౩౧౮ విష)

సకర్మకంబునాఁ గర్మాకాంతౌత్థాపకంబు. అకర్మకంబునాఁ గర్తా కాంతౌ-నుత్థాపకంబు ఆకాంతౌ యనఁగా వాక్యార్థబోధముకై పదము పదాంతరము నపేక్షించుట తెల్లన సకర్మకములకు భావార్థక తిజంత రూపము లేగు సంస్కృతమున 'త్వయా-మయా-తేన భూయతే' అని యున్నట్లు తెల్లన'నీచేత-లేదా నాచేత-వానిచేత ఉండఁబడెను-కాఁబడెను' అని యుండరాదు అసమాపక భావార్థకములు తెల్లనందును ధారాళముగా నుండును 'వాడుండుట-మీరగుట' మున్నగునవి యుదాహృతులు ఇట్టియెడలఁ గర్తృ యభిహితమగునని యెట్లును జెప్పనగు ననరాదు. క్రియ నిరాశ్రయ ముండనేరదు గాన నిట్టి భావార్థకాదులందును నాభాసకర్మ

త్వము సంగీకరించి కర్తకు బ్రాతిపదికార్థ పృథమను జెప్పకతీరదు.
(చూ-కార-౩౨ నూ-౩ వివ) (వ్యా-సం-౨౬౫ II వివ).

౧ వివ.-సంస్కృతమందువలెనే తెల్లునందును గొన్నియెడల
సర్థముల మార్పుచేత సకర్మకంబు లకర్థకము లగును అకర్థకములు
సకర్మకము లగును ఉదా.-సకర్మ-కన్ను మూయదు నాకున్ (ఆర-
౧ ఆ-౨౭౦). ఆర్యుడు జయించుగాక = (సర్వోత్కర్ష చే వర్తించు
గాక)=(జయతు జయ త్వార్యక) అకర్మ :-వేటఁ బోయిరి. (ఆర-౬-ఆ)
పొల మేగెను (వి-పు-౭ ఆ). (చూ-ప్రౌఢ-కార-౧౩ నూ) (చూ-
వ్యా-సం-౩౧౮ వివ).

పడుజ్యనుబంధంబు కర్మంబునం దగు ౫౯. (బా-
క్రి-౪౯) (వ్యా-సం-౩౧౯-౩౧౯ I వివ)

కర్మార్థంబునందు ధాతువునకు పడు" జ్యనుబంధం బగును.
క్రియా-౨౮-౨౯ నూత్రములచే ధాతువుయొక్క 'ఉ'త్వమునకు
'అ'త్వమును సుగాగమంబును నగును ఇందలి తిజ్జుచేతఁ గర్మం బహితం
బగును గాన నది ప్రాతిపదికార్థ పృథమాంతంబును గర్తృవాచకము
తృతీయాంతంబును నగును ఉదా.-మెచ్చుబడునే (ఆది-౭ ఆ-౫౦).
రాజును బెద్దదొరలును {మనచే} జీర లొలుపఁబడిరి (విరా-౫ ఆ-౨౨౨).
క్రియా-౫౮ నూత్రమందలి యాది శబ్దము చొప్పున భావార్థకాదులును
గర్మార్థమున వచ్చును. ఉదా -వడయఁబడిన (ఆది-౧ ఆ-౭౨) పడ
యఁ బడుట-మొ.

౧ వివ:-పడుజ్యనుబంధ పరకత్వమందును 'కాన్-కన్' శబ్దము
(క్రి-౧౧౯ నూ) లనుప్రియుక్తము లగును. ఉ -చేకొనంగఁ బడునేని
(సభా-౨ ఆ-౧౪౨) దహింపఁగాఁబడి (ఆర-౧ ఆ-౧౯౮).

౨ వివ:-రెండు మూడిటి కొక్కటె 'పడు' జ్యనుబంధము
నిల్పుటయుఁ గలదు క వివఁ జూడఁబడు నందె ల్లను (శాంతి - ౬
ఆ-౨౮౫)

౩ వివ .—“రాఁబడు-చొరఁబడు” మున్నగు సకర్మకస్థలములందలి ‘పడు’ శబ్దము స్వార్థిక మనఁదగును. (క్రియా-౧౧౩ సూ) (చూ-వ్యాసం-౧౬౬౨ మొ. ౧౬౮౨ వ పుటలు ఘటకకీయలు).

౪ వివ :—సంస్కృతమున స్వార్థ ధాతువు సనాద్యంతమగుచు వివిధ ధాతువులగుచున్నట్లే తెలుఁగునందును స్వార్థికధాతువు కర్తాత్మనేపద ప్రేరణార్థములచే వివిధ రూపములతో వివిధ ధాతువులగుచుండును అవెల్ల స్వార్థికధాతువులవలెనే లకారాది రూపముల నందుచు. స్వార్థిక-వండు-ప్రేరణ-వడించు-ఆత్మనేపద-వండుకొను-కర్మార్థ - వండఁబడు-ప్రేరణాత్మనేపద-వండించుకొను-ప్రేరణకర్మ-వండింపఁబడు - ప్రేరణాత్మనేపద కర్మార్థ-వండించుకొనఁబడు మొ

గురు విరహితంబులయి యయాంతంబులగు నేకస్వర ద్విస్వర సంస్కృత ధాతువుల కించుక్కు- పరంబగుచవు డును, ద్వి-త్రి-స్వరాచ్చిక ధాతువులకు ‘ఎ’కారాది ప్రత్యయము పరమగునపుడును ♦ ‘ఇయు’ డాగమము

♦ సూరి ‘ఇంచుక్కు’ పరమగునపుడును నొచ్చిక ధాతువులకు ‘ఇయుట్టు’ వచ్చునని సూత్రించి నగియించు-నగించు’ అని యుదాహరించెను కాని యట్టి రూపముచు నిర్వహించు మహాకవి ప్రయోగము లేదు ఇంచుక్కు పరమగునపుడు ‘అన్వాదులకు’ ‘పు’గాగమ మగును. (చూ-క్రియా-౮౧ సూ-౨ వివ) కాన అనిపించు-తినిపించు’ అను వానివలెనే ‘నగుపించు’ అని యగును. (విరా-౪ ఆ-౩౯) (తాళపత్ర మాతృక) ఇచట టిప్పణిలోని నగియించె’ ననెడి పాఠాంతరము ప్రక్షిప్తము. ఆచ్చికముల కించుక్ పరకత్వమున ‘ఇయుట్టు’ ప్రాచీన ప్రామాణిక గ్రంథములందు విశ్వసింపఁదగిన ప్రయోగము లేదు ‘తెగియించు’ అని సూ రా. నిఘంటువున నర్వాచీన కవిప్రయోగముఁ జూపఁజెను. “తెగి(యి)ంచు-అ-క్రి . . ఉ ఎంతకునేర రంత తెగియించినవా రది యున్నదే కదా (శుక-౪ ఆ-౨౫)’ (సూ-రా-ని).

వికల్పముగా నగును. ౬౦ (బా-కి)-౫౦) (వ్యా-సం-
3౨౦-3౨౦ I విష).

సంస్కృత-వికల్ప-భుజియించు=భుజించు. (భుజ్+ఇయ్+ఇంచు)*

ద్విస్వర :-గుణించు-గుణియించు=(గుణ+ఇయ్+ఇంచు). ఇట్లే-స్తుతి
యించు-నుతియించు-మొ. (నన్ని-కు-౨ ఆ-౨3౨ మొ. ౨3౭ వ.
పద్యములు). ఇంచు గ్వ్యవధానంబునంజేసి సంస్కృత ధాతువులు 'ఎ'
కార పరకము లుండనేరవు. 'యాచ్-అర్థ' ఇత్యాది ధాతువులు గురు
మంతంబులు గాన వానికి 'ఇయుట్టు' రానేరదు. 'వ్యయ' అనునది
యాంతము గాన దానికిని ఇయుట్టు' రానేరదు. యాచించు-అర్థించు
-వ్యయించు-మొ. "జి+ఇంచు=జయ్+ఇంచు" (చూ-కి)యా 3 సూ)
అనునదియు యాంతంబై ఇట నిత్యంబగుటంజేసి 'అయు'గాగమంబు
రాగా యాంతంబగుటంజేసి 'ఇయు'డాగమంబు రానేరదయ్యెను.
"పరనిత్వాస్తరజ్ఞాపవాదానా ముత్తరోత్తరం బలీయః. కృతాకృత
ప్రసక్తి నిత్యమ్' అని నిత్యత్వలక్షణ మరయునది. ఇయుడాగమంబు
చేసినను జేయకున్నను "అయు"గాగమంబు వచ్చుటకుఁ బ్రతిబంధము
లేదనియు, 'అయు' గాగమంబు చేసినపిదప యాంతంబగుటచే 'ఇయు'
డాగమంబు రానేరదనియు 'అయు'గాగమ నిత్యత్వమును బరిశీలించు
నది. ఆచ్ఛికధాతు:-కొనియెను=కొనెను. (కొను+ఎను) కొనియెదను=
కొనెదను=(కొను+ఎదను)-ఇట్లే - కొనియెడును=కొనెడును. అనియె
దను=అనెదను. అనియెను=అనెను-మొ ఇట్లే-నగియెదను=నగెదను.
పడియెను=పడెను. ఇడియెదను=ఇడియెదను. (సభా-౨ ఆ-3౦) (చూ-
వ్యా-సం-౧౫౦౭ పుట) కుమ్మరియెదను=కుమ్మరిదను. తిమ్మరి

* సంస్కృతమున వ్యంజనపరకము గురువు కాదు. కాన
'భుజ్' అను దానిలోని 'భు'కారము గురువు కాదు. ఇతి సంస్కృత
ధాతువు గానఁ దెలుఱు నంప్రదాయము చొప్పున వ్యంజనపరకము
గురువని భిమింపకాదు. (శూ-ఆచ్ఛి-3౦-3౧ సూ-౨ విష). (వ్యా-
సం- విస్త-3౦ IV విష).

యెడు=శ్రీ)మ్మరెడు. (ఆది-౭ ఆ-౩౦-౩౯ వ). భారతమున 'కొనెను-అనెను' అనువానివంటి 'ఇయుడా'గ రహిత రూపములు 'న' వర్ణాంత ధాతువులందుఁ గన్పట్టలేదు. 'కనెనఁట' అనునది పిన వీరభద్రుని శృంగార శాకుంతలములోనిది (౯౫ పుట). ఇది నన్నయ భారతము లోని దనెడి యప్పకవి వ్రాత (౧ ఆ ౧౨౯ - ౧౩౦) సరికాదు. 'కొనెను' మున్నగువాని నర్వాచీనకపులు ధారాశముగాఁ బ్రయోగించిరి.

౧ వివ :-సంస్కృత ధాతువులు పా్ది శబ్దపూర్వకము లయి వను వానికి 'ఇయు'డాగమము వచ్చుట గలదు. 'నీ-చదలేటు పాతె డు జాడ యుత్తరియించి - ఇత్యాది శ్రీనాథాది కవీనాం వచనాని పా్మాదికాని" (అహో ర౦౮ పుట) అను నహోబల పండిత వాక్యము సరికాదు. ప్రతిఘటియించు (శృం-నై-ర ఆ-౯ వ) సంభరియించు (కాశీ-౩ ఆ-౧౭౮) ప్రతివసియించు (కాశీ-౨ ఆ-౧౮).

ఇడ్వాదుల 'న' వర్ణకంబున కత్వంబును గడహల్లు నకు ద్విత్వంబును విభావ నగు. ౬౧ (బా-కి)-గ౧ నూ) (వ్యా-సం-౩౧౫ IV వివ).

సంధి-ర౩ సూత్రపు పడ్వాదులు వేటు. ఇందలి పడ్వాదులు వేటు. కావున నిట పడ్వాదులనక 'ఇడ్వాదు'లనుట లెస్స. ఇందలి 'న' వర్ణక మనఁగా భూతార్థక విశేషణ 'న' ప్రత్యయమును (కి)యా-గ౧౬ నూ) చేదాద్యర్థక 'న' ప్రత్యయమును (గ౧౭ నూ). నని యెన్నునది. ఉదా :-ఇడు+ఇ+న=(కి)యా-౧౫ నూ). ఇడ్+డ్+ఇ+అ=ఇడ్డ=ఇడిన. అంతటను సంధి ౧౨ సూత్రము చొప్పున పదాది నిత్యసంధి నెన్నునది. పడ్డను=పడినను. 'ఇడు-పడు-చెడు-అను-కను-కొను-తిను-మను-విను-చను' ఇవి యిడ్వాదులు. † ఇందలి 'పడు'

† సూరి పడ్వాదులలో తగు ధాతువును బరించెను. "తగ్గ పని" అనురీతి గల వ్యావహారిక ప్రయోగ మూత్రమే దీనికిఁ గలదు గాని మహాకవి ప్రయోగము లేదు గాన దీని నుపేక్షించుట లెస్స.

(క్రి-౬౨౨౬౩ నూ. ౧-౨/౬౩ వివ) 'కొను' ధాతు పరకత్వమున 'ఇ' గాగమముగిగ్

ధాతువు పతనార్థకమును బాప్త్యర్థకమును నని యెన్నునది పతన :-
చెట్టునుండి వడ్డవాడు. పాప్త్యర్థ -భయవడ్డవాడు-మొ. ఇట్లై అనిన
మాట=అన్నమాట. అనినన్=అన్నన్-మొ. దీర్ఘపూర్వక'ను'వర్ణాం
తముల కిట్టి స్థితి లేదు. మానిన-మానినన్-మొ. శరణన్నఁ గాచుచు
(ఆది-౧ ఆ-౨) పతిలేడనఁ బడ్డ కాంత (కర్ణ-౩ ఆ-౨౨౪).

క్రియాఫలంబు కర్తృగామి యగుచోఁ గొను
ధాతు వనుప్రయుక్తం బగు. ౬౨. (బా-క్రి-౫౨ నూ).
(వ్యా-సం-౩౨౧-౩౨౧ I విష.)

ఇదియే యాత్మనేపదార్థంబని వ్యవహరింతురు. ఉదా :-
వండుకొనుచున్నాడు.

౧ వివ :-'౫౨ నూ-౪ వివ' చొప్పున 'కొను' ధాత్వంతము
లగు రూపములును లకారాదుల లన్నిటిని నందుచు సమాపకా
సమాపక క్రియారూపముల నందుచుండును.

కొను ధాతువు పరంబగునపు డిగాగమంబు బహు
శంబుగా నగును. ౬౩. (బా-క్రి-౫౩ నూ) (వ్యా-
సం-౩౨౧-౩౨౧ I విష.)

వండికొనియెన్ = వండుకొనియెన్. వండించుకొనియెన్=వం
డించికొనియెన్. మాన్చికొనియెన్=మాన్చుకొనియెన్. నీ...తే॥ గీ
మ దీయ పుత్రకుండనుచు నెత్తికొని రనఘ. (ఆను-౩ ఆ ౧౫౦)
ఇట్టిత్వము రానిపక్షమందలి యతిస్థాన ప్రయోగము ప్రాచీన ప్రామా
ణిక గ్రంథములందలిది లభింపలేదు. బహుశం బనుటచేత యాంత
ధాతువులకు నిత్యంబు-చేసికొనియెన్.

౧ వివ :- అకర్మకంబున కాత్మనేపదార్థక ప్రయోగము
లేదు. అట్టియెడల నున్న 'కొను' ధాతువు స్వార్థికమై యని గ్రహింప
నగును. (చూ-శ్రియా-౧౧౩ నూ).

౨ వివ -కొనుధా త్వనుప్రయోగము లేకున్నను నాత్మనే
పదార్థ మరుదుగఁ గనపట్టుచున్నది. క. ...ప్ర త్యక్షము గావించె

నుగ్రతపమునఁ బేర్చిన్ (ఆర 3 ఆ-రూ). (కావించెన్=కావించికొని యెన్.)

3 వివ :- ఆత్మనేపదార్థమున ననుప్రయుక్తమగు 'కొను' థాతు క్త్వార్థక రూపములు 'కొని' అనుటకు మాటుగా 'కొన్-కొ-కు-క' అను నాకారములతో నర్వాచీన కవిగ్రంథములందుఁ గన్పట్టుచున్నవి. చ. ...పుత్తుని వెంటఁ బెట్టుకొక (పట్టాభిరామా-వేంకటరామకృష్ణకవి. ౨ ఆ రగి). (శశిరేఖాపరి-వేంకటరంగకవి-ర3 పుట). క. ఇచ్చిన మచ్చికఁ బుచ్చికొ యచ్చెలి మెచ్చుచు (దశా-రగి పుట). మ....మెడఁబెట్టు కొయ్యఁ దిరుగన్ (పెట్టుకు+బయ్య) (శకుంతలాపరి. ౮౦ పు.) (బాలక. ౧౮3 మొ ౧౯౦ వ. పుటలు).

౪ వివ :- యాంతథాతుపులకు 'ఇ' త్వములేని ప్రయోగములును నర్వాచీనగ్రంథములందుఁ గన్పట్టును. నీ. బలు తోలు కుళ్ళాయిపై నన్న గొల్సును, జుట్టి జందెంబు వేసుకొని విజ్ఞు ... (శంగరాజ్ ఛం.)

5 వివ :- క్త్వార్థమునందే కాక 'ట' ప్రత్యయాంతాది స్థలములందును నిట్టి ప్రయోగ మధునాతన గ్రంథములలో నగపడుచున్నది. ఉ. వ్రాసుటకుం జతుద్భజవిలాసము.....(ప్రాసస్థలము) (రాజరాజ పట్టాభిషేకము. ౫౦౦ పుట. అంగర నృసింహకవి.) సుందరుఁ డింపుతోడఁ గలసుం బలనూదన...(చౌపదీపరి. అల్లమరాజు రామకృష్ణకవి). (ఆం-భా-అ-ప్రయోగవిశేష ప్ర. ౨౭ నూ), ఇట్టి ప్రయోగములు సామాన్య కవిగ్రంథములందుఁ గన్పట్టుచున్నను మహాకవులనఁదగువారి గ్రంథములందుఁ బ్రయుక్తములని విశ్వసింపఁ దగియున్న స్థలములందలి ప్రయోగములలో నగపడమింజేసి యుపేక్ష్యములనఁదగును.

౬ వివ :-ప్రాచీన ప్రామాణికగ్రంథములం దిట్టి ప్రయోగములున్నచో నవి ముద్రణ సంస్కర్తలచే బ్రక్షిప్తము లనఁదగును. కవి ప్రయుక్తములని విశ్వసింపఁదగిన ప్రాసాది స్థలములందు మహాకవు లెచ్చటను నిట్టివానిని వాడలేదు. కాన నట్టియెడల ‘చు’ పృథ్వీయము కవి ప్రయుక్తమని విశ్వసింపఁదగును. ‘దినంతులు గొట్టుకు’ అను (ఆము-౬-ఆ ౮౪) చో “దినంతులు గొట్టుచు మోచు చేగుచో” అని కవి ప్రయుక్త మనఁదగును. ఇట్లే ‘క. సారి దిక్షకారము గూడుక సరి’ అనుచో సారిదిక్షకారముగూడుచు సరి’ (అనంతుని ఛందో) అని కవిప్రయుక్త మనఁదగును “కంచండగతి నేగి యీడ్చుక రండిప్పుడు” అనుచో “చండగతి నేగి యీడ్చుచు రండిప్పుడు (మార్క-౦౬. ౩౫౮ పు)” అని కవిప్రయుక్తమని విశ్వసింపఁదగును. (చూ-క్రియా ౪౯ నూ ౨ వివ)

ఇంచు క్కృత్రప్రత్యయములు తప్పఁ దక్కిన పృథ్వీయముల మొదటనున్న ‘ఇ-ఎ-వ’ లు నిల్చునపుడు ధాతువు తుది యకారము సకారమగును. ౬౪. (బా-క్రి)-౫౪). (వ్యా-సం-౩౨౨ I వివ).

చేయు :-చేసిరి-చేసి-చేసినది- చేసినకా- చేసికొను- చేసెడిది- చేసెడునది-మొ. క. చే సితి వారల కిట్లు నికృతి సేయుట లగ్నే. (సభా-౨-ఆ-౧౮౬). క. చే సమరికొంచు... డాసిన...(ఆది-౬ ఆ-౨౦౬). సీ వేసవి వడగాలి నోసిన ..(నన్ని-కు-౩ ఆ-౮౯౭). (నోయు=నొచ్చు) ఇంచు క్కృత్రప్రత్యయముల కన్ననో :-చేయించు-చేయి-కూయి-వాయి-(అక్షరము)-అలయిక. మొ.

చు వర్జికంబు పరంబగునపు డన్వాదుల కుత్సలో పంబేని ‘ను’ స్థానంబున బిందువేని విభాషనగు. ౬౫. (బా-క్రి)-౫౫). (వ్యా-౪౦-౩౨౩ I వివ.)

398(క్రి-౬౬-౬౭ నూ. ౧-౨/౬౫ వివ) అన్వాదలయ్య 'ఉండు' ధాతువు విశేష.

అన్నున్నాడు-అంచున్నాడు-అనుచున్నాడు. (క్రియా ౨౨ నూ). అన్నును-అంచును-అనుచును (క్రియా ౨౪ నూ). 'అను-కను-కొను-శిను-మను-విను' ఇవి యన్వాదులు.

౧ వివ :- 'చను' మొదలగునవి యన్వాదులలోనివి గావు. 'చన్నును-చంచున్' అనరాదు.

౨ వివ :- వ్యయోగ .-ఆ. వె. అంచుఁ బ్రీతిఁ గొఁగిలింది కొనియె (సభా-౨ ఆ ౨౯౧). శా. పాించదూభవణ... అంచుఁ దోచె.(మనుచ-౨ ఆ-౬౮.)

ఉన్నశబ్దంబు పరంబగునపుడు 'ఉండు' ధాతువు నకు లోపంబగు. ౬౬. (బా-క్రి)-౫౬ (వ్యా-సం-౩౧౫ III వివ)

ప్రథమ :- ఉన్న వాడు = ఉన్నాడు, ఉన్న వారు=ఉన్నారు-ఉన్నది=ఉన్నవి మధ్యమ :- ఉన్న వాడవు=ఉన్నాడవు ఉన్నావు-ఉన్న వారరు=ఉన్న వారు=ఉన్నారరు=ఉన్నారు ఉత్తమ :- ఉన్న వాడను=ఉన్నాడను=ఉన్నాను. ఉన్న వారము=ఉన్నారము=ఉన్నాము. (క్రియా-౨౧-౨౩ నూ ౧ వివ. ౫౪-౫౬ నూ) (సమా-౮౩ నూ)

౧ వివ :- 'ఉన్న' శబ్దపరకమగు 'ఉండు' ధాతులోపము నిత్యమగుటచేత ఉండుచున్న వాడు-ఉండుచున్నాడు' మున్నగు రూపము లసాధువులు. విధానసామర్థ్యముచేత 'ఉండు' ధాతువు లోపించినను దానిమీఁది 'ఉన్న' అను ననుబంధము లోపింపదయ్యెనని యెఱుంగునది.

చేదాద్యర్థ నాంతంబయిన 'ఉండు' నకు 'ఉన్నా' దేశంబు విభాషణగు. ౬౭. (బా-క్రి)-౫౭ (వ్యా-సం-౩౧౫ III వి)

ఉన్నను=ఉండినను. క ఇందెంతకాలమున్నను మనక య్యెడు లాభమేమి? (ఆది-౭ ఆ-౨౯). (చూ-క్రియా ౨౧ నూ ౨ వివ)- 'ఉండుచుండినను=ఉండుచున్నను' అనునవి అవశబ్దములు.

(క్రి-౬౮-౬౯ నూ. ౧/౬౮ వివ) 'తి-దు-ట' పరకత్వమున 'అన్వాదుల' రూపములు

'తి-దు-ట' లు పరంబులగునపు డన్వాదుల 'ను' స్థానంబున నెఱుసున్నయు, నుండు 'డు' లోపంబును విభాషనగు. ౬౮. (బా-కి)-౫౮ నూ) (వ్యా-సం-౩౨౪ I విష.)

అందురు=అనుదురు. అంట=అనుట. ఉందురు=ఉండుదురు. ఉంట=ఉండుట. ఇత్యాది. 'తి' వర్ణకి పరకత్వ ము త్తరనూత్రమున నుదాహరింపఁబడును.

౧ వివ :- అన్వాదులలోనివి కామింశేసి 'చను' పూను మున్నగు ధాతువులవల్ల నిట్టి విధులు గల్గినేరవు-చనుదురు-చనుట-మొ. 'చందురు-చంట' అని యుండనేరవు. 'అను-కను-కొను-తిను-మను-విను' అనునవి యన్వాదులు (చూ-కి)యా-౬౫ నూ). ఉ... శత్తురొ మందురొ మానవేశ్వరా (ఆది ౮ ఆ ౪౬)క...విందు (ఆది ౭ ఆ ౫౬). ఆ. వె ..చే కొందురయ్య (ఆది-౩ ఆ-౧౯౩) 'ఉంట' అనురూపమును దిక్క-యజ్ఞ వాడెను గాని నన్నయ వాడఁడు. ఉ. బంటుతనంబు...అడ్డమాడ రా కుంట...(ఉద్యో-౩ ఆ-౫౯). నున్న రానపుడు-అనితిని-జనితిని-మున్నగురీతినె యుండును. అట్లే ఉండితిని' అనియే యుండును.

ఇట బిందువుమీఁది 'త-ద' లకు నిత్య వైకల్పి కంబులై 'ట-డ' లగు. ౬౯. (బా-కి)-౫౯) (వ్యా-సం-౩౨౪ II విష.)

అంటివి=అనితివి. అందురు=అండురు. ఉంటివి=ఉండితివి. ఉండురు=ఉండురు. 'ఇట' అనుటచేత నీ విధి ప్రకృత 'తి-దు-ట' పరకత్వమందు మాత్రమే చెల్లును. 'పంతము-అందము-పోషింతురు' మున్నగు నితర స్థలములందు వర్తిల్లదు. నిత్య వైకల్పికంబులై యనగా 'ట'త్వము నిత్యముగాను, 'డ'త్వము వికల్పముగాను నగునని యర్థము.

౧ వివ :-నన్నయ 'ఉండు' 'డు'లోపమును బ్రయోగింపఁడు. 'ఉండితిన-ఉండుట' అనియే ప్రయోగించును. 'ఉందురు' మున్నగు చోట్ల 'ఉండురు' అనురీతిని బాహ్యిక 'డ'త్వమును (అందురు=అండురు. విందురు=విండురు-మొ) నన్నయ ప్రయోగింపఁడు 'ఉండు' ధాతుజమగు 'ఉంటిని' అనురీతి గల 'ట'త్వమును దిక్క-న గ్రంథము లందును బ్రాసాదిస్థలములందుఁ గానరాదు. వెనుక నుదాహరించిన 'ఉంట' అను చోటి 'డు' లోపమును మాత్రము తిక్క-న ప్రాసస్థలమునఁ బ్రయోగించి యున్నాఁడు. 'ఉందురు' మున్నగుచోట్ల 'ఉండురు' అనురీతిగల పాక్షిక 'డ'త్వమును దిక్క-న ధారాశముగాఁ బ్రాసాదిస్థలములందుఁ బ్రయోగించెను. ఉ. ఎండకు ..ఆ కొండును...(విరా-౧ ఆ-౧౩౫). క డండము కామాయంబు ...ఎ ట్లొడేని...(శాంతి-౬ ఆ-౧౭౮). తే. గీ విండు నారాయణ పరాయణుండు (ఆను-౪ ఆ-౩౭౪) (అండేని=అందువేని. విందును=విండును)-(చూ-వ్యా-సం-౧౫౨౬ పుట).

౨ వివ :-'ఉండుదురు' మున్నగువానిలోని 'డు' లోపించిన 'ఉందురు' అనురీతి గల ప్రాసాదిస్థల గతప్రయోగము తిక్క-న భారత మందును లభింపలేదు గాని యాతఁడు 'ఉందురు' అను దానినుండి యేర్పడిన 'ఉండురు' అనుదానిని బ్రయోగించుటచేత నట్టి తిక్క-యజ్ఞ 'ఉందురు' అను 'డు' లోప రూపముల నంగీకరించె ననక తీరదు. ఉండురు" విదుర యయుత్స (ఆశ్చ-౧ ఆ-౩) ఏయుచుండు(ను)-(భీష్మ-౩ ఆ-౩౧౧) ఇట్టి వానిలో 'ఉండురు' అను రీతిని నవరించినను 'ఉండురు' అను రీతిగల రూపముల నాతఁ డంగీకరించెనని యొనఁ జెప్పకతీరదు. 'ఉండురు' అను రీతిగల రూపములనుండికదా 'ఉండురు' అనురీతిగల రూపము లేర్పడవలయును. ద్విపద. ఉండురె ..! సందేహ...(రంగ-రా-కిష్కిం-౨౫౪ పుట యూని-ముద్ర) అందుపై... ఉండు రాచోటుల (రంగ-రా-కిష్కిం-౨౫౯ పుట-యూని-ముద్ర.)

3 వివ-‘ను’ వర్ణాంత ధాతువులందు (అన్వాదులందు) మాత్రము నన్నయ తిక్క-నాదులెల్ల సున్న మీఁది ‘తి’ వర్ణమును ‘టి’ వర్ణముగా నిత్యముగా వాడిరి క మంటి హరుదేహ మంటం గంటి (ఆర-౧ ఆ-33౪). క. వింటే... కంటే... (ఆను-౧ ఆ-౨౫).

ముజ్జ పరంబగునపుడు ‘ణో’ శబ్దంబు కొనునకు బహు శంబుగా నగు 2౦. (బా-కీ)-౬౦) (వ్యా-సం-3౨౫ విష).

బహుశం ఒనుటచేత దీనికి నొకానొకచో నతిచారంబని యెఱుంగునది అనఁగా ముజ్జ పరమగునపుడే కాక జీతులలోని వ్యతిరేకార్థకములు సుజ్ఞాంతములు మున్నగునవి పరమగునపుడును యధాప్రయోగముగ నీ యాదేశము విభాష నగునని తాత్పర్యము భారతేతర గ్రంథములందే యిట్టి యాదేశ మగునని యెఱుంగునది. మ॥ ‘తుది రాజ్యమ్ము సగమ్ము గొమ్ము’ అనుచో నన్నయ ‘ణో’ అను నాదేశమును బ్రయోగించె ననరాదు అచట “తుది రాజ్యమ్ముఁ గొన్న” అనునది కవిప్రయుక్తము. శబ్దాలంకారప్రియులగు సంస్కర్త లట్లు ప్రక్షిప్తము చేసిరిని యెఱుంగునది. “ము-డుజ్జ”లు ముజ్జ నాబడు (చూ-కీ)యా-3౮ నూ).

ముజ్జ పరంబగునపుడు దీర్ఘంబునకు హ్రస్వంబును మువర్ణకంబునకు మాముడియు నగును. 2౧ (బా-కీ)-౬౧) (వ్యా-సం-3౨౫ విష).

ఆత్మనేపదార్థకస్థలములందును శబ్దవల్లవస్థలములందును కొను ధాతువునకు వ్యస్తస్థలములందువలెనే యిక్కార్థంబులు గల్గునని యెఱుంగునది ఉద్ఘా : ఆత్మనే-చదివికొమ్ము=చదివికొనుము=చదివికొన్ను. చదివికొండు=చదివికొనుడు (సంధి-౨౨ నూ అరసున్న రాదు). శబ్దవల్ల వ-కై కొమ్ము-కై కొనుము-కై కొన్ను. కై కొండు=కై కొనుడు. చేకొండు (బసవ-2 ఆ-౫౯౭). వ్యస్తస్థల-కొనుము=కొమ్ము=కొన్ను.

కొనుడు=కొండు. గీ. వీడు గొమ్మని (ఉ హరి-౫ ఆ-౧౮౯) కొం
డని వేడుతో (శృం - నై - ౧ ఆ-౫౧). అతిచారము :- కాముం జీరికి
గోక (హరి - ౮ ఆ - 3౨). ముదిమి కోజాలము (విష్ణు-౬ ఆ-౧22)
(గాణ-కీ)యా-3౯-౨ కారి-౫౮ వివ) ద్వి. కర్మంబు తాళ్ళు దా
గట్టికోదగునే (బసవ-౧ ఆ-౮3౫).

౧ వివ :- కొను ధాతుస్థలమందే కాక స్థలాంతరిములందును నీ
విధి వర్తిల్లును (తే-రా-కా-మొ) తెమ్ము-తెండు-రమ్ము-రండు-కమ్ము-
కండు-మొ. (చూ-కీ)యా-౯౫ మొ)

౨ వివ :- వ్యతిరేక పార్థస్థలమునందు 'కొనునకు' 'కో' కన్ప
టదు. కొనకుము-కొనకుడు-చేకొనకుము-మొ

రు వర్ణక్షంబు పరంబగునపుడు సున్నమిడి 'త-ద-

డ'ల యుత్పంబునకు లోపంబు విభాష నగు. 2౨ (బా-

కీ)-౬౨) (వ్యా-సం-3౨౮ III వివ)

పోషింతు=పోషింతురు కొందురు=కొందు. కొండురు=కొం
డు: (కీ)యా-౬౯ సూ). తత్సమములందును నీ విధి వర్తిల్లవలయును
గాన 'ఆచ్ఛి-౨౯ సూత్ర)ముచే నిది పునరుక్తముకాదు

సర్వంబునకుం ప్రేరణంబునం దించు క్తగు. 23.

(బా-కీ)-2౦) (వ్యా-సం-3౨౬ VI వివ).

పండు-పే-పండించు. పండు - పే - పండించు మున్నగు రీతి
నాచ్ఛికములపై నెట్లును ప్రేరణార్థమున 'ఇంచుక్కు' నిల్పును. 'వచిం
చు-ఆపులించు' మున్నగు స్వార్థేంచుగంతములమీద (కీ)యా-౨ సూ)
పైతము ప్రేరణార్థమున 'ఇంచుక్కు' నిల్పునచుట కయి సూత్ర)మున
'సర్వంబునకు' అను దశము నిల్పబడెను. 'ద్వాదశారచక్రంబుం బరి
వర్తింపించుచున్న (ఆది-౧ ఆ-౧౦౯ గద్య) (స్వార్థేంచుక్కు పరివర్తిం
చు) (ప్రేరణించుక్కు పరివర్తింపించు. సంస్కృత సమధాతువు).
(చూ-కీ)యా-౨2 సూ).

౧ వివ :- ధాత్వర్థి భూత వ్యాపారము నొకరు జరుపునట్లు వేటాకరు ప్రేరించుట ప్రేరణార్థ మనబడును. ఉదా :- రాముడు వాక్యమును వచించెను. (వచ్-(సంస్కృ-ధా)+ఇంచు=వచించు) గురువు రామునిని (లేదా-రామునిచేత) వాక్యమును నచింపించెను. (నచించు+ఇంచు=వచింపించు) అప్రేరణకర్త ప్రేరణమునఁ గర్మంబగును. అప్రేరణమునఁ గర్మవచి యగు 'రాముడు' అనునది ప్రేరణవాక్యమున 'కర్మం' బయ్యెను ఈప్రేరణ, వాక్యమున 'గురువు' అను ప్రేరణకర్త యేర్పడెను. ఇట్టి ప్రేరణార్థక వాక్య విశేషములు వెనుక వచింపఁబడెను (కార-3 నూ)

౨ వివ - ప్రేరణ ప్రత్యయములగు 'ఇంచు' గాదులు చేరకున్నను ప్రేరణార్థము నిచ్చు ధాతువులు 'అంతర్గత ప్రేరణార్థకములు' అనఁబడును. ఉదా :- కురియు=కురిపించు. చేవతలు పుష్పవృష్టిని గురిసిరి=చేవతలు పుష్పవృష్టిని గురిపించిరి. ఇది యప్రేరణార్థకమును నగును. ఉదా :- వర్షము కురిసెను. ఇట్లే-కరఁగు=కరఁగించు కరఁగు=దగివించు. మెరియు=మెరియించు. మెరియు=ప్రకాశించు. ఆఁగు=ఆచు. ఆఁగు=నిల్చు-మొ. పర్యాయాగ-క 'శితశర పరంపరలు గురిసె...' (విరా-౫ ఆ-౧౪)

3 వివ :- ధాతువు నుజ్యంతముపైని 'చేయు' ధాతువును నిల్పి పచో నది ప్రేరణార్థము నిచ్చును. ఉదా :- కొల్చు-ప్రేర:-కొల్వఁజేయు=కొల్పించు. చ.....నిన్నుఁ గొల్వఁ జేయుదునని పూని (ఉద్యో-3 ఆ-౨౦ ప)

రంజాదుల యింపు (స్వార్థ) క్చకారమునకు నబిందు కంబున కప్రేరణంబున ద్వీరుక్త లకారం బగు 28. (బా-కీయా-2౧) (వ్యా-సం-3౨2-3౨౨ ౨ వివ).
రంజిల్లు=(అనురాగిల్లు) భేదిల్లు=(బద్ధిద్దలగు) సంధిల్లు=(కూడు) *

* నన్నయ 'కంపిల్లు = (కదలు) కంపించు=కంపిల్లఁజేయు' అను రీతి నియమమును జేసికొన్నను నన్నయేతరు లట్టి నియమమును బాటించలేదు. కావున 'కంపిల్లు' మున్నగువానిని రంజాదులలోఁ జేర్పలేదు కం ముంచినఁ జప్పుడు విని కం+ పించు శరీరములు (నన్ని-కు-ఆ3౨౯).

ఈ యాదేశపు యోగమున భిదాదు లకర్మకంబు లగును. రాజు పాలన మున జనులు రంజిల్లిరి. ప్రే-రాజు పాలనముచే జనులను రంజించెను= రంజిల్లజేసెను. గోడ భేదిల్లెను ప్రే-పిడుగు గోడను భేదించెను=భేదిల్లె జేసెను 'భిద్' ధాతువు సుస్కృతమున సకర్మకమే యయ్యుఁ దత్సమ త్వమున సకర్మకమయ్యెను.

ప్రేరణేంచుకు- పరంబగునపుడు రంజాదుల 'ఇంచు కు'-నకు లోపం బగు. 2౫ (బా-కి-2౨) (వ్యా-సం-3౨2-3౨2 I వివ).

లాదేశమున కవవాదము. రంజించు=(రంజిల్లజేయు) భేదించు=(భేదిల్లజేయు) సంధించు=(సంధిల్లజేయు) ఇట "రంజింపించు" అని కాని 'రంజిల్లించు' అని కాని యుండనేరదని భావము

౧ వివ :—అప్రేరణమున 'రంజిల్లు' అనియుఁ బ్రేరణమున 'రంజించు' అనియుఁ నుండెడి నియమము మిక్కిలి యరుదు తఱచుచుగా 'ఇల్లు=ఇంచు' అను వానిని బర్యాయములనుగాఁ వాడుదురు. నియమము-నన్నయ :—క. వల్లెయని .. దిశల్ భే దిల్లెగ గర్జిల్లి .. (ఆది-౬ ఆ-౬౫). క. తన సుతులు పాండు సుతులని మనమును భేదించక... (ఆది-౫ ఆది-౧౬౨). నియమమును వీడి 'వ ర్తిల్లు=వ ర్తించు' అనునవి పర్యాయములుగా వాడుట- సీ. నిషధాద్రియం దనిమిషపతిప్రచ్ఛన్న సంచరణమున వ ర్తించుటయును (విరా-౧ ఆ-౫౪). గీ...మందడిల కెల్ల నూటట యగుచు వ ర్తిల్లనేర్తు (విరా-౧౮౯౫). తిక్కన 'వ ర్తించు' అనుదానిని బ్రేరణార్థమున 'వ ర్తిల్లజేయు' అను నర్థమున వాడకపోలేదు. సీ పదపడి విప్పులు..... అధ్వరాదిక సత్క్రియల్ ప్రవ ర్తింపక... (శాంతి-౨ ఆ-౮౯). (ప్రవ ర్తింపక=ప్రవ ర్తిల్లజేయక)

౨ వివ :—'వ ర్తిల్లు' మున్నగువానికిఁ పర్యాయముగ 'వ ర్తిలు' అను నేక లకారఘటితరూపములను తిక్కన ప్రయోగించెను. ♦

♦ సూరి 'పాటిలు' మున్నగు నేక లకారఘటితరూపముల నేల యుదాహరింపలేదో తెలియదు. "తత్రోభయోర్భవే దేకో లకార ఇతి కేచన" అని యధర్వణుఁడును నద్దానిని సూత్రించియున్నాఁడు. బాల 1వకీ-2 సూ. చే లకారలోపము రాకపోదు.

ఆ-నె పాటిలినిఁ జూచి పెద్ద వలచి యైన (ఆను-౨ ఆ-౨౩౧ ప).

3 వివ :- 'మూర్ఖిలు' మున్నగువానికిఁ బర్యాయముగ 'మూర్ఛించు' మున్నగు 'ఇంచు' గంతముల ప్రయోగము కాసరాదు అట్లే వర్షించు-ఉదయించు-అస్తమించు" మున్నగువానికిఁ బర్యాయములుగ వర్షిల్లు-ఉదయిల్లు-అస్తమిల్లు" మున్నగు ప్రయోగములును గాన రావు.

'చు'గాగమం బాచ్ఛికింబున కనంయుక్త 'న-ల-
డ-రా'ంతంబునకుం బ్రేరణంబున బహుళంబుగా నగు
2౬. (బా-కి)-23) (వ్యా-సం-3-౨౮ I వివ)

పూను-పూనుచు=పూనించు తేలు-తేలుచు=తేలించు. మగుడు-
మగుడుచు=మగిడించు. కుదురు-కుదురుచు=కుదిరించు "విను-వినుచు-
వించు" వక్ష్యమాణ (కి)-౮౧ సూ) పుగాగమంబు-వినిపించు. బాహు
శకంబుచేఁ గొన్నిటికి 'చు'గాగమంబు లేదు అను-అనిపించు. తిను-
తినిపించు. కను-కనిపించు. దీని యత్వంబునకు దీర్ఘంబు నగు :-కాని
పించు

౧ వివ - 'కాంచు' అనునదియు 'కను' ధాతు ప్రేరణరూప మ
నుట యుక్తము 'కాన్పుము' (ఉద్యో- ౧ ఆ-౨2౦). 'రాముఁడు
గృష్ణుని గాంచెను'. అనుచో 'కాన్పుము' అను వోటియందు వలెనె
'కృష్ణుఁడు తన్నుఁ గాంచునట్లు రాముఁడు చేసెను' అని ప్రేరణార్థము
నెన్నునది. (చూ-వ్యా-సం-౧౫౮౦ పుట).

౨ వివ :- "అ-ప్రే-విదురు=(రాలు) ప్రే-విదురుచు=(రాలఁ
జేయు) అ. ప్రే-పదురు = (త్వరపడు). ప్రే-పదురుచు=(త్వరపడఁజే
యుచు) " అను రెండును ప్రేరణార్థకములు. ప్రకృత సూత్రమునకు
లక్ష్యములే. ఆచ్ఛిక శబ్దముల పయిని 'చు' వర్ణకమును నిట్టినచో నవి
కొన్నియెడల ధాతువులగును (చూ-క్రియా-౨ సూ) ఉదా.-ఎదురు=
(ఎదుటివాఁడు) ఎదురుచు=(ఎదిరించు) (వ్యా-సం-౧౫౮౪ పుట-చూ).

చెమరు=(చెమట) చెమరుచు=(చెమటపట్టు) చిగురు-చిగురుచు=(చిగిరించు) కొన్ని ధాతువులకు స్వార్థమందును 'చు' వర్ణకము చేరును ఉదా:-తనరు=తనరుచు-మొ 'అదురు=అదురుచు' అనునవి పర్యాయరూపములు ఇందలి 'చ'కార మావయవికము కావుననే యది ముత్పరకత్వమున 'వ'కార మగును ౧ అదువన్ (ఆది-౫ ఆ-౧౨౪) 'అదిర్చు' అనునదియు నప్రేరణరూపమే యని తోచును. 'మిన్నదిర్చె' (దో-౫ ఆ-322) 'పటచు'=(పరుగెత్తు) అను దానిలోని 'చ'కారమును నావయవికమే కావుననే 'వారణ వ్రాతము లుజ్జగించి పటవన్' (హరి-పూ-3 ఆ-౧౨౬) అని యిట్లు ముత్పరకత్వమున వకారము వచ్చెను. 'పడు' ధాతు ప్రేరణ రూపమగు (క్రియా ౧౫ నూ) 'పటచు' ధాతువునకు రూపాంతరముగఁ గోళకారులు వాడిన 'పటచు' అనుదానిలోని 'చ'కారము 'చు' గాగమ సంబంధి. కావుననే 'పటపకుమయ్య'=(పొందింపకయ్య) (అరణ్య-౫ ఆ-౧33 ప).

అట్లు పుగాగమంబును మాన్వాదుల కగు 22. (బా-

కి)-2౪ నూ) (వ్యా-సం-3-౨౨ II విష).

అట్లు=ఆరీతిగా ననఁగా నాచ్ఛికంబునకుఁ బ్రేరణంబున బహుళంబుగా 'చు'గాగమంబును 'పు'గాగమంబును నగునని సూత్రార్థము. ఉదా:-మాను-మానుపు=మానుచు మను-మనుపు=మనుచు బాహుళకం బగుటచేత 'మను' ధాతువునకు 'ఇంచు'గాగమము లేదు. 'మాను' ధాతువునకు 'ఇంచు'గాగమ రూపంబును గలదు. మానించు మానింపఁగ (కర్ణ-3 ఆ-౧౪౦). 'మేలుకనుపు=మేల్కనుపు (భాస్క-బాల-

౧ 'అదురుచు=అదురుచు' అను చోటి (బా-ప్రీ-౨౦ నూ). చకారమును ప్రేరణార్థక 'చు'గాగమ సంబంధిగా 'పదుచు-విదుచు' అను వాలోని చకారమువంటిదానినిగా నూరి సూత్రించుట సరికాదు 'అదుచు'లోని చకార మావయవికము. "పద్రుచు-విద్రుచు" లలోనిది ప్రేరణార్థకము. "ఎదుచు"లోనిది స్వార్థక 'చు'గాగమము

33౮). మేల్-కులుపు = మేలుకొలుపు" అను వానియందు 'పు'క్కు-నిత్యము 'చుక్కు-ను-ఇంచుగాగమమును" లేవు.

'చుక్-పుగ్వ'ర్ణకంబులు పరంబులగునపు డిత్వంబున కుత్వం బగు ౨౮. (బా-కీ)-౨౫) (వ్యా-సం-౩౨౮ III విష).

అవ్యవహిత పూర్వస్థాకారమునకే యని తెలియవలెను. ఉదా:-
విగియు-విగుచు కలియు-కలుపు-మొ

అట్లు చుక్కుగాగమంబు లడంగ్వాది మాయ్యాదుల కగు నగుచో వానికడ వ్రాలు లోపించును ౨- (బా-కీ)-౨౬) (వ్యా-సం-౩౨౮ III విష)

అట్లు=అచ్చికంబునకుఁ బ్రేరణంబున బహుళంబుగా నగును, అడంగ్వాదులకు 'చు'క్కు-ను మాయ్యాదులకు 'పుక్కు'ను నగుననియు వాని తుది వర్ణము లోపించుననియు నర్థము. అప్రే-అడఁగు-ప్రే-అడఁచు=అడగించు అప్రే-మాయు-ప్రే-మాపు=మాయించు. 'అడఁగు-కరఁగు-కలఁగు-నలఁగు-విగియు-' ఇత్యాదు లడంగ్వాదులు 'మాయు-ఉడుగు-కడగు-కుడుచు-' ఇత్యాదులు మాయ్యాదులు 'ఆఁగు' ప్రభృతు లుభయగణంబులు ఆఁగ్వాదులకును సంత్యలోపం బగునని యెఱుంగునది. బాహుళకంబునం జెసి కొన్నిటి కించుక్ చుక్ పుగాగమంబులు మూఁడును, గొన్నింటి కందు యథాప్రయోగంబుగ రెండును, గొన్నింటి కొక్కటియు నగునని యెన్నునది ఆఁగు=ఆఁచు=ఆఁపు=ఆఁగించు. 'ఆఁగు' ధాతు వంతర్గత ప్రేరణార్థకమును గలదు. రేఁగు=రేఁచు=రేఁపు=రేఁగించు పాయు=పాచు=పాపు. విఱుగు-విఱుచు. చూచు-చూపు. నేరుచు-నేరుపు మేయు-మేపు. లేచు-లేపు కలియు-కలుపు. తడియు-తడుపు. తెలియు-తెలుపు. ఇత్యాదు లెఱుంగునది.

౧ వివ - 'కలుచు' = (వలచు = ప్రేమించు) అనునది వేటొక ధాతువు. అందలి 'చ'కార మావయవికము. కాన 'కలఁగు' ధాతు

ప్రేరణ రూపమగు 'కలఁచు' ధాతువున కభిన్నమని భ్రమింపరాదు. చ. కలుచుట దోసమే మగలఁ గల్వక యాండురు తొల్లి యాండురం గలూ తురె ..(నన్ని-కు-౧ ఆ-౧౫౧).

ఇంచుక్-చుక్-పుగాగమంబులు పఠంబులగునపు డా
గమాదేశ లోపంబులు పెక్కు తెఱంగులం గానంబడి
యెడి ౮౦. (బా-కి)-౨౨) (వ్యా-సం-౩-౨౮ V వి)

పూను-ప్రే-పూనుచు=పూన్చు-ప్రాంచు పూర్ణబిందువు విశే
షము. క. కాంచన... పూంచిన ..(విరా-౪ ఆ-౪౫). అగు-ప్రే-
కావించు-వచ్చు-ప్రే-రావించు=రప్పించు (ముత్పరకత్వము లేనపుడును
"కా-రా" దేశములు- 'వ-వ'లును) విన్నవము-విన్నవించు (అంగలాదుల
లోనిది) (క్రియా-౨ నూ). ('విన్నవించు-ఆలించు-పలవించు' అను
నుదాహృతులనుబట్టి స్వాధ్యాయ క్షరకత్వమందును బ్రకృత సూత్రము
వర్తిల్లు ననఁదగును). మోకాలు-మోకరించు-మోకారిండు (అంగలా
దులలోనిది). (మోకరించు-శ-ర). కేక - కేకరించు = (కేకార్థములు
చేయు). పలవ=(ప్ర)లాప-పలవరించు=పలవించు. (అంగలాది) ఆలక-
(ఆలక్ష) ఆలకించు=ఆలించు (అంగలాది) ప్రక్క-ప్రక్కలించు (అంగ
లాది). నొచ్చు-నొంచు=నొప్పించు ఉండు-ఉంచు డిగు-డిగుడు=డిగిం
చు. "మే దినికి డిగింపఁగాఁ గొని (హరి-పూ-౩ ఆ-౮౦). పెరుగు-
పెనుచు=పెంచు (పెరిం గిన-మార్క-౦-౩ ఆ) (పెరుంగ (పాండు-౫ ఆ)
(శ-ర) (నూరి దీనిని నిర్బిందువుగా నుదాహరించెను) తునుగు-తుం
చు. (బాల వ్యాకరణ ప్రథమ ద్వితీయ ముద్రాణములందును నిది ఖండ.
బిందుశూన్యముగ నేయున్నది 'తునింగ' కాశ్చు(అచ్చ-రా-ఆరణ్య-శ-ర).
తునియు-తునుచు (తునిచి-యయా-౨ ఆ-౮ ౪. నూ-రా-వి) (శ-ర-
లో లేదు) మునుగు-మునుచు=ముంచు మొగుడు-మొగుడుచు=
మొగుచు=మోడుచు=మొగిడించు. చొచ్చు-చొనువు=చొప్పించు చిను
గు-చించు=చింపు తెగ్గు-తెగించు=తెగింపు తిరుగు-తిరిప్పు. చచ్చు-

‘చంపు నిలుచు-నిలువరించు=నిలుపు. కొను-కొలుపు. ‘కొలిపెను భగదత్తుమీదఁ గూరగజము.’ (భీష్మ-3 ఆ ౧౫౧). చీకటుల్ గొలువన్ (హరి-ఉ-భా 3 ఆ ౧౧౦). ‘వెలకుఁ దీయు’ అను నర్థమున “‘కొనిపించు’” అను వాడుక గలదు. శబ్ద పల్లవస్థలములందును ‘పురి కొలుపు’ మున్నగురీతి నెఱుంగునది. పోవు-పుచ్చు. అను ప్రయుక్త మగునపుడును ‘మోసపోవు-మోసపుచ్చు’ అనియె యుండును. “పనుచు-పంచు-పనుపు-పంపు” అనునవియు, వీని యాద్యక్షరలోప మున నేర్పడిన వనఁదగిన “అనుచు-అంచు-అనుపు-అంపు” అనునవియు ‘పోవు’ ధాతు ప్రేరణరూపములె యనియు వీనికి ‘ఆజ్ఞాపించు’ అను నర్థమును గౌణముగఁ గల్గుననియు సూరి యాశయము. కాని వీని కేమియు నాకారసామ్యము లేదు. ‘పని’ శబ్దమునుండి ‘చు’ వర్ణకయోగమున (చూ-క్రియా-2౬ సూ-౨ వివ). (క్రియా ౨ సూ) ‘పనుచు’ మున్నగునవియు వాని యాద్యక్షరలోపమున ‘అనుచు’ మున్నగునవియు నేర్పడియుండునని యూహించు టుచితము. పంగు-ప్రే-పంచు=వాంచు. ఓడు-ప్రే-ఓడించు=ఓడుచు.

అన్వాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు ‘పు’ గా గమం బగు-మానునకు విభాషనగు ౨౧. (బా-క్రి-2౮). (వ్యా-సం-3౨౮ VI విష.)

అను-అనిపించు. ‘అను-కను-తిను-విను’ అను నాల్గిటికే పుగా గమము నిత్యము మాను’ అనునది ‘అన్వా’దులలోనిది కాదు. దానికి విభాషయని వేఱుగ వచింపఁబడెను. మాను-మానిపించు

౧ వివ.-అన్వాదులు క్రియా ౬౫ సూత్రమునఁ బేర్కొనఁ బడెను. వానిలో ‘కొను-మను’ ధాతువు లిండు విడువఁబడెను. ఏల యనఁగా :-‘మను’ ధాతువున కించుక్కు లేదనియు, ‘మనుచు-మనపు’ అను రెండురూపములు మాత్రమే దాని ప్రేరణరూపము

అనియు క్రియా 22 సూత్రము వివృతిలో వచింపఁబడెను. 'కొను' ధాతువునకు 'కొలుపు' అనునది ప్రేరణార్థకరూపమనియు, 'కొని పించు' అనునది వ్యావహారికరూపమనియు క్రియా ౮౦ సూత్రము వివరణమున వ్రాయఁబడెను. అను-అనిపించు-కను-కనిపించు-కాని పించు-తిను-తినిపించు-విచు-వినిపించు. పీనిలో 'అను-కను-తిను' అనువానికి 'చుక్కు' లేదు. 'పుక్కు' విధానమేలేదు. (క్రియా-2౬ సూ). 'విను' ధాతువునకు 'వినిపించు' అని ప్రకృతసూత్రమున సిద్ధించును. "వినుచు(క్రియా 2౬)పించు(క్రియా ౮౦)" అనియు నుండును.

౨ వివ :- 'చను' ధాతువునకు 'చనఁజేయు' అని మాత్రమే ప్రేరణరూపముండును. 'నగు' ధాతు ప్రేరణరూపము 'నగుపించు'. (చూ-క్రియా-౬౦ సూ-టిప్పణి) "నగి (గు) పించు" స-క్రి ..నగి పించెన్ (కళా-గీ ఆ-౫౯). (సూ. రా. ని) నగుపించె నచటి యబ లాజనమున్ (విరా ౪ ఆ 3౯). నిను నగుపింపఁగా (శాంతి ౬ ఆ-౨౧2). పయి ప్రయోగముల చొప్పున 'నగు' ధాతువును 'అన్వాదు'లలోఁ జేర్చి దానికిని 'పు'గాగమ మగునని గ్రహింపవలయును.

అడ్డాదుల కించుక్కు పరంబగునపుడు 'గు' గా గమంబగు. నప్పాదులకు విభాషనగు. ౮-౨ (బా-క్రి-2౯) (వ్యా-సం-3౨౮ VII విష.)

అడ్డము-అడ్డగించు. "అడ్డ(ము)-ఓర-(ఓరగు)-పంత(ము) పెల్ల-బోర-మట్ట(ము)=(తగ్గించు)" ఇత్యాదు అడ్డాదులు. అప్ప-అప్పగించు=అప్పించు. అప్ప=(అర్పణ) ఒప్ప=(అర్పణ)-పల్ల(ము)=పల్లగించు. (గుట్టిముమీఁద నాస్తరణము వేయు). ఇత్యాదు అప్పాదులు. (ఈ సూత్రపు లక్ష్యములకుఁ గ్రియా-౨ సూ. చొ. కించు క్కుగును. అడ్డాదులు నప్పాదులును సంగలాదులలోనివని యెన్ను

(క్రి-౮౩ నూ.) 'చి త్తగ' మున్నగు సంస్కృతములు. 'అడు-ఓడు' ప్రే 'కూరు' ధా.

నది.) * ప్రకృతసూత్రమున 'ఇంచుక్కు' అనుటచేత నిది స్వార్థేంచు
క్కుగాని ప్రేరణేంచుక్కుగాని కావచ్చును. 'ఇల్లు-ఇలు' అను రూప
ములతోను 'ఇంచు' గాగమ ముండవచ్చును. స్వార్థ-... ఓలగిలగఁ
బెల్ల గిల్లఁ దల్లడవడ... (భీష్మ ౧ ఆ ౨౬౮). ప్రేరణార్థః-బోరగించు=
(బోరగిల్లఁ జేయు) మొ. 'మేళగించు' అను దాని రూపాంతరము మేళ
వించు :-గీ వీరశృంగారములు మేళవించినట్టి (జై-గి ఆ-'శ-ర')
ఇల్లె-పెల్లగించు=పెల్లగిల్లఁజేయు మొ.

ప్రేరణార్థక 'ఘ' కు పరంబగునపుడు "అడు-
ఓడు" అనుధాతువుల 'డ' కారమునకు రేఫాదేశ
మగు. ౮౩ † (బా-క్రి-౮౦) (వ్యా-సం-౩౨౮-VIII.వి.)

* సూరి అడ్డాదులలో "చి త్తము-మేళము" అను శబ్దములను
నప్పాదులలో 'కోపము' అను శబ్దమును బరించెను. కాని 'ఆచ్ఛిక'
మాత్రవిషయకమగు నీ 'గు' గాగమము సంస్కృతశబ్దములపై
నిల్చుట సరికాదని తలచి వాని నీ గగణములలోఁ బంథింపలేదు.
'గీ కీడు మేలేమి మును జిత్తగింపకుండు" (అశ్వ-౧ ఆ-౧౧౬)
మున్నగు ప్రయోగములను "చి త్తగ=(చి త్తమును బొందు). కోపగ=
(కోపమునందు). మేళగ=(మేళము నొందు)" అను సంస్కృత శబ్ద
ములపైని గ్రియా-౨ నూ. చొప్పున 'ఇంచు' గాగమము నిల్పి "చి త్త
గించు - కోపగించు - మేళగించు" అనురూపములను సమర్థించుకొన
వగును.

† బాలవ్యాకరణమున ఆడోడుకూడులనుచు సిద్ధద్వంద్వ
మునఁ బరరూపసంధి చేయుట ప్రామాదికము. మఱియు 'కూరు'
అను రేఫాంతధాతువే యుండుటచే 'కూడు' అనుదానికి రేఫాదేశము
చేయుట పునరుక్తము. క ఈ రసమెత్తి...నీమదిం గూరిన నొప్పు
...(ఉద్యో-౩ ఆ-౭౪). క. వారని సంక్షేపంబులఁ గూరు నరుడు
...(శాంతి-౬ ఆ-౨౪౨ వ)

ఆరుచు=ఆడించు (ఆడు+చు. ఆడు+ఇంచు). (స్నానమాడించు-ఆటలాడించు). క. ఆర్పంగ బొమ్మలు కడంగి... వర్పడ... (శాంతి ౧ ఆ-౨౨౩). మఱుమాట లార్తు (విరా-౨ ఆ ౩౧౦) (ఆర్తున్=ఆడింతును). మజ్జన మార్ప (వరాహ-౨ ఆ-౪౮). వహ్ని నార్ప (సభా-౧ ఆ-౧౯౩). రాజుల నోర్చి (ఆర ౧ ఆ ౩౨౮). అకృతారంభుల నోర్చు నెంత యధికుల నైనన్ (సభా-౧ ఆ ౧౨౩.)

చెడునకుం జుక్కు గాగమంబులును డా కలము
రేఫంబు నగు. ౨౪. (బా-క్రి-౨౧) (వ్యా-సం-
౩౨౯ IX వి)

చెఱుచు=చెఱుపు=(చెడు+చు). చుక్కుగాగమ మాత్ర విధానముచే దీనికి 'ఇంచుకు' లేదని యెఱుంగునది 'చెఱుచు-చెఱుపు' అను 'అ' కార మధ్యములు కోశములందుఁ జూపబడెను గాని వానిని నిర్వహించు ప్రయోగములు చూపబడలేదు. ఉకార మధ్యము 'చెడు' ధాతున కర్తము గీ ఎఱిగి వాని తపము చెఱుపబడినది. (ఆది ౫ ఆ ౧౮౫). 'చెఱుచు' అనుదాని 'చెర్పు' అను రూపాంతరము గలదు. 'యజ్ఞమేటికిఁ జెర్చె' (పండితా-వాద. ౨౦౫ పుట. నూ-రా-ని).

పడునకుం జుక్కును డా కలమురేఫంబు నగు.
౨౫. (బా-క్రి-౨౨)(వ్యా-సం-౩౨౯ X వివ.)

పఱుచు=(పడు+చు)=(పొందించు) భయపఱిచె 'భయపఱుపు' లేదు. (భయము+పఱిచె-సంధి-౪౩ నూ). ఇది ప్రాప్త్యర్థక పడు ధాతు ప్రేరణరూపము. ఈయర్థమున 'అ' కార మధ్యమును గలదు. క. ..తొ టింగుట తపో తడంబఱచి పురుషులకున్ (కళా-౨ ఆ-౨౨౪.) దీని (పఱుచు) కించుక్కును 'పు' గాగమంబును రూపాంతరములు లేవు. "పఱుపు"=(బాణమును బ్రయోగించు) అనుదానిని సయితము పతనార్థక 'పడు' ధాతు ప్రేరణరూపముగ గోశకారు లుదాహరిం

చిరి. బాణమును బడునట్లు చేయుటయేకదా బాణమును బ్రయోగించుట. 'పఱచు'=(పఱపుమీఁద దుప్పటిని బఱచుట) అనుదానిని సయితము పతనార్థక 'పడు' ధాతుప్రేరణముగ 'శ-ర' కర్త యుదాహరించెను. పఱపుమీఁద దుప్పటిని బడునట్లు చేయుటయని ప్రేరణార్థము నరయునది

శబ్ద పల్లవంబగు పడున కించుక్కు విభాష నగు.
అగుచో డాకు లఘురేఫంబగు. ౨౬. (బా-క్రి-౨౪)
(వ్యా-సం-౩ ౨౨ X వివ).

వెలువడు-ప్రే-వెలువరించు=(బయలుదేలు). 'వెలువఱచు' అనియు నగును. ఇట్లే చొప్పడు-ప్రే-చొప్పరించు=చొప్పఱచు. ఏర్పరించు=ఏర్పఱచు. మొ.

౧ వివ :-ముదిత భారత పుస్తకములలో 'పశువరించు = పశుపఱచు' అని 'శ'వర్గ ఘటితముగా నుండుట ప్రామాదికము. మిశ్రమున రేఫాదేశము చుక్కు వచ్చుట యసంభవము. కాన పశువరించు-పశుపఱచు'=(యజ్ఞపశుత్వము నొందించు) అని యుండవలయును.

ప్రేరణంబునం దించుక్కు-మీఁద నించుక్కు లేదు.
౨౭. (బా-క్రి-౨౪) (వ్యా-సం-౩౨౯-౩౨౯ I వివ).

ఇట్లునటంజేసి ప్రేరణార్థంబయిన యిండు గ్భిన్నాగమంబు పయిని ప్రేరణార్థేంచు గాగమము నిల్వనగునని యెఱుంగునది. ఉ.-నొచ్చు-ప్రే-నొంచు. పునః ప్రేరణము-నొంపించు. చచ్చు ప్రేరణము-చంపు. పునః ప్రేరణము-చంపించు. ఇట్లే స్వాధ్యేంచుక్కుపయిని ప్రేరణార్థేంచుక్కు నిల్వవచ్చును. ఉదా :-పరివర్తించు-ప్రేర-పరివర్తించు (ఆది-౧ ఆ-౧౦౯-౧౧౨). (చూ-క్రియా-౨౯-సూ. పత్వము) (క్రియా-౭౩-ప్రేరణేంచుక్కు). రక్షించు-ప్రేర-రక్షించు. 'చదివింపించు' అనరాదు. 'చదివింపఁజేయు' అనవలయును.

ఇత్వంబుగాని 'ఎ'త్వంబుగాని కూడుచో ననాద్యం
బయిన 'ఉ'త్వంబునకు 'ఇ'త్వంబు బహుళంబుగా
నగు. ౧౧. (బా-కి)-౧౫) (వ్యా-సం-330 విష).

నిగుడు-నిగిడి-నిగిడెన్. నిగిడించు-చదువు-చదివితిని - చదివిం-
చెను- వెనుకటి 'కనిపించు-వినిపించు' మున్నగున వెల్ల దీనికి లక్ష్య
ములే. అనాద్యం బనుటచేత "కుదురు-కుదిరించు-కుదిరెను-కుడుచు-
కుడిచెను" మున్నగు చోటులందెల్ల మొదటి 'ఉ'కారము 'ఇ'కా
రము కానేరదు. బహుళంబనుటచేత నీ సూత్రము ప్రయోగానుసార
ముగ, వర్తిల్లు ననఁదగును. శబ్దరత్నాకరమునఁ పురుటియాలు-పురు
టిల్లు-పురుడించు-మున్నగు శబ్దము లుదాహరింపఁబడెను. అది య
ల్లుండఁగా "నీ. ఆలోన గదఁ బూన్చి యభిమా తంగంబు కుంభ
పీరంబు పగుల్చి యసుర" (హరి-పూ-౪ ఆ-౧౫౪) అను మహాకవి
ప్రయోగమును గలదు. (యతిస్థానము)

పేరణేంచుక్కు పరంబగునపుడు చకారంబునకు
'ప'కారం బగు. ౧౯ (బా-కి)-౧౭) (వ్యా-సం-
330-330 I విష).

చకారము ధాత్వవయవమైనను నాగమ సంబంధియైనను నీ
పత్వము కల్గును. ఆవయవిక :-నీ...పృథివీపతుల విడిపించి చెఱలు
(సభా-౧ ఆ-౨౧౫-౧౧౮ గద్య) ఆగమచకార :-పరివర్తింపించు
(ఆది-౧ ఆ-౧౦౯౧౧౮ గద్య), ద్వీరుక్తచకార :-క. తెప్పించి తొ
డుగు మీవని యొప్పించి . (విరా-౪ ఆ-3౯). బహుళమనుటచేత
నీ...మె చ్చించిన యా జగజ్జెట్టి యితఁడె (ఉద్యో-3 ఆ-౧౭౫)
ద్విత్యస్థలములందు విభాషను ప'త్వ మగును. మెప్పించు' అని కోశ
ములందుఁ గలదు గాని యట్టి పత్వమునకు యతిప్రాసాదిస్థలగత ప్ర
యోగము లభింపలేదు. 'హెచ్చు-హెచ్చించు' ఇత్యాదులందు 'ప'
త్వము లేనేలేదు. "ఇచ్చు-ఇప్పించు-తెచ్చు-తెప్పించు" ఇత్యాదు-

౩(క్రి-౯౦-౯౧ నూ) ప్రే పరకత్వమున 'ప'త్వము బహుళము-ముత్పరకత్వమున 'ప-వ' లందు నిత్యము. "వచ్చు-రప్పించు=రావించు. నొచ్చు-నొంచు- నొప్పించు. చొచ్చు-చొనువు-చొప్పించు" ఇత్యాదులందు విశేష రూపాభావపక్షమున నిత్యమే.

ముజ్జీత్తులు ముత్తు నాఁబడు. ౯౦. (బా-కి)-౮౬)
(వ్యా-సం-౩౩౧ 1 విష).

ముడుజ్జులును, జీ' ఇద్వర్ణముగాఁ గలవియు 'ముత్తు' అను సంజ్ఞ గల వగును.

ఆగమాన్య చకారంబుల కద్విరుక్తంబులకు ముత్తు పరంబగునపుడు 'వ-వ' లగు. ౯౧ (బా-కి)-౮౮)

ఆగమ :-పచింపఁడు-పచింపక-పచింపని - పచింపమి - పచింప కుము-పచింపుము-పచింపుఁడు-పచింపన్-పచింపఁగల - పచింపఁబడు- పచింపకుఁడు. ఆచ్ఛిక ధాతువులందును నిల్లె అడఁచు-అడఁపఁచు-అడఁ పక-అడఁపని-అడఁపమి-అడఁపుము-అడఁపుఁడు-అడఁపఁ-మొ. అన్య చకార-ఆవయవిక :-పిలువఁడు-పిలువక-పిలువని-పిలువమి-పిలువుము -పిలువుఁడు-పిలువకుము-పిలువకుఁడు-పిలువన్ - పిలువఁగల - పిలువఁ బడు-మొ. అద్విరుక్తములనుటచేత "శా...రాజ మె చ్చం గెళి గతి యుల్లసిల్లఁ జని యశ్వత్థామ" (భీష్మ-౨ ఆ-౩౦౮) అను రీతిని 'ప'త్వము లేదు. ఇట్లే-గుచ్చు-గుచ్చన్-పుచ్చు-పుచ్చన్ - వా కుచ్చు-వాకుచ్చన్-మొ. 'శ-ర, నూ-రా-ని" కారులు "గువ్వన్-పువ్వన్-వాకువ్వన్" అనురీతిని వత్వమును నిరాధారముగ వా డిరి. అట్టి వత్వమును నిర్వహించు ప్రయోగ మొక్కటేని కానరాదు. "తిగుచు=తివుచు=తివువన్=తివ్వన్=తివన్" అనుచో ద్విరుక్త చకా రమునకు వచ్చిన 'వ'త్వము కాదు. "నొవ్వఁ బల్కుదు సభలోనఁ జవ్వకొల్ల" (ఉద్యో-౮ ఆ-౨౩౮). అనుచోటి 'నొవ్వన్' అనెడి 'వ' త్వము ద్విరుక్త 'చ'కారమునకు వచ్చినది కాదు. నొచ్చునకు 'నో

పు' అనియే ముత్పరకత్వమున వగును (చూ-క్రియా-౯౨ నూ) ఇట్లు 'నోవన్' అని యేర్పడినపిదప 'వ'కార ద్విత్వమయ్యెను. (చూ-ఆచ్చి-౩౬ నూ)

౧ వివ :- కవిత్రయాదీతర కవి ప్రయోగంబులందుఁ గొన్ని యెడల "ను జ్యంతాదులు పరంబులగునపుడు 'వ'త్వము విభాష నగు. క. ఊ హించ నొక నాల్గుగడియల సంచారము (కళా-౩) (ప్రౌఢ-క్రియా-౧౬ నూ) చ తీ ర్చుము వెసఁ బొమ్ము నమ్మి మనుచున్ (కళా-౬ ఆ-) (ప్రౌఢ-క్రియా-౧౬ నూ).

౨ వివ :- 'విడుచు = విడునట్లుచేయు' అను ప్రేరణార్థమున విడువన్' అనవలెను. విడుచు=త్యజించు' అనుచో విడువన్' అని యర్థాచీనముగా నేర్పడెను ఒలుచు-ఒలువన్. సాధువు ఒలువన్' సరికాదు. (ఒలియు-ప్రేరణ-ఒలుచు) విటుచు-విటువన్ - సాధువు విటువన్' వ్యావహారిక రూపము "ఇచ్చు-ఈయన్=ఇయ్యన్-ఈన్ సాధురూపములు 'ఇవ్వన్' వ్యావహారికరూపము 'ఎగుచు-ఎగువన్' సాధురూపము 'ఎగువన్' వ్యావహారికరూపము తాలు ధాతు ప్రేరణము. తాల్పు (తాల్పుగ సభా-౧ ఆ-౭౯) వ్యావహారిక వాసనచే ఇవ్వన్-ఒలువన్-విడువన్ - విటువన్ - ఎగువన్' అను రూపములు హితముగా వినఁబడును. కాని యట్టిచోటి న త్వమునకు మహాకవి ప్రయోగప్రామాణ్యము లేదు.

ఖండ బిందువుమీఁది సిద్ధ చ'కారంబునకు ముత్తు పరంబగునపుడు 'వ'కారంబు ప్రాయికంబుగా నగు ౯౨ (బా-క్రి)-౯౯ నూ) (వ్యా-సం-౩౩౧ III వివ).

తలఁపక-త్రేఁపక (త్రేఁచు-ధా) (ఉద్గారించు). సైఁపక=(సహంపక). తోఁపక. 'ఏఁచు'నకు వైభాషికంబు ..ఏఁపక=ఏఁచక. నోఁచు'నకుఁ గలుగదు. నోఁచక. ఏఁచునకు విభాష :-చ ..ఏఁ పనగునె యైన నీదయిన పంపెదఁ గైకొని (విరా-౨ ఆ-౨౬౩).

(చూ-వ్యా-సం-౧౬-౨౨ పుట). శా. కం జాత వాతము మాటు చేర నవి యేచన్ సాగె (వసు-౩ ఆ-౧౦౧). వెనుకటి క్రియ-౯౧ సూ. చొప్పున వకారము రానేరదు. ప్రకృత సూత్రము 'ప'త్వము ప్రియకముగా విధించుచున్నది.

కవిత్రయా దీతర ప్రయోగములందు వర్తమానార్థక 'చు' వర్ణక పరకత్వమునందును నాగమ 'చ' కారము నకు 'ప' త్వము విభాషగనగును. ౯౩. (ప్రౌఢ-క్రి-౧౭) (వ్యా-సం-౧౬-౧౨-౧౬౧౩ పుటలు. ౩౩౧ విష.)

చ. కపటపు...మోవిఁ జే రుపుచును...(కళా-౭-ఆ-౧౬-౨౪). ఉ. కంపిత...గ ర్జింపుచునున్న...(జై-౨ ఆ-౮౬) * ఇట్టివి ప్రాచీన కవి సమ్మతములు కావు- ఉ ఇంచుక...దుః ఖించుచు...(అశ్వ-౪ ఆ-౭౩.)

తద్ధర్మాద్యర్థకము నుభయ ప్రార్థనాద్యర్థకము నగు 'దు' కు-తో-గూడ నాగమ తద్భిన్న 'చు' వర్ణములు రెండును 'తు' వర్ణముగా మాటుచు

ఇట్టియెడల ద్వీరుక్త 'చు' వర్ణంబు ద్వీత్వ 'తు' వర్ణంబగును. కవిత్రయాదీతర ప్రయోగములందు 'చుదు' అను దానితోపాటుగ 'యుదు' అనునదియు వై కల్పికముగా 'తు' వర్ణంబును బూర్ణముమీది 'చుదు'

* ఇట్టి యర్వాచిన కవి ప్రయోగములను జూచి కావలయు నహోబలపతి వన్నయ చింతామణిచే నిట్టి 'ప'త్వరూపములను సాధించి తన కవి శిరోభూషణమున 'నుతింపుచున్నాఁడు-పోషింపుచున్నాఁడు' అని ప్రామాదికముగా నుదాహరించెను దీనిని బట్టి ముద్రణసంస్కర్తలు ప్రాచీనగ్రంథములందును నిట్టి ప్రయోగములను బ్రక్షిప్తములను జేయుచున్నారు.

వైకల్పికముగా 'పుదు' అనునదియు నగును. ౯౪.

(బా-కీ)-౯౦-౧౦౫) (వ్యా-సం-౩౩౨ I విష)

ద్వివిధ 'చుదు' లును 'తు' అగుటకు :- రక్షించు+దు+రు=రక్షింతురు. గెలుచు+దు+రు=గెలుతురు. ఉభయప్రార్థన :- రక్షించు+దు+అ+ము=రక్షింతము. గెలుచు+దు+అ+ము=గెలుతము. క. నివేదింతురు తల్లికి... (ఆది-౬ ఆ-౨౪౦). పడయంగవలతో (ఆర-౨౮-౩౫౧). ద్విత్వ - క. పోయి మనము వత్తి మెల్లి... (భీష్మ-౨ ఆ-౨౫౨) నన్నయ :- ఏమి సేయుదు సుతులార (ఆది ౮ ఆ ౩౦౪) యుదు=తుః ప్రోడః జేతువో (కవిక-౩ ఆ ౫౫) కం. చే తురె యకట (దశా-౩౪౫ పు) నన్నయయే కాక తిక్కనాదులును 'చేతురు' మున్నగురీతిని 'తు' నర్థమును బ్రయోగించిననుట పొరపాటు. అట్టి పాఠములు ప్రక్షిప్తములు. (చూ-వ్యా-సం-౧౬౨౮-౧౬౨౯ పుటలు) 'ంచుదు=పుదు' ప్రయోగము :- కం. తుద బహువచనమునకు నిం పుదురును నింతురును నయ్యె బుడమి యెడల నిం చుదురును గలుగు... (కావ్యాలం-౯ ఉల్లా-౧౬౦) 'పూజింపుదుము' (ఆర-౨ ఆ ౨౫౬) అని నన్నయ ప్రయోగించెననుట కల్ల. అచట "పూజింతుము రుద్రునిం దనుచు వేడ్క" అనియే నన్నయ ప్రయోగించినపాఠము. అర్వాచిను లట్టివానిని బ్రయోగించిరి. - గీ. వచింపు ధురు నరున మూడటంచు నందుల నధర్మ... (వరాహ-౭ ఆ-౧౧౦) (బాలక-౭౩-౭౪ పుటలు.)

౧ వివ :- కావింపుట-కోపింపుట-మున్నగునవి కేవలము నపశబ్దములు తిమ్మకవ్యాసు లిట్లు 'ట' వర్ణక పరక 'చ' కారమునకు 'ప' త్వము గలదనుట మిక్కిలి పొరపాటు. అట్టి ప్రయోగము లశ్రుతచరములు.

అగు-వచ్చు-చొచ్చు-చూచులకు ముత్తు పరంబగు నపుడు 'కా-రా-చొరు-చూడు' లగు. ౯౫. (బా-కీ)-౯౧) (వ్యా-సం-౩౩౩ విష).

(క్రి-౯౬-౯౮నూ) 'చొరి' తప్పు ముత్పరకవిధులు ఇవ్వక వాడుక, 'ఈవుతన్' నిరాధారము.

అగు :- కాండ-కమ్ము-కాంగల-కాన్-కన్-మొ. వచ్చు :- రాండ-
రమ్ము-రాన్-రాంగల-మొ. చొచ్చు :- చొరండ- చొరుము- చొరన్-
చొరంగలండ-మొ. చూచు :- చూడండ-చూడుము-చూడన్-చూడం
బడు. (చూ=చుమ్ము-చువ్వె-కీ)-ర3 సూ) మొ

౧ వివ :- ముత్పరకత్వము లేనిచోట బై యాదేశముల నాధు
నికులు ప్రయోగించుట భ్రాంతి మూలకము. 'చొరి' శ్రీకృష్ణ భార
తము ౯ ఆ-౨౭౨) (చూ-బాలక-౮౧ పుట) ఇందిట్టివి పెక్కుగలవు.

ముత్తు పరంబగునపుడు 'ఇచ్చు' అనుదానికి 'ఈ'
అనునది సర్వాదేశ మగును. జీత్తు పరమగునపుడు
'ఈయ-ఇయ్య' అను నాదేశములును నగును. ౯౬
(బా-కీ)-౮౨) (వ్యా-సం-౩౩౪ వి)

ముజ్జ పరమగునపుడు :- ఇమ్ము=ఈ. బహు=ఇండు కానిమ్ము=
కానీ. మొ. జీత్తు పరమగునపుడు :- ఈయకుము=ఇయ్యకుము-ఈకు
ము. ఇయ్యకుండు=ఈకుండు. ఈయండు=ఇయ్యండు=ఈండు ఈన్=
ఈయన్=ఇయ్యన్. మొ.

౧ వివ :- ద్విపద :- వనరాశి త్రోవయివ్వక... (రంగ-రా-బాల
కాం ౮ పుట) ఇది వ్యావహారిక రూపము రంగనాథ రామాయణము
నందలి వ్యావహారికరూపములలో నిది యొకటి ప్రామాణికకవు లెవ్వ
రును గుట్టివానిని బ్రయోగింపరు.

౨ వివ :- 'ఈవుతన్'=(ఇచ్చుతన్) అను రూపము 'నూ-రా-
ని' ఘంటువున నుదాహరింపబడెను. ఇందలి 'వ' త్వము నిరాధారము.
దీనిని నిర్వహించు వాచకవిప్రయోగము లేదు.

'తే-తేరు'లు తెచ్చునకగు. ౯౭ (బా-కీ)-౯౩)

(వ్యా-సం-౩౩౫ వివ)

తెమ్ము=తే=తేరుము=తేరు. తెండు=తేరుండు తేండు=తేరండు.
తేన్-తేరన్. తేవలయు (ఆది-౨ ఆ-౧౦౫) తేరం గడంగె (ఆర3ఆ౭౬).

“చావు-నోవులు” “చచ్చు-నొచ్చు”ల కగు ౯౮.
(బా-కీ)-౯౮) (వ్యా-సం-౩౩౬ విష.)

చచ్చు :- చావడు-చావుము. బహు-చావుడు. నొచ్చు :-
నోవడు-నోవుము-బహు- నోవుడు-ద్విత్వము-నొవ్వడు- నొవ్వుము-
(ఆచ్ఛి-౩౬ సూ)

జీత్తు పరంబగునపుడు వాని ‘వు’ వర్ణంబు విభాషను
లోపించును ౯౯. (బా-కీ)-౯౯) (వ్యా-సం-౩౩౬
విష.)

చచ్చు :- చాక=చావక. చాకుము=చావకుము. చాకుడు=
చావకుడు. నొచ్చు :- నోక=నోవక నోకుము=నోవకుము. ముజ్జు సరం
బగునపు డీ ‘వు’ లోపము లేదు. ‘నొచ్చు’ అనుదానికిఁ బ్రాప్తయముగా
‘నోయు’ ధాతువు గలదు దాని కీ యాదేశాదులతోఁ బ్రసక్తి లేదు.
కం ఆయాసపడుటఁ గనుఁగొని నోయుదు... (శాంతి-౩ ఆ-౩౩౦).

అగున-కను-కనులకు ముజ్జీత్తులు పరంబు లగునపుడు
‘కా-నా-కాన’ లు విభాష నగు. ౧౦౦. (బా-కీ)-౯౯)
(వ్యా-సం-౩౩౭ విష)

ఈ సూత్రము యథాసంఖ్యాస్వయమున మూడువాక్యము
లగుచున్నది. I అగునకు ముజ్జు పరంబగునపుడు ‘కా’ దేశము విభాష
నగును (కీ)యా ౯౯ సూత్రముచే వచ్చు నిత్య ‘కా’ దేశమున కిది
యపవాదము) II ‘అచు’ ధాతువునకు జీత్తు పరంబగునపుడు ‘నా’ అను
నాదేశము విభాషనగును. III కనుధాతువునకు జీత్తు పరంబగునపుడు
‘కాన’ అను నాదేశము విభాషనగును. ఉదా - I అగు :- కమ్ము=అగు
ము=అవుము (ఆచ్ఛి-౬౯ సూ) = ఔము (కీ)యా-౧౦౭ సూ).
కండు=అగుడు=అవుడు=ఔడు II అను .-నాడు=అనడు. నారు=

అనరు. నాన్=అనన్. నాక=అనక. నాని=అనని. III కను :- కానఁడు=కనఁడు. కానన్=కనన్. కానక=కనక. మొ.

నేరుచునకు లాట్టునందును భూతార్థక రూపములందును † 'రు' వర్ణము బహుళముగా లోపించును. ముత్తు పరంబగునపుడు దీని తుది 'చు' వర్ణము వైకల్పికముగా లోపించును ౧౦౧. (బా-కీ)-౯౭) (వ్యా-సం-33౯ విష.)

లాట్టు :- నేచును=నేరుచును. నేర్తును=నేతును. కం. ద్యూతక్రీడకుఁ గొండాక నేతున్. (విరా ౧ ఆ ౧౯౬) భూతార్థ - నేచెను=నేరిచెను. నేచిన=నేరిచిన. నేచి=నేరిచి. మొ బహుళగ్రహణముచేత-
"కం. నీచే దా రాద్యంతము నేచుకొనం గలరు" (వరాహ-౧౨-ఆ-22) మున్నగునవి సాధ్యములు. ముత్తు :- నేరఁడు=నేరువఁడు. నేరుము=నేరువుము. విధాతృవక్త నను నేరఁబోలునే (ఆది ౧ ఆ ౧౯). నేరువన్=నేరన్-మొ

పోవునకు 'దుజ్ముత్తు'లు పరంబు లగునపుడు 'వు' లోపంబు విభాషనగు ౧౦౨ (బా-కీ)-౯౮). (వ్యా-సం-33౯ విష.) †

† సూరి భూతార్థములలో లిట్టునందు మాత్రమే 'రు' లోపము బహుళమని సూత్రించెను ఆ పక్షమున నీకింది భూతార్థక రూపములు సాధ్యములు కానేరవు 'నేచినయట్లు (మాసల ౧ ఆ ౨౧౫) నేచియు నేరకుండియును (దశకుమార-3 ఆ ౧౮౦) (కేతన.)

♦ సూరి 'పోవునకుం' దుజ్ముత్తులు ముజ్జుం బరంబులగునపుడు 'వు' లోపంబుం 'బాద పదలు' విభాషనగు " (౯౮ క్రియా) అని సూత్రించెను. 'పాద-పద' అనువానిలో నస్మదర్థ సాహిత్యమును గలదని క్రియా-32 సూత్రమున వివరింపఁబడుటచే నిందు 'పాద-పద' ల యాదేశమును మరలఁ జెప్పలేదు

దుక్కు :-పోవుదురు=పోదురు పోవుదుము=పోదుము. ముత్తు:-
పోవడు=పోడు. పోవన్=పోన్. పోవగలడు=పోగలడు. పోవకుము=
పోకుము పోవుదము=పోదము. (ఉభయప్రార్థ). పోవుము=పోమ్ము=
పో. పోవుడు=పొండు. “పదము=పద=పొదము=పొద” అనునవి.
“పోమ్ము” అనుదానికిని, ‘పొదడు’ అనునది ‘పొండు’ అనుదానికిని
బర్యాయములు కావు ‘పొద-పద’ మున్నగునవి క్రియా-౩౭ సూత్ర
మువ విస్తరించి చెప్పబడెను.

౧ వివ :-అర్వాచీనకవులు ‘తి’ (భూతార్థక) వర్ణకము పరం
బగునపుడును ‘వు’ లోపము ననగా యిలోపమును (చూ-క్రియా
౧౦౩ నూ) బ్రయోగించిరి. ఉదా :-పోయితివి=పోతివి. పోయితిరి=
పోతిరి. ‘మనమే యమ్ముడు పోతిమో యితనికిన్ (నరాహ ౧౦ ఆ ౩౭ వృ
(వ్యా-సం-౧౬౪౪-౧౬౪౫ పుటలు. చూ)

అగు-పోవుల కడవాల కిద్వక్రంబులు పరంబు లగు
నపుడు య కారం బగు. ౧౦౩. (బా-క్రి)-౯౯) (వ్యా-
సం-౩౪౦ విష.)

అగు :-క్రియా ౧౦౭ సూత్రము చొప్పున ‘అయి’కి పాక్షిక
ముగా ఐ’ వచ్చును. అయి=ఐ అయిన=ఐన. పోవు .-పోయిన-పోయి-
పోయిరి-పోయెను-పోయెడు-పోయెడి-మొ క అయినది నలుపురు
శార్థకు లయు మోక్షణము . (ఆది ౮ ఆ ౨౯). ఈ యున్న పాఠ్య
ప్రొలికి బోయి...(ఆది-౧ ఆ ౧౧౭)

౧ వివ :-కడవాల కనుటచేత ‘అగు’ ధాతు ‘గ’ కారమునకే.
‘య’ కార మయ్యె ననవచ్చును గాని యావక్షమున-అవితిని’ మున్నగు
ననిష్టరూపములు దుర్వారములగును గాన ‘ఆచ్చి ౬౯’ చొప్పున
వకారముచేసి దానికి ‘య’ కారము చేయనగును.

అగునకు వక్రంబు గూడుచో దీర్ఘం బగు ౧౦౪.
(బా-క్రి)-౧౦౦) (వ్యా-సం-౩౪౦ విష.)

౩ (౩-౧౦౫-౧౦౬ నూ) పిలుచు 'చు' లోపము. ముత్పరకత లేకున్నను 'కా'జేశాదులు.

ఆయెను=అయ్యెను (అచ్చి ౩౬ నూ. చొప్పన ద్విత్యమును, సమా-౨౬ నూ. చొప్పన హృస్వమును గల్గెను. ఇట్లే-ఆయెడు=అయ్యెడు మొ క. వెఱ గయ్యెడు... కయ్యము...(దోణ-౩ ఆ-౨౩౨)

పిలుచు మొదలగువానికి ముత్తు పరంబగు నపుడు కడవ్రాయి బహుళంబుగ లోపించు. ౧౦౫ (బా-కి)-౧౦౧) (వ్యా-సం-౩౪౧ I విష)

పిలఁడు=పిలువఁడు పిలుము=పిలుపుము. పిలన్=పిలువన్ పిలఁగలఁడు=పిలువఁగలఁడు. బహుళగ్రహణంబుచే 'లేచు' నకు ముజ్జ పరం బగునపుడు 'చు' లోపంబు నిత్యంబు. లెమ్ము=లే-లెండు 'పిలుచు-నిలుచు-తలఁగు-తొలఁగు-గెలుచు-వెఱచు-ఇత్యాదులు. పన్నిదము చఱము (ఆది ౨ ఆ ౩౨) చఱచు+ము=చఱము

౧ వివః-బా-గు-ప్ర). 'తలఁగు' నకు మాఱుగా 'తలఁచు' అను దానిని నిల్పుట పొరపాటు 'తలఁచు'నకు 'చు' లోపమే లేదు. తలఁగుః-క. బల్లిదులు తలఁడు తలఁడని .. (భాగ-౧౦ స్కం-పూ-౧౩౬౨-సూ-రా-ని). క . ముం గల నడచి కంచుకులు నుం దల తలమనఁ బతియుఁ జతురతరముగ నడచెన్ (నిర్వ-౮౮-౬౪). ఇట్టివి విరోధించును.

లాఠిచో సహితము 'కా' జేశాదులు కానంబడి యెడి. ౧౦౬. (బా-కి)-౧౦౨) (వ్యా-సం-౩౪౨ వి)

లాఠిచో=ముత్తు కానివి పరమగు నపుడును. కావుతన్-కాతన్- (చూ-కి)యా-౩౪ నూ) అగుట=కావుట. (ఆది-౧౮ ౧౩౯. సిద్ధము కావు తెఱింగి) కానన్=కావునన్-అనుడును-అనవుడును-నావుడును-మొ.

౧ వివః- 'రావించు = రప్పించు-కావించు' మున్నగు వోట్ల నిత్యము ఇవి క్రియా ౮౦ నూత్రముచేతనే సిద్ధించును.

౨ వివ -చా బిడ్డ = (బనవ-౨ ఆ-౩౧౦) = (కడుపులోఁ జచ్చిన బిడ్డ). చా పరువు-(మనుచ-౪ ఆ-౪౫)=(చావునకుఁ దెగించిన పరుగు)

౩ వివ :- 'కావునన్=కానన్' అని ద్రుతప్రకృతికములె న్యాయ్యముగాఁ గావలయును. 'కాన్+అ=కాన' అను వ్యుత్పత్తి చొప్పున భారతమున నిది కళగానె కన్పట్టుచున్నది మ ధృతరాష్ట్రుండును ..కా నతగం బొందుట (ఉద్వో-౧ ఆ-౩౫౮) భారతమున ద్రుతప్రకృతికతను నిర్వహింపఁజాలు ప్రయోగ మగపడదు. "క. రసభావా ద్యుపనిబద్ధరసములు గానన్" (నరస ౫ ఆ ౨౩౦) అనురీతి నర్వాచీనులు దీని ద్రుతాంతముగా వాడిరి.

ఆచ్ఛికంబులందు 'అయి-అవు' అనువానికి * వరుసగా "ఐ-ఔ" అనునవి బహుశంబుగా నాదేశము లగును. ౧౦౨. (బా-కి)-౧౦౩) (వ్యా-సం-౩౪౭-౩౪౭ I వివ.)

అయిరి = ఐరి అయి = ఐ. అయితిరి=ఐతిరి అవును=ఔను. అవుట=ఔట. మొ. శబ్దఖండములందును నిట్లగును. అయిదు=ఐదు. అయిరేని=ఐరేని=(బచ్చెన పనిచేసిన పెండ్లికుండలు). అవుడు=ఔడు (పెదవి క్రిందిచోటు). గవుసెన=ఁసెన మొ.

౧ వివ - 'ఐ-ఔ' లకు 'అయి-అవు' అనునవి యాదేశము లగుటయుఁ గలదు. ఉదా :- కై క=కయిక డై వమ్-తద్భవ-(డై+అము=దయియము)=దయ్యము యశావనమ్-తద్భవ-(జై+వనము=జవునము)=జవ్వనము. ఇట్లేపద్ధతి మిక్కిలి యరుదనఁ దగును.

౨ వివ :- ఆచ్ఛికంబులం దనుటచే నీపద్ధతి సంస్కృతసమములందు వర్తిల్లదు ఉదా :- డై వమ్-యశావనమ్-దయిత (భార్య)-జైనముని. భవుకము=(మంగళము) కవులు-కై కయి-మొ

* 'అయి యవులకు' అను సూరిగారి సిద్ధద్వంద్వము సంహితా యకారమును బ్రామాదికములు.

అస్త్యర్థకంబును (బాప్త్యర్థకంబును (సకర్మక) *
నగు 'కలుగు' ధాతువునకు 'కల' అను నాదేశము
లట్పరకత్వమున నిత్యముగా నగు. ౧౦౮. (బా-కీ)-
౧౦౮) (వ్యా-సం-౩౪౪ వి.)

లట్టు-ప్రథ :- కలఁడు-కలరు. (కలవాఁడు=కలఁడు=కలఁడు.
కలవారు=కలరు=కలరు). కలదు-కలవు. మధ్య :- కలవు-కలరు.
(కలవాఁడు=కలఁడు=కలవు-మొ.) ఉత్త :- కలను-కలము. (కల
వాఁడు=కలఁడు=కలను-మొ) (ప్రాప్త్యర్థకత్వమందు- 'కలవు-
కలను-కలము' అనునవి ప్రాచీనభాషలో లేవు. క్రియా ౨౧-౨౨
నూ. చొప్పున నుదంతము కామింజేసి "చు-ఉన్న" అనునవి రావు.
క్రియా ౨౦ నూ. చొప్పున 'ఉన్న' లేదుగాన "ది-వి" అనునవి
రానేరవు. లట్పరకత్వమున 'కల' దేశము నిత్యమగుటంజేసి "ధన
లాభము గలుగుచున్నది" మున్నగుచోటులందు 'కలుగుచుకొ
ఉన్నది' అనునీతిని వర్తమానార్థక 'చు' వర్ణక ద్వారమున రూప
సిద్ధి సరయునది.

౧ వివ .- అస్త్యర్థకత్వమున "కలవు-కలను-కలము" అను
వానిని దిక్క-నాదులు ప్రయోగించిరి. "నీ వచ్చటఁ గలవా" లేవా
నిక్కము చెప్పుమా" (విరా-౪ ఆ ౨౧౧) ఇట్లు తిక్కన 'డ'కార

* సూరి అస్త్యర్థక 'కలుగు' ధాతువునకు మాత్రమే 'కల'
అను నాదేశమును (బా-కీ)-౧౦౮) విధించెను. 'కాఁగా (ప్రాప్త్యర్థక
'కలుగు' న కీ క్రిందిరీతి రూపములు-సాధ్యములు కానేరవు. 'ఎఱుకఁ
గలరె మగువలెండు (ఆది ౨ ఆ ౩౪). ఇది వడిఁ గలదు మనము
కంటె గాడ్పుకంటె (ఆది ౧ ఆ ౧౧౫). జ్ఞానముఁ గలఁ డేనిన్
బాల్కుడై నఁ గడు పృథ్వి మహిళ (ఆర-౩ ఆ-౨౪౦) మగటిమిఁ గలఁ
డనియెడు న మ్మిగఁ జూచుచు నుండు విషము మ్రొంగిన యేనిన్
(ఉద్యో ౧ ఆ ౩౧౫).

రేఫ లోపములను (కలవాఁడవు=కలాఁడవు=కలవు) సైత మంగీకరించెను. ప్రాప్త్యర్థమునందు సైతము 'కలవు-కలను-కలము' అను రూపములను సంస్కర్తలు ప్రక్షిప్తములను జేసిరి. కాని యా యా చోటులందు 'కలదు' అను సాధురూపమే కవిప్రయుక్తము. ఉదా:- క. నేరువుఁ గల ననుచు నహం కారంబున (హరి-పూ-౫ ఆ ౨౪౭). ఇచట 'నేరువు గలదనుచు' అనునదే కవిప్రయుక్తము. (చూ-వ్యా-సం-౧౬౫౭ పుట) బీరముఁ గలవేని (ఆర ౧ ఆ ౩౦౯). ఇట 'బీరము గలదేని' అనునదే కవిప్రయుక్త పాఠము. ప్రాచీనులు "కలవాఁడను=కలాఁడను. కలవాఁడు=కలాఁడు=కలఁడు" మున్నగురీతిని దచ్చబి 'వకార-వాకార' లోపమును (సమా-౮౩ నూ) బ్రయోగింతురేకాని ప్రాప్త్యర్థక 'కలుగు' ధాతుస్థలమున "కలాఁడను-కలాను=కలను. కలారము=కలాము=కలము. కలాఁడవు=కలావు=కలవు" అనురీతిని డకార రేఫ లోప రూపములను బ్రయోగింపరు.

తద్ధర్మాద్యర్థక విశేషణస్థలమునందును సర్థద్వయమునందును 'కలుగు' ధాతువునకు "కల" అను నాదేశము విభాష నగు. ౧౦౯. (బా-కీ)-౧౦౫) (వ్యా-సం-౩౪౪ వివ.)

కలవాఁడు=కలుగువాఁడు = కలిగెడువాఁడు= కలిగెడివాఁడు. కలాదేశము మీఁద 'ఎడ్డెడు' లు నిల్వవు †

అస్త్యర్థమందు 'కలుగు'-(తర్థమున :- ఉ. వాఁడిమయూఖముల్ గలుగువాఁడు-(ఆది-౩ ఆ-౧౧౨). కొడుకులు గలవాఁడు

† సూరి 'కలుగు' అనుదానిపైని సయితము 'ఎడ్డెడు' లు నిల్వవని వచించుట పొరపాటు. క. వ ర్పడ జగములు గ్రమ్మఱఁ గలి గెడు నప్పుడు (ఆర-౪ ఆ ౨౩౭). సూరి ప్రాప్త్యర్థక కలుగు ధాతువునకును తద్ధర్మాద్యర్థకత్వమున 'కలా' దేశమును దిక్-న ప్రయోగించెనని చూచుకొనలేదు.

(ఆది-౮ ఆ-౨౫). (పాప్త్యర్థమందును 'కలా', దేశము -క. తిరమైన నడవడిం గల పరిణత చిత్తుండు (శాంతి-౫౮ ౧౮౯).

'కలుగు' నకు "లజి-మిజి-కజి-నిజి-వడి" పృత్య
యములు పరమగునపుడు 'లే' అనునది సర్వాదేశ
మగు ౧౦౦. (బా-కి)-౧౦౬. (వ్యా-సం-౩౮౮ వి.)

(క్రియా-౧౫ నూ-లజి. క్రియా-౪౮ మిజి. క్రియా-౫౦ కజి.
క్రియా-౫౨ నిజి. కృత్-౨౨. వడి. చూ). పాప్త్యర్థకత్వమున
వ్యతిరేకమునందు "లేవు-లేను-లేము-లేవడి" అను రూపములు
లేవు. తక్కిన యన్ని యెడలఁ బాప్త్యర్థమందును సప్త్యర్థమున సంత
టను వ్యతిరేకమున 'లే' అను నాదేశ మగునని యెఱుంగునది.
అస్త్యర్థ వ్యతిరేక :-పృథ-లేడు-లేరు. లేదు-లేవు. మధ్య :-లేవు-
లేరు. ఉత్త-లేను-లేము తక్కిన :-లేమి-లేక-లేని-లేవడి. నీవచటఁ
గలవా లేవా (విరా ౪ ఆ ౨౧౧). పాప్త్యర్థ వ్యతిరేక :-మధ్యమ-
బహు- లేరు-పృథ-లేడు-లేరు * లేదు-లేవు మిప్రభృతి :-లేమి-
లేక-లేని. మాయందులేని గుణములు (ఆర ౧ ఆ ౮) సామర్థ్య.
గెలువలేమి (భీష్మ ౨ ఆ ౩౫౨).

౧ వివ -పాప్త్యర్థకత్వమందును 'లేవు-లేను-లేము' అను
వానిని గొన్ని యెడల ముద్రాణసంస్కర్తలు ప్రక్షిప్తములు చేసిరి.
అట్టియెడల నెల్ల 'లేదు' అనునదే కవి ప్రయుక్తపాఠము ఉదా :-
అంత యెఱుకలేనె-(లేనిదాననె) (ఆర ౧ ఆ ౨౩౧). ఇట "అంత
యెఱుకలేదె" అనియే కవి ప్రయుక్తపాఠము.

* సూరి పాప్త్యర్థకత్వమున వ్యతిరేకమందు 'లే' అను
నాదేశమే లేదనుకొనుట కేవలము పొరపాటు క. ధృతరాష్ట్రం
డును బుత్తులు మతి లేరైరి (భీష్మ ౩ ఆ ౨౨౨) లావు లేరైరి
(ఆశ్రమ ౨ ఆ ౧౫౨.)

వ్యతిరేకంబునందు 'వలచు' నకు 'ఒల్ల' విభావ
నగు. ౧౧౧. (బా-క్రి-౧౦౭) (వ్యా-సం-౩౪౬ వివ.)

ప్రథ :- ఒల్లఁడు-ఒల్లరు. ఒల్లదు-ఒల్లవు. మధ్య :- ఒల్లవు-
ఒల్లరు. ఉత్త :- ఒల్లను-ఒల్లము. ఒల్లమి-ఒల్లక-ఒల్లని-ఒల్లాదే శాభావ
పక్షమున :- ప్రథ- వలవఁడు- వలవరు మొ. క్రియా ౯౧ నూ.
చొప్పున 'వలచు' ధాతు సిద్ధ 'చ' కారమునకు 'వ' కారాదేశము.
ఆ. వె....జముఁడు వట్టికొన్న వానినైనఁ గావ వలతురు వలచిన !
నొల్లకున్న (దో)ణ ౨ ఆ ౨౯౦).

౧ వివ :- వ్యతిరేక భావార్థమున 'ఒల్లమి' అనుదానికి
బర్హాయము 'ఒల్లఁబాటు' అనునది యగునందురు. కాని 'ఒల్లఁ
బాటు' శబ్దములోని పూర్వావయము 'ఒల్లన్' అను భావార్థక
నిసాతమనుట యుక్తము. (చూ-౪౦౬-౨౬). గీ. పాణిములు నర్థ
ములు నొల్లఁ బాటుసేసి (భీష్మ ౧ ఆ ౧౦౨)

౨ వివ :- వలవదు=వలదు' అనునవి పర్యాయరూపములుగా
నగపడును. కాని 'వలవదు' అనునది 'వలచు' ధాతు వ్యతిరేక
రూపము. 'వలదు' శబ్దము వలయు' ధాతు వ్యతిరేకరూపము.
చేయవలయు-చేయవలదు. 'వలదు' శబ్దమునుండి "వలదు=వల్లు=
వడ్డు" అనురీతిని రూపము లుప్పతిల్లును.

స్వార్థవ్యతిరేకములందలి కొన్ని క్రియల తుదిని
జేరిన 'అగు-పోవు' మున్నగువాని స్వార్థిక వ్యతిరేక
రూపములు వివిధములగు నర్థ విశేషములకు ఘటక
ము లగును. కావుననే యవి ఘటకక్రియ లనఁబడును.
అట్టి జంటలందు వివిధములగు నాగమాదేశ లోపా
దులును గల్గును ఇట్టిజంట లీవఱకును గొన్ని సంద
ర్భాంతరములందు సూత్రింపఁబడెను. ఇంకను
సూత్రింపఁబడును. ౧౧౨. (బా-క్రి-లేదు) (వ్యా-
సం-౩౪౭ వివ. ౧౬౬౩ పుట మొ. ౧౬౬౭ పుటలు).

ఉదా:-నమ్మనేర నయ్యెదన్. (ఆది-౪ ఆ-౩౦). మనః బోవక పోవఁగ రాదు. (ఉద్యో-౩ ఆ-౪౬). వృష్టిలేదవుకా (ఆది-౪ ఆ-౨౪౯) పుట్ట దయ్యెనే-పుట్ట రైరె. (ఆది-౬ ఆ-౬౦). నాకుఁ బనిసేయ దయ్య నేనిన్ (ఆది-౩ ఆ-౧౩౨). ఈజాల నయ్యెదన్ (ఆర-౨ ఆ-౩౬౪). రాక పోఁడు-ఉండక పోఁడు. (మనుచ-౩ ఆ-) చేయనే చేయఁడు. చేసెనా చేయును. చేయ నిమ్ము. చేయ నగును. చేయ-రాదు. చేయఁ దగును చేయఁ దగదు=చేయ రాదు. చేయఁ గూడదు. (క్రియా-౪౨ సూ వివరింపఁబడెను.) తెలియఁ జేసెను. ఒనరఁ జేసెను. (క్రియా-౨౩ సూ-౩ వివ). పండఁ బాటిన పొల మెండఁ బాటెను. (ప్రారంభార్థక ములు. పండ నారంభించిన పొల మెండుట కారంభించెను) (మనుచ ౩ ఆ-౧౨౯). చేయ నున్నాఁడు=చేయఁ బోవును=(ఇవి భావ్యర్థమునే యిచ్చును- ధాతువు నుజ్యంతముపైని 'ఉండు-పోవు' ధాతు రూప ములు నిల్చి భవిష్య దర్థబోధకము లగును). చేయఁగలఁడు (భావ్యర్థ మున నుజ్యంతముపైని 'కల్గు ధాతువు చేరును. క్రియా-౨౭ సూ) (ఇట్టిదే సామర్థ్యార్థకము నగును). చేయుచున్నాఁడు (వర్తమానార్థ మున చువర్ణాంతముపైని 'ఉండు' ధాతురూపములు నిల్చును). (క్రియా-౨౨౧ సూ). చేయఁబడును (ధాతువు నుజ్యంతముపైని 'పడు' ధాతురూపములు నిల్చును). (క్రియా-౨౯ సూ) చదువు కొనును (క్రియా-౬౨ సూ) (ఆత్మనేపదార్థకము) చేయఁ జూచెను (యత్సార్థకము=చేయ యత్నించెనని యర్థము) చేయ రైరి-చెప్ప నయితిని-(క్రియా-౧౧౮) చేయరా-ఏమిర-వచ్చెంజుమా-చదువ మె-చదువవయ్య - చనుదెంచెను - (గమనార్థకములు 'తెంచు' యోగ మున 'ఆగమనార్థకము లగును) (క్రియా-౧౧౬) తెల్లగాన్-లెస్స గాన్-చేయఁగన్-చెప్పఁగాన్ (౧౧౯-క్రియా) - ఘండుకొనెను-చొరఁ బడెను- (క్రియా-౧౧౩ సూ) మొ.

౧ వివ :-ఇట్లు ధాతువులెకాక కొన్ని నామముల జంటలును సర్థవిశేషబోధకము లగును. ఉదా :-తీయవిలుకాఁడు=తీయవిలుఁడు=

వచ్చ విలుకాడు = వచ్చవిల్తుడు = చెఱకు విల్కాడు = (మన్మథుడు) మొ-

వడుజీ కొను లొకానొకచో స్వార్థంబునం దనువు
యుక్తము లగు. ౧౧౩. (బా-కి)-౧౦౯) (వ్యా-సం-
౩౪౭ I విష).

క్రియా - ౫౯ - ౬౨ సూత్రముల చొప్పున సకర్మకములు
కర్మార్థకములు నాత్మనేపదార్థకములును కానేరవు కాన నట్టియెడ
నిల్చి 'వడు-కొను'లు స్వార్థికము లననగును ఉదా - చొరబడెను=
(చొచ్చెను) (క్రియా-౯౫ సూ. చొరు). నిలువబడును=(నిలొ-
చును). కూడబడును. పండుకొనును-మొ.

తెంచు ధాతు వగ్వాదుల కనుప్రియుక్తం బగు.
ముత్తు పరంబగునపుడు 'తెంచు'నకు 'తే-తేకు' లగు
ను. ౧౧౪. (బా-కి)-౧౧౦) (వ్యా-సం-౩౪౭ IV
విష).

అగు-నెగయు-పోవు-చొచ్చు-పుచ్చు-కో-చు-నడచు-పఱచు-
మొలచు-పీచు-అరుగు-వీచు-చను-ఇత్యాదు లగ్వాదులు. చనుదెచ్చు-
నుము (ఉద్యో-౧ ఆ-౧౭౬)

ఉత్వంబుపైని 'తెంచు' 'త'కారము 'ద'కారం
బగు. ౧౧౫. (బా-కి)-౧౧౦) (వ్యా-సం-౩౪౭ IV
విష).

అగుదెంచు-(కావచ్చు-పూర్తికావచ్చు). నెగయుదెంచు=
(జలాదులనుండి పైకి లేచు) పోవుదెంచు=(సమాప్తి కావచ్చు). అగు
దేన్=అగుదేరన్-మొ. ఏనేడు అగుదెంచె (ఆర-౪ ఆ-౩ ప). ముని
శాపదినములు పోవుదెంచె (ఆది-౨ ఆ-౧౯౯).

అరుగ్వాదులకు 'తెంచు' పరంబగునపుడు 'గు'
లోపంబు విభాష నగు. వీనిని ప్రాచీను లాగమనార్థ

మందె వాడుదురు. ౧౧౬. (బా-కి)-౧౧౧). (వ్యా-సం-౩౪౭ IV వి).

అరుగుదెంచు=అరుదెంచు=(వచ్చు). ఏగుదెంచు=ఏ తెంచు=(వచ్చు) (గులోపము రాగా 'ఉ'కారాంతత్వము లేమింజేసి 'ద'త్వము రాదయ్యె) చనుదెంచు=(వచ్చు) వీతి నరుదెంచి కనిరి. (ఆర-౩ ఆ-౧౫౯). మీ రిందుల కందఱుఁ జను దేరఁగ (ప్రాసస్థలము) (సభా-౨ ఆ-౧౩౯). ఆర్వాచీనుల 'వెళ్ళు' అను నర్థము :-పురికేగు దెంచి...ఏమని విన్నవించెదఁ (జై-౨ ఆ-౭౩) (ఏగుదెంచి=వెళ్ళి). చంచలలోచన యెం దరుదెంచెనొ (రసిక-౬ ఆ-౪౪). (జై-౪ ఆ-౧౨౨). ఎట్లు మింటఁ జనుదేరఁగ (పోవుటెట్లు).

'తెంచు' పరంబగునపుడు 'ఏచు' ప్రభృతుల తుది 'చు'వర్ణంబు లోపించు. ౧౧౭. (బా-కి)-౧౧౨) (వ్యా-సం-౩౪౭ IV విష).

ఏచు+ తెంచు=ఏ తెంచు=(గాలి విసరు). మొల తెంచు (మొలచు+ తెంచు)=(అంకురించు). పఱ తెంచు=(పఱచు+ తెంచు)=(వరుగిడి వచ్చు). తోఁ తెంచు (తోఁచు+ తెంచు)=(ఉదయించు-మొ). (నూ-రా- నిఘంటువున నిది నిర్బిందువుగా 'తో తెంచు' అని యుదాహరించుట ప్రామాదికము. చూ-వ్యా-సం-౧౬౭౧ వుట). (పుచ్చు+ తెంచు)=పుత్తెంచు=(పంపు). చొత్తెంచు=(చొచ్చు+ తెంచు)=(చొరఁబడు). తదలు చకారముతో సంధించునపుడు ద్విత్వ తకార మేర్పడుట కవి ప్రయోగసిద్ధము. సీ...పు తైంచె గాకున్న నేరఁ డితఁడు (ఆర-౧ ఆ-౫౫). (పుచ్చు+ తెంచు) ఆ-వె-ఇత్త మెల్ల భంగి నిత్తవి (నిర్వ-౩ ఆ-౧౧౭) (ఇచ్చు+ద+ము=ఇత్తము).

భూతంబున లజికి భూత తద్ధర్మా * ద్యర్థకం బగు 'అగు' ధాతు వనుప్రయుక్తం బగు. ౧౧౮. (బా-కి)-

* సూరి 'లిడంతంబగు 'అగు' ధాతువుమాత్రమే యను ప్రయుక్తమగునని సూత్రించెను. అవట్లున 'నమ్మనేరనయ్యెదను (ఆది ౪ ఆ ౩౦) మున్నగు ప్రయోగములు సంగ్రహింపఁబడవు.

గిగర్) (వ్యా-సం-3ర2 V వి).

లజికి-వ్యతిరేకార్థక క్రియకు:- ఉదా :-భూత:-ప్ర. వాడు
రాడయ్యెను. వారు రారయిరి. అది రాడయ్యెను. అవి రావయ్యెను.
మధ్య :-నీవు రావయితివి. మీరు రారైతిరి. ఉత్త :-నేను రావయి
తిని మేము రావయితిమి. తద్ధర్మాద్యర్థ :-నేను రావయ్యెదను-
నమ్మనేరనయ్యెదను (ఆది-ర ఆ 30) (చూ-క్రియా-గిగ-౨ నూ.)

అగు ధాతు నుజ్యంతరూపమగు 'కాన్' అనునది
వికల్పముగ హాస్యము నందును ఇవి (కాన్-కన్)
క్రియా విశేషణములకును విధేయ విశేషణముల
కును నుజ్యంతములకును బరముగా విభాషను నిల్పు
ను. కొన్నిట నివి యన్వితము లగును. కొన్నిట వ్యర్థ
ములై యనుప్రీయుక్తము లగును. ఇవి ప్రథమమీఁద
నిల్చునపుడు 'గ' కారాదేశము నిత్యము. (చూ-సంధి-
గిగ నూ) గిగ్. (బా-క్రి-గిగి-గిగి) (వ్యా-
సం-3ర2 VI విష.)

క్రియయందలి విశేషమును దెల్పునది క్రియా విశేషణము.
ఉదా :-అది వేగముగా వచ్చెను-వాడు లెప్పుగాఁ బల్కెను. నామ
మందుండు విశేషమును దెల్పుచు ననగా నామవిశేషణమగుచుఁ
గ్రియతో నన్వయించునది విధేయవిశేషణము. ఉదా :-వాడు
పల్కినది న్యాయముగా నున్నది ఇట్టియెడల కాన్-కన్ శబ్దము
లు వాక్యమున నన్వితములై యగుచున్నవి. * నుజ్యంతములమీఁద

*సూరి క్రియా విశేషణములకు నిత్యముగా ననుప్రీయుక్త మగు
నని సూత్రించుట సరికాదు. క్రియా విశేషణములపైని సైతము నిల్వ
కపోవచ్చును. ఉదా -పెల్లు దొరఁగు నెత్తురునై (భీష్మ-గ ఆ-)
(చూ-ప్రేథ-క్రియా-౨౨ నూ) లెప్పుగాఁ బల్కె ననుచో లెప్పు
యగునట్లు పల్కెనని కాన్ శబ్ద మన్వితమగుచుండుటచే దాని నను
ప్రీయుక్త మనరాదు. ఇది విధేయ విశేషణములకు వయిని నిల్పును.
“బాహుబలగర్వ మఖర్షముగా” (కర్ణ-౨ ఆ-గిగి).

[55] (క్రి.గి. సూ. ౧-౨౩/౧౧౯ వివ) 'కాన్' అను దాని వాడుకల

నివి యనుప్రయుక్తములె యనఁదగును. ఉదా :- నేను వినఁజెప్పుము-
నేను వినఁగాఁ జెప్పుము. క్రియావిశేషణ విధేయవిశేషణములమీఁద
నివి నిల్వకపోవచ్చును. పెల్లుదొరగు నెత్తురునై -(భీష్మ-౧ ఆ-).
వరీక్షితున్...కృతాంత నికేత నాతిధిని జేసె (ఆది-౧ ఆ-) ఇవి
ద్వికర్మమన్నను ననవచ్చును. (చూ-వ్యా-సం-౧౬౮ పుట). ఇవి
భావ్యర్థకాదులందు నిల్చుటయుఁ గలదు. చదువఁగఁగలఁడు=చదువఁ
గలఁడు. చదువఁగఁబడెను = చదువఁబడెను. వినఁగావలయు = విన
వలయు-మొ. (క్రియా-౯ గా సూ. 'కాన్' సిద్ధించును).

౧ వివ :- ఉ :- కావున నీకు నప్రియముఁ గౌరవరాజునకుం బ్రియం
బునుం గా విధి మెచ్చ బాహుబల గర్వ మఖర్వము గాఁగ లక్ష్మీ
కిం జేవయుఁ గీర్తి కున్నత విజృంభణముం గలుగన్ ముకుంద గాం డీ
పులఁ దాకి గెల్చెదఁ గడింది మగంటిమి యుల్లసిల్లఁగన్ (కర్ణ-౨ ఆ-
౧౦౫). ఇందు వివిధములై న 'కాన్-కన్' శబ్దముల వాడుకల నరయ
వలయును.

౨ వివ :- 'కానున్నది' మున్నగు చోటులందును 'కాన్' అను
దానికి హృస్వము గల్గుట గలదు క నవతి కయ్యము...కనున్నది. (కళా
౧ ఆ-). నీకు నాథుఁడు గచున్న (కళా-౫ ఆ-). క...కృతకృత్యుఁడృ
గవలయు... (ఆను-౪ ఆ-౨౬) అధీశుఁడు గఁగోరు. (నన్ని-కు-౬
ఆ-౭౨౨) (చూ-వ్యా-సం-౧౬౮ ౨ పుట)

౩ వివ :- 'భుగుల్ భుగుల్ గాఁ గ్రొక్కె-కా' (ఉ-హరి-౪ ఆ-౨౩౧).
(భుగుల్ భుగు లనునట్లుగాఁ గ్రొక్కె-నని యర్థము). నీకుఁగా నని నేయుట
(భీష్మ-౧ ఆ-౧౫౭)= (నీకై = నీపక్షమున యుద్ధము చేయుట) ఇట్టి వాడు
కలును గలవు. మఱియు 'మొదలుగాన్' అనుదానిని "మొదలుగాఁగల"
అను సర్థమున వాడు సంప్రదాయమును గలదు మత్తకోకిల అంబు
ధిశుఁడు లోనుగా సురలు (ఆర-౪ ఆ-౨౬౮) దోచి నాచార్యుఁడు మొ
దలు గాఁగఁ నని కొల్లనివా రై (ఉద్యో-౨ ఆ-౨౫౦) (ద్రోణాచార్యుఁడు
మొదలుగాఁ గలవారని యర్థము)

పూర్వావయవము ప్రథమా ద్వితీయాన్యతర విభక్తిగ
నుండు నామమయి యుండ నుత్తరగావయవము ధాతు
వగు జంటశబ్దము శబ్దపల్లసంజ్ఞగల దనఁదగును. ౧౨౦.
(బా-కి)-౧౧౮) (వ్యా-సం-౩౮౮ విష)

ఇట్టి సంజ్ఞను జేయుటచేతఁ దక్కిన ద్వ్యవయవములగు జంటశబ్ద
ములను (౧౧౨ మొ. ౧౧౯ వఱకు క్రియా) శబ్దపల్లవములనుట సంప్ర
దాయము కాదనియు వానిని ద్వ్యవయవక్రియలనియై వాడవలయునని
యు నెన్నునగును (చూ-పౌ) థ-క్రియా-“శబ్దపల్లవక్రియలును ద్వ్యవయ
వక్రియలును సమాప్తంబులై...(౨౫)’

పూర్వావయవము ప్రథమాంత మగునపు డాశబ్దపల్లవ మకర్మక
మగును. ఉదా :-రూపఱు (రూపుచెడు-నశించు) పెంపఱు=(నశించు).
అలవడు=(వశపడు). చొప్పడు=(బాడవడు). వెలువడు=(బయలుదేలు)
ఆపోవు=(ఆదట పోవు-) విజయంచేయు-మొ

పూర్వావయవము ద్వితీయాంత మగునపు డా జంట సకర్మము
కావచ్చును అకర్మమును గావచ్చును. ఉదా :-అకర్మక:-చిందులాడు-

♦ సూరి వికృతివివేక టీకానుసారియై “ధాత్వాదులకు ధాతువు
లనుప్రియు క్తంబులయి విలక్షణార్థాభిధాయకంబులగు నీయవి శబ్దపల్లవం
బులు నాఁబడు” అని సూత్రించెను ఇందలి విలక్షణార్థాభిధాయకత్వ
మొక శబ్ద పల్ల వా సాధారణధర్మము కాదు జంటశబ్దములలో నర్థవిశే
షము సాధారణముగఁ గల్గుచుండును. శబ్దపల్లవములలోని యుత్తరా
వయవమును దాని (శబ్దపల్లవముయొక్క) యర్థములోఁ గొంతభాగము
గలదై యుండును గాన నది యర్థములేనిది కాదు. కాన దాని ననుప్రి
యు క్త మనరాదు. మఱియు శబ్దపల్లవములలో నాద్యవయవము
ధాతువై యుండరాదు క్షార్థకాదికమును గాదు. అట్టివి ద్వ్యవయవ
క్రియ లనిపించుకొనునేకాని శబ్దపల్లవము లనిపించుకొనవు. (చూ-వ్యా-
సం-౩౮౮ విష ౧౬౮౨-౧౬౮౩ పుటలు).

(క్రి-౧౨౧ నూ ౧/౧౨౦. ౧/౧౨౧ వివ) శబ్దపల్లవములు-ఆత్మార్థాద్యభిధానము 435

(నర్తించు) చెట్టవట్టు (వీచు మోచిభాగము చెట్ట) నాట్యమాడు=
(నర్తించు) రక్తాను=రక్తాను=(రేకుకొను)=(వర్ణిల్లు). కోల్పడు=
(చెడు) మేలుకొను=మేలుకను (నిద్ర) లేచు. వానపాయు-మొ సక
ర్మక -చేకొను-తోడుకొను=తోడుకొను=తోకొను. ఈకొను=ఈయకొ
ను=ఇయ్యకొను=(అంగీకరించు). తలపోయు=(తలపులను బోయు=ఆలో
చించు)

ద్యవ్యవయవశబ్దములు -కూరుచుండు (కూరుచు+ఉండు) నిలు
చుండు=(నిలుచు+ఉండు). పన్నుండు=పరుండు=(పడు+ఉండు) తెక్కొ
ను=(తెంచు+కొను=చంపు) ఏలుపడు=వర్పడు = (ఏలు=క్రి)ందనున్న
గింజల నేలు) మొ.

౧ వివ :-శబ్దపల్లవక్రియలును ద్యవ్యవయవక్రియలును సమాప్తం
బులయి పునర్లహితంబులగుచోఁ దత్పూర్వాయవంబులకు లోపంబు
విభాష నగు. ఆ లలితాంగి దోడ్కొని చనుదెమ్ము తే ననువు గూడని
పక్షమందు (భోజ-౩ ఆ) ఇలకుం దివికిం జననిచ్చునిచ్చి (భాస-౨
ఆరణ్యకాం-౨ ఆ) (ప్రౌఢ-క్రియా-౨౫ నూ).

ఆత్మార్థం బభిహితంబగుచోఁ దల్లింగ సంఖ్యాభిధా
యి వచనంబు ధాతు విశేషణంబుల కగు. ౧౨౧.
(బా-క్రి)-౧౨౦) (వ్యా-సం-౩౧౨ వివ).

రాముండు రావణుం బరిమార్చి సీతయుం దాను సామితి సహి
తంబుగఁ బుష్పకారూఢుండయి సాకేతంబున కేతెంచె తాను శబ్దాగమ
యభిహితంబు కానిచో “రాముండు సీతయుం బుష్పకారూఢులయి
యేతెంచిరని యుండును. సీ ధర్మతనయుఁ డనుజలుఁ దానును జను
దెంచె (ఆది-౮ ఆ-౬౩) (చూ-వ్యా-సం-౧౬౯౯ ౧౭౦౦ పుటలు).

౧ వివ -ఒకానొకచో సహాధ్యంబున యుష్మదస్మదర్థంబు లభి
హితంబు లగునపుడు క్రియలు తత్కర్తృకంబులు విభాష నగు. ఉదా:-
విప్రకులుండ వెల్వడుము వేగమ సీవును సీ నిషాదియున్ (ఆది-౨ ఆ).
క. మన కాపుండు సంజయుండు.....అ తనె బొందిన బ్రదుకు దీవు

436(క్రి-౧-౨-౨ మా ౨/౧ ౨౧ ౧-౨/౧-౨-౨ వివ)యుష్మదస్మ ద్భిన్నకర్తృకము.

తమ్ములు సుతులు (ఉద్యో-౨ ఆ-) నేను నా సేనయు దాడివెట్టెద
విశృంఖలతన్ (హరి-ఉ-౩ ఆ-౯౪ ప) (ప్రౌఢ-కీ)యా-౨౬ సూ).

౨ వివ -యుష్మ దస్మ ద్భిన్నకర్తృక మగువపు డనేక కర్తృకకో
యకు సమీపకర్తయొక్క- లింగ వచనంబు లగు కం. ఏ వాని బంధు
మిత్రులు జీవధనంబులును డప్పి జెందును గృశునిం గా వాని నెన్న
గాదగు (శాంతి-౧ ఆ-) (ప్రౌఢ-వాక్య-౧౫ సూ)

సకర్తృకంబులకు కొను-పడు' అనెడి యనుబంధము
లుండవచ్చును గాన స్వరూపమున నాల్గును, ప్రేరణ
మున నాల్గును నెనిమిది రూపంబు లేర్పడును. ౧౨౨.

(జా-సూత్ర) సంఖ్య లేదు) (వ్యా-సం-౩౫౩ వివ)

౧ వివ -స్వరూప - స్వరూప-౧ + కొను చేరినది ౧ + పడు
చేరినది ౧ + 'కొను-పడు'లు రెండును జేరినది ౧ = నాల్గును. ప్రే
రణ-ప్రేరణము- ౧ + దానిపయి కొను చేరినది ౧ + పడు చేరినది
౧ + కొను పడులు రెండును జేరినది ౧ = నాల్గును

౨ వివ -స్వరూప - ౧ మైత్రుడు వంటకమును వండెను.
౨ మైత్రుడు వంటకమును వండికొనియెను-ఆత్మనేపదార్థకము. ౩ మై
త్రునిచేత వంటకము వండబడియెను-కర్మార్థకము. ౪ మైత్రునిచేత
వంటకము వండికొనబడియె-ఆత్మనేపదకర్మార్థకము.

ప్రేరణ :- ౧ చైత్రుడు మైత్రునిచేత వంటకమును వండించెను-
ప్రేరణము ౨ చైత్రుడు మైత్రునిచేత వంటకమును వండించికొని
యెను-ప్రేరణాత్మనేపదార్థకము ౩ చైత్రునిచేత మైత్రుని వంటచేత
కము వండింపబడియెను- (ప్రేరణకర్మార్థకరూపము). ౪ చైత్రునిచేత
మైత్రునిచేత వంటకము వండించికొన బడియెను - (ప్రేరణాత్మనేపద
కర్మార్థకము)

అకర్మకథాతువుల కప్రేరణంబున నాత్మనేపద కర్మా
ర్థము లుండనేరవు గాన సకర్మకర్వమున నొక భేదమును

శ్రేరణార్థమున నాల్గును గల్పి మైదు రూపంబు
లుండును. ౧౨౩.

అకర్మకముల కప్రేరణంబున :- మైత్రిండు మనియెను. అకర్మక
ములకుఁ బ్రేరణమున :- ౧ చైత్రిండు మైత్రిని మనిచెను-(ప్రేరణార్థ
కము) ౨ చైత్రిండు మైత్రిని మనిచిఱ్ఱనియెను-(ప్రేరణార్థకర్మా
ర్థకము). ౩ చైత్రినిచేత మైత్రిండు మనువబడియెను-(ప్రేరణకర్మార్థ
కము). ౪ చైత్రినిచేత మైత్రిండు మనిచిఱ్ఱనబడియె-(ప్రేరణార్థక
పద కర్మార్థకము).

౧ వివ :- వెండియుం బ్రేరణంబునం దించుగాగముము గల్గినచో
సకర్మకంబునకుం బండ్రెండును సకర్మకంబునకుం దొమ్మిదియు భేదం
బులు గల్గునని యూహించునది.

— ఇది క్రియాపరిచ్ఛేదము —

బా ల వ్యా క రణో ద్యో త ము

కృ దం త ప రిచ్ఛే ద ము

౧ వివ :- క్రియా ౧. 'ధాతువు' అను సభికారసూత్రమును
కృదంత పరిచ్ఛేద సమాప్తివటకును నన్వయింపవలయును. ధాతు
వునకుఁ బరముగా విహితములగు ప్రత్యయములలో "డుష్టును (క్రియా
౧౬ సూ) ఇంచుక్కును (క్రియా ౨ సూ-౨౩ సూ) చుక్కును
(క్రియా ౨౬ సూ) వుక్కును (క్రియా ౨౭ సూ) వడ్డునుబంధమును
(క్రియా ౨౮ సూ) 'ఱ్ఱాను' శబ్దంబును (క్రియా ౬౨ సూ)" అనునవి
తప్పఁ దక్కిన యీవట కుపజేశించిన 'ట' మున్నగు (క్రియా
౨౯ సూ-మొ-౨౭ సూ-వ) ప్రత్యయములును నిటపైని జెప్పబడు

438 (ఆచ్చి-కృ-౧-౨ సూ) ధాతువు తుది 'కా'దుల లోపము.

'క' ప్రత్యయాదులును "కృత్తు" లనబడును. * ఇంచుగంతములు మొదలయినవి ధాతువులె యనబడును. తద్ధితాంతములకువలెనె కృత్ ప్రత్యయాంతములకును కార ౧ సూ ౧ వివరణము చొప్పునఁ బ్రాతి పదికత్వము కల్గును. దానిపయిని వాక్యాన్వయ యోగ్యములగు విభక్త్యాదులు నిల్చును.

అట్టి కృత్తులు రెండువిధములు I ఆచ్చికకృత్తులు :- "ట-అమి-ఇ-అక-మొ చేయుట-చేయమి-చేసి-చేయక-చేయన్-చేయుచున్-చేసినన్-చేయుచున్న-చేయఁగల-చేసిన-చేయని-చేయు-చేసెడు-చేసెడి-చేయన్ (వలయును)" మొదలగునవి యీవల కుపదేశించినవి. వక్ష్యమాణములు. క-ఇమి-మొ. ఎటుక-పూనిక-కలిమి-కూరిమి-చేత-కూత-మొ. II సాంస్కృతికములు :- అన-తవ్య-మొ. అన :- కృ+అన=కరణము. భూ+తవ్య=భవితవ్యము. ఇట్లే భవనము-గస్తవ్యము-మొ.

ఆచ్చికకృత్తుల యర్థములు యధావ్యవహారంబుగ గ్రాహ్యంబులు ౧ (బా-కృ-౧ సూ) (వ్యా-సం-౩౫౫ I విష్య).

ఒకొక్క ప్రత్యయమే వివిధార్థంబుల నగుచుండును. మొలక (ఇది కర్తృర్థకము). కానుక (ఇది కర్మార్థకము).

ఇటం గృత్ "క-గ-త-ప వేములు (వ+ఇమి)" పరంబు లగునపుడు ధాతువు తుదినున్న "క-గ-చ-య-వ" లకు లోపం బగు-౨ (బా-కృ-౨) (వ్యా-సం-౩౫౬ విష్య).

ఆచ్చిక కృత్సంబంధులగు కాదులు పరంబు లగునపుడు ధాతువు తుది 'క-గ-చ-య-వ' లకు వానిమీఁది యచ్చులతోఁగూడ లోపం

* "ధాతువునకు విహితంబయిన 'డుష్' భిన్న ప్రత్యయంబు కృత్తు నాఁబడు" అని సూరి వచించెను. ఈపక్షమున 'ఇంచుకు' మున్న గునవియుఁ గృత్తులను భ్రాంతి గల్గును.

బగునని యర్థము. 'ఇట' అనుటచేత నీవిధి యీ యాచ్చిక కృత్ప్రత్యయమునందు మాత్రమే వర్తిల్లునని యెఱుంగునది కాన "కలుగు+క= (క్రియా ౫౦ సూ)=కలుగక" మున్నగు క్రియాపరిచ్ఛేదోక్త కృత్ప్రయముల యెడల సయిత మివిధి వర్తిల్లనేరదు. ఉదా: ఆగు+క (ఆచ్చి-కృత్-3 సూ) ఆక. మురియు+వ= (ఆచ్చి-కృత్-౯ సూ) మురిపము. కలుగు+ఇమి (ఆచ్చి-కృత్-౨ సూ)=కలిమి ఈ యాచ్చిక కృతూన్త్రములలో నెల్లవియు నాకృతి గణఘటితములె యందలి 'ఇమి' అనునది 'ఇడి' మున్నగువాని కుపలక్షణము (చూ-కృత్తు ౨౮ సూ).

'క' వర్ణకం బలుగ్వాదుల కగు. 3. (భా-కృ-3 సూ) (వ్యా-సం-3౫౭ విష.)

అలుగు+క=అలుక=(కోపము-భావా) ఆక=(ఆగు+క)=(నిరోధము-భావా). ఎఱుక=(ఎఱుగు+క)=(ఎఱుగుట-భావా). (ఇట బిందు లోపంబు-ఇట్లు గొన్నిట నెఱుంగునది) (దీనికి 'జ్ఞానము-సోద-క్షోతిశ్చాస్త్రము' అనునవి యర్థమగునపు డిది కరణార్థకము' (సాధనమగునని యర్థము) కడక=(కడగు+క)=(పూనిక-భావా). కలక=(కలగు+క)=(సంక్షోభము-భావా). కాక=(కాగు+క)=(తాపము-భావా). తునుక=(తునుగు+క)=(ఖండము=ముక్క-కర్త) నడక=(నడచు+క)=(గమనము-భావా) నలక=(నలగు+క)=(నలకువ-భావా). పోక=(పోవు+క)=(పోవుట-భావా) మడక=(మడగు+క)=(ధౌతవస్త్రము-కర్త). మలక=(మలగు+క)=(మెలిక-భావా) మునుక=(మునుగు+క)=(మునుగుట-భావా) మూక=(మూగు+క)=(సంఘము-కర్త). మొలక=(మొలచు+క)=(అంకురము-కర్త). రాక=(వచ్చు+క. వచ్చునకు 'రా')=(ఆగమనము-భావా) వంక=(వంగు+క)=(వంకర-కర్త). వీక=(వీగు+క)=(విట్టివీగుట-ఓడుట-భావా). కానుక=(కను+క) ఇక-క-పు' అనునవి పరింబు లగునపుడు 'కను' నకు దీర్ఘంబు (ఉపాయనము-కర్త) కినుక=(కినియు+క)=

(కోపము-భావా) ముదుక=(ముదియు+క)=(వృద్ధ-క-ర్) ఇత్యాదులగుదులు.

'ఇమి' వర్ణకంబు కలుగ్వాదులగు. ర. (భా-కృ-ర)

(వ్యా-సం-౩౫౮ విష).

కలిమి=(కలుగు+ఇమి)=(కల్లుట-భావా). ('సంప్రద' అర్థమగుచో నధికరణార్థకము). ఓరిమి=(ఓరుచు+ఇమి) (భా) కూరిమి=(కూరుచు+ఇమి-) (కరణ-దీనిచేతః బ్రీతిని గూర్తురు). నేరిమి=(నేరుచు+ఇమి)=(భా). వేలిమి=(వేలుచు+ఇమి-భావా). (హోమము) ('వే'లుచు' అను దానికి 'హోమముచేయు' అను నర్థము లేను). బడిమి=(బడియు+ఇమి)=(దిగఁబడుచుట-భావా). బిడిమి=(బిడుకు+ఇమి)=(జీవనము-భావా) ఒడ్డిమి=(ఒడ్డు+ఇమి) (పంచమున నొడ్డఁబడిన ధనాదికము-కర్మా) తాలిమి=(తాలు+ఇమి)=(ఓర్చి)-('తాలు' ధాతుజమన్న యెడల భావార్థకము 'తాల్చు' ధాతుజమన్న పక్షమున నధికరణార్థకము దీనియందు ధైర్యము-తాల్చురు) ఇత్యాదులు-

'తజ్' వర్ణకము చేయ్యాదుల కగు. ౫. (భా-కృ-౫)

(వ్యా-సం-౩౫౯ విష).

చేత=(చేయు+త) (చేయుట-భావా) ('కృత్యము=పని' అర్థమగునపుడు-కర్మార్థకము-చేయఁబడునది) (జిత్తు గాన బిందుపూర్వకము చూ-తత్-౧౯ సూ) ('ఠాయు-దాయు-కలయు' మున్నగువానికి రానేరదు. కాని నిది భావార్థక 'ట' ప్రత్యయము (కిరియా-ర౬ సూ) వంటిది గాదు). అలత=(అలయు+త) (అలయుట-భావా). కూత=(కూయు+త)=(భావా) (మొట్ట' అను నర్థమునఁ గర్మార్థకము కూయఁబడునది) కోత=(కోయు+త)=(భావా). గీత=(గీయుట-భావా). నేత=(నేయు+త)=(భావా). పూత=(పూయు+త)=(చందనాదిచర్ప-కర్మా-పూయఁబడునది). పోత=(పోయు+త-భావా) మూత=(మూయు+త)=(మూకుడుభో నగునది-క-ర్) మేత=(మేయు+త) (మేయుట-భావా).

(పయ్యోదుల యాహార మర్థమగునపుడు - కర్మార్థకము). మోత = (మోయు+త) (ధ్వని-భావా). రోత = (రోయు+త) = (జగుపు-భావా). (రోతలు = తిట్లు - కర్మా). లాత = (లాయు+త) (ఉదేకించుట-భావా). వాత = (వాయు+త) = (వాయుట-భావా). ('తేభము' కర్మా-వ్రాయబడునది) వ్రేత = (వ్రేయు+త) = (వ్రేయుట-భావా). (వ్రేత = దెబ్బ - కర్మా వ్రేయబడునది) ఈత = (ఈడు+త) ('దు' లోపము) (నీటిపై దేలుట-భావా). మడత = (మడగు+త) (ధౌతవస్త్రము-కర్త) కలత = (కలగు+త) = (సంక్షోభము-భావా) ఇత్యాదులు-

'కువ' వర్ణకం బడంగాదుల కగు. ౬. (బా-కృ-౬) అడకువ = (అడగు+కువ-భావా) (రూ-అణకువ. ఆచ్చి-౪౦ నూ) ఎఱుకువ = (ఎఱుగు+కువ) = (తెలివి. కరణా. దీనిచేత దెలియబడును). (ఇది నిర్బిందుక శబ్దము) కలకువ = (కలగు+కువ) = (సంక్షోభము. భావా). నలకువ = (నలగు+కువ) (ఆపద-వ్యాధి-భావా). (నలకువ = శ్రమ-కరణా. దీనిచేత శ్రమ గల్గును). పెనకువ = (పెనగు+కువ). (పెనగుట-భావా) (పెనకువ = యుద్ధము. అధికరణార్థకము. దీనియందు పెనగులాడుదురు.) పొలకువ = (పొలయు+కువ) = (జాడ. భావా). (పొలకువ = మార్గము-అధికర-దీనియందు బొలయుదురు = సంచరితురు). మఱకువ = (మఱచు+కువ) (అజ్ఞానము-కరణా. దీనిచే మఱపు గల్గును). మెలకువ = (మెలగు+కువ) = (జాగరూకతతోడి వర్తనము-భావా) (మెలకువ = మేల్కొనుట-అధికర. దీనియందు మెలగుదురు). లోకువ = (లోంగు+కువ) = (లోంగు బాటు-భావా). వేకువ = (వేగు+కువ) = (పాతకాలము-అధికర) (దీనియందు వేగును-తెల్లవాటును). ఇత్యాదులు-

'ట' వర్ణకం బాడ్వాదుల కగు, నగుచో సంతలోపంబగు. ౭. (బా-కృత్-౭ నూ) (వ్యా-సం-౩౬౧ విష).

(అచ్చి-కృత్ -౨-౯ నూ) 'ట' ప్రత్యయోదాహృతులు, 'టు-ప' ప్రత్యయములు

ఆట=(అడు+ట-భావా). ఊట=(ఊటు+ట-కర్త) (ఊటిన ద్రవము). ఊటట=(ఊటడు+ట) (ఊరడిల్లుట-భావా). (ఊటట= సహాయము-కర్త). ఏకట=(ఏకరు+ట) (అపేక్ష-భావా). ఓట=(ఓడు+ట. భావా-రూపా-ఓటము-ఓటమి). తివుట=(తివురు+ట)= (కాంక్ష-భావా). తేట=(తేటు+ట)=(మీఁదికిఁ దేటునది-కర్త). త్రిమ్మట=(త్రిమ్మరు+ట)=(పర్యటనము-భావా). పంట=(పండు+ట) (భావా). పాట=(పాడు+ట) (గానము-కర్తా-పాడఁబడునది). మంట=(మండు+ట) = (జ్వాల-కర్త). వంట=(వండు+ట-భావా). వేసట=(వేసరు+ట) (వినుగు-భావా). అను ప్రయుక్తమగు 'ఆట' శబ్దము ప్రాయశఃకముగాఁ గ్లిబనమంబు. కోలాటము-పోరాటము= 'పోరాట' అనియుఁ గలదు. 'నీటి పోరాటం దోటమి పాటు' (భాగ-గణేంద్రో). మండ్రాటము=(సంతాపము) 'కొనియాట' అనియే యున్నది-ఇత్యాదులు.

'టు' వర్ణకంబు పడ్వాదుల కగు ; నగుచో నవి యాద్యక్షర శేషంబులయి దీర్ఘంబు నొందు. ౨. (బా-కృత్ -౨). (వ్యా-సం-౩౬౨ వి.)

పాటు = (పడు+ట)=(పడుట-భావా) (పాటు=ఆపద-అధికర. దీనియందు శ్రమపడుదురు.) చేటు=(చెడు+టు) (చెడుట-భావా). (చేటు=ఆపద-అధికర-దీనియందుఁ జెడుదురు) ఆటు=(అడుచు+టు) = (హతి-దెబ్బ-భావా). కాటు = (కఱచు+టు). (భావా). ('కఱచు=అభ్యసించు' అనుదాని కీప్రత్యయము రాదు. అది 'కఱపు' అగును) పోటు = (పోడుచు+టు)-(భావా). వాటు=(వయిచు+టు)= (నైచుట-భావా). ఏటు=(ఏయు+టు)=(బాణాదులను బ్రయోగించు-భావా). ఓటు=(ఓడు+టు) (భావా). వేటు=(వేయు+టు)=(కొట్టు-భావా) (రూపా-వేటు) ఇత్యాదులు.

'ప' వర్ణకంబు తిరియ్యాదుల కగు-౯. (బా-కృత్ ౯.) (వ్యా-సం-౩౬౩ విష.)

తిరివము=(తిరియు+వ)=(భిక్షము-భావా). (ఈ పవర్ణ కాంతములు ప్రాయశముగా నపుంసకలింగ సమములు). తిరివడు=(భిక్షించువాడు-కర్త) (రూపా-తిరివకాడు తిరివరి). కలియు=కలయు+వ=కలపము=(లేవన ద్రవ్య విశేషము-కర్మా-పరిమళద్రవ్యములతోఁగలపఁబడినది) (లేదా-అధికరణార్థకము-పరిమళద్రవ్యములు దీనియందుఁ గలియును). పొలపము=(పొలయు+ప) = (వ్యాపనము-భావా). మురిపము=(మురియు+ప)=(నడకయందలి కులుకు-భావా). (రూపా-మురిపెము). వలిపము = (వలియు+ప) = (సన్నగిల్లనది-కర్త). ఇత్యాదులు.

త వర్ణకం బావులించు లోనగువాని కగు-౧౦.

(బా-కృత్-౧౦) (వ్యా-సం-3౬౪ విష.)

ఆపులింత=(ఆపులించు+త)=ఇవెల్ల భావార్థకములై అంగలాదులలోనివి గాన వీనికి స్వార్థమునం దించు కగు (క్రియా-౨ నూ). వీనికి 'త' వర్ణక పరకత్వమునఁ దుది చు' వర్ణము లోపించును. ఇగిలింత=(ఇగిలించు+త) ఓకిలింత=(ఓకిలించు+త) కుళ్ళిగింత=(కుళ్ళిగించు+త) కుసిలింత=(కుసిలించు+త)=(అత్తు ప్తిచే ఘేదపడు) కొక్కిరింత=(కొక్కిరించు+త)=(పరిహసించుట). కొప్పరింత=(కొప్పరించు+త)=(విజృంభణము). గిలిగింత=(గిలిగించు+త)=(చక్కిలిగింత=కితకితలు పెట్టుట). ఇత్యాదులు.

పు వర్ణకంబు మో య్యాదుల కగు. ౧౧. (బా-

కృత్-౧౧). (వ్యా-సం-3౬౫ విష.),

మాపు=(మాయు+పు) (భావా) (మాపు=రాత్రి-అధికర-దీనియందుఁ గన్నులు మాసిపోవును) మేపు=(మేయు+పు)=(మేత=భావా). (మేపు=పశ్చాద్భావము కర్మార్థకము. మేయఁబడునది). అడుపు=(అడుచు+పు)=(దెబ్బ = భావా). (అడుపు-రూపా-అచ్చి-౪౦ చూ). ఇంపు=(ఇంచు+పు) (భావా). ఏపు=(ఏచు+

పు) = వేచుట భావా) (ఏచు+పు) = (వృద్ధి-భావా). కానుపు = (కను+పు) (చూ-కృత్తు-3 సూ) = (ప్రసూతి-వీక్షణము-భావా). కాపు = (కాచు+పు) (కాయలు కాచుట-రక్షించుట-భావా). (కాపు = రక్షకుడు-కర్త). చూపు = (చూచు+పు) = (వీక్షణము. భావా). తలపు = (తలచు+పు) = (తలచుట-భావా) (తలపు = వాంఛ-ఇచ్ఛ-కర్మా-తలచబడునది). తోపు = (తోచు+పు) = (తలంచుట-భావా.) (తేపు = (తేచు+పు) = (ఉద్ధారము-భావా.) (తోపు = (తోచు+పు) = (తోయుట-భావా.) పూపు = (పూచు+పు) = (బండికెడ్లను బూచిన పూపు-భావా.) పెనుపు = (పెనుచు+పు) = (పెంచుట-భావా.) పొలుపు = (పొలుచు+పు) = (ఓప్పిదము-భావా.) ప్రోపు = (ప్రోచు+పు) = (రక్షణము-భావా.) మెప్పు = (మెచ్చు+పు) = (శ్లాఘ-భావా.) మోపు = (మోచు+పు) = (గడ్డిలోనగువాని కట్ట-భావా.) (లేదా-కర్మా-మోచబడునది.) వలపు = (వలచు+పు) = (కోరిక = వాసన-కర్మా-వలచబడునది) వాపు = (వాచు+పు) = (ఊబు-భావా.) వేలుపు = (వేలుచు+పు) = (వేల్చబడునది-కర్మా)-ఇత్యాదులు.

“రక్షింపు = (రక్షించు+పు) = (రక్షణము-భావా)” అను రీతిని దత్తమ ధాతువులపైని ‘పు’ వర్ణకము నిలుచు (రక్షించుట మొదలగు వానివలె) వాడుక కలదు. ఇట్లే బోధింపు-పోషింపు-మేళగింపు-మొ. “క్వచి దింప్వస్తతాం కేచి దూచిరే నహి మే రుచిః” అని యథ ర్వణుఁ డనెను. వ్యా-సం-30౯-3౦౯ I విష). ‘ఆరగింపు’ (పర-ర ఆ-౧౯౯, (చూ-కీ)యా-ర౬ సూ. ౬ విష).

‘ఇక’ వర్ణకం బంజ్వాదుల కగు. ౧౨. (భా-కృత్ ౧౨ సూ) (వ్యా-సం-3౬౬ విష).

అంజక = (అంజు+ఇక, = (భయము-భావా). అమరిక = (అమరు+ఇక) = (ఓప్పిదము-భావా). అరయిక = (అరయ+ఇక) = (అరయుట-భావా). అలయిక = (అలయ+ఇక) = (అలయుట-భావా). ఆడిక = (ఆడు+ఇక) = (నిండ-భావా). ఓడిక = (ఓడు+ఇక) = (ప్ర)వహించునది.

కర్తృ), ఓపిక=(ఓపు+ఇక)=(ఓపుట-భావా). కానిక=(కను+ఇక-
దీర్ఘము-చూ-ఆచ్చి-కృత్తు-౩ సూ)=(ఉపాయనము-కర్మా=కారవ
ముగాఁ జూపఁబడునది). కూడిక=(కూడు+ఇక)=(కూడుట-భావా).
కోరిక=(కోరు+ఇక)=(వాంఛితము-కర్మా. కోరఁబడునది, పొందిక=
(పొందు+ఇక)=(ఓప్పిదము-భావా). పోలిక=(పోలు+ఇక)=(పోలుట-
భావా). తూనిక=(తూఁగు+ఇక). (తూఁగునకు-తూన్వాదేశము =
(తూఁచు-అధికర-దీనియందు సరిగఁ దూఁగును) ఇత్యాదులు—

'వీచు' ప్రభృతులకు 'నజి' యగు. ౧౩. (బా-
కృత్-౧౩) (వ్యా-సం-౩౬౭ వివ).

వీచన=(వీచు+నజి. నజి జీత్తుగాన క్రియా-౨౦ సూ చొప్పన
'ఉ'కారమునకు 'అ'త్వమును, క్రియా-౧౦-౧౧ సూ. చొప్పన
చకారమునకు 'వ'త్వము వగును). (వ్యజ్ఞనము = కర్తృ - విసరునది
విసనకట్ట). దట్టన=(దట్టించు+నజి) (తర్జనము-దట్టించుట-భావా) *
ఇత్యాదులు—

౧ వివ :—'దట్టించు' లోనగువానికి 'నజి' పరమగునపుడు
'దట్టన-దట్టనము' మున్నగు రూపము లేర్పడును. ఉదా :—దట్టించు+
నజి=దట్టన. దీవిించు+నజి=దీవన (రూపా-దీ వెన) (భావా). పాటిం
చు+నజి=పాటన=(ఆదరణము-భావా). ఇత్యాదులు—

* నూరి 'అప్పాదులకు 'నజి' యగు (బా-కృత్-౧౩) అని
మూర్తిించుట సరికాదు. అవి కృదంతము లనరాదు. అవి 'అర్పణ'
మున్నగు ప్రకృతుల వైకృతము లనుట యుక్తము. సంస్కృ-అర్ప
ణమ్-వైకృ. అప్పన=అప్పనము. (రూపాం-ఓప్పన=ఓప్పనము).
సంస్కృ-ఉజ్జనమ్=వైకృ. ఉజ్జన=ఉజ్జనము=(విడుచుట). సంస్కృ-
ఘట్టనా-ఘట్టనమ్=వైకృ. గట్టన=గట్టనము. సంస్కృ-గణనా-లేదా-
ఘటనా-ఘటనమ్=వైకృ-గడన=గడనము. సంస్కృ-మాననా=మా
ననమ్=వైకృ-మన్నన=మన్ననము-మొ.

బడి యేల్వాదుల కగు. ౧౪. (బా-కృత్-౧౪,
(వ్యా-సం-౩౬౮ విష).

ఏలుబడి=(ఏలు+బడి-భావా). కట్టుబడి=(కట్టు+బడి)=(వన్ను-
కర్మా=కట్టఁబడునది) కనుబడి = (కను + బడి) = (రాజులు తీసికొను
వన్ను-కర్మార్థకము=రాజులచే గనఁబడునది). కొనుబడి = (కొను+
బడి-భావా). గిట్టుబడి=(గిట్టు+బడి)=(కొనుటలోని గిట్టుపాటు-భావా)
చెల్లుబడి=(చెల్లు+బడి) = (మాట చెల్లుట-భావా). చేరుబడి = (చేరు+
బడి)=(సమీపము-కర్త)-సమీపించునది). తగులుబడి = (తగులు +
బడి)=(కొనుబడి మున్నగువానిలోని తగులుపాటు-భావా). తీటుబడి=
(తీటు+బడి)=(అవకాశము-భావా). పెట్టుబడి=(పెట్టు+బడి)=(వ్యాపా
రమున ముందుగఁ బెట్టు ధనాదికము-కర్తా. పెట్టఁబడునది). పోబడి=
(పోవు+బడి)=(పురోపము-పోవుట-భావా). మొక్కుబడి=(మొక్కు+
బడి)=(దేవతాదికమునకు మొక్కుకొనుట-అధికరణా. దీనియందు
ధనాదికముతో మొక్కుదురు). వచ్చుబడి=(వచ్చు+బడి)=(ఇతరుల
నుండి వచ్చునది-కర్తా). (రూపాం-రాబడి). నాగుబడి = (నాగు+
బడి) = (కృషి-అధికర = దీనియందు నాగు = యత్నముచేయుదురు).
ఇత్యాదులు-

'గడ' చేర్వాదుల కగు. ౧౫ (బా-కృత్-౧౫)
(వ్యా-సం-౩౬౯ వి).

చేరుగడ=(చేరు+గడ)=(సమీపము-కర్తా) (సమీపించునది)
(చేరుగడ=శరణము - కర్మార్థ=ఆర్తులచే బొందఁబడునది). తిరుగడ=
(తిరుగు+గడ-గులోపము)=(మఱచేతఁ దిరుగునది-కర్తా). తీటుగడ=
(తీరు+గడ)=(తీటిక-భావా). తేటుగడ=(తేటు+గడ)=(తేటపడుట-
భావా) తేగడ=(తేచు+గడ-చులోపము) (బిందులోపము)=
(ఉద్గారము-భావా) మనుగడ=(మను+గడ)=(మనుట-భావా). మను
గడ-జీవనోపాయము-కరణార్థకము. దీనిచేత జీవింతురు). విడుగడ=
(విడుగడ=విడు+గడ)=(విడుపు-భావా). ఇత్యాదులు-

(ఆచ్చి-కృత్-౧౬-౧౮ సూ.) 'ఇకి-వు=అ' అను ప్రత్యయములు. 447

'ఇకి కోర్వాదుల కగు. ౧౬. (భా-కృ-౧౫)
(వ్యా-సం-32౦ విష).

కోరికి=(కోరు+ఇకి)=(ఇచ్చ-భావా). పూనికి=(పూను + ఇకి)=
(పూనిక-భావా). పోలికి=(పోలు + ఇకి) = (పోలిక-భావా). మనికి=
(మను+ఇకి)=(జీవించుట-భావా). (మనికి=నివాసస్థానము-అధికర-
దీనియందు మనుదురు) వినికి=(విను+ఇకి) = (వినుట-భావా). చూ
డికి=(చూచు+ఇకి-చూచునకు ముత్పరకత్వమందువలె 'చూడు' అదే
శము)=(చూపు-భావా) ఇత్యాదులు-

'వు' వర్ణకంబు మన్వాదుల కగు ౧౭. (భా-కృత్
౧౭) (వ్యా-సం-32౧.)

మనువు=(మను+వు)=(జీవనము-భావా). కావు=(కాచు+వు)=
(రక్షణముచేయు, బొట్టు-కర్త) (దృష్ట్యాదిదోషములను గాచునది).
కొలువు=(కొలుచు+వు)=(సేవ-భావా). చావు = (చచ్చు+వు-వర్ణ
లోపాది వికృతి)=(మరణము-భావా). తడవు = (తడయు+వు)=(ఆల
స్యము-భావా). నిలువు=నిలుచు+వు =(నిల్చుట-భావా). నోవు=
(నొచ్చు+వు) (రూ నొప్పు) (నొచ్చునకు నో' వచ్చును)=(నొప్పి-
భావా). పూవు=(పూచు+వు) (రూపా-పువ్వు)=(పుష్పము-కర్మాధి-
పూయఁబడునది). (పువ్వు=(ప్రచ్చు+వు- 'చ' ద్వయమునకు వ'
ద్వయము,=(పురుగు=పురువు. కరణా=దీనిచేతఁ బ్రుచ్చును.) పుట్టువు=
(పుట్టు+వు)=(జన్మము-భావా). తొడరువు = (తొడరు+వు)=(యత్న
ము-భావా). ఇత్యాదులు.

'అ' వర్ణకంబు గీత్వా (ర్వా) దుల కగు. ౧౮.
(భా-కృత్-౧౮) (వ్యా-సం-32౨ విష). (స్పష్టా
ర్థము త్వా).

గీఱ=(గీఱు+అ)=(గీత-భావా). ఊడ=(ఊడు+అ)=(ఊబ్బు-
భావా). ఎండ=(ఎండు+అ)=(సూర్యాతపము కర్త)-అంతర్గత ప్రేర

448 (అచ్చి)-కృత్-౧౯-౨౦ సూ.) 'అ-అక-డు' ప్రత్యయములు.

కార్థకము-ఎండించునది). కాయ=(కాయు+అ)=(శలాటువు-కర్కార-
చెట్టుచే గాయబడునది). చదియ=(చదియు+అ)=(నలఁగుడు-
భావా). తునియ=(తునియు+అ)=(ఖండము-కర్త)-తునిసినది). పరి
య=(పరియు+అ)=(బీట-భావా). పాయ=పాయు+అ)=నది చీలిక-
కర్త)-ఒక వస్తువునుండి పాయునది). పిడుచ=(పిడుచు+అ)=(అన్నము-
లోనగువాని ముద్ద-కర్కార-పిడువబడునది). మీట=(మీటు+అ)=
(ఏతము మున్నగువాని కీల-కర్త)-మీటునది). ముడియ=(ముడియు+
అ)=మూట-కర్కార-ముడియబడునది). వదర=(వదరు+అ)=(ప్రే-
లరి-కర్త)-వదరు వాడు). వయ్య=(వయ్యు+అ)=(ఖండము-
కర్త)-వయ్యునది). ఇత్యాదులు.

'అక' వర్ణకంబు మాత్వా (ర్వా) దులకగు-౧౯.

(బా-కృ-౧౯) (వ్యా-సం-323-విష).

మాఅకము=(మాటు+అక) = (మార్పు-భావా). 'అక'
ప్రత్యయాంతములెల్ల నపుంసకసమములు. అమృకము=(అమ్ము+
అక)=(అమ్ముట-భావా). అంపకము=(అంపు+అక) = (ప్రేషణము-
ప్రేరణ-భావా). (చూ-క్రియా-౨౦ సూ). పంపకము=(పంచు+
అక)=(చకారమునకు 'ప' త్వము). (విభాగము-భావా). (పంపు+
అక-క్రియా-౨౦ సూ) పంపకము=(ప్రేషణము-భావా). వంటకము=
(వండు+అక. డ' కారమునకు 'ట' కా రాదేశము)=(అన్నాదికము-
కర్కార-వండబడునది) త్రోమకము=(త్రోము+అక)=(త్రోముట-
భావా) ('త్రోము' అను రేఫమున కాధార మగపడదు. శ-ర-లో
'త్రోమక మనియే యున్నది). అద్దకము=(అద్దు+అక)=(వస్త్రము-
లకు వేయు రంగు-కర్కార-అద్దబడునది).

'డు' వర్ణకం బాత్వా(ర్వా)దులకగు, నగునపుడు

పకారంబు 'చ-య' ల కగు. ౨౦. (బా-కృ-౨౦.)

(వ్యా-సం-32౪ విష).

అటుడు=(అటు+డు) = (నిర్ద్ర)వమగుట-భావా). అమ్ముడు=(
(అమ్ము+డు)=(అమ్ముకము-భావా). అల్లుడు=(అల్లు+డు)=(అల్లిక-
భావా) (ఇది నిర్భిందుకము-జామాత్రథకము కాదు.) (ప్రాకు-అధి-
కర-లతాదికము దీనియం దల్లుకొనును). ఎక్కుడు=(ఎక్కు+డు)=
(ఎక్కుట-భావా). (ఎక్కుడు-వాహనము-అధికర-దీనియం దెక్కు-
దురు). కుమ్ముడు=(కుమ్ము+డు)=(కుమ్ముట-భావా). చోపుడు=
(చోపు+డు) = (కలఁత-భావా). (చోపు = కలఁచు-తరుము-మొ).
త్రొక్కుడు=(త్రొక్కు+డు)=(అవద-భావా). త్రోపుడు=(త్రోచు+
డు)=(త్రోపు - భావా) దంపుడు=(దంచు+డు)=(దంపుట - భావా).
దాఁపుడు=(దాఁచు+డు)=(దాఁచుట - భావా). దిగుడు=(దిగు+డు)=
(పల్లము-కర్త)-దిగునది. దోఁపుడు=(దోఁచు+డు)=(కొల్ల-భావా).
పెంపుడు=(పెంచు+డు)=(కర్మార్థ-పెంపఁబడునది) ప్రేపుడు=(ప్రేచు+
డు)-భావా. అధికుఁడని యర్థము) ప్రాకుడు=(ప్రాకు+డు)=(ప్రాకుట-
భావా) మాపుడు=(మాచు+డు)=(ముఱికి-భావా) రాపుడు=(రాచు+
డు)=(రాచుట-భావా) ఇత్యాదులు

'ఉ' వర్ణకిం బడుకావదుల కగు ౨౧. (భా-కృ-
౨౧) (వ్యా-సం-౩౭౫ విష)

అడుకు=(అడుకు+ఉ) = (దొంతి-కర్మా-దొంతిగ నిల్పఁబడినది.)
(అడుకులు=చిప్పిటములు) అటుగులు వ్యావహా నిత్యబహువచనము-
దీని కీధాతువుతో సంబంధ మగవడదు). అంటు=(అంటు+ఉ) =(ఆశౌచ
ము-అపాదానా-అంటుటవల్లఁ గల్గునది) (అంటు-బహు-వండిన పాత్రలు-
కర్త)-మసి యంటునవి) ఒప్పు=(ఒప్పు+ఉ) = (ఒప్పదము - భావా).
ఒలుగు=(ఒలుగు+ఉ) = (ఒలుగుట-భావా) ('ఒలుగు' అనియు నన
వచ్చును. నిర్ణాయక ప్రయోగము లేదు) ఒసఁగు=(ఒసఁగు+ఉ)=(ఈవి-
కర్మా-ఒసఁగఁబడునది). ఇత్యాదులు-ఆదిశబ్దముచే 'చదువు=(చదువు+

ఉ=విద్య) అడలు (అడలు+ఉ. దుఃఖము). పలుకు=(పలుకు+ఉ మాట).
 ఒడ్డు=(ఒడ్డు+ఉ. పంచెము). కఱపు=(కఱపు+ఉ) (కఱచు-ప్రేర-కఱపు)
 (బోధనము). ఎఱుకు=(ఎఱుకు+ఉ. గకారము కకార మగును-సోదె
 చెప్పువాడు). పుట్టు=(పుట్టు+ఉ)=(జన్మము) హెచ్చు=(హెచ్చు+ఉ.
 ఆధిక్యము). ఉబ్బు=(ఉబ్బు+ఉ. ఉబ్బిపోవుట) చెప్పు=(చెప్పు+ఉ చెప్పిన
 మాట). కుడుపు=(దీని 'చ'కారము 'ప'కార మగును) (కుడుచు+ఉ.
 కూడు=అన్నము)" మొదలగువానిని గ్రహింపనగును

వడి ప్రభృతులు నిల్లెఱుంగునది. ౨౨. (బా-

కృత్-౨౨). (వ్యా-సం-౩౭౬ విష.)

వడి :- గొలువడి=(గొలుచు+వడి)=(గొలఁత-భావా). గెలువడి=
 (గెలుచు+వడి)=(గెలుపు-భావా). నడవడి=(నడచు+వడి) = (ప్ర)వర్త
 నము-భావా). లేవడి=(కలుగు వ్యతిరేకము-లే+వడి)=(చూ-క్రియా-
 ౧౧౦ నూ). (దీని పర్యాయము-లేమి-క్రియా. ౧౧౦). (లేమి+ఇడి=
 లేమిడి-ఇది తద్గితాంతము.)

వి -విరివి=(విరియు+వి)=(విస్తృతి-భావా). తెలివి=(తెలియు+
 వి)=(వివేకము-కరణ-దీనిచే నెల్లయుఁ దెలియును). అపు -తగవు=(తగు+
 అపు)=(బహుమతి-కర్త)-త? యుండునది). (తగవు=అభియోగము-అధి
 కర-దీనియందు న్యాయము తేలును) నగవు=(నగు + అపు) = (నవ్వుట-
 భావా). ఇ:-(వాయి=(వాయు+ఇ)=(అక్షరము-కర్మార్థ-వాయుబడు
 నది). చేయి=(చేయు+ఇ) = (కర్త)-వచులుచేయునది). కలి :- కనుకలి=
 (కను+కలి) = (చూపు-భావా). వినుకలి=(విను+కలి) = (వినికి-భావా).
 ఇత్యాదులు.

డయ్య-దయ్య-నొచ్చు-పుచ్చులకు 'ఇ' వర్ణకం
 బగు, నగుచో వాని కడ హల్లు 'ప' కారంబగు. ౨౩.

(ప్రౌఢ-కృత్-౧) (వ్యా-సం-౩౭౬ విష.)

(అచ్చి-కృత్-౨౦-౨౬ సూ) 'ఇడి-ఎన-పుర'-ప్రత్యయములు. 451

డప్పి=(డయ్య+ఇ)=(డప్పి-భావా). దప్పి=(దయ్య+ఇ)=(డప్పి-భావా). నొప్పి=(నొచ్చు+ఇ)=(బాధ-భావా). పుప్పి=(పుచ్చు+ఇ)=(భావా).

రాచున కిడి వర్ణకంబగు-౨౦. (ప్రాధ-కృత్-౨ సూ)

రాయిడి=(కృత్తు ౨ సూ-'చ'లోపము) (రాచు+ఇడి)=(ఉపద్రవము-భావా). (రాచు ధాతువునకు కృత్తు ౧౧ సూ చొప్పున 'పు' యందు 'రాపు' అగును. కృత్తు-౨౦ సూ-చొప్పున 'డు' యందు 'రాపుడు' అగును 'రాచు' చకారము వకారమగును. చూ-కృత్తు-౨౦ సూ. 'రాచు' నకు 'ఇడి' ప్రత్యయము చేరగా 'రాపిడి' అగును. ఇందును 'చ' కారము 'ప' కార మగును)

ఈ రుచ్చిబుచ్చి కందు దువ్వు వడ్డించుల కెన వర్ణకం బగు. అగుచో 'ఈర్పు-ఉబ్బు'ల 'చ'కార 'బ'కారములు 'ప' కార మగును. 'వడ్డించు' అనుదాని 'ఇంచు' లు ప్తంబగు ౨౫ (ప్రాధ-కృత్తు-3 సూ) (వ్యా-సం-32౬ విష)

ఈర్పెన=(ఈర్పు+ఎన)=(ఈర్పు దువ్వెన-కర్త)-ఈరుల నీర్పునది. ఉప్పెన=(ఉబ్బు+ఎన)=(చూ-కృత్-౨౧ సూ)=(సముద్రాదుల పొంగు-అధికర-దీనియందు సముద్రాదు లుబ్బును). కంఠెన=(కంఠు + ఎన)=(మసి-కరణ-దీనిచే బండి యిరుసు నల్లనగును) దువ్వెన=(దువ్వు+ఎన)=(కంకతిక = కేళప్రసాధని = (పన్నె). కర్త-తల చిక్కును దువ్వనది) వడ్డెన=(వడ్డించు + ఎన) = (భోజ్యపదార్థములను భోజనపాత్రములందుఁ బెట్టుట-భావా)

'పుర' వర్ణకంబు కాచు-దాచు-దాయ్యాదుల కగు.

౨౬. (ప్రాధ-కృత్-౪ సూ) (వ్యా-సం-32౬ విష).

కాపురము = (కాచు+పురము) = (సంసారము-కర్త) - కాచు జేయునది. సంసారము జన్మలను గాఁగజేయు నని భావము). (కాచు-ప్ర-కాచు-కాచు-ప్ర-కాచు. ఇట్లుగుటచేత దీనికి "కాచు=రక్షించు" అను

452 (అచ్చి-కృత్-౨౨-౩౩ సూ.) 'మతి-వు-వలి-ఇలి-వ-దల-కడ' ప్రత్యయములు-
నది మూలము కాదు). దాపురము=(దాఁచు+పురము)=(దాఁచుట-
భావా). దాపురము=(దాయు+పురము)=(సమీపము-కర్తృ)-సమీపి-
చునది).

ఎక్కు-దిగులకుం శ్రేణిరణార్థంబున "మతి" వర్ణకం
బగు. అగుచో 'ఎగు' అనునది "ఎక్కు"న కాదేశం
బగు. ౨౭. (ప్రాధ-కృత్-౫ సూ) (వ్యా-సం-౩౭౬ వి).
ఎగుమతి = (ఎక్కు+మతి)=(భావా). దిగుమతి = (దిగు+మతి-
భావా). (చూ-కృత్-౩౧).

'వు' వర్ణకం బులియ్యాదుల కగు. ౨౮. (ప్రాధ-
కృత్-౬ సూ) (వ్యా-సం-౩౭౬ విష).

ఉలివు=(ఉలియు+వు)=(ధ్వని-భావా). మొ-

'కాచు-వీచు'లకు 'వలి' వర్ణకం బగు. ౨౯. (ప్రాధ-
కృత్-౭) (వ్యా-సం-౩౭౬ విష).

కావలి=(కాచు+వలి)=(రక్షణము-భావా). వీవలి=(వీచు+వలి)=
(గాలి-కర్తృ)-వీచునది).

ఒదుగు ప్రభృతులకు 'ఇలి' యగు. ౩౦. (గాణ)
(వ్యా-సం-౩౭౬).

ఒదిగిలి = (ఒదుగు+ఇలి). పొక్కిలి = (పొక్కు+ఇలి). చెక్కిలి=
చెక్కు+ఇలి).

'వ' వర్ణకంబు తెగ్యాదుల కగు. ౩౧. (గాణ)

తెగువ=(తెగు+వ)=(సాహసము). ఎగువ=(ఎక్కు+వ=ఎక్కు-సకు
ఎగు-చూ-కృ-౨౭ సూ).

అరుగ్యాదులకు 'దల' యగు. ౩౨. (గాణ) (వ్యా-
సం-౩౭౬ విష).

అరుగుదల=(అరుగు+దల). విడుదల=(విడు+దల). మొ-

'వచ్చు-పోవు-నిలుచు'లకు 'కడ' వర్ణకం బగు. ౩౩.
(గాణ) (వ్యా-సం-౩౭౬).

రాకడ=(వచ్చు+కడ-వచ్చునకు-‘రా’). పోకడ=(పోవు+కడ-పోవు ‘వు’లోపము). నిలుకడ=(నిలుచు+కడ).

తెలియునకు ‘విడి’యు, కొనునకు ‘కోలు’ నగు. 38.

తెలివిడి=(తెలియు+విడి). పొగడికోలు=(పొగడు+కొను). విల్పి కోలు=విల్చు+కొను).

ఇట్లై-ఉక్కి-వము=(ఉక్కు + ఇవము)=(ముక్క-రత్వము). అలు గులము=(బాధ)=(అలుగు). పని=(పన్ను+ఇ). మొదలగువాని నెఱుంగు నది. కృత్తు లనంతములు. వానిని సాకల్యముగా నుపదేశింప శక్యము కాదు.

— ఇది కృదంత పరిచ్ఛేదము - ఆచ్చికము —

బా ల వ్యా క రణో ద్యో త ము

సంస్కృత కృదంతము

౧ వివ :—సంస్కృత కృదంత పరిచ్ఛేదావిని సంస్కృతకృతుల స్వభావము కొంత వివరింపబడును.

కృతులును శాని యర్థములును సాధారణముగాఁ బ్రయోగ వేద్యములె.

శ్లో. “కృతోయే యత్ర విహితా స్తత్ర నూపం భవంతి తే కృ ద్ధోః క భావ ఇత్యైక్తే రన్యత్రాపి ప్రయోగతః”. (ముగ్ధ ౯౬౫ సూ) (ధు=ధాతువు. క=కారకము. ముగ్ధబోధసంజ్ఞలు). “చెప్పబోయెడి ప్రత్యయము కృత్సంజ్ఞ గలది. అయ్యది ధాతువునకుఁ బరముగ నగును. అది కారకమందును భావార్థమందును నగును” అని పయిశ్లోకమునకు భావము. ఇట్లు వోపదేవుడు “కృద్ధోః క భావే” అను సూత్రముచే వచించి యున్నాడు. వోపదేవుఁ డిట్లు కారకమం దనెచేకాని కృతుల

కర్థనిర్ణయము చేయలేదు కృత్ప్రత్యయములను సాకల్యముగాఁ జెప్ప. శక్యముగాదు.

శ్లో. కృత్తదిత సమాసానా మభిధానం నియామకమ్ లక్షణం
త్వనభిజ్ఞానాం తదభిజ్ఞాన నూచకమ్” (ముగ్ధ-౧౧౮౩ నూ). పాణినీయు-
లును నిట్లే చెప్పుదురు. “ఉణాదయో బహుళమ్” (3-3-౧) (సి-కౌ-
3౧౬౯ నూ) ‘ఉణ్’ మొదలగు కృత్ప్రత్యయములు ధాతువునకుఁ బర-
ముగ బహుళముగా నగును. ఈ బాహుళ్య మిట్లు వివరింపబడెను.
“కేచి దవిహితా అప్యూహ్యః-“సంజ్ఞాను ధాతు రూపాణి ప్రత్య-
యాశ్చ తతః పరే కార్యా ద్విద్యా దనూబన్ధ మేతచ్ఛాస్త్ర ముణా-
దిషు” అని మహాభాష్యమున వ్రాయఁబడెను.

౨ వివ :- కృత్తులు ధాతువులపై నె నిల్చును. కృదంతములు
నామములె యగును.

‘తవ్య-అనీయ-య’ అను ప్రత్యయములు కర్మార్థము
నందును (ముగ్ధ-‘ధ’) భావార్థమునందును ధాతువులపై
నిల్చును. ౧. (ముగ్ధ-౯౬౭ నూ) (సి-కౌ-౨౮౩౪-
౨౮౪౨ నూ).

ఈ తవ్యాది ప్రత్యయములను “కృత్య” ప్రత్యయములనియుఁ
బాణినీయులు (ముగ్ధ-‘ల్య’ సంజ్ఞ) వాడుదురు. ‘ఇవి సకర్మకములకు,
గర్మార్థమునందును సకర్మ కాకర్మకములకు భావార్థమునందును నగును.

భావార్థవివరణము :- తదిత ప్రత్యయములందలి భావము :-
“ప్రకృతిజన్య బోధమునందుఁ బ్రకారంబు భావంబు నాఁబడు”. ఉదా :-
ఘటత్వము-నై ల్యము-నీలత్వము-నీలత. మొ. ఘటత్వావచ్ఛిన్నము=
ఘటత్వవిశిష్టము=ఘటము మొ.

క్రియలయందలి భావము :- భావము=భావన=ఉత్పాదన. ఉత్పా-
దనానుకూల వ్యాపారము భావమని యర్థము. అనఁగా ధాత్వార్థము=
భావము.

(సంస్కృత-కృ-౨ సూ.) 'భావ' శబ్ద వివరణము. 'ఇ'డాగమము 455

తిజ్ఞాచ్యభావమున లింగ వచనాది భేదము లేదు. ఉదా:-త్వయా యుష్మా భి ర్భూయాస్మాభీ రా మేణ రామై ర్ఘటేన ఘటైర్వా భూయతే= ('నీచేతను, మీచేతను నాచేతను మాచేతను రామునిచేతను రాముల చేతను ఘటముచేతను ఘటములచేతను' అని యేది కర్తగానున్నను సకర్మకములకు "భూయతే" అనియే సమాపకక్రియ సంస్కృతమున నుండును. తెలుగున నిట్టి భావార్థక సమాపకక్రియకుఁ బ్రయోగము లేదు. (క్రియా ౫౦ సూ). తెల్లన సకర్మకక్రియలకే కర్మార్థక సమాపకక్రియా ప్రయోగము గలదు.

కృద్వాచ్యభావమున లింగవచనములు తెల్లనందును నుండును. ఉదా :- కర్తవ్యము- కర్తవ్యములు- కృతము- కృతములు- నీచేత నని యర్థము. మొ.

"అవ్యయ కృతో భావే" అనుచూపున నవ్యయములందు వాచ నికమగు భావ ముండునేకాని లింగ వచనాదిక ముండదు. ఉదా:-చేసి-చేయన్ మొ. అట్లని అవ్యయములకు లింగవచనార్థబోధము లేకపోలేదు. ఉదా :-స్వః పతతి=(స్వర్గమునుండి పడుచున్నాఁడు-మొ.)

"అవస్థే ద్వే క్రియాః స్థః సాధ్యతా సిద్ధతాపిచ సాధ్య తా త్యాది (తిజ్ఞాచ్య), వాచ్యా స్యాత్ సిద్ధతా ద్రవ్యవ ద్భవేత్ । ద్రవ్యవత్త్వే ఘటాదిః స్యాత్ యోగో లింగేన సంఖ్యయా (సంఖ్యా= వచనమ్). (ముగ్ధ-౧౩౩౪ సూ. గిరిశచంద్ర వ్యాఖ్య).

ఔదితులు కానట్టి ధాతువులకుఁ బరమగు నార్థధాతు కములగు 'వన్' సమాహార (ప్రత్యాహార) వర్ణములకు 'ఇ'మాగమము (పాణి-ఇడాగమము) వచ్చును. ౨. (ముగ్ధ-౫౫౪ సూ) (సి-కౌ-౨౧౦౪-౨౨౪౬ సూ) (సం - క్రియా - ౩ వివృ - సార్వధాతు కార్థధాతుక వివృతి-చూ).

తవ్యాదు లార్థధాతుకములు గాన 'ఇమ్' ఆగమము ప్రాప్తి-చునుగాని 'చి' మున్నగు ధాతువులకు రాదని నూత్రించుచున్నాఁడు.

'శ్వి' మొదలగు కొన్ని ధాతువులు తప్ప నేకాచ-ములగు "అదంతములు-ఇ న్ద్రాంతములు-ఉదంతములు-

ముదంతములు" నగు ధాతువులకు 'ఇమా'గమము రాదు.

3. (ముగ్ధ-౫౮౭ సూ)

ఈసూత్రము చొప్పున 'చి' ధాతువునకు (అనిట్లు గాన) 'ఇమా' గమము రాదు. "చిక్చిత్యామ్" = (పోగుచేయు = కూడఁబెట్టు). (సం-క్రియా-౪ సూత్రముచే గుణము). కర్తార్థః చేతవ్యము-చయనీయము (చి-చే-చయ+అనీయ). చేయము = (చి+య). భావార్థః :- "భూ = సత్తాయామ్" (అగు) భూ+ఇ+తవ్య = (సం-కృత్ - ౨ సూ. ఇమ్) = భూ (భో-భవ్) + ఇ + తవ్య = భవితవ్యము. భూ+అనీయ = భవనీయము. భూ+య- (అచ్ కార్యము-సం-కృ-౪ సూ) భో+భవ్+య = భవ్యము = (కాఁదగినది).

'ఓ-ఔ' అను నచ్చులకుఁ బరమగు కృత్యంబంధియైన 'య' కారమునకును, 'క్య-జ్య' ప్రత్యయముల (ముగ్ధ-౮౪౩-౮౫౧ సూ) యకారమునకును నచ్చువంటి కార్యము గల్గును. ౪. (ముగ్ధ-౮౨౩ సూ) (సి-కౌ-౬౩-౬౪ సూ) (చూ-సం-తద్ధి-౫ సూ).

భూ+య+(భో-భవ్) = భవ్యము = (కాఁదగినది). ఇవి భావార్థములు గాన నపుంసకలింగము లగును.

శ్లో అనామి కారకే వాచ్యే వాచ్య లిజ్ఞః కృ దుచ్యతే భావే ల్యర్థఖలధాన్తాః అపటాద్యాః (ల్యుక్ ప్రత్యయంతములు) నపుంసకాః! క్రౌడ్యన్తాశ్చ స్త్రీయాం జ్ఞేయాః పుం స్యధ్వర్ణ ఇతౌతథా! అన్యేషాంతు కృతౌ లిజ్ఞం వేదితవ్యం ప్రయోగతః (ముగ్ధ-౯౬౭ సూ. గిరిశచంద్ర వ్యాఖ్య). (ల్యర్థ = తవ్యాదులు. 'క్తి' = ప్రత్యయము. 'అథు' ప్రత్యయము).

తవ్యాదులు పరమగునపుడు వివిధములగు వ్యాకరణ కార్యము లగును. ౫. (ముగ్ధ-౯౬౯ మొ. ౯౮౯ వ. సూ) (సి-కౌ-౩-౧-౯౫ సూ. మొదలుగ)

[58] (సం-కృ-౬ నూ. ౧/౫ వివ) తవ్యాదులు. తృన్-ణక ప్రత్యయములు

భేయము=(అగడిత) ('ఖను=విదారే') (ఖను+య). దేయము=(ఇయ్యఁదగినది). ('దా=దానే') (దా+య). భావ్యము=(అవశ్యము కాఁదగినది) ('భూ=సత్తాయామ్') (భూ+(భో-భావ్)య). కార్యము=(చేయఁదగినది) ('కృజ్=కరణే'). కృత్యము=(చేయఁదగినది) (కృ+య). త్యాజ్యము=(విడువఁదగినది) ('త్యజ్=హనౌ'). (త్యజ్+య). అమావాస్య=అమావస్య=(ముప్పదవతిథి) ('వన్=నివాసే') (అమ=చంద్రుని మొదటికళ దానితో నాదినమునఁ జంద్రుఁడు రవితోఁగూడ నుండును) (అమా+వన్+య). 'కేళిమ' ప్రత్యయమును 'కృత్య' ప్రత్యయములలోనిదె. పచేళిమము=(దానంత ననే పండినది) (పచ్=పాకే) (పచ్+కేళిమ).

౧ వివ :- తవ్యాదులు 'శక్యార్హ ప్రేష్యానుజ్ఞాద్యర్థములందును నగును. శక్య:-వోధవ్యము=(వహింప శక్యమైనది) ('వహ్=ప్రావణే') (వహ్+తవ్య). అర్హ:-స్తోతవ్యుడు=(స్తుతింపఁదగినవాఁడు). (ష్ట=స్తుతౌ) మొ. ధాతుపారములో షకారాదిగనున్న వెల్లఁ బ్రక్రియలో 'స' కారముతో నె నిల్చును. ఇట్లే ణకారాదిగ నున్న వెల్ల 'స' కారముతోఁ బ్రక్రియలో నిల్చును.

ధాతువునకుఁ గర్తృర్థమున 'తృన్-ణక' ప్రత్యయము లగును. ౬. (ముగ్ధ-౯౯౦ నూ) (సి-కా-౨౯౫ నూ.)

తృన్:- (కర్త=చేయువాఁడు) ('కృజ్=కరణే') (కరోతీతి=కర్తా) (కృజ్+తృ=కర్+తృ=కర్తా). 'తృన్' ప్రత్యయము తద్ధర్మ తచ్చీలాద్యర్థములందును నగును. ణక:-కారకుడు=(చేయువాఁడు) ('కృజ్=కరణే') (కృ+ణక=(సం-క్రి-౩ నూ. వృద్ధి)=కార్+అక). (కరోతీతి కారకః). స్త్రీత్వమున-తృన్:-కర్తృ (సం-కర్తృ). ణక:-కారిక=(సం-కారికా).

‘గృహ’ది ధాతువులకు ‘ణిన్’ ప్రత్యయమును,
 ‘నన్ది’ మున్నగు ధాతువులకు ‘అన’ ప్రత్యయమును,
 ‘పచ్’ మున్నగు ధాతువులకు ‘అన్’ ప్రత్యయమును
 గర్భమున నగును. ౭. (ముగ్ధ ౯౯౩ సూ.) (సి-కౌ
 ౨౮౯౬ సూ.)

‘ణిన్’ ప్రత్యయములోని ‘ణ’ కారమును, ‘అన్’ ప్రత్యయ
 ములోని ‘న’ కారమును నిద్వర్ణములు. ణిన్:-గాహి=(గృహించు
 వాడు) (‘గృహి=ఉపాదానే’) = (గృహీతి= గాహి-(సం-క్రియా-౩
 సూ-చొ-వృద్ధి) “గణాశ్చ ప్రయోగానుసారేణ బోధ్యాః” అను (ముగ్ధ-
 ౯౯౩ సూ. దుర్గా-వ్యాఖ్య) చొప్పున గృత్తులలోని గణములు
 ప్రయోగై కవేద్యములు.

ఇత్తగునట్టియు, ఇత్తగునట్టియు గృత్ ప్రత్యయము
 పరమగునపుడు ‘అ’ , దంత ధాతువులకు బరముగ
 ‘యన్’ అనునది నిల్చును. ౮. (ఇందలి నకార మిద్వ
 ర్ణము.) (ముగ్ధ ౯౯౨ సూ) (సి-కౌ-౨౭౬౧ సూ.)

స్థాయి=(స్థిరముగా నుండునది) (‘స్థా=గతినివృత్తే’)=(తివృత్తి=
 స్థాయి). (స్థా+ణిన్=స్థాయీ+ఇన్=స్థాయి).

‘అలు-ఇష్టు-ఇత్తు’ మున్నగు కొన్ని ప్రత్యయములు
 తప్ప దక్కిన యే ‘కృత్’ ప్రత్యయము పరమైనను ప్రేర
 ణార్థకధాతువు తుది ఇ ప్రత్యయము లోపించును. ౯.
 (ముగ్ధ-౯౯౩ సూ) (సి-కౌ-౨౩౧౩ సూ.)

ఇంతములు ధాతువులె కాన (సం-క్రియా ౧ సూ) దానిపై
 ‘కృత్తు’ నిల్చునని తాత్పర్యము. “ప్రత్యయలోపే ప్రత్యయలక్షణమ్”
 అను న్యాయము చొప్పున (సం-కృత్-౭ సూ. చొప్పున) ‘అన’ ప్రత్య
 యము వచ్చును. ఉదా:-నందనుడు=(నంతోపింపజేయువాడు=కహా

(సం-కృ-౯-౧౦ నూ) 'అన'-ప్రత్యయోదాహృతి-పచాద్యుదాహృతి 459

రుండు) ("నది=సంతోషే")=(నన్దయతీతి=నన్దనః)=(నన్ద+ఇ+అన=నన్ద+అన=నన్దనః). నది ధాతువు తొది 'ఇ' కార మిద్వర్ణము. ఇదిత్తులగు ధాతువులకు నుమ్మగును (ముగ్ధ ౫౬౮ నూ) (సి-కౌ-౨౨౬-౨ నూ). కావుననే ముగ్ధబోధకర్త 'నన్ద' అనియే సూత్రించెను. మధుసూదనుండు=(మధువను రాక్షసుని జంపినవాడు=విష్ణువు.) ('మూద=మారణే') (మధుం సూదయతీతి=మధుసూదనః) అలంతి ధాతువులు తప్ప దక్కినవెల్ల ధాతుపారమున 'ష' కారాదులుగను ణకారాదులుగను బరింపఁబడును. కావుననే యవి షోషదేశములు ణోషదేశములు నని వాడఁబడును. పృక్తియాదశలో నవి సాదులుగను నాదులుగను వర్తిం చును. (ముగ్ధ ౫౭౦ నూ) (సి-కౌ-౨౨౬-౪ నూ) సూదధాతు ఇ్యంత రూపము 'సూది' అగును. (సూదయతి). లవణుండు=(ఒక రాక్షసుండు). (లూ=ఛదనే) (లునాతీతి=లవణః). ఇది ఇ్యంతము కాదు. 'అన' ప్రత్యయము 'ఇ్యంత' ములకే వచ్చునని తలంపరాదు. తపనుండు=(నూర్చుండు) ('తప=ఉపతాపే'). (తపతీతి=తపనః-తప్+అన=తపనః). కోధ నుండు=(కోపము గలనాండు). ('కు'ధ=కోపే',=(కృధ్యతీతి=కోధనః)= (కృచ్+అన=క్రోధనః).

పచాద్యుదాహృతి:- దేవుండు=(దేవత) ('దివ్=క్రీడా విజగ్మా పృథ్వితిషు') (దీవ్యతీతి=దేవః-దీవ్య స్తీతి దేవాః) (దివ్+అ=దేవ్+అ=దేవః) (సం-కృ-౪ నూ. చౌ-లఘూపధము గాన గుణము) చరుండు=(చారుండు) (చర్=గతౌ). (చరతీతి=చరః, చర్+అ=చర). చోరుండు=(దొంగ) ('చుర=స్త్రీయే' స్వర్ణాద్యవహరణే) (చోరయతీతి=చోరః. లఘూపధము గాన గుణము (సం-కృ-౪ నూ) వచ్చినది.

"ఱిన్-అన-అన్-ణక" అను ప్రత్యయములు పర మగునపుడు వివిధములగు వ్యాకరణకార్యములగును.

౧౦. (ముగ్ధ ౯౯-౪ మొ. ౧౦౦౮ వ. మా.)

ఱిన్:-దోహి=(దోహముచేయువాండు) ("ద్రుహ=అన్విచిస్త సే") (ద్రుహ్యతీతి=దోహిహిన్=దోహిహీ). ద్వేషి=(ద్వేషించువాండు)

(“ద్విష=వై రే”-ద్వేష్టితి=ద్వేషిన్=ద్వేషీ). పితృఘాతి=(తండ్రిని జంపిన వాఁడు)-(హన=వధే” పితరం హస్తీతి=పితృఘాతిః=పితృఘాతీ.)

అనః-గాయనుఁడు = (పాటపాడువాఁడు) (‘గై=గానే’ గాయ తీతి=గాయనః. స్త్రీత్వే-గాయనీ.) హాయనము=(సంవత్సరము) (“హ=త్యాగే” జహాతి ఋతూన్, భావంవా = హాయనః) హాయనము= (వీ)హి) (హ=త్యాగే. జహాత్యుదకం=హాయనః).

అన్-ఘనాఘనము=(వర్షాకాలపు మేఘము=తాపమును బోగొట్టునది) (హన=హింసాగత్యోః) (నిపాతము, వదావదుఁడు=(వక్త)= (“వద=వాక్యే.” వదతీతి వదాసదః. నిపాతము) (ముగ్ధ ౯౯౮ నూ). ప్రియుఁడు=(సంతోషపెట్టువాఁడు)=(‘ప్రీ=తర్పణే’ ప్రీణాతీతి=ప్రియః). భూరుహము=(చెట్టు) (రుహ=ఉద్భవే. భువి రోహరీతితి = భూరుహః). కామదుఘు=(కామధేనువు = కోర్కె-లనిచ్చునది)=(‘దుహ=దోహే’= కామం దోగీతి=కామదుఘా) పంకజము = (పద్మము)=(‘జన=ఉద్భవే’ పంజా జాయత ఇతి=పంక-జమ్). ద్విపము=(వీనుఁగు). (‘పా=పానే’ ద్వాభ్యాం ముఖ శుక్లాభ్యాం పిబతీతి=ద్విపః). నగము=(కొండ (లేదా) చెట్టు)=(‘గమ్=గతౌ’ న గచ్ఛతితి=నగః). గిరిశుఁడు=(శివుఁడు) (‘శీ=శయనే’-గిరాశేతఇతి=గిరిశః). గోవిందుఁడు=(విష్ణువు). (‘విద=లాభే’-గాం విన్దతీతి=గోవిన్దః) దావము=(దవాగ్ని). (‘దు=ఉపతాపనే’-దునో తీతి=దావః=దవః). (దు+అ=దో+అ=దవ్+అ). (సం-క్రియా-౮ సూ చొప్పన గుణము వచ్చును) జ్వాలము=(మంట) [“జ్వల=దీప్తా. జ్వల తీతి=జ్వాలః=జ్వలిః-(హు)(జ్వాలా) శ్వాసము=(ఊపిరి)(‘శ్వస=ప్రాణనే’. శ్వసితీతి=శ్వాసః. ఉత్పశ్యుఁడు=(మీదికిఁ జూచువాఁడు) (‘దృశ్=చాక్షుషజ్ఞానే’ ఉర్ధ్వం పశ్యతీ త్యుత్పశ్యః). పాపముఁడు=పాపమునుఁ బోగొట్టువాఁడు). (‘హన=వధే’-పాపం హస్తీతి=పాపఘ్నః). జంగ ముఁడు=(మిక్కిలి నడచు శక్తిగలవాఁడు)-(‘గమ్=గతౌ’-గమ్-యజ్-లుక్=గమ్+గమ్=అ=జగమ.).

ణక :-న ర్తకుడు = (నాట్యముచేయువాడు). ('నృత్' =న ర్తనే' నృత్యతీతి=న ర్తకః. స్త్రీ త్వే-న ర్తకీ). గాయకుడు=(గానము చేయువాడు) ('గై-గానే' గాయతీతి=గాయకః=గాయనః(ర్నా).) జీవకుడు=(జీవించువాడు). ('జీవ=ప్రాణధారణే' జీవతాదితి=జీవకః. ఆశీరర్థకః). ఇల్లె-నందకుడు-వర్ధకుడు-మొ.

ఆశీరర్థమున మఱికొన్ని కృత్ ప్రత్యయములును నగును. దేవ రాతుడు=(పరీక్షి నృహారాజు) ('రై=శబ్దే' దేవాయ రాయాదితి=దేవ రాతః) దేవదత్తుడు=(ఒకని పేరు). ('దా=దానే' దేవాయ దేయాదితి=దేవదత్తః). వీరభువు=(వీరుడు వీనికి బుట్టుగాక). ('భూ=సత్తాయామ్' వీరోఽన్యభూయాదితి=వీరభూః=వీరభూక్తి). అగ్ని భూతి=(అగ్ని వీనికిఁ గల్గుగాక). ('భూ=సత్తాయామ్' అగ్ని రన్యభూయాదితి=అగ్ని భూతిః).

కొన్ని ధాతువులపైని 'అ-ఇ' (ఇన్-ః) అను ప్రత్యయములు నిల్చును. అట్టి ధాతువులు ద్వితీయాంత నామములతోఁ గొన్నియెడల సమసించును. కొన్ని నామములపైని 'మ'కారము నిల్చును. వివిధములగు వ్యాకరణకార్యములును జరుగును. ౧౧. (ముగ్ధ-౧౦౦౯ మొ. ౧౦౨౨ వ. సూ) (౧౦౧౮ (ముగ్ధ, ఖత్తులకు) 'మన్' వచ్చును).

కుంభకారుడు=(కుమ్భరవాడు) ('కృష్=కరణే' కుమ్భం కరోతీతి=కుమ్భకారః). పాపఘ్నము=(పాపమును హరించునది) ('హన్=వధే' పాపం హస్తీతి=పాపఘ్నః). సామగుడు=(సామవేదమును గానముచేయువాడు). ('గై=శబ్దే' సామ గాయతీతి=సామగః). యశస్కరము=(కీర్తిని జేయునది) ('కృష్=కరణే' యశః కరోతీతి=యశస్కరః. స్త్రీ త్వే-యశస్కరీ). ఫలేగ్రహి=(యోగ్యకాలమున ఫలించునది=వృక్షము). ('గ్రహ=గ్రహణే' ఫలం గృహ్యతీతి=ఫలేగ్రహిః-ఏ'కారాగమచ్చు). దేవాపి=(ఒకరాజు)-('ఆప=వ్యాప్తే' దేవ మాప్నోతితి=దేవాపి). ఇల్లె 'వాతాపి' మొ. 'మ'కారాగమము :-కుక్షి మ్భరి=(తన కడుపును మాత్రము నింపు

కొనువాడు) ('భృ=భరణే' కుష్ఠం విభర్తీ=కుష్ఠీమృగః). ఇల్లై-ఉదర
 మ్భరి-ఆత్మమ్భరి-మొ. జనమేజయుడు=(పరీక్షిత్తు కొడుకు) ('ఏజ=
 కమ్పనే-దీని శ్శ్యంతము:-ఏజ-జన మేజయతీతి=జన మేజయః)=(జనులను
 గంపింపజేయువాడు). పండిత మృన్మయః=(తన్నుఁ బండితునిగాఁ దలం
 చువాడు). ('మన=బోధే' ఆత్మానం పండితం మన్యత ఇతి=పండితమన్యః).
 పుష్పంధయము=(తుమ్మెద) 'ధేట=పానే' పుష్పంధయతీతి=పుష్పంధ
 యః). పాణింధమము=(కొలిమితిత్తి) ('ధృ=శబ్దాగ్నిసంయోగయోః-
 పాణిభ్యాం ధమతీతి=పాణింధమః). నాడింధముడు=(కమసాలి) = (నాడి
 భ్యాం ధమతీతి = నాడింధమః) = (నాడులను బూరించి యూడువాడు).
 విధుంతుడుడు=(రాహువు). ('తుద=న్యధనే' విధుం తుదతీతి=విధుంతు
 దః). ఇల్లై-అరుంతుడుడు (అరుస్సు=మర్మస్థానము) లలాటం తపము-
 (లలాటమును వపింపజేయు) అసూర్యంపశ్య=(ఘోషాస్త్రీ) సఖంపచ
 ము=(గోరునకు వేడి గలుగు)-('ఖం పచతీతి=సఖంపచః-''పచ=తాపే'
 (చూ.శబ్దార్థ-చిం) మున్నగువానిని సాధించునది.) భయంకరము=(భయ
 మును జేయునది) ('కృత్=కరణే' భయం కరోతి=భయంకరః) తురంగ
 మము=గుట్టము-త్వరితముగాఁ బరుగెత్తునది) ('గమ్=గతౌ' తురంత్వరితౌ
 గచ్ఛతీతి=తురంగమః) (తురంగ. రూ). అరిందముడు = (శత్రువులను
 దమింపజేయువాడు) ('దమ=శమే' అరిం దమయతీతి=అరిందమః). మొ.
 'అనత్'=(పాణిని ల్యుట్) ప్రత్యయాంతములందును నిట్టి 'మ'కారాగ
 మరూపములు గలవు. అంధంకరణము=(శోకము)=(అనన్ధః అన్ధః క్రియ
 తే=అన్ధం కరణమ్). ఇల్లై సుభగం భావుకము. సుభగం భవిష్టువు మున్న
 గురూపములను సాధించునది.

కార్యవిశేషములకును, సుచ్చారణార్థకముగను, వర్ణ
 విశేషముల రూపముతో "క్లిప్-విన్" మున్నగు ప్రత్య
 యములు ప్రయోగానుసారముగా ధాతువుల పయిని
 విధింపబడును. ఈ ప్రత్యయములలో నేవర్ణమును నిలు

(సం-కృత్-౧౨ నూ) క్విబాదులు. వీనిలో నన్నియు నిద్యర్థములె. 463

వదు. అన్ని వర్ణములును లోపించును. ధాతు మాత్రమే నామముగా నేర్పడును. అట్టియెడల వివిధములగు వ్యాకరణ కార్యములును గొన్నిటనగును. ౧౨ (ముగ్-౧౦౨౮ మొ. ౧౦౩౨ వ. చూ-౧౦౩౫ మొ. ౧౦౪౯ వ. నూ).

ఈప్రత్యయములందలి 'క'కారము గుణాభావమును తెల్పుటకును 'ణ'కారము వృద్ధి వచ్చునని తెల్పుటకును నిద్యర్థములు విల్పబడెను.

పాచి=తూర్పుదిక్కు) (చూ-తత్స ౮౯ నూ) ("అఞ్చ=గతి పూజనయోః". ప్రకర్షణ అఞ్చతీతి = ప్ర+అఞ్చ+క్వి = స్త్రీ త్వే-పాచీ) ప్రతీచి=(వడుమర దిక్కు) ("ప్రత్యఞ్చతీతి=ప్రతి+అఞ్చ+క్వి=ప్రతీచీ). 'అఞ్చ' ధాతువు తుదినున్న 'ఉ'కా రేద్యర్థము దాని స్త్రీత్వమున 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చునని తెల్పును. (చూ-తత్స ౮౯ నూ). ("యుజ్యతఇతి యుక్-యుజ=యోగే"యుజ్+క్వి=యుక్). (యునక్తీతి=యుజ్. యుజ్+క్వి=యుజ్). (ఇల్లై "ప్రాక్-పాచ్. ప్రత్యక్-ప్రత్యజ్") (ప్రాజ్-ప్రాఞ్చ-ప్రాఞ్చి. ప్రత్యజ్-ప్రత్యఞ్చ-ప్రత్యఞ్చి- యుక్-యుజ్-యుజః-యుజ్-యుజ్జ-యుజ్జః) అంధవిభక్తియోగము జేదుగాని "కూరయుగ్గహము. పాద్విశ-ప్రత్యగ్విశ" మున్న గు రీతిని వానికి సమాన పూర్వావయవస్థితి యుండును. (తత్స-౧౦౭ నూ). సుఖభాక్కు=(సుఖము నందువాడు) ("భజ-సేవాయామ్" సుఖం భజతీతి=సుఖ+భజ్+విణ్=సుఖభాక్ - సుఖభాజౌ-సుఖభాజః) ∴ (చూ-సమా 32 నూ). తురాసాహుండు=(ఇందుండు=వేగమును సహించు వాడు) = ("షహ=క్షమాయామ్" తురాం (వేగమును) సహతేఇతి=సహ్+విణ్=తురాసాహ్-తురాసాహా-తురాసాహః. (ద్వితీ)తురాసాహం తురాసాహా-తురాసాహః) (చూ-సమా ౪౦ నూ) అనడ్వాహము=(ఎద్దు)=(వహ్=ప్రొవణే" అనః=శకటమ్=వహతీతి=అనన్+వహ్+విణ్=అనడ్వాన్-అనడ్వాహా-అనడ్వాహః. (ద్వితీ) అనడ్వాహమ్-అనడ్వాహా-అనడుహః). సోమపుండు=(యజ్ఞ సోమ లతారస వానము చేసినవాడు)

(‘పా=పానే’ సోమం పిబతీతి-పా + విచ్ =సోమపాః-సోనుపా-సోమపాః)-
 విశ్వపుడు=(ప్ర)సంచమును రక్షించువాడు)-(పా=రక్షణే’ విశ్వం పాతి-
 రక్షతీతి=విశ్వ+పా+విచ్=విశ్వపాః-విశ్వపా-విశ్వపాః) కృధ=(కోపము)-
 (‘కృధ్=కోపే’ కృధ్యతీతి=కృధ్+క్వీ=కృధా) వీరుధము=(లత) (రుహ=
 ఉద్భవే’ విశేషేణ రోహతీతి=వి+రుహ+క్వీ=వీరుధ్=వీరుత్-వీరుఘా-
 వీరుధః) (సమా ౪౦ నూ). (‘వీరుధా’ అను టాబంతమును సాధుపె)-
 మార్గాంతరము :- (విస్తృతం ఋణదీతి=వి+రుధ్+క్వీ= రుధ్=ఆవరణే=
 వీరుధ్=వీరుధా) ఉపానహము=(పైజారు=చెప్పుజోడు) (‘నహ=బద్ధనే’
 ఉప=(పాదప్రాప్తదేశమ్)-ఆసమంతాత్ నహ్యతీతి=ఉప+ఆ+నహ+క్వీ=ఉపా-
 నహ్=ఉపానత్ - ఉపానహా - ఉపానహః) (చూ-సమా ౪౦ నూ).
 వాక్కు=వాకు=వాచ = (వాక్యము-వాగిందియము). (‘వచ్=కథనే’
 ఉచ్ఛతతి=వచ్ + విణ్=వాచ్=వాక్-వాచౌ-వాచః) దిశ - (దిక్కు= -
 ప్రాచ్యాది దిక్కు) (‘దిశ=దానే’-దిశత్యనకాశ మితి=దిశ్+క్వీ=దిశ్. దిక్-
 దిశౌ-దిశః). (చూ-సమా ౩౮ నూ) మధులిహము=(ఊమ్మెద-పుష్పా-
 సవమును ద్రాగుచది) (లిహ=ఆస్వాదనే’-మధులేఢితి=మధు+లిహ్+
 క్వీ=మధులిహ్. మధులిత్-మధులిహా-మధులిహః) (చూ-సమా ౪౦
 నూ). తాదృశుడు=(అట్టివాడు) (దృశ్=చాక్షుషజ్ఞానే’ స ఇవదృశ్యత
 ఇతి=తద్ + దృశ్ + క్వీ=తాదృశ్ తాదృక్-తాదృశౌ-తాదృశః) ఇట్టె
 భవాదృశుడు (భవత్=నీవంటి) సదృశుడు. (సమాన-స) సమానమైన
 వాడు), ఈదృశము-(ఇదమ్=ఈ ఇట్టివాడు), కీదృడుడు (కీమ్-కీ.
 ఎట్టివాడు) అమూదృశుడు (అదన్=అమూ ఇట్టివాడు) మొ.

ధాతువ్రసకుఁ బరిముగ “త్ర-అన్-ఇన్-ఉన్-మన్-
 క్వీన్” అను ప్రత్యయములు కారకవిశేషములందును
 భావార్థమునందును నిల్చును ౧౩ (ముగ్ధ-౧౦౩౨ నూ).

త్ర:-నేత్రము=(కన్ను-కవ్వపుత్రాడు). (ణీ=పాపణే”. నయతి-
 నయతే అనేన వా ఇతి=నీ+త్ర)=నేత్రమ్). దంష్ట్రము=దంష్ట్ర=(పెద్దపల్లు=

[59] (సం-కృ-౧౩-౧౮ నూ) 'త్ర' మున్నగువాని యుదాహృతులు 465

కోట) ('దన్=దంశనే' దశ్యతే అనయేతి=దన్+త్ర = దంష్ట్రా)).
 నద్ధి=(గుట్టపు నడ్డిమీది యాస్తరణము కదులకుండఁ గట్టెడి వాఱు=
 చర్మము) ('ణహ్=బన్ధనే'. నహ్యతే అనయేతి=నహ్+త్ర=నద్ధి)) స్తోత్ర
 ము=(స్తుతి) ('ష్టు=స్తుతౌ' స్తూయతే అనేనేతి=స్తు+త్ర+స్తోత్రమ్).
 దాత్రము=(కొడవలి) ('దా=చేదనే'. దాతి=ఛిన్తి అనేనేతి=దా+త్ర=
 దాత్రమ్). పాత్రము=(భోజ నాద్యసత్రము) ('పా=పానే'. పిబ త్యనే
 నేతి=పా+త్ర=పాత్రమ్). పాత్రము=పాత్రుఁడు=(పాపమునుండి రక్షించు
 వాఁడు) ('పా=రక్షణే'. పాతి రక్షతీతి=పా+త్ర=పాత్రమ్)

అన్:-రజము = (పుప్పడి-ముట్టర క్తము). ('రన్ జ=రాగే'.
 రజ్యతే అనేనేతి=రన్జ్+అన్=రజన్=రజః). వేధ = (బ్రహ్మ-సృజించు
 వాఁడు) ('విధ=విధానే'. విధతి=సృజతీతి=విధ+అన్=వేధాన్=వేధాః).

ఇన్:-సర్పి=సర్పిస్తు=(నేయి) ('సృప్=గతౌ' సర్పతి=వ్యాప్నో
 తీతి=సృప్+పర్+ఇన్=సర్పిన్=సర్పిష్=సర్పిః) హవి=హవిస్తు=(నైయ్యి-
 హోమముచేయునది) (హు = హోమే'. హూయతే అనేనేతి =
 (హోమము చేయఁబడు)=హు=హవ్+ఇన్=హవిన్=హవిః).

ఉన్:-చక్షువు=చక్షుస్తు = (కన్ను)-('చక్ష=కథనే'. చ్ఛే=
 వస్తు స్వరూపం వ క్తీతి=చక్ష+ఉన్=చక్షున్=(చక్షుష్)చక్షుః). ధనుస్తు=
 ధనువు=(దిల్లు) ('ధన=రవే'. ధనతీతి=(శబ్దించును)=ధన+ఉన్=ధనుష్=
 ధనుః).

మన్:-శర్మము=(సుఖము) (శ్మ = హింసాయామ్' శృణోతి
 (అశుభములను హింసించునది)=శ్మ=శర్+మన్=శర్మన్=శర్మ).

కన్విప్:-పారదృశ్య=(పారంగతుఁడు) ('దృశ్=చాక్షుష్ జ్ఞానే'.
 పారం దృష్టవాన్=పార+దృశ్ + కన్విప్ = పారదృశ్యన్ = పారదృశ్య).
 యజ్వ=(యాగముచేసినవాఁడు) ('యజ్=చేపవూజనే'. యజతేన్మ=
 యజ్+వన్విప్=యజ్వన్=యజ్వ).

(సం-కృ-గర-గ౧ సూ) 'క్త-క్తవతు' ప్రత్యయములు

ధాతువునకుఁ బరముగా భూతార్థమునందలి కర్మార్థమునందును భావార్థమందును 'క్త' ప్రత్యయము నిల్చును భూతార్థమునందలి కర్మార్థమున 'క్తవతు' ప్రత్యయము నిల్చును గర (ముగ్ధ-గ౧౫౦ సూ) (సి-కా-పింగ-౨-౩౦౧౩ సూ)

వీనిలోని క'కారము గుణ భావము డెల్పు నిద్వర్ణము. క్తవతు ప్రత్యయములోని టిది 'ఉ' కారము స్త్రీత్వమున 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చునని తెల్పు నిద్వర్ణము (చూ-తత్స-౮౯ సూ)

క్తవత్ ప్రత్యయాంత రూపములు భవచ్ఛత్రాదులలోఁ గనుటచేత (తత్స-౧౦౭ సూ) వీనికిఁ డెలుఁగు విభక్తియోగము లేదు. వీనికి స్త్రీత్వమున ఈ కారము వచ్చును అట్టి స్త్రీలింగ రూపములు తెలుఁగున నుండవచ్చును గాని సమాన పూర్వావయవ క్తవత్ ప్రత్యయాంత రూపములు తెనుఁగు విభక్తులనందిన ఈ ప్రత్యయాంత రూపములును గవి ప్రయోగములలోఁ గానరావు

కర్మార్థక క్త - స్తుతుఁడు-స్తుత-స్తుతము=(స్తుతించఁబడిన) ("ప్ర=స్తుతౌ స్తు+క్త=స్తుత-స్తుతమ్-స్తుతా) ఇవి విశేషణములు గాన మూఁడు లింగములు నగును

భావార్థక 'క్త' -స్నాత-స్నాతా-స్నాతమ్ (స్నానము చేయఁబడిన) (స్నా=శోధనే స్నా+క్త=స్నాతః-స్నాతమ్-స్నాతా)

క్తవత్ కర్మార్థక -స్తుతవ ద్భక్తులు=(స్తుతించిన భక్తులు) స్తుతవతి=(స్తుతించినది) ('ప్ర=స్తుతౌ స్తు+క్తవత్ = స్తుతవాన్-స్తుతవన్త-స్తుతవన్తః స్త్రీ-స్తుతవతీ-స్తుతవత్యై-స్తుతవత్యః)

తనాది గణ ధాతువులయొక్కయు, వసధాతువుయొక్కయు ఇమ్' రాని ధాతువులయొక్కయు దుదియను నాసికమునకు తిక్' ప్రత్యయేతర కిత్తులును జిత్తులును నగు రున్' సమాహార వర్ణములు పరమగునపుడును

(సం-కృ-౧౫-౧౬ నూ) ధాత్వంతానువాసిక లోపము. 'త కారమునకు 'న కారాదేశం

యప్ప్రత్యయము (క్వాప్రత్యయాదేశము) పరమగు
నపుడును లోపము గల్గును ౧౫ (ముగ్ధ-౬౭౬ నూ)
(సి-కౌ-౨౪౨౦ నూ)

గతము=(గతించిన) (గమ్=గతమ్. గమ్ + క్త = గతః-గతా-
గతమ్) హతము=(చంపఁబడిన) (హన్=వధే). హన్ + క్త = హతః-హతా-
హతమ్).

షీ-డీ-డీ-దూ-లీ-లూ-నూ" మున్నగు ధాతువుల
కంటెను, ఓ'కార మిద్వర్ణముగాఁ గల ధాతువులకంటెను,
దశారాంత ధాతువులకంటెను, 'య-ర-ల-వ' లతోఁ
గూడిన సంయోగముగల అ' వర్ణాంత ధాతువులకంటెను,
గొన్ని ఋదంత ధాతువులకంటెను బరములగు క్త-
క్తవత్" ప్రత్యయముల 'త'కారమునకు 'న'కారాదేశ
మగును. అట్టియెడలఁ గొన్ని వ్యాకరణకార్యము లగును
౧౬ (ముగ్ధ-౧౦౫౨ నూ) (సి-కౌ-౩౦౧౬ మొ
౩౦౧౯ వ నూ)

క్షీణుడు (త్రిలిం). ("క్షీ=క్షయే' క్షీ+క్త = క్షీణః-క్షీణా-
క్షీణమ్) దీని కిట్లు దీర్ఘము వ్యాకరణకార్య మయ్యెను డీనము=(త్రి).
(ఎగురఁబడిన) (డీ=నభోగతే డీ+క్త=డీనః-డీనా-డీనమ్). దీనుఁడు=
(త్రి) (దుఃఖితుఁడు) (దీ=క్షయే' దీ+క్త=దీన-దీనా-దీనమ్) దూన
ము=(త్రి) (సంతప్తము) ('దూ=భేదే' దూ+క్త=దూనః-దూనా-
దూనమ్) లీనుఁడు=(త్రి) (ఛన్నుఁడు) (లీ=శ్లేషణే చా'వణే" లీ+
క్త=లీనః-లీనా-లీనమ్) లూనము=(త్రి) (ఛిన్నము) (లూ=ఛేదనే".
లూ+క్త=లూనః-లూనా-లూనమ్) సూనము=(త్రి) (ప్రసూతము=
పుష్పము) (సూ=ప్రసవే' సూ+క్త=సూనః-సూనా-సూనమ్)

బీదిత్తులు -రుగ్ము=(త్రి) (రోగాన్విత). (రుజ్=భగ్గే' రుజ్+
క్త=రుగ్-త్రి) భుగ్ము=(త్రి)=(రోగాదులచేఁ గుటిలమైనది) (' భుజ్=

కాటిత్యే” భుజ్+క్త-భుగ్+ః-)దాన్త-భిన్నము-(విదారిత) (త్రి)=(“భిద-
ద్విధాకరణే”-భిద+క్త=భిన్నః (త్రి) య-ర-ల-వ’ సంయుక్తావర్ణాన్తః
శా)ణము=(వక్తము). (శా)=పాకే . శా+క్త=శా)ణః-(త్రి)).

ఋదన్త-కీర్ణము=(త్రి)=(విక్షిప్తము) (క్త=విక్షేపే”. క్త+
క్త=కీర్ణః-(త్రి) జీర్ణము (త్రి)=(ముదిసినది) (జ్త=జరాయామ్”. జ్త+
క్త=జీర్ణః-(త్రి) శీర్ణము=(త్రి)=(శుష్కము) (శ్త=హింసనే”. శ్త=

క్త=శీర్ణః-(త్రి))

‘ నిర్వాణము-ఋణము-పుల్లము-విత్తము-క్షీ బము -
కృశము-ఉల్లాఘుఁడు అనునవియు (ముగ్ధ-౧౦౬౫నూ)
‘ ఊబ్ధము - స్వాంతము - ధ్వాంతము - కష్టము - లగ్న
ము-స్లిష్టము - పరివృథుఁడు - అభ్యర్ణము” అనునవియు
(ముగ్ధ-౧౦౭౫ నూ) దాంతుఁడు-శాంతుఁడు-పూర్ణము
స్పృష్టము-ఛన్నము” అనునవియు (ముగ్ధ-౧౦౭౬ నూ)
(ఈ తుదివి వికల్పగా ఖి ప్రత్యయము లోపించినవి-సం-
కృ-౯ నూ) నిపాతములగు ‘క్త’ప్రత్యయాంతములు ౧౭.

నిర్వాణము=(మోక్షము) (వా=గమనే-హింసనేచ” నిర్+
వా+క్త=నిర్వాణః). ఋణము=(అధమర్ణదేయ ధనము)=(“ఋ=గతే”.
ఋ + క్త = ఋణమ్) పుల్ల = (వికిరింపుష్పము) (‘పుల్ల = వికసనే”.
పుల్ల+క్త=పుల్లః త్రిలిం) విత్తము=(ధనము) (‘ విద=లాభే” విద+క్త=
విత్తమ్) క్షీబము=(మదించిన) (క్షీబ=దర్శే” క్షీబ+క్త=క్షీబమ్-త్రిలిం)
కృశము=(కృశించినది) (కృశ=తనూకరణే” కృశ+క్త=కృశః. త్రిలిం)
ఉల్లాఘుఁడు=(గోగ నిర్ముక్తుఁడు)(లాఘు=సామర్థ్యే” ఉత్+లాఘు+క్త=
ఉల్లాఘః) ఊబ్ధము=(ఆలోడితము) (ఊబ్ధ=సంచలనే” ఊబ్ధ+క్త=
ఊబ్ధః. త్రిలిం) స్వాంతము=(మనస్సు) (స్వన్త=శబ్దే” స్వన్త+క్త=స్వాన్త
మ్). ధ్వాంతము=(చీకటి) (ధ్వన్త=శబ్దే”. ధ్వన్త+క్త=ధ్వాన్తమ్.) కష్ట
ము=(పీడ) (‘కష=వధే” కష+క్త=కష్టమ్) లగ్నము=(సక్తము) (‘లగ=

మణ్డే. లగ+క్త=లగ్నమ్-త్రిలిం) మిష్టము=(అస్పష్టవాక్యము) (మ్లేచ్ఛ= 'దేశ్యోక్తా' మ్లేచ్ఛ+క్త=మిష్టమ్) పరివృథుఁడు=(ప్రభువు) (వృహ= వృద్ధా'' పరి+వృహ+క్త=పరివృథః) దృఢము=(కిరిసము) (దృహ్= వృద్ధా'' దృహ్+క్త=దృఢమ్) అభ్యర్ణము=(సమీపము)(అర్ధ=పీడాయామ్ ' . అభి+అర్ధ+క్త=అభ్యర్ణః) ఔమము=(ఊణించిన) (ఊ=ఊయే ' ఊ+క్త=ఊమః త్రిలిం) (ఇవి కర్తృర్థక క్త ప్రత్యయములు) శుష్కము=(ఎండినది) (శుష్క=శోషే శుష్+క్త=శుష్క త్రిలిం, పక్వము=(పరిణతము) (పచ్=పాకే ' పచ్+క్త=పక్వమ్ త్రిలిం) చాంతుఁడు=(ఇందియ నిగ్రహము గల) (దము=శమే ' దము+ఇ+క్త=(ఇలోప సం-కృ- నూ) చాంతః-త్రిలిం) శాంతుఁడు=(శాంతి గల) (శమ=శమే'' శమ+ఇ+క్త=(ఇలోపము సం-కృ- నూ) శాంతః-త్రిలిం) పూర్ణము=(నింపఁబడినది) (పూర్=పూర్తా పూర్+ఇ+క్త=పూర్ణః త్రిలిం). స్పష్టము=(వ్యక్తమైనది) (స్పశ్=గ్రీష్-బాధయోః ' స్పశ్+ఇ+క్త=స్పష్టః - త్రిలిం) ఛన్నము=(ఆచ్ఛాదితము) (ఛద=సంవరణే'' ఛద+(చ్ఛార్థిక) ఇ+క్త=ఛన్న త్రిలిం) వీని కర్తృకర్మాదులు యథా సంభవ గ్రాహ్యములు

గత్యర్థకర్మక ధాతువులమీఁదను శీ-స్థా' మున్నగు కొన్ని ధాతువులమీఁదను భావ కర్మ కర్తృర్థములందు 'క్త' ప్రత్యయ మగును వ్యాపారారంభార్థమునందును గర్తృర్థమున క్త ప్రత్యయ మగును ౧౮ (ముగ్ధ-౧౦౯ ౨-౧౦౯౩ నూ) (సి-కా-౩౦౫౩-౩౦౮౬ నూ).

క్త ప్రత్యయము కిత్తు గాన గుణములేదు గత్యర్థ -న గణాః గతః=(వాఁడు గంగాగతుఁ డయినాఁడు) (గమ్=గతౌ గమ్+కర్తృ-క్త=గతః స గణాం గతః) వాఁడు గృష్ణునిఁ బ్రాప్తుఁ డయినాఁడు ('ఆప్=వ్యాప్తౌ ' ప్రి+ఆప్+కర్తృ-క్త=స కృష్ణం ప్రాప్తౌ) కర్మార్థ -వానిచే గృష్ణుఁడు ప్రాప్తుఁ డయినాఁడు= (ఆప్=వ్యాప్తౌ ' ప్ర+ప్ ఆ+కర్మార్థ

470 (సం-కృ-౧౯-౨౦ నూ) అధికరణ క్త వర్తమానార్థక 'క్త' ప్రత్యయములు

క్త=తేన కృష్ణః పాప్తః) విష్ణువు శేషునం దధిశయించినాడు. ("శీ=శయనే . అధి+శీ+కర్త-క్త=శేష మధిశయితః విష్ణుః). విష్ణువు వై కుం రము నధిష్ఠించినాడు (స్థా=గతినివృత్తౌ ' స్థా+కర్త-క్త=విష్ణు రైవృత్తౌ మధిష్ఠితః). వ్యాపారారంభ -వాడు గడియము చేయ నారంభించినాడు ("కృశ్=కరణే ప్రి+కృ+కర్త-క్త=ప్రికృత స్స కటమ్).

సశ్చలార్థకములకంటెను గత్యర్థములకంటెను భోజ నార్థకములకంటెను బరముగా నధికరణమున భావ కర్మ కర్తృర్థములందు 'క్త' ప్రత్యయ మగును. ౧౯ (ముగ్ధ-౧౦౯౨ నూ) (సి-కా-౩౦౮౭ నూ)

అధికరణ-నిశ్చలార్థ -కృష్ణుడు పీఠమం దాసితమం డయినాడు. (ఆస=ఉపవేశనే ఆస+కర్తృర్థక-క్త=కృష్ణః పీఠే ఆసితః). గత్యర్థ :- కృష్ణుడు మధురను యాతుఁ డయినాడు (యా=యానే యా+కర్తృర్థక-క్త=కృష్ణః మధురాం యాతః) భోజనార్థ -కృష్ణుడు యజ్ఞమ దన్నమును భుక్తుం డయినాడు= ('భుజ=భక్షణే' భుజ+కర్తృర్థ-క్త కృష్ణో యాజ్ఞా కాన్నం భుక్తః) కర్మార్థ - కృష్ణునిచే బీర మాసితము (ఆస=ఉపవేశనే' ఆస+కర్మార్థ-క్త=కృష్ణేన పీఠ ఆసితః భావార్థ-కృష్ణునిచే ఆసితము (ఆస=ఉపవేశనే'. ఆస+భావార్థ-క్త=కృష్ణేన ఆసితమ్)

జ్ఞానార్థకములకంటెను బూజార్థకములకంటెను నిచ్చార్థకములకంటెను శీలాది ధాతువులకంటెను భూతార్థక మందేకాక వర్తమానార్థమందును క్త ప్రత్యయ మగును ఇట యధాసంభవముగాఁ గర్తృ కర్మాద్యర్థముల నెన్న నగును ౨౦ (ముగ్ధ-౧౦౯౫ నూ) (సి - కా - ౩౦౮౮-౩౦౮౯ నూ)

జ్ఞానార్థ -విదితుఁడు శివుఁడు - (తెలియఁబడుచున్న శివుఁడు) ('విద=జ్ఞనే విద + వర్తమానార్థక-క్త=విదితః శివః)

పూజార్థ - పూజితుడగుచున్న శివుడు (పూజ = పూజనే
పూజ+వ ర్త-కర్మార్థ-క్త=పూజిత శ్శివః)

ఇచ్ఛార్థ - వాంఛితుడు=(కోరబడుచున్నవాడు శివుడు.)
('వాఞ్చ=కామే' . వాఞ్చ+వ ర్తమాన-కర్మార్థ-క్త=వాఞ్చిత శ్శివః)
ఇద్ధుడు=(దీపించుచున్నవాడు శివుడు (' ఇన్ధి=దీప్త' . ఇన్ధి+క ర్త)
వ ర్త-క్త=ఇద్ధః) శీలితుడు=పరిశీలించబడుచున్నవాడు (శీల=సమా
ధా' శీల+వ ర్త-కర్మార్థ-క్త=శీలితః) ఇవి వర్తమాన క్తాంతములెకాక
భూతార్థ క్తాంతములును గావచ్చునని యెన్నునది. (చూడు-ముగ్ధ-
దుర్గా-వ్యాఖ్య) అట్టి కవిప్రయోగములును గలవు.

వర్తమానార్థమునఁ బరిస్మైసదిధాతువులకుఁ బర
ముగ శత్రు' ప్రత్యయమును నాత్మనేపదిధాతువులకు
శాస' ప్రత్యయమును నగును శాస ప్రత్యయము అ'
కారముపై మాన' అని నిల్చును తక్కినయెడల ఆస'
అనురూపముతో నిల్చును ౨౧ (ముగ్ధ-౧౦౦౦-౧౦౦౦
నూ) (సి-కౌ-౩౧౦౦ మొ ౩౧౦౩ వ నూ)

శత్రుశాస ప్రత్యయములలోని శ-ఋ నర్ణము లిద్వర్ణములు
శవర్ణ మిద్వర్ణమగుటచే నివి సార్వధాతుకము లగును (సం-కీ)యా-
౩ వి) ఋవర్ణము స్త్రీత్వమున 'ఈ' ప్రత్యయము వచ్చునని తెల్పును
(తత్స ౮౯ నూ) శత్రుంతములు భవచ్ఛత్రాది హత్రముచేతఁ
దెనుఁగు విభక్తుల నందపు (తత్స ౧౦౭ నూ)

సార్వధాతుక పరకత్వమునఁ గర్తృర్థమందు ధాతు
వునకు శప్' ప్రత్యయమగును ౨౨ (ముగ్ధ-౫౪౧
నూ) (సి-కౌ-౨౧౬౭ నూ).

ఇందలి శవర్ణ పకారము లిద్వర్ణములు శిత్తుగాన నిది సార్వ
ధాతుక సంజ్ఞ గలది.

472 (సం-కృ-౨౩-౨౪-౨౫ సూ) 'శత్రు' ప్రత్యయాదేశములు

అకారముగాని ఏ-ఓ-ఎ-ఔ' లు గాని పరమగు
నపుడు అ' కారమునకు లోపము గల్గును ౨౩

(ముగ్ధ ౫౪౩ సూ) (సి-కౌ-౧౯౧ సూ)

కర్తృర్థ -పచన్-పచన్తా-పచన్తా-(వండుచున్న) (దీని కాంధో)
విభక్తి యోగము లేదు) ("పచ్=పాకే పచ్+శప్+శత్రు=పచ్+అ+
అత్=పచత్-స్త్రీ-పచన్తీ) (తత్పు ౧౦౭ సూ) పచ ద్వేవదత్తుడు=
(వండుచున్న దేవదత్తుడు) పచంతి=(వండుచున్న స్త్రీ) 'పచ్' ధాతు
వృధయపదము గాన దీనికి శత్రు శాస' ప్రత్యయములు రెండును
నగును. పై వెల్ల శత్రంతములు

శాస - (పచ్+శప్+మాన=పచమాన్ స్త్రీ-పచమానా.) పచ
మానుడు=(వండుచున్నవాడు) పచమాన (వండుచున్న స్త్రీ).

కర్కార్య -పచ్యమానము = (వండుబడుచున్న) = (పచ్+యక్+
శాస=పచ్యమాన్-స్త్రీ-త్యే-పచ్యమానా)

విద్' ధాతువువూడ శత్రుప్రత్యయమునకు 'క్వసు'

అను నాదేశము వికల్పముగా నగును ౨౪ (ముగ్ధ-
౧౧౦౩ సూ) (సి-కౌ-౩౧౦౫ సూ)

ఇందలి ఉ కార క' కారము లిద్వర్ణములు ఉకారము స్త్రీ
త్వమున ఈ ప్రత్యయ మగునని తెల్పును కీర్త్యము గుణాభావమున
దెల్పును విద్వాంసుడు=(వండితుడు) విదుషి = (వండిత)-(విద్=
జ్ఞానే విద్+(శత్రు) క్వసు=విద్వాన్-విద్వాన్-విద్వాంసౌ విద్వాంస
స్త్రీ-త్యే-విదుషీ) క్వసు రానిపక్షమున శత్రంతమె నిల్చును. (విద్
శత్రు=(విదత్) -విదన్-విదన్తా-విదన్తా-స్త్రీ-విదన్తీ-విదన్త్యా-విదన్త్యః)
విదత్ అను శత్రంతమునకుఁ దెల్లనఁ (తత్పు ౧౦౭ సూ) విభ
యోగములేదు స్త్రీత్వమున-విదంతి=విదుషి.

శక్త్యర్థమునందును, వయోఽర్థమునందును దాచ్చీ
ల్యార్థమునందును శత్రు' ప్రత్యయముచోట 'మాన-

[60] (సం-కృ-౨౫-౨౬-౨౭ సూ) భవిష్యత్-స్వత్వ-స్వమాన- 473

ఆన' ప్రత్యయము లగును (పాణిని-చానశ్) అకారముపై
'మాన' అనియుఁ దక్కి-న యెడల 'ఆన' అనియు నిల్పు
నని యెఱుంగునది ౨౫ (ముగ్ధ-౧౦౦౪ సూ) (సి-
కౌ-౩౧౦౯ సూ)

నిఘ్నానుఁడు=(శతు)వును జంప శక్తుఁడు) (హన్=వధే ' ని+
హన్+(శప్ లోప అదాదిః) ఆన=నిఘ్నానః) వయోఽర్థ -బిభ్రాణుఁడు=
(కవచమును భరించువాఁడు. యశావనవంతుఁడని తాత్పర్యము) (భృ=
భరణే''-జుహోత్యాదిః. (చూ-సం-కీ)-౫ వివ. ౮-౯-సూ-అభ్యాస కా
ర్య) భృ+(శప్ లోప) ఆన=బిభ్రాణః) తాచ్ఛీల్యార్థ -భంజానుఁడు=
(భోగ శీలుఁడు)(భుజ=భక్షణే భుజ్+(శప్ లోప-అదాది)ఆన=భుజ్జానః)
(ఇల్లై లసమానుఁడు' మున్నగు పరస్మైపదములు 'శాన్' ప్రత్యయాం
తములు కావచ్చును.) శబ్దోపమున నివి అ'కారాంతములు కావు గాన
వినిమోద ఆన' అనునది నిల్చినది

భవిష్యద్ధమునఁ గర్తృధమునందుఁ బరస్మైది ధాతు
వునకు స్వత్వ' ప్రత్యయమును నాత్మనేపది ధాతువు
నకు 'స్వమాన' ప్రత్యయమును నగును ౨౬ (ముగ్ధ-
౧౦౦౫ సూ) (సి-కౌ-౩౧౦౭ సూ)

స్వత్వ' అను ప్రత్యయములోని ఋకారము స్త్రీత్వమున ఈ
ప్రత్యయము ఎచ్చునని తెల్పు నిద్యర్థము, (చూ-తత్వ-౮౯ సూ) ఈ
'స్వత్వ' ప్రత్యయము భవచ్ఛత్రాది విషయమే కాన (తత్వ-౧౦౭ సూ)
దీని కాంధ్ర) విభక్తియోగము లేదు కాన కరిష్య త్రావ్యము' (చేయ
నున్న కావ్యము) అను రీతినె దీనికిఁ దెల్లనఁ బ్రయోగమని యెఱుంగ
నగును కరిష్యమాణము=(చేయునున్న)(కృష్=కరణే. కృ+స్వమాన=
కృ+ఇ+స్వమాన=కరిష్యమాణమ్)

ఇంతములకన్నను భ్రాజ-భూ - సహ - అలంకృ
మున్నగు కొన్ని ధాతువులకన్నను దధర్మ తచ్ఛీల్యార్థ

(సం-కృ-౨౭-౨౮ నూ) ఇష్టామృతై 'ఇష్ట-ష్ట-స్సు మున్నగు ప్రత్యయములు

ములందుఁ గర్తృర్థమున ఇష్ట ప్రత్యయ మగును ౨౭
(ముగ్ధ-౧౧౦౬ మా. సి-కౌ-౩౧౧౬ నూ)

కారయిష్టవు=(చేయించు నిచ్చగలవాఁడు) (డు-కృష్ణ్=కరణే కృ+ఇ+ఇష్ట=కారయిష్టః) (సం-కృత్-౯. నూ చొ ఇలో-సములేదు) భౌజిష్టవు=(ప్ర)కాశించు స్వభావము గల) (భౌజ=దీప్తాభ్రాజ్+ఇష్ట=భ్రాజిష్టః) భవిష్టఁడు=(ఆయెడి స్వభావము గల) (భూ=సత్తాయామ్' భూ-భవ్ + ఇష్ట = భవిష్టః) సహిష్టఁడు = (సహించు శీలము గలవాఁడు) (వహ=క్షమాయామ్ సహ+ఇష్ట=సహిష్టః) అలంకరిష్టవు=(అలంకరించుకొను స్వభావము గల) (డు-కృష్ణ్=కరణే అలమ్+కృ-కర్ +ఇష్ట=అలంకరిష్టః)

(ష్టక్)=ష్ట-న్న-ను=(క్తు)-ఉక=(ఘక)-అక=(ష్టాక)-ఆలు-రు-మర=(కృర) - ఉర=(ఘుర-కుర)-ఉక-వర-ర-ఉ-ఆరు-అ-స్త-ఇత్తు-ఇత)' మున్నగు ప్రత్యయములు తచ్చీలాద్యర్థములందుఁ గొన్ని కొన్ని ధాతువులపైని గర్తృర్థమున నిల్చును అట్టియెడలఁ గొన్ని వ్యాకరణ కార్యములు నగును ౨౮ (ముగ్ధ-౧౧౦౭ మొ ౧౧౩౩ వ. నూ) (సి-కౌ-౩౧౧౯ మొ ౩౧౬౬ వ కొన్ని ఉణా'దులును)

జిష్టవు = (జయశీలుఁడు = అర్జునుఁడు) (జి=జయే జి+ష్ట=జిష్టః) స్థాన్నువు=(స్థితి శీలుఁడు), స్థా=గతి నివృత్తై". స్థా+న్ను=స్థాన్నుః) ధృష్టవు = (ప్ర)గల్గుఁడు) (' ధృష్=ప్రా)గల్భ్యే' ధృష్+ను=ధృష్టః) ఘాతుకుఁడు = (హంసు)ఁడు) (' హన=వధే హన్+ఉక=ఘాతుకః). భావుకము=(మంగళము) (భూ=సత్తాయామ్ భూ-భవ్ +ఉక=భావుకమ్). లుంటాకుఁడు=(దోచుకొనువాఁడు) (' లుణ్=అవజ్ఞాయామ్". లుణ్+అక=లుణ్కః) వరాకుఁడు=(అధముఁడు) (వృ=సేవాయామ్". వృ+అక=వరాకః స్త్రీ-వరాకీ) పత్రయాలుఁడు=(పతనశీలుఁడు) (పత్=

గతౌ ' వత్ + ఇ + ఆలు = పతయాలుః) స్పృహయాలుః = (కోరెడు
 శీలము గలవాఁడు) (స్పృహ = ఇచ్ఛా యామ్ ' స్పృహ + ఇ + ఆలు =
 స్పృహయాలుః) శత్రువు = (విరోధి) ('శద్ = శాతే (ప్రీక్ష) ' శద్ + రు = శ
 త్రు) భీషువు = (భయ శీలుఁడు) (భీ = భయే ' భీ + రు = భీరుఁ) ఘస్మరుఁడు =
 (భక్షణ శీలుఁడు) (ఘస్ = భక్షణే ' ఘస్ + మర = ఘస్మరః) భాసురము =
 (ప్రకాశ శీలము గల) (భాస్ = దీప్తా భాస్ + ఉర = భాసురః) మేదురము =
 (దట్టమైనది) (' మిద = స్నేహ మిద + ఉర = మేదుర) భంగురము =
 (వంకరైనది) (భన్జ = మఱి భావే భన్జ + ఉర = భన్జురః) భిదురము =
 (వజ్జిము) (భిద = ద్విధా కరణే బిద్ + ఉర = భిదురః) విదురుఁడు =
 (తెలిసినవాఁడు) (' విద్ = జ్ఞానే విద్ + ఉర = విదురః) ఛిదురము = (ఛేదన
 శీలము) (ఛిద్ = ద్విధా కరణే ఛిద్ + ఉర = ఛిదురః) జాగరూకుఁడు =
 (అప్రమత్తుఁడు) (జాగృ = జాగరణే జాగృ + ఉక = జాగరూకః) భాస్వ
 రము = (ప్రకాశించునది) (భాస్ = దీప్తా భాస్ + వర = భాస్వరః) స్థావ
 రము = (చలింపనిది = వృక్షాదికము) (స్థా = గతి నివృత్తా స్థా + వర = స్థావ
 రః) ఈశ్వరుఁడు = (అష్టేశ్వర్యములు గల) (' ఈశ = ఐశ్వర్యే ' ఈశ్ + వర =
 ఈశ్వరః) జిత్వరుఁడు = (జయ శీల) (జి = జయే జి + వర = జిత్వరః (ప్రీ-
 జిత్వరీ) అజస్రీము = (ఎల్లప్పుడు) (' జన్ + మోక్షణే ' నష్క్ + జన్ + ర =
 అజస్రీమ్, నమ్మిఁడు = (వినితుఁడు) (ణమ్ = నతౌ ' నమ్ + ర = నమ్మ)
 శంభువు = (శివుఁడు) (' భూ = సత్తాయామ్ శమ్ (శమ్ = మంగళ) + భూ + ఉ =
 శమ్భు) ఇట్లే విభు ఁ - ప్రభువు - స్వయంభుఁడు - మొ వందాదుఁడు =
 (వందన శీలుఁడు) (వది = సు త్యభివాదయౌ. వద్ + ఆరు = వందారుః).
 జయంతుఁడు = (ఇందుని కొడుకు) (' జి = జయే ' జి + అన్త = జయన్తః).
 స్తనయిత్తువు = (మేఘము) (స్తన = మేఘశబ్దే స్తన + ఇ + ఇత్తు = స్తనయి
 త్తుః) (అదంతథాతు చురాది సం-కృత్-నూ ఇలోపాభావము)
 లవిత్రము = (కొడవలి) (లూ = ఛిది లూ + ఇత్ర = లవిత్రమ్) చరిత్రము =
 (చరిత్ర) (చర = గతౌ ' చర్ + ఇత్ర = చరిత్రమ్) పవిత్రము = (పరిశుద్ధము =

[శ్రాద్ధపవిత్రము) పూ=శోధే'. పూ+ఇత్ర=పవిత్రమ్) భిక్షువు= సన్న్యాసి) (భిక్షు=లోభే'. భిక్షు+ఉ=భిక్షు) ఆశంసువు=(చెప్ప నిచ్చ గల=కథయిత) (' శన్న్=స్తుతే'' ఆ+శన్న్+ఉ=ఆశంసు') ఇచ్చువు=(ఇచ్చుతో నుండు) (ఇష్=వాఙ్మయామ్' ఇష్+ఉ=ఇచ్చుః-నిపాత) బిందువు=(సున్న=నీటిబొట్టు) (' విద్=జ్ఞానే' విద్+ఉ=బిందు -వబయో రభేద-నిపాత). ఇట్లు మఱికొన్నియు సాధ్యములు

కర్మాదికారకములందును భావార్థమునందును ధాతువుమీఁద ఘృష్ణ-అల్-అనట్ అను ప్రత్యయము లగును ౨౯ (ముగ్ధ-౧౧౩౪-౧౧౩౫ సూ) (సి-కౌ-౩౧౮౪-౩౧౮౬-౩౨౩౧-౩౨౯౦-౩౨౯౩ సూ)

ఘృష్ణ' లోని ఘ కార ఇకారములును (సం-క్రియా-౩ చా. వృద్ధిని ఇకారము తెల్పును) అల్ ప్రత్యయములోని 'ల'కారమును 'అనట్' ప్రత్యయములోని ట'కారమును ఇద్వర్ణములు భావార్థకములు నపుంసక లింగము లగును ఈ అనట్ ప్రత్యయమునే పాణి నీయులు ల్యుట్' ప్రత్యయ మందురు క్విప్-ఘృణాది పరకత్వమున ను పసర్గమునకుఁ బహుళముగ దీర్ఘం బగు (సి-కౌ-౧౦౪౪-౧౦౪౫ సూ). పాకారము-పానాదము-నీహారము-నీవారము - ఇట్టివి ఘృణాంతములు. ఇట దీర్ఘము నిత్యము క్విబంతములు -వీరుధము=(పొద) మొ ఉప సర్గస్య దీర్ఘత్వం క్విప్ ఘృణాదా క్వచి ద్భవేత్'' (ముగ్ధ-౧౧౩౪ సూ. దుర్గా).

కర్మాద్యర్థ ఘృష్ణ —

[ప్రాకారము=(కోట గోడ) (కృ=విజే పే' (ప్ర+కృ+ఘృష్ణ=పాకారః) లేదా - కృష్ణ=కరణే' ప్ర+కృ+ఘృష్ణ=పాకారం) పాదము=(చరణము) (' పద=గతే''. పద్+ఘృష్ణ=పాదః)=(దీనిచేత నడువఁ బడును.) (కరణార్థి) దాసుఁడు=(నేవకుఁడు) (దాస=దాసే'. దాస+ఘృష్ణ=దాసః-సంప్రదాన) = (వీనికొఱకు పని యీఁబడును) ఉపాధ్య

(సం-కృ-౨౯-౩౦-౩౧ నూ ఘోషాద్యదాహృతి-సన్నంతముల ఉ ప్రత్యయము 477

యఃడు=(గురువు) (' ఇజ్ = అధ్యయనే ' ఉవ+అధి+ఇజ్=వ=అయ్+
ఘౌఞ్=ఉపాధ్యాయ-అపాదాన)=(దగ్గరకుఁబోయి యీతనినుండి యధ్య
యనము చేయఁబడును.) ప్రసాదము=(దయ) (వద=గతౌ ' ప్ర+సద్+
ఘౌఞ్=ప్రసాదః-అధికరణ) (దీనియందు మనసు నిర్మల మగును)

భావార్థ ఘౌఞ్ -సమాజము=(వశు భిన్న మనుష్యాది సంఘము)
(' అజ=గతౌ సమ్+అజ+ఘౌఞ్=సమాజ ')

కర్మాద్యర్థ 'అల్' ప్రత్యయము — నిలయము=(ఇల్లు) (లీ=
క్లేషే ని+లీ+అల్=నిలయః అధికరణ) (దీనియందు నివాసము చేయఁ
బడును) కరిము=(చేయి) (కృఞ్=కరణే కృ+అ=కరః కరణ కార
కమ్) (దీనిచేతఁ బనులు చేయఁబడును)

భావార్థకమగు 'అల్' ప్రత్యయము నుదాహృతులు — సమ
జము=(పశ్వాదుల సంఘము) (అజ్=గతౌ సమ్+అజ్+అల్=సమజః)

అనట్ ' ప్రత్యయోదాహృత్యలు కర్మాద్యర్థకము -(ల్యుట్
పాణిని) ఛేదనము=(కత్తి) (ఛిద్=ఛేదే\ద్వైధీకరణే ' ఛిద్+అనట్=
ఛేదన) (కరణ కారకము) (దీనిచేత ఛేదించబడును)

భావార్థకమగు అనట్=(ల్యుట్ పాణిసీయులు)

శయనము=(ప్రక్క పరుండుట) (శీ=శయనే ' శీ+అనట్=
శయనమ్)

సన్నంతముపై ని గర్హిమున ఉ ప్రత్యయము
నిల్చును. ౩౦ (ముగ్ధ ౧౧-౨౩ నూ) (సి-కా-౩౧౮౮ నూ)

సౌల్లనకుఁ బరముగ నున్న ధాతువు తుదినున్న అ
కార య' కారములకు శిద్ భిన్నము పరమగునపుడు
లోపము కల్గును ౩౧ (ముగ్ధ 22౫ నూ) (సి-కా-
౨౩౦౮. ౨౬౩౧ నూ)

ఇమ్ ' ప్రత్యయము రాసట్టి సక్ ' ప్రత్యయము
పరమగుచుండఁగాఁ గొన్ని ధాతువుల అ' కారమునకు

(సం-కృ-3-2-33 నూ) ఉ ప్రత్యయోదాహృతి ఊక ప్రత్యయ యక్షలు గుదా

ఇస్ అనునది యగుటయు నభ్యాస లోపమును గల్గును
సంయోగాదిస్త సకారము లోపించును 3-2 (ముగ్ధ-
౨౧౧-౨౧౩ నూ) (సి - కౌ - ౨౬౨౦ - ౨౬౨౩-
౩౧౦ నూ)

వయి సూత్రములచో పున సన్నంతమ లకు ఉ ప్రత్యయమును
సన్నంత స కారోపరిస్తమగు అ కారమునకు లోపమును నభ్యాస
లోపమును ఇస్ అనునది వచ్చుటయు దీని సంయోగాది స'కారలోప
మును రాఁగా లిప్పు' మొదలగు రూపములు గల్గును

లిప్పువు=(లాభమ ను బొందఁ గోరువాడు) (లభ్=లాభే లబ్ధు
మిచ్చు=లభ+సన్+ఉ=లిప్పు) (లాభమును బొందుట కిచ్చించువాడు)
జిగ్మవు=(జయేచ్ఛ గలవాడు) (జి-జయే జేతు మిచ్చు=జి+స+ఉ=
జిగ్మ) (జయించుట కిచ్చ గలవాడు) చిక్షీర్షువు=(చేయ నిచ్చించు
వాడు) (కృష్=కరణే కర్తుమిచ్చు -కృ+స+ఉ=చిక్షీర్షు)

యబంతములగు(లోపించినను) కొన్ని ధాతువులపై ని

ఊక-ఇ =(కి) అచ ప్రత్యయములు కర్తృగ్రమున నిల్చు
ను యబంతములు కాకున్నను 'అదంతములు ఋదంత
ములు ఉపధాలోపులు నగు ధాతువులకు (కి)=ఇ
ప్రత్యయమగును అపుడు ధాతువు ద్వీరుక్తి నందును
33 (ముగ్ధ-౧౧౧౧-౧౧౧౨-౧౧౧౩ నూ), సి-కౌ-
3౧౧౬-3౧౧౭ ఇందలి వార్తికము) (మా-సం-క్రియా-
౬-౧౧-౧౨ నూ)

యాయజూకుడు=(పున పున ర్యజ్ శీలుడు) (యజ్=పూజనే
యజ్+యబ్ లుక్ (సం-కి)-౧౨ నూ)+ఊక=యాయజూకం.)

దందశూకము=(పాము) ('దక్ష=గర్హ దంశనేదంశనేచ' దన్
శ్+యబ్ లుక్+ఊక=దందశూకం) (మాటిమాటికి గర్హముగ గఱచునది

వావదూకుడు=(వక్త (వద్=వాచి 'వద్+యబ్ లుక్+ఊక
వావదూక) (పున పున ర్వక్త)

చాచలి=(మిక్కిలి చలించునది) ('చల గతౌ' చల్ +యజ్ లుక్ +
ఇ=చాచలిః)

యజస్తములు కానివాని యుదాహృతులు -

హది=(ఇచ్చువాడు) (దా=దానే' దా+ఇ=దా+దా+ఇ=
దాదిః) (ఇది ఆ' దంతోదాహృతి) జఘ్ని=(చంపువాడు) హన్=
వధే' హన్+ఇ=హన్+హన్+ఇ=జఘ్నిః) (ఇది ఉపధాగోపి)

'డు అనునది (ధాతు పారమున) యిద్వర్ణముగాఁ
గల ధాతువునకుఁ దద్ధాత్వర్థమునుండి పుట్టిన యను
వర్థమునందు 'త్రిమక్ అను ప్రత్యయ మగును ౩౪.
(ముగ్ధ ౧౧౪౩ నూ) (సి-కౌ-౩౨౬౬-౩౫౭౦ నూ)

కృత్రిమము=(అస్వాభావికము=ఒకరిచే జేయఁబడినది) (హ-
కృణ్=కరణే' కృ+త్రిమక్=కృత్రిమః) వక్త్రిమము=(పండించినది)=
('డు పచిష్=పాకే పచ్+త్రిమక్=వక్త్రిమః)

ఈ ప్రత్యయము భావార్థకము కాదనియు విశేషణమువంటి
దనియు ముగ్ధబోధక ర్తయగు వోపదేవుని యాశ్రయము

ఁగిన-అధు-నజ్ - క్తి-కృప్-అ' అను ప్రత్యయ
ములు కొన్ని కొన్ని ధాతువులకు భావార్థమునం దగును.
అట్టియెడల కొన్ని వ్యాకరణశాస్త్రములు నగును ౩౫
(ముగ్ధ-౧౧౪౦ మొ ౧౧౫౬వ నూ) (సి-కౌ-
౩౨౧౫ మొ)

సాంరావిణము = (కోలాహలము = బజారులోని కలకల ధ్వని)
ఁగిన' అను నీ కృదంతముపైని 'ష్ట' అను తద్ధితము నిల్వఁగా నేర్పడి
నది.) (రు=ధ్వనౌ' సమ్+రు+ఁగిన+ష్ట=సాంరావిణమ్). వేపధువు=
(కంపము) (వేప=కమ్పే' వేప+అధు=వేపధుః) యత్నము=(ప్రయ
త్నము) (యత్+నజ్=యత్నః) యజ్ఞము=(అధ్వరము) (యజ్=దేవ
పూజనే' యజ్+నజ్=యజ్ఞః) యాచ= (ప్రార్థనము) (యాచ్=

(సం-కృ-౩౧-౩౬ నూ) ణీవాది ప్రత్యయోదాహృతి-సన్నంతములమీది ఆ ప్రత్య
యాచనే యాచ్+నఙ్=యాచ్ఛా) ఆది=(మొదటిది) (దా=దానే
ఆ+దా+కి=ఆది) అంతర్ధి=(అంతర్ధానము-వ్యవధానము) (ధా=ధార
ణే అస్తర్+ధా+కి=(అస్తర్ధి) ఇట్లు ప్రాదులకంటెను అస్తర్ అను
నవ్యయముకంటెను బరమైన ద-ధ లాదిని గల ధాతువులపై ని కి
ప్రత్యయము నిల్చును

శయ్య=(పాన) (శీ=శయనే శీ+క్యప్=శయ్యా) విద్య=
(చదువు-జ్ఞానము) (విద=జ్ఞానే విద్+క్యప్=విద్యా) క్రియ=(కార్య
ము) (కృష్=కరణే కృ+క్యప్=క్రియా) ప్రశంస=(స్తుతి) (శన్=స
స్తుకౌ ప్ర+శన్+అ=ప్రశంసా) పూజ=(అర్చ) (పూజ్=పూజనే .
పూజ్+అ=అ=పూజా) (సం-క్రి-౯ నూ చొప్పున శి లోపము)
తృప్=(లజ్జ) (తృప్=లజ్జాయామ్ తృప్+అ=తృప్తా) శృద్ధ=(స్పృహ)
(ధా=ధారిణే ' శృత్+ధా+అ=శృద్ధా శృత్=శ్రద్ధా-అవ్యయ)

ఇట్లుగ క్యప్ పృత్యయాంతములును ఆ పృత్యయాంతము
లును స్త్రీలింగములె యగును

సనాది పృత్యయాంతములపైని భావార్థమున ఆ
పృత్యయము నిల్చును ఆ పృత్యయాంతములెల్ల స్త్రీ
లింగములె యగును ౩౬ (ముగ్ధ ౧౧౫౩ నూ) (సి-
కౌ-౩౨౭౯ నూ)

దిదృశ్=(చూచెడి యిచ్చ) (దృశ్=చాక్షుష జ్ఞానే దృశ్+
శ్+అ=దిదృశ్) (సం-క్రియా-౬-౭-౮ నూ-చూ) జిగీష=(జయేచ్ఛ)
జి=జయే జి+సశ్+అ=జిగీషా (చూ-సం-క్రి-౬-౭-౮ నూ)

కర్మాదికారకములందును భావార్థమునందును
ధాతువులకు క్రి పృత్యయ మగును శొన్ని యెడల
దానిచోట ని అనునది నిల్చును. ఇవి తుదిని గల
శబ్దములు స్త్రీలింగములు ౩౭ (ముగ్ధ ౧౧౪౭ నూ)
(సి-కౌ-౩౨౭౨ నూ)

కృతి=(చేయఁబడిన పని) ("కృష్=కరణే" కృ+కర్కార్థ-క్తి=కృతిః). కృతి=(చేయుట=కరణము) ("కృష్=కరణే" కృ+భావార్థ-క్తి=కృతిః). బుద్ధి=(మతి) ("బుద్ధ=జ్ఞానే" బుద్ధ+కరణార్థ-క్తి=బుద్ధిః) (బుద్ధ్య తే అనయా.) స్మృతి=(స్మరణము) ("స్మృ=స్మరణే" స్మృ+క్తి-(భావార్థ)=స్మృతిః). హాని=(క్షతి) ("హా=గతౌ" హా+భావార్థ-క్తి=హానిః).

"ఈషత్-దుర్-సు" అనువానికంటెఁ బరమై యున్న ధాతువుపైని "అ(ఖల్, -అన" ప్రత్యయములు భావ కర్కార్థములందు నిల్చును. 3౮. (ముగ్ధ-౧౧౬౧ నూ) (సి-కౌ-33౦౫ నూ).

ఈషత్కరము=(ఈషత్ప్రయాస సాధ్యము) ("కృష్=కరణే" ఈషత్+కృ+(ఖల్) అ=ఈషత్కరః). (ఖత్వమువలనఁ గొన్నియెడల 'మన్' వచ్చును. ఆధ్యంత్రము- (సం-కృత్-౧౧ నూ). దుష్కరము=(అతి కష్టముతోఁ జేయఁబడు పని) ("కృష్=కరణే" దుర్+కృ+(ఖల్)=అ=దుష్కరః). సుగమము=(సుఖముగాఁ జేయఁబడు పని) ("గమ్=గతౌ" సు+గమ్+(ఖల్) అ=సుగమః). సుయోధనుఁడు=(కురు రాజు) ("యుద్ధ=యుద్ధే" సు+యుద్ధ+అన (కర్కార్థ)=సుయోధనః)=(సుఖముగా వీనిచే యుద్ధము చేయఁబడును.) దుశ్శాసనుఁడు=(కురు యువరాజు) ("శాస్=శాసనే" దుర్+శాస్+కర్కార్థ అన=దుశ్శాసనః.) (పీనిచే దుష్టముగా శాసింపఁబడును).

శ్యంతములపైని 'విద్' మున్నగు కొన్ని ధాతువులపైని 'అన' ప్రత్యయము నిల్చును. తదంత నామము స్త్రీలింగ మగును. 3౯. (ముగ్ధ-౧౧౬౧౮ నూ) (సి-కౌ-3౨౮౪. దీని క్రింది వార్తకమును) (దీనిని బాణి నీయులు 'యుచ్' ప్రత్యయ మందురు.) (నపుంసక మగు 'అన' ప్రత్యయంతమును ల్యుడంతమందురు.)

482 (సం-కృ-౩౯-౪౦ సూ) 'యుచ్=అన' 'తుమ్' ప్రత్యయములు

కారణ=(యాతన) ("కృ=హింసాయామ్" కృ+ఇ+(లోప)+
అన=కారణా). వేదన=(దుఃఖానుభవము) ("విద్=లాభే" విద్+
అన=వేదనా). "లాభార్థా ద్విదే ద్యుచ్. వ్యాఖ్యానాత్. "విద=
జ్ఞానే" ఇత్యస్యతు విత్తిః. "విద=వేద నాఖ్యాన నివాసేషు" ఇతి చుర
దేస్తు ణ్యాసశ్రణ ఇతి యచి వేదనేత్యపి" (సి-కా-బాలమనోరమా
వ్యాఖ్య-౧౧౫౨ పుట.) శబ్దస్తోమ మహానిధిలో 'ల్యుట్=అన' వచ్చు
జ్ఞానార్థక ధాతువుపైనే 'యుచ్' ప్రత్యయము నిల్చి "వేదనా" అను
నది సాధింపఁబడిను.

ఇంక "తుమ్-క్వా=యప్ ణమ్" అనునవి యవ్యయము లగు
టచేఁ దెల్లున వానికిఁ బ్రయోగ ముండదు. అయినను సుప్రసిద్ధము
లును ననుకరణాది ప్రయోగాగార్హములును నగుటచే నవి యిటఁ జెప్పఁ
బడుచున్నవి.

సమాన కర్తృకములగు రెండు క్రియలలో నేది
రెండవదానికిఁ బ్రయోజన మగునట్లు వాడఁబడునో
యట్టి ధాతువుపైని భవిష్యదర్థమున భావార్థము
వాచ్య మగుచుండఁగా "తుమ్" ప్రత్యయమగును.
౪౦. (ముగ్ధ ౧౧౬౪ సూ) (సి-కా-౩౧౭౫ సూ).

'కృష్=కరణే' (కృ=కర్+తుమ్=కర్తుమ్). "కర్తుం యాతి=
(చేయుట నిమిత్తము వెళ్ళుచున్నాఁడు. ఇట వెళ్ళుటకుఁ జేయుట
ప్రయోజనము గానఁ 'చేయు' అను నర్థముగల 'కృష్' అను ధాతు
వుపైని 'తుమ్' ప్రత్యయము నిల్చినది.

సమాన కర్తృక క్రియలలోఁ బూర్వకాలిక మగు
ధాతువుపైని 'క్వా' ప్రత్యయము నిల్చును. ఇది పర
మగునపుడు "కుణము 'ఇమ్' ప్రత్యయము" అనునవి
వచ్చుట మొదలగు వ్యాకరణ కార్యములును బ్రయో
గానుసారముగ నగును. ౪౧. (ముగ్ధ-౧౧౬౬ సూ.
మొ) (సి-కా-౩౩౨౦ మొ).

ఇందలి 'క'కారము గుణభావమును దెల్పు నిద్యర్థము.

శయిత్యా యయా=పరుండి వెళ్ళెను.) ('శీ=శయనే'. శీ=శే=శయ్+ఇ+త్వా=శయిత్యా) (ఇనట 'ఇమ్' అనుదానికి గుణము కిత్వముచే లేదు). 'శు=శ్రవణే'. శు+క్వా=శుత్వా యయా= (విని వెళ్ళెను).

సమాసమున 'సక్' భిన్నమగు నవ్యయము మీఁది ధాతువుపై నున్న 'క్వా' ప్రత్యయమునకు 'యప్' అను నాదేశ మగును. ర౨. (ముగ్ధ-౧౧౭౬. మొ.) (సి-కా-333౨. మొ.)

ఇందలి 'ప'కారము హ్రస్వముమీఁద 'త'కార మగునని తెల్పు నిద్యర్థము. ("కృష్ణ=కరణే". ప్+కృ+త్+య=ప్రకృత్య) (ప్రకృష్టగః జేసి). ('సక్' మీఁద 'య'వ్వు రాదు. "అకృత్వా= (చేయక వచ్చెను. ("హన్=వధే". ని+హన్+యప్=నిహన్(న్)+త్+య=నిహత్య యయా). (సం-కృ-౧౫. నూ. చొప్పున ననునాసిక లోపము). ఆదాయ, ఇట 'త్'కారము రాలేదు- ఆదంత ధాతువు.

'మాటిమాటికి' అను సర్థము వాచ్యమగుచుం డేగా భూతార్థమున 'ణమ్' ప్రత్యయము వికల్పముగా నగును. ర౩. (ముగ్ధ-౧౧౮౩ నూ) (సి-కా-33౪౩-౨౧౪౦ నూ).

'ణ'కార మాద్యచ్చునకు వృద్ధియగునని తెల్పు నిద్యర్థము. "స్మృ=స్మరణే". స్మృ=స్మార్ + అమ్=స్మారం స్మారం నమతి=స్మృత్వా స్మృత్వా నమతి=(స్మరించి స్మరించి నమస్కరించు చున్నాఁడు).

ఇది సంస్కృత కృష్ణిరిచ్చే
గ్రంథము ముగిసెను.

గుణవద్దణాగుణవద్దణములు

శ్లో పృథమై వచన తుల్యం సర్వత్ర హలస్త మగుణవత్ పృథ్వీ
గుణవద్దణో ద్వితీయై శ వచన తుల్యభవే ద్వికృతౌ

శ్లో ద్విత్వోత్తే సర్వహలాం హృస్వా ద్విత్వంతు దీప్త తోబహుళమ్
అగుణవతాం సర్వహలాం సోత్తోపా గుణవతాం డుమా ప్యాగ్వత్

అని హలంతములు సంస్కృతములు తెలు గునకు వచ్చెడివిధి నన్నయ చెప్పెను న్నీని తాత్పర్యమును వివరించెదను

హలంతములగు సంస్కృతముల తత్వములగునపుడు గుణవద్దణము నగుణవద్దణమునని ద్వివిధముగ వచ్చును గుణవద్దణము గానిది యగుణవద్దణముని తాత్పర్యము ఇది మహదరుహత్వము వట్టిది అగుణవద్దణము సంస్కృత పృథమైకవచనాంతతుల్య ప్రాతిపదికముగను గుణవద్దణము సంస్కృత ద్వితీమైకవచనతుల్య ప్రాతిపదికముగను నుండును

అగుణవద్దణ గతములలో దుదిని హల్లుగల్గినవో నాహల్లు హృస్వపూర్వక మగునేని నిత్యము గను దీప్తపూర్వకమగునేని వైకల్పికముగను ద్విత్వమునందును - వానిమీద ఈ కారము నిల్చును ప్రాతిపదికము తుదిని హల్లులేనియెడల నజంతములవలె రూపసిద్ధినొందును గుణవద్దణగతముల తుదిని నిల్పిన మకారము లోనియును ఎడమ వదియజంతమైయుండును గాన దాని రూపసిద్ధియు నజంతము లక్ష కలెత్తి కల్గును అగుణవద్దణ గతములలో దుదిని హల్లునిల్పినపుడు చర్త్యరూపమే ప్రాతిపదిక మగును అన గా బరువములు దుదిగలవై ప్రాతిపదికములగును ఇట్లుగ ఈ కారము వచ్చుకల్పములకు బృథమైకవచనమగు ను పృథ్వీయము లోనియును పులింగరూప మున్నపుడు దాని యంతరలింగములందును నా పులింగ ప్రాతిపదికమే దానికగును ఉదా విద్యాంకుడు - విద్యాంసము మే

సంస్కృత పృథమైకవచనమున జాంతములగు జాంతములును ఉదా రాట్టు మే చాంత కల్పములును సంజ్ఞావాచకములగు తాంతకల్పములును నాంత జాంతములును నగుణవద్దణములో జేరును సంస్కృత పృథమైకవచనమున జాంతములగు జాంతములును తాంత జాంత ధాంత హంతములును విదర్శన మున్నగు వస్తంతములును గుణవద్దణములో జేరును

ద్విరదగతిరగద నిండు చందురు డు నీసెమ్మొగమ్ము గుహృత్తు
గండుగోయిల భణితి కలభావలకు తొత్తు

పృథావతీ ఎద్దుమ్మ ము గోత్రాణా రుగిఁ

కం ఆద్యంత ప్రాప్తినంబుల " అను రగడల నియమముచొప్పున నిందలి "గుహృత్తు" అనునది మార్పరాదు అట్లయినను మహాభారతఎరుద్దమగుటచేత నిది ప్రామాణికము కాదు వ్యాకరణాంశపదమేయని గ్రహింపవలెను

కం స్పృంజయ కే కేయ యదు పాంచాలు రాదగా గల గుహృదుల్

ఆరణ్య-౧ ఆ ౨౪౯ ప

సీ పరిపాటి ముండకోపనివత్తుఁ దాపనీయోపనివత్తు నభ్యుపగమించు

(కాశీ ౨ ఆశ్వా-౧గీత)

వీనిని నవరింపనగుఁ కాన వీనిని శ్రీనాథు డు ప్రియోగింపలేదేమో ?

సీ ప్రణవ పంచాక్షర బ్రహ్మవిద్యా మహాపనివద మీపాణిపల్లవాగ్ని ము

సీ పరిపాటి ముండకోం బురియాడి తానీయోపనివదము నభ్యుపగమించు

అని శ్రీనాథుఁడు ప్రియోగించెనేమో? ఇట్లే

గీ “శైవ పరివత్తు గూడి వైష్ణవులనవ్వు”

(కాశీ ౨ ఆశ్వా ౨౩౩ పద్య)

అనుచోట “శైవపరివదమునను వైష్ణవులనవ్వు” అని ప్రియోగించెనేమో? ఇట్లే

సీ “ప్రత్యయంబు తనూనపాత్తు బాడబులకు

అనుచోట (కాశీ-౩ఆశ్వా-౨౦౬ప)

“ప్రత్యయంబు తనూనపాతు డు ద్విజులకు . . .” అని శ్రీనాథు డు ప్రియోగించెనేమో?

- శ్రీనాథుఁడు ప్రియోగించెనని ఉపనివత్తులు” మొదలగువాని నొప్పుకొన్నను నవి వ్యావ భాషిక పదములైయనియు నగ్రాహ్యములైయనియు చెప్పవచ్చును దాంత తాంతములు గుణవర్ణనము లోని జనియెకదా భారతప్రియోగములున్నవి

కం భవ జ్ఞనకుఁ బరీక్షితున్ భుజగళాల్కుఁడు

అది ౧ ఆ ౧౨౧ ప)

అని క కాగ్రాహ్యము గుణవర్ణనము ద్విత్వైకత్వదనత్వల్య పాత్రిపక్షము ననియెకదా భారత ప్రస్తుతము.

శ్రీనాథుని యీశ్రీందిప్రియోగ మంగీకరింపరాదని యొప్పికొనక తీరదుగదా

సీ విదువంగవచ్చునే విఘ్నాంధకారార్కు డుంచి విఘ్నేకు మండుక జరద

(కాశీఖండము ౨ ఆశ్వా ౧౧౨ ప)

సీ శంకాగ్ని కరిరాజు డుంచి విఘ్నేకుండు

(కాశీ వీరిక-౧ ఆశ్వా ౨ ప)

ఈశ్రీనాథుని పాగ్నిప్రియోగము నాశ్రయించి తరిగొప్పుల మల్లన్నఃవియు బ్రియోగించెను

కా కంఠేకాల పదారవిందములపై నైపాగ్ని లోలాహ్కునిక

ధుంతీకుక విఠించి

(చంద్రీభావచరిత్రము ౩ ఆశ్వా ౨౨ప)

వీని సుతాహరించి శ్రీ సూర్యరాయ నిఘంటువునం దిట్లు వ్రాయఁబడెను

“దురతి సం-వి-ఇ-పుం కాశిలో వాయవ్య దిక్కుననుండు విఘ్నేశ్వరుండు

కావి డుంచి శబ్దమె యగపడెను

(శ్రీ-సూ-రా-ని)

లో “ధుణ్ణాన్వేషణ ఇత్యేకో ధకారాంతః ప్రకీర్తిత ”

(కవికల్పయ్య ధాతు పారము)

సంస్కృత పాగ్నిమాణిక కోశములలో “ధుంచి” శబ్దమే లేదు “ధుణ్ణే” శబ్దమే యగపడు ఘనము.

భుక్తి - పు-గ-శేత (సర్వశబ్ద సంబోధి) భుక్తి - శ-గ-శేత్యర విశేష యథా - "అన్యేషశే
భుక్తిరయం పృథివీస్థితాః సర్వార్థ భుక్తిత తయా భవభుక్తివామా కాః ప్రవేశమపి కో లభతే
తృతీయా తేషాం వినా తవ వినాయక భుక్తిరావ" ఇతి కాశీ ఖండే గణేశంప్రతి శివవాక్యమ్
(శబ్దార్థచింతామణి కోశము)

ఇట్లే "వాచస్పత్యము" శబ్దకల్పద్రుమము" అను కోశములందు నుదాహరింపబడిన గ్రంథ
విస్తర భీతిచే కాని నుదాహరింపలేదు

ప్రసంగవశమున శ్రీనాథుని దురి శబ్దము విరుద్ధింపబడినది గాని యది ప్రస్తుతము కాదు
సృష్ట తమసుసరితము

నీ ఋత్విజుండని విచారించి పూజితే (సభా-౨ ఆ ౧౧ ప)

మత్తకోకిలము స్నాతకుండును ఋత్విజుండును (సభా ౨ ఆశ్వా-౪ ప)

నీ ఋత్వి జుండుగఁ గృతువొనర్చుచు నుండ .. (కాంతి 3 ఆ ౧౧౬ ప)

అని భారతమందెచ్చటను ఋత్విజుండు అనియే యుండుటచేత "సుగ్రీవుల వితీచి ఋత్వి
కుల బాధించి" (వరాహపురాణము గే ఆశ్వా-౧౧గే) అను ఘంట సింహయ్య వరాహపురాణ
ప్రయోగములోని ఋత్వికులు" అనునది వ్యాకరణము యని గృహింపఁదగును

ప్రభమైకవచనమున కాంతము లగు జాంతములెల్ల గుణవద్గణితములుగానే భారతమునఁ
ప్రయోగింపఁబడిన

మత్తకోకిలము సంయుజుండును బూజనీయులు (సభా ౨ ఆశ్వా ౪ ప)

మత్తకోకిలము దో పోద్ధతిన్ రుజులుద్భవించుగఁ... (శ్రీపర్వ-౧ ఆ ౪౧ ప)

నీ "భుక్తదమునకు భుజుండగు భూభుజుండు" (ఆం-ధూ ౪౦ ప)

అని ప్రాచీనుండగు శేతన వచించియున్నాఁడు కాన వరాహపురాణ ప్రయోగము కావ్యభాష
లో గాఢ్యము కానేరదు గుణవద్గణములోఁ జేరినది యగుణవద్గణములోఁ జేరదనియు నట్లే యగుణవ
ద్గణములోఁ జేరినది గుణవద్గణములోఁ జేరనేరదనియు నన్నయభట్ట సిద్ధాంతముని యీవఱకు వ్యాసి
యున్నాను ఈ సిద్ధాంతము గవికోభూషణకర్తృగఁ గొంత వెలియునని చెప్పవలసియున్నది

"గుణవద్గణ వ్యతిరిక్తం హలంతం ప్రభమైకవచనతల్యం స్యాత్" అని "అగుణవద్గణ
శబ్దమున కర్థము వ్యాసియున్నాఁడు (380 పుట-కవికోభూషణము) ఋత్విజుండు "ఋత్విజుండని
విచారించి పూజితే" ఇత్యాచార్యః - మహృదుండు - వేదవిదుండు" (3విశి - 3౮గే పుట) అని
యుదాహరించెను అతఁడు "ఋత్విక్తు - మహృత్తు - వేదవిత్తు" అనురూపముల నుదాహరింప
లేదు కాని "పరిక్షితుండు" అని యుదాహరించియు (3విశి-3౮౬ పు) "మహృత్తు" (కవికో-3౮౬ పు)
అనురూపము నుదాహరించుట "ఋత్విజుండు" అని యుదాహరించియు "సృక్తు-అస్మక్తు" అని
యుదాహరించుట (కవికో-3౮౮ పుట) సరయఁగా నీనన్నయ సిద్ధాంతమును సరిగాఁ వెలికినవలెదని
తోచుచున్నది

ఇంతియకాక మారిగారి ఒకానొకచో మహత్వంబునందు మత్తుప్రకారంబు కానాదేశంబు
విభాషనగు" ననునూత్రిమున కాధారములుగ "భగవానుండు-హన మునఁడు" (కవికో-3౮౧ పుట)

కొమ్మడి రజతోత్సవ నభాధ్యక్షపన్యాసము

అను రూపముల నుదాహరించుటయొక్క “ప్రకాశము” (కవిశిరో 312 పుట) అనియు నుదాహరించెను “ప్రకాశము-ప్రభమై వచన తుల్యత్వం దీర్ఘాత్పరత్వాన్ని ద్విత్వమ్ (కవిశిరో 312 పుట) అను నీతని వ్యాచారముబట్టి అగుణవతాం సర్వవాలాం సో ధోషః” అను చింతామణిసూత్రము నెట్లు వ్యాఖ్యానించెనో తెలియకున్నది ఉగాగమము వచ్చుటచేత ను అు ప్రభమైకవచనమునకు లోపము చెప్పియు వానికి డు ప్రత్యయము నెట్లుచేసెనో తెలియకున్నది ఈవ్యాచార నాధారముగా నీక్రింది ప్రయోగమున్నది చ గొనకొని హేమచంద్ర మణికుండల మండితమైన యంద్రజిత్తుని తల తఱిక్షణంబునన త్రించి (భాస్కరరామా - యుద్ధకాం - ౧32౮-అక్షర లాఘవిది) (వ్యా - సం ౬౨౮ పుట) డు మంతముకానిచో దీనికి ని గాగమ మెట్లుకచ్చును? ఈ ప్రయోగము వ్యవహారస్థమునగుడు

కొన్ని యలంకరితములకుఁ బ్రభమైక వచనతుల్య ద్వితీయైకవచనతుల్య పారితిపదికములు రెండును నుండునని నూరి “ఋత్విక్కు-ఋత్విజాండు నీవృత్తు-నీవృత్తము అని యుదాహరించి ఋత్వి గాదు లాశ్చత్రిణమని చెప్పుటచేత బాలవ్యాకరణ వ్యాఖ్యాతలగు (కీ శ్రీ) బ్రహ్మి కల్లూరు వేంకటరామకాస్తురిలుగారనేక పదములను ద్వైరూప్యము గలవానినిగాఁ బ్రయోగములు చూపకయే యుదాహరించిరి

“వణిక్కు=వణిజాండు పుష్పముక్కు=పుష్పముచుడు నేదవిత్తు=నేదవిదుడు పాలితక కుష్టు=పాలితకకుభుండు ఘృతస్పృక్కు=ఘృతస్పృకుండు నురద్విట్టు=నురద్విషుండు అమృత ల్లిట్టు=అమృతలిమిండు, త్వక్కు=త్వచము, తటిత్తు=తటితము - జలముక్కు - జలముచుడు, మధు ల్లిట్టు=మధులిహవా కకుష్టు=కకుభము ప్రావృట్టు=ప్రావృమము, ఆపత్తు=ఆపద, త్విట్టు=త్విష, సంపత్తు=సంపద క్షుత్తు=క్షుధ దృక్కు=దృశ, చిక్కు=చిశ రుక్కు=రుష” బా-గు-ప్ర ౧31-౧32 పుటలు) ఆక్రమి గణములూ నున్నదనుటకుఁ బ్రయోగము చూపవలదా?

కల్లూరత్నాకరాది శోశకర్తలును బ్రయోగములను జూపకయే యెవ్వరికిఁదోఁచిన రూపములను వారుదాహరించిరి దిక్ష్వాత్ర ముదాహరించెదను.

ఋత్విజాండు క-ర) ఋత్విజాండు=ఋత్విక్కు- (నూ-రా-ని) నీవృత్తు (క-ర) నీవృత్తు=నీ వృత్తము (నూ-రా-ని) ఆపద (క-ర) ఆపత్తు=ఆపద (నూ-రా-ని) కకుష్టు (క-ర) కకుష్టు=కకుభ (నూ-రా-ని) (కకుభము అకారాంతము) కకుత్తు- క-ర-నూ-రా-ని) (కకుదము అకారాంతము)

అంభ్ర వ్యాకరణ సంహితా సర్వస్వమునందునూ బాలవ్యాకరణోద్ద్యోతమునందును “సత్యజిత్ ఇంద్రజిత్” అను శబ్దములకును సకారాంత మహాస్మహతీవాచకములకును భారత ప్రయోగాసరోధ మున ద్వివిధరూపములును నుండనగునని చెప్ప బడెను కాని వానికిని ద్వివిధరూపములుండునని యంగీకరింపనక్కఱలేదు (బాలవ్యాకరణోద్ద్యోతము ౧౨౮ పుట)

సత్యజి చ్చబ్దముకకు ద్వివిధరూపము లుండునని చెప్పనేల? ఆ పె సత్యజిత్తుమేన సాయక దశకంబు” (భార ద్రోణ ౧౨-౨౮౮ ప) అనచోటఁ దిక్కియజ్య “సత్యజితుని మేనసాయక దశకంబు” అనియే ప్రయోగించి యుండునని చెప్పవచ్చును అప్పుడది తక్కిన తాంతములకలెనె గుణవద్గణములూ నె చేరియుండును

ఈ సీకొడు కింద్రాజిత్తు రజనీచర నాయక

(భాస్కరరామ యుద్ధ ౧౦౬౩) ఆను మంత్రి భాస్కరమహావి పయోగమున నదె
యగుణవద్ధణముగొ సంగీతరింపఁబడినదే యైనను తక్కినతాంతములెల్ల (పరిక్షితుఁడు మొ) ద్వితీ
యైకపదన ప్రాతిపదికముల్ గుణవద్ధణములూ మహాభారతమునఁ బయోగింపఁబడుటచేత (భారత
విద్యమై యుండుటచేత) నగాహ్యమై వ్యావహారిక పదమె యఁదగున మహాన్యహాతి వాచకము
లగు సాంతములు గుణవద్ధణములొనిజే యనఁగను అట్లయిన తే గీ ఉత్తమాశ్రమ నిష్ఠితుఁ డుద్వ్య
రేతుఁడైన కణ్వుమహాముని (ఆది-ర-౩-౨) మున్నగు భారతపయోగములు విరోధిం
పవా యని కంకింపఁజనదు నన్నయ విరచితమగు నాంధ్రకల్పచింతామణిలో "సాస్తాదశయోక్త
భృతే స్తోపాన్వేషించ వాలుగస్తస్య" అని చెప్పఁబడుటచేత ఉద్వ్యరేతుఁడు' మున్నగు మహాన్యహాతి
ప్రాతిపదిక కల్పములకు సాస్తములకుఁ బాక్షిముగా సకారలోపమును జేయవలయును కాఁగా
యొక కల్పమునకు వలెనే సకార లోపాంతరమున నుత్పదుష్టులు రాఁగా ఉద్వ్యరేతుఁడు మున్నగు
రూపములు సిద్ధించును తే గీ "తపనతేజ సరస్వతి దక్షిణమున" (ఆర ౨౪-౨౫-౩౬)
అనువది మొదలగు శ్రుతిలింగములకు సకారలోపాంతరమున రమాకల్పమువకు వలెనే రూపసిద్ధియగును
గాన తపనతేజ మున్నగురూపము సిద్ధించును ఇవి ద్వితీయైక పదసాంతతుల్య ప్రాతిపదికములు
గాన ఉద్వ్యరేతుఁడు తపనతేజస" మున్నగు రూపములు సిద్ధించును

కం ౧౦౬౩ . . . భూ ౨ తేజులందఱును మూర్తరేతను దైవజ్ఞ

'హలుగస్తస్య అను నీమాత్రమునందలి వా కల్పము కృతస్థావాచిగాన నపుంసకలింగములగు
'మనశ' మున్నగువానికి (ద్వితీయైక పదసాంతతుల్య ప్రాతిపదిక వత్త్వమేలేదు కాన మనశము
మున్నగు ననిష్టరూపములు కల్గినేరవు సకారలోపము పక్షమున మనము మున్నగురూపములు సిద్ధిం
చును - వాకల్ప వ్యవస్థావాచిత్యము చేతనే వానికి మనశు-మనశు మున్నగురూపములు గలుగును
అనఁగా సకారమునకు ద్విత్యోక్త్యములను పాక్షికతయుఁ గల్గునని చెప్పనొప్పును

కోడుగంటివారివీధి

విజయనగరము

14-9-1960

జిల్లు సుజనవిధేయుఁడు,

వరుల చినసీతారామస్వామికాత్రి

